Vene impeeriumi mõnoks ajaks [illegible] sündmused olid ühtlasi Eesti [illegible] osales nii linnas kui ka maal elavaid [illegible] puudutasid need baltisaksa [illegible].

Parimaks tollase Eesti [illegible] peegelduseks kirjanduses [illegible] romaani „Timukas" (*Der Henker*), [illegible] 1905. aasta sündmusi nii baltisaksa [illegible] kui ka kohtunike ja karistussalkade [illegible] lasteks tõusevad krahv Overlacker [illegible] keda on peetud õnnestunuimaks [illegible] baltisaksa kirjanduses.

Baltisaksa juurtega Edzard Schaper [illegible] Preisimaal. 1930. aastal kohtas ta [illegible] sakslannat, abiellus temaga ja [illegible] esivanemate maale Eestisse [illegible] kirjutatud Eesti-ainelised teosed [illegible] kirjanduslikku läbimurret. Eesti jäi [illegible] viimase võimaluseni: Hitleri [illegible] üleskutse peale ta Saksamaale [illegible] alles 1940. aasta augustis Soome [illegible] „Timukas" jäi Schaperi viimaseks [illegible] tuks. Kirjanik astus vabatahtlikuna [illegible] Jätkusõjas ja sai Soome kodakondsuse [illegible] tast kuni surmani elas Schaper [illegible] oli ta rahvusvaheliselt tunnustatud [illegible] nõudis oma kirjutistes Balti riikide [illegible] ja nende tunnustamist täieõiguslike [illegible]

9 789949 431410

Müügil ainult koos Eesti Päevalehega
Raamatu hind 74 krooni
Lisandub ajalehe hind 18 krooni

●●● EestiPäevaleht

AKADEEMIA

EDZARD SCHAPER timukas

18

●●● EestiPäeva

EDZARD SCHAPER

timukas

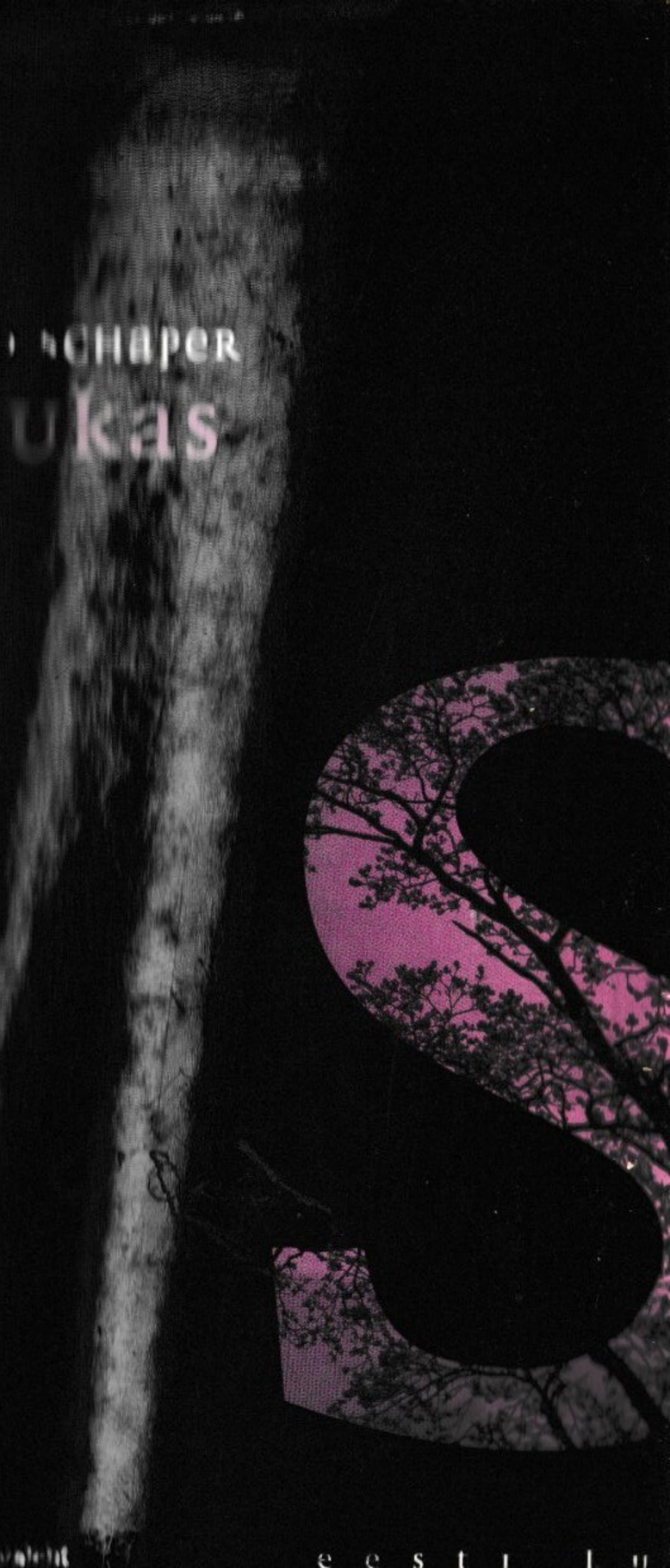

●●● EestiPäevaleht

eesti lu

EDZARD SCHAPER

TIMUKAS

Saksa keelest tõlkinud Katrin Kaugver

EestiPäevaleht
AKADEEMIA

Originaal:
Der Henker
Roman
1941
Im Insel-Verlag zu Leipzig

Tõlke esmatrükk: Huma, 2002

Tõlge saksa keelest:
© Katrin Kaugver 2009
© Eesti Päevalehe AS 2009

Sarja kujundanud Jüri Jegorov
Makett ja küljendus: Villu Koskaru

ISBN 978-9949-431-75-5 (18. raamat)
ISBN 978-9949-431-41-0 (kogu sari)

Trükkinud CPI - Clausen & Bosse, Leck

Kõigile mu balti sõpradele
ja saatuse hoolde jäänud maale
ning pühendusega
minu naisele.

ESIMENE RAAMAT

1

Rittmeister krahv Ovelackeri väesalk, mis koosnes Tema Majesteedi keisrinna-ema ihukaitseväe ulaanide eskadronist ja asus Läänemere-äärsetes Balti provintsides puhkenud rahutuste ajal laagris mingis tähtsusetus, ent nüüdseks linnaseisusesse ülendatud Põhja-Liivimaa alevikus, sai ühel päeval 1905. aasta detsembrikuu keskpaigas käsu hobused saduldada ja minema ratsutada.

Hetkeks, mil ratsasalk kiire traaviga alevikust lahkus, polnud veel selgunud, kust käsk tuli. Ei teadnud seda paigakese ärevil elanikud (ärevil olid nad alati, ükskõik, kas väeosad marssisid sisse või välja, sest koos sõjaväelastega hiilis sisse ka hirm välikohtu ees ja nende lahkumisega kaasnes ebakindlusetunne või isegi hirm põgenenud mässajate ees, kes võisid tagasi tulla ja arvukate pealekaebamiste eest kätte maksta), ega teadnud seda ka minema ratsutavad sõdurid ise. Sõdurite asi polnud midagi pärida ja ega nad pärinudki, nende jaoks polnud vahet, kas andis käsu rügemendikomandör krahv Orlov, kes seisis oma väeosade peajõuga Valmiera

lähistel, või tuli käsk rittmeistrilt endalt või pöördus hoopis politsei rittmeistri poole abi saamiseks, sõdurid olid hobused sadulda-nud ja ratsutasid nüüd külakesest loode suunas väljuvat maanteed mööda, sest kusagil ootas neid uus teenistuskohustus, mis oli alles mõne päeva eest välja vahetanud eelmise – vahiposti keiserlike los-side juures Tsarskoje Selos; sealt olid nad kiiruga minema saadetud ja siinsesse provintsi toodud: lõplikult maha suruma juba mitmen-dat kuud möllavaid rahutusi.

Pärast seda, kui rügemendid olid tulnud ebaõnnestunud Jaapani sõjakäigult ilma võiduta tagasi, levis mäss üle terve riigi, ent see siin oli juba nagu uus sõda. Sõda võõraste rahvastega, kes tõusid üles Venemaa ja tema vägevate valitsejate vastu – ükskõik, kui silmakir-jalikult paljud neist rahvaist talle ka kiidulaule ei laulnud –, sõda metsades ja linnades, sõda avalike lahingute ja tänavavõitlusega, sõda majades, pööningutel ja katustel, sõda, mille ebavõrdsed võit-lusreeglid olid juba liiga paljudele tragunite võitluskaaslastele elu maksnud, sest ministrid ootasid, et lõksusattunud sõdurid luba-sid end, püss jalale võetud, maha lasta. See oli sõda, kus sõdurid esialgu ei teadnud, kes kellega õigupoolest võitleb; sõda, mis näis olevat kestnud juba mitmeid inimpõlvi enne nende väeteenis-tusse kutsumist ja mis nüüd oli võtnud teistsuguse ilme kui varem. Esimesel rindepositsioonil oli kõigil siin elavatel rahvastel – olid nad siis eestlased, lätlased või jumal teab kes – üks vaenlane: saksla-sed; ulaanide pea ümber vihisevad kuulid andsid aga neile endile ja teistelegi väeosadele enne neid selgelt mõista, et võideldi majesteedi sõdurite vastu. Lõpuks sõdisid lätlased lätlaste, eestlased eestlaste, kõik kõigi vastu. Kusagil eemal, nende lahinguväljade taga, mil-lel ulaanid sõdida mõistsid, lõid lahingut kogu maailma juudid ja sotsiaaldemokraadid. Sealt tulid punaste peadega ässitajad ja saksa sõjarelvad, raha ning lendlehed. – Sääraste vaenlaste vastu ei suut-nud võidelda ükski eskadron maa peal. Säherduste saatanate vastu tulnuks peaingel ise välja tuua. Aga et saatanatele tuli siiski vastu astuda, kui nood end oma lihalikul kujul ilmutasid ja rahvast hullu-tada püüdsid, seda tõendasid ulaanide võitluskaaslased kaardiväest, avades Talvepalee ees tule antikristuse karja pihta. Ja et mitte keegi Venemaal ei tohtinud karistamatult mõnitada valitsejapaari pilte

vallavalitsuse tubades, keiserliku kohtusaali peeglit kildudeks lüüa, kroonuametilt raha välja pressida, riigialamaid tappa ja nende vara röövida – oli see keegi siis eesti või läti saatan, sotsiaaldemokraat või patriootlik mässaja –, seda näitasid kõrgete kindralite karistus-salgad, mille eesotsas seisis ulaanide rügemendikomandör krahv Orlov.

Kuidas need saatanad elasid, seda polnud ulaanid väheste sealmail viibimise päevade jooksul oma silmaga veel kuigi sageli näha saa-nud, ent jutustustest täiesti piisas. Ühtki häbitegu Kurjuse registris ei olnud nad vahele jätnud, eriti sakslaste suhtes; aga Tema Majesteedi keisrinna-ema ihukaitseväe ulaanide silmis oli kõige rängemaks süüteoks 4. Pihkva ratsarügemendi võitluskaaslaste häbiväärne surm jõukude kuulide ja nugade läbi Tukumsis.

Nii pidasid ulaanid üleliigseks, et mitte öelda solvavaks ettevaa-tust, mida ülemused nende suhtes ilmutasid, jättes nad nii kauaks kui võimalik teadmatusse üksikute operatsioonide eesmärgi ja otstarbe kohta; esiteks kuulusid nad Tema Majesteedi keisrinna-ema ihukait-seväe ulaanide rügementi ja teadsid, mida nad rügemendi aule võlg-nevad – paljud rinderügemendid ei olnud oma süüd ebaõnnestunud sõja järel lunastanud –, teiseks oli vaja kaaslaste eest kätte maksta. Veenda kõrgemaid ohvitsere oma teenistusalases tubliduses oli iga ulaani salasoov. – Kuhu täna mindi ja kui palju kaalule pandi, selle üle otsustas eelkõige härra rittmeister isiklikult, eskadron allus talle tingimusteta.

Selle taga, et rittmeister pärast rännakukäsu saamist operat-siooni sihtpunkti ja otstarbe kohta sõnagi ei lausunud ning ka oma ohvitseridega vaid kõige hädavajalikumat arutas, polnud siiski mitte umbusk meeskonna vastu. Vaikimise põhjuseks majutuspaigas oli teiste väeosade varasem kogemus, mis näitas, et ülestõusnud oska-sid ikka kinni püüda mõne mõtlematult lendu lastud märkuse, sest nende käsutuses oli teadete edasiandmise võrk, mille vastu ei saanud midagi ette võtta. Hoiatused, kuulujutud, andmed rännakul oleva-test ja lähenevatest sõjaväelastest levisid uskumatult lühikese ajaga otsekui nähtamatute teatepostide kaudu ühest üksildasest metsata-lust teise, jõudes kohtadesse ja inimesteni, kellele need korda läk-sid, nurjates mõnigi kord kõik plaanid ja põhjustades hullemat, kui

muidu ehk juhtunud oleks. Piisavalt hull oli juba seegi, et mingi teate usaldamine telefonile (kui seda kasutada sai) või telegraafile oli sama hea kui anda see ülestõusnute käsutusse; valdav enamus riigi postiteenistuses töötavatest lätlastest ja eestlastest olid ebausaldusväärsed, kas siis sellepärast, et ülestõusnud nad oma ähvardustega ära olid hirmutanud või sellepärast, et nad patriootidena salaja oma rahva asja ajasid. Nüüdki, kui polnud midagi kuulda ei majutuspaigast tõtliku lahkumise sihtpunktist ega otstarbest ja aleviku elanikud võisid selles suhtes mingeid oletusi teha vaid ratsaväe liikumise suuna põhjal, oli selleks, et eskadron jõuaks sihtkohta enne kui hoiatus tema tulekust, tarvis kinni püüda ja ennetada kuulujutte, mis olid kindlasti kõigi nelja tuule poole laiali paisatud. Surm ja hukatus talumehele!... Eskadron tuleb, võib-olla täna, võib-olla siia, võib-olla sinna! Selle maja või tolle põõsa taga, mustasajalased, „Must jõuk", halva südametunnistuse revolutsioonitont!

Kui eskadron, mille sõjaline jõud oli üle saja hobuse ja mida kamandasid neli ohvitseri eesotsas rittmeistrist eskadroniülemaga, jättis alevi viimased majad selja taha, lähenes keskpäev. Ilm oli sompus ja talve kohta ebatavaliselt soe, lund polnud veel sadanud ja nõrk läänetuul heljutas udu madala taeva all. Koristatud põldudel haigutas inimtühjus; vaid varesed kükitasid kraaksudes ja tiibu lehvitades kokkupandud heina- ja põhukuhjadel; uduloorirabalad puude ja võsaga läbipõimunud pajude vahel näisid keskpäevagi üle elavat, et siis koos loojuva päevaga üle kogu maa laotuvasse sügavasse, halli pimedusse vajuda. Üksildaste talude juures polnud mingit liikumist. Põldudel ei olnud enam ühtki looma ja kaevuvinnad suurtes joogikohtades sihtisid taevasse, justkui poleks neid iial alla tõmmatud. Põllud olid puutumatuna kesas. Ükski ader ei kündnud maad, mitte kusagil. Kohati tundus, et see vaevaliselt alistunud maailm laguneb tibutava vihma käes laiali, aga tuul ei andnud pilvedele mahti. Tuul, otsekui kerget merehingust ratsameestele näkku puhuv, tulvil kõdunenud lehtede ja vettinud kartulivarte mõrkjat, parkainet meenutavat lõhna, oli ise küllalt niiske, et olla vihma eest. Ent see lõhn võis kerkida ka rohkem kui sajast sadulast, mis olid pingul ümber prinkide, soojade hobusekehade ning kogu sellest nahast, mida ratsanikud seljas ja kaasas kandsid.

Varsti pärast seda, kui küla oli silmist kadunud ja eskadroni mitmesajakordne kabjaplagin kõmises üle surmvaikse maa, märkasid ratsanikud, et nad on jõudnud paika, mis on täiesti mahajäetud, ja neisse hiilis äratundmine, et tegelikkuses ei tohiks ükski paik nii mahajäetud olla, kui see siin näis olevat, niisiis pidi ta varjama teisigi ohte peale nende, mida võis säärane üksildane paik ratsanikule muidu pakkuda ja nüüd pidas rittmeister vajalikuks tarvitusele võtta esimesed ettevaatusabinõud. Ootamatu tule avamise korral oleks eskadron olnud selleks liiga hea märklaud, et rittmeister võinuks sellist olukorda lubada. Niisiis lasi ta eelväel maantee ära kindlustada ja andis käsu, et üksuse ratsanikud hoiaksid ise hoolega silmad lahti ja pööraksid tähelepanu kahtlastele jalakäijatele, ratsanikele ja veovankritele, aga samuti sellele, ega talude lähedal, mille juurde maanteelt viisid külavaheteed, midagi ebatavalist näha ole. Suitsuvinest, pesust, mis riputati hästi nähtavale kohale just enne eskadroni lähenemist, ja muust taolisest tuli kohe ette kanda. Ja otsekohe kui oli kõlanud signaal sammu käia – et säästa hobuseid, kellel tuli täna ehk veel nii mõndagi korda saata –, avanes ohvitseridel võimalus maha pidada majutuspaigas ärajäänud nõupidamine operatsiooni eesmärgi ja selle saavutamise teede kohta.

Tema Majesteedi keisrinna-ema ihukaitseväe ulaanide teist eskadroni käsutas rittmeister krahv Nikolai von Ovelacker, kellele see oli esimene komando rittmeistrina ning tema vanust silmas pidades ei olnud siin midagi imeks panna; nimelt oli krahv pärast seitsmeaastast õppimist Tema Majesteedi paažikorpuses – ta oli siis seitsmeteistkümnene –, pärast väljaõpet väesalgas ja sellele järgnenud õpinguid ohvitseride koolis teinud läbi karjääri nooremleitnandist leitnandiks ja vanemleitnandiks ning tõusnud rittmeistriks nii kiiresti, kui see rahuajal üldse võimalik oli. Sõdu oli vahepeal küll olnud, kuid tema polnud neist osa võtnud, ehkki Jaapani sõja puhul oli see olnud tema palav soov. Seda, et krahv von Ovelacker rahuajal juba kolmekümne kahe aastasena eskadroni käsutas, võis pidada kiireks karjääriks, kuigi selle võis muidugi panna ka krahvi hea nime arvele, mida tundis üsnagi hästi õukond ja nagu mõned arvasid teadvat, ka rügemendikomandör või õigemini tolle ainus tütar. Kuid krahvi nimi ja sugulussidemed ei kujutanud endast toonkord midagi niisugust, mis oleks võinud tõeliselt

rõõmustada mõnda neist venelastest, kes tavatsesid endale tundeliselt vastu rindu lüüa ja end „tõeliseks, ehtsaks venelaseks" nimetada. Samas ei olnud krahvi puhul iial täheldatud, et ta oma väga saksapärast nime – ükskõik, kui vene moodi seda ka ei hääldatud – ja oma sugulussidemeid inimestega, kel kõigil olid saksa nimed ja kes kuulusid Eestimaa ja Liivimaa saksa rüütelkondadesse ning pärinesid saksa aadlisuguvõsadest, oleks käsitlenud kui midagi problemaatilist, mis võiks seada tema teenimise keiserlikus armees küsimärgi alla. Mõned krahvi sõbrad ohvitseride koolist või paažikorpuse päevilt rääkisid, et neil polevat iial pähe tulnud, et krahv Ovelacker võiks olla sakslane, kuigi tol ajal oldi niisuguste asjade suhtes väga tundlik. Möödunud sajandi kaks viimast aastakümmet olid näinud murdlainena tõusmas rahvuslikku sallimatust kõige mitteveneliku, esmajoones aga baltisaksluse vastu ja paažikorpuse tolle aja kasvandikud, nii venelased kui ka sakslased teadsid rääkida ägedatest lahingutest korpuse magamisruumides, kus voodivarvad ja nimetahvlid muutusid relvadeks, millega peeti verist võitlust patriotismist metsistunud vene kasvandike ja end raevukalt kaitsvate sakslaste vahel.

Ei, mingil viisil oli krahv von Ovelacker toime tulnud sellega, et teda ei peetudki sakslaseks, iseäranis mitte baltisakslaseks, kes ta oma päritolult ju oli. Teda peeti kui just mitte „tõeliseks, ehtsaks venelaseks", siis vähemalt nende paljude riigisakslaste järeltulijaks, kes olid Katariina ajal või veelgi hiljem Vene armee teenistusse astunud ja kes vastupidiselt baltisakslastele, kelle kodumaaks algusest peale olid Läänemere provintsid, muutusid ühe inimpõlve jooksul millekski muuks kui sakslased, millekski ebamääraseks. Nende järeltulijad, kes moodustasid praegu veel olulise osa ohvitseride korpusest, tahtsid, et neid peetaks venelasteks, ükskõik, kui suureks tülinaks nende kord švaabi, kord saksi päritolu nimed neile ka ei olnud. Aga peale selle olid ju veel olemas „venestunud" balti aadli suguvõsad või mõned nende harud, kes oskasid tõrjuvat hoiakut baltisaksluse suhtes mahendada auastmega õukonnas, teenistuskohustustega mõnes ministeeriumis, teenetega armee ees või lihtsalt avameelselt tunnistades, et nende päritolu on neile loomuldasa vastumeelt; ja kui Ovelacker ei kuulunud Spechtlede või Stösslede või Büntingite perekonda, võis ta olla üks nende vene rahvuslikust vaatenurgast pühade Stackelbergide või

Tiesenhausenite või Benckendorffide hulgast, kes Peterburi silmis väga soodsalt erinesid oma suguvõsa teistest, Läänemere provintsidesse jäänud ja kõige venepärase suhtes vaenulikult meelestatud liikmetest. Krahv von Ovelackerilt polnud muide kunagi päritud tema arvamust nende delikaatsete asjade kohta. Küllap aitas sellele kaasa tema isa positsioon – isa oli kõrge ametnik Tema Majesteedi Õukonnaministeeriumis.

Kui eskadroni neli ohvitseri rittmeistri palvel tema juurde ratsutasid, ei tekkinud ühelgi neist ei rahvuslikel kaalutlustel ega mingil muul põhjusel vähimatki kahtlust ülemuse usaldusväärsuses väeosa juhina. Ovelacker, kes ratsutas väga ilusal rebasekarva märal, nägi oma tumerohelises mundris ja ratsakasukas, õlal rippuva kaarditasku, välipikksilma ja püstolitega välja just nii, nagu üks rittmeister välja nägema peaks, ja selleks, et hinnata tema välimust, tema korrapäraste joontega, otsekui marmorist nägu, sügaval asetsevaid siniseid silmi tugevate põsesarnade kohal, tumedaid vurre, mille siidised otsad andsid vaid aimu sellest, kui pehmed ja kaunid võisid olla ta juuksed – ühesõnaga, rittmeistri silmnähtavalt mehelike omaduste hindajaks sobinuks märksa paremini rügemendikomandöri legendaarne tütar, kelle soosing oli rittmeistrile küll pigem külge luuletatud, sest eks ta abiellunuks ju ikkagi üksnes sakslannaga. Kuid siiski – teda oli raske millegi alla paigutada! –, kui neile neljale ohvitserile oleks rittmeistri arvatava abielu kõrval meenunud üks teine seik, oleks see andnud tunnistust hoopis millestki muust. Nimelt, kui Maanõunike Kolleegium ja vägede ülemjuhataja pärast põhjalikku kaalutlemist, kas baltisaksa reservohvitsere kui paikkonna ja keele häid tundjaid võiks määrata ka karistusretki sooritavatesse väeosadesse, lõplikult ära otsustas, et need härrad ei ole soovitavad ega vajalikud, lipsas Ovelackeril, kes nähtavasti kartis, et peab koos mingi reservleitnandiga raudse käega puhtaks rookima talle määratud piirkonna, üsna varjamatult üle huulte: Jumalale tänu!

Need neli ohvitseri, kes nüüd oma hobused rittmeistri kõrvale juhtisid ja liikumatult ülemuse juttu kuulasid, olid ülemleitnant Pjotr Sergejevitš Haruzin, kes juhtis eskadroni esimest rühma, leitnandid Eustachius Aleksandrovitš Maklakov ja Vladimir Karlovitš Möller ning kornet Kosljaninov, noor inimene, kes armee tava kohaselt

omas ohvitseri aukraadi ja aitas väeosal arvu täis saada. Kornet oli tuulepäine, keigarlik mees, ta oli väikest kasvu, tumedat verd ja elava loomuga ning ta põskedel oli vaatamata nappidele eluaastatele juba paar punast veresoont, mis reetsid napsutaja, esimesel pilgul ei olnud kornet mingiks eriliseks ehteks eskadronile, aga ta oli erakordne uljaspea, näis, nagu tegutsenuks ta pidevas joobes. Tal oli läbitungiv ja kohati ebameeldiv pilk; tema temperamendi juures olid sõjad lausa möödapääsmatud, et garnisonielu raskused ülepea ei kasvaks. Et ta aitas arvu täis saada ehk „komplekteeris" väeosa, nagu ta ise ütles, oli tema enda väljamõeldis. Ja tal oli selles mõttes õigus, et ükski ohvitser ei võinud puududa, kui rittmeistri juhatusel välikohut peeti. Provintsides kehtestatud sõjaväeseadustiku järgi oli vaja nelja maa- või mereväe ohvitseri ja viiendat neile ülemuseks. Leitnant Vladimir Karlovitš Möller kuulas korneti peaaegu tüütult pealetükkiva huumoriga vürtsitatud kõnesid iseenda hädavajalikkusest silmanähtavalt igavleval ilmel või eemaldus sootuks. Leitnant näis võtvat oma kohustusi väga tõsiselt. Purjuspäi lubas kornet endale märkusi, milles oli juttu leitnantidest, kes „samamoodi kui need talumatud saksa käsitöölised" teevad näo, nagu oleksid nad mingi ilmaime, neis polevat jälgegi sellest „avarast hingest", mis iseloomustas iga tõelist vene ulaani. Ent blond, nurgeline Möller ei viibinud nende märkuste tegemise juures, üldse jõi ta rohkem kui vaja vaid vastu tahtmist ja asendas selle, millest joomingutel vajaka jäi, usaldusväärsuse ja vastupidavusega teenistuses.

„...Ja siis katkes side?" küsis kornet oma ülemuselt, ise tavatult rõõmus ja põnevil otsekui mingi seikluse ootel. Tema käitumine oli teravas vastuolus teiste ohvitseride mõtlike nägudega. Ülemleitnant Pjotr Sergejevitš Haruzin keerutas vurre, huuled paokil, nagu pomiseks ta endamisi midagi niisugust nagu: „Oh, sa saatan!", ning rittmeister vaatas nii pingsalt kaugusesse, et Möller tegi sedasama – kes teab, kas teenistusvalmidusest või nägi temagi seal midagi kütkestavat.

„Ja siis katkes side!" kordas Ovelacker valju häälega ja pöördus järsult korneti poole, just nagu oleks kornet ja tema küsimus, mis õigupoolest mingit kinnitust ei vajanud, talle taas meelde tulnud. Ka Mölleri pilk oli nüüd kaugustest naasnud. Ja Ovelacker jätkas: „Ettekande järgi toimus kõik järgnevalt. Nagu te teate, jääb peateele

jõudes veel nelikümmend versta maakonnalinnani, mis asub juba mere ääres. Ja kohast, kus me suurele maanteele välja jõuame, jääb veel umbes kuus versta lähima kaldaribani, mis langeb põhja suunas. Rannajoon koosneb aga paljudest piklikest poolsaartest ja lahtedest, milles omakorda on rohkelt saari ja kallas joonistab peaaegu poolringi nende kahe punkti, maakonnalinna ja selle rannalõigu vahel, mille kõrgemas servas me maanteele välja jõuame. Seal on suured metsad, aasad ja põllud. Vaadake seda kaardilt. Kogu see ala maanteest paremat kätt kuni rannikuni, samuti mõned saared – kõik see kuulub kahele mõisale, millest ma rääkisin. Esimene neist, meile lähim, on Drostenholmi rüütlimõis, mille valitsejad, nagu näib, kas pole veel põgenenud või on juba tagasi tulnud, arvates, et kõige hullem on üle elatud. Teine, mis asub linnast vaid kaheteistkümne versta kaugusel, on päris ranna ääres asuv väike Vargla metskond, mille külje all on ka samanimeline küla. Algselt võis see asula olla rajatud metsalangetajatele ja saekoja töölistele, kes nüüdseks on talupoegadeks hakanud ja kellel on lisaks paar purjekat. Sealses mõisas on end barrikadeerinud paar metsnikku ja usaldusväärset metsavahti ning mõned härrased Saksa omakaitsest, mille asutasid mõisaomanikud. Ettekande kohaselt on nüüd kusagilt, tõenäoliselt linnast, maale tulnud jõuk mässajaid, et rünnata mõisaid, nagu nad seda ikka teevad. Neid olla mitusada inimest, nad on hästi relvastatud ja rünnakuhimulised, igalt poolt on nad abiväge juurde saanud, enamalt jaolt tööliste seast, sest villakraasimine, saekoda ja väike rauakaupade vabrik maakonnalinna lähedal ei tööta. Oletatavasti on ässitajate hulgas ka paar poissi Tallinna vagunitehasest või Riia laevatehasest. Lisaks veel oma härrade juurest ärajooksnud sulased, päevilised, ümbruskonna taluperemeeste auahned pojad – ja kes kõik veel.

Nad on Vargla sisse piiranud ja hoiavad seda enda käes, tahavad relvi, raha ja metsnikku võlla saata, sest too oli nende metsikusi pahaks pannud; ent enne, kui nad Vargla ümber piirasid, jõudis sealne garnison veel Drostenholmi helistada ja hoiatada. Telefoniliin jookseb nöörsirgelt läbi metsa. Vargla inimesed palusid Drostenholmilt, mis kuulub samadele valitsejatele, abi või et nad vähemasti teataksid kallaletungist kas maakonnalinna või meie majutuspaika. Seda tehti jalamaid, aga Drostenholmi omad olid vaevu saanud esimesed laused ära öelda,

kui sides tekkisid häired, ilmselt rebiti juhe katki. Niisiis olid Vargla piirajad jagunenud kaheks ja saatnud osa võitlusjõude Drostenholmi, mis on ilma igasuguse kaitseta. Esimene, mida inimesed seal tegid, oli mõisa ja ümbruskonna vahelise sideühenduse katkestamine. See kõik pidi juhtuma täna hommikutundidel. Kuidas seal praegu välja näeb...?" Ovelacker kehitas õlgu. „Muuseas, Drostenholmis on viinavabrik," lisas ta ja lausus siis korraga kergelt, justkui mingitest muudest mõtetest ärgates: „Kohtumiseni hiljem!" ning: „Traavile, mu härrad!" ja lubas ohvitseridel enda kõrvalt lahkuda.

Kõik neli ratsutasid oma väeosade juurde ja andsid traavikäsu. Eskadron tõmbus silmanähtavalt pingule, ratsanike ridadest kostis vaevukuuldavat keelega laksutamist, siis müdises maapind, kabjad pressisid raskelt teel lebavatesse kolletunud, niiskusest läikivatesse lehtedesse, eskadron kadus kiirelt silmist. Ent siin polnudki kedagi, kes oleks võinud neid jälgida. Kõik oli vaikne, kõik oli inimtühi. Tuul valjenes, taevasse kerkisid pilved ja kuigi keskpäev oli vaevalt kätte jõudnud, näis, nagu hakkaks peagi pimenema. Kohas, kus ohvitserid üksteisest lahku läksid ja andsid käsu traavile minna, oli ikka veel kuulda kabjaplaginat, kuigi eskadron oli juba rohkem kui kahe versta kaugusel. See tegi rahutuks ühe vana varese, kes oli äsja maapinnale laskunud, nii et ta tõusis uuesti lendu ja lendas sisemaa poole. Näis, nagu kutsunuks ta endaga kaasa teisigi linde, kes olid kavatsenud siin maha laskuda ja nii lendas korraga kagusse suur parv vareseid ja hakke; tiibu lehvitades ja maadligi lendas üks harakas keset põldu seisva suure pihlaka otsa. Siis hakkas äkitselt sadama peent vihma, sadu kestis vaid mõne minuti, aga pärast seda tekkis tunne, et ilm ei lähe enam kunagi keskpäevaselt valgeks. Aina pilvisemaks, aina hämaramaks. Varesed lendasid igalt poolt kohale ja tüürisid oma magamispuude poole kaugel metsaserval, mis siit vaadates oli vaid viirg silmapiiril. Ja siis oli kabjaplagina kaja vaibunud. Ainus, mida aeg-ajalt kuulda võis, oli mõni kauge kähe hõige linnuparvedest kõrgel ülal ja vaikne sosin, millega tuul kuivi lehti ringi ajas. Aga muidu ei juhtunud midagi, mitte midagi. Vaid nähtamatu, hääletu, tabamatu aeg neelas kõrrepõllud, närbunud rohu, pehkinud juured, pragunenud koore, neelas söötis põllud, tühjad maanteed ning maa muutus vanemaks, palju vanemaks.

Päeval, veidi peale kella kahte jõudis eskadron suurele, idast läände viivale maanteele, mille lõpppunktiks oli maakonnalinn. Paari vana kõrge pärna alt astusid rivi esimesed hobused uuele teele. Mahakukkunud lehed lebasid puude all otsekui mingi salajase korra järgi, alumine kolletunud lehepool ülespidi ja kahkjasroheline ülemine pool teekatte külge kleepunud, nii et mitte mingi tuul poleks suutnud neid maa küljest lahti rebida, enne kui maapind täiesti kuiv, ning üks ulaanidest leidis, et see pole operatsioonile kuigi heaks endeks, säärased kollased vaibad tõotavat üksnes halba, eriti teel lahingusse.

„Neil saatanatel tuleb veel verd valada!" tähendas üks kaaslane mornilt ja eskadron, mis oli nüüd täies koosseisus uuele teele ära pööranud, läks taas traavile üle, eelvägi tee vasemal ja paremal serval üksusest eespool, kuid siiski nägemiskauguses. Ratsanike nägudel oli nüüd pisut pinevam ilme.

Hämarduv päev mõjus Ovelackerile kui manitsus jõuda nii kiiresti kui võimalik sihtpunkti ja otsustada ära ümberpiiratute saatus. Oli tunne, et paigal, kuhu eskadron oli kutsutud, oli mingi seletamatu külgetõmme, sest nii ohvitsere kui ka mehi valdas kärsitus jätta pikk rännak lõpuks ometi selja taha ja isegi hobused näisid olevat valmis tavalisest enamaks, sest ükskõik, kui palju neid tagant ka ei kiirustatud, ei näidanud nad üles mingeid väsimuse märke. Kui vähem kui tunni aja pärast ilmus nähtavale kirikutorn ja rittmeister sai kaardi pealt kinnitust, et selle kiriku ja teda ümbritsevate majade näol on tegemist asundusega, mida kaardil nimetati lühidalt Dorstenholmi pastoraadiks, otsustas ta sealt kinni pidamata läbi ratsutada. Sealne pastor, arst, apteeker, võib-olla ka meier ja kõrtsmik – need inimesed vaevalt et oskasid midagi olulist öelda. Ja nii juhtuski, et kui eskadron oli kirikumõisast läbi ratsutanud, ei teatud seal, kas ratsanikud olid tegelikult läbi läinud või mitte, nii kiiresti oli eskadron taas maanteele välja jõudnud. Pastor, arst ja apteeker said õhtuni selle üle arvamusi vahetada. Pastorile ja apteekrile, kelle kõrvu oli kullerite ja kuulujuttude kaudu ulatunud niivõrd palju, et nad olid juba vastu ööd äärmuslikud ettevaatusabinõud tarvitusele võtnud ja ootasid arstimajas ümberpiiramist, oli see kergenduseks. Naised ja lapsed ei olnud enam nende juures. Nad olid varahommikul kiiruga

ära saadetud, kui pastori ja apteekri kõrvu ulatusid kuuldused metsamõisast ja Drostenholmi rüütlimõisast ning kui jõukude sissetungi suunda võis juba selgelt ette näha. Kaks usaldusväärset pastoraadisulast olid viinud naised ja lapsed kahe vankriga järgmisse külla, kus ulaanide eskadron neile kaitset tõotas pakkuda ja see, et kohaleratsutav eskadron ei kohanud veokeid, mida ta oleks pidanud kohtama, tuli kirjutada sulaste ettevaatuse arvele. Vaatamata viletsale ilmale olid sulased kasutanud põlluvaheteid ja sihte, mis jäid maanteest nii kaugele, et sealt ei võidudki vankreid märgata, kardeti pigem mässajate kätte langemist kui päästvat kohtumist ulaanidega. Tohter, kellel ei olnud naist ja kel polnud kaotada midagi peale igavuse pastori ja apteekri seltsis, nagu ta viimastele selgitas, oli tahtnud seepeale lasta oma hobuse saduldada ning märganud alles siis, et tema hiljuti palgatud sulane oli öösel jalga lasknud. Niisiis saduldas ta oma hobu ise ja traavis minema, pikk ja kiilaspäine, kaasas punane linnukoer, kes, nina maas, temast tükk maad eespool ringi nuuskis ja keda ta aeg-ajalt vilistades tagasi kutsus. „Ehk saab vana Gilseni heaks siiski midagi teha!" oli ta hüvasti jättes pomisenud ja mõelnud vana Gilseni all Drostenholmi härrat. Igaks juhuks oli tal taskus laetud ja kaitsevinnas revolver ja kui väga ta ka ei püüdnud endast süütut muljet jätta, nagu oleks küsimuse all üks kaardimängupartii Drostenholmis, uitas tema pilk siiski teraselt ja rahutult mööda põõsaid, millele ta lähenes, ja sihtis eemaloleva mõisa poole, mida varjasid noori võrseid täis ja kõrgustesse pürgivad puud.

Umbes kahe tunni pärast pöördus ta pastoraati tagasi, väga sõnakehvana ning oma rahutust ja muret peaaegu varjamata. Ta kandis lühidalt ette, et ümbruskond on neid tõpraid täis nagu lutikaid. Esimesi nägi ta juba umbes kolme versta kaugusel mõisast ja tegi nendega otsekohe tutvust. See tähendab, et nemad tulistasid ja tal tuli kähku sadulast maha hüpata ning kaduda. Siiski tundus talle, et kõik kaabakad liiguvad mõisa poole – olgu jumal vanale Gilsenile armuline! Aga võib-olla õnnestus tal juba hommikul mööda randa jalga lasta ja sel juhul peaks ta esialgu olema kindlas kohas rannavalve sandarmite juures, kes elavad kolmekesi külas, paari versta kaugusel mõisast. Ainult et – sellist köögiukse kaudu taganemist võiks ta oodata ükskõik kellelt, aga mitte vanalt vabahärralt.

Kui pastor armast Jumalat, keda arst oma lühikeses hüüatuses juba meelde oli tuletanud, pisut otsesemalt selle murettegeva olukorraga seostas, kõneldes Jumalast küll märksa ladusamalt, kuid täiesti lihtsalt ja loomulikult, mitte ülespuhutult nagu kantslist, krimpsutas doktor nägu ja läks minema. Koju jõudnud, lasi ta hobusel vaid sadularihma lõdvemaks ja andis talle süüa. Ratsu pidi igaks juhuks valmis olema. Päeva edenedes ratsutas doktor veel korra üht teist teed pidi välja ja üritas jõuda mõisani, aga tollelt teiselt ratsakäigult jõudis ta tagasi läbilastud karvamütsiga, ja hobuse kaelal oli kerge kriimustus. Vahepeal oli doktor hinge tõmbamata telefoneerinud – kõikidesse mõisadesse, mida ta tavaliselt kätte sai, ent täna ei olnud selliseid küll kuigi palju, sest enamasti olid juhtmed katki; ühte kohta, kust ta sai teada, et ulaanid olid teadmata suunas välja ratsutanud ja lõpuks maakonnalinna. Ent numbrilt, millel muidu vastas maakonnalinn, kostis nüüd vaid tühja surinat. Peenike nöör, mis muidu ühendas üksildast pastoraati maailmaga, väikeste linnadega, mõisatega, lõppes kusagil maanteekraavis, eimiskis. Habras vool, mis varem kõiki sidemeid inimestega ja inimlikkusega nähtamatult, aga vähemasti kuuldavana alal hoidis, neeldus jääkülma, kõledasse ja üksildasse, kogu maailma poolt hüljatud tühjusesse. Pastoril oli tema armas Jumal, arstil inimesed, keda praegu kohal polnud. Näiteks vana vabahärra von Gilsen...

Siis saabus eskadron.

Ja oli kohe jälle läinud. Ent doktor tõmbas oma ratsu sadularihma pingule. Jäägu pastorile pealegi armas Jumal, kogu lugupidamise juures Jumala vastu on too armas Jumal koduseks tarvitamiseks nagu koduapteek, ja ükskõik kui lahke ja sõbralik mees too Oerthen ka poleks – hoiaks tema, doktor Riesbiter või õigemini von Riesbiter, edaspidi inimeste poole, eriti, kui nad on sõdurid. Tema meelest oli kogu sakslaskond ammuilma liiga tsiviilseks muutunud ja see oli viga, iial polnud see nii teravalt ilmsiks tulnud kui nüüd, mil oleks pidanud esimeste maahõivajate kombel relvadega oma vilja valvama. Kuid lippudest, mis kord kuulusid ratsasõdalaste lipkondadele ja mille all kõik seisused ja tsunftid vaenlasele nii idast kui läänest vastu astusid, olid saanud laualipukesed kenades kodanlikes seltsides. Lõppude lõpuks ei olnud Riesbiter selles üksi süüdi. Maa-aadlil oli nüüd omakaitse, aga

aadlikke oli liiga vähe nii paljude vastu. Ja üldse – kas polnud ka ta mitte pisut tsiviilseks muutunud? Oma eluloo vaikis doktor maha. Ent niikuinii oli teada: tänane tõrksavõitu, eraklik poissmees, kes kaardilaua taga mehist kõnepruuki kasutas, oli alustanud Tartus teoloogina, pöördunud siis jumalasõna õpetusest ära ja teeninud mõned aastad ohvitserina ratsaväe kasakarügemendis, asunud siis uuesti õppima, eesmärgiga saada tubliks kirurgiks – Türgi sõjas tundus talle, et see on hädavajalik –, kuni veri talle äkitselt vastikuks muutus ja ta veel kord oma eriala vahetas, sedapuhku sisemiste hädade vastu. Ja ta ise oli seesmiselt sama lõhestunud kui ta elulugu. Nii või teisiti oli ta kogu oma sapise pilkehimuga, mis teda mõrastas ja sügava melanhooliaga, mis võis teda nädalateks ning kuudeks oma võimusesse võtta, üsna tsiviilseks muutunud. Kappavale ratsaväele vaatas ta järele nukra naeratusega, nagu ratsutaks too minema millegagi, mis kuulus sügavas sisimas temale, ta silitas paljast pealage, painutas ettepoole oma kõhna, pikka keha ja lasi alahuule rippu. Õige pea võis ta aga muutuda jälle kaunis valjuhäälseks ja jutustada lugusid, milles ta ise ainult heast küljest silma paistis. Ta oli seletamatult õrn lapsevoodis olevate naiste vastu; ja ta kartis tuld. Kui tema aia õunapuudelt, mille oksad ulatusid tänavale, aastast aastasse õunad ära varastati, lisas ta õuntele nende küpseks saamise ja varguse aja lähenedes salaja ja väikestes annustes mingit süütut, peaaegu maitsetut mürki. Paari päeva ja öö möödudes olid need õunapuuküljed nagu alati tühjaks tehtud – ent varsti pärast seda oli ootetuba täis tuubitud alaealisi poisse, kes kõik soovisid arsti jutule, kurtes ühtesid ja samu vaevusi: iiveldus, peavalu, tulitav lämbumistunne kõris. Doktor ei vaadanud neid läbi. Süngelt muiates andis ta tervele hädaliste karjale naha peale, ükshaaval, poiss poisi järel. Ta teadis, et vaevused, mille poisid olid endale varastanud, lähevad üle; sinised plekid, mis ta neile nüüd tegi, samuti – ainult veidi aeglasemalt kui iiveldus. Varsti pärast seda ütles ta pastorile, et inimesi ei tuleks korrale kutsuda mitte niivõrd armsa jumala, inglite ja taeva ning põrguga, vaid pigem selliste lihtsate vahenditega nagu riitsinus, juudasitt ja muu sarnane. Armas jumal muutub pastorite ämmaemandahoiaku tõttu liiga võhiklikuks, teda tuleks hoida suurte kuritegude puhuks, mitte võtta kui moraalset abinõu meie himude pisikahjurite vastu. Doktor tegi neid märkusi säärasel moel, et kõigil oli tunne, nagu

loodaks ta vastuväiteid kuulda; heasüdamlik pastor Oerthen aga üksnes naeratas leebelt. Neil puhkudel, kui doktor oli eriti vihane, teatas ta pastorile, et vähemalt kogu saksa aadel peaks uuesti katoliiklikuks hakkama. See eristaks teda taas tollest protestantlikust rahvast. Ent ka doktori sääraste avalduste peale järgnes vaid pastori kõne selle kohta, kui tervendav on luterlus võrreldes katoliiklusega ja kui tihedalt on balti rüütelkond kokku kasvanud just protestantliku mõtteviisiga.

„Nii kokkukasvanud, et andis maa Neitsi Maarjale!" torkas doktor vahele, ent pastor oli leebe ja jätkas oma teooriat. Doktor tundis seda teooriat ja tal oli igav. Seepärast ta kas vaikis või viskas nalja, nii et kui pastor lõpetas, mürises talle vastu naerupahvak. Kuid see käis doktori naljaloo kohta, mida too oli märkamatult vasakule või paremale jutustanud, ilma et see mingil moel pastorit riivaks, ja pastor, kelle juttu mõned ikka kuulasid, naeratas koos naerjatega. Doktor heastas mitmekordselt selle, et ta pastoril mõnikord „naha üle kõrvade tõmbas", nagu ta ise tunnistas. Ilma pastoraadita poleks ta enam elus, tunnistas ta avameelselt ja pastoriga öösel seltskondlikult koosviibimiselt koju sõites ütles ta tollele korraga pärast pikka, unist vaikimist täiesti erksalt ja tõsiselt: „Kui suudaks nii sündsalt, arusaadavalt ja siiski mitte pealetükkivalt olemas olla, et olemise all haigutavas mitteolemises oleks alandlikkust Jumala ees! Kui teaks end igal hetkel olevat millegi seletamatult suure, kauge ja sügava ees ja tohiks tajuda püha üksindust iseenda sees!"

„Kõik, mis on olemas, on kauge ja väga sügav!" meenus pastorile jutluseraamatust ja ta tsiteeris seda arstile ilma isikliku tõlgenduseta.

Doktor kuulas seda vaikides. Korraga vaatas ta vasakule teeserva, kus pimedusest hoolimata võis öötaeva taustal selgelt eristada kolme suurt kivist risti. Põldudele laskunud hämarus neelas nende jalami. Need kolm risti olid eesti talupojad püstitanud kolmele rootsi ohvitserile, sest just selles paigas olid poolnälginud eesti talupojad rünnanud ja lühikese vastupanu järel maha löönud Karl XII lüüasaanud armee ohvitserid, kes pärast Põhjasõda mööda ilma laialipillutatuna idast koju tagasi pöördusid. Drostenholmi kirikuraamat kirjeldas sündmust üksikasjalikult; tookordne *pastor loci* oli surnud oma hoolde võtnud. Tundus, et doktor tervitas kolme risti vaevumärgatava peanoogutusega.

Kolm paekivist risti, hallikad nagu pleekinud luud, sirutusid detsembripäeva hämarusse. Eskadron peatus nende kõrval. Rittmeister oli andnud käsu hobuse seljast maha tulla. Ratsanikud nõjatusid hobustele või pühkisid nende auravaid sapse; hobuseid päris kuivaks hõõruda polnud aega. Kõne alla tuli vaid väga lühike peatus. Ohvitserid, nende hulgas ka kornet Kosljaninov, olid ratsutanud eelsalgani ja pidasid nõu, kuidas edasi toimida. Nüüd tuli väga kiiresti tegutseda, enne kui öö kätte jõudis ja tegutseda nad ka said, sest eskadroni sihtpunkt oli käeulatuses.

Rittmeister oli käskinud kolme risti juures peatuda ja hobuste seljast maha tulla, sest siin oli maantee läänest ja loodest avaneva vaate eest varjatud. Mida lähemale jõudis tee rannikule, seda enam hakkas muidu nii tasane maa laugelt, lainetades tõusma, justkui oleksid hiigelsuured madalad luited aja jooksul liikumatuks ja viljakandvaks muutunud. Juba teele asudes oli tulnud ületada paar säärast maakõrgendikku. Ristide juurest alguse saav viimane lainekumerus näis olevat veel laiem ja kerkivat veel laugjamalt, püsides siis mitme versta ulatuses ühetasane, nii et maantee kulges otsekui platool. Mõisa viiv tee oli kaardile kantud kolmekümne kuuenda verstaposti juurde maakonnalinna poolt tulles ja sel kahe versta pikkusel lõigul langes ta oma kakskümmend meetrit kalda suunas, juhul, kui polnud tegemist järsu kõrge kaldaga, mis oli omane pigem põhjarannikule. Enne kui tee muutus alleeks, umbes versta kaugusel mõisast, tuli tähelepanu pöörata ühele märgatavale maakumerusele. Maa-ala, mis jäi maantee ja tolle poolel teel asuva maakumeruse vahele, koosnes kiduratest, võsastunud, kadakate ja rändrahnudega kaetud karjamaadest. Seejärel tuli põllukividest aed. Kiviaia taga langes künkanõlv peaaegu kaheksa meetrit ja selle jalamil voolas oja, teispool oja jätkusid soised karjamaad, kaetud tiheda lepavõsaga, mis mõisale liginedes muutus aina kõrgemaks ja läks üle pargiks. Jättes kõrvale karjapoiste sissetallatud rajad, viis mõisa juurde vaid üks tee: kolmekümne kuuenda verstaposti juurest. Oli küll veel üks teine tee – eskadron oli teeotsast pisut enne kolme risti mööda ratsutanud –, mida nähtavasti heameelega kasutati, sest ta lühendas üsna oluliselt kirikuteed ja kulges algul samasugusel maastikul kui esimenegi tee, aga pärast täisnurkset pööret mõisa suunas ümbritses tihe põõsastik teda mõlemalt

poolt otsekui müür. Täisnurkse teepöörde põhjustas allikakoht ojal, millest maantee üle läks. Soised niidud olid allikaid täis. Maapinna langus, mis suurel maanteel kõrgendiku kohal kujutas endast umbes kaheksa meetri pikkust astanguteta kallakut, oli sel teelõigul vaevalt tajutav. Pikkamisi langedes ja kunstipäraselt põõsastest ääristatuna lookles tee mõisa poole. Arvatavasti kasutati teed tihedasti, et vedada metsast haokoormaid mõisa viinavabrikusse, sest ta tegi mitte kuigi suure tiiru ümber mõisa majandusõue ja pööras siis põhjakaarest majade vahele. Esimene hoone oli seal suur viinakoda. Selle kõrvale jäi tiik, mida varustas veega üks teine oja. Üle tiigi äravoolukoha läks tee. Teest paremat kätt jäi härrastemaja park. Tiigist välja voolav oja kandis oma veed ohtralt loogeldes ja aina uusi kunstlikke tiike moodustades läbi kogu pargi.

Ka eelpost oli hobuse seljast maha tulnud ja mehed silmitsesid teatud kaugusest oma ohvitsere. Nood istusid sadulas, pikksilm käes, ja uurisid ümbrust. Tuul hõljutas raskete ratsamantlite hõlmu.

„Kõlab nagu rataste veeremine!" tähendas Ovelacker korraga kuulatama jäädes. Teised tõstsid pilgu pikksilma tagant ja teritasid kõrvu tuules, mis kandis nendeni hääli kaugetest metsadest. Sügavas vaikuses kostis koera katkendlikku haukumist. Siis aga laksatasid kaugel eemal mõned lasud, nii et ratsanikud sadulas võpatasid. Ning seejärel võis täiesti selgelt kuulda vankri või isegi mitmete vankrite mürinat. Ovelacker, kes oli pinevalt kuulatanud, iga sekundiga aina kahvatumaks muutudes, andis eelpostile märku sadulasse istuda.

„Niisiis, järgnevalt...," lausus ta venitades ning andis oma käsud nii ühetoonilise häälega, et see mõjus hajameelsena, kuigi ta kõneles kiiresti: „Kolm rühma pööravad ristide juurest kõrvalteele, millest me juba mööda tulime. Teie, Vladimir Karlovitš," pöördus ta Mölleri poole, „võtate oma rühma ja ratsutate galoppi kolmekümne kuuenda verstapostini, sealt mööda mõisa juurde viivat peateed kiviaiani, annate käsu hobuse seljast maha tulla ja moodustada kiviaia taha laskurite ahelik. Kõik, kellest te ette jõuate, võib-olla mõni neist vankreist," – ta osutas kaugusesse –, „peavad ohutult laskurite selja taha jääma. Käskige kohe allee teise otsa suunas tuli avada. Vahepeal peame me ülejäänud rühmadega minema mööda külavaheteed ja mõisa põhja poolt ümber piirama. Niipea, kui te kuulete meie laske,

andke tuld ja käskige oma meestel ahelikus mõisani tungida, nii suurte vahedega kui võimalik. Hargnege hästi laiali, ka tiibade poolt võimalikult suurt maa-ala haarates, aga nii, et mehed üksteist silmist ei kaotaks! Kõik, kes teile mõisa poolt vastu tulevad, peavad esimese hüüde peale seisma jääma. Käskige laskuritel madalale sihtida, et me mõisa tagant tulles nende tule alla ei jääks. Kas kõik on selge, Vladimir Karlovitš? Kui me oleme lahku läinud, vajate teie oma tulejoonele asumiseks umbes kaheksa minutit, meie pikema ratsatee tõttu natuke rohkem. Kui teile näib, et oleme lahingusse tõmmatud, tulge meile mõisa kaudu appi."

Möller andis au. Ta oli aru saanud. Ohvitserid koos neile järgneva eelpostiga traavisid puhkava eskadroni juurde tagasi. Vaevalt olid ratsanikud oma hobused ümber pööranud, kui kolme risti hallil murenenud tagaküljel välgatas valgushelk. Ja samal hetkel, kui eskadron ohvitsere nähes sadulasse hüppas, sähvatas põhjakaares, seal, kus asus mõis, metsa kohal taevasse tulekeel. „Sealpool juba põleb!" ütlesid ratsanikud nagu ühest suust. Nad olid vahepeal korneti käest teada saanud, mis nende siiatuleku ajal oli juhtunud. Rittmeister kutsus enda juurde Kosljaninovi, kes oli esimesena käe välja sirutanud ja osutanud tuleleekidele, millest nüüdseks oli järel vaid ebamäärane hõõguv kuma.

Ovelacker vaatas ringi ja näis oma kärsitust veel vaid suuri vaevu talitsevat.

„Instrueerige poolt rühma: enne kui mehed põhja poolt mõisa sisse ratsutavad, las jäävad paigale ja hargnevad ahelikku, nii et nad ei kaotaks üksteist silmist, ning las valvavad tervet põhjapoolset, mõisa taha jäävat lõiku. Kõik, kes sealt välja tahavad saada, tuleb kinni võtta, mitte keegi ei tohi läbi pääseda, sest rannaäärsest metsast ei püüa me neid enam iial. Teie ise koos rühma teise poolega ratsutate sisse koos meiega. On otstarbekas, et teie rühm ratsutab üksuse lõpus. Seejärel eemalduvad vahipostid märkamatult ülejäänud üksusest. Arusaadav?" Kosljaninov andis au. Ta oli seda nägu, et ei kavatse tunda vähimatki halastust.

„Sõitke kuni kõrgendikuni sammu ja siis galoppi, nii võidame pisut aega!" andis Ovelacker veel juhiseid Möllerile, kes oli oma rühma juba lääne suunas marsivalmilt üles rivistanud, suurem

enamus eskadronist võttis koha sisse nende vastas. „Kell on praegu," Ovelacker pidi sügavale numbrilaua kohale kummarduma, nii pime oli juba väljas, „kell on kolm ja kakskümmend minutit. Kolm nelikümmend võime kohal olla. Niisiis! Ei mingit halastust! Kättemaks Tukumsi eest! kutsus rittmeister mõlemaid salku üles. Möller andis käsu karabiinide kaitseriivid vabastada; aeg-ajalt vastu saapaid kõlisedes rippusid saablid vabalt ratsanike vasakul küljel. Katkendlikult, vaikse häälega andsid Haruzin, Maklakov ja Kosljaninov oma rühmadele ühe ja sama käsu. Müdin summutas käsud veel enne, kui need antud said, ja seejärel tormas eskadroni peajõud rittmeistri ja Haruziniga eesotsas mööda maanteed tagasi; maapind värises ja kõmises hämaruses. Leitnant Mölleri rühm, kes sammu sõites liikuma hakkas, polnud veel kõrgendikuni jõudnud, kui rittmeistri vasak käsi – enne ratsanike hargnemist – revolvriga kõrgele kerkis, mispeale ülejäänud eskadron kihutas piki külavaheteed minema. Kaugelt kostnuks nagu mingi pöörleva masinavärgi ägamist, madalat mürinat ja kõminat. Galopeerivate ulaanide kujud sulasid kokku hoogsalt väljasirutunud hobuste kehadega. Samal ajal kui eskadron õhtuhämaruses, üha tihedamate põõsaste vahel kulgeval külavaheteel aegamisi piirjooned kaotas, nii et üksnes kaugusest kostev kõmin reetis ratsanike teed, jõudis ka Mölleri rühm kõrgendikule; leitnandi selge ja rahuliku häälega, justkui maneežis antud käsu peale muutus eskadron kappavate hobusekehade ähmaseks reaks ning võimaliku vaatleja silmis nõos, millest eskadron tasapisi oli väljunud, ühines ta läänetaeva halli tühjusega. Samal silmapilgul lahvatasid põhjakaares metsa kohale heledad tuleleegid. Tuul kandis kohale pika metsiku karje ja piitsaplaksud. Seepeale hakkasid koerad raevukalt haukuma ja hobuste kabjaplagin segunes vankrikolinaga. Siis saabus taas vaikus, sügav, põhjatu vaikus. Pikaks ajaks. Paremalt poolt üle niitude tuiskas üks jänes teeni, millele ratsanikud veidikese aja eest olid pööranud, hüppas üle kraavi ja seisatus keset teed. Seejärel hüples ta tasapisi üle tee, läks juba päris rahulikult üle vasaku kraaviperve ja kadus. Teda ei kuulnud keegi. Ümberringi valitses vaikus. Läänetuul käis üle kõrgete raudrohupuhmaste teeservas. Temaga ajasid juttu üksikud lepalehed, mis olid veel mõne hõreda oksa külge pidama jäänud. Tuul rebis aeg-ajalt mõne lõdvalt oksale kinnitunud lehe lahti ja

see kukkus maha. Põhjas hõõgus metsade kohal tulekuma. See andis teada suurtest sündmustest ja oleks pidanud tekitama valju müra nagu kõik erakordsed juhtumused, mille vallandajaks on inimesed, ent leegid võbelesid kummaliselt hääletult ja ebareaalselt, nagu oleksid need virmalised, mis seal veiklevad. Nende kumast õhkus ülevust ja jäi mulje, et nad lõõmavad mingis joovastuses, tundes rõõmu sellest, et nende valgushelk kerkib puulatvade kohale. Siis traavis kohale üks ratsamees. Ta juhtis hobuse tee välisservale, sinna, kus maapind oli pehme ja summutas müra. Ratsanik vaatas üksisilmi tulekuma. See oli doktor. Korraga peatas ta hobuse, väristas end nagu oleks tal külm ja vaatas värelevat tulekuma metsade taga. Hobune lingutas kõrvu, ajas kõrvad kikki ja hakkas perutama; ratsanik jõudis vaevu ohjad pingule tõmmata.

Äkitselt kostis hämarusest kellegi hirmukarjatus, lääne pool plaksatasid mõned lasud. Seejärel saabus vaikus, sügav vaikus, millest hakkas läbi tungima üks heli, mis kõlas nii, nagu läheks kusagil üle põllu perutav hoburakend. Ja samal hetkel puhkes kõrvulukustav, ragisev tulistamine.

Ratsanikest vasakule jäi leegitsev viinakoda, hiiglaslik tuleriit, mille ümber lendlesid sädemed ja mis kiirgas lämmatavat kuumust ning eredat valgust; paremat kätt oli pargipuude tume viirg. Pargi ja viinavabriku vahel oli tiik, millel peegeldus tulekahju leekidemöll ja hobused hakkasid perutama, sest nad pidid otse peegelpildi poole kappama, üle silla, kus põleng ja selle võbelev peegeldus veepinnal lõpuks hobustest vasakule jäi ja nad rahunesid. Kihutades nii ägedalt mööda põldudevahelist teed, et hobused pressisid end kobaras üksteise vastu ja kolonn lagunes, tungis eskadron mõisa südamesse. Kosljaninovi mehed olid tahapoole jäänud ja hajusid salkadesse, piigid löögivalmis. Sillatalad kõmisesid pikalt, siis kajas sillutatud teel hele, terav kabjaplagin, kõlades vahedalt nagu püssilasud. Eskadron, kes oli üle silla tulnud veel tiheda trobikonnana, hajus nüüd laiali ja täitis hajusalt kogu ligipääsetava maa-ala. Vasakul kumas tulekahi. Hobused pruuskasid ja püüdsid pea ära pöörata, ohvitserid tulistasid pimesi enda ümber.

„Tuld!" andis leitnant Möller samal hetkel käsu oma meestele, kes kükitasid kiviaia taga. „Edasi!"

Tee väljus tiigi, silla ja ojasängiga madalikult ja viis kergelt ülesmäge. Hobused lõõtsutasid, suu vahus ja sabaalune higist leemendamas. Kabjad lõid maanteekividest sädemeid välja. Rünnak kärgatas nagu pikne. Edasi, paremat kätt, tuli küljetsi mõisapargi poole üks maja, ilmselt mõisavalitseja oma, siis pööras tee paremale, suurele mõisaesisele platsile. Just nagu unes, otsekui peaks ta selle kõik sekundi murdosa vältel igaveseks mällu talletama, nägi Ovelacker taamal vasakul kätt tohutu suurt nelinurka, karjaõue, siinsamas kõrval kõrget kahekorruselist maja, kaugemal tulehelgist valgustatud küüni ja vankrikuuri.

Seejärel keeras ta oma hobuse järsult ümber, tema järel tegi seda terve eskadron, vähema kui sekundi jooksul oli Ovelacker kõike taibanud, kõike... Ent nüüdsest ei näinud ta enam midagi. Nagu iga sõdur, mõtles ta nüüdsest ühe teise ajuga, mis oli tal veres, mis oli tema külge kasvanud; ajuga, mis mõtles ebaisikuliselt kohusest, ülesandest, õnnestumisest; ajuga, mis ei tundnud kaalutlemist ja mille jaoks kõik silmaga nähtav oli olemas vaid seni, kuni ta andis käsu, mis selle pildi niikauaks kustutas, kuni ratsamehe kohus oli täidetud. See aju kihutas tegutsema, aga sel ajul oli ka tarkust mitte üleliia kiirustada, tarkust jätta mõni asi sinnapaika.

Õu, mõisahoone esine rohuplats, tühjad lillepeenrad, kuuseokstega kaetud roosipõõsad – kõik ühtaegu eretades ja mustendades tontlikus tulekumas. Inimesed, vankrid, rakendis perutavad hobused, siia-sinna jooksmine, tormamine, koormate kinnitamine: kapid, mis purunevate klaaside klirinal ja uste paukudes kukuvad käte vahelt, mis tahtsid neid just peale laadida, allee alguses kükitavad laskurid, kes muudkui tulistavad ja tulistavad, tulistavad ja tulistavad, vihaselt ja umbropsu, allee teisest otsast, pimedusest kostev lärm, nurgatagustest sähvatavad lasud, trobikonnad end alles põgenema asutavaid inimesi, kes karjuvad, muudkui karjuvad, kuni kukuvad korraga maha, sirutavad käed taeva poole ja jäävad kapjade alla lebama. Ja eskadron – Ovelacker küll näeb, tajub ja teadvustab seda endale, sest ta näeb seda lakkamatult, aga ometi ei võta ta seda teadmiseks –, eskadron paiskub laiali, tormab otse selle kõige keskele ja võitleb, aina võitleb ja võitleb... Härrastemaja suur uks on pärani lahti, seest kostab kisa-kära, küünlad ja lambid põlevad, näib, nagu

kannaks keegi akende tagant mööda tõrvikuid. Üks klaas puruneb klirinal, august torgatakse välja püssitoru ja ülalt kõmatab lask, nii et paberitükikesed paiskuvad püssisuudmest laiali nagu lumehelbed, kõikjal on rohkelt tuld ja lämmatavat suitsu. Aga juba seisavad portaali ees ulaanide peremeheta hobused; hobuse seljast maha tulnud ratsanikud, kes on nii kanged, et suudavad vaid käsu peale joosta, tormavad tulistades majja. Sees ragisevad taas lasud, terve maja on lärmi täis, asjade purunemise hääl seguneb uste paukumisega, inimesed karjuvad, halavad, klaasid kõlisevad kõikuma löönud laual, mis lisab puruneva klaasi klirinale ja helinale mingi tuhmikõlalise lõputooni. Keldrisügavusest maja väikese külgmise sissekäigu kõrval tuigerdab välja lõõmavasse öösse üks inimkogu, jahmub, toetub siis vaarudes ühele kõrgele, uhkele, katuseviilu toetavale fassaadisambale ja oksendab vastu valget, tulesäras helendavat sammast. Seejärel tabab teda piigitorge ja ta vajub omaenese loiku. Äkitselt tormab üks haavatud tööhobune nagu sõjavankri ette rakendatud lahinguratsu üle platsi, edasi piki hooneid, niikaugele kui ta suudab, pimeda nurga taha, kokkukasvanud latvadega puude alla sirelipõõsaste juures, kus lakkamatult sähvib tuli. Hobu tormab sinna, ajab vankri ümber ja jääb purunenud vankriratast pidi puu taha pidama. Paar halli kogu, kelle seljal kumab tulehelk, üritavad piki aida ja küüni seinu minema hiilida. Veel mõned tuiguvad sealpool ja viskuvad pikali, paaril teisel õnnestub ööpimeduses ja mõisahoone varjus, kuhu ei ulatu tulehelk, kaduda. Ja aina kõlab püssilaske, mis plaksuvad majade vahel nagu piitsalöögid, kajades majaseintelt vastu.

Ja siis saabub hetk, mil ringitormamisest saab sihitu tormlemine. Hetk, mil ratsanikud, piigid löögivalmis, kähiseva häälega karjudes ja siia-sinna saalides satuvad vastamisi vaid üksteisega, põrnitsedes tulekumas üksteise väändunud nägusid ja hobuste puhevil sõõrmeid, millelt lendus vahupritsmeid; hetk, mil mässuvaim tuleb leida iseendast, uuest käsust.

Ovelacker andis käsu koguneda. Ta oli sadulast maha hüpanud ja seisis välistrepil. Kõikjalt ilmus nähtavale ratsanikke; mõisahoone esisele ümmargusele lillepeenrale kogunes salkade kaupa halle kogusid, kelle arvu polnud võimalik kokku lugeda; saabusid aina uued, lonkavad, oigavad, raskelt teineteisele toetuvad ratsamehed; ulaanid

märkasid, et mõned neist tahtsid neljakäpukil pimedusse roomata ja peitu pugeda; need võeti kinni ja veeti peenra juurde; teised jäid lebama, ei jooksnud ega roomanud minema, nendele ei antud mingit korraldust. Allee poolt lähenes nüüd Vladimir Karlovitš Mölleri rühm. Näis, et ta on mõningaid vange võtnud. Rittmeister käskis sidemehel pool Kosljaninovi rühma kohale kutsuda. Ikka veel välistrepil seisva Ovelackeri selja taga ootas juba tükk aega üks ulaan, kes oli väljunud majast ja tahtis ette kanda. Lõpuks kasutas ta pausi kahe korralduse vahel, astus vasakult poolt rittmeistri juurde ja jäi valvel seisma.

Ovelacker pöördus tema poole ja noogutas. „Niisiis...?"

„Teatan alandlikult, Teie Kõrgeausus," kandis ulaan ette, „majas lamab kaks tapetut."

Rittmeister oli jalamaid uksel. „Kus?" küsis ta endale järele tormanud sõdurilt keset tühja ruumi, ja kiirustas edasi. Ulaan trampis majja sisse, niipea kui rittmeister oli ukseava vabastanud. Ta lasi rittmeistril ees minna, läbi ühe toa, siis läbi teise toa, igal pool põlesid tahmavad lambid ja küünlad, aina edasi ja edasi, saladuslikul kombel läks rittmeister õiget teed pidi, kuigi ta ei seadnud oma samme mitte ulaani järgi; kui rittmeister oli seda nägu, et ta kavatseb otse edasi minna, ütles ulaan talle – pisut liiga vara küll: „Siin!" ja jäi seisma paremat kätt ühe ukse ette.

„Siin, Teie Kõrgeausus!"

Tuba oli pime.

„Too valgust," andis rittmeister vaiksel häälel käsu. Ratsanik läks kõrvaltuppa ja tuli rittmeistrile, kes oli talle aeglasel sammul järgnenud, sealt vastu petrooleumilambiga, mille klaas oli kõrgest leegist poolest saadik tahmunud. Selle lambiga pöördusid nad tuppa tagasi.

„Näita valgust!" käsutas Ovelacker ja lasi sõduril ees minna. Ent vaevalt tuppa jõudnud, võttis Ovelacker tal lambi käest. Ta tahtis seda, mida siin näha võis, ise valgustada.

Esimene asi, mida Ovelacker – silmi valguse eest varjates – nägi, oli kõrgete, tihedalt täis raamaturiiulite uhked read. Seejärel türgi stiilis ase, kirjutuslaud, pult, diivan, suitsetamislaud... ja kellegi käsi!

Sügava tugitooli taga lamas kägaras surnu, justnagu oleks ta valude käes kõverasse tõmbunud ja siis pikkamisi hinge heitnud. Üks surnu. Aga ainult üks!

Ovelacker pöördus ümber.

Ulaan oli toast välja läinud ja seisis lävel. Ovelacker vaatas talle otsa.

„Teie Kõrgeausus, suvatsege...," pomises ta ja viipas vasaku käega.

See oli iseäralik hetk. Sõdurile tundus kummaline, et rittmeister ei reetnud millegagi, kas ta oli teist surnut üldse näinud või mitte. Sõdur seisis ju tema selja taga! Rittmeister vaatas ainiti kuhugi, aga ulaan ei teadnud, kuhu. Ulaan ajas end sirgu. Ta märkas, et rittmeistri lampi hoidev parem käsi vajus üha madalamale. Lambi klaaskuppel libises juba vaiksel kriginal pesast välja. Korraga pani rittmeister lambi lähedalasuvale lauale, pöördus ümber ja tegi toas paar sammu.

Jah. Seal avatud ukse taga ta lamaski. Ta oli praokil ukse taha kokku varisenud, keegi oli õlaga uksele toetunud, ukse lahti lükanud ja ukse taga lamaja eemale nihutanud. Maas lebaja pihta oli lastud ilmselt kusagilt lähedalt, pimesi, kuni magasin tühi. Rindu, kaela, ühte põske,... näkku, mis sellegipoolest polnud moondunud, vaid rahulik ja patriarhaalne oma halli, kuigi verepritsmeid täis habemega. Suured sinised silmad olid kustunud, säratud nagu sula jää. Kui kaua ta võis küll juba surnud olla?

Hilja, liiga hilja.

Eemal lebas teener.

Kõik oli segi pööratud, kõik nõud lahti kangutatud. Kirjutuslaua taga olid hunnikus laualt maha pühitud paberid. Lauaplaadile oli pidama jäänud vaid üks marmoralusel märkmeplokk. Rittmeister vaatas tardunud pilgul enda ette. Ta ei pannud ise tähele, et luges plokilehelt märkust. Kindlasti lugeda, seisis seal, kaks korda alla joonitud, ja pikk raamatute nimekiri.

Siis korraga möödus rittmeister auandvast ulaanist ja lahkus toast.

Läbinud tagasi minnes ringi vaatamata kõik toad, käis Ovelacker peaukse ees suures hallis mõned korrad edasi-tagasi, seisatus iga kord enne ümberpöördumist toas seisvate suurte Danzigi kappide ees ja uuris nende hiiglaslikke uksi, mille rüüstajad poolenisti lahti olid kiskunud. Alles siis astus ta uuesti välistrepile. Sealt avanes pilgule tõeline virvarr või midagi, mis selle järgi välja nägi. Mingit tegevusplaani suure hulga inimeste ja oma hobuseid talutavate sõdurite siia-sinna jooksmises ja saginas küll ei paistnud olevat. Üksnes vangide tume viirg, mis võttis enda alla terve majaesise peenra ja mida valvas sõduritekett, mõjus üleüldises tormamises ja kihutamises millegi selge ja kindlana. Sissekäigust paremal, sammaste vahel, seisid ohvitserid ja suitsetasid. Kui Ovelacker astus nende juurde, võtsid nad valvelseisangu ja kandsid ette. Kosljaninov: neliteist vangi, nende hulgas kaks raskesti haavatut või isegi surnut, inimesed, kes polnud tahtnud seisma jääda. Möller: neli rakendit koos juhtidega; aheliku kõige äärmisem tiib oli nad kinni võtnud mõisast mitte kuigi kaugel, veski juures. Ja siis kolm noort poissi, kes olid tema meestele kohe pärast tulistamise algust põõsaste vahel vastu tulnud, hambuni ja taskupõhjani raskelt relvastatud; nad nägid välja nagu vennad. Üks oli püüdnud kõigest väest ära joosta, kuid seisma jäänud, kui nägi, kuidas tema kaht kaaslast koheldi. Poistel oli hämmastav kaasavara: Möller tõmbas mantlitaskust halli, määrdunud, linase koti ja keris nööri selle ümbert lahti. Ta puistas vasakule peopesale raha, sõrmuseid, medaljone, kuldkette. Kui ta need peopesale raputas, nagu kauba, mis tuleb üle vaadata, avanes üks medaljon ja sealt pudenes välja juuksekihar. Et lokki medaljoni sisse tagasi saada, pidi Ovelacker Möllerit aitama ja seda tehes langes tema pilk miniatuurile – Veneetsia meistrite laadis maalitud noore neiu profiilile. Vahepeal oli Vladimir Karlovitš kotikesest välja puistatud pisiasjad uuesti kotti tagasi pistnud ja lisas neile lõpuks ka medaljoni. Seejärel pani ta konfiskeeritud vara taas oma mantlitaskusse hoiule.

Ovelacker heitis pilgu õuele. Viinavabriku tulekahjukuma oli hääbumas, õu hakkas mattuma pimedusse ja vähene valgus näis korralagedust veelgi suurendavat. Lisaks sellele läks ilm märgatavalt külmemaks, tõusis tuul.

„Meestele on vaja anda käsud kätte, mu härrad," sõnas Ovelacker, võttis Haruzini ulatatud sigareti, lasi endale tuld pakkuda ja alustas: „Millised on eskadroni kaotused?" – „Kolm üsna raskelt haavatut," vastas Haruzin, „üks neist, Dirin minu rühmast, vaevalt välja veab. Ülejäänud on ainult riivata saanud."

„Siin majas on kaks surnut," tähendas Ovelacker, kõneldes taas sel kummaliselt äraoleval ilmel, „mõisahärra ja tema teener. Me jõudsime kohale liiga hilja..."

Kui Ovelacker seda justkui etteheitvalt lausus, ilmutas nelja ohvitseri nägu masendust või vähemasti katset selle järgi välja näha. Hämmastaval kombel oli Kosljaninov seda nägu, et talle ei valmista see mingeid raskusi ja tal pole vaja teeselda. Ta näis tõesti olevat löödud, et nad hiljaks jäid.

„Ma arvan," jätkas Ovelacker, „et peaksime, kui vähegi võimalik, püüdma vältida hilinemist ka järgmisse mõisa. Mul on tunne, et siin ümbruskonnas on jõugud laiali pudenenud, hirm ajas nad laiali; tee Varglasse läheb igatahes läbi paksu metsa, niisiis pole välistatud, et teele pannakse mingi lõks. Ühe eriülesandega rühma võiksin ma välja saata. Kas keegi härrastest eriti meelsasti...?"

Ovelacker ei jõudnud lõpetada. Kosljaninov palus luba operatsiooni juhtida. Ta ei teinud seda siiski üksnes kaastundest Varglas asuvate inimeste vastu, vaid seepärast, et ta vihkas seda, mis siin mõisas nüüd järgnema pidi: korra loomine, koristamine – aegavõttev töö.

„Niisiis," andis Ovelacker talle käsu, „liikuge edasi hästi ettevaatlikult, ärge laskuge mingisse võitlusse ülekaaluka vastasega ja kindlustage oma tagasitee. Ootan teid homme varahommikul. Katsuge välja selgitada, kuskohas on telefoniühendus Varglaga katkenud ja laske see, kui võimalik, jalamaid ära parandada, kas oma inimestel või käsu korras kellelgi teisel, nii et me saaksime ühendust võtta."

Kosljaninov lahkus. Peagi võis kuulda, kuidas tema laialipillutatud mehed üksteist otsisid ja hobuseid muretsesid. Rühm valmistus otsekohe minema ratsutama, üks raskesti haavatu – neilgi oli üks – välja arvatud. „Ja siin," lisas rittmeister kolme kohale jäänud ohvitseri poole pöördudes, „siin tuleb meil nüüd kord majja lüüa! Ma ei usu, et viinakojast veel midagi päästa annab, aga tuli ei tohi teistele hoonetele levida. Tuul," ta tõstis pea ja püüdis oma sõnadele kinnitust saada, „ei ole soodne, puhub sädemed laiali. Ühesõnaga, Pjotr Sergejevitš, laske valvata tulekahjupaika ja kõiki teisi hooneid!" andis ta Haruzinile korralduse. „Ja katsuge siis teenijaskond kokku saada. Kuhugi pidid nad ju jooksma, kui nad just jõuguga mesti ei

löönud; kusagilt pidid nad ju pealt vaatama, kui siin rüüstati, või kaasa aitama, iseenda eest hoolt kandma – ükskõik, oli kuidas oli. Niisiis, teenijaskond kohale ja majja korda looma, seejärel ülejäänud mõisarahvas, sest eks loomi tule ju talitada. Pagan teab, kus need inimesed on! Võib-olla selle trobikonna hulgas seal?" Ta osutas kinnivõetutele. „Laske meestel järele pärida ja las nad kuulavad need inimesed üle, kes end ise üles annavad, ja saatku nad siis valve all tööle. Kinnipeetud tuleb läbi otsida. Ära võtta kõik, mis neil kaasas on! Kuhugi luku taha panna ja tugevad vahipostid valvama! Olemasolev mõisarahvas peab meie meestele öömaja ja eelkõige toitu hankima. Küllap see sell, kes tagavarade eest hoolt kannab, on kohal ja, muuseas," naeratas ta süngelt, „kõik lukud on ju lahti. Meie haavatud tuleb kohe majja viia, kõige parem, kui teenijaskonna tubadesse. Poisid peavad nende eest hoolitsema ja koos maja personaliga meile peavarju leidma. Kõik käepärast olevad inimesed, ükskõik kust te nad ka leiate, peavad nii kiiresti kui võimalik püüdma taastada telefoniside teise poolega – tõenäoliselt viib liin maantee äärde välja. Tarvis on ju paljudele inimestele teatada, eelkõige maakonnalinna, seda juba majas olevate surnute pärast. Ehk oleks mõttekas paluda pastorit, et ta välja tuleks. Laske selle eest hoolt kanda, mu härrad, ja esmalt on miski veel tähtsam: arst! Too peaks siis ka vangide seas olevad haavatud ette võtma. Ja veel, mis kõige peamine: kus on mõisavalitseja? Temalt võib saada midagi enamat kui võtme kõikidele lukkudele!"

Ovelacker eemaldus ohvitseridest, kes asusid jalamaid käsku täitma.

Ta ise astus majja ja seisis viivu hämaras ruumis – lamp, mis enne põles, oli vahepeal ära kustunud –, pöördus siis trepile tagasi, tõstis krae üles ja läks trepist alla. Sõdurid, kellest oli näha, et nad olid käsu kätte saanud, tormasid juba temast mööda. Kosljaninov oma rühmaga asutas end just minema ratsutama. Ulaanid istusid sadulas, oli kuulda korneti käsklusi. Rühm oli majade vahel nagu mingi tume, pikaksveninud kogu. Siis tekkis selles kogus liikumine, ta sirutus ettepoole ja hargnes laiali. Ühel heledasti valgustatud teelõigul joonistusid read eraldi välja, hobused asetasid jalgu peaaegu graatsiliselt tulekumasse ja vaatasid otsekui aru pidades maapinda. Ühe hetke olid kõik valguse käes, ratsanik ratsaniku järel, viis rida – siis kadus

rivi ots juba majanurga taha, alla mööda teed, üle oja; silla tagant pidid nad järsult vasakule keerama, sealt piki pargiserva, paremale poole jäi metsaga külgnev põllusiil. Juba kõmisesid õõnsalt sillatalad... Loodetavasti ei jää nemad vähemasti hiljaks.

Ovelacker seisis kruusatatud väljakul. Kinnivõetute summ lillepeenral oli nagu suur tume põõsas. Ovelacker sammus nende poole.

„Halastage, kindralihärra...!" hüüdsid mõned viletsas vene keeles alandlikult, sest juba astusid lähemale valvurid, kes seni olid löögivalmis karabiinidega sõõris ümber vangide seisnud. Ovelacker tõrjus hüüdjad järsu käeviipega tagasi. Nood jäid vait ja üritasid paar sammu tagasi astuda, ent keskel seisjad ei teinud neile jalatäitki ruumi; rondeel oli täis.

Tulekuma oli küll märksa nõrgemaks jäänud, ent valgustas majaesist platsi siiski piisavalt, et eristada vangide nägusid välimises reas. Kui tuli korraks lõõmama lõi, langes ka sisemistele ridadele küllalt valgust. Ovelacker kõndis aeglaselt ümber inimestesummaga kaetud rohusõõri. Temast nelja-viie sammu kaugusele jäi tiheda trobikonnana maailm, mida ta vihkas ja põlgas ja mida ta vähem kui tunni aja eest ratsaväega oli rünnanud, tume, ajaloota maailm tulvil viha härrasrahva üleoleku ja mistahes eluavalduse vastu. Maailm, millega tema iial rahu ei sõlmiks: talupoja maailm, mis hakkab ajaloole vastu kas või üksnes sellepärast, et ajalugu tema põllust hoolimatute kapjadega üle trambib. Ovelacker peatus sagedasti ja viivitas edasiminekuga. Tulekuma valgustas kinnipeetute nägusid; tema nägu nad vaevalt nägid, sest ta oli tulele selja keeranud. Olukord muutus, kui ta oma ringkäiguga edasi läks. Lõpuks jõudis Ovelacker valguse kätte ja vangidest oli vastu tulekuma näha vaid tume piirjoon. Ovelacker silmitses vangidesumma, nagu tahaks neid uurida. Mõne aja pärast ta lausa sundis end selleks, sest teda valdasid samaaegselt täiesti vastakad tunded. Seal seisis see räbaldunud, närudes sõdalaste jõuk, keda tunnevad kõik kodusõjad, oimetu vihast, et peab häbipostis seisma. Sellid, kellest on näha, et ulaanid oleksid neist üle ratsutanud, kui nad poleks suutnud küllalt kärmelt püssi laadida; mehed, kellest ükski ei olnud vanem kui nelikümmend aastat; peas oli neil narmendav, lössis viltkaabu ja seljas proletariaadi vilets munder, tumerohelised

kulunud rõivad, kraeta särk, auklik poriplekkidega mantel, varruka ümber mingi kohaliku revolutsioonikomitee või kihelkondliku vabariigi templiga käeside, mille nad olid unustanud maha rebida; sellid, kelle õlgadele heidetud mantlil võis näha kulunud triipu, mille püssirihm oli neil kuudel ja nädalatel sinna hõõrunud. Kohutavalt mornid ja lootusetud asfaldikarva näod jultumust teeskleva revolutsionäärimaski all, kirjeldamatult mustad sellest hulkurielust, mida nad olid kuude kaupa elanud küll metsades ja salakorterites, küll lakkades, küünides ja linna ning maa kõrtsides, mustad ka teepealsest porist, millesse ulaanid nad ajasid. Paljudel neist jooksis haavast verd ja nad hoidsid sellel mingit lappi peal, teistel oli nägu paistes ja nad sarnanesid pentsikute unenäoliste deemonitega. Ovelackerit valdas õud. Ta läks edasi. Ja ühtäkki ta taipas, otsekui vastu tahtmist, et tundis ometi enamusele neist kaasa. Paljud pöörasid küll pilgu ära, kui nad teda silmasid, kuid Ovelacker nägi, et nad ei saanud olla mõrvarid. Need olid saamahimulised talumehed, päevavargad, popsid, kes olid ahvatleva kuulujutu peale, et Drostenholmis võid võtta mida tahad, siia tõtanud, et kahmata endale mida kahmata andis, kaduda siis kiiresti ja nähtamatult ning lisada varastatud kraam oma varanatukesele, nii hiljukesi, et see silma ei torkaks. Nüüd oli neil piinlik, neil suure kondiga habemikel meestel, kel olid seljas kodukootud, ausalt valmistatud riidest rõivad, ja nad pöörasid pilgu ära. Ei tea, kuipalju uudishimulikke ulaanid siia küll kokku olid ajanud? Homne ülekuulamine pidi välja selgitama, kust kandist olid inimesed pärit.

Inimsummas näis toimuvat midagi kahtlast, sest kõigi pilgud olid pööratud platsi keskkoha poole ja nad näisid olevat millegagi hõivatud. Võib-olla olid nad vabatahtlikult kokku leppinud raskelt haavatud enda keskele võtta. Overlackerile tundus, et ta kuulis läbi jutukõmina kaeblemist ja oigamist, mis tuli kusagilt sealt seest ja sumbus vaikselt. Ääre peal seisvad inimesed olid täiesti vait.

Vaikselt seisid ka kolm noort poissi, kes andsid mingil seletamatul kombel mõista, et nad on vennad. Vanim võis olla umbes kahekümne viiene, keskmine parajasti kakskümmend viis saanud, nooremal aga jäi veel tubli kaks aastat puudu. Noorem näis olevat nutnud ja mõjus seetõttu veel nooremana. Nemad olid seal kõige puhtamad ja jäi mulje, et nad polnud kunagi põrandal maganud. Poistest õhkus

mingit ausust ja korralikkust – Ovelacker pööras pilgu ära, sest talle tegi peaaegu viha see, kui väga ta soovis neist head uskuda. Ta vaatas veidi kaugemalt veel korra nende poole. Nad seisid liikumatult nagu raidkujud. Alles tüki aja pärast tõstis noorim poiss pea ja ütles midagi vennale; too ei muutnud kuigivõrd oma asendit, liigutas vaid huuli. Vanim poiss oli terve selle aja liikumatu ja tumm. Eemal lautades ammusid rahutult lehmad, kaelad õieli. Platsil toimetavad sõdurid näisid olevat väsinud, sest nad astusid aeglasemal sammul. Pjotr Sergejevitš Haruzin lähenes just ühe meestesalgaga kinnipeetutele. Ta rääkis midagi vangide ja sõduritega. Seepeale hakkas inimhulk rüsinal ja pikkamisi rondeelilt lahkuma; viis-kuus inimest reas, sõdurite valve all, liikus rongkäik põiki üle platsi, mõnda tuli toetada, mõnda tassida. Kolm venda – Ovelacker märkas seda juhtumisi – liitusid rongkäiguga viimasena; ebalevalt ja kõheldes pöörasid nad ümber ja hakkasid astuma, sõdurid nende kannul. Kuhu nad viidi, seda Ovelacker ei teadnud. Võib-olla oli Haruzin leidnud nende tarvis kusagilt mingi tühja küüni.

Ovelacker ise läks edasi, ent juba paari sammu järel oleks ta peaaegu komistanud relva otsa, mida ta pimedas polnud märganud. Ta tõstis relva üles ja silmitses seda. See oli üks vana, kaheraudne, suurekaliibriline eestlaetav jahipüss. Ühes rauas oli veel varras sees, toru küljes rippus tükike paberit, mida laskur polnud jõudnud enam ära kasutada. Need olid siis mässajate relvad suures anarhias...

Karjaõue müüride vahel liikus hoopis teistsugune õhk, see oli niiske ja soe, tiine hämarate lautade leitsest. Ovelacker kuulis, kuidas loomad mörisesid ja raskelt tammusid. Poollahtises laudas, mida valgustas paar tattnina, saalisid siia-sinna lambad, kes näisid vahetpidamatult väljapääsu otsivat, kuigi ruum pidi neile ometi tuttav olema. Ovelacker läks edasi, aina edasi. Kord seisis ta hõõguva tuleaseme ees, kord aida ees kesk pimedust, kord vastu härrastemaja aiapoolset külge. Tal oli tunne, nagu oleks ta siin juba kunagi elanud! Ta tajus selles kõiges mingit iseäralikku, ammumöödunud lapsepõlve hõngu – isegi ohus, et need paigad ärkavad ellu ja muutuvad vägevaks – ning ta heitis pargis seistes pilgu piki majaseina, kus mitmed aknad täitusid tasapisi leebe, trööstiva tulukesega. Ent ühtäkki oli tal tunne, et ta oli und näinud ja nüüd üles ärganud. Ta kuulis

puid pargis kohisemas ja põõsaid sosistamas, võbistas end, aga mitte nii nagu tuulehoo puhul, vaid nii, nagu lasuks tal sügav, seletamatu süü ja miski selle maja juures hirmutas teda. Samas rahustas teda majast väljas olek, miski tema enda elus, mis oli ta lahutanud sellest majast siin ja teistest selletaolistest üle kogu maa. See oli seletamatu tunne. Ovelacker läks kiiresti majaesisele platsile. Ta tahtis majja sisse minna. Aga samal hetkel nägi ta, kuidas tema vahipostid hoidsid allee sissepääsu juures kinni üht ratsanikku. Ovelacker sai kaineks – teisiti ei osanud ta seda ise nimetada –, vaatas hetke pealt, kuidas ulaanid sundisid meest hobuse seljast maha tulema ja läks siis kannuste kõlinal majja. Sees ootasid teda juba tema ohvitserid.

Ükskõik, millistele ähmastele uitmõtetele rittmeister ringkäigu ajal läbi mõisa ka järele oli andnud – pärast majja sisenemist näitas ta end otsekohe teenistusvalmi ja varmana oma kohust täitma. Tundus, et need ööhääled, mille jaoks tal just äsja oli olnud nii kõrva kui ka südant, ei saa teda siin enam kätte. Isegi hirm maja ees, mis veel mõne hetke eest nii tugev oli olnud, ei suutnud teda takistada majas endas otsustavalt tegutsemast, nii nagu vanne teda kohustas.

Hallis seisvad ohvitserid kandsid talle oma tööst ette. Neil oli korda läinud täita rittmeistri korraldused peaaegu pisiasjadeni. Vajadus arsti kohaloleku järele muutus aina tungivamaks ja juba oligi üks kuller talle järele saadetud. Paljud vangistatud näisid olevat süütud. Ovelackeri oletus, et tema ulaanid olid rondeelile kokku ajanud sama palju uudistajaid kui kurjategijaid, osutus õigeks, ent veel oli vara sikke lammastest lahutada. Nagu kolm ohvitseri ette kandsid, oli ajapikku üles leitud ka hulk mõisarahvast. Nad olid varahommikul, kui jõugud kohale jõudsid, hirmuga metsa või alla rannaküla põgenenud. Mõne teenijatüdruku nuhkisid sõdurid välja heinaküüne läbi otsides. Tüdrukud kössitasid nuttes ja värisedes heinas, seelikusabad näo ees, ja lugesid palveid. Selle peale, et nad võivad ära põleda, kui tuli viinavabrikust teistesse hoonetesse levib, need kanapead ei tulnud! Ärapagenud ja nüüdseks taas välja ilmunud inimeste jutu järgi peaks mõisavalitseja elus olema. Ta oli hommikul vara jalul olnud, sest oli kuulnud mingit sosistamist ja sadulasse istunud, et ümbruskonnale Vargla poolt silm peale visata. Juba pisut

enne mõisa sattus ta mässajate eelväele, kihutas mõisa tagasi ja äratas härrastemaja teenijaskonna üles. Nad pidid härrale edasi ütlema, et jõugud tulevad! Senikaua, kui mõis elavnes, kaitses valitseja üksi õue. Esimesed mässulised peletas ta paari lasuga eemale, ja kui ta nägi kedagi majakondsetest lähemale ruttamas, andis ta korralduse mõisahoonesse minna, sealt relvi tuua ja tulistama hakata, aga ennekõike tuli teatada härrale: tema, valitseja, laseb paluda, et helistataks otsekohe ja kutsutaks abi.

Säärased kullerid läksid ja täitsid ka mingi osa oma ülesannetest ära, ent nad ei tulnud tagasi relvastatuna, nagu valitseja oli käskinud. Üksik kaitsja jäigi üksi, tormates ühest majanurgast teise ja otsides varju, niipalju kui paik seda võimaldas. Siis nägi ta, et bandiidid tulid korraga mitmest küljest. Talle tundus, et nad olid vahepeal mõisa ümber piiranud ja abiväge toonud. Tõenäoliselt on nad ka telefonijuhtme katki rebinud, turgatas valitsejale pähe – nagu hiljem selgus, oli tal õigus. Ta oli aina kasvavale ründajate hulgale isegi imekspandavalt kaua vastu pannud. Jõuk oli viivitanud otsesele rünnakule üleminekuga, ilmselt polnud neil selge, kuipalju laskureid neil tegelikult vastas on. Valitseja oli tulistanud igaüht, kes näole andis. Ent tasapisi sai tal laskemoon otsa. Tal olid veel vaid mõned kuulid, nendega pidi ta välja tulema ja kõige lõpuks ka iseenda põgenemise kindlustama. Pikka aega valitses mõisahoone esisel platsil hommikuhämaruses surmavaikus. Siis astus valitseja suureks kohkumuseks äkitselt trepile mõisahärra, öökuues, ilmse sooviga jõuguga läbirääkimisi pidada ja neile kokkulepet pakkuda. Ent kohe tabas kuulirahe nii teda kui ka teenrit, kes seisis tema selja taga, ning läbirääkijad kadusid ukseavast. Mõisahoone suunas jooksid samal ajal kahelt poolt inimkogud, kes olid end vasakut ja paremat kätt põõsastes ning nurgatagustes varjanud. Valitseja, kes oli sel hetkel peidus mõisa peasissekäigu vastas oleva aida müürieendi taga, tulistas üht neist kogudest, aga pealetungijaid oli ühe revolvri jaoks liiga palju ja vaevalt olid nad märganud, kuskohast üksiku laskuri kuulid tulid, kui nad maja sammaste taha varjusid ja sirelipõõsaste tagant aida pihta laskma hakkasid, nii et valitsejal ei jäänud üle muud, kui katsuda põgeneda. Ta hüppas hobuse selga, kes oli justkui mingi ime läbi terveks jäänud ja üritas allee sissekäiguni jõuda, tulistades püstolist välja kõik, mis sinna jäänud oli. Seejuures tundis ta äkki

torkivat valu paremas käsivarres ja ka hobune tema all oli end tagumistele jalgadele püsti ajanud, kuid tormas siiski edasi, kiiremini, kui valitseja sundis või lootis. Nii oli valitsejal õnnestunud allee algusesse jõuda ja kohe seejärel karjaõue tagant tuhatnelja ranna poole kapata. Ühe korra tulistati teda veel – ta ei saanud aru, kust –, siis kadus ta rannaäärse metsa sügavustesse. See poleks tohtinud juhtuda mitte hetkegi hiljem, sest vaevalt oli ta puude vahele jõudnud, kui hobune ta all kokku vajus. Ta oli oma teed jalgsi jätkanud ja üritanud kõvasti ümber käsivarre tõmmatud vööga peatada verejooksu haavast, mis hakkas aina ägedamalt valutama. Talle tundus, et kõige targem on joosta külla ja kutsuda rannavalve sandarmid appi. Ta oli kuulnud, et mõnikord võivad kolmsada mässajat kolme sõduri ees kartma lüüa. Külla ta lõpuks ka jõudis, aga sandarmid keeldusid võõras piirkonnas vähimatki ette võtmast. See ei puutuvat neisse, ütles vahtmeister, neil sellist käsku pole, nemad olevat seal ranna pärast, mitte mõisate või kes teab mille pärast veel. Neil vennikestel oli kole hirm, et nad rikuvad suhted kohalikega. Seepeale oli valitseja üritanud mujalt abi kutsuda ja helistanud sandarmi valvepunktist, kuigi algul ei tahetud talle ametitelefoni kasutamiseks lubagi anda. Et see olevat sandarmeeria jaoks ja nõnda edasi, ent siis valdas valitsejat metsik raev. Ta karjus vahtmeistri peale ja ähvardas teda kõikvõimalike kõrgete ülemustega, kaasa arvatud kõige kõrgemaga ja see mõjus. Aga abi polnud kuskilt võtta. Seejärel lasi valitseja vahtmeistril oma käsivarre kinni siduda ja võttis turgutuseks paar napsu, sest ta jõud hakkas tasapisi raugema ja tal tõusis palavik. – Praegu võis ta olla ikka veel külas või juba teel mõisa.

Seda kõike olid ohvitserid valitseja kohta teada saanud mõisarahvalt ja sellest oskasid nad ka rittmeistrile ette kanda. Mis puutus surnud majahärra majapidajannasse, virtinasse, siis selle koha pealt valitses vaikus. Rünnaku ajal pidi ta majas olema, aga keegi ei osanud öelda, kuhu ta jäi. Näinud ei olnud virtinat keegi. Võib-olla jooksis ta metsa. Seal oli popse, kellele parun oli uudismaad andnud, igatahes olid need tal ühed tublimad ja töökamad inimesed ja sealsed perenaised, endised mõisa teenijatüdrukud, kes olid üsna tihti virtina juures töötanud, pidasid vanapiigast väga lugu. Ehk otsis ta nende juurest kaitset.

Ohvitserid kaebasid selle üle, kui raske oli inimesi üle kuulata. Nad ei mõistnud vene keelt, eriti vanemad inimesed, ja nende vastustest arusaamine eeldas asjasse pühendatust ja suuri teadmisi tollest väikesest maailmast, mida mõis endast kujutas. Vahepeal püüdsid ülesleitud teenijatüdrukud maja korda teha, aga nad töötasid halvasti. Ilmselt oskasid nad tööd teha vaid siis, kui virtin neid kindla käega kamandas, nüüd siblisid nad nagu kanad kesk seda hävitustööd. Teatud ruumidesse polnud võimalik neid sisenema panna: kõikidesse neisse tubadesse, mis asusid surnute naabruses.

Ovelacker kuulas liikumatult. Korraga tajus ta, et midagi oli tegemata jäänud. Surnud!

„Meil oleks vaja paari inimest," lausus ta ja viipas juba nende sõnade juures sõduritele, kes oleksid justkui teadnud, et peavad kogu aeg käepärast olema. Vladimir Karlovitš Möller püüdis selgusele jõuda, kes on need surnud seal tubades. „Kas te tõesti tundsite nad ära?" küsis ta nagu uurija, „kas te siis teadsite neid varem?"

Nad läksid läbi ruumide, kus töötasid teenijatüdrukud, poisid olid neile abiks. Ent mida kaugemale ohvitserid ja paarist ulaanist koosnev kaaskond jõudsid, seda tühjemaks jäid toad, seda vaiksemaks muutusid töötegijad, kes paistsid olevat sõna otseses mõttes kokku kleepunud; igatahes töötasid nad nüüd kogu aeg salgakesi koos, mitte ühelgi juhul üksinda. Nad nägid välja ärahirmutatud ja pelglikud ning nende pead vajusid ohvitseride lähenemisel madalamale, kui töö seda teinekord nõudis.

„See peab olema üks neist tubadest siin!" tähendas Ovelacker; ta sai nüüd enam-vähem aru, kus ta on. Tuba pidi olema paremat kätt. Üks uks tuli Ovelackerile tuttav ette. Toas põles tuli, ukse vahelt immitses valgust, kui nad ukse praotasid. Valgust andis seesama pooleldi tahmunud lamp, mille ulaan oli rittmeistrile ulatanud.

Õhk, mis sisenejatele vastu lõi, oli soe ja läppunud; lamp oli selle ära tarvitanud. Nõrga petrooleumivinega segunes üks teine lõhn – raske öelda, kust see tuli, igatahes oli see raske ja lääge lõhn, mille peale pulss kiiremini lööma hakkab ja mis meele kuidagi ärevaks teeb. Ikka veel lävel, ukselink peos, pöördus Ovelacker ümber ja käskis ühel sõduril tuua kohale keegi teenijatüdrukutest. Üks neist ilmuski, noor laps, ise surmani ehmunud, ja surus lõua sõna otseses

mõttes vastu rinda, et ei peaks nii hirmuäratavale mehele otsa vaatama. Ovelackeri meelest oli tüdruk nii heitunud, et oli kahtlane, kas too üldse aru sai, et Ovelacker palus tal näidata sõduritele mõisahärra magamistuba, kus surnutel oleks kohasem lebada kui seal, kus nad praegu olid. Kas teenija midagi ka vastas, seda Ovelacker ei kuulnud; Vladimir Karlovitš päris aga jälle, kas Ovelacker on ikka kindel, et üks surnutest on mõisahärra.

„Aga muidugi!" vastas napisõnaliselt Ovelacker, keda selline pärimine tüütas.

Ta astus üle läve. Ohvitserid järgnesid talle. Tükk aega valitses vaikus. Ei ole teada, kas kõik need pilgud otsisid surnuid või ekslesid niisama sihitult ruumis ringi.

„Kuulijäljed," sõnas Haruzin vaikselt ja osutas ukse vastas olevale seinale.

„Jah," pomisesid teised tuhmil kõlal. Kui Ovelacker esimest korda toas viibis, olid need jäljed tal kahe silma vahele jäänud. Kuulid pidid pärinema relvadest, millega oli sihitud läbi ukseprao. Ovelacker astus kõrvale ja viipas sisse sõdurid, osutas siis teenri kägaras kogule tugitooli taga ja andis sõdureile käsu kanda ta sinna, kuhu teenijatüdruk nad juhatab. Sel ajal, kui mehed käsku täitsid, pöördusid ohvitserid nagu kokkuräägitult kõrvale. Alles siis, kui eemalasuvatest tubadest kostsid juba tümpsuvad sammud, mis kuulmise järgi osutasid märksa raskemale koormale, kui vana kõhetu teener olla võinuks, pöörasid ohvitserid end taas otsekui muuseas ümber, nagu oleks nende tähelepanu vahepeal köitnud midagi hoopis tähtsamat.

Ovelackeri näole oli ilmunud pinev kannatajailme. See andis ta teravatele näojoontele range askeesi varjundi. Silmakoopad kumera lauba all olid mustad otsekui pärast pikka paastu ja piitsutavat patukahetsust.

„See, mu härrad, on mõisahärra," lausus ta ust kinni lükates, nii et ukse vari maaslamavalt kogult maha libises.

Ohvitseride käed vajusid rippu, see oli ainus vihje mõjule, mida surnu nähtavale ilmumine neile avaldas. Nad seisid vaikides.

„Kas lahkunu oli teile tuttav," küsis Vladimir Karlovitš vaevukuuldavalt, „et te ta tänä ära tundsite?" Järgnes peaaegu talumatu vaikus.

„Ma olen," sõnas Ovelacker pingutusega ja tundus, et ta lihtsalt peab surnule otsa vaatama, „ma olen – küll õige kaugelt, aga siiski teatud määral – tema sugulane, et te teaksite..." Näis, nagu hinganuks ta kergendatult, ohvitserid seevastu hoidsid hinge kinni. „Mu härrad, teie ees lebab endine Jelizavetgradi tragunirügemendi ooberst, vabahärra Arved von Gilsen."

Esimesena tõstis käe auavalduseks mütsi juurde ülemleitnant Haruzin, Möller ja Maklakov järgnesid talle. Ovelacker seisis pisut ettepoole kummardunult, õlad ja käed rippu, ning surus hambad huulde.

Vaikuse katkestas ulaanide tagasitulek, nad tulid teist surnukeha ära viima. Ovelacker avas ukse; vari libises taas üle surnu. Rittmeister astus kõrvale, jäi mulje, nagu tahtnuks ta ulaane sisse lasta. Sel hetkel kummardus Haruzin, vahetas kaaslastega pilgu ja palus, et neile osutataks seda au ja lubataks polkovniku surnukeha välja kanda. Ovelacker tänas neid – ja samal silmapilgul valdas teda tunne, nagu oleks ohvitseride suhtumine temasse sellest hetkest, kui ilmnes, et ta tundis kadunut, ebasündsalt muutunud. Ovelacker oleks leinajale osaks langevad austus- ja kaastundeavaldused pikema jututa tagasi lükanud. Ent nüüd ei saanud ta enam midagi muuta. Toast lahkudes lausus ta ulaanidele, et neid ei vajata enam, ning jäi siis otsustusvõimetult lävele seisma. Toas – selleks oli tulnud uks sulgeda – sättisid kolm ohvitseri end vabahärra surnukeha ära kandma. Nad mässisid surnul seljas olnud mantli tihedamini ümber ta keha, et võõrad silmad teda liialt paljastatuna ei näeks, ja püüdsid säilitada lahkunu väärikust, nii et mõni järelelohisev jäse või kaela otsas kõlkuv pea seda ei kahandaks. Haruzin võttis surnul ühe käega ümbert kinni ja hoidis teisega tema pead tasakaalus. Maklakov ja Möller tulid tema järel ja toetasid surnut jalgadest.

Uks avanes, rongkäik möödus aeglaselt Ovelackerist, kaugematest ruumidest aga lähenes samal ajal üks tõtlik salkkond inimesi ja rongkäik surnuga liikus neile vastu. Need olid kaks ulaani, kes viisid endi vahel üht ratsasaabastes võõrast. Ovelacker võis jälgida, mis toimus kõrvaltoas, kus kohtusid kolm ohvitseri oma koormaga ja saabujad. Keegi ei pööranud Ovelackerile tähelepanu. Ohvitserid olid vaevu üle läve tuppa astunud, kui ratsanik – saabaste järgi otsustades

oli ta seda – seisma jäi ja teda saatvad ulaanid olid sunnitud tegema sedasama, sest nad ei tahtnud ju ometi kõrgest soost härrat tagant torkida. Võõras seisis ja põrnitses leinarongkäiku. Ovelackerile tundus, nagu oleks võõras eemalt Haruzini poole pöördunud ja temalt midagi küsinud. Kas Haruzin vastas või ei, seda Ovelacker ei näinud. Igatahes astus võõras nüüd sammu kõrvale ja silmitses surnu pead, mida Haruzin ülima pingutusega oma käega üleval hoidis. Võõra pilk oli suunatud ainiti allapoole, ta vaatas surnule järele, kehaga üha enam sinnapoole pöördudes ja oma ümbruse täiesti unustades. Seejärel keeras ta ümber, tegi kõhkleva sammu ettepoole, põikas hämmeldunud ulaanide eest sõna lausumata kõrvale ja jäi akna alla seisma ning kardinat silmitsema, nagu poleks kellelgi temaga asja. Ta ei märganudki, et kardin on ette tõmmatud ja jäi mulje, et ta vaatab aknast välja. Ulaanid olid liiga jahmunud, et manitseda võõrast edasi minema, eks nad võisid ka oletada, et too kuulus siit äsja minema kantud lahkunu lähikonda; olukorrast väljapääsu leidmiseks pöördusid ulaanid rittmeistri poole, keda nad olid juba märganud, ja kandsid talle ette tolle võõra kohta, kes oli esitlenud end kui majahärra sõpra ja arsti.

Ovelacker tegi ulaanidele ülesandeks teatada sõbrale ja arstile, et too võib lasta end otsekohe, kui talle sobib, rittmeistri juurde juhatada, ja et tema kui arsti kohalolek oleks äärmiselt soovitav. Ta avaldas lootust, et arst ei kasuta liiga kaua oma õigust üksinda leinale pühenduda, vaid laseb eskadronil ja haavatud kinnipeetutel õige pea oma teadmistest osa saada. – Niipea kui see teade oli arstile edasi antud, lahkus ta otsekohe toast, olles end enne töölt naasnud ohvitseridele esitlenud ning palunud neil rittmeistrile edasi öelda, et ta tänab südamest sõbraliku valmisoleku eest teda vastu võtta ja et talle valmistaks heameelt saada Drostenholmi vabastajaga tuttavaks, kuid kõigepealt peab ta ratsutama koju ja tooma sidumismaterjali.

Seepeale vastasid ohvitserid, kes suutsid arsti pikast lausest meelde jätta vaid kõige viimase osa, et sidumismaterjali olevat eskadronil endalgi! Ja kuna sellega olid varustatud kõik ratsanikud, jätkuvat sellest mitte ainult paarile eskadroni haavatule, vaid ka vangidele.

Arstile näis see olevat väga vastukarva. Tema nägu väljendas ebalust. Ent pärast mõningast viivitust lausus ta siiski: olgu peale,

ta on valmis kohe tööga pihta hakkama, juhatatagu ta oma kohustuste juurde. Viimane ülesanne langes leitnant Möllerile, kes lahkus koos arstiga. Kuid veel enne seda jõudis Haruzin arsti paluda, et too vaataks haavatud selle pilguga üle, kas ei peaks neid ehk haiglasse viima – tõenäoliselt asus see maakonnalinnas –, ja kui peaks, siis kui kiiresti. Arst lubas seda teha ja lahkus; niisiis „mattis ta oma kurbuse töösse", nagu ta hiljem rääkis.

See oli siis arst. Edasi tuli pastor. Tema teadis kadunud mõisahärra harjumuste ja tavade kohta nii mõndagi rääkida. Härra enda käest oli ta kuulnud, et testamendi tegi too maakonnalinnas oma notari, vana lonkava Mohri juures, kes oli terves maakonnas tuntud ja armastatud mees, väike ja tark nagu muinasjutupäkapikk – aga ega see praegu muidugi rittmeistrit huvitanud. Kui hea, et vana mõisahärra seda teadet elavana vastu ei pidanud võtma, tõeline halastus! Nüüd oli ta oma armsate lähedaste juures. Aga kui kohutav, tõesti kohutav, et üksainuke öö läks sellele perekonnale maksma kolm inimelu.

Mida pastor kolme inimese all mõtles?

Aga kas siis rittmeistrini ei olnud jõudnud hirmsad teated, mis levisid küll üksnes suust suhu, sest kõik telefoniliinid olid ära lõhutud? Selsamal ööl, mis tõi Varglale kaasa ümberpiiramise ja Drostenholmile jõukude sissetungi ning rünnaku, selsamal ööl oli üks osa jõukudest tunginud naabermõisa, Rae alla – see jäi maanteest edelasse kahekümne versta kaugusele maakonnalinnast –, valvepostid vallutati tormijooksuga ja vaatamata sissetungijate kinnitusele, et nad lahkuvad vabatahtlikult, kui relvad ja raha neile üle antakse, olid nad tapnud mõisaproua ja tema poja, noorhärra von Strassburgi, ning mõisa tuhaks põletanud. Noor vene kornet, kes juhtis politsei toetuseks linna majutatud jalaväelaste rühma, keeldus tulekahjukuma peale, mis mõistagi linna ära paistis, kohale minemast, kuigi kõik teda anusid – väidetavalt sellepärast, et olukord linnas endas oli niivõrd ebakindel ja politsei võis tema sõdureid vajada. Kuna kornet midagi ette ei võtnud, rakendasid sakslastest kaupmehed, arstid ja muu rahvas, nende hulgas ka kuue-seitsmekümneaastased, ise kuruga hobused vankri ette ja sõitsid välja, aga muidugi jõudsid nad kohale liiga hilja. Kuritegelikud süütajad olid juba teab

kui kaugel, vaid rüüstav pööbel oli veel kohal. Jajah, vaene härra von Gilsen ei tarvitsenud seda teadet enam vastu võtta. Nüüd oli ta oma armsate lähedaste juures. Siinkohal olgu rittmeistrile teada antud, et proua von Strassburg oli varakult surnud vabaproua von Gilseni õde. – „Jah, aga säärane hoolimatu suhtumine, nagu too kornet üles näitas, on küll andestamatu...!" Muuseas, pastorile endale oli ka täna õhtul paar püssikuuli akendesse lastud, õnneks ei tabanud need kedagi – Issand olgu kiidetud ja tänatud! –, ent ümbruskond oli ikka veel – või nüüd just iseäranis – ebakindel. Kas rittmeistril on kavas selle vastu midagi ette võtta?

Alles nüüd vaatas pastor, kes oli oma mure nende sündmuste pärast hingelt ära rääkinud, rittmeistrile otsa: nüüd, kui ta ootas võõralt ohvitserilt vastust. Ja kuigi ainuke petrooleumlamp selles võrdlemisi suures toas, kus nad seisid, heitis enda ümber vaid nappi valgust, torkas pastorile silma, et noor ohvitser oli ebatavaliselt kahvatu. Ent pärast pausi, mille näis põhjustavat asjade seisu üle järelemõtlemine, kinnitas Ovelacker söakalt, et korraldab kõik, mis vaja ja saadab ühe või kaks rühma süüdlaste ülekuulamiseks ja karistamiseks Raele, kuid siiski mitte enne, kui ta on oma Varglasse saadetud rühmaga taas ühenduse saanud. Võib-olla karistab ta siin vaid mõne väiksema kuriteo eest, viib Drostenholmi kallaletungi peasüüdlased maakonnalinna ja ratsutab siis ise eskadroniga Raele. Sõjaseaduste järgi peab uurimine algama kahekümne nelja tunni jooksul ja lõppema hiljemalt kaks korda kahekümne nelja tunni pärast. Selle määruse jäik rangus piirab teda tema otsustustes. Aga ta on valmis tegema kõik, mis vähegi võimalik. Pastor ehk vabandab teda silmapilguks, tal on vaja anda oma meestele veel mõned korraldused.

See oli siis pastor. Edasi tuli valitseja, keda kõik Thomassoniks kutsusid, ja virtin, kes tuli metsast, täpselt nii, nagu nad olid oletanud. Inimesed ei olnud just jututujus. Valitseja esitas arstile, kellel oli nüüd vangide juures tegemist, küsimusi oma haavade kohta; virtin oli esimeste teadete järel päris endast väljas, pärastpoole pühendus ta aga täielikult sellele, et maja, mis oli „rüvetatud", nagu ta ütles, saaks luua ja seebiga taas „pühitsetud". Saabuv õhtu peatas tema tegevuse liiga vara. Valitseja pööras mõisas asuvale väeosale vaid põgusalt tähelepanu. Tummalt, käsi paksus sidemes, käis ta majandushoonete

vahel, jagades korraldusi inimestele, kes talle veel jäänud olid, ja kui ta oli sunnitud rääkima, siis tegi ta seda rohkete vandesõnadega. Üks osa inimestest oli ikka veel puudu. Nüüd, kus mõis oli oma härra kaotanud, tajus valitseja veelgi selgemalt oma vastutust, ja kui raskelt see teda tema vihas ja leinas ka ei rõhunud, oli ta otsustanud kõige eest hoolt kanda samamoodi kui enne ja taanduda alles siis, kui valud käsivarres, haavapalavik ja kurnatus ta tallipõrandale õlgedele maha murravad. Õnneks seda siiski ei juhtunud.

Siis tuli doktor oma ettekandega. Ovelacker oleks selle mehega meelsasti pikemalt vestelnud, aga arst oli hämmastavalt napisõnaline. Surnute kohta mitte sõnagi; see, mida ta ütles, puudutas elusolijaid, veel elus olijaid, haavatuid. Ta nimetas inimesi, kes tulnuks niipea kui võimalik haiglasse saata. Kaks ulaani, neli vangistatut. Ovelacker andis vajalikud käsud veel arsti juuresolekul. Seejärel jättis arst jumalaga, ta küsis, kas teda järgmisel päeval vajatakse, ja saanud vastuseks „jah", lubas tulla. Arst oli kinnitanud teateid Rae hävingust, kuid väga napilt, nii et see lõikas ära igasuguse edasise arutelu. Siis tuli esimene telefonikõne välismaailmast. Kosljaninov oli suutnud side taastada ja kandis rittmeistrile ette. Esialgu oli ta edasi liikunud, ilma et keegi oleks teda tülitanud, siis neli versta enne Varglat, teel Drostenholmi, kohtas ta ratsanikke, kelle näol oli tegemist Vargla meestega, loomulikult mitte terve väeosaga, sest umbes kolmandik sellest oli metskonda valvesse jäänud. Kosljaninov ratsutas nendega koos mõisa tagasi. Mehed, peaaegu eranditult balti aadlikud, lisaks kolm riigisakslasest metsnikku ja mõned metsavahid, kes olid ka kaasa haaratud, olid juba teel Drostenholmi, lootuses, et suudavad mõisasüdame vabastada, kuigi nad nägid sealpool selgelt tulekahjukuma. Ratsanikud jutustasid, et nende ründajad, kes olid maha põletanud ka mõned väiksemad hooned, lõpetasid pärastlõunal piiramise ja kadusid metsa. Jälitamine ei olnud võimalik, pealekauba andsid nad ründajatele põgenemisel sellega edumaa, et ei uskunud tükk aega seda ootamatult saabunud rahu ja loobusid häireolukorrast väga suure ettevaatusega. Mõis ja selle ümbrus olevat nüüd uute ootamatuste eest kaitstud. – Kas ta peaks härraste pakkumise ööseks Varglasse jääda tagasi lükkama ja Drostenholmi naasma? Ta palub edasisi korraldusi.

Jäägu Varglasse ja oodaku õhtul hiljem käske järgmiseks päevaks.

Järgnes väga hillitsetud õhtusöök mõisa söögitoas, teenijannad olid endast väljas ja nõud nende käes klirisesid, nagu võiksid nad iga hetk tüdrukute värisevate käte vahelt maha kukkuda, seejärel arutati läbi järgmise päeva plaan – kõik toimus kuidagi summutatult, nagu oleks inimesi nakatanud kramplik hääletus, millega teenijad ringi liikusid, rusuvalt mõjus ka teadmine, et paar tuba edasi lebab kaks surnut.

Ovelacker tajus selgelt, et tema ohvitserid olid vahepeal elavalt arutanud avaldust, mille ta mõisahärra surnukeha juures oli teinud, ning nad polnud enam päris kindlad, mis seisukoht tuleks võtta: kas nad peaksid Ovelackeris nägema kadunu leinavat lähedast või üksnes ülemust. Ovelacker ise tegi mis suutis, et vabastada nad valikust või vähemalt kergendada selle tegemist. Järgmise päeva plaani arutades ei maininud ta surnuid kordagi teisiti kui väljendiga „need surnukehad siin", ja kui ta taipas, et kusagilt oli ohvitserideni jõudnud teadmine, et Rae rünnaku ohvrid olid olnud „nende surnukehade" ning järelikult ka eskadroniülema sugulased, pidas Ovelacker vältimatuks arutada vajalikuks osutunud operatsiooni Rael nii jaheda osavõtmatusega kui vähegi võimalik. Tema meelest oli kõige parem, kui Kosljaninovi rühm tuleb järgmisel varahommikul Varglast kohale ja liitub nendega ning välikohus peetakse maha kõigi ohvitseride juuresolekul. Vormitäiteks pidi alustatama juurdlust kõigi juhtumite kohta, kuid kohtuotsuseni pidi esialgu jõutama vaid kergemate kuritegude puhul. Enamik kinnipeetutest lastakse ju niikuinii üksnes ihunuhtlusega minema; ülejäänud inimesed, need, keda kahtlustati raskemates kuritegudes, pidi linna kaasa võetama ja seal nende üle kohut mõistetama. Kohe pärast otsuse väljakuulutamist, millele kahekümne nelja tunni jooksul pidi järgnema selle täideviimine, pidid leitnant Mölleri ja kornet Kosljaninovi rühmad Mölleri juhtimisel alustama operatsiooni Rael, viima seal läbi juurdluse ja toimetama maakonnalinna kõik, kes neis kahtlust äratasid. Kohalejäänud ülemleitnant Haruzini ja leitnant Maklakovi rühmad pidid lõuna paiku, pärast koha peal langetatud otsuste täideviimist rittmeistri juhtimisel linna poole teele asuma: Eskadroni kõik neli rühma ühinevad taas linnas,

kus otsekohe, kui täiskoosseis on saavutatud, tuleb kokku välikohus ja mõistab kohut Drostenholmis ja Rael vangivõetute üle, keda kahtlustatakse rasketes kuritegudes. Muidugi oleks olnud lühem tee saata Kosljaninov Varglast otse Mölleri juurde, ent kohtupidamise määrused tegid vajalikuks korneti kohalolu Drostenholmis.

Selline oli plaan. Haruzin lubas endale ühe parandusettepaneku: et otsus väiksemate kuritegude üle langetataks järgmise päeva ennelõunal ja viidaks kohe ellu. Ebaselgeid juhtumeid ei maksaks sel ennelõunal juurdlema hakatagi, arvas ta. Seadus nägi ette, et välikohus alustab juurdlust kahekümne nelja tunni jooksul, lõpetab selle hiljemalt kaks korda kahekümne nelja tunni pärast ega jäta otsuse täideviimist mingil juhul hiljemaks kui kakskümmend neli tundi peale otsuse väljakuulutamist. Kui juurdlust ebaselgete juhtumite üle hakataks läbi viima Drostenholmis, läheksid kaduma need tunnid, mis kuluvad rännakule ja mille ajal juurdlus seisab, ning linnas tuleks hirmsasti kiirustada, et seadust täita, mis tuleks asjale ainult kahjuks, sest kui oleks aega vastandada Drostenholmis kinnipeetuid Rae mõisarahvale, vangidele ning tunnistajatele, võiks sellest palju kasu olla. Rae inimesed tunneksid ehk süütajad ja mõrvarid siinsete vangide hulgast ära, pealegi läksid nood ju, nagu kuulda oli, pärast kuritegude sooritamist Raelt Varglasse edasi. – See oli arukas ettepanek, Ovelacker nõustus. Järgmise päeva plaan oli paika pandud. Ovelackerile jäi mulje, et Möller tundis rahuldust väljavaatest juhtida ise suurt oskust nõudvat operatsiooni Raele, käsutades seejuures kornetit. Ülemleitnant Haruzinit tundis Ovelacker piisavalt hästi ega tarvitsenud karta, et too tunneks end leitnandi poolt tagaplaanile jäetuna. Mõistagi oleks ka Pjotr Sergejevitš täitnud ülesande eeskujulikult, kui see talle oleks usaldatud, aga ülemleitnant oli rittmeistriga kokkujäämise üle enam kui rõõmus. Mölleri vastuvaidlemist mitte salliva, pedantsevõitu auahnuse jaoks oli käskude jagamine teretulnud. Maklakov oli teenistusastmelt mõlemast leitnandist noorem ja tal polnud asja midagi tunda. Et Kosljaninov oli täna hiilata saanud, võis ta homme olla päikesena särava Mölleri sõnakuulelik kaaslane.

Need olid siis ohvitserid.

Ja seejärel saabus öö.

Öö oli saabunud juba siis, kui eskadron mõisa rünnakuga vallutas, kõik sündmused olid aset leidnud ööpimeduses, sel aastaajal haaras öö päeva oma valdusse juba kolmandal tunnil pärast lõunat. Ent olles hüvasti jätnud oma ohvitseridega, kellest igaüks nagu temagi oli saanud oma käsutusse ühe külalistetoa mõisahoone teisel korrusel, oli Ovelackeril tunne, nagu kulgeks aeg kusagil pimeda maailmaruumi sügavustes ja nagu peituks selles pimeduses lõplik hüvastijätt valgusega, mille naasmisele polnud enam iial lootust. Maja ja kõik, mis selle sees veel elas, oli nüüdseks kaotanud igasuguse seose Maaga, ta eksles otsekui Noa laev üksi pimeduse voogudel, ühegi naabrita, ümber nurkade lõõtsuvatele tuultele valla nagu katkenud pillikeel suures öölaulus, mis heljus läbi pimeduse. Sel tunnil ihkasid kõik ühiseid juuri, kõik olemasolev ihkas mingit emalikku pinda, mis teda toidaks; sel tunnil kerkis ja vajus ka kõige väiksema tiigi tume peegel nagu rind koos ookeanipinna tõusu ja mõõnaga. Võib-olla lähenesid maapinnale sel tunnil veed, mis olid kaua salamisi maa all voolanud, sel tunnil tunnistas süda iseendale oma lootusi.

Korraga teadis Ovelacker, et oli oodanud ööd. Päev läbi oli ta teiste ees niivõrd palju maha salanud, et kõik see vaevu tajutav ja siiski tajutud-saada-tahtev, see enese eest varjatud ja ometigi ohtlikult peale tungiv, see olemasolev ja ikka ja jälle maha salatud, see lõppude lõpuks rohkem aimatud kui tunnetatud, kõik see, mille vastu ta tuhande relvaga, sealhulgas isegi oma kohusetunde abil võitles, kõik see nõudis... Jah, mida? Mida ta tahtis sellega ette võtta? Välja öelda, läbi elada, üles tunnistada? Aga kellele? Tunnistada iseendale? Aga ta ei üritanudki seda maha salata, kui ta oli üksi. Selles asi oligi: kui ta oli üksi. Ja ta polnud terve päeva jooksul üksi olnud. Niisiis ootas ta üksijäämist, silmapilku, mil ta kohusetunne puhkab ja ta tohib öelda „jah" kõigele, mis sai seni maha salatud, võib kõik mahavaikitu välja öelda, tundes selle järele vajadust, võib kõik aimatava teadmiseks võtta, kõik heaks kiita, uue vanale juurde liita.

Siiani oli tema elu kulgenud üht rada pidi. Heakene küll: mööda vana rada, kuigi see uus, mis end talle siin ilmutas, oli iseenesest hoopis vanem. Ja Ovelacker ei saanud hästi aru, miks polnud see teadmine teda kohe samal silmapilgul välguna tabanud? Kui ta ei oska tulevikus ühendada mõlemat rada oma elus, mõtlemises ja tegudes,

ja lahkub ühelt rajalt teise kasuks, siis, siis – jah, ta ei teadnud, kuidas suudab ta siis selle hetke valgusel üle elada kõik tulevased nurjumishetked. Tal oli tunne, nagu peaks ta lunastust leidmata patustama südametunnistuse ülemvõimu vastu, kuigi see oli ainus ülemvõim, mida ta oli valmis tunnistama.

Need ei olnud pettekujutlused; selleks polnud viimased päevad talle aega jätnud. See oli seadus, see oli loodusjõudude vääramatu käsk. Miks tunnetas ta nüüd nagu mingit otsust kõike seda, mis oli pigem aimatav kui teadvustatud? Kas ei kõnelenud see ikkagi ülemäärasest tundlikkusest ja tema kolmekümne kolmele eluaastale sobimatust tundetulvast? Tegelikult oli seegi juba naeruväärselt ülespuhutud, et ta võttis neid tundeid tõsiselt ja nägi neis mingit pöördepunkti. Oli siis üksikisiku tunnetel tõesti nii suur väärtus? – Ovelacker kaitses end selle vastuväite eest, kaitsele kulus vaid üks hetk, selleks piisas ühestainsast lausest, näiteks: sellel maal sõltub kõik üksikisikust! Ent säärase kaitse taga terendasid Ovelackeri elu kauged horisondid, uued väljakutsed ja kohustused, midagi nii kõikehõlmavat, et ta tundis peapööritust. Ja üleüldse: oli ta tõesti üksik võitleja? Ei. Aadliku eneseteadvus, mis äärmuseni mandununa kujutas endast vaid seisuslikust kõrkusest lähtuvat, viljatut eemaldumist rahvast, tähendas oma elujõulisel kujul nende poliitiliste ülesannete ja ühiskondlike kohustuste omaksvõttu, mis teenivad kõiki eluvorme ja inimeksistentsi võimalusi. Ovelacker ei olnud üksik võitleja. Ta seisis pöördepunktis, tema seisus oli neist kohustustest kõrvale hoides asunud teenima võõrast võimu, mis kõige viimasel ajal kandis endas ka kõigi oma päritoluga seotud kohuste lahustumist uues, vandega kinnitatud kohuses...

Kõik see keerles saladuslikult Ovelackeri sees, sel oli mõistatuslik kõla ja kuju, tegu polnud poliitilise otsusega, vaid millegi suure ja hämaraga, see oli nagu mingi määratu Kust-ja-Kuhu kesk taevasse kerkivaid äikesepilvi. Sähvatav välk, haruldaselt kirgas ja kindla sihtpunktiga nagu söakas otsus, see oligi vastus küsimustele. Ida ja Lääs ja nende kahe vahel olek; Venemaa ja Saksamaa ja nende kahe vahel baltlased – esimesed neist Neitsi Maarja sulastena maale tulnud, kandes risti, mõõka ja kaalusid –, valitsemas enam kui kakskümmend korda suuremate rahvaste üle. Kuhupoole peaksid nad

vaatama: Idasse või Läände? Kellele peaksid nad kuuletuma: Idale või Läänele? Ja sai siis kõike sääraste üldiste otsustega paika panna? Neil oli oma ajalugu, oma poliitiline ajalugu sel maal, mis asus Idast Läände avaneva ukse lävel, oma vaimuelu ajalugu kahe vaimse kontinendi vahel, oma religiooni ajalugu Ida ja Lääne vahel, oma ajalugu kõiges, mida rahvaste jõud ajalooks vormivad, oma kuulsusrikas ja heitlik, süüdimõistetud ja süütu, verine ja õilis ajalugu. Ajaloolt said nad ülesande osaleda sündmustes, mille iga tund pidi kord ajalooks saama; ajaloolt said nad käsu otsekui põlevast kibuvitsapõõsast välja vaadata. Kes neid siis –nende enda ajaloo seaduste järgi – veel juhtis kui mitte aadel, rüütelkond, kes oli selle maa oma ajaloo juurde juhatanud? Aadel sai olla vaid poliitiline – või pidi aadlimehi olema palju nagu Venemaal. Kas aadelkonnal polnud õigust iga oma liikme üle, liiatigi, kui ta pidevalt võitles selle maa eest, mida ta juhtis? Ja kas polnud igaühel selle õiguse ees auvõlg ja kas ei pidanud ta oma kohust täitma, niikaua kui tundis end saksa aadli hulka kuuluvat? Kas ei kutsunud kohustused maale tagasi igaüht, nii nagu kord maade hõivamise päevil, mil oli vaja „relv käes vilja lõigata", et pääseda vaenlase rünnakute käest ja saagikoristus sundis raudrüüd selga tõmbama igaüht, kes oli maad saanud? Kas need, kes järgnesid sellele kutsele, tegutsesid siis üksnes iseenese, aga mitte terve oma suguvõsa nimel, kellele rüütelkonnal õigus oli? Oli inimene seal üldse üksi?

Aga kõik see kutsus ta ära keisri lippude alt, kuigi ta oli keisrile truudust vandunud, kutsus üles keisririigi vastu, kes läks lahingusse rüütlitega – mitte sõduritest, vaid ametnikest koosneva armeega, relvadeks ukaasid ja senati otsused; uue elu hääl kutsus teda vanale vastu astuma. Venemaa pidi suureks saama, pidi olema venelaste riik, üks riik ja üks rahvas üheainsa isevalitsejast tsaariga, nii nagu oli suureks saanud Saksamaa, mis koosnes paljudest väikestest maadest, rahvas ühe keisriga, kes ihkas kõiki oma piiriäärseid rahvaid näha keisrile ja riigile truude sakslastena, olid nad siis poolakad või prantslased või taanlased. Niisama pidi Venemaa, olgu siis grusiinide või ukrainlaste, poolakate või baltisakslastega olema venelaste riik. Näis, nagu peaks rahvaste suureks saamise ja rahvuseks kasvamise hälli juures ikka olema mingi raske süü ristiisaks, nagu ei tuleks uue, kõikidele määratud vabaduse iidoli eest maksta mitte üksnes üksikisiku

orjastamisega, vaid nagu peaks riik, kes need uue humaansuse ja uue kõlbluse ideaalid on välja kuulutanud, nende ideaalide eest ebainimlikkuse ja kõlvatuse abil võitlema, koletiste väega, kelle seesama riik oma tahte täideviimiseks üles on kasvatanud. Nüüd võis öelda, et Vene riigi katse kohandada Balti provintse vene meelelaadiga, hoolimata nende vanadest kultuurilistest ja õiguslikest privileegidest, oli riigi poliitiline hädavajadus teel rahvusriigi poole. Aga sel juhul polnud vihane võitlus, mida poliitilised juhid Balti provintsides oma kirjapandud õiguste, religiooni, kommete ja keele eest pidasid, midagi muud kui nende provintside poliitiline hädavajadus. Ja see oli õigustatud võitlus, sest nende provintside kultuur ja õigus ja tavad olid eesrindlikumad kui kaugetes idaprovintsides, mis pidi tõstetama lääne provintsidega samale tasemele. Kõige põhjus peitus ajaloos, mitte valitsuse aegunud määrustes, mis pidid vahetama rahvakultuuri riigivormi vastu. Õigus ja tavad olid seotud maa ja rahvaga ja neid ei saanud üle kanda maakera mistahes pikkuskraadidele! – Aga kui see vähemuse valitsus enamuse üle, poliitiliselt täisealiste võim alaealiste üle põrkus arenguseaduste ja humaansusnõuete vastu? Mis siis, kui oli saabunud aeg, mil ihulise pärisorjuse kaotamisele saja aasta eest pidi nüüd järgnema niisama teadlik vaimse ühtekuuluvuse kaotamine? Mis siis, kui uinunud eesti ja läti rahvas, kelle lääne rüütelkond kord endale oli saanud ja kes lääne valgustuse koidupunas ärganud oli, ühines Venemaaga õiglaseks võitluseks keskaegse feodaalvalitsuse vastu? Kas polnud see märgusõna kõigi suus, kas polnud see läti ja eesti valgustajate sõjahüüd, mis kajas mitmekordselt vastu nendesamade rüüstavate jõukude möirgeis, kelle vastu võitlemine oli tema kohus? – Riik, mille eest ta võitles, oli siinsete sakslaste silmis vaid võimu teostamise vahend, mis ei tohtinud puutuda rahvusluse jõude, poliitiline liit, mida hoidis koos keiser ja temale antud vanne. Rahvad, kelle üle sakslased tänapäeval nime poolest veel valitsesid, suhtusid riiki samamoodi ja kandsid endas salaja unistust omaenese võimust, omaenese riigist, mis hõlmaks alad, kus nende keelt räägiti, aga võib-olla mässas suurem enamus neist pimesi kõigi vastu, kes neid valitsesid: sakslaste kui maa peremeeste vastu, venelaste kui riigivõimu vastu, keisri vastu, kes oli võimu silmaga nähtavaks kehastuseks, ja lõpuks anarhistlike loosungitega jumala vastu, kes kõik

valitsejad kohale määrab. Jumala olid mässajad kõigil oma koosolekutel tagandatuks kuulutanud. Nad valitsesid üksi maa peal, nad olid ise jumalateks sadades väikestes vabariikides üle terve maa. Ainult saatanale polnud nad mõelnud, teda polnud nad tagandanud.

Rittmeister kõndis ruumis edasi-tagasi; vahetevahel seisatus ta mõne akna all ja vaatas öösse, mis ei peitnud endas enam ei kaugust ega lähedust, vaid ainuüksi pimedust, mis oli igal pool ühtviisi tihe. Ta oli juba tükk aega tagasi kuulnud, kuidas Maklakov maja ümber olevaid vahiposte üle vaatas: hõige, märgusõna, sammud kruusal. Siis oli vaikseks jäänud. Rittmeister arvas, et ruum, kust nad surnud leidsid, oli mõisa raamatukogu, aga see oli olnud vaid majahärra töötuba; raamatukogu oli tegelikult hoopis suurem, see oli ruumikas saal kõrgete raamaturiiulitega, seal oli kaks suurt lauda ja mõned tugitoolid. Sinna rittmeister siirduski, kui ohvitserid olid puhkama läinud. Suure rohelise sirmiga lugemislamp, mille ta eest oli leidnud, põles nüüd tema ees laual. Ruumi kõige kaugema nurga pimedusest kerkisid esile raamatute pikad read, selg selja kõrval, ranged ja pidulikud, iga riiul nagu faalanks, kord hele, kord tume, uhke ja sirgeselgne. Nende aaretega ei olnud rüüstajad osanud midagi peale hakata. Vaid mõnest raamatureast jäi mulje, nagu oleks oskamatud käed selle hiljaaegu kohale tagasi tõstnud, pärast seda, kui mässajad nad maha olid kiskunud, oletades, et nende taga on peidus varandused.

Ovelacker tajus surma ähvardavat hingust. Ta käis nõutult edasi-tagasi, seisatus hajameelselt kord siin, kord seal, silmitsedes kirju raamatute selgadel. Kord peatus ta suurima sakslase teoste ees, mis olid siia majja jõudnud vanas, 19. sajandi väljaandes, ja silmas ühest köitest välja ulatuvat järjehoidjat. Ta võttis köite kätte ja lõi lahti leheküljelt, mille vahele järjehoidja oli pandud. Mis võis siin küll seista, mida tundmatu lugeja nii tähtsaks oli pidanud, et märgi vahele pani? Ovelacker luges lehekülge. Serval ei olnud ühtki pliiatsimärget, mis oleks ta tööd lihtsustanud. Siis aga – vaid need said olla värsid, mida tundmatu imetleja silmas oli pidanud:

Kuis rahvastele loota saame,
Me teened suured on siin maal!

Mõtlikult pani ta köite tagasi.

Kui suured on me teened? „Me teened suured"? Suured, nii suured kui võimalik. Ja kas rahvastele oli loodetud? Lõppude lõpuks jah. – Ovelacker tahtis edasi minna, kuid kohtas uut raamatumärki. See sirutus välja hallide leheservade vahelt ja tegi uudishimulikuks. Pealtnäha järgnesid saksa klassikutele neil riiuleil ajaloouurimused, eeskätt balti ajaloo kirjeldused, mille avas Läti Henriku kroonika. Ja selles raamatus oli leheservadel pliiatsijooni, peenikesi, lausa juuspeeni jooni. Järjehoidjaga äramärgitud koht jutustas kokkupõrkest paganlike liivlaste ja Riia kristlastest sõjaväe vahel, liivlaste kindluse Turaida äravõtmisest piiskopi meeste poolt, kelle nad olid kord varem reetnud, ja sellest, kuidas reeturitele veel kord elu kingiti, tänu sellele, et nad end enne taganemist ristida olid lasknud. Rüütlitel võis olla raske mitte tasuda reeturite verega reetmise eest, mis nii paljudele rüütlite hulgast elu oli maksnud. „Jäeti alles ristimissakramendi tõttu ega tehtud neile ka pärast midagi halba," öeldi seal ikka ja jälle. Neitsi Maarja, kellele see uus maa oli pühendatud, käsk oli tol ajal kõrgem kui sõjaseadus. „Kõik aga, mis senini Liivimaal oli kuulsusrikkalt korda saadetud, oli Jumal teoks teinud mitte hulkade jõuga, vaid alati väheste läbi. Seepärast olgu Jumal mitmekordse võidu eest kiidetud igavesti. – Holmlaste vanemad aga viib piiskop hiljem endaga koos Saksamaale, et nähes ja kuuldes seal kristlaste kombeid, õpiksid ustavaks saama need, kes alati on olnud uskmatud."

Rüütlid olid oodanud truudust kui kohust ega olnud mõelnud sellele, et truudus püsib üle aegade vaid jõu najal. Kuidas oleksid võidetud, kes vaid sõnades ja nime poolest Jumalaemale allusid, saanudki võitjale truud olla? Natuke veider oli see rüütlite pettumus paganlikus rahvas, mida õhkus kõikidelt kroonika lehekülgedelt. Nemad tõid sellele rahvale ristiusu, nemad lasid neitsiliku Jumalaema säral tema metsade ja maakolgaste peale paista – aga rahvas pani õnnetoojate vastu vibupüssid palge! Kui suurel määral olid rüütlite järeltulijad kaugenenud neist esimestest „maale tulnud sakslastest"? Üksnes vaevumärgatavalt ja ebaoluliselt, kuigi ajalugu oli vahepeal väga heitlikult üle maa käinud. Nemad seisid ikka sealsamas, kuhu esimesed neist jala maha olid pannud, ikka veel oli nende eksistentsis sedasama üksindust, suurust, küsitavust, mis käib alati kaasas ühe

rahva missioonitundega teise rahva suhtes ja ikka veel teadvustasid nad end misjonäridena. Maria aupaiste oli vahepeal kustunud. Kui ta oma õnnistava käe Liivimaa kohalt oli ära võtnud, laotas kultuuri ja progressi jumalanna oma hiilguse üle läänest tulnud raudmeeste töö. Ent kas kultuur oli midagi, mille eest võis ohverdada inimesi? Kas kultuur oli väärt missiooni? Tegelikult, jah, tegelikult oleksid sakslased pidanud Liivimaalt oma kodumaale tagasi pöörduma, kui unistus jumalariigist liiva jooksis, kui varises kokku ordu, kes oli end pühendanud jumalikku päritolu lapse emale, ja kui reformatsioon avastas maailma kogu tema otstarbekuses.

Kui kaua Ovelacker selle üle ka ei mõelnud, ikka tundus talle, et seda mõtet ei saagi lõpuni mõelda, sest selles mõttes oli midagi elavat. Midagi uut. Baltimaade ajalugu varasematel aegadel, kui ordu pidas võitlust mittesaksa rahvaste ja moskoviidiga, Saksa vaimulik-rüütelliku võimu lõpp, nende maade mässimine Poola ja Rootsi dünastiate võimupoliitilistesse kavadesse ja lõpuks nende lahustumine Peeter Suure hiiglaslikus Vene riigis, mis püüdles Lääne poole – see kõik ei läinud talle korda. Kas ei puudutanud tema saatuse jaoks olulised küsimused üksnes viimaseid aastakümneid? Jah ja ei. Jah, sest need käisid tema enda elu kohta siin; ei, sest kõigile minevikku puudutavatele küsimustele, ordu poolt maale toodud vasallide ajast peale, olid tema esivanemad juba oma elu, töö ja surmaga selge vastuse andnud. See oli üksikute kuulsusrikas ajalugu. Krahvid von Ovelackerid olid kuuletunud Liivimaad valitsenud jumalaema liiliale ja majesteedi valitsuskepile; aga nad olid liilia ja valitsuskepi all sakslasteks jäänud – kuni viimase kahe põlvkonnani. Siis olid nemadki truudust murdnud. Ovelackeri vanaisa põlvkond oli asunud Vene õukonna teenistusse ja iga aastaga üha enam võõrdunud sellest maast, kust ta pärines. Õigemini nendest maadest, sest kui nad lakkasid kuulumast baltimaalaste hulka, lakkasid nad ka olemast sakslased. Nad teenisid juba Aleksander II valitsust ega keeldunud täitmast ka Aleksander III käske – marssalite, õukonna salanõunike, jäägrite ja ministritena –, kuigi oleksid pidanud keelduma, kui lugesid end saksa aadli hulka kuuluvaks ja end üldse veel sakslasteks pidasid. Sest Aleksander III valitsus oli Baltimaadele toonud tormilise venestamise, sõja saksa õiguse, saksa kommete ja keele vastu. Ovelackerid olid selle sõja

kaasa teinud. Rittmeistrile, tollele suguvõsa hilisele võsule jäi see arusaamatuks, aga kaasa olid nad selle teinud või vähemasti polnud nad ette võtnud mitte midagi, et seda takistada, kuigi see mõnigi kord nende võimuses oleks olnud. Juba olid mõned suguvõsa harud abiellunud vene aadlikega ja nende õdedeks-vendadeks saanud, osa oli oma ametikoha huvides vene usku üle läinud; juba valitsesid neis kodudes vene keel ja kombed ning lastele pandi vene nimesid, ainult oma mõtteis ja tundeis, alateadvuses mäletasid nad, et olid tegelikult sakslased. Nad olid ustavad ja truud – tänu truudusetusele iseenda vastu. Neil oli küll kahju oma seisusest, kui seda Balti provintsides ahistati, ent mitte seisuse missioonist, usust, ideaalist, mida taheti hävitada. Nad ei nutnud taga oma kaotatud kodumaad, vaid teenisid krooni ja asusid ministrikohtadele liitudes ja koalitsioonides, mis olid suunatud nende Balti kodumaa ja Saksamaa vastu. Teistes suguvõsades, kus oli mindud sama teed, jäi üks või teine suguvõsa liige majesteedi mõne uue ukaasi ees seisma ega liikunud enam paigast, lausus midagi niisugust nagu: „Siin ma seisan ja teisiti ma ei saa, aidaku mind Jumal, aamen!" ning ütles lahti oma ametitest, aukraadidest ja kõrgetest kohtadest ning läks tagasi isade maale. Ovelackerid aga jäid. Nad aitasid oma kodumaa politseid, kohtuid, koole venekeelseiks muuta; neile oli teada salajane ukaas südametunnistuse vabaduse tagamise kohta, mis oli tühistatud, et Ida kirik võiks maa vallutada; nad teadsid kõike seda, mille eesmärgiks oli muuta baltisakslaste maa Vene provintsiks ka vaimses mõttes; nad lõid oma ametites mesti rahvastega, kes tõusid üles sakslaste vastu, nad olid koos enamusega vähemuse vastu, teenritega härrade vastu, tehes näo, nagu ei teaks nad, et härrad pole mingid despoodid ega keskaegsed mõisahärrad, vaid – ükskõik, kuipalju nende hulgas ka polnud vähese taibu ja mõistusega maajunkruid – suuremalt jaolt mehed, kes väga selgelt tunnetasid, milliseid vanadest privileegidest uute õiguste ja kohustuste sees alles sai hoida; nad aitasid viha lõkkele puhuda; truult Venemaad ja trooni teenides võtsid nad oma õlule suure süü olla vaderiks tulevase suure Vene riigi hälli juures.

Mida teadis tema, rittmeister krahv Nikolai von Ovelacker sellest kõigest? Kõike ja mitte midagi. 1882, kui ta oli kümneaastane, astus ta paažikorpusesse. Need seitse aastat seal olid tal elavalt meeles, ka

lahingud magamisruumis: venelased ühel pool, sakslased teisel pool. Tema ei olnud kummalgi pool. Siis väesalgas olemise aeg, ohvitserikooli kasvandiku ebaoluline aeg. Ja seejärel sõjakool. Esimene pilguheit poliitika ja sõjakunsti teistele aladele. Ohtlik, teiste poolt pilgatud kiindumus Moltke ja Clausewitzi geeniusesse ja üldse suurtesse saksa väejuhtidesse, kiindumus, mille väljendamise ta oli endale ära keelanud, sest üks Ovelacker – kui venepäraselt seda nime ka ei häälda tud – ei pidanud mitte silma torkama sakslaste imetlemisega. Tema isa oleks olnud vapustatud, rääkimata emast või ema sugulastest Lansdorffidest. Edasi leitnant, ülemleitnant, väeüksused siin ja seal, seejärel rittmeister, piisavalt vara, et minna Vene-Jaapani sõtta, mille eest üks emapoolne sugulane, kes oli olnud lühikest aega minister, õudusega oli hoiatanud. Ei, tema rügement valvas keiserlikke losse teisel rindel, mahavaikitud sõjas mässava proletariaadi vastu. Ja kui nemad, püss jalal, losside ees seisid, puhkesid rahutused Läänemereäärsetes provintsides – agraarrevolutsioon, nagu kõik Venemaa ministrid ja kõik Ovelackerid ja kõik revolutsionäärid uskuda tahtsid: rõhutud rahvaste viha sellepärast, et maa, kuhu nad kord ammustel aegadel välja olid rännanud, ei kuulunud enam neile, vaid võimsamate relvadega sissetungijatele. Selle maa pärast tapsid nad vene sõjaväelasi ja isegi Ovelackerid ei söandanud enam väita, et selle võitluse puhul oli tegemist agraarrevolutsiooniga. See oli revolutsioon! Sotsialistide ja kommunistide ning läti ja eesti patriootide ülestõus. Kõigil oli ükskõik, mis tähe all nad võitlesid, peaasi, et võitlus käis ja viis võidule. Ülestõus oli kestnud juba mitu kuud ja viinud maa vapustusteni, milleni venestamisaja reformid ta iga taipliku inimese meelest viima pidid ki, kui väänati õigusemõistmist, rikuti tavasid ja suretati välja suursugususe ning võimutäiuse tunne, soodustades kõike, mis oli saksavaenulik – alles siis saadeti nemad kohale. Nad pidid ülestõusu maha suruma ja kätte maksma kõige eest, mis ilmutas end kui kuritegu Venemaa ja tema keisri vastu. Nüüd olid nad kohale ratsutanud, taskus volitused karistamiseks, et ministeeriumiametnike sulega tehtud vigu mõõgaga parandada. Nüüd oli ta siis seal ja ratsutas läbi oma isade maa, olles kohtunud millegi uuega, kutsega koju tagasi.

Ovelacker seisis keset suurt ruumi ja põrnitses vastasseina, nagu tungiks ta pilk läbi seinte tuppa, kus lebasid kaks surnut. Ta

meenutas toda ainsat lapsepõlvesuve, mil ta paažikorpuse kasvandikuna koos vanemate ja noorema vennaga oli olnud siin Liivimaal. Ovelackeritel ei olnud siin enam kinnisvara, ka mitte Lansdorffide suguvõsal, kelle seast pärines tema ema, ent tema ema mõlemad õed olid siinmail abiellunud, üks neist väga vara – ta suri juba teisel abieluaastal – vabahärra von Gilseniga, kes lebas seal pimedas, vaikses toas oma teenri kõrval, ja teine härra von Strassburgiga Rae mõisast, kes oli enam kui kümne aasta võrra edestanud oma naist ja poega, kes eile otsa said. Ovelacker oli kohale jõudnud liiga hilja, et takistada kolme järgmise siinse sugulase mõrvamist. Ja siiski poleks ta tohtinud seda öelda – selleks, et edasi täita oma kohust ohvitserina ja mitte sattuda kahtluse alla, et kõik, mida ta nüüd ette võtab, on kättemaks oma perekonna eest. Jah, see oli kõige raskem: kohustus vaikida, mitte üles tunnistada, mitte öelda, et ta on nüüd tagasi, on nüüd leidnud, mida otsis ja mille olemasolust ta alati, jah, alati teadlik oli olnud.

Ovelacker oli vabahärra von Gilsenit ja mõlemat ema õde vaid korra näinud, aga juba tolle esimese ja ainsa surnu ees ei suutnud ta vaikida. Hea, et ta tegi Möllerile ülesandeks Rael juurdlus läbi viia. Ta leidis, et oli talitanud veel targemini, kui talle algul tundus. Las otsib süüdlasi pedant, mitte sugulane.

Oli ta nüüd vastanud sellele, mida ta tajus kui küsimust? Oli ta soostunud nõudmisega, mida kuulis endale esitatavat? Oli oma uue eluraja liitnud vanaga? Ta tahtis jääda tõelisuse piiridesse, truuks päisele päevale, mitte laskuda targutustesse tontlike varjude ja muistsetest aegadest pärit unistuste üle. Seal seistes polnud ta mingi fantaseerija. Kui paljud fantaseerijad olid mundrit kandnud! Jah, seal ta seisis ega saanud teisiti, aidaku teda Jumal, ent ta ei tundnud end seisvat mitte poliitilise otsustuse, vaid kõlbelise pöörde ees. Et sakslasi taheti sel maal sundida oma keelest loobuma, et õigusemõistmist taheti lahti rebida Ovelackeri sügavatest õiguslikest veendumustest, et haridus taheti ära lõigata oma lätetest, see kõik läks tema lähedastele Vene riigis vähe korda. Nad olid oma rahvast võõrdunud, väljarebituna oma keele, õiguse ja hariduse ürgsest, õnnistust toovast pinnasest elasid nad ühe Venemaale võõra monarhi õukondlikus varjuriigis. Kas mõisad, mille eest neid sundis võitlema nende

kõlbeline teadlikkus, said neile kuigipalju tähendada? Nende keel vaheldus koos härradega, kes eelistasid kord prantsuse, kord inglise keelt; nende arusaam õigusest lähtus rüütlikoodeksi kirjutamata seadustest ja keiserlikest ukaasidest ning senatiotsustest; nende haridus oli suunatud sellele, et rääkida nii omade kui võõrastega tuntud asjadest, tsiteerida slavofiilidele Krõlovi valme ja Lermontovi teoseid, prantslase ees aga vaimustuda Corneille'st. Harva oli see midagi enamat, aga kui oli, siis juba midagi hoopis enamat.

Ovelackeri mõtted muutusid üha segasemaks. Ta oli väsinud, kuid polnud sellegipoolest ikka veel sõba silmale saanud. Mida ta pidi ette võtma? Ootama, mis saab edasi? Lahkuma? Aga, püha taevas, mida pidanuks ta seejärel tegema? Ootama, mingit kutset ootama – kuskohast? Kutset siia tagasi. Kes peaks selle talle saatma? Siinsetest inimestest mitte ükski. Ovelackerid olid venestunud. Ta oli kõigi inimestega vene keelt rääkinud, nii pastori kui arstiga, kõigiga, kuigi kõik peale arsti purssisid seda üsna vaevaliselt; ta polnud tahtnud saksa keelt rääkida, sest juba siis, kui ta rääkis seda omaette, nii et vaid ta ise kuulis, kõlas see hoopis teisiti kui baltisaksa keel.

Oma kohust pidi ta täitma, see oli selge, nii täna kui ka tulevikus, homme, ülehomme, alati, niikaua kui vanne teda sidus. Ovelacker kõndis üle toa, kannused saabastel kõlisesid vaikselt, kui ta üle vaiba sammus. Mis kummaline kodusoleku tunne, mõtles ta; ta ei osanud seda seletada. Ta lihtsalt kõndis, niisama, nagu ta tavaliselt ratsutas. Kohustused, mida järgmine päev pidi kaasa tooma, olid hirmutavad. Olla kohtumõistjaks – just tema! – selle juhmi talurahva üle, kes oli ikka truudusetu olnud. Aga nad nägid ju nii truualamlikud välja, need habetunud, patriarhaalsed, vanad talumehed. Ovelacker vaatas kella. Kesköö lähenes. Ent ta teadis, et pole ka hommikul valmis selle kõige üle järele mõtlema ega selle kummalise maaga toime tulema. Ja kuidas ta võinukski! Ta pidi otsused ja võimalused, mida see maa talle pakkus, läbi elama, ta teadis seda, teadis nii kindlalt, kui talle sel tunnil üldse miski kindel oli. Ta tõmbas käega üle otsaesise, üle tumedate, lahkukammitud juuste, hõõrus valutavaid silmi ja silus vurre. Võõral, kes Ovelackerit esimest korda nägi, oli raske tema nägu kirjeldada. See polnud üksnes tema nägu, see oli terve ta soo nägu. Näojoontes, mis olid muutunud põlvest põlve korrapärasemaks, oli

mingit vana korda, iga põlvkond oli neid taas elavdanud, neile uut verd lisanud, nad olid küpsenud mineviku kogemusi uuesti mõtestades. Nägu oli ilus oma meelekindluses ja rahus, mis lähtus vanadest näojoontest, ja millele silmavaade andis uue, sellele suguvõsa liikmele omase väärikuse. Nende silmade pilgus oli inimliku täiustumise suurt kogemust, mis pärines eelmistelt Ovelackeritelt ja selles väljendus otsustavust ja keskendumist uuele päevale, mis sel suguvõsa viimasel järeltulijal ees seisis.

Sel tunnil lähtus tema pilgu otsustavus ja keskendatus sügavast äratundmisest, et ta oli koju tagasi jõudnud ja otsustavus tähendas kindlameelset valmisolekut igaks otsustuseks, mis sündis sel tema tulevase elu kõlbelisel pöördehetkel.

Sel ööl saabus talv. Tuul, mis eelmistel päevadel puhus veel loodest, kogus öösel jõudu ja pöördus üle põhja kirdesse. Sealt tõi ta maale külma, mis jäätas tiigid ja külmetas krobeliseks pehmeks ligunenud teed. Kui saabus hommik, oli taevas kaetud kummalist värvi pilvedega ja tõotas tuult, kui mitte suisa tormi. Juba öösel oli paar korda sadanud peenikest, tuhkjat lund, piisaval hulgal, et panna maapind allatuult sätendama, ka päeval puistasid hiigelsuured sinkjasmustad pilved, mis triivisid punaseservaliste ja kahvatute vahel üle külma taeva, peenikest lund, mis põõsaste ja närbunud rohu vahele langedes vaikselt laulis. Kui eilses niiskuses oli maastik halli taeva all veel ohtralt värve näidanud, siis täna oli ta sõnatu ja kangeks külmunud. Isegi kased ja pajud, mis tavaliselt mähkusid sinkjasse kumasse, seisid nüüd mustana, rabedad oksad praksumas. Kabjad plagisesid kuidagi luiselt ja õõnsalt. Hobused pruuskasid ägedalt; kuiv külm õhk kriipis nende sõõrmeid nagu nõeltega. Peaaegu vahetpidamatult sõideti traavi. Vange vedavaid vankreid, mis rekvireeriti linna sõiduks koos rakendite ja juhtidega, et mõis millestki ilma ei jääks, kattis vaid neile selleks otstarbeks kaasa antud eskort leitnant Maklakovi juhtimisel, nad jäid mõnel teelõigul kaugele maha ning neil oli raske taas põhisalgale järele jõuda. Lakkamatult lookleval maanteel, mis vaatamata kogu uuema aja kindlustusele ja hooldusele kulges neissamades jälgedes, mille üks sisserändaja ennemuistsel ajal idast läände minnes endast tihnikusse maha oli jätnud, kaotasid põhisalk

ja eskort kolme vankriga teineteise peagi silmist. Kuid põhisalk oli siiski piisavalt lähedal, et saaks eskordile kiiresti ja edukalt appi rutata, kui seda vangide vabastamise eesmärgil rünnatakse. Ent sellist rünnakut polnud oodata ja seda ei tulnud, kuigi kaksteist vangi heitsid enda ümber lootusrikkaid pilke, kui tee viis läbi tiheda võsa. Iga põgenemiskatse, mille nad ise ette võtnuks, oli määratud läbi kukkuma. Esiteks olid nad vankrites neljakaupa kinni seotud, nii et nad said ainult neljakesi koos midagi ette võtta, ja teiseks ümbritsesid vankreid paremalt ja vasakult ulaanid, osa neist ratsutas leitnandiga ees, teised olid saba lõpus. Kaheteistkümne vangi vastu võis tõusta neliteist mõõka, nende pihta võidi tulistada neljateistkümnest karabiinist ja ühest püstolist. Polnud mingit väljavaadet. Niisiis tõstsid üksteise külge aheldatud vangid vaba käega mantlikrae üles, surusid end tihedamalt üksteise ligi, et jäise tuule eest varjuda ning pöörasid oma palge saatusele vastu, sinna kaugele, kuhu sõitis vanker, mida pooleldi istudes, pooleldi lamades juhtis üks talumees. Too oigas vahetevahel, nii et seda oli kuulda läbi vankri kõlina ja rappumise, sest tema kere, mis hommikul oli vastu võtnud karistavad vitsahoobid, tulitas. Kui ta oli pikemat aega vaid ühele küünarnukile toetudes kössitanud ja pidi asendit vahetama, tõmbus ta nägu kipra. Kõige parema meelega oleks ta kõhuli heitnud ja niimoodi rakendit juhtinud, et ei peaks istuma ja tundma, kuidas särk kleepub ihule nagu hõõguv raud. Valust tuli talle vesi silma. Ja kui ta siis pisut hooletult sõitis, kui ta lubas hobustel – omaenda hobustel! – korraks sammu käia, tõmbas lähim ulaan piitsa välja, kummardus hobuselt alla ja vehkis piitsaga ähvardavalt talumehe pea kohal. „Kas sa mõtled üldse sõita, sa saatan!" urises ta mehe suunas ja juba karistuse saanud talumees sikutas kühmu tõmbudes ja hirmunult kõrvale piieldes ohje, nii et hobused, kelle jõud tasapisi raugema hakkas, veel kord traavile üle läksid. Aga lühikeseks ajaks; komberdades hakkasid nad varsti jälle sammu sõitma ja vedasid jalgu järel, kuni piits nende ajaja pea kohal neilt uuesti, üha uuesti võimatut nõudis. Tema hobustelt, tema oma talu hobustelt! Siin nad surnuks aetakse, mõtles mees. Et ta neid ise sageli kirikust või laadalt tulles tagant kihutas, see talle praegu meelde ei tulnud. Veel üks vitsahoop sellele tulitavale seljale... Ei, pigem juba hobused surnuks ajada! Tema ise on ju juba kõigega

ühele poole saanud; ent need tema selja taga, need kolm Koiri oma ja kaks võõrast vabrikust, ja Ants ja Mihkel, mõlemad päevilised... Ennemini veel kakskümmend hoopi palja ihu peale, kui lasta end ühel neist seal taga vankris end niimoodi linna sõidutada nagu tema neid praegu sõidutab. Nii et las hobused jooksevad endal kabjad siledaks. Uue hobuse saab ikka, aga kas ka uue elu, kui vana sinust kord välja on tulistatud?

Ja korraga – see läbistab kutsarit, nagu oleks välk teda tabanud. Ta ei näe ega kuule enam midagi, tõmbab ohjad pingule, ta tahaks karjuda, aga kõrist ei tule muud kui kähe korin, hirmust ja õudusest tungivad ta silmad koobastest välja! Ta sikutab ohje, hobused nõksatavad, nii et ta kukub oma õlgedest istmel peaaegu pikali... See koerapoeg oli lihtsalt lajatanud, ilma et oleks sõnakestki öelnud, isegi mitte: „Sõidad ka või? Lase käia!" Või muud taolist. Ei, ta oli lihtsalt lajatanud, selg ja õlad lausa põlesid, nagu oleks nad tulega üle valatud! Ta tahtis möirata, külma vette tormata, surra, jah, taevas näeb, surra, et ainult sellest valust lahti saada... Miks, pagana päralt, oli see just teda tabanud? Sest see oli tema vanker, ta oli tulnud, oli peale laadinud kapi ja kogu ülejäänud kraami, mille ta tahtis tütrele kaasavaraks anda, sest tütar abiellus nüüd kirjutajaga, ikka kellegi paremaga, nagu tütar kogu aeg uhkustas... Tütre pärast pidi ta nüüd kõik selle välja kannatama. Aga ta veel näitab tütrele, oojaa... Kui ta ükskord ometi koju saab, ükskord ometi jälle koju!

Ükskord ometi jälle koju! Seda mõtlesid vankrites kõik, ka kolm venda, Koiri peremehe pojad. Ja päevilised ja linnatöölised ja need teised sealt metsaonnidest ja Illusti Jüri, suure, korraliku Illusti talu perepoeg, kes oli isegi üritanud kaks semestrit Tartus õppida. Aga veel rohkem mõtles Illusti Jüri valitseja peale, kes oli välja rääkinud, et Jüri oli hommikul esimeste hulgas olnud, kui nad vanamehele ja tema teenrile kätte maksid. Ei... teenrile polnud nad tegelikult tahtnud midagi teha, aga kuna too oleks olnud tunnistaja... Poleks valitseja Jürit ära tundnud ja üles andnud – need siin, need sõdurid, ei oleks midagi teada saanud! Aga kõik pole veel kadunud. Eks nad üliõpilasest pea ikka lugu. Sellele, mida valitseja ütles, võib ta vastu vaielda. Aga valitseja, selle vana koerapoja...! Jah, kui ta ükskord jälle vabaduses on ja kui tal on relv! Tollele tahtis ta kätte maksta. Oh kui paljudele veel!

Kõigile, kõigile! Kuidas nad üksteist vastastikku olid süüdistanud ja üles andnud, kõik need närused proletaarlased, ärajooksnud sulased ja päevilised. See oli viga, et ta üldse nendega tegemist oli teinud! Ta oleks pidanud linna minema ja kõnemeheks hakkama, niisuguseks nagu Teemant või Jakobson – oleks too tänase päevani elanud –, ja ajalehe oleks pidanud asutama! Ta oli kõik maha mänginud ja sellepärast oli ta neil nüüd siin vankris. Mis nad talle teha said? Ainult mitte peksu! Ennemini Siberisse, see polnud nii hull kui peks...

Illusti Jüri krimpsutas nägu, nagu tahaks ta oma külmast kanget nägu liigutada ja vere naha all kiiremini käima panna, aga tema tunne oli jäine ja muutus üha jäisemaks. Korraga haaras teda hirm, kohutav hirm. Isegi see, et ta oma koti ära oli kaotanud, seal õues – ainult seal sai ta selle ära kaotada, metsast läbi tulles oli see tal veel alles! – koti sõrmuste ja kettide ja väärtasjadega, isegi see kaotus ei läinud talle praegu enam korda. Ja millised plaanid tal olid olnud, milliseid plaane pidi see kott tal aitama teostada! – Ta põrnitses mütsiserva alt ümbrust, mornil, tigedal pilgul. Enam ei pannud ta tähele, kui headel hobustel ulaanid ratsutasid, tema, kes ta enne oli praalinud, et tunneb hobuseid paremini kui keegi teine.

Jaa, need plaanid... Ahah, juba oldigi Karusilma kõrtsi juures, seal oli üleeile öösel seda kõike uskuma jäädud. Kas paks kõrtsmik oli juba oma pesas tagasi? See pesake, kus ta nii suurel hulgal rublasid välja oli haudunud, pidi veel õige soe olema, kui ta selle niimoodi eest leidis, nagu ta seal praegu seisis: maani maha põlenud, ainult neli seina püsti. Nüüd ei olnud linnani enam kuigi palju maad ja siis... Jüri ei mõelnud kaugemale, ta põrnitses enda ette. Kui üks võõrastest, kelle külge ta oli aheldatud, end liigutas ja Jüri käe pisut kõrgemale selja taha sikutas, tõmbas Jüri käe vihaselt tagasi ja urises nagu tige koer. Siis põrnitses ta jälle tükk aega enda ette... Talle meenus jälle, et oleks pidanud ajalehe asutama, täiesti ohutult, ja laskma neil, kes seda ajalehte lugesid, vankris sõita, jah...

Sel ajal, kui noor Illusti Jüri märkas linna lähenemas, asusid eskadroni peajõud juba enam kui kolme versta kaugusel Karusilma kõrtsist.

Tuhaks põlenud kõrts oli põhjustanud väesalga lühiajalise peatuse, sest ratsanike lähenedes tõttasid teele mõned söetolmust mustad

kujud, kes enne müüride vahelt seda piskut kokku korjasid, mis rüüstajatest järele oli jäänud, ja nüüd said neist ägedad süüdistajad kuriteo asjas, mis nende endi ja nende vara vastu korda oli saadetud. Söetolmust mustad kujud olid kõrtsmik ise ja mõned tema pereliikmed; ta oli pidanud oma rinnalapsega naise naabrite juurde jätma, hädaldas sõnaohter mees, kes oma sõnaohtrust vanadel headel aegadel kõrtsileti taga ilmselt märksa ebaausamate kavatsustega pruukis kui nüüd. Ent praegu polnud seda vaja isegi mitte selleks, et oma õnnetuse suurust hinnata. Pilt, mis talle endale ja ta abilistele tulekahjus söestunud müüride vahel avanes, oli piisavalt kõnekas. – Ohvitserid lasid mehel tolle õnnetu öö sündmustest jutustada; abilised ümbritsesid teda poolringis ja tuletasid talle aeg-ajalt pominal meelde, et ta mainiks seda või teist asjaolu, aga muidu olid nad terve selle aja vait, hallide, vaevatud nägudega ja õnnetu, tardunud ilmega, justnagu väljendaks kõneleja hääl nende endi õnnetust, raevu, iha leida süüdlased ja neid karistada. Kui rittmeister pakkus kõrtsmikule võimalust tulla otsekohe koos oma kõige tähtsamate tunnistajatega linna, kus veel täna pidi algama kohtuistung ja kus ta võinuks ehk kurjategijad kaasatoodud vangide seast ära tunda, ei tulnud mehe tänuavaldustel lõppu ja ta tahtis oma kirjeldustele aina midagi uut lisada, aga talle ei antud selleks aega. Väesalk ratsutas edasi, kõrtsmik aga kogunes oma kodakondsetega läänepoolse otsaseina äärde tuulevarju ja pidas nõu. Õige pea viskasid kõik, kel oli peos mingi riist tuhas sorkimiseks või kraapimiseks – kas siis mõni vana kühvel, tükike vitsrauda või muud taolist –, selle käest ja sättisid end linna minema. Kõik, sest kõik nad olid kõrtsmikule ühtviisi tähtsad. Juba hellitas ta lootust, et riik oma õigluses annab talle kahjutasuks talu, mõne tulesüütaja talu, kui too ükskord maha on lastud. Ta oli kuulnud, et ka Illusti Jüri on kinni võetud. See talu sobiks talle küll, muidugi peaks vana Illusti peremehe enne välja viskama. Siis saaks kõrtsmiku teine poeg suurkooli minna ja pastoriks õppida ning kolmandast pojast saaks õpetaja. Ja kohtus saaks kõik kahjutasude numbrid lõppu nulli, just nimelt, sest ega kahjutasust üksi saa komisjonitasu maksta, kuhu jääks siis õiglane teenistus? Süvenenud neisse plaanidesse, astus ta oma salkkonnaga raskel sammul üle põllu talu poole, mille peremees talle peavarju oli andnud. Ta ei pannud üldse tähele oma väikest poega, kes

tema kõrval üle pragulise põllu kareldes lakkamatult seletas, et kui ta ükskord suureks saab, tahab ta kindraliks saada, samasuguseks nagu see, kellega isa just oli kõnelnud. – Kõrtsmik rehkendas. Ta oli juba peaaegu kindel oma asja õnnestumises. Kõrge ohvitseri valmisolek talle tähelepanu kinkida ja ta ära kuulata oli ta kindlustundega täitnud. Ta ei võinud ju teada, et sel ajal, kui tema oma rahvaga üle põllu sammus, sõnas ülemleitnant Haruzin rittmeistrile, et see kõrtsmik tundub üks ebameeldiv inimene olevat, liiga jutukas ja pakub oma õnnetust müügiks nagu mustlane setukat. Nüüd on ta neil oma sõnaohtrusega kaela peal. Kas krahvil on ka ette tulnud, et teatud liiki õnnetus, väikekodanlik, lobisev õnnetus, mis pole asjaosalist tema inimlikkuse sügavaima alusmüürini vapustanud, ei häälesta osavõtlikkusele, vaid teeb kuidagi meele pahaks, jah, avameelselt öeldes enamgi veel. Tahaks soovida asjaosalisele veel suuremat õnnetust, nii suurt, et tema hirmus agarus ükskord ometi vaibuks, suuremat õnnetust kui... kui see agarus ise.

Ovelacker, kes lasi ülemleitnandil lõpuni rääkida, nõustus temaga. Jah, Haruzin oli otsekui tema mõtteid lugenud, aga ega seda iga päev ette tulnud, ehk oli see hommik sedalaadi tähelepanekuteks soodne.

Haruzin lükkas suult vurrud, mille tuul sinna oli puhunud ja naeratas, jättes vastuse välja ütlemata. Ikka veel naeratades sõnas ta krahvile lõpuks, et ega see värk, millesse nad nüüd sattunud on, avameelselt öeldes just kõige kütkestavam ei ole. Enne, kui nad vankri kõrval ratsutasid, oli ta endale lausa mingi ringirändava loomakaupmehena tundunud. Vaadates seda vankrile laaditud armetut rahvast, pidi kogu aeg meeles pidama, kui palju suuremat armetust olid nad põhjustanud, kas või näiteks seal mõisas, siis võis sellega veel kuidagi leppida. Ovelacker noogutas vastuseks. Ta silmitses ümbrust, riivates kõrvalpilguga Haruzinit. Viimase suu ümber mängles iseäralik naeratus, mis nägi välja, nagu tahaks ta unustada veremaitset suus. Haruzin nägi välja väsinud ja vaevatud. Aga sedasama oleks ta võinud väita ka rittmeistri kohta, kui keegi oleks küsinud, ja nii nemad kaks kui ka Maklakov oleksid kindlasti jaganud arvamust, et kornet Kosljaninov, kes oli hommikul koos ühe saksa omakaitse salgaga Varglast nende juurde saabunud, oli ainus, kes nägi välja värske nagu pärast neljanädalast puhkust maal. Vladimir Karlovitš Möllerile

poleks nende mõõdupuudega üldse saanud läheneda. Väsinud või mitte, sellist küsimust tema jaoks olemas ei olnud; oma innukusega oli ta justkui inimese kuju võtnud teovõime.

Äratas lausa imestust, kui tugevalt istus sel muistsete sakslaste järeltulijal veres isapoolne pärand – vaatamata sellele, et abiellumine seda verd vahepeal kõvasti vene verega oli seganud. Päris kindlasti oli ta ohvitser, kes kõige ehedamal kujul kehastas sõdurivoorusi, mis koonduvad sellistesse mõistetesse nagu kohusetruudus, innukus kohuse täitmisel, surmapõlgus ja korraarmastus, või tõendas ta oma tegudega, et need voorused temas elavad. Mis puutus surmapõlgusesse, siis selles oli vähemalt Kosljaninov temaga võrdne, niivõrd kui nendevanustel ohvitseridel oli olnud võimalik sedalaadi vaatlusi teha; ent oli üks oluline erinevus: nimelt põlgas Möller surma põhimõtteliselt, mõistusega, ja võib-olla – või isegi päris kindlasti – tärkavat hirmu maha surudes, nagu mingit käsku täites, Kosljaninov aga oli otsekui joobnult hulljulge ega osanud teadmatusest surma karta. Ka ei olnud eskadronis paremat organisaatorit kui leitnant Möller. Seda oli ta tõestanud alles hiljuti selsamal hommikul, mis sõdurite ja ohvitseride jaoks väga vara algas. Möller oli oma auahnust rahuldanud sellega, et tema rühm ja üldse terve eskadron oli üles rivistunud veel enne, kui nad kohtupidamisega alustasid. Ta ei tahtnud pärast vangide ülekuulamist, otsuse väljakuulutamist ja täideviimist aega kaotada, vaid tahtis kohe teele asuda. Ta oli sellest ka Kosljaninovile teada andnud, kui too kohale jõudis, ja tundnud heameelt viimase jahmatusest käskluste üle, mida rittmeister talle koos arvukate Mölleri poolt varem langetatud otsuste ja korraldustega jagas. Aga veel enne, kui keegi asjast aru sai – välja arvatud rittmeister muidugi – oli ta koostanud kindla kava kohtuistungile, mis vangide suure arvu tõttu pidi kujunema kaunis keeruliseks ja kardetavasti ka aeganõudvaks, leidnud paiga, kus seda pidada, lasknud koostada vangide nimekirja, jaganud inimesed gruppidesse – gruppidesse ja järjekorda, mille kohta ainult tema üksi teadis, mis seadusest või vaatenurgast lähtudes need kokku olid pandud – ja kokku kogunud tõendid, mis iga üksiku kaebealuse puhul süüdistust toetasid. Loomulikult ei puudunud ka pungil kott pisiasjadega, mille kohta kolm venda pidid andma tunnistust: jah, just neilt ja mitte

kelleltki teiselt oli see röövsaak ära võetud. Nende kinnitus, et nad pole kõike seda, mis kotis sisaldus, mitte röövinud, vaid siit õue pealt leidnud – kinnitus, mille nad kogeldes ja läbisegi ägedalt ette kandsid – polnud leitnandi meelest tõsiselt võetav ja ta lasi selle kõrvust mööda.

Kes teab, millal oleks istung alanud ja millal lõppenud, kui Möller poleks eelnevalt neid arvukaid ülesandeid ritta seadnud. Keegi ei teadnud ka, millal ta seda kõike jõudis. Maganud oli ta ka! Ta oli lihtsalt suurepärane organisaator, kohust täitev inimene ka seal, kus teised veel ühe napsu võtsid, ja kui säärased voorused ehk kahandasidki inimlikku võlu, millega mõned teised, nagu näiteks Haruzin, rikkalikult varustatud olid, tuli tunnistada, et võluvaid ohvitsere oli ohtralt või isegi liiga ohtralt, Möllerisuguseid aga ikka liiga vähe. Sest rügemendi usaldusväärsuse ja südikuse määrasid Mölleri taolised ohvitserid, teised lisasid sära. Noorest leitnandist võis aastate jooksul saada tõeliselt silmapaistev marsistrateeg; seda, kuhu marssida, pidi talle keegi teine ütlema. Luuletajale omase hea vaistuga väejuht ta ei olnud; tal jäi puudu sädemest, et saada säravaks tipuks armees, selliseks nagu üks tema suurtest esivanematest, kindral Möller, kes võis end keisri armust nimetada Möller-Sakomelskiks, lahinguvälja järgi, kus ta võidu oli saavutanud.

Samavõrd kui Möller oli kaalutlev ja armastas kainet mõtlemist, oli Kosljaninov mõtlematu ja kaldus tormakusele, ent sel hommikul oli ka Mölleril tahtmine lühendada kohtuistungit, kui vähegi võimalik. Palju ei puudunud, et neil oleks tulnud linna viia kolm korda rohkem vange kolm korda suurema arvu vankritega; leitnant tahtis küll õige pea süüdimõistetutega ühele poole saada ja Raele jõuda – tema põhjalikkus ei lasknud tal aga ühegi juhtumi puhul ülearu kiirustada ja langetada otsust vitsahoopide kasuks, kui kuritegu näis nõudvat rangemat karistust, vähemalt põhjalikku, tõeliselt põhjalikku juurdlust.

Ühes vestluses Haruziniga oli Möller öelnud, et juurdluse peab siin põhjalikult läbi viima, sest valeotsustustel oleksid kohutavad tagajärjed, just siin, sellel maal, selle rahva juures. Kui kohtuotsused ja nende täideviimine väeosade poolt sünnitaksid nüüd märtreid, peaks valitsus igavesti tegelema märtrikultuse mahasurumisega väeosade poolt. Ja üleüldse panevad need olud siin teda mõtlema. Ta

lihtsalt ei saa teisiti, sest kahjuks ei näe asjad siin sugugi nii välja, nagu neid tavatsesid esitada kohalikud sakslased, kelle kohta ta oletas, et nad on kõik põhimõtteliselt kaunikesti separatistlikud. Loomulikult ei saa ta endale lubada lõplikku otsustust selle üle, kellel vaidlevatest pooltest on õigus neis keerulistes maahaldamise, patronaadi ja muudes seesugustes küsimustes, aga üldiselt talle siinsed sakslased ei meeldi. Ja lõppude lõpuks – Haruzin ei hakka teda ju seepärast veel Gaponi mõttekaaslaseks pidama – ei saa nii tagurlik ka olla, et pöördutakse tagasi privileegide juurde, mille Saksa või Poola või Rootsi või tagatipuks Vene vürstid kunagi andsid ja eitatakse seda, et maailm on vahepeal paari sajandi võrra vanemaks saanud ja käes on aeg inimkonna vara uuesti ümber jagada.

Haruzin oli tingimusteta nõus Mölleri seisukohaga, et kohtumõistmine vangide üle peab igal juhul olema õiglane ja põhjalik. Aga kõige muu suhtes, mida leitnant oli väljendanud, tõi ta kuuldavale vaid viisaka: „Muidugi, muidugi, nagu arvate, Vladimir Karlovitš!" Ja seejärel langetasid nad kohtuotsused nii hoolikalt kui võimalik, ega pidanud kartma, et otsuseid piisavalt hoolikalt täide ei viida, sest kahelda ulaanide põhjalikkuses tähendanuks neid surmani solvata.

Möller oli juba varahommikul määranud kindlaks kohtuotsuste täideviimise koha. See oli all tiigi ääres ja ettenägelikkuses, millega leitnant valis paiga, kus oli piisavalt nii kasvavaid kui ka langetatud puid, et kurjategijaid nende külge siduda, ja piisavalt põõsaid, kust uusi vitsu lõigata, kui vanad ära kuluvad, oli midagi ärritavat. Blond, nurgeline, heledate silmadega noor mees jagas korraldusi ses eelmängus, millele peagi pidi järgnema teose sünge põhiosa, tehes seda niisuguse rahu ja hoolikusega, nagu oleks tegemist rooside istutamisega.

Ovelacker ei olnud teda seejuures näinud. Kosljaninovi saabumine koos omakaitse üksusega ja temani jõudnud ettekanded metskonna piiramise kohta olid takistanud teda ettevalmistusi tegemast. Ta oli saksa härrade käest küsinud, kas nad on pärit siitkandist või olnud siin pikemat aega paigal. Enamik oli andnud jaatava vastuse. Siis võiksid nad ehk rääkida midagi ühe või teise vangi kohta nimekirjas, oli ta öelnud, et ta teaks, kuidas neid inimesi hinnata, sõltumata sellest, mis rääkis täna nende vastu, seejärel oli ta neile

nimekirja ulatanud ja andnud tentsikule käsu, et ta paluks valitsejat vangidele pilk peale visata ja tulla siis peagi tema juurde.

Kümme või kaksteist meest, kes jäid seepeale tihedalt üksteise kõrvale seisma ja viskasid pilgu nimekirjale, aegajalt mõnd nime välja öeldes, saates seda hüüatustega: „Ah, see ka! Või see nurjatu ka nende hulgas?" Selgitades üksteisele, keda nad silmas pidasid, ei märganud nad, et toa teisest otsast vaatas Ovelacker neid üksisilmi. Ta silmitses neid kõiki, igaüht, nii erinevaid oma vanuse, väljanägemise ja loomu poolest – kõik nad olid riides, nagu läheksid jahile, sest polnud suutnud leida mingit kohasemat rõivast. Meeste jahimehelik väljanägemine pidi talumeestes erilist viha tekitama, aga nad ei osanud midagi ette võtta. Selleks, et niisugusel ajal lahtise taeva all ratsutada ja ööbida, selleks, et ise tulistada ja lasta teistel enda pihta tulistada, et peale tungida ja end pealetungi eest kaitsta, ei olnud neil muud kui välitööde riided või jahiülikond. Vanim meestest – ta esitles maanõunikuna –, võis olla umbes kuuekümnene, noorim vaevalt kakskümmend. Neis kõigis oli midagi ühist, midagi, mida Ovelacker poleks suutnud sõnastada – oli see siis mingi sarnasus näojoontes või selles, mida nad ütlesid, kuidas end liigutasid, mingi jäljendamatu viis olla üksteise suhtes hoolimatu ja samas ääretult tähelepanelik, selgelt tajutavate varjunditega ühtekuuluvus. Seal oli peale nende keele veel midagi, mis oli nii ühine, et erinevused ei pääsenud enam mõjule. Peale mõne üksiku olid kõik nimed, nagu nad end olid esitlenud, vanad head aadlinimed. Aga kas nad teadsid, kes on Ovelacker? Muidugi, arvas ta. Sest isegi kui nad tema nimest esitlemisel aru ei saanud, teadsid nad seda Kosljaninovi kaudu ammuilma. Need kümme-kaksteist meest rääkisid üksteisega vene keelt; omavahel muidugi mitte; üksnes siis, kui Ovelacker vestlusest osa võttis ja nad temaga rääkisid. Nad ei märganud, et ta neid vargsi silmitses. Sealjuures ei mõelnud ta suurt millelegi. Ovelackerile tundus, nagu vaataks ta neid sügavast eraldatusest, nii nagu vaadatakse tükikest maailma mingist sügavast šahtist, mis avaneb valguse poole. Selle avause heleduses nägi ta mehi erakordselt selgelt. See, mida nad ütlesid, kõlas veel valjemini, kuigi nad rääkisid alati väga valjult; kui nad end liigutasid, näis liikumine ägedam kui liigutused ise; Ovelacker nägi neid seal seismas ja nimekirja uurimas ülima selgusega.

Seal nad siis olid... Äkitselt valdas Ovelackerit tunne, nagu oleks ta neid hetki kord juba läbi elanud või nagu oleks ta kunagi ammu tolle esmase tundeerksusega, mida hing vaid lapsepõlve lävel, noorukiikka üle minnes omab, nende hetkede kohta lugenud. Nende hetkede kohta – selle kohta, mida ta nüüd tundis. Ta mõtles järele ja püüdis varem läbielatule või loetule mingit vormi leida ning leidiski selle suurema vaevata. See siin polnud Egiptus ja tema ei olnud Joosep; ta ei olnud vaarao majapidaja ja nad polnud teda enne maha müünud, aga need mehed seal, need olid tema vennad. Ent ta ei öelnud: „Kas te ei tunne mind ära? Ma olen teie vend!" Ei, ta surus selle endas maha ja seisis liikumatult paigal, justkui ootaks ta üksnes, millal nad paberite läbivaatamisega ühele poole saavad, et pöörduda nende poole küsimustega, mille esitamine oli ühe põhjaliku ohvitseri kohuseks.

Siis korraga pidi Ovelacker sõna otseses mõttes üles ärkama.

Tundus, et üks kümnest-kaheteistkümnest mehest, kes oli Ovelackerile juba varem oma linnutaolise pea, silmis välgatava rünnakuhimu ja teravate, otsekui täkitud näojoontega silma hakanud, ei suutnud kellegi noorema mehega kokkuleppele jõuda, kes peitub ühe kirjapandud nime taga. „See küll mitte!" hüüdis ta pahaselt. „See on väga korralik mees, seda ma sulle ütlen!" – „Ei ole," jäi noorem mees endale kindlaks, „sa eksid, ma tunnen teda!" – „Kui me mõtleme ühte ja sama inimest, siis ma ütlen sulle, see ei saa tema olla, tema poleks seda teinud, ta on äärmiselt korralik mees!" – „Võimatu," ei lasknud teine end õpetada, „või vaatame järele, kas me mõtleme üht ja sedasama," tegi ta ettepaneku. Ilmselt oli tal mõttes vangid üle vaadata. – „Aga need siin peavad ju ta pojad olema," vastas nüüd teine mees ja osutas nimekirjale. „Kolm tal neid on, nii et klapib, need on tema pojad!"

Ovelacker oli ligi astunud, et vastata küsimustele, kui neid on; tegelikult oligi juba aeg, et need kaksteist meest räägiksid talle, mida nad teavad. Parajasti saabusid ka valitseja ja Vladimir Karlovitš Möller, kes tahtis ettevalmistustööde kohta aru anda. Kokkuleppele mitte jõudnud mehed tahtsid tõepoolest vangide juurde minna. See oleks olnud Ovelackerile enam kui vastukarva. Mingi valvas sisetunne hoiatas teda mitte jätta vangidele, kelle üle nüüd kohut pidi

mõistetama, muljet, et kohtunike selja taga seisab saksa aadel. Niisiis palus ta mõlemaid mehi veel veidi oodata, sest ta tahtvat kuulda nende arvamust vangide kohta, keda nad tunnevad. See, et Ovelacker neid tagasi hoidis, näis kõige vanemale ja Ovelackeri arvates ka kõige auväärsemale mehele, kes oli end talle esitlenud naabruses asuva mõisa omanikuna ja maanõunikuna, selge vastuseisuna nende kavatsusele. Umbes säärasel ettekäändel, et küllap valitseja teab isegi, tegi ta meestele selgeks, et see poleks ka temale meeltmööda, kui nad läheksid ja noorem mees kuuletus otsekohe, sest vastuseis tema kavatsusele tuli mitte ainult vanemalt mehelt ja maanõunikult, vaid tema isalt. Ta oli hallipäise härra noorim poeg.

„Küsimus on nendes kolmes!" lausus maanõunik Ovelackerile ja osutas nimekirjale, kus olid kirjas Nikolai, Jaak ja Mart Koiri ning nende nime taga märkus, et neilt on ära võetud väärisesemeist pungil kott, mille kohta nad väidavad, et leidsid selle, ja terve arsenal relvi.

Siin sekkus Vladimir Karlovitš Möller ja jutustas maanõunikule, et tema enda rühm oligi need kolm kinni võtnud; see juhtus nii ja nii, röövsaak on tema valduses, temalegi olid need poisid kuidagi silma hakanud, aga nende kinnitusi ei saa uskuda.

Valitseja ei osanud midagi kosta ei Koiri-peremehe ega tema poegade kohta; kokkuvõttes ei tundvatki ta neid, nende talu asuvat siit üsna kaugel.

Maanõuniku poeg, kes alles äsja selle üle oli vaielnud, arvas üsna täpselt teadvat nii seda, kus talu asus, kui sedagi, et taluperemees oli väga iseäralik ja kiuslik ning võib-olla mitte päris laitmatu mees.

Isa küsis tõsiselt, kust poeg seda teab ja millisesse kihelkonda talu jääb, milline on lähim mõis?

Seda, millest noormees oli rääkinud, teadis ta – küll ainult kuulu järgi, nagu ta tunnistas – tänu peatumisele Rae mõisas. Ühe juhtumi põhjal, millest ta kuulnud oli, võis oletada, et vana talumees oli väga järeleandmatu või isegi kiuslik mees. Poegadest ei teadnud ta midagi. Talu oli maanteest väga kaugel ja täiesti omaette.

Vastuvaidleja oli kuulanud noormeest suure kärsitusega. Nüüd võttis ta sõnajärje üle ja tahtis kinnitada kõike, mis puudutas talu asukohta ja muud taolist, talumehe enda kohta väitis ta aga

vastuoksa, et too olevat kuulu järgi täiesti eeskujulik vanaperemees. Talumehe kolm poega töötasid tema juures mõisas ja kui ta ei eksi, oli talu, mille peremeheks oli vana Koiri, väga jumalakartlik, peaaegu patriarhaalne.

Oli sellega siis, kuidas oli. Ovelacker ütles, et kolm poissi võetakse linna kaasa; esialgu oli kott tema silmis suureks süütõendiks. Ja mida oli valitsejal seepeale öelda?

Valitseja, kelle parem käsi oli sidemes ja kes nägi räsitud ja vaevatud välja, astus laua juurde, kus lebas nimekiri ja hakkas vaba käe krobelise nimetissõrmega järjest mööda nimesid vedama. Seda-ja-toda seal ta tundis. Too polnud iseenesest kõige hullem, ainult jokkispäi äkilise vihaga, tollega võiks leebemalt ümber käia. Valitseja oli talle öelnud, et püüab tema heaks sõnakese kosta. Ja sellele siin kuluks väike õpetus ära; see käivat viimasel ajal läbi ainult tolle punase vallakirjutajaga ja pidavat kihutuskõnesid, et kord tuleb tasumise tund. Valitseja sõrm rändas ühelt nimelt teisele. Ta tundis imekspandavalt suurt hulka vangidest. Kõigi kohta, keda ta tundis, oskas ta midagi öelda ja see polnud midagi ebamäärast, vaid tabav ja ilmekas. Sellest, mida valitseja siin kõneles, võis järeldada, et ta ei jutusta lihtsalt edasi, mida teised talle on rääkinud. Vladimir Karlovitš Möller oli juba tükk aega tagasi hakanud kõike seda, mida valitseja rääkis, salapäraste märkidega nimede taha üles tähendama.

Ent ühe nime taha leitnant märki teha ei osanud. Kui uskuda valitsejat, siis oleks miinusmärk selle nime taga olnud liiga kergekaaluline; kui miinuse pikkus väljendaks seda vastumeelsust, mida too inimene valitsejas tekitas, oleks miinus pidanud väga, väga pikk olema. Jüri Musti nimi ei saanud ühtki märki. Valitseja ülevoolav jutt sellest, kui hukkaläinud poiss too kihelkonna ühe rikkama talumehe poeg ikka on, pidi küll hajutama vähimagi kartuse, et nimi või selle kandja võiks kellelgi meelest minna. See poolharitud praalija olevat veenev tõend kõige selle tõepärasusest, mida valitseja rääkis, selle poisi oli ta eile hommikul ära tundnud mõisamaja esimeste ründajate seas.

Ovelacker küsis valitsejalt, kas ta ehk veel mõne ära tundis. – Ei, teisi mitte, ainult selle ühe, see peab end säherduste kuritegude korral ikka väga suureliselt ülal, on ülbe: „Tehke ruumi! Mina tulen, Illusti Jüri!"

Sealtsamast lähikonnast pärit sakslased, kes seisid valitseja ümber poolringis, võisid tema juttu vaid kinnitada, kohati ka omalt poolt täiendada. Tulevased kohtumõistjad, rittmeister ja tema leitnant, tajusid aga, et inimesed, kes pidanuksid kättemaksuhimust lausa pakatama – nagu oletada võis –, andsid neile ebatavaliselt eelarvamustevabalt nõu. Maanõunikuga oli otseselt kokku lepitud, et sakslased ei näita end vangidele üldse, ei kohtumõistmise, otsuse ettelugemise ega selle täideviimise ajal, ja kuna Ovelackerile tundus, et on parem, kui ta jätab need kaksteist meest nüüd omapäi, kutsus ta leitnandi endaga kaasa ja lasi tal ettekande teha. Veidi pärast seda algas välikohus.

Kui kohus oli lõppenud ja vangid gruppidesse jagatud – üks grupp, kes viidi ära otsuse täideviimiseks, teine, kes kohtuotsuse pidi vastu võtma linnas, kolmas, väikesearvuline, kes oli pääsenud hoiatusega ja lasti peagi vabaks –, ratsutasid Möller ja Kosljaninov oma väesalkadega minema. Kohtuotsuse ettelugemine enam kui kuuekümnest mehest koosnevale grupile toimus kohapeal, rittmeistri ja ülemleitnant Haruzini juuresolekul. Kohe pärast seda, kui otsus oli ette loetud ja esimene süüalune oma karistuse oiates vastu võtnud, lahkus Ovelacker ja jättis järelevalve Haruzini hooleks. Ovelacker läks mõisahoonesse tagasi. Kui ta end korraks ümber keeras, sest kohtupidamise paigast kostis valju kisa ja lõpuks justkui naise kriiskamist ning tiigiäärsete põõsaste raagus okste vahel oli näha poolalasti kujusid, plaksatasid tal hambad kokku. Külmast, oleks ta kõhklematult öelnud. Puhus jäine kirdetuul, õnarused maantee sillutisekivide vahel olid täidetud tolmuseguse pulberja lumega, nii et ümmargused munakivid olid justkui suhkruvaabaga ülevalatud piparkoogid; tulekahjukohast vasakut kätt keerles raske, helbeline tolm.

Jäi täiesti arusaamatuks, millistele töödele oli valitseja täna oma rahva rakendanud. Mõisahoonete vahel ei olnud näha ühtki inimest ja kui silm mõnda märkaski, kadus too kohe vaikselt ja kiirelt nagu kummitus. Võib-olla hakatakse mõisas taas tööga pihta alles siis, kui sõjavägi on lahkunud. Ja kui ta lahkub – jah, see peaks ju üsna varsti juhtuma – kui ta lahkub... Ühtäkki nägi Ovelacker seda lahkumist hoopis uues valguses. Ta oli enda vastu aus – justnimelt ühtäkki. Varem polnud ta kunagi sellele mõelnud, ka siis mitte, kui andis

korralduse lahkuda. Nad lähevad peagi ära ja see kõik jääb siia maha: surnu, mõis, ärevil inimesed, ka need karjed, jah, jälle need karjed, mis kostsid siiani, varemed, kõik. Ovelacker ei näe seda tõenäoliselt enam mitte kunagi. Kes teab, mis korraldusi vanahärra oli teinud, keda oma pärijaks määranud! Ei, teda kindlasti mitte. Testament pidi ju õige pea avatama. Tark kääbus – Ovelackerile meenus korraga pastori ütlus – võtab selle asja ette. Ta sisenes üsna hajameelselt majja ja läks oma tuppa, et järele vaadata, kas tentsik oli kogu pagasi, mis hilisõhtul järele oli saadetud, uuesti kokku pakkinud. Ruumid, millest ta läbi läks, olid tühjad; maja oli otsekui välja surnud, isegi mingeid hääli polnud kuulda. Kus need Varglast tulnud küll võisid olla? Ainus, kellega Ovelacker oleks tahtnud hüvasti jätta, oli maanõunik.

Tentsik oli toas juba kõik kokku pakkinud ja korraga tundis Ovelacker end rohkem kui enne külalisena selles vanas majas. Ta läks tagasi ja, ajendatuna mingist ebamäärasest tungist hüvasti jätta, seadis oma sammud raamatukokku. Seal ühe akna all seisis maanõunik, suure ruumi ainus külaline. Ilmselt oli Ovelacker väga vaikselt ukse avanud, sest vanahärra pöördus alles siis, kui siseneja oli juba üle läve astunud.

„Ah see olete teie!" hüüatas maanõunik poolihääli ja tuli Ovelackerile vastu. Nõunik alustas elavat vestlust, nii et jäi mulje, nagu ei tahaks ta külalisele märku anda, kui sügavas mõtiskluses viimane teda oli häirinud, ent tema reibas elevus ei suutnud tuhmistada pilti, mis Ovelackeril veel silme ees seisis: säravate silmade ja hallide, teravaotsaliseks kärbitud vurrudega elatanud, aga reibas ja rühikas härra tardunud pilgul aknast välja pargi poole vaatamas, käed sügaval poolpalitu taskus, saapaninad sõdurlikult kohakuti, äärmiselt talitsetud, kuid seesmiselt kusagil kaugel, kaugel ära.

Nad läksid tagasi akna alla; vestlus soikus õige pea. Ovelacker hakkas suitsetama. Muuhulgas tundis nõunik huvi selle vastu, millised olid väeosa plaanid ja missuguseid korraldusi Ovelacker saanud oli. Ta viis jutu sündmustele kõikjal ümberringi, kõneldes ühtlasi ka Kuramaa, Liivimaa ja Eestimaa maanõunike kolleegiumide püüdlustest jõuda õiglase kokkuleppeni rahvastega, kellest revolutsioon lähtus. Juba varemgi oli üritatud väikemaaomanike esindajaid, kes olid peaaegu eranditult mittesakslased, maa valitsemisse kaasa tõmmata.

Ent valitsus ei kiitnud rüütelkonna ettepanekuid heaks. Nüüd siis oli keiser möödunud aasta detsembrikuu määruses kõnelnud valitsevale senatile vajadusest haarata valitsemisse kaasa kõigi piirkondade rahvad, veebruaris läkitas ta oma alamatele aga üleskutse teha ettepanekuid, kuidas riiki tulevikus õiglasemalt ja paremini üles ehitada. Selle üleskutse peale tegi Eestimaa rüütelkond ülejäänud Balti rüütelkondadele ettepaneku koguneda uuesti ühisele nõupidamisele juba pikka aega kavandatud reformide asjus. Liivimaa aadlikonvent liitus Eestimaa rüütelkonnaga ja nii pidi maikuus Riias toimuma kõikide rüütelkondade ühine nõupidamine. Selle tulemusena oleksid nüüdsest kõik maksumaksjad nii maal kui ka linnas saanud osaleda provintside valitsemises. See plaan, millele oli antud seaduseelnõu kuju, oleks juunikuus kõigi nelja maapäeva poolt nende erakorralistel maapäevadel vastu võetud ja seega oleksid suurmaaomanikud avalikult loobunud seni vaid neile kuulunud õigusest maad valitseda ja esindada. Seaduseelnõu oleks valitsusele kinnitada antud, reformi kiire läbiviimine oleks Venemaalt sissetunginud revolutsiooni juba eos lämmatanud; ent mida oli öelnud siseminister Durnovo? „Eestlastele ja lätlastele, kes mängivad revolutsiooni, ei saa valitsemises osalemist lubada." Seaduseelnõule püüti siiski kinnitust saada. See oli vältimatu, see oli ainuõige, aga keiser peaks andma oma kinnituse veel enne duuma kokkutulemist, muidu kukub plaan saadikute parlamentaarse jagelemise tõttu läbi. Käes oli äärmiselt otsustav hetk riigi poliitikas, loodetavasti ei magata Peterburis jälle kõike maha.

Ovelacker küsis nõunikult, kas too usub, et koostöö eestlaste või lätlastega võiks üldse veel võimalik ja viljakas olla. Jah, maanõunik uskus seda. Veel ei olnud hilja, tuleks kõik mängu panna, et sõlmida rahvastega, kellega on sajandeid ühel maatükil koos elatud, iga hinna eest õiglane kokkulepe. Teine oht olevat veel palju suurem. Ja lõppude lõpuks – kas asi oleks üldse revolutsioonini läinud, kui eestlasi ja lätlasi poleks kakskümmend aastat ettekavatsetult sakslaste vastu üles ässitatud, et sakslasi maatasa teha? Seda tahtis maanõunik rittmeistrilt päris otsesõnu küsida. Võis teenijad üles ässitada, nii et need majahärra elu mürgitaksid ja tema kodu põrguks muudaksid. Seda tehti. Aga kui täpne olla, siis tabas venestamise aeg kõige rängemalt neid, kes tervitasid seda kui sakslaste käest vabanemist.

Sama halastamatult kui kõike saksapärast venestati eestlaste ja lätlaste elu, aga nendel rahvastel ei olnud päranduseks nii suurt jõudu, et vastupanu osutada, ja neil oli ka vähem võimalusi riigi hariduselu korraldavate seaduste mõjuvõimu oma kodukultuuri kaudu nõrgestada. Nõunik ei tahtnud mingil juhul pisendada ohtu, mis ähvardas Baltimaid venelaste poolt. See maa oli alati olnud valla kõigile mõjutustele, paljugi siinsete sakslaste veres ja kultuuris oli üle võetud küll oma emamaalt, küll Rootsist ja Venemaalt. Vähem poolakatelt ja vähem talurahvalt, kellega nad tihedalt kõrvuti elasid. Eestistada või lätistada ei olnud neid kuigi kerge, sest eestlased ja lätlased polnud lihtsalt sünnilt samaväärsed, polnud piisavalt tugevad ega ühtsed. Venelaste kõrgkihil oli aga pakkuda midagi võrdväärset aristokraatiale, kelle hulka siinsed sakslased kuulusid. Ja selles peitus oht. Vaevalt, et see sakslaste seas lausa kanda kinnitaks, aga nõrgemaid võisid üleminekuaja pakkumised enda külge siduda. Rittmeister andestab ehk talle selle avameelsuse ja otsekohesuse. Ta lihtsalt ei suuda isegi vene ohvitseri ees oma maapoliitiku muresid maha vaikida; ent talle oli jäänud mulje, et rittmeister oli erakordselt mõistev kõige suhtes, mis siin maal toimub.

Ovelacker võttis need meelitused vaikides vastu. Tema nägu hõõgus. Ta ei suutnud uskuda, et maanõunikule on teadmata, mis nime ta kannab ja millised on lood tema perekonnaga. Valitses piinav vaikus. Ovelacker katkestas vaikuse alles tüki aja pärast, uurides, milliseid otsuseid oli järgmiste päevade suhtes langetatud ja milliseid korraldusi tehtud seoses surnud majahärra matustega. Kas see väike omakaitseüksus pidi pärast ulaanide lahkumist kohale jääma? Maanõunik võttis küsimused tänulikult vastu. Ent tema vastused olid peaaegu liiga lühikesed. Ta selgitas, et ta oli olnud lahkunu kauaaegne sõber ja kuulnud viimaselt ikka (ja eks see seisis ka avatavas testamendis), et vabahärra soovis maetud saada Gilsenite suguvõsa matusepaika Gilseni mõisas samanimelise küla lähedal. Seal puhkavat juba ka tema naine, sündinud von Lansdorff. Enamik omakaitse mehi, tema ise igal juhul, pidid esialgu kohale jääma, kuni kord jälle jalule seatud. Pealegi võis arvata, et kui hakatakse pärandiasju korraldama, ootavad teda veel ees ülesanded. Aga kõigepealt pidi ta korraks linna minema. Ilmselt ei suuda rittmeister kujutledagi, mis ühelt

taoliselt väikeselt maailmalt nagu mõis seda on, tema isandaga kõik ära võetakse. Eriti antud juhul! Vana mõisahärra oli olnud päris üksi, polnud naist, polnud lapsi, kes aastate jooksul tema kohustused üle oleksid võtnud. Oli olnud küll veel mõisahärra kadunud naise õde, kellega tal olid südamlikud suhted ja õepoeg, keda ta kõrgelt hindas, jah, õepoeg ja ta ema... Nõunik takerdus ja vaatas aknast välja. „Nüüd pole ka neid kahte enam!" lõpetas ta lause ja muutus sama mõtlikuks kui enne, siis kui Ovelacker ta eest leidis.

„Need on nähtavasti teie mehed," tähendas ta mõne hetke pärast, kummardus ja piilus läbi aknaruudu tiigi poole, et näha ulaane, kes tulid mööda teed, jäädes peaaegu täiesti pargipuude varju.

„...Kolmandast õest ei tea ma midagi," lausus nõunik, justnagu polekski ta vahepeal teemat vahetanud. „Nii mõnedki neist, kes Peterburi lähevad, kaovad täiesti silmist."

Ovelacker tegi liigutuse, mis näis maanõunikule tema kohalolu meelde tuletavat.

„Te peate vist minema," arvas maanõunik, „teie inimesed on selle hirmsa tööga valmis saanud." – Ta ei osanud Ovelackerile hüvastijätuks enam midagi öelda. Nad vaikisid ja kõndisid mõne sammu edasi-tagasi. „Jah," sõnas maanõunik, kes oli ümber pöördunud ja suundus Ovelackeri poole, „jah, kolm suurepärast meie hulgast on nüüd jälle läinud, juba jälle ja neid läheb üha enam. Kas võtab surm või põgenevad nad surma eest üle mere – ülemererahvas. Kes teab, kas need, kes sünnivad, ka ellu jäävad või kas nad ehk õige varsti maalt lahkuma ei pea, juurtega välja kistud ja kaugele mere taha kihutatud, nagu Leedu kantsleri poeg kord soovis. Kui seaduseelnõu läbi läheb, siis oleme veel vaid poolenisti härrad, aga sel pole mingit tähtsust. Pigem säilitame selle, mille meie isad on loonud, poolenisti härradena, kui et meid ühel ööl täielike härradena maha notitakse. Öö algus, õhtu, on ju juba käes."

Ovelacker küsis, kas väljendit ülemererahvas kasutatakse baltisakslaste kohta.

„Jah," õpetas maanõunik teda. Poola valitsuse ajal oli baltisakslasi õukonna ja kantselei kõnepruugis kutsutud transmariinlasteks, „üle mere tulnuteks". Kord olevat Poola kuningas Stefan Batory isegi tutvustanud Rootsi valitsejale Johannile oma plaani hävitada ühel

verisel ööl kõik transmariinlased, kõik sakslased Liivimaal, tema enda alamad. Nad olid muutunud Stefanile poloniseerimise ja katoliseerimise käigus ületamatuks takistuseks. Selleni asi tookord ei läinud, alustati enam-vähem veretut sõjakäiku, kuid juba siis kasutati mittesakslasi ohtralt sakslaste vastu. Ainult et tol ajal ei haaranud nad initsiatiivi enda kätte ministrite huvides, nagu see tänapäeval sünnib... Aga nüüd olevat tal parem vait jääda. Ovelacker peaks sellesse leebelt suhtuma, et ta ei ole vaimustatud vene kultuuri levitamisest balti provintsides. Tema jaoks on selle sissetoomise hind kõrge, liiga kõrge. Need kolm, kelle ta nüüd kaotas, olid talle väga lähedased olnud. Nõunik tänas Ovelackerit siiralt, rittmeister olevat teinud kõik mis võimalik ja seda ei saavat mitte kõigi ohvitseride kohta öelda. Jah, elagu ta hästi ja täitku oma rasket kohust teadmisega, et teenib sellega õiglust ja inimlikkust.

Vaikides ulatasid nad teineteisele käe. Ovelacker lahkus ja veel enne, kui uks tema järel sulgus, pöördus maanõunik akna alla tagasi. Mahajääjale näis olevat märkamatuks jäänud, et see, kes äsja tema juurest lahkus, polnud terve selle aja, mis ta toas viibis, sõnagi lausunud, välja arvatud mõned vastused mõnele küsimusele. Ega nõunik oleks endale seepärast ka vähimatki etteheidet teinud, et piinas oma sõnaahtrat kaaslast jutukusega. Ta oli pahaaimamatu – ta leinas neid kolme, kes olid talle nii lähedased olnud.

Sirgelt ja liikumatult akna all seistes nägi ta ülejäänud eskadroni töötamas. Ta pani tähele, kuidas rittmeister enne sadulasse istumist otsekui hüvasti jättes veel kord silmitses härrastemaja vaikset esikülge, vappi viilul, sambaid, purunenud aknaid siin-seal. Siis istus ta sadulasse ja andis käsu teele asuda. Ratsanikud, vankrid ja kaitsesalk – mõne hetke pärast tundus, nagu poleks neid seal iial olnud. Maja esikülje suured aknad olid juba talveks kinni kleebitud ega käinud enam lahti. Ratsanikke ei olnud isegi kuulda, sest tuul kandis eemale hobusekapjade plagina kõvaks külmunud teedel.

Mõne hetke pärast, kui nõunikuga seltsisid mõned tema kaasvõitlejad, kes sellest täiesti varjamatut kergendust tundsid, et ulaanid lõpuks ometi minema olid ratsutanud, uuris nõunik nende käest, mis oli väeosa käsutava rittmeistri nimi – tutvustamisel oli tal nimi kõrvust

mööda läinud ja ta magas maha võimaluse seda kornetilt küsida, ega polnudki vaja iga vene ohvitseri nime teada, aga see oli olnud silmapaistev inimene ja nõunik oli temaga pikalt ja meeldivalt vestelnud –, ja alles nüüd sai ta teada, kes too rittmeister oli olnud. Kõik oletasid, et ta seda ammuilma teadis. Krahv von Ovelacker! Valjuhäälselt ja läbisegi räägiti sellest, et Ovelackerite suguvõsa oli üdini venestunud, kuigi neil oli kunagi olnud kinnisvara, ja sellest, mida üks või teine neist kas õukonnas, Senatis või armees endast kujutanud oli. Aga jäi mulje, et maanõuniku jaoks polnud sel enam suurt tähtsust, kuigi ta oli esialgu, siis kui talle rittmeistri nimi öeldi, välja näidanud üsna suurt jahmatust. „Ovelacker..." sõnas ta vaikselt ja sulges paariks sekundiks silmad, et nii paljude inimeste juuresolek ei varjutaks nende kujusid, keda ta oma silme ette püüdis manada, mistõttu kaaslased temast tahtmatult veidike eemale tõmbusid. „Ovelacker," kordas ta otsekui mingit nõiasõna, üritades seda vastu seada kõnelustele enda ümber, nii et nimi reedaks oma kuuluvuse. „Ovelacker!" hüüatas ta korraga ja astus oma kaaslaste juurde, nagu tahaks neile teatada avastusest, mis talle endalegi pärast rittmeistri vaikimist käsitamatuna tundus. See krahv von Ovelacker... ei! Jah, siiski, see Ovelacker pidi olema kolme mõrvatu lähedane sugulane, üks neist vähestest lähedastest, kes veel alles olid! Ta... ta ei mõistnud üksnes rittmeistri vaikimist, ei, rittmeister pidi ju seda teadma, ta pidi ju seda teadma!

See, kes oli teadnud ja vaikinud, sest ta teadis veelgi rohkem, ratsutas varsti peale lõunat oma väeosa eesotsas, Pjotr Sergejevitš Haruzini kõrval, mööda venivat, lõputuna tunduvat maanteed maakonnalinna. Üle taeva kihutavate pilvelaamade vahel rippus juba kuusirp, hõbedane ja kirjeldamatult habras, justkui rauga juus. Taevas hiilgas rohekalt nagu tasahilju külmunud jää, rohmakad sinkjasmustad pilvemürakad, mis üle taeva kihutasid, mähkisid ratsanikud ikka ja jälle tihedasse lumetuisku. Kui taevas selgeks lõi, oli tormiks paisunud tuul pilved laiali ajanud. Metsiku hooga pagesid need läänehorisondi suunas ja muutusid seal aina kõrgemaks ja ähvardavamaks, nagu tahaks nad öö saabudes veel kord tagasi tulla ja kogu taeva katta.

Justkui tõestamaks linna kaitsevõimet olid politseiülem ja kornet, kes siinset jalaväelaste rühma käsutas, kõik oma mehed tänavale

toonud. Selline mulje igatahes jäi, sest linnakodanikke silmasid sisseratsutavad ohvitserid ängistavas tühjuses haruharva, valvelseisangus jalaväe vahtkondi ja politsei valveposte seevastu sageli. Sealjuures ei osanud ükski küsitletavatest vahipostidest öelda, kus asusid ulaanide majutuspaigad, vaatamata sellele, et leitnant Möller oli väeosa lõunasest saabumisest ette teatanud ja taotlenud majutust ohvitseridele, meestele ja vangidele, talli hobustele ja voorile ning üht suuremat sobilikku ruumi välikohtu istungiteks.

Nii ei jäänud eskadronil muud üle kui teed usaldada ja hea usu peale linna sisse sõita, isegi kui majutuspaigad kusagil läheduses paiknesid ja hiljem tulnuks terve tee tagasi ratsutada.

Pjotr Sergejevitš Haruzin, kes silmitses linna sisseviivat nöörsirget tänavat, mille väikesed puumajad mõjusid lagedas, kõledas ümbruses nagu kitsas palistus, leidis, et tuleks üldse kahelda, kas siin ikka leidub nendele majutuspaiku. Talle tundus, et see linn koosneb ennekõike aedadest ja kui tal tuleks siia ilma teist korda sündida, oleks ta heameelega selle linna kroonuametnik. See tagaks kõige rahulikuma elu!

2

Kui õigustatud olid ülemleitnant Haruzini kahtlused, selgus Ovelackerile mõne tunni pärast, kui ta seisis ühes neist viletsatest, alles lõpuni üles soojenemata võõrastemajatubadest, mille maakonna sõjaväejuhtkond ohvitseride käsutusse oli andnud, ning vaatas aknast alla avarale turuplatsile. Kohtuistung oli määratud kella viieks. Ta ootas. Veidi rohkem kui poole tunni eest oli Möller Ovelackerile sõna saatnud, et on Rae operatsioonilt tagasi ja tuleb talle raporteerima otsekohe, kui on veendunud, et kaasatoodud vangid on kindlas kohas ning meeste ja hobuste peavarju eest on korralikult hoolt

kantud. Ilmselt polnud üht ega teist seni veel juhtunud, sest Möller ja Kosljaninov ei olnud ikka veel ohvitseride majutuspaika, võõrastemajja jõudnud.

Väljas hakkas hämarduma. Torm oli raugenud. Hääbuvasse päeva sugenes lõpuks mingit kirjeldamatut raugust ja leebust. Taevas oli mähkunud tihedasse hallusse, lumehelbed ei kihutanud enam nii lõikavalt läbi õhu. Avar väljak akna all muutus ühtaegu väiksemaks ja suuremaks. Hämaruses tundusid ümberkaudsed aiad olevat veel tihedamalt umbekasvanud ja ses inimtühjuses oli niisugust rahu, nagu polekski inimesi veel olemaski. Ent majades lähedal ja kaugel lõi loitma punakas valgus, vaikselt nagu pühas harduses valvatud tuli.

Linna sisse ratsutades olid nad pidanud läbi ajama ilma oma suure korraldajata, kuigi ta oleks neile siin hädavajalik olnud. Aga ükskõik kui lootusetuna asi algul ka ei paistnud, lõpuks oli kõik siiski laabunud. Kas Haruzinil polnud mitte õigus, kui ta nentis, et see linn näib koosnevat aedadest? Aiad, aiad, ei muud kui aiad, sekka mõni maja, mitte vastupidi, nagu oldi harjunud. Mida ta siin oma aknast nägi? Aiad, nende ümber kividest laotud müürid, siin-seal mõni puumaja, mis meenutas talu, olgugi et ukse kohal seisis ebakindlate tähtedega „Krediidipank" või osutas suur kuldne kringel pagarile. Priskele, õhetavale, rõõmsameelsele sõjaväeülemale, kes polnud teinud mitte mingeid või peaaegu mitte mingeid ettevalmistusi, oli eskadroni saabumine ebameeldivaks üllatuseks. Mis ta nimi oligi? Kapten Štšeglokov. Esimese ehmatusega viis kapten ohvitserid oma sõbra, politseiülema juurde, kuigi sellele kuivetule, habemetüükais ja tuhakarva näoga torssis leskmehele ei paistnud ta rõõmsameelne ametivend sugugi meeltmööda olevat ja enamuse ajast, mil nad neljakesi juttu ajasid, suitsetas politseiülem vahetpidamata, süüdates ühe sigareti teise järel, eemaldades tuhka oma mustalt vormikuuelt lõdva käeliigutuse või kerge koputusega. Paaril korral soostus ta küsimustele vastama. Linnaservas olid kasarmud, mis olid kunagi ammu ehitatud, neid polnud iial kasutatud ja nad olid käest lastud, poole aasta eest oli kapten nad üle vaadanud ja väikese summa eest korrasolevaks kuulutanud. Oli olemas üks väike, üsna mugavalt sisse seatud jalaväelaste garnison, aga kornet vandus, et nende elamises

ei ole ruumi, loomulikult teatas ka piirivalvebrigaadi komandör, et tal on piiritult kahju, aga ta ei saa võitluskaaslasi vastu võtta, ja kui võtakski, tekiks ametialaseid probleeme, sest tema allub siseministeeriumile, aga ulaanid on ulaanid – lühidalt, tal on kahju, aga ta loodab kaasvõitlejaid kohata klubis, mille president ta on... Kuhu siis nüüd, vastu õhtut, minna enam kui saja ulaaniga, kes ei allu siseministeeriumile, kuhu minna hobustega, vooriga, vangidega, kust võtta ruumi välikohtuistungi pidamiseks? Eskadron oli sadulast maha tulnud ja ootas turuplatsil, kuni ohvitserid neile peavarju otsisid. Iga silmapilk võisid kohale jõuda vankrid kinnipeetutega. Poleks olnud sünnis neid avalikult näidata.

Haruzin oli hiljuti tähendanud, et ega ilma sakslasteta Venemaal ilmselt ikka hakkama ei saada, sest tegelikult saabus hüvang neile ühe sakslase kaudu. Mitte et too oleks välja võlunud midagi, mida enne olemas ei olnud; ei, ta oli neile, kes nõutult nõu pidasid, ainult õpetanud, kus asub see, mida nad otsivad, ja kuidas seda kõige kiiremini kasutusele saaks võtta. Politseiülem oli ohvitseride käsutusse andnud ühe oma noorematest abidest, kes tegelikult seisis ühe väga kauge maakonna eesotsas ja oli linnas vaid ajutiselt ametiasju ajamas, see noor inimene suutis raskused nii kiiresti kõrvaldada, et laisa ja nüüdsest jälle kõigist kohustustest ja muredest vaba sõjaväeülema juubeldamine mõjus piinlikult teenistusvalmiduse kõrval, millega noormees, sõnatult ja suurt kära tegemata, täitis võõraid kohustusi. Ilmselt ei saa ilma sakslasteta hakkama, ütles Haruzin, kui kõigest oli üle saadud, kusjuures ta polnud enne poole sõnagagi reetnud oma tähelepanekut, et see noor mees, Kievelist pärit härra, on sakslane. Aga nüüd olid neil majutuspaigad, mitte just head, aga talutavad, ja Haruzin võis pärast väikest vahepala taas rahuneda. Ovelacker kuulis kõrvaltoast tema sügavat hingamist; diivan asus vaheseinale õige lähedal. Ja nüüd puhkasid ka sõdurid. Nemad said peavarju suures postijaamas. Ka üks osa hobustest oli sinna paigutatud, teised olid varjul hiigelsuures sissesõiduhoovis linna keskel, turukõrtsi juures. Ohvitseride jaoks oli võõrastemajas kinni pandud viis tuba. Tentsikud ja valves olevad virgatsid leidsid koha tubade esises koridoris ja serveerimistoas, mis asus koridori lõpus. Välikohtu pidamiseks oli hõivatud rentei. Selle ülemisel korrusel, kus oli arvukalt

ametiruume, mille hapukas, läpatanud lõhn meenutas igale võõrale väikseid ametnikke, läbitöötamata akte ja vanaks läinud vesikringleid, asus suur tühi saal hädavajaliku arvu toolide, pinkide ja laudadega. Alumisel korrusel asus juba aastakümneid maakonnavangla, mida oli küll kõvasti ümber ehitatud. Sinna mahtusid ära kõik sõjaväelaste toodud vangid, kuigi mõnes kongis läks õige kitsaks; säärasel korraldusel oli üks suur eelis, nimelt olid vangid siin kindlalt luku taga ja selleks, et neid kohtusse ülekuulamisele viia, oli vaja nad vaid treppi mööda alumiselt korruselt üles saali viia. Ruumi jätkus ka tunnistajatele, niipalju kui neid pärast Rae sündmusi olla võis.

Lumesadu läks pisut tihedamaks ja koos langeva lumega näis pimeduski kiiremini maad võtvat. Avar turuplats kadus lõpmatusse. Võõrastemaja vastas seisis veel üks sama suur maja, võõrastemaja ise asus kesk turukolmnurga pikimat külge; seejärel ei tulnud paremat kätt enam ühtki hoonet. Turuplats külgnes mehekõrguste kivimüüridega, mille taga olid aiad, platsi servas kõrgusid puud. Need seisid väikeses muruga kaetud pargis, suviti olid seal ilmselt ka pingid ning lillepeenrad ja linnarahvas käis seal jalutamas, kui ta just ei eelistanud randa minna, pargi tagant oli Ovelacker aga näinud kumamas raekoda, mis oli väike ühekorruseline kivimaja liiga raske iluviiluga fassaadil ja nägi välja nagu mõni õdus maapastoraat. Raekoja lähedal, kus kaks tänavat turuplatsilt vasakule ja paremale suundusid, oli Ovelacker päeval märganud ka vaekoda, mis meenutas arestimaja või kõrtsi. Hoone kaugele etteulatuv katus toetus raskete, lühikeste sammaste reale, sarnaselt teeäärsete kõrtside ja võõrastemajadega.

Kõrtsidega seoses meenus Ovelackerile taas kõrtsmik, keda ta oli kohanud tema majapidamise varemetel ja kelle ta oli linna toonud, linnatoomine tuletas aga meelde eelseisvat kohtuistungit. Lähenev kohus meenutas talle Haruzini sõnu selle kohta, et õnnetust, millest liiga palju lobisetakse, tahaks näha veel suuremana, nii suurena, et ta ületaks õnnetuse all kannataja inimlikkuse. Ülemleitnandil oli õigus. Üldse oli tal märkimisväärselt sageli õigus. Hajameelselt vaatas Ovelacker lumesadu.

Tal oli tunne, et videvik kerib end üha tihedamini, üha pehmemalt tema ümber, mähib ta krudisevasse kookonisse, eemale ajast, ruumist ja kohustustest. Ta mõtles Drostenholmile, sealsetele

avaratele ruumidele, elavatele – eelkõige maanõunikule – ja surnutele, surus siis äkitselt käed laubale ja tahtis hõõruda valutavaid silmi, sest ainiti – jah, just ainiti! – alla platsile vaadates oli ta silmanud üht tumedat kogu. Seisis seal tõesti keegi või kujutas ta seda ette? Kas see oli post või mingi muu asi maja ees? Ei, see oli inimene, ent liikumatu nagu puutüvi. Ovelacker ei näinud suurt muud, kui et see oli üks mees. Vana mees, seljas pikk mantel, peas pulstunud karvamüts, nägu raamimas habe, mis nägi välja nagu tükike mantlit... Ega Ovelacker ei eksinud? Nüüd liigutas mees end. Mis sel inimesel küll kavas oli, et ta niikaua väljas külma käes seisis? Miks ta just praegu siia tuli? Jah, ta tuli, sammus platsi teisest servast aeglaselt võõrastemaja poole, kõmpis üle lumekattest libeda sillutise, pilk üles tõstetud, teele tähelepanu pööramata, pilk tõstetud üles... tema poole. Jah, tundus, et tema poole. Aga kas see vana mees võis üldse olla teda aknal märganud? Need alt kostvad rasked sammud, mis näisid tulevat igast suunast – helid kandusid mööda puust hoone palke ja laudu edasi – need olid tema sammud! Kogu kadus Ovelackeri vaateväljast, kindlasti seisis ta nüüd tema akna all, jah, seisis küll, sest raskeid samme ei olnud kuulda. Ovelacker üritas kummarduda ja aknast välja piiluda, kuid tema teadvusse jõudis kabjaplagin. Ratsanikud sõitsid traavi, hobuste kabjad plagisesid kividel, kohati summutas mõni väike lumehang plagina nagu vatt. Kabjalöökide vahel eristas Ovelacker siiski samme, aeglasi, raskeid samme. Need liikusid piki majaseina ja hääbusid. Siis tulid Möller ja Kosljaninov raportit tegema.

Ovelacker süütas toas lambi. Olid need nüüd kabjalöögid akna all või lambiklaasi klirin, mis Haruzini äratasid, aga ta ärkas ja kargas jalule. Ovelacker kuulis, kuidas ta haigutas ja toas edasi-tagasi kõndis, et virguda. Siis avas Haruzin ukse ja hõikas koridori poolhämarusse, kus kolm ulaani olid kogunenud väikese seinalambi ümber: „Valgust!" Uniselt lösutasid ulaanid logisevatel toolidel, jalad välja sirutatud, käed taskus ja lõug rinnal. Ülemleitnandi hüüde peale hüppasid kõik püsti ja üks neist läks ohvitseri tuppa ning süütas tema lambi suure klirina ja kõlina saatel. Vahepeal olid ratsanikud võõrastemaja ees sadulast maha tulnud ja trepilt kostsid sammud, mida saatis kannuste kõlin. Juba enne esimest trepiastet oli kuulda

Mölleri noomivat märkust. Ta kurtis – ei tea, kellele – toidulõhna üle, mis heljus tubadesse viiva trepiotsa kohal.

Ovelackeri meelest muutis petrooleumilamp niigi viletsa toa veel viletsamaks. Aga et pimedalt turuplatsilt ei saaks jälgida kõike, mis toimus valgustatud ruumis, läks Ovelacker akna juurde, et tõmmata kardin ette. Ja kuigi lambivalgus kahandas oluliselt tema võimet väljas midagi eristada, nägi ta, et platsi teises servas liikus üks kogu. Kui too valgustatud aknale ilmunud ohvitseri silmas, jäi ta seisma nagu halvatult või nagu tahtes pimedusse sulanduda või nähtamatuks muutuda. Ent juba järgmisel silmapilgul tegi ta mõned sammud ettepoole ja näis, et teda kihutab tagant soov ohvitserile lähemale tulla.

Ovelackeril oli tunne, nagu näeks ta und. Ta tahtis ärgata. Kustkohast see inimene korraga jälle välja ilmus, mida ta seal külmas ja pimedas tegi, mida ta tahtis? Tahtis ta midagi temalt, Ovelackerilt? Ta ei näe ometi tonte, igaühele oleks ju silma torganud, et Ovelackeri aknale ilmumine innustas seda kannatlikku vahimeest lähemale tulema. Enne olid ratsanikud teda tagasi hoidnud; Ovelacker tõmbas kardinad ägeda liigutusega akna ette. Luuras seal atentaadi tegija? Ovelacker muigas oma kahtlustuse üle. Milleks talle atentaati teha? Ja miks polnud too siis juba ammu tulistanud? Oli ta ju selle pärastlõuna jooksul juba õige mitu korda heaks, liikumatuks märklauaks olnud! Ei, ei, aga just see, et ta ei teinud midagi, mitte midagi muud kui – oli seal...

Möller ja Kosljaninov läksid just oma tubadesse. Maklakov ja Haruzin tervitasid saabujaid lärmakalt. Ovelackeril oli veel aega kutsuda tentsik ja lasta tal järele vaadata. Ta paotas veidike ust ja otsemaid seisis ukse ees ulaan. Ovelacker andis käsu järele vaadata, kes seal platsi teises servas seisab ja kui ta kellegi leiab, küsigu, mida ta tahab ja miks ta külmast ja pimedusest hoolimata paigalt ei liigu. Võib-olla oli tal mingi palve... Tentsik läks. Kohe pärast seda kandsid Möller ja Kosljaninov ette oma naasmisest.

Nad polnud veel Ovelackeri esimestele küsimustele vastanud, kui väljasaadetud ulaan juba tagasi tuli. Ta ootas, kuni Ovelacker teda tulemuse kohta küsitles. See toimus nagu möödaminnes. Rittmeistrile oleks olnud vastumeelt selgitada oma ohvitseridele, mis asjus ta ulaani välja saatis. Ent vastus, mida saadik oli võimeline

andma, ei saanud tema käigu eesmärki vähimalgi määral reeta, sest sõdur teatas vaid napisõnaliselt au andes: „Teie Kõrgeausus, ma otsisin igalt poolt, aga seal polnud kedagi!"

Hästi, pomises Ovelacker ja viipas tentsikule, et too võib minna, ent veel tükiks ajaks jäi ta tagasitulnud meestega vesteldes hajameelseks ja napisõnaliseks. Möller, kes oli pärast laitmatult täidetud ülesannet naasnud kõrgenenud eneseteadvusega, suutis vaevu varjata oma pettumust rittmeistri osavõtmatuse üle.

Hästi, niisiis ei olnud seal kedagi. Aga ta ei näinud ometi und! Ta ju kuulis ja nägi meest, nägi selgelt, kuulis eksimatult!... Ovelacker läks aeglaselt akna juurde, pööras ohvitseridele selja, tõmbas kardina eest ning vaatas välja. Ent ta silmad polnud enam pimedusega harjunud, ta ei näinud midagi, mitte midagi – või kui, siis ainult valguse peegeldust aknaklaasil ja selja taga seisvaid ohvitsere kui helkivaid viirastusi sellel. Väljas oli öö... Ohvitserid jätkasid vestlust, mõlemal meeles mõlkumas paar küsimust selle kohta, mida tähelepanuväärset rittmeister seal väljas küll leida võiks.

Pimedus, ei muud kui pimedus kauguses, just niisama nagu tema tulevikuski. Lähedal, käegakatsutavalt lähedal aga kohustused. Veidi viirastuslikud küll: valgus, neli kuju selles, Haruzin, Möller, Maklakov ja Kosljaninov kesk viletsat sisustust, mis koosnes voodist, diivanist, mõnest plekilisest, luitunud ja viledaks kulunud polstriga toolist, pesulauast ja tuhmunud peeglist – aga siiski nähtavad. Kui vaikseks oli Kosljaninov jäänud! Teda polnud peaaegu üldse kuulda. Möller seevastu...

Ovelacker pöördus ümber. Kardin langes akna ette. Vabandage mind, pomises ta otsekui muuseas ja kuidagi hajameelselt ning vaatas Möllerile otsa – nii ootamatult, et Möller jõudis vaevu oma solvunud pilgu maha lüüa. Ent Ovelacker oli seda märganud. Nüüd muutus ta virgeks. Ei, ta ei tohi enam viirastustesse süüvida! Ta küsis osavõtlikult, kas mehed ei taha ehk veidike süüa ja välja puhata, enne kui oma ettekande teevad. Kornetil ei olnud midagi söömise vastu ja ta tahtis kõnelda söögi ajal, Möller seevastu ütles viisakalt ära. Ta arvas, et nad võivad seda ka hiljem teha, ettekanne tundus talle esialgu tähtsamana, sest aeg – ta tõmbas oma kella välja – aeg pressis peale. Aga kui rittmeister lubaks neile siinsamas toas kerge

eine võtta, senikaua kui nad ettekannet teevad – selle ja sooja joogi eest oleks ta küll tänulik, sest pärastlõunal ratsutades oli päris külm hakanud.

Väike napsike ja suupiste oleksid suurepärased, lõpu poole oli väljas ikka kohutavalt külmaks läinud, õnneks oli tuul külje pealt. – Kosljaninov näis vajavat palju aega, et nii seespidiselt kui välispidiselt üles sulada. Nüüd muutus ta jälle tarmukaks. Ta tellis eine, napsikese – napsist rääkides käsutas ta alati hellitusnime – ja kuuma vett. Vahepeal laotas Möller lauale kirjatükid, mis ta ise oli kokku pannud – jumal ise teadis, kust ta kirjutamiseks aega võttis – ja mõlemad mehed hakkasid oma ettekandega pihta. Nad ei saanud olla kokku leppinud, ent nad jagasid ettekande omavahel täpselt ära. Möller oli operatsiooni eest vastutanud ja seda juhtinud ning tema tegi rittmeistrile ametliku ettekande, ent ta ei suutnud vaos hoida Kosljaninovi, kes sekkus aeg-ajalt ja täiendas ettekannet üksikasjadega, mida Möller enamasti tähelegi polnud pannud. Need olid oma olemuselt kõik inimlikku laadi naljakad või kurvad pisiasjad, ja iga kuulaja võis tajuda, et reeglipärasuses, millega Kosljaninovi kirjeldused ootamatutest seikadest Mölleri erapooletu ülevaate operatsioonist välja vahetasid, ilmnes midagi äärmiselt iseloomulikku mõlema ettekandja loomusele. Möller oli täitnud kohust ja Kosljaninov oli läbi elanud seiklusi.

Nad olid Drostenholmist minema ratsutanud ennelõunal ja jõudnud kiire sõidu järel veidi enne ühtteist mõisamaadele ning õige pea ka mahapõlenud mõisa endasse. Muud hooned peale härrastemaja, valitsejamaja, aida ja viljahoidla olid terveks jäänud. Rittmeister võis tutvuda nimekirjadega, mille Möller oli lasknud koostada: mõisarahva, asunike ja lõpuks ümberkaudsete taluperemeeste nimekirjadega. Nagu ta võis täheldada, oli nende hulgas ka see Koiri, kelle pojad nad Drostenholmis vahi alla olid võtnud. Tundus, et need kolm venda olid ka Rael tohutut rolli mänginud, ent päris kindel ei saanud selles olla.

Siin oli siis nimekiri mõisainimestest, kelle Möller üle oli kuulanud, ja selle lõpus üks neist kinnipeetuist, kelle ta kaasa tõi. Kõiki, kes mõisarahva tunnistuste järgi süüdi olid või keda ta kahtlustas kas kuritöös või sellele kaasaaitamises, ei õnnestunud tal tabada. Paljud olid

jalga lasknud ja need olid just need endise mõisamaa väikesed asunikud. Ulaanid, kelle ta taludesse saatis, leidsid eest vaid naisi ja lapsi. Küsimusele, kus mees on, vastati, et ei tea või et läks linna ega tea, millal tuleb. Loomulikult ei jäänud ulaanid seda uskuma ja otsisid põhjalikult, aga peaaegu alati tagajärjetult. Nende kahtlusaluste nimed, keda kätte ei saadud, pani ta veel kord eraldi kirja. Sellel lehel siin on kirjas tema meelest kõige usaldusväärsemad tunnistajad. Nende ütluste järgi, mis täielikult kokku langesid, oligi ta endale selle öö sündmustest pildi loonud. Aga üht väga ebameeldivat asja oli ta juba praegu märganud: mis puudutas kurjategijaid, nii mõrvareid kui ka süütajaid, siis ei saanud siin ilmselt täit selgust, igatahes mitte ümberlükkamatut tõde. Ka kõige usaldusväärsemate tunnistajate jutus oli vasturääkivusi, kui nad nimetasid neid, keda olid näinud tapmas ja süütamas, kuigi – seda tahaks ta eelnevalt mainida kui midagi soodsat – teatud nimed kordusid pea kõikide tunnistajate ütlustes. Nagu näiteks see Illusti Jüri. Jah, kummalisel kombel olid kõik näinud justnimelt seda inimest, kes pärines rikkast talust ja kel poleks olnud mingit põhjust anarhist olla.

Ühelgi anarhistil poleks selleks põhjust olnud, tähendas ülemleitnant Haruzin naeratades ja justkui iseendale.

Möller vaatas talle hetke pisut segadusse sattunult otsa, kuid taipas siis, mida Haruzin oma märkusega oli mõelnud, ja jätkas: kas oli inimestel kehv mälu ja nad olid hirmust liiga heitunud, et midagi meelde jätta, või oli tõesti kujuteldamatult raske kedagi kesk pimedust ja tulemöllu ära tunda. Lõppude lõpuks – see turgatas talle pähe kui selgitus esimesele oletusele – võis inimestel tõepoolest olla nii vähe eristamisvõimet, kuna nad ise vaid õige pisut üksteisest eristusid. Talle endalegi oli tundunud, et ta näeb pidevalt ühtesid ja samu nägusid, laiu, lamedaid, tühje nägusid, mis sageli ei kõnelnud muust kui vaevast, söömisest, joomisest ja magamisest.

Aga olgu kohe öeldud, et oli sellega, kuidas oli, Möller lasi kinni võtta ja vangi viia kakskümmend kaks meest ning tõi tänaseks linna terve hulga tunnistajaid, kes olid mõisa ründamist pealt näinud. Kui sõdurid maju läbi otsisid, tuli lagedale suur hulk mõisast röövitud vara, kõige mõttetumaid asju, eriti kui mõelda, et need toodi välja põlevatest hoonetest, korduvalt oma elu ohtu seades: vaibad, vaasid, lambid, sirmid, nipsasjad, aga lisaks sellele oli lakkadest ja

heinakuhjadest, keldritest ja saunadest kogunenud rikkalik relvasaak. Tuleb kohe öelda, – ja ta on kindel, et rittmeister mõistab teda –, et lahkelt neid asju muidugi kätte ei antud ja peidupaiku sõduritele üles ei tunnistatud; see oli kaunikesti suur vaev!

„Jumal olgu tunnistajaks," kinnitas Kosljaninov silmade välkudes ja näis seda heal meelel meenutavat.

Relvad või röövitud asjad olid piisavaks kinnivõtmise põhjuseks.

Ovelacker noogutas heakskiitvalt. Möller oli suurepäraselt...

Möller nautis õnne, mille pärast iga ohvitser teda oleks kadestanud. Tal oli tunne, et mitte rittmeister, vaid Tema Ekstsellents ülemjuhataja ise kiidab teda kogu rügemendi ees.

Valitsejamajast, millel oli ära põlenud vaid pööning, oli ta leidnud suure kaardi, mis kujutas mõisa ja selle maid. Kõige tähtsamatest asjadest oli ta joonistanud endale märkmikku väikese plaani. Siin asetses härrastemaja, nii ümbritsesid teda majandushooned, siitkaudu olid lähenenud süütajad... Ta oli märkmiku rittmeistri ette lahti löönud ja osutas sellele pliiatsiga.

„Kust nad siis tulid?" küsis Ovelacker, lehitses paberites ja otsis vangistatute nimekirja.

Nad tulid linna külje alt. Kustkohast, seda ei oska keegi kindlalt öelda.

Ovelacker libistas pilgu üle vangide nimekirja. Siin on eestlasi, lätlasi, venelasi – kõiki läbisegi, tähendas ta. Ja kuidas nad üksikute elukutsete kaupa jaotuvad? Kaks kolmandikku on töölised, ringihulkuvad, peavarjuta inimesed, ülejäänud on päevilised.

„Patrioote ma nende hulgas ei tuvastanud," lisas Möller.

„Mis tähendab siin patrioot!" torises Kosljaninov.

„Ma mõtlen eestlasi või lätlasi, kes arvavad, et peavad vabadusvõitlust, niisiis inimesi, keda tuleks siiski järsult eristada sotsialistidest ja kommunistidest," õpetas Möller.

Kosljaninov kõverdas põlglikult suud. Ta oli Mölleri suhtes hämmastavalt üleolev. Kohe seepeale vaatas ta ülemleitnant Haruzinile poisikeseliku imetlusega otsa, sest too ütles seda, milleks temal endal julgust polnud jätkunud:

„Patrioodid või kommunistid – ühed kaabakad kõik, kallis Vladimir Karlovitš. Ma möönan, et nende motiivid võivad olla

erinevad, aga ma arvan, et nad ei mõtle neile motiividele enam ega teagi neid. Ükskõik, kes revolutsiooni teeb, nemad mässavad kaasa; olgu ajendid või eesmärgid pealegi minevikus – nad teevad revolutsiooni. Ja ma leian, et meid ei peaks huvitama ei ajendid ega eesmärgid. Meid huvitab mõrv ja selle sooritaja, tulekahi ja selle süütaja."

Möller oli nõus. Haruzin väljendas just tema seisukohta. Aga ega seepärast tasuks veel unustada, et üht asja võib mitut moodi ajada. „Aga efekt, tähtis on efekt!" pomises Kosljaninov kangekaelselt, ent kornet oli juba märganud, et oli esile kutsunud vaidluse, milles igaüks oma rida ajas. Tundus, et ta oli ka Mölleri üles ärritanud.

„Niisiis, patrioote ei ole või pole neid olemaski – meie jaoks –, vabandage mind, kulla Kosljaninov," sõnas Ovelacker naeratades ja korneti poole pöördudes. Kornet kohmetus.

„Millal kallaletung algas, Vladimir Karlovitš?"

„Inimeste tunnistuste kohaselt tulid esimesed jõugud mõisa ette juba kella viie paiku pärast lõunat ja nõudsid kõiksugu asju. Võõrad raha ja relvi, mõisarahvas sissetulekute parandamist nii rahas kui ka natuuras – nemad tulid tegelikult juba teist korda. Nimelt oli seal kahe päeva eest juba olnud suurem rahvakogunemine."

„Ja see lõppes hästi?"

„Jah, see on tähelepanuväärne ja meiesugused seda vaevalt mõista suudavad. Inimesed ise kirjeldavad seda nii: kahe päeva eest oli hulk mõisarahvast ja võõraid mõisahoone juurde kiirustanud, justnagu mingi kokkuleppe peale, tegelikult aga otsisid nad oma hirmus tuge ja hüüdsid mõisaprouat ning noorhärrat. Nood tulid välja ja küsisid, mis lahti, miks nad niimoodi karjuvad.

Inimesed olevat vastanud, et mustasajalased tulevad; tulevad kindla peale, neid oli juba kuulda, nüüd on kõik kadunud. Mida nad peaksid tegema, mida nad, jumala pärast, peaksid tegema. Mustasajalased olevat juba lähedal. – Kes? – Mustasajalased. – Kus? – Päris lähedal, selle ja selle talu juures kuuldi neid juba märatsemas, kas härradel pole siis kõrvu peas? Seal... seal... kuuldi neid!

Rahvahulk talitses end ja tekkinud vaikuses võis eemalt tõepoolest kuulda kisa, hüüdeid ning kaeblevat kiunumist, isegi üht juhuslikku lasku kusagil metsas. Härrased kuulasid sõnatult kaugusest kostvat segast lärmi ega osanud inimestele midagi tarka

öelda. – Olevat kindel, et neid kõiki ootab surm. Mida nad nüüd, jumalapärast, küll tegema peaksid. – Üha rohkem ja rohkem oli rahvast mõisahoone ette kokku voolanud, hääled olid aina ärevamaks muutunud. „Kas peaks vabatahtlikult midagi põlema panema," oli keegi küsinud. – „Vabatahtlikult põlema panema? Kelle pärast ometi?" – „Musta Sotnja pärast." – „Mis see niisugune on ja mida ta tahab?"– Vaikus rahvahulgas. „Mis on Must Sotnja?"

Kuid lisaks aina kasvavale rahvahulgale mõisahoone ees olid vahepeal ka mitmed teenijatüdrukud kohkunult härraste selja taha uksele tulnud, uudistades, mis lahti. Ja kui inimesed üksteist jälle vaikima sundisid ning kaugusest kostev lärm ennustas kõigile kohutavat lõppu, hakkas üks noor teenijatüdruk, kes oli pärit keset metsa asuvast saunast ja kellele see hirm nalja tegi, äkitselt naeru kihistama ja lausus: „Ahhaa, isa tapab siga!" – Sea kisa ja kiunumist olid inimesed pidanud hukatuseks, mille mustasajalased nende ettekujutuses kaasa tõid. Sel õhtul lasksid nad end küll tasapisi ümber veenda ja läksid tööle või koju tagasi, ent ehmatus oli hirmu nende hinge külvanud ja kaks päeva hiljem kordus rahvakogunemine esimesel tühisel põhjusel, lõppes aga võõraste ässitajate käe all väga halvasti.

Kuidas see asi õieti oli ja kas Mölleril on selle kohta usaldusväärseid teateid, küsis Ovelacker.

Möller vastas jaatavalt, ta teadis. Aga seda olevat raske mõista, ütles ta. Halli rahvamassi oli haaranud ebamäärane hirm ja ärevus. Mille ees neil hirm oli, seda nad ei teadnud. Ärevus liikus ringi koos sosistavate sõnumitoojate ja manajatega, lendlehtede, kommunistlike manifestide ja rahvuslike proklamatsioonidega, ent sama palju oli teda õhus, teda auras maapinnast, ta oli olemas, seletamatu, käsitamatu.

Lahkusuliste puhul liitus ärevus religioossete pettekujutelmadega selle patuse maailma lõpust, poliitiliste usklike puhul fanaatiliste unistustega uue, proletariaadi ajastu saabumisest või rahvaste ärkamisest ajalooliste ülesannete täitmiseks omaenda riigis. Ta sai toitu inimeste rahulolematusest ikka veel liiga väikse maatükiga – mida sakslased keeldusid neile andmast, nagu nad väitsid – ja kerkis üles ümberküntud inimpõllult Venemaal, kus linnad võimsalt kasvasid ja kus minister Witte poolt otsekui üleöö rajatud lugematud

vabrikud aretasid kodumaast võõrandunud ja maailmast joobunud proletariaati. Üks munk oli ülemleitnandile kord öelnud, et see, mis Venemaad vapustas, ei olnud mitte põhiseaduse kriis, vaid ususõda. Kõigil, kes vaimustusid võitlusest isikuvabaduse ja inimõiguste eest, oli sisimas hoopis sügavam soov ja selle pidi täitma kirik. Oluline oli näidata, et teaduse ja tehnika tulemusena äkitselt nii suureks paisunud maailm allub ikka veel Jumalale, ja paljastada masinate saatanlik isevalitsus kui pettus.

Ohvitserid kuulasid Möllerit vaikselt ja üha suuremas hämmingus. Lõpuks märkas noor leitnant isegi, et oli rajalt kõrvale kaldunud. Kui tema hõõguvad põsed oleksid tal veel punastada lasknud, siis ta oleks punastanud, seda enam, et ta oli kaldunud nende seas üldiselt taunitud valdkonda. Ovelacker mõtiskles endamisi, et kõnelus mungaga oli Möllerile üllatavalt tugevat mõju avaldanud, muidu poleks ta mingil juhul mõttetarga sõnu nii selgelt mäletanud, kindlasti jäid need paljude aastate taha. Tal oli kohmetunud Möllerist kahju.

„See on erakordselt õpetlik, Vladimir Karlovitš," ruttas ta leitnandile appi. „Ja te arvate, et kallaletung mõisale sooritati samasugusest ebamäärasest hirmust ja ärevusest?"

„Jah," sõnas Möller, kes näis olevat tänulik abi eest ja jutustas nüüd väga kuivalt ja asjalikult sündmuste käigust – justkui selleks, et neid sissejuhatust unustama panna.

Ärevus oli inimestes varjul, hõõgus neis ja oli väga vähe vaja, et ta lööks taas maruliselt lõkkele. Õnnetuseks avaneski võimalus: märatsevad jõugud, kellest ma juba rääkisin. Nad olid kusagil kokku saanud ja marssisid mõisa poole. Kohale jõudsid nad hilisel pärastlõunal, umbes selsamal saatuslikul tunnil, mil inimesed kahe päeva eest juba korra kokku olid kogunenud. Jõuk piiras mõisahoone sisse; inimesed asusid nende selja taha. Jõuk nõudis härraseid. Majaproua ja tema poeg tulid välja. Otsekohe nõuti relvi ja raha, või muidu pannakse kõik põlema ja tehakse maatasa. Pärast lühikest isekeskis arupidamist teatasid härrased valmisolekust anda ära raha, niipalju kui neil seda oli, ja avada relvakapp, kus olid jahipüssid. Vastutasuks nõudsid nad kinnitust, et kedagi ei puututa ja säästetakse nii mõisa kui ka elusid. Sellega jäädi lahkelt nõusse. Kümme meest said õiguse

mõisahoonesse siseneda ja kontributsioon vastu võtta. Saadikuid oodates läksid härrased majja tagasi.

Nüüd puhkes õue peal pimeduses metsik kisa. Igaüks tahtis olla nende kümne saadiku seas, igaüks tahtis raha ja relvi enda kätte saada, sest ta ei usaldanud teisi; igaüks tahtis nagu härra peaukse kaudu majja siseneda, mitte köögipoolelt nagu teenija. Kas rahvahulk lõpuks üksmeelele jõudis, jäi selgusetuks. Sest peagi trügis trobikond süngeid kujusid läbi ukse, kus igaüks tahtis esimene olla, mõisahalli, neid ootavate härraste juurde, ent kümne saadiku järel – või palju neid seal olla võis – voolas lähemale veel suur hulk rahvast. Vaevalt nägid eespool olijad saadikuid sisenemas, kui nad tahtsid äkitselt ka sisse saada ja unustasid kokkuleppe. Asjatult hüüdis üks ninameestest sissetungijatele, et nad korda peaksid ja rahva üritust ei kahjustaks.

„Nii et ikkagi üks patrioot!" pomises Kosljaninov.

Rahvavoolu ei saanud enam peatada. Metsikus rüseluses pressisid esimesed end uksest sisse ja trügisid komistades ja rõõmust huilates halli, neile järgnes lugematu hulk teisi.

Ilmselt valdas hirm neil silmapilkudel mõlemat, nii ema kui ka poega. Nad tahtsid trepist üles ja teisele korrusele varju minna, ent just siis algas kõige metsikum kisa. Taheti raha kõigile, relvi kõigile, juua kõigile. See oleks kokkuleppe vastu, sellega muutuks nende leping kehtetuks! hüüdis noorhärra kõige lähemal seisjatele, kelle hulgas olid ka mõned saadikud. Nood kehitasid õlgu, võimetud oma inimeste ees. Nüüd tahtis ema poega endaga kaasa võtta, kuid mõlemad kisti tagasi, hakati toorutsema ja raha nõudma. Vahepeal oli terve maja inimestega täitunud, paljud olid läinud hallist edasi tubadesse, kust toatüdrukud kiljudes pagesid, kõikjalt kostis metsikut lärmi, kõlinat, mürinat, lahtikangutamist ja purunemist, hallis hoidsid sealolijad vangistatuid kinni. Korraga jäi majaproua tummaks. Ta ei vastanud enam, lebas tummalt ja kahvatult põrandal. Poeg, keda ähistas valu ja kohutav eelaimus, tahtis ema eest hoolt kanda, vaatamata sellele, et teda ennast hirmsasti löödi ja peksti, aga siis... Möller takerdus. Ängistavas, kurku kinninöörivas vaikuses vaatas ta äkki rittmeistrile otsa.

Rittmeistri näost oli kadunud viimne kui verepiisk. Silmad, millega ta Mölleri pilgule vastas, olid kui jäätükid. Vaikus ei tahtnud

lõppeda, viimaks pressis Ovelacker läbi hammaste: „Edasi, Vladimir Karlovitš!" Aga see tuli nii kähinal kurgust, et rittmeistri häält oli võimatu ära tunda.

...„Siis," alustas Möller, „siis kargas neile sellidele vist turja musta südametunnistuse tont ja et sellest vabaneda ning süüdistajatest lahti saada, lõid nad mõlemad maha, mingis pimedas, käsitamatus raevus. Kui see oli tehtud, karjuti kusagil, keegi ei saanud aru, mida. Võib-olla karjus mõni toatüdruk, kelle kallal tarvitati vägivalda, aga selle karjega, selle uue kuriteoga kummitas Musta Sotnja tont mööda rüüstatud maja: nende endi keskel, nende endi oma, nende loodud, nende nuhtlus ja nende teener. Kohkunud ja hirmul püüdis igaüks majast pääseda, aga selleks, et süüdistust esitav tont koos kuriteo jälgedega ära põleks, viskasid nad põgenedes lambid tubadesse. Ja nii süttis mõisahoone ja nii maeti surnud selle varemete alla."

Hetke istusid ohvitserid vaikides, siis tõusis Ovelacker püsti. Ta haaras laualt paberid, mis Möller tema ette oli laotanud, esitas kangel keelel veel paar küsimust ning andis mõned korraldused, mis näisid olevat asjakohased, et anda neile ülevaade sellest keerulisest, vastutusrikkast ja ulatuslikust kohtuprotsessist. Ent seejärel tekkis paus. Ohvitserid ootasid, et rittmeister nad vabaks laseks. Ovelacker vaatas kella. Eemalt kostis vangla poole marssivate ulaanide sammude kaja, raskete saabaste tuhmi, marsitaktis kõminat vastu tänavakive.

„Varsti ongi aeg," arvas Ovelacker. „On parem, kui läheme istungile koos. Kui oleksite veerandtunniga valmis ..."

Uksele koputati. Tuppa astus maakonna sõjaväeülema käskjalg, kes tõi rügemendiülemale äsja Põhjakorpuse ülemjuhatajalt saabunud korralduse. Ovelacker võttis paberi vastu, kinnitas allkirjaga selle kättesaamist ja saatis virgatsi minema. Kirjas andis kindral talle käsu toimida Drostenholmi ja Rae kurjategijate üle otsust langetades halastamatu karmusega, selgitada süüdlased iga hinna eest välja ja lasta nad jalamaid maha. Olukord kogu maal nõuab tungivalt, et riigivõim ilmutaks mässajate suhtes äärmist rangust.

„Lugege seda siin!" sõnas Ovelacker ja ulatas kirja Haruzinile, et viimane seda loeks ja edasi annaks. Ülemleitnant süvenes „ülespuhvitud" paberisse, suunurgad tukslemas. „Ülespuhvituks" nimetas ta korraldusi,

mis käskisid neil väga mõjuvas sõnastuses muutuda samasugusteks hirmutisteks, nagu seda oli suurte vurrudega, paks ooberst, kes neid pabereid kõrgemalt poolt tuleva korralduse kohaselt allkirjastas. Ent selle käsu puhul ei olnud pilkenimi kohane. Jumal nägi, et karmust ei olnud neile enam vaja ette kirjutada. Haruzin ulatas paberi Möllerile, tõusis püsti ja kõndis mööda tuba. Rittmeistri käsi lasi kardinal uuesti akna ette langeda. Ta ei teadnudki, et oli selle üles tõstnud... Aga kuidas ta seda muidu näha oleks saanud! Kõigis viies toas, kus ohvitserid elasid, põles tuli; kõikidest tubadest, sealhulgas ka tema enda omast, langes hele valguslaik platsile, kus ei põlenud ainsatki lampi. Ja seal, valguse piiril, kus lambihelk kaotas oma väeti jõu ja pimedus haaras endasse neli heledat ristkülikut, mis akendest õhukesele lumekihile joonistusid – seal ta seisis, see kogu... Ta seisis seal, kui Ovelacker kardina kõrvale lükkas ja esimest korda oli võimalik selgemalt näha, milline ta oli: vana, habemega mees, nagu palverändur või talumees.

Haruzin tuli Ovelackeri juurde.

„Vaadake, Pjotr Sergejevitš, ma arvan, et see vana mees valvab võõrastemaja juba mitu tundi." – Ta kergitas kardinat, Haruzin astus hästi akna ligi – aga väljak oli tühi.

„Ilmselt kadus ta just pimedusse," arvas Ovelacker pisut segadusse sattunult, sest kedagi ei olnud näha, ja justkui iseenda õigustuseks hakkas ta Haruzinile jutustama oma tähelepanekutest vana mehe kummalise käitumise kohta. Jäi mulje, et Haruzin kuulas huviga, ent lõpuks tähendas ta pisut pealiskaudselt, et tema laseks mehele naha peale anda ja ta minema ajada, see pole miski komme valvata võõrastemaja, kus elavad ohvitserid; see võib närvidele käia.

„Täiesti õige," oli Ovelacker nõus, ta olevat juba andnud korralduse vanamees üles otsida, aga teda ei suudetud leida.

Kolm laua äärde jäänud ohvitseri olid vahepeal käsu läbi lugenud. Nad tõusid püsti, andsid au ja asutasid end minekule. Kosljaninov kõige esimesena. Koridoris sosistas ta Maklakovile usalduslikult, et kohutav oli pealt näha, millist enesevalitsust rittmeister seejuures ilmutas. „Pagan võtaks!" torises ta. „Milleks see kõik? Istuda pikalt ja mängida kohut? Maha lasta, kogu jõuk maha lasta, muud ei midagi!"

Maklakov läks õlgu kehitades oma tuppa. Tegelikult oli kornetil õigus, aga... Ta hakkas peegli ees, ähmases valguses vaevaliselt

uut seitlit tõmbama ja haigutas. Haruzin läks parajasti oma tuppa, vilistades vaikselt läbi hammaste, nagu ta mõnikord tegi, kui miski tema meeli ja mõtteid täitis, ja läks kohe põiki läbi toa akna alla. Möller – kas Möller oli veel rittmeistri juures?

Kui Haruzin toast lahkus, jäid Möller ja Ovelacker kahekesi. Jah, Mölleril oli veel midagi öelda. Rittmeister tuli talle selles asjas vastu. Niipea, kui nad omaette jäid, tähendas ta Möllerile, et tahaks veel kord väljendada oma rahulolu sellega, kuidas too ülesandega toime oli tulnud. Nagu Möller arvata võib, olevat talle isiklikult väga oluline Rae sündmustesse selgust tuua.

See tänu tõi kaasa õnnetuse. Möller, kes oli kiituse üle nii uhke, et tal läks meelest, mismoodi ta oli tahtnud väljendada kõike seda, mis tal keelel kibeles, avaldas rittmeistrile oma kohatu ja oskamatu sõnavalikuga kaastunnet seoses lähedaste inimeste surmaga Rael ja vabandas kombekohaselt, et tema ettekanne oli teda sundinud nii põhjalikult kirjeldama nende hukkumise üksikasju. Ta oli sedavõrd haaratud oma kohustustest ja saavutustest, et tema hääl omandas mingi üleolevalt kaastundliku varjundi. Ta mõistvat rittmeistrit tema leinas ja mõistvat täielikult ka selle silmapilgu kogu raskust, mida too eile Drostenholmis ja täna siin läbi oli elanud, ent nüüd asusid nad ju otsekohe kohut pidama.

Tahtis ta sellega öelda, et nüüd võis Ovelacker kättemaksu magusust nautida? Või tahtis leitnant teda kättemaksu eest hoiatada ja talle tema kohuseid meelde tuletada, enne kui ta end unustab?

„Tänan teid kaastunde eest," sõnas Ovelacker sammu võrra tagasi astudes nii jäiselt, et Mölleril veri soontes tardus ja ta tundis, mil määral ta jälle kord rajalt kõrvale oli kaldunud.

„Mida te sellega mõtlete, kui meenutate mulle lähenevat kohtuistungit? Kas te arvate, et ma hakkan kätte maksma? Või arvate, et ma ei näe oma kohust enam päris selgelt?"

Möller kogeles midagi säärast nagu: loomulikult ei kahtle ta selles hetkegi, et rittmeister oma kohust näeb, kuigi tuleks arvesse võtta, et säärase juhtumi puhul nagu seda on tema oma, on ajend kättemaksuks kohutavalt lähedal, hirmuäratavalt lähedal.

„Te kaldute jälle õige keerukasse vahetegemisse, Vladimir Karlovitš," vastas Ovelacker pilkavalt. „See on umbes nii nagu nende

patriootide ja kommunistidega, kommunistid patriotismist ja patrioodid kommunismist? Niikaua kui ma ohvitser olen, tean ma vaid üht ja soovitan seda teilegi, niikaua, kui teie seda olete. Mis me selle kõrval veel oleme või olla kavatseme, ei tule arvesse. Ja see üks on – see siin!"

Ta tõmbas taskust kirja, mille ta sinna oli pistnud ja hoidis seda väga lähedal Mölleri näo ees. „Käsk: olla halastamatult karm. Ma järgin seda, muud ei midagi!"

„Kui te suudate," lausus Möller tasa, peaaegu sosinal.

„Seda sõduri käest teatavasti ei küsita!" vastas Ovelacker ja pöördus kõrvale. Möller lahkus au andes toast. Ovelacker oli käed taskus rusikasse tõmmanud ja kõndis rahutult edasi-tagasi. Paar korda seisatus ta akna all, nagu tahaks ja võiks ta läbi kardinate alla platsile näha. Siis haaras ta ukse taga rippuva mantli ja tõmbas selga. Tükk aega kõndis ta edasi-tagasi, ja kui ta lõpuks öölaual lebanud kindad kätte võttis, jäi mulje, nagu oleks ta neid kogu selle aja otsinud. Hiljem ei suutnud ta vähimalgi määral meenutada, millest ta neil minutitel mõtles. Temas valitses kaos, mis koosnes rahutusest, vihast ja vastumeelsusest ja oli surve all kirjeldamatust pinevustundest, mille sarnast ta varem iial polnud kogenud, justnagu ootaks ta, kas laviin tema pea kohal hakkab liikuma või ei. Sõltus see Möllerist, kas laviin kihutab üle tema või mitte? Möller... Ta hammustas huulde, nagu ta enne oleks pidanud tegema, et noorele leitnandile mitte liiga tõrjuvat vastust anda. Möller... naeruväärne! Aga Möller – ja see tegigi teda rahutuks, nii rahutuks, et ta akna alla läks ja kardina kõrvale tõmbas – Möller võiks laviini ehk liikuma panna. Ta oli kusagil seal, kust laviin vallanduda võis; muidugi ei teadnud õpetusi jagav fanaatiline noor leitnant ise seda.

Kummaline...: leitnant seisis kõrgel Ovelackeri kohal; see, mida ta seal kõrgel tegi, võis Ovelackerile saatuslikuks saada, kas polnud nii? Pettekujutlused! Kas leitnant seisis kõrgel tema kohal? Selle noore inimese suur tund oli käes, seal ta seisis, suur ja teadlik oma jõust ja täidetud kohusest, vägev oma pimedas pühendumuses mingile seadusele, mis oli suurem kui ta ise ja mis teda endaga kaasa vedas. Kui palju oli tal õigeid mõtteid ja kuipalju valesid sõnu ta kasutas! Kummaline oli see, et Ovelacker oli seda Mölleri suureks kasvamist, tema loomuse deemonlikkust tajunud otsekohe, kui leitnant ja

Kosljaninov tagasi tulid ja nad toas ühe laua taga istusid. See paari tunni, võib-olla küll paari otsustava tunni jooksul, justkui nende kõigi saatuste ühinemises teoks saanud muutumine. Tema vastalisuse reetis üksainus pilk ja see oli lõkkele löönud riivatud uhkusest, mis on üks võimsamaid ajendeid auahnele inimesele. Ovelackerile tundus ta fanaatilisena, ekstaatilisena – see muidu nii kaine, fantaasiata inimene, keda tema sõbrad nimetasid saksa koolmeistriks, nagu Ovelacker kuulnud oli. Ent täna oli see korraga juhtunud, nagu põrkaks üks maa-alune, saladuslik ja romantiline jõud kokku maapinnaga, millel ta siiani oma ilmetut elu elas, nagu tõstaks see jõud ta rittmeistrist üle, otse elu pidulikku, säravasse tähetundi. Mis tuleb pärast seda – kes võis seda teada!

Väljas heljusid ikka lumehelbed, särades ja virvendades akendest tulvavas valguses. Näis, nagu triiviks valguse taga varitseva pimeduse ja maja vahel õhuke, peenekoeline loor. Niikaugele kui silm ulatus, oli plats juba ühetasaselt valge. Ovelacker avas väikse õhuakna, mis jäeti lahti, kui suured aknapooled talve saabudes külma kaitseks kinni kleebiti, ja nautis külma tuuleõhku, mis ta pead silitas. See vaigistas, pakkus rahu või kui mitte just rahu, siis enesevalitsust. Niipalju enesevalitsust, et ta suutis liikumatult, ülevalt alla, silmitseda seda... seda kogu, ikka ja jälle seda ühte ja sama kogu, valvurit, Ovelackeri üksildaste tundide tumma ja samas küsivat vastast. Või oli see... kas polnud see hoopis üks teine? Esialgu oli Ovelacker teda selleks samaks pidanud, aga see oli üks teine kogu!

Pimedusest, kuhu Ovelackeri silm enam ei ulatunud, tuli üle platsi väike lonkav kogu, tihedalt kasukasse mähitud, peas terava tipuga karakullmüts, toetudes kepile, mille ta iga kord otsusekindlalt sügavale lumme puuris, et kindlat toetuspinda leida. Kui väike lonkav inimene akna valgusvihku astus, jäi ta hetkeks seisma, nagu oleks ta pärast ohtlikku teekonda kindlale saarele jõudnud, ja tõstis pilgu üles akna poole. Läbi õhukese, hägusa lumekanga nägi Ovelacker seal all üht vana meest seismas. Tal olid hallid vuntsid ja kikkhabe, aga ees – ilmselt silmade kaitseks – värviliste klaasidega prillid, sest silmakoopad olid kui kaks põhjatut sügavikku. Tumedad klaasid võisid tekitada ahvatlust piiluda nende taha, oodates pilku samasuguse põnevusega nagu maski mahavõtmist.

Ikka veel paigal seisev mees oli kepi lumest tõmmanud ja hoidis seda nagu tervituseks langetatud mõõka põigiti vastu maad, ise üles akna poole vaadates. Seejärel keeras ta vasakule – platsilt majaesisele kõnniteele üleminek tundus talle selle koha peal ehk liiga järsk – ja sammus Haruzini toaaknast langeva valguse nelinurka, sealt edasi Maklakovi akna alla, ühelt ruudult teisele nagu malelaual, poole maja pikkuselt kuni sissekäiguni, mille ees põles hädine latern ja kus kõnniteele üleminek tundus talle vastuvõetavana. Mehe käitumises oli midagi kirjeldamatult graatsilist, peaaegu artistlikku. Ovelacker vaatas talle järele ja naeratas. – Ent nüüd oli küll aeg minna! Koridoris oli juba kuulda liikumist; kõrvaltoas kõndis Haruzin kiirelt edasi-tagasi, nagu teeks viimaseid ettevalmistusi enne minema hakkamist. Ovelacker astus peegli ette ja silus juukseid, ta haaras juba parema käega mütsi – siis koputati uksele.

Ovelacker pidas hinge kinni ja vaatas ust – nagu tuleks seda terve ta elu jooksul ette vaid mõni harv kord, et koputatakse selle toa uksele, kus ta elab ja mõni inimene astub tema juurde sisse, näiteks tentsik, nagu praegu. Sel silmapilgul oli tema ootusärevus arusaamatu, inimlike mõõdupuude järgi lausa sõge, arvestades seda, mis nende inimlike mõõdupuude järgi üldse juhtuda võis.

Tentsik teatas külalisest ja ulatas rittmeistrile võõra nimekaardi. Ovelackerile piisas ühest pilgust, aga ta hoidis võõra kaarti veel tükk aega pihus. Ta kõhkles. Siis tõmbas ta paremast käest kinda. – Ta andis tentsikule korralduse kutsuda ohvitserid ja öelda neile, et nad hakkaksid minema, väljas ootava härra käskis ta enda juurde saata.

Pärast neid sõnu ja ulaani lahkumist jäi Ovelacker sinnasamasse seisma, kus ta oli, ja silmitses langetatud päi väikest valget kaarti, nagu loeks ta ikka veel, mis sinna kirjutatud oli: „Alfred Mohr, notar."

Kogu ahistus, kõik, mida Ovelacker tundis, peitus neis sõnades. Nii püüdlemine tulevikuhorisontide poole kui ka vastuseis nendele.' Aga ta oli sõdur ja teadis, et pigem võib riskida rünnata, kui lasta end igast küljest sisse piirata. Ja valmis teele asuma, otsustavusega, mis tuppa astuva vana mehe täiesti tasakaalust välja viis, sammus Ovelacker oma külalisele vastu, nii et tollele näis, nagu tahaks Ovelacker temast mööduda ja ukse juurde minna. Aga ta jäi seisma. Nad vahetasid tervituse, andsid teineteisele kätt, rittmeister vaatas

kahte väga helesinisesse silma, mis polnud küll eriti suured, aga kiirgasid ebatavalist jõudu, silmad olid siirad ja selged nagu lapsel, kuid pilk kindel, valmis kinni pidama kõike, mis üritas pageda. Kaks väärtuslikku vana silma, mis näisid olevat kindlalt kaitstud siniste klaaside taga, nagu kalliskivid pehme sametiga vooderdatud kärbis. Nüüd ei varjanud vana mees neid silmi enam, nüüd näitas ta neid ja vaatas nendega vastasseisjale otsa. Tema vasak, peaaegu naiselikult õrn valge käsi hoidis karakullmütsi ja prille, mis kõlkusid lõdvalt sanga otsas, need oli ta ilmselt alles majja sisenedes eest ära võtnud. Vanamoodsa pidulikkusega teatas ta veel kord oma nime ja soovis kindlalt veenduda, et tema ees seisab tõepoolest krahv von Ovelacker. Rittmeister kinnitas seda. Jah, tema on krahv von Ovelacker, aga...

Vanale notarile võis jääda mulje, et järgnev teade osutus tema võõrustajale raskeks, ent ta eksis, isegi kui see oleks selgitanud, miks rittmeister talle istet ei pakkunud. Ei, mitte teade ei osutunud talle raskeks, miski ei osutunud talle raskeks – Ovelacker lihtsalt viivitas silmapilgu, sest ta pidi teadmiseks võtma, et vanahärra oli kõnetanud teda saksa keeles ja tema oli saksa keeles vastanud.

...Aga ta kahetses siiralt, et ei saa paluda härra notarit sinna jääda. Ta oli just oma ohvitseridega teele asumas kella viieks määratud kohtuistungile. Aga homme, või kui see peab veel täna sündima, siis otsekohe pärast istungit, oli ta notari teenistuses.

„Nii...!" Rohkem ei lausunud külaline sõnagi. Ta seisis, käed rippu, vasakus käes müts ja prillid ning parem käsi kepi ümber klammerdunud. Isegi tema hall, hõre pealagi vajus alla. See jättis mulje, nagu oleks ta löödud, nagu oleks tark kääbus kogu oma tarkuses nõutu.

Aga pilku, mille ta järsku heitis Ovelackerile, kes oli lisanud veel veidi kahetsust ja kinnituse, et peab praegu sellest rõõmust tõesti ära ütlema – notari ebatavaliste silmade pilku ei saanud küll kuidagi lööduks pidada. Ta oli tõsine, aga vaoshoitud ja talitses kõiki mõeldavaid jõude endas, nii et jäi mulje, nagu tahaks ta – üürikese endassetõmbumise järel kosununa – enda ees seisva suurt kasvu ohvitseri oma jõule allutada.

Notar lausus, et sellisel juhul tahaks ta siiski veel täna täita ülesande, mille talle mõne tunni eest andis maanõunik, parun von Tödwen, kes temaga telefoni teel rääkis: tervitada ja väljendada

oma soovi võimaluse korral veel kord krahviga kohtuda, enne kui too oma väeosaga edasi ratsutab. Ja teiseks täita kurba kohust: väljendada oma kaastunnet kolme Ovelackerile lähedase inimese surma puhul. Teda ennast, kes ta oli olnud nii Drostenholmi härra kui ka Rae prouaga tihedamates sidemetes, kui tema amet seda nõudis, puudutas nende inimeste surm sügavamalt, kui ta väljendada suutis.

Koridoris paukusid uksed, hääled paisusid – vana notar ei paistnud seda kõike kuulvat. Ta ulatas Ovelackerile käe, selle õrna, pooleldi raugaliku, pooleldi tütarlapseliku käe. Tema kepi nikerdatud elevandiluust käepide kiikas käsivarre alt nagu elusolend.

Kolmandaks ja vastavalt tõsidusele, mis valdab inimest, kes leinab kolme nii kallist lahkunut, kolmandaks tahaks ta kadunud vabahärra von Gilseni kauaaegse nõuandjana edasi anda tähtsa teate. Krahv vabandab teda, kui ta eelnevalt veel kord üle küsib: kas ta ikka on krahv Nikolai von Ovelacker, krahv Balthasar von Ovelackeri ja tema abikaasa, sündinud komtess Lansdorffi, Rae proua ja vabahärra von Gilseni aastate eest surnud õe poeg? Selle noore krahv Andreas von Ovelackeri vanem vend, kes, nagu ta oletab, on alles Peterburis õigust õppimas või studeerib juba välismaal?

Jah, see ta on, notar ei eksi, kõik klapib.

„Siis...," alustas Ovelackeri ees seisev väike vanahärra eriliselt rõhutatud pidulikkusega, nagu esitaks ta oma usutunnistust. Siis tahaks ta krahvile... Aga ta ei jõudnud kaugemale. Koridorist kostis üha valjemaid hääli, need lähenesid uksele, koputati... Notar ei katkestanud juttu. Ovelacker võttis tal peaaegu paluvalt käsivarrest kinni.

Ta ütles vanahärra poole pöördudes, et viimane osutab talle suurema teene, kui ta arvata oskab, kui esitab selle avalduse pärast seda, kui Ovelacker on täitnud oma kohuse välikohtu eesistujana, seejärel hüüdis ta pilku ukse poole suunates valjult: „Sisse!"

Avatud uksele ilmus Haruzin. Nähtavasti oli ta toast lahkunud enne, kui notar sisse astus, sest muidu oleks ta pidanud kuulma, et Ovelacker vestleb külalisega.

Haruzin ütles, et tal on veel üks küsimus, kas ta võib rittmeistrit praegu sellega tülitada.

„Palun, mis see on?"

Haruzin pööras ümber ja viipas esikusse.

Kaks ulaani juhatasid läveni ühe vana mehe, säärsaabastes ja pikas, heinapepredega kaetud lambanahas vana talumehe, kes oli paljastanud oma imetlusväärselt patriarhaalse, kaelale langevate juustega pea ja mudis käe vahel pulstunud karvamütsi. Rauk nägi välja nagu üks hilinenult siia ilma sattunud apostel. Ta ei söandanud pead tõsta.

Haruzin küsis, kas see on too tüütu valvur, keda rittmeister pärastlõunal platsil oli märganud. Ta oli lasknud selli kinni püüda just siis, kui too jälle maja lähedal ringi luusis.

„Kas ta ütles, mis ta nimi on?" küsis Ovelacker. Jah, ta arvas, et see on võõrastemaja akende visa valvur.

Haruzin küsis vanamehelt järsult, mis ta nimi on.

Katkendlikus, kohmakas vene keeles, pea rinnal, tunnistas vanamees, et ta on Koiri peremees, isa, tema kolm poega olevat kinni võetud ja ta tahtvat nüüd...

„Ta peab kohtusse tulema!" hüüdis Ovelacker ukse suunas, ja vaevalt oli ta selle otsuse teinud, kui Haruzin ja ulaanid koos vanamehega lahkusid. Ukse jätsid nad lahti.

Vana notar oli vahejuhtumit tähelepanelikult jälginud. Miski ei jäänud talle märkamata, ükski sõna – kui halvasti ta ka vene keelt oskas –, ükski liigutus, mis tehti.

„Teil on raske ülesanne," sõnas ta seepeale vaikselt, mingite oma mõtiskluste kütkes, ja lisas siis: „Kas ta valvas teid siin võõrastemajas?"

„Jah," vastas Ovelacker.

„Homme siis," sõnas notar, kui nad trepist alla hakkasid minema, nüüd astus vanahärra siiski silmanähtavalt raskel sammul ja vaevaliselt.

„Jah, homme," vastas Ovelacker hajameelselt.

Ohvitserid lahkusid just võõrastemajast. Nende juttu oli kuulda paar sammu eespool.

Jõudnud ukse alla, jäi Ovelacker äkitselt seisma. Tal oli tunne, et vanahärra sõnaahtrus on midagi enamat kui suutmatus katkestatud jutuajamist uuesti selle koha pealt jätkata, kus ta pooleli jäi.

„Härra notar," lausus ta ja pidi vana mehe poole kummarduma, et mitte üle tema pea rääkida, „homme olen ma valmis andma teile mistahes selgitusi selle kohta, miks ma täna teie teadet vastu võtta ei soovi."

„Oh, ma tean, ma tean...," lausus notar mõistvalt ja vaatas Ovelackerile oma heledate silmadega otsa. Ovelacker ulatas notarile käe ja tõttas ohvitseridele järele.

Haruzin sammus üksi, viimasena grupis. Ovelacker jõudis talle järele. Ülemleitnant vilistas omaette, hambad huulde surutud. „Seal te olegi!" ütles ta ja lisas tüki aja pärast: „Lõpuks hakkas mul vanamehest kahju."

Kui viis ohvitseri lähenesid renteile, mis asus ringikujulise väljaku ääres ja kus pidi toimuma välikohtu istung, hakkas neile silma, kuipalju elavam oli siin selle hoone ümbrus võrreldes turuplatsiga, millest nad äsja üle olid sammunud. Hädine tänavavalgustus ja majaakendest imbuv napp tulekuma mitmekordistasid ööpimedust, kuigi maapinnal valendas värske lumevaip. Kaks ulaani valvasid maja peaust, mis oli pärani lahti, ükski kardin ei tõkestanud rentei teise korruse suurtest akendest hoovavat valgust ja kuna tuled põlesid ka alumise korruse vangikongides, suure maja kõigil treppidel ja koridorides, muutus väljak, mille keskel oli lumekiht täiesti puutumatu, nii heledalt valgustatuks, et oli näha, kuidas üksikud inimesed ja pominal juttu ajavad salkkonnad hanerivis äsja sissetallatud kitsast rada pidi valgustatud maja poole liikusid, oli näha, et platsi pimedamates nurkades, seal, kus algasid majad, seisid gruppides tihedalt üksteise vastu surutud inimesed, sosistades ja iga valguskiire eest pagedes; siin-seal oli näha mõnd süngelt valvavat üksiklast, kes oli loobunud isegi suitsetamisest, et hõõguv täpike teda ennast ja tema asukohta enneaegu ei reedaks.

Rittmeister Ovelackeri meelest oli säärane osavõtt sündmusest, mis kohe pidi algama, üleliigne ja seetõttu andis ta kohtuhoonesse sisenedes otsekohe korralduse, et vahtmeister, kes käsutas kongide ja peaukse ees seisvat valvet ning vange saatvat kaitsesalka, sulgeks väljaku, nii et ainult elanikud üle selle võivad minna. Ovelacker ei tahtnud välikohtuistungit tänavakogunemiste ja meeleavalduste saatel pidada.

Ta läks ohvitseridega üles suurde saali, mis oli enamusele veel võõras, ja pärast põgusat ülevaatust, kas kõik on sisse seatud nii, nagu tema soovis, tõmbus ta ohvitseridega naabertuppa, mille ta oli jätnud neile nõupidamiskohaks. Ruum oli jäänud endiseks, ainult toole oli toodud juurde, sest töö ajal oli siin tavaliselt vaid kaks tooli kahe kirjutuslaua ja nende taga istuvate ametnike jaoks.

Mantlit seljast võttes lausus kornet Kosljaninov leitnant Maklakovile, et saal näeb välja nagu sektantlik kirik. Pikk, rohelise vildiga kaetud kohtulaud, mille äärde oli lükatud viis tooli, laua ees pingiread kaebealustele, kes pidid istuma silmitsi kohtunikuga ning lõpuks vasakul ja paremal piki ruumi seinu tunnistajate pingid – Kosljaninovil olid mõtted kohe kirikule läinud, vähemalt mõnele neist lahkusuliste palvemajadest, kus jagati vaimult vaestele kergesti arusaadavaid seletusi.

Leitnant Maklakov ei olnud sellest märkusest kuigi vaimustatud. Ta kurk oli imelikult kuiv. Mantli ära pannud, vaatas ta ringi, teadmata, mis nüüd juhtuma hakkab, ja küsis endalt, kas tema on tõesti ainus nende seast, kellest saab esimest korda elus kohtunik. Ei, mõtles ta, ka leitnant Möllerile ja kornet Kosljaninovile oli see ka kindlasti esimene kord, kas ka rittmeistrile ja ülemleitnant Haruzinile, selle kohta ei osanud ta otsust langetada.

Tentsikud olid jäänud võõrastemajja. Kolm ulaani, kelle vahtmeister ohvitseridele tentsikuks oli saatnud, teatasid saabumisest. Neile näidati kätte kohad saali ülemises otsas, nurgas pühakupildi all. Seal tuli neil oodata oma ülesandeid.

Vahepeal olid kõik ohvitserid omadega valmis saanud; üks tentsik sai käsu hoolitseda peaukse sulgemise eest – see pidi avatama veel ainult hilinenud tunnistajate jaoks – ja juba seal ootavad tunnistajad saali kutsuma. Vangid pidi sisse toodama viimasena. Kümme ulaani olid saanud käsu neid istungi ajal valvata. Ulaanid seisid laetud relvadega kahel pool pingiridu, hoolt oli kantud ka nende väljavahetamise eest. Suure laua otstes, kahel pool kohtunikke oli koht kahele kirjutajale, kes pidid üles tähendama juurdluse kõige tähtsamad tulemused ja kohtuotsused, ning kui vaja, osutama ka tõlketeenust.

Ülemleitnant Pjotr Sergejevitš Haruzin oli esimene, kes kirjutuslaudade ja aktikappide vahel ringi jalutades sigareti süütas; kornet

Kosljaninov järgnes talle, kuid mitte enne, kui oli rittmeistrilt vaikselt küsinud: „Kas lubate?" ja saanud vastuseks hajameelse, lubava peanoogutuse, ulatas ta rittmeistrile kohe oma hõbedase etüi. Varsti suitsetasid kõik viis ohvitseri ringi kõndides, Haruzin seisis akna all, Möller näis olevat süüvinud mingisse „Riigi Teataja" numbrisse, mille ta ühe ametniku kirjutuslaualt oli leidnud. Ei lausutud peaaegu ühtki sõna. Viivu pärast läks rittmeister Haruzini juurde, kes seisis ikka veel äärmiselt tõsisel ilmel akna all ja näppis vasaku käega oma hõredat habet, parem käsi aga tõstis aeg-ajalt sigareti suu juurde. Peaaegu sõnatult juhtis ülemleitnant rittmeistri tähelepanu kaugel eemal asuva tuletorni valgusviirule. Valgusallikas jäi varjatuks, üksnes lehvikutaoline kiirtevihk paiskus katkematult pimedusse. Mõlema laualambi helk väikeses toas oli muutunud aina punasemaks, kuumus lambiklaaside ümber keerutas üles üha tihedamaid siniseid suitsupilvi. Keegi ei rääkinud. Aeg-ajalt tõstis vaid keegi ohvitseridest kuulatades pea.

Saalis hakati kolistama ja köhatama. Tunnistajad toodi sisse ja juhatati ettenähtud pinkidele. Leitnant Möller võis olla uhke arvukale pealtnägijate hulgale, kelle tema oli kaasa toonud, mehed ja naised, kes kohmakalt ja pelglikult üle parketi oma kohale hiilisid, naised paksude pearättidega, mida nad ka siin saalis niisama vähe valla päästsid kui oma rõivaid.

Hirm hiilis neil kõigil südamesse, kui nad vaatasid rohelist lauda ja esialgu veel tühje pinke selle ees. Nad vaatasid kuivade, kipitavate silmadega enda ette, kahetsedes juba ammu, et olid sõdurite saabudes esimese ehmatusega öelnud midagi, mis sundis neid hiljem siia tulema. Mehed keerutasid pihus karvamütsi ja põrnitsesid maha. Kui mõni söakam neist korra naabrile midagi kõrva sosistaski, puudus tollel julgus talle vastata. See oli ju sõda! Ja sõda tähendas nende jaoks ikka seda, et kohe lastakse maha. Võib-olla oli omavahel rääkimine hoopis keelatud? Ja siiski – nad hammustasid huulde – siiski: siin oli kole istuda, aga veel palju koledam oleks olnud koju sõita! Nad istusid liikumatult paigal; käed, mis alles äsja olid ringiratast keerutanud mütsiserva, millest karvad olid otsekui kärntõves välja langenud, isegi need käed peatusid; inimesi oli üleni halvanud hirm selle ees, mis nüüd juhtuma pidi siin saalis, kodukülas, kus kättemaksjad talust tallu

hiilisid, kord püssiga, kord petrooleumipudeliga, et reetjaile reedetute eest kätte maksta. Ent miks nad varem sellele ei mõelnud ja oma keelt ei talitsenud? Tegid nii, nagu ei teaks midagi. Jah, miks? Hirm halvas neid üleni. Ainult süda tagus lõhkemiseni, nad hingasid kähinal ja salamisi vandus igaüks endale: ma ei ütle enam mitte midagi!

Tunnistajatele ette nähtud pingid olid ammu pilgeni täis. Kõige eesmisel pingil istus Koiri peremees. Ta oli tulnud hiljem kui enamik teisi, aga võtnud enda valdusse koha esimesel pingil ja põikpäiselt selle juurde jäänud: ta peab istuma siin ees, just sellel kohal, mitte ühelgi teisel, jah, just sellel, visalt sikutas ta kohaomanikku õlast – tõusku aga üles ja andku see koht talle. Vana mees ei kartnud, et midagi tema käitumises võiks pahameelt tekitada.

„Tal on kaotada kolm poega, tema ainsad lapsed, talu pärijad!" käis mõnelgi läbi pea ja lõpuks tõusis ihaldatud koha omanik püsti ja läks istus tahapoole. Las Koiri Jaan istub pealegi seal ees, ehk saab ta seal natuke rohkem oma kolme süüaluse poja heaks ära teha kui mõnel tagumisel pingil!

Seal ta siis nüüd istus, see vana talumees! Ta oli ohates istet võtnud. Tema punaseid veresooni täis sarvjad silmamunad põrnitsesid tühje pingiridasid rohelise laua ees. Suu oli poollahti, seda varjas hall habe. Ta hingas raginal ja vilinal nagu tassiks rasket kotti veskist välja, ja istus liikumatult, küünarnukid reitel, otsekui oleks ära külmunud. Saal oli päris vaikne, kostis ainult mõni üksik köhatus, oli isegi nii vaikne, et võis kuulda, kui keegi neelas sülge. Isegi mahapõlenud Karusilma kõrtsi peremees, kellel oli kaasas veel neli-viis kodakondset ja kes vaevles nüüd Koiri peremehe kõrval oma parimates, tulekahjust päästetud riietes – isegi see kõrtsmik, kes oli algul veel aeg-ajalt oma vasakpoolse naabriga sosistanud, ei öelnud enam midagi ja higistas vaikses ootuses.

Korraga hakkas Koiri peremees saapaid ettepoole nihutama, nagu otsiks kindlamat toetuspinda, sest kohe tuleb püsti karata, tõmbas need siis jälle sahinal tagasi, et kohe uuesti ettepoole lükata. Vanamehe raske, tumepruun parem käsi, paksu sinaka soontevõrguga käeseljal ja moondunud, sügavale sissekasvanud küüntega, hakkas põlve siluma, lakkamatult edasi-tagasi, edasi-tagasi. Mõnikord tõmbusid sõrmed konksu, nagu tahaksid nad karusnahka

klammerduda, aga vallandusid kohe jälle ja jätkasid silumist. Ja alles siis, tükk aega pärast teda, kuulsid ka teised kaugusest kostvat müra: samme, mitmeid, mitmeid samme, raskete uste paukumist, raudtrellide kriginat... seejärel tuli trepist üles, aina lähemale ja lähemale paljude jalgade müdin, jalad lohisesid ja sahisesid paekivist trepiastmetel, neid saatis saabaste kõlisev taktsamm, nii nagu rahulikud karjasesammud saadavad rüselevat, trampivat karja, ikka lähemale ja lähemale, sahisedes ja lohisedes, ei ühtki sõna, ei mingit vaba tahet, ei midagi, mitte midagi peale mineku, peale selle mineku mööda treppe ja koridore, kohtu ette...

See oli nii õudusttekitav, et enamikul tõusis külm higi otsaette; niisked käed klammerdusid ümber põlvede. Mõni nägu kerkis, mõned silmad piilusid suure ukse poole – ent enamik päid vajus alla, silmad ei näinud midagi, naistel olid nad pisarais. Ainult priske kõrtsmik vaatas otse ette, nagu poleks ta midagi kuulnud. Siis ilmus saali tagumise ukse juurde esimene kaitsesalga ulaan. Ja tema taga nemad...

Värisevate põlvedega ajas vana Koiri end sirgu, üritas isegi püsti tõusta, kerkiski paari tolli jagu, ent vajus siis pingile tagasi. Tema lõug vajus jõuetult rinnale, suu jäi lahti, naabrite eest varjas seda pulstunud, turris ja võdisev habe. Vanamehe keel käis vahetpidamata mööda kuivi, lõhenenud huuli edasi-tagasi, nägu õhetas siinsest kuumusest ja jõuetud käed haarasid tühjust nagu surijal. Kõrtsmik silmitses pingiridade vahele pugevaid inimesi, kui tema kõrval istuva vanamehe rinda äkitselt lõhestas kähe korin. Koiri peremees oli oma kolm poega üles leidnud! Pisarad tõusid tal silma, teda näis valdavat sügav rammestus. Sõnulseletamatult õnnelik, et nad olid veel elus, kössitas ta pingil ja näis aina tahtvat püsti tõusta, et nende juurde komberdada.

Vangid toodi sisse neljakaupa reas.

Mehed tunnistajapingis hõõrusid silmi, nagu oleksid need magamisest rähmas. Naised hingasid sügavalt ja langetasid pilgu. Mitte nemad üksi ei olnud seda adunud – igaühel, kes vange nägi, oleks nende tumm rongkäik kusagilt sügavamalt kui ainult silme eest läbi käinud. See oli viletsus ise, mis seal üle tuhmilt vastu peegelduva parketi pinkide poole hiilis, et vahtipidavatest ulaanidest möödudes oma kohale

asuda: mees mehe järel, nii nagu nad kinni võeti, nii nagu nad ulaanide mõõga ette jäid – määrdunud, haavad paksude, hallikaks tõmbunud sidemete all, täistuubitud vangikongi õhupuudusest kahvatud, magamatusest ja napist toidust kuhtunud – kaltsakad, kelleks salajased ööbimispaigad heintes ja tihnikutest läbimurdmine röövkäikudel nad muutnud oli, löödud ja alandatud – sedavõrd, kuivõrd nad vahepeal mõistusele olid tulnud. Mõned neist, tõsi küll, ei hiilinud, vaid läksid teistest kiiremini, kindlalt ja iseteadvalt pinkideni; mõned aga, neid oli vast kolm, kõndisid nii, nagu oleks nad väsinud pikast päevatööst. Nad hoidusid tihedalt üksteise ligi, korra pani üks neist isegi käe teise õlale, justkui tahaks osutada: see pink siin, selle rea vahele tuleks minna.

Suures saalis heleda lambivalguse käes, puhaste seinte vahel ja seintel rippuvate tumedaks tõmbunud suurte piltide all, läikival parketil nägid need kujud kaks korda armetumad välja; nii mõnelgi pingil istuval mehel ja paljudel naistel keerles aga neid vaadates peas mingi mälupilt: põlev mõisahoone, sädemeid pilduv tall, möirgav inimhulk, kes härrastemaja peauksest vestibüüli trügis, tuikuvad kujud, kes kaasavõetud asjadega majast välja jooksid, kui leegid katuseni üles lõid; rusikad, punase templiga käesidemed, kuuetaskust väljapiiluvad pudelid, pöörased kõned, ilkumine, et kus vanale kitsele ja tema tallekesele, mõisaprouale ja noorhärrale, alles sai näidatud... Mõne jaoks oli mälestus nii elav, et hing jäi kinni nagu tookord – jälle langes lambivalgus nägudele punakalt nagu tulekuma; neil seal pinkidel olid sama sakris ja võidunud juuksed kui noil sellidel tol õhtul; särgikraed olid neil täna sama lahti kui tookord; ka täna paistsid särgi vahelt hirmsate tätoveeringute sinakad jutid ja näod... näod... Oh jumal, kas seda peab ütlema? Peab tõesti ütlema?... See väike musta peaga mees seal rääkis, kuidas ta prouat jalaga lõi, nii et too täies pikkuses maha kukkus, et enam mitte tõusta; ja kolmanda pingi viimane, suur lõhekarva juustega tedretähniline mees – ta ütles, et on vagunitehase tisler Tallinnast – oli joostes teiste juurde tulnud ja küsinud, kas nad ei tahaks seda ka ühe sakslannaga teha, võib-olla on too isegi sinivereline, siinne parun olevat selles suhtes õige hakkaja olnud, nagu ta kuulnud oli. Ta oli sakslanna vankrikuuri kinni pannud, too võis olla õpetaja või midagi taolist. Kes tahab, sellele annab ta kuurivõtme, aga sissepääs maksab kolm rubla.

Kas ta peab seda ütlema? Või võib ta teha näo, et see elajas ei ole iial tema teele sattunud? Aga vaene Lydia istus nüüd kodus ja nuttis endal silmad peast ja tal tõusis palavik ja oli veel ühtteist, millest ristiinimeste hulgas rääkidagi ei sobi. Kaksteist rubla teenis see sell Lydia pealt, ilma et too ennast kaitstagi oleks saanud! Ja siis ta peaks vait olema? Mitte midagi ütlema? Tegema näo, et ei tea midagi? Kas väiksel musta peaga mehel oli siis õigus naist kuritarvitada? See naine oli teda aidanud, kui ta oma esimest last sünnitas – seda ei saanud ka maha vaikida. Just nimelt, paruness oli teda, Uuetoa Liinet aidanud! Ja ükskord hiljem oli Lydia tema lapsed surmasuust päästnud, kui nad leetrites olid ja oleks juba peaaegu liiga hilja olnud. Ja kui tema Juhan tahtis Lepiku-lesega mehkeldada, oli ta Juhanit noominud, temaga ilusti kõnelnud ja ta oma laulatatud naise juurde tagasi saatnud. Seda kõike ei saanud unustada. Muidugi, parunid olid parunid, ja ega see õige olnud, et nad siin härradeks olid. Mida kõike polnud emad ja vanaemad neile siin pikast pisarate ajast jutustanud! Härrad olid olnud nagu saatanad – kalgid ja saamahimulised, tõelised kurnajad! Lausa ime, et praegu üldse veel muid inimesi peale sakslaste ja poolsakslaste olemas oli! Aga Rae proua... Muidugi, tema ei räägiks oma lastele seda, mida vanaema ja ema kord talle olid rääkinud. Nii et ta võiks kohtule ikka midagi öelda, eks ole? Heategu saab tasutud, seda peaks Rae proua märkama, isegi kui ta juba surnud on. Ja ta ise – ehk saaks ta tasu veel oma eluajal kätte?

Vahepeal oli ka mahapõlenud Karusilma kõrtsi peremees väikese arvestuse teinud, rahulikult, just nagu mõne turupäeva lõpul, kui rahvast palju teedel liikumas, kõrtsikassat üle lugedes. Viis süütajat tundis ta ära, viis päris kindlasti, ja õnneks oli ka Illusti Jüri nende viie hulgas, seal esimesel pingil, see ennasttäis krants!

Sellele Illusti Jürile võiks täna õige kätte maksta, mõtles mõni teine. Kõigepealt tüdruk ära krabada ja häbisse saata ja siis tagatipuks haavlitega vastata, kui talle öeldakse, milline lurjus ta on...! Ta vaataski parajasti siiapoole. Jah, las olla nüüd hirm naha vahel! Nüüd...

Nüüd astuvad sisse kohtunikud. Üks, kaks, kolm, – viis ohvitseri. Ja kaks kirjutajat. Misasja? Mis nüüd? Ahsoo, peab püsti tõusma, kui nad tulevad, seda see müksimine ja togimine siis tähendaski.

Karusilma kõrtsmik tõusis aukartlikult püsti. Sealt tuli kõrge ohvitser, kes oli ta nii lahkelt ära kuulanud. Kõrtsmik oli valmis lisaks veel

üht sügavat kummardust tegema, nagu pühamast pühama, Kuremäe jumalaema pildi ees, aga ilma kummardusetagi tilkus tal higi pärlendades rasvastelt juustelt madalale laubale, ta oli nii korralikult riides, nii pingul oma tärgeldatud rinnaesisest ja kättemaksuihast, lõpuks ometi pidid süütajad karistust kandma.

Ohvitserid olid laua äärde astunud, rittmeister kõrge tooli juurde laua keskel, temast paremale Pjotr Sergejevitš Haruzin, vasakule leitnant Vladimir Karlovitš Möller; edasi Maklakov ja kornet Kosljaninov. Kaks kirjutajat seadsid end sisse laua otstes, nad laotasid paberid laiali, haarasid pliiatsid, tõmbasid enda ees seisvad laualambid lähemale. Ohvitseridega koos võtsid ka kõik ülejäänud taas istet. Ainult valve vangide pingiridade kõrval jäi seisma. Alles nüüd tõi üks käskjalgadest kõrvaltoast, kust ohvitserid väljunud olid, lauakese, millel lebasid mõned esemed. Mis see oli, jäi enamuse eest varjatuks, ulaan asetas laua kohtunike selja taha, nii et rittmeister või leitnant Möller pidid käe välja sirutama, kui nad midagi vajasid. Leitnant pööras ümber ja tundus, et ta vaatab veel kord üle, ega sealt ei puudu ühtki eset, mille ta ise vangide nimede taha kirja oli pannud: foto, mis kujutas relvastatud mässajate väesalka ja mille ridades oli näha mitmeidki nägusid, mis praegu kohtunikele vastu vaatasid; kuldkellad sedelitega selle kohta, kellele nad varem õiguse järgi olid kuulunud ja kelle juurest nad viimaseil päevil leiti; relvad ja lipud ja lõpuks, kõige peal, hall linane kotike, mis oli pungil ja nii raske, nagu sisaldaks ta kulda, ainult kulda. Aga valdav enamus sellest, mis nimekirjades seisis, ei olnud sel lauakesel endale kohta leidnud. Pool suurest saalist oleks täis saanud, kui sinna oleks kokku kuhjatud kõik, mis tol ööl, tulekahju valgel, kas seljas, kärus või vankris ära taludesse oli veetud. Lisaks oli tuli hävitanud terve maja, sama suure kui see siin, omandi, mis oli loodud mitmete põlvede jooksul, nähtamatu varanduse, mis oli pöördumatult kadunud. Mis loevad seal hobused ja vankrid, mille jõugu alistajad saagiks said, või mõõgad ja pistodad, revolvrid ja püssid, sõjakassad ja lendlehed, lauahõbe, mis leiti tükkhaaval püksi- ja mantlitaskutest ning õlakottidest, siinseal mõni määrdunud punane lipp, revolutsioonitribunali labasevõitu pitser, mis oli juba paljude inimeste saatuse üle otsustanud? Liivimaal oli maha põletatud kaheksakümmend viis mõisahoonet,

Kuramaal nelikümmend viis, Eestimaal viiskümmend neli! Kuipalju süütuid loomi oli surnuks piinatud – ainult sellepärast, et nad kuulusid sakslastele! Kuipalju kirikuid oli rüüstatud, kuipalju pastoreid ja mõisahärrasid, sõdureid ja ohvitsere maha lastud, surnuks torgatud, lõhki kistud! Ja kuipaljud läti ja eesti talupojad olid pidanud aknast sissetulistatud püssikuuli läbi tasuma selle eest, et tundsid oma härrade vastu poolehoidu või olid kahtluse all, et tunnevad: kõik need „hallparunid", peaaegu vihatumad kui parunid ise! Kuipalju õle- või laastukatusega talusid oli tõrvikutest leegitsema löönud, nii et nende elanikud hirmust mõistuse kaotasid ning suitsu sees vastu suletud uksi ja aknaid viskusid, otsides pääsemist, mis oli tehtud neile võimatuks, kuni nad suitsust lämbudes oma kokkuvariseva maja palkide all ära põlesid!

Kohtunikud laua taga ja kirjutajad, tunnistajad oma pinkidel ja kaebealused, käskjalad nurgas pühapildi all, otsekui raidkujudeks tardunud ulaanid saali keskel pingiridade kõrval – keegi ei liigahtanud ja sekundi või ainult sekundi murdosa valitses saalis haudvaikus, nagu oodataks veel midagi või nagu oleks kõiki neid inimesi haaranud hirm nende ohtlike omavaheliste suhete ees, millesse nad pidid astuma ja mida maapealse kohtu seadus siin nõudis: mitte iial enam silmanähtavalt üksteisest erineda, mõne puhul võis see kehtida surmatunnini, eluajal aga tunnistada just seda seadust, mis võis nad surmale määrata. Seda korduvalt puhastatud, kaebealuste silmis õiglasemaks muutunud seadust, mida kuulutasid kas vabadust armastavad vene kohtunikud või nende endi rahva hulgast pärit õigusemõistjad ja mille järgi säärased vabadusvõitlejaid nagu nemad käristati sakslase mõrva eest vaid lühikese vabadusekaotusega, sest karistamisväärseks peeti sel puhul vaid „avaliku korra rikkumist". Selle teotatud, alandatud, äraostetavate või salamisi mässajatega mehkeldavate kohtunike poolt korduvalt ärahooratud seaduse leidsid viis ohvitseri eest. Seaduse, mille jumalast antud suurus ja väärikus oli läinud poliitiliste plaanide nahka. Ent täna ei olnud see mitte seesama seadus, mida kohtunikud ja advokaadid ning terve ametnike armee tavaliselt läbi paksude kaustade lohistasid, nii et temast jäi järele vaid arvukate poliitiliste riugaste ning salajaste autute kokkulepete poolt nurka surutud viirastus, mis ei saanud endale enam kuidagi nõutada inimeste tööde ja tegemiste mõõdupuu osa. See

oli seadus, mis rakendus igale kurjategijale kiirelt ja aktikaugena, seadus, mis ei teinud mööndusi, au seadus autute vastu, seadus, mis ei kasvanud välja rahuaja arusaamadest selle kohta, mida inimene oma kaasinimestele võlgneb, vaid seadus, mis tabas nagu kättemaksujumalanna piits ja oli süngelt üles kerkinud aegadest, mil inimene ja rahu midagi ei maksnud: sõjaseadus.

Ükskõik, kas otsus määras surma, piitsahoobid või Siberisse asumisele saatmise, edasikaebamisele see ei kuulunud; ja mis sellest, et tsaar oli Jumala asemikuks pühas Vene riigis ning tema võimuses oli õndsaks kuulutada või aegade lõpuni ära needa: see oli süüga koormatud maa seadus, tema otsusesse on külvatud eksimine ja toimimisse süü, mille all kannatab kõik elav. Tsaari nimel avas rittmeister krahv von Ovelacker öise kohtuistungi.

Loeti ette kolmekümne nelja kaebealuse nimed, nad istusid liikumatult, ainult siis, kui nende nimi välja öeldi, liigutasid nad end, nagu oleks ettelugeja hääl neid puudutanud. Järgnes tunnistajate väljahõikamine, nende nimekiri ettelugeja paberilehel oli poole lühem. Peale kõrtsmiku ja tema kodakondsete ning tema kõrval istuva vana mehe nimetati ära kõik, kes istusid pinkidel paremat kätt.

Kõrtsmik köhatas ja torkas sõrmed erutatult kõva krae vahele, mis teda poos. Ta tahtis püsti tõusta ja endale tähelepanu juhtida, aga see jäi vaid mõtteks. Ta niheles rahutult pingil ja kuidas ta oma kaela ka ei sirutanud, olekski ta tõenäoliselt kahe silma vahele jäänud, kui mitte vana mees tema kõrval poleks püsti tõusnud ja kähistanud: „Pidage, pidage!"

Käed ette sirutatud – vannutades neid, et nad kinni peaksid, tema on ka seal! –, oli vana Koiri peremees püsti tõusnud ja teda kuuldi juba enne, kui ta ühtki sõna oli lausunud.

„Vanameest ei ole meie nimekirjas," sõnas Haruzin Ovelackerile vaikselt ja otsekui murelikult.

Vana talumees polnud ikka veel midagi öelnud. Ta seisis ja tammus jalalt jalale, käed välja sirutatud, võimetu sõnagi lausuma, nagu oleks oht, milles ta asus, liiga suur ja halvaks tema kõnevõime.

„Tunnistaja Koiri," dikteeris Ovelacker parempoolsele kirjutajale nimekirja lisamiseks ja noogutas vanamehele, et kõik on korras, ta võib istuda. Vanamees vajuski kohe pingile. Ent nüüd tõusis püsti

kõrtsmik ja tema kodakondsed järgnesid talle silmapilkselt. Haruzin silmitses seda rida vastumeelselt ja kortsutas kulmu.

„Svejneeks, Kristjan Svejneeks, kõrtsmik," kogeles kõrtsmik, „härra kindral..."

„Hea küll!" Ovelacker viipas tõrjuvalt ja käskis kirjutajal ka selle tunnistaja nime kirja panna. Aga kirjutaja polnud nimest aru saanud.

„Svejneeks, Svejneeks, Kristjan," pomises varem nii jutukas kõrtsmik üha enam higistades, kirjutaja pööras ümber ja vaatas talle suhu. Kas ta nimest lõpuks aru sai, jäi selgusetuks. Igatahes pöördus ta otsustavalt ja kandis paberile oletatavasti kõrtsmiku poolt öeldud nime. Kõrtsmiku kaastunnistajad ei saanud üldse sõna.

Sellest täpsustusest oli möödunud vaid mõni minut, aga need minutid tundusid enamusele tundidena. Tundidena, mille vältel kõik oli aina süngemaks läinud, pinevuse ja ootuse tundidena. Kas sellest pinevusest sünnib lõpuks otsus? Inimeste kõrvu oli jõudnud, et välikohtud ei kesta kaua; vaevalt on kellegi nime küsitud, kui nime kandja juba süüdi mõisteti. Aga ei, veel ei langetatud otsust, siinsed kohtunikud olid põhjalikumad kui kõik ülejäänud.

Ovelacker palus endale ulatada kaebealuste ja tunnistajate nimekirjad. Ta silmitses viivu pabereid, tõstis siis pea ja hakkas üle saali kostva häälega rääkima. Sel ja sel kuupäeval, õhtul kella kuue paiku, nagu küsitlustest on selgunud, sooritas relvastatud jõuk kallaletungi Rae mõisale. Härrastemaja, valitsejamaja ja mõned kõrvalhooned, mis eelnevalt süüdati, põlesid maha, mõisaproua ja tema poeg tapeti ja tarvitati ka muul moel kõige hirmsamat vägivalda. Selle kuriteo eest on esitatud kaebus nendele vahistatutele siin, lisaks süüdistatakse neid selles, et Raelt lahkudes vägivallatsesid nad samamoodi ka Karusilma kõrtsis ja Drostenholmi rüütlimõisas. Ta tahab kaebealustelt küsida, kas nad tunnistavad end süüdi, esimesena endiselt mõisasulaselt Aado Kruusimäelt! – Ovelacker heitis pilgu vangidele.

Ühelt pingilt kerkis aeglaselt üks kogu, kes tõmbus nii küüru, nagu oleks ta õngekonksu otsa aetud, vaatas kohtunikule otsa ja vaikis, pilk otse ette suunatud.

Ovelacker küsis, kas ta tunnistab end süüdi.

Hiiglase kasvu poiss, kelle käed olid klammerdunud eesoleva pingi seljatoe külge, lasi pea longu.

„Jah või ei?"

„Tunnistan küll," pomises ta ja siis ei kostnud tükk aega sõnagi.

„Aga..."

„Mis aga?"

Aga... aga... tema ei olevat neid maha löönud, ta olevat ainult pealt vaadanud.

Ovelacker küsis, kas pealtvaatamine tõi ka sisse kuldkelli; see kell siin, kaanel vabahärra vapp, võeti ju temalt ära!

Vaikimine, pikk vaikimine. Lõpuks: keegi olla selle talle kinkinud.

„Kes?"

Ta ei suutvat enam meenutada.

Kosljaninov läks raevu. Mis mõte sel on, küsis ta endalt. Mehest oli ju näha: ta varastas selle kella, võib-olla marodööritses laiba kallal – milleks neil lihtsameelsetel valedel üldse peatuda? Ta kirjutas kaebealuse nime juba märkmikku – selline märkmik oli iga ohvitseri ees laual – ja tegi nime taha ristikese, juba nüüd; tunnistajad polnud veel sõnagi lausunud.

Kohe seejärel küsitles Ovelacker tunnistajaid; kaebealune seisis niikaua püsti. Kas tunnistajad olid Kruusimäge näinud või tema vägivallatsemist pealt vaadanud? Nad peavad sellest teatama. Tükiks ajaks sugenes pingiridade vahele vaikus. Kaebealune põrnitses tühjusesse, kordagi ei ränanud ta pilk tunnistajate poole. Lõpuks kostis ridade vahelt sosin, nagu räägiks keegi arglikult omaette, sest tal puudub julgus seda valjult välja öelda. Ohvitseride näod pöördusid pinkide poole paremat kätt. Seal oli alanud üha kasvav liikumine ridade vahel – ja lõpuks tõusis üks mees tunnistajate poole vaatamata püsti, nagu oleks naabrid ta üles lükanud: jah, tema kuulis Kruusimäge ütlemas, et asi tasus ära, too sai oma jao kätte.

„Kes?"

Noorhärra nimelt, Kruusimäel oli temaga paari päeva eest tüli olnud, sest ta peksis hobust nagu segane. „Nüüd sai ta oma jao kätte," oli Kruusimägi öelnud, „ükskord peab see orjus lõppema." Ta oli ka kella näidanud ja öelnud, et see oli ehtsast kullast ja et nüüd ta teeb endale ise aega ja võib oma ajaga teha, mida tahab ja... ja...

„Ja?"

Mees seisis ja näis sõnu otsivat. „Ja..."

Ovelacker ootas, kõik ootasid, ka kaebealune. Esimest korda vaatas ta tunnistaja poole, kes seisis, pea longus.

„Ja?" küsis Ovelacker veel kord nõudlikumalt.

„Muud ei midagi!" lõpetas tunnistaja äkitselt ja ohkas valjult.

„See on kõik?"

„Jah."

„Kas tõesti kõik?"

Mees tõstis pilgu, nõudlik hääl oli teda otsekui hoiatanud, ta vaatas kohtunikule otsa ja lasi pilgul sihitult ringi uidata, kuni see jäi pidama kössitõmbunud sulasel.

„Jah, kõik!" ütles ta veel kord, kuidagi vabanenud toonil.

„Ja rohkem keegi Kruusimäge ei näinud?" küsis Ovelacker tunnistajate salgalt.

Mitte keegi. Ükski tunnistaja ei andnud endast märku.

Mis oli kaebealusel nüüd öelda. Oleks parem, kui ta avameelselt tunnistaks, et ta võttis kuldkella surnud härra taskust.

Vaikus.

Jah või ei? Mõelgu sellele, et aus ülestunnistus võib tema asja ainult parandada.

Taas vaikus. Maklakov rehkendas, et kui nii edasi läheb, istub ta siin järgmise hommikuni. Ka Kosljaninovil oli sama mure, tema jaoks oli asi niikuinii otsustatud. Rittmeister ilmutas arusaamatut kannatlikkust.

„Jah..." Vaevu kuuldav jah-sõna.

Siis ta ehk tunnistab ka üles, et oli all mõisahallis koos nendega, kes härrastega rääkisid? Ja siis ta võiks ehk ka üles tunnistada, et oli ise ka korra löönud?

Vaikimine, pikk vaikimine. Kosljaninov maalis nime taha veel ühe ristikese, samasuguse nagu eelmine, ainult veel rasvasema, ta võttis endale selleks aega.

„Jah." – Korraldust ära ootamata võttis pikakasvuline sulane istet, ta lihtsalt vajus pingile. Ja Ovelacker isegi ei noominud teda selle isekuse pärast. Ta tegi endale mingi märkme, tõstis pilgu ja hüüdis välja järgmise nime, mispeale laiaõlgne, üleni rõugearmiline, laiade põsesarnade ja väikeste, tumedate, sügaval asetsevate silmadega tööline sõna otseses mõttes püsti kargas.

Küsimus küsimuse järel. Ei, tema ennast süüdi ei tunnista. Ta on süütu, täiesti süütu.

Kust ta siis tuleb?

...Pärnust.

Ja mis ta siin teeb?

Ta oli tahtnud tööd otsida.

Miks tema passis siis elukohana seisab Valmiera.

Sealt olevat ta ära tulnud.

Aga seda passis kirjas ei ole. – Ovelacker silmitses koltunud, määrdunud dokumenti.

Ei ole, see võib nii olla küll. Ta ei kirjutanud end välja, sest ta ei teadnud, kas...

Sellest piisas. Möller, kes oli rõugearmilist tükk aega silmitsenud, avaldas Ovelackerile arvamust, et seda poissi võib küsitlema jäädagi.

„Tunnistajad!"

Korraldus tunnistajatele endast märku anda tuli kaebealusele liiga vara. Tema ise oleks tahtnud veel palju rohkem öelda. Teadlikuna sellest, kust teda nüüd oht ähvardas, vaatas ta kokkupigistatud huultega tunnistajate poole. Nähes nelja tunnistajat endast märku andmas, läksid ta silmad küll veidi suuremaks, aga see oli ka kõik. Kõik vaatasid tunnistajate poole, kes hakkasid nüüd oma tähelepanekutest ette kandma – kõik peale Mölleri. Sel ajal, kui teised jälgisid nende naiste ja meeste nägusid, kes jagasid põhjalikke seletusi ja kelle kirjelduste puhul üks kahest kirjutajast pidi alatasa tõlgina sekkuma, et ohvitseridele selgitada, millal, kus ja mille juures võõrast nähtud oli – jälgis Möller mehe nägu.

„Küsitleda Kruusimäge!" lausus Haruzin kõlatult rittmeistrile, kes ikka veel tunnistajaid kuulas, otsekui tema mõtteid lugedes.

„Kruusimägi!" – Taas kerkis pikka kasvu sulane nagu õngekonksu otsa aetuna pingilt, jälle valitses küsimuse ja vastuse vahel pikk vaikus, lõpuks kostsid sõnad: „Jah, see mees oli ka seal, üks esimesi."

Rõugearmiline vaatas üha suuremate silmadega ühe otsast teise otsa. Ta täheldas, et seda mängu mängiti ilma temata – ilma temata, kes ta alati oli tahtnud esimest käiku teha. Nüüd ta ärritus ja tahtis sõna saada, tema pilk käis lakkamatult edasi-tagasi mööda

tunnistajate, kohtunike ja kaassüüdlaste ridu. Ta... ta... see kõik polevat tõsi!

Ta võib istuda, tema juhtum on lõpetatud!

See oli esimene Kosljaninovi maitsele vastav ülekuulamine. Kornet eelistas küll lootusetuid juhtumeid, aga asi hakkas tema jaoks igavaks muutuma. Paar korda oli tal tulnud haigutust alla suruda. Alles nüüd lõi jõuliselt välja väsimus pärast eilset pikka päeva ja pidevat ratsutamist, pärast lühikest ööd ja tänast pingutavat päeva. Möller oli teda ka siia-sinna jooksutanud nagu mingit pulmakutsete jagajat.

Ja põhimõtteliselt kordus see kõik siin. Teised nimed, teised näod, uued tunnistajad või ikka needsamad, või mis kõige hullem – üks nimi ja ei ühtki tunnistajat tema kuritööle, üksnes relvade omamine või röövitud vara, lõputuna tunduvad pausid rittmeistri küsimuste ja vahialuste vastuste vahel... Ohvitseridel pidi siin mingi klubi olema. Loodetavasti pole see juba kinni, kui see lugu siin läbi saab. Aga võibolla läheb ta täna hoopis kohe magama. Pole ette teada, kui vara nad homme üles trummeldatakse! Jah, trummeldatakse... Trumme oli kombeks taguda ajal, mil saatjaskonda veel täie pidulikkusega suhtuti... See poiss seal jätab talle pisut viisakama mulje! Mis ta nimi oligi? Pumpur. Ja kes ta ametilt oli? Õpetaja? – Talle oli räägitud, et see oli kõige hullem sort, eriti neis provintsides. Sellest õpetaja Pumpurist oleks võinud ka midagi muud saada, näiteks habemeajaja, üleliia terase mõistusega ei paistnud ta just olevat. Aga tal olid prillid ja – jumala eest, oli sel sellil aga häbematust! – ta kandis punast lipsu!

„Vastik tegelane!" pomises Kosljaninov ülemleitnant Haruzinile. Vaatamata sellele, et Haruzin jälgis tähelepanelikult juurdlust, näis kibestunud kornet talle nalja tegevat. Ta noogutas kornetile tummalt, otsekui vastuseks, et jagab tema seisukohta.

Õpetaja pidas ennast huvitavaks ja tõmbas sõrmedega läbi pikkade salkus juuste. Ta kavatses teatavaks teha, et on veendunud sotsialist ja leiab, et proletariaadi ülemvõim on väärt, et selle pole püüelda, aga ta mõistab hukka toore jõu kasutamise selles staadiumis. Niisiis polnud ta ka... ja nii edasi ja nii edasi, ja tema näost, mis pidi mõjuma ausalt ja väärikalt, luges Kosljaninov välja, et tema polnud midagi teinud. Ta oli pidanud vaid vabameelseid koduseid

palvetunde Riia komitee proklamatsioonidega, mis olid omamoodi pühakirjaks. Õpetaja ei taibanud, kuivõrd oli see jutt – ohvitseride kõrvus – tema enda vastu. Nüüd küsiti tunnistajatelt, kuidas oli õpetaja kõnesid ümbruskonnas vastu võetud ja kas ta väljendas alati selliseid seisukohti nagu täna; vahialuste käest aga küsiti, ega õpetaja polnud jaganud neile nõuandeid relvajõu kasutamise poolt või vastu. Esimest korda andis terve tunnistajate hulk märku, et tahab sõna saada. Jahmunult vaatas õpetaja innukaid kaebajaid. Iga lihas tema näos tõmbles, ta tõmbas muudkui käega läbi juuste, et ohjeldada paari laubale kukkuvat salku.

Teda olevat valesti mõistetud, teda olevat täiesti valesti mõistetud, hüüdis ta tunnistajate jutu vahele, kuni Ovelacker keelas talle need vahelehüüded. Lasku tunnistajatel lõpuni rääkida, võib-olla saab ta seejärel veel korra sõna. Sealtpeale vaatas kaame õpetaja ainitisel pilgul tunnistajaid ja kohtunikke, võttis kord ühe, kord teise käe eesistuja pingi seljatoelt ning avas suu. Ta näis käeviipega paluvat, et teda ära kuulataks, aga kõige lähemal seisev vahisõdur urises, et olgu vait ja Pumpur lasi justkui mingis suurtsugu resignatsioonis käe alla ja pea rinnale vajuda ning kehitas õlgu. Nüüd pidi ta taluma tunnistajate harimatust ja nende labaseid valesid selle kohta, mida, millal ja kuidas tema olevat öelnud ja kus ta neid viimati oli tüüdanud oma seisukohtadega: et mängus olevat kõik, et nüüd sirutab iga lätlane käe tähtede järele, et nüüd sünnib tööliste ja talupoegade vabariik, Lätimaa, millest nende isad olid unistanud! Armu andmata minnakse parunite, võõramaiste kapitalistide ja nende käsilaste vastu...

Üksteise järel rääkisid tunnistajad ühtsama. Õpetaja vaatas maha. Nüüd lasi ta ka juustel rippuda, nii nagu nad rippusid. Ja vahialused? Ovelacker suunas pilgu pingiridadele. Oli neil midagi lisada? Kas õpetaja oli neid juhendanud, oli neile lendlehti andnud, neile selgitanud, kuidas võitlust pidada? Kas ta tutvustas neile sotsialistliku partei organisatsiooni?

Õpetaja tõstis pilgu, nagu poleks ta õigesti kuulnud. Ta tegi parema käega hoogsa liigutuse, mispeale lähim ulaan võpatas nagu välgust tabatult ja seadis karabiini laskevalmis. Kõik pinkidel istujad võpatasid. Mida õpetaja tahtis?

Ulaanide poolt äraheidutetud õpetaja, kriitvalge ja moondunud näoga, ei tahtnud midagi, enam mitte midagi. Ta tahtis öelda, et see küsimus ei puutu asjasse, nii nagu ta diskussioonides oli harjunud tegema. Ent siin ei käinud diskussioon.

Vahialustelt küsiti veel kord, kas neil on midagi öelda.

Õpetaja ei uskunud oma silmi. Tema ees tõusid mõned kõhklevalt püsti, tema taga kerkis paar inimest.

Õpetaja ajas silmad pärani, nagu näeks ta vaime.

Esimene ütles: „Kui me Varglasse läksime, seletas õpetaja mulle..."

„Niinii, siis kui te Varglasse läksite," sekkus Ovelacker kõneleja jutusse ja pöördus järgmise poole. „Mida ta sulle ütles, kui sa Varglasse läksid?"

Vaevalt oli õpetaja kuulnud küsimust ja märganud lõksu, mille see seadis, kui ta käed laias kaares üles tõstis ja kõigi teiste vangide poole pöördus, hüüdes vannutaval toonil, ilma et keegi oleks palunud: „Teie ei olnud ju üleüldse Varglas!"

Esimest korda tundsid viis ohvitseri kohtulaua taga selle mehe vastu midagi lugupidamise taolist. Tema kaaslased tahtsid teda reeta ja tema hoiatas neid iseenda reetmise eest, kuigi oli neile nii vähe tänu võlgu. Kosljaninov lausa armastas õpetajat selle eest ja oleks temaga meelsasti öö otsa juttu ajanud, muidugi, enne hommikut oleks ta pidanud talle naha peale andma. – „Suurepärane!" ütles ta Haruzinile ja selle sõnaga võttis ta kõik kokku.

Ovelacker püüdis jätta muljet, nagu ei omistaks ta õpetaja äsjasele vahelehüüdele suuremat kaalu kui mistahes korduvale sõnakuulmatusele. Kuid ta hoiatas õpetajat, et soovitab tal viimast korda suu pidada, muidu ei võeta teda üldse enam kuulda, kästakse ära viia ja langetatakse otsus. „Niisiis," pöördus Ovelacker taas esimese mehe poole, kes oli alustanud sellest, mida Pumpur talle enne Varglasse minekut ütles, niisiis võivat too nüüd oma juttu jätkata.

Ent nüüd hakkas mees põiklema. Jah, õpetaja olevat talle küll midagi öelnud, aga ta ei mäleta enam täpselt, mida just, keerutas mees end välja.

Olevat vahendeid, millega mälu veidi värskendada! Kas tema puhul saab hakkama ilma nende vahenditeta või ei saa?

Üle vangi näo lahvatas hirm.

„Kas ilma vahenditeta?" küsiti talt. Siis otsustas ta rääkida. Ent vaevalt oli ta mõned sõnad öelnud, kui õpetaja karjatas: „See on provokatsioon!"

Ovelacker kutsus nurgast kaks käskjalga: „Ära viia!" ütles ta neile; sõdurid mõistsid. Nad võtsid õpetaja endi vahele ja viisid saalist välja. Õpetaja oli õige kuulekas. Aga ta polnud veel ukseni jõudnud, kui hüüdis korraga: „Seltsimehed! Ärge laske end üle kuulata!" Seepeale lõi ulaan talle peopesaga vastu nägu, nii et ta prillid maha kukkusid ja katki läksid. Õpetaja läks edasi ilma prillideta, käed haarasid temast vasakult ja paremalt ja lükkasid teda tagant ja see oligi hea, sest ilma prillideta ei näinud tema silmad peaaegu mitte midagi.

Pärast seda erutavat vahejuhtumit istung jätkus. Takerdudes, aga ilma segavate vahelehüüeteta jutustas üks vahialune, kuidas õpetaja oli siin lähikonnas sotsialistliku rühmituse asutanud, rääkis, kes sellesse kuulusid, kus see kogunes, kuidas propagandistlikku tööd tegi ja mida nendel koosolekutel loeti. Mõlemal kirjutajal oli tegemist, et ülestunnistusi kirja panna. Ja ohvitseridele avanes üsna selge pilt vandenõu ettevalmistamisest maal. See, mida need tuima mõistusega talupojad ja töölised endale pähe tagusid, oli austustäratav, sest nagu vahialune jutustas, lugesid nad igal koosolekul kirjatükke...

„Trükitud?"

Ei, käsitsi paljundatud... ja siis arutasid neid. Iga propagandist pidi suutma ette kanda vähemalt kuus-seitse niisugust loengut.

„Millest loengud rääkisid?"

„Mitmesugustest asjadest. Näiteks parlamendist või poliitilisest võitlusest, kapitalismist ja muust säärasest."

„Kas õpetaja oli võitluse, mõisade ründamise poolt ja kas ta võttis neist osa?"

„Võttis osa? Ei. Tema käes oli kassa. Kõigest, mis sisse tuli, pidi midagi kassasse ära andma, tema müüs ka lendlehti ja selliseid raamatuid nagu Engelsi „Revolutsiooni ABC", „Sotsialismi areng" ning keelatud ajalehti."

Hästi, hästi, ta võib istuda, anti talle märku. Aga vahialune ei võtnud istet. Meenutades midagi, mida ta kunagi oli lugenud,

kummardus ta kohmakalt ja sõnas – nii soravalt, et see mõjus kusagilt loetuna – : „Ma palun end õigeks mõista."

Kosljaninov muigas varjamatult. Ovelacker käskis õpetaja uuesti sisse tuua. Tekkis paus, enne kui ta kohale jõudis.

Siis kostsid sammud, uks avanes, õpetaja toodi sisse. Tagasi tulles astus üks ulaanidest kildudeks katkised prillid, mis ikka veel ukse all maas lebasid. Klaasiklirinat tema saabaste all oli kuulda terves saalis. Sõdurid hoidsid õpetajal kahelt poolt käe alt kinni, kui ta oma pingi poole läks. Ta ei vaadanud üles. Ta oli surmkahvatu. Sõdurid aitasid ta pingirea vahele. Jõetult vajus ta oma kohale. Vangidelt, kes olid enne märku andnud, et tahavad tema kohta tunnistusi anda, küsiti veel kord, kas nad tahavad midagi juurde lisada. Nad vaikisid. Kes neist võttis osa Vargla mõisa piiramisest? Nad vaikisid. Kõik. Kas esimene kõneleja võiks nimetada nende nimed, kes seal olid olnud?

Mees tõusis püsti ja vaatas kohtunikele otsa.

Ta küsis paluval toonil, kas ta ei ole juba küllalt rääkinud.

Ei, kaugeltki mitte piisavalt, et teda õigeks mõista.

Mees ohkas, pööras end pikkamisi ümber ja vaatas kaaslastele otsa.

See ja see ja see ja see... nemad olid ka kõik Varglas olnud. Aga rohkem polevat tal midagi öelda. Järgnes kummardus nagu ennegi. Ta sõnas veel kord anuvalt, et palub end õigeks mõista.

Nendelt, keda ta oli nimetanud, küsiti, kas nad tahavad üles tunnistada, et olid kaasa teinud kallaletungi mõisale.

Pikk vaikimine. „Ei!" pomises üks lõpuks ja teised kordasid seda nagu kaja: „Ei, ei, ei, ei..."

Õpetaja oli kuulatama jäänud. „Braavo, sõbrad," lausus ta poolihääli. See kõlas, nagu oleks ta unine.

Ovelacker ei teinud temast välja. Selle mehega saavad nad niikuinii kohe ühele poole ja siis viiakse ta jälle minema, et ta rohkem ei segaks. Ovelacker tahtis talt veel ainult küsida, kas ta tunnistab end süüdi õõnestavas propagandas ja pöördus tema poole. Ent õpetaja jäi istuma. Ovelacker nimetas veel kord ta nime ja lõpuks ajas mees end eesoleva pingi najal pikkamööda ja väsinult püsti. Tema näos ei olnud mingit trotslikkust, ta lihtsalt ei olnud suutnud nii kärmelt püsti tõusta ja nüüdki jaksas ta vaevu seista, sest see veerandtund sõduritega all keldris...

Kas ta tunnistab end süüdi? Tunnistagu parem kohe kõik üles, teiste vangide kaudu oli see nüüd juba teada.

Silmi pilgutades pööras õpetaja pead siia-sinna. Oma kahvatuse juures nägi ta välja nagu meeltesegaduses, nagu oleks mõistuse kaotanud või hakkaks krampidesse surema, iga minutiga paistetas üks tema näopool aina enam ja enam üles ja vedas ta suu viltu. Aga mis kõige tähtsam: tal ei olnud enam prille. Ilma prillideta ei orienteerunud ta selles maailmas, ta ei näinud isegi enam kohtunikke. Vaid väga häguselt, justkui läbi veekardinate tundis ta kusagil eemal ära ühe inimeste rea. Need nad pidid olema. Ja selles üksilduses ning küsimusi esitavas Eimiskis, mis teda ümbritses, tõstis temas äkitselt pead tohutu julgus. Julgus, mis valdas teda neil saalis viibimise viimastel minutitel otsekui meeletus.

Ei! Ei! Ei! Ta on süütu, hüüdis ta nii valjult kui suutis, nii et ta hääl murdus. Teda on valesti mõistetud, ta ei ole „Savienība" liige ja tal pole pistmist ka eesti radikaalide Teemanti ja Martna ja Palvadrega. Ta on partei liige ja partei ei kiida heaks jõu kasutamist, see ilmneb juba statuudist ja Kalninš, Straume, Missinbart ja Tschokke on ikka rõhutanud, et nad on evolutsioonilise sotsialismi poolt. Nendega hoiab ta ühte. Aga siin provotseeritakse ja kasutatakse jõudu, et tunnistusi välja pressida! Ta protesteerib, ta protesteerib pidulikult inimõiguste nimel!

Õpetaja ei näinud, mis toimuma hakkas. Ta läks huupi oma protestiga kaasa, vehkis kätega nagu kõnepuldis, pigistas käed rusikasse ja raius iga sõna õhku, suutmata ka siis veel lõpetada, kui kaks ulaani ta pinkide vahelt välja tirisid ja uuesti ukse juurde vedasid. „Ma protesteerin! Ma protesteerin!" hüüdis ta raevukalt, hoolimata sellest, et sõdurid talle korduvalt käe suule vajutasid, nii et ta hääl korinal sumbus. „Ma protesteerin!" oli viimane, mida temalt kuuldi, kui ta juba trepikojas oli. Pärast õpetaja äraviimist toimusid järgmised ülekuulamised kuidagi lõdvestunult. Nimi nime järel, inimene inimese järel, tunnistajate väljakutsumine ja nende ütlused, ülestunnistamine ja mahasalgamine, näiliselt lõputult. Aga nüüd tundus juba, et kohtunikud hoiavad aega kokku.

Jah, Ovelacker oli väsinud. Äkitselt tõusis ta püsti ja kuulutas välja vaheaja. Ära ootamata, kuni ohvitserid end püsti ajavad, lükkas ta tooli kõrvale ja läks nõupidamisruumi. Ohvitserid järgnesid talle.

Ent nad ei pidanud seal mingit nõu. Kõik peale Kosljaninovi olid tummalt sisse astunud, jalamaid sigareti süüdanud ja kõndisid nüüd sõnatult edasi-tagasi. Ka kornet lausus oma viimase sõna sisenedes. Toas valitsev vaikus oli sedavõrd mõjuv, et ta ei söandanud enam ühtki märkust teha. Kaaslased kõndisid nii korrapäraselt edasi-tagasi, et kornetile tundus, nagu oleksid nad vahipostil, ja ega see võrdlus väga kohatu olnudki. Sest kõik neli valvasid midagi, kuigi ta ei suutnud endale ette kujutada, mida nimelt. Nagu ennegi valis ülemleitnant Haruzin endale mõne sammu järel välja akna, seisis seal viivu liikumatult, suitsetades sügavate mahvidega, pani siis sigareti käest ning hakkas uuesti edasi-tagasi käima. Ovelacker seisis pikka aega tema lähedal, nõjatus kaustakapile ja vaatas välja. Oli saabunud vaikne tähine öö. Maklakov istus kirjutuslaua taga, pea kätele toetatud, ja hõõrus vahetpidamata oma laupa ning suletud silmi; Möller nõjatus seinale, kuhu oli laiali laotatud suur kaart. Laualambi valgus langes põrandale; ülejäänud tuba oli peaaegu pime. Tüki aja pärast, vahepeal võis olla möödunud veerand tundi, pööras Haruzin ümber ja seda silmapilku näis Ovelacker olevat oodanud, sest ta tuli välja kapi tagant, mis oli teda kolme ohvitseri eest varjanud ja tähendas kiretul toonil: „Oleks õigem jälle pihta hakata!" Seepeale läks ta ukse juurde ja astus saali ning ohvitserid ühinesid temaga tummalt.

Kulus mõni hetk, et koosseis, kellega juurdlust kuni vaheajani läbi oli viidud, taas koguneks. Aga miks tegi rittmeister just sel hetkel katkestuse? Just nüüd, kui juurdluses Rae kurjategijate üle jäi ära kuulata ainult neli kaebealust: vennad Koirid ja noor talupoeg Jüri Illust! Need neli tuli küll hiljem uuesti ette võtta, aga Rae kallaletungi uurimises olid nemad viimased.

„Vennad Koirid!" hüüdis Ovelacker.

Ühest tagumisest pingireast ajasid end püsti kolm Koiri venda – esimese rea tunnistajate pingilt tõusis aga vana Koiri peremees. Kõik viis kohtunikku märkasid seda, aga ükski ei öelnud selle kohta midagi. „Las ta olla!" mõtles Kosljaninov, „niikaua kui ta vait on..."

Vait olla vana mees nüüd küll ei kavatsenud. Ta liigutas juba huuli ja vaatas kord oma poegade, kord kohtunike poole ja tal oli vaid üks mure: et ta õiget silmapilku vastu vaidlemiseks maha ei magaks.

Kas nad tunnistavad end süüdi Rae mõisa ründamises?

Kolm korda kõlas vastuseks „ei", aga sellest, et kolmandal korral tuli vastus vaiksemalt ja kõheldes, ei tohtinud Ovelacker veel järeldada, et puudu jäi sisemisest kindlusest. Seda ütles noorim vendadest.

Ovelacker küsis, kas nad ei tahaks siiski kohe üles tunnistada, nad teadsid ju, kui raskeid süütõendeid nende vastu olemas oli.

Ei, kolm korda ei. – Ka noorim oli nüüd julgust kogunud.

Vana talumees liigutas ikka veel huuli. Näis, nagu lausuks ta küsimusi ja vastuseid hääletult teistega kaasa.

„Tunnistajad!"

Üks mees ja üks naine tõusid püsti ja ütlesid, et nägid oma arust ka neid kolme mässajate hulgas.

Vana talumees oli end ümber pööranud ja vaatas neile välkuvate, punetavate silmadega otsa. Ta sarnanes tigeda pulliga, ka mõmin, mille ta kuuldavale tõi, meenutas pulli, kes on pea alla painutanud ja jõllitab ohvrit, enne kui selle oma sarvede otsa tõstab.

Ovelacker hõikas talle, et istugu maha, aga Koiri peremees kas ei kuulnud või ei tahtnud kuulda. Torisedes ja urisedes põrnitses ta kaht tunnistajat. Alles siis, kui üks ulaan tema juurde astus ja tal õlast kinni haaras, märkas ta, et oli pahameelt tekitanud. Ta pöördus kohtunikelaua poole ja hüüdis, enne kui sõdur ta pingile jõudis suruda: „Nad valetavad!" – „Nad valetavad, nad valetavad!" torises ta juba pingil istudes üha valjemini, ja kui Ovelacker tahtis tunnistajatelt parajasti küsida, kas nad võivad vanduda, et nägid neid kolme, pöördus vanamees seisjate poole ja hüüdis: „Mis ma teile teinud olete, et te...?"

Kaugemale ta selle anuva küsimusega ei jõudnud. Ovelacker kutsus teda korrale – kui tal midagi öelda on, peab ta märku andma, et tahab sõna saada – ja pöördus siis tunnistajate poole küsimusega, mille esitamist vana talumees oli takistanud. Tunnistajad kohmetusid. Vanduda või mitte vanduda, nad arvasid, et nägid neid kolme.

Vahepeal oli vana talumees rahutult pingil nihelenud, tundes kiusatust iga hetk püsti kärata. Ta oli kõrtsmikule tülikas naaber, sest kõrtsmik tahtis ise ka midagi öelda, kuigi tema küll ei valmistunud selleks nii tungivalt kui vanamees. Too oli oma taskuräti välja võtnud ja mudis seda pihkude vahel. „Mina... mina..." kogeles ta end kohalt kergitades ega teadnud, kas see oli ka korravastane, kui ta

kohtunikule märku andis, et tal on midagi öelda. Äkki märkas ta, et kõrtsmik tõstis nagu koolipoiss käe ja otsekohe tegi vanamees sedasama oma vana, tööst vaevatud käega, kuigi sellest oli palju aega möödas, kui ta viimati koolipinki nühkis. Ta jõudis arusaamisele, et see oligi see, mida temalt oodati.

Ohvitser vaatas tema poole ja lausus, et öelgu, mis tal öelda on.

„Need... need valetavad kõik!" pahvatas vanamees, „nad ei käinud seal, need kolm minu oma, see on vale!" Ta võis vanduda, nii tõesti kui Jumal taevas, neid ei olnud seal! Vanamees oli oma pühaliku hüüatuse teinud väriseval häälel, vaikselt paigal seistes, kuigi esimeste hõigete ajal oli ta pahuralt jalalt jalale tammunud ja alatasa nende poole pöördunud, keda ta valetamises süüdistas.

„Hästi, hästi," – Ovelackeri hääl kõlas leebelt – nii et ta võiks siis vanduda...

Ei, ta vandus, ta oligi juba vandunud, hüüdis vanamees.

Ovelacker ütles vanamehele, et see pole oluline, tema vandel pole siin tähtsust...

Aga Koiri peremees tahtis kõrgelt ohvitserilt küsida, kuidas saab vanne olla tähtsusetu.

...Tähtis olevat muu. Et pojad ei käinud seal, seda väidab tema, poiste isa, teised väidavad vastupidist.

Kõrtsmik tõusis püsti. Vanamees silmitses teda umbusklikult.

„Jah, nad olid seal!" pahvatas kõrtsmik, kes oli Ovelackeri pilgust välja lugenud üleskutse anda oma tunnistus.

Niisiis väitis juba kolmas tunnistaja vastupidist! Sel juhul ei maksa tema kui isa vanne mitte midagi. Kui tal oleks tõendeid mitte ainult... oma rahva hulgast pärit inimestelt, vaid venelastelt või sakslastelt, kes olid tema poegi sel ajal, kui toimus kallaletung mõisale, kas kodus või kusagil mujal näinud, siis võiks teda uskuda.

Vanamees ei saanud kõigest aru. Aga niipalju ta taipas, et kõik sõltus ajast.

Üheksa või poole kümneni õhtul olid nad kodus olnud, alles siis tuldi neile järele ja ega ta neid heal meelel ära lasknud.

„Või nii?" Ovelacker vaatas vanamehele pisut üllatunult otsa. Ta vahetas paar sõna Haruziniga paremat kätt ja Möllerіga, kes

istus temast vasakul. Seejärel käskis ta vanimal vennal oma pingist laua juurde ilmuda. Esimest korda kutsuti üks vahialustest kohtunikele nii lähedale, et ainult laud neid lahutas. See ajas kõigile saalisolijaile külmajudinad peale. Kui tähtsad küll pidid need küsimused olema, et teised neid kuulda ei tohtinud, mõtlesid inimesed.

Vanim Koiri vennastest tõusis kolinal pingilt ja läks laua ette. Üks ulaan saatis teda nagu vari. Poiss läks näost punaseks, kui ta kardetud ohvitseridele nii lähedal seisis. Kõik vaatasid talle otsa, kõik, ka kirjutajad. Kuklas tundis ta puurivaid pilke, mis tungisid naha sisse nagu nooleotsad.

„Räägi," alustas Ovelacker summutatud häälel küsitlemist, „mis ajani sa kodus olid?"

„Kella üheksa või poole kümneni õhtul," vastas noormees.

Hästi! Niipalju oli isa talle ette öelnud. Aga edasi, ja rääkigu vaikselt! Kes ta siis ära viis?

Ülemäära sosinal, nii et see oli juba naljakas, kandis vanim vendadest ette: nad olevat juba voodis olnud, kõik, ka vanemad, kui suur hulk inimesi nende õuele tuli.

„Mitu?"

Seda ta ei teadnud. Palju. Pime oli ju ja kõiki ei olnud näha. Nad tulistasid ja karjusid ja käskisid neil ukse lahti teha, või muidu – küll nad juba teavad, kuidas neid välja suitsetada. Koera lõid nad maha, kui see haukuma hakkas.

Kas ta tundis neid inimesi?

„Peale Illusti Jüri mitte kedagi..." Poiss taipas, et oli nime välja lobisenud, punastas ja näis tahtvat ümber pöörata, aga võttis end kokku ja jätkas: teistega oli ta alles siin vanglas tuttavaks saanud. – Illusti Jüri oli olnud midagi ninamehe taolist, ja niikui isa ukse lahti tegi, pani Jüri talle püssitoru vastu rinda ja karjus, et nüüd peab isa talle oma pojad andma, muidu juhtub õnnetus tema enda ja kõigi teistega. Tegemist olevat rahva asjaga ja mitte keegi, kes rahva hulka kuulub, ei tohtivat peitu pugeda. Vennad kuulsid neid sõnu, sest nad olid just oma kambrist välja tulnud. Aga isa ei tahtnud, et nad kaasa lähevad, ta riidles Illusti Jüriga kõigepealt ja veenis teda siis, et jätku see revolutsiooni mängimine, küll jumal hoolitseb olukorra muutumise

eest. Aga selle peale olevat Illusti Jüri peaaegu isa pihta tulistanud. Ja lõpuks läksid nad kaasa – esiotsa kahekesi, sest isa ei tahtnud, et noorim vend kaasa läheb, aga lõpuks kolmekesi, sest Illusti Jüri nõudis, ja isa oli neile ühel ajal sosistanud, et tehku nägu, nagu nad lööksid kaasa, aga esimesel võimalusel jooksku minema ja tulgu koju tema juurde. Ülejärgmisel päeval pidid nad nagunii turule sõitma.

Nii, ja kuhu nad siis läksid?

Drostenholmi. See tähendab, nad sõitsid sinna. Teistel olid nimelt vankrid ja hobused, ta arvab, et Rae mõisa hobused. Need, kes tee peal juurde tulid, pidid jala minema, aga neil oli seltsi, sest tulijaid oli väga palju.

„Ja sa olid juures, kui Karusilma kõrts põlema pandi?"

„Jah, ma olin seal läheduses."

„Võtsid ka süütamisest osa, tõid endale ka majast asju?"

„Ei, ainult vaatasin pealt."

„Miks sa kohe ära ei jooksnud?"

...Vaikus.

„Sa oleksid ju võinud nüüd koos vendadega ära joosta, koju tagasi, nagu isa oli sulle öelnud!"

Poiss oli kaua aega vait. Ta nägu läks aina punasemaks."Jah," ütles ta lõpuks, nagu oma veast aru saades.

„Ja siis läksite te Drostenholmi?"

„Jah."

„Miks sa tee peal ära ei jooksnud?"

Jälle vaikus.

„Ja siis olid sa terve päeva Drostenholmis?"

„Jah."

„Ja kuhu te siis vendadega minna tahtsite, kui teid kinni võeti?"

„Siis me tahtsime koju minna."

„Siis oli liiga hilja," sõnas Ovelacker. – Hästi, poiss võis nüüd kõrvale astuda ja oodata, nüüd taheti ta vennad ära kuulata.

Möller leidis, et see oli kõlanud üsna tõetruult. Ovelacker ei kostnud muud kui kahtleva: „Mnjah...!"

Ent ka teine vend, kes kohe seejärel laua ette ilmus, rääkis sama mis vanem vend, ja kolmas kirjeldas pelglikult kõike seda, mida vennad olid juba kindlal toonil seletanud. Noorim suutis erutusest vaevu

kõnelda. Aga kõik kolm vaikisid küsimuse peale, miks nad polnud koju läinud, kui avanes võimalus ära joosta.

Ükskõik kui sarnaselt nende ütlused ka kõlasid, ei olnud neil kuigi suurt väärtust. Nad võisid olla kokku leppinud, nagu ka oma väite suhtes, et nad lihtsalt leidsid selle koti. Jäi üle vaid kaalutleda, miks kattusid nende ütlused isa jutuga, keda nad ometi tollest õhtust saadik enam näinud polnud. Ja edasi: Rae tunnistajad väitsid, et on neid Rael näinud ja enamik kotis olevatest väärtasjadest on pärit Rae mõisa varadest. Kas tunnistajad jäävad selle juurde, et nägid neid kolme Rael? Jah. Ja kõrtsmik? Kas ta märkas neid kolme pealtvaatajate hulgas või lõid nad kaasa varastamises ja süütamises?

„Pealt ei vaadanud keegi," sõnas kõrtsmik, kõik lõid kaasa, niikaua kui tema toimuvat jälgis.

Mis on isal selle kohta öelda? Mis juhtus, kui ta pojad ära viidi?

Jäi mulje, nagu oleks vanamees kärsitult oodanud, et saaks seda selgitada. „See seal!" hüüdis ta püsti tõustes ja tegi mõned ähvardavad sammud ettepoole. „See seal, see Illusti Jüri tuli öösel..."

Esiotsa läks Illusti Jüri näost punaseks ja muutus rahutuks, kui vanamees teda süüdistas, aga kohe seepeale üritas ta teha nägu, nagu oleks ta veendunud, et vanal Koiril on tagakiusamisluul. Tema laia suu ümber võis märgata lõbusat naeruvinet. Mida kauem vanamees rääkis, seda tardunumaks naeratus muutus. Kohtunikud kuulasid teda tähelepanelikult. Vanamees seisis seal nagu käsulaudadega mäelt alla tulnud Mooses, aga kahjuks – ja selle koha pealt olid kohtunikud õppust võtnud – olid vanad talumehed siinmail veel kavalamad kui juudid.

Viha ja raev istusid vanamehele, mõjusid peaaegu veenvalt, kuid nad istusid talle nagu sobivalt valitud rõivad ja mõjusid üksnes peaaegu veenvalt. Nende kolme venna süüasja puhul näis kõik taanduvat heausklikkusele, sellele, kas taheti neid süüdi mõista või mitte. Aga kus ja millal oli heausklikkus olnud kohtuotsuse langetamise aluseks? Loomulikult oli iga isa valmis valet vanduma, kui asi puudutas tema poegade elu ja mis luges siin vanne ja alibi, kui need, kes vandusid, olid põhimõtteliselt ikkagi vaid kaasosalised? Sellel maal oli vastastikusest umbusust tulenev riiakus kahandanud usalduse vannete vastu liiga väikeseks, et vannetega võinuks asendada asitõendeid.

Hoopis selgem oli noore Illusti juhtum. Tal lasus nii raske süükoorem, et ei peaks osutuma liiga keeruliseks teda üles tunnistama panna. Aga selles eksisid ohvitserid rängalt. Kui Illust välja kutsuti ja küsiti, kas ta tunnistab oma süüd, hakkas ta kõike pea peale pöörama, et tunnistajate ütluste ja süüdistuste võrgust välja pugeda. Ta ei võta midagi omaks, ütles ta kohe alguses. Muidugi saab ta aru, et näiliselt räägib kõik tema vastu, aga – näivuse alusel ei langetata ühtki otsust, seda tema kui jurist teab.

Temalt küsiti, mis õigusega nimetab ta end juristiks.

Suurema õigusega kui ohvitserid, kui nad end kohtunikeks pidasid. Sest tema on õppinud õigusteadust, ohvitserid ilmselt aga üksnes sõjakoolis käinud.

Ta peaks hoiduma sedalaadi märkuste tegemisest.

Aga ta teeb neid seni, kui need pole solvangud, vaid kuuluvad tema kaitsmise juurde.

Mis kuulub tema kaitsmise juurde, seda otsustab kohus.

Siis ta võiks ehk vait olla, küsis Illust.

Seda ta võiks, kui talle ei lähe korda, kas talle mõistetakse surmanuhtlus või eluaegne sunnitöö.

Kahtlemata oli seal vahe, järelikult pidi ta veel ühtteist ütlema. Kõigepealt muidugi seda, et ta teadis, kuivõrd kõik näis tema vastu rääkivat. Paraku valetasid tunnistajad ettekavatsetult, kohtunikud peaksid seda teadma.

Tunnistajad kallutasid end pinkidel ettepoole ja hakkasid vahele hõikama. Nad polnud kunagi varem ühtki vahialust nii üksmeelselt süüdistanud nagu seda talumeest.

Ta ei tohi tunnistajaid solvata ja peab tegema lühidalt, manitseti teda.

Noor Illust viskas põlgliku pilgu kohtunike poolt kaitse alla võetutele ja jätkas: tunnistajad olevat teda ta jõukuse ja hariduse pärast ikka taga kiusanud ja kasutavad nüüd harvaesinevat võimalust talle kahju teha. Kõrge kohus omistab nende ütlustele nii suurt kaalu. Aga ta tahaks nüüd küll küsida...

Tal ei ole mitte midagi küsida, katkestas teda Ovelacker.

Illusti Jüri võpatas, aga jätkas siis end rahulikuks sundides, et tahaks anda kohtunikele vaagimiseks, kas...

Kohtunikud vaevad ilma tema ja ta nõuanneteta!

...kas nad omistavad tunnistajate ütlustele nii suurt kaalu ka juhul, kui need süüd kergendavad. Nagu näitasid viimased juhtumid, ei tee nad seda. Sellest olevat näha, mis laadi õigust ohvitserid siin taga ajavad.

Ovelacker lausus aeglaselt, et ta mõistab mehele kohtu nimel viiskümmend vitsahoopi ohvitseriseisuse solvamise eest. Ta saab need kätte veel enne, kui ta – nagu arvata võib – maha lastakse. Aga kui ta tahab veel viiskümmend juurde saada, siis rääkigu edasi.

Saabus surmavaikus. Viiskümmend vitsahoopi enne kui maha lastakse! See kaikus inimeste kõrvades.

Illusti Jüri seisis ja jõllitas Ovelackerit. Ta näis tuikuvat, ta pea kõikus siia-sinna, silmad läksid pungi. Sekundi jooksul oli ta nägu kriitvalgeks muutunud.

„Edasi!" käsutas Ovelacker.

Ent mees ei suutnud jätkata. Ta pühkis paar korda suud ja neelatas. Teda valdas hirm, seesama hirm, mida ta vankris oli tundnud.

Kas ta on kõik öelnud, küsis Ovelacker pilkava viisakusega.

„Ei, ei," vastas ta nüüd tõtlikult, „veel mitte, veel mitte! Ma olin ka seal, jah, ma olin seal..." Ta põrnitses enda ette, nagu püüaks meenutada. – „Ma ei ole midagi teinud! Ma tahan kandideerida duumasse, sellepärast ma olingi seal. Ainult... ainult... selleks, et kõigiga tuttavaks saada."

Ohvitserid muigasid. Kui tulevasel duumal on palju selliseid kandidaate, siis aidaku Jumal Venemaad!

Illusti Jüri nägi, kuidas nad tema kulul nalja tegid. Tundus, nagu oleks teda õlgadest sakutatud ja ettepoole tiritud. Mis tal veel öelda oli, selle ütles ta pominal nagu räägiks iseendaga, kohtunikud seda enam ei kuulnud.

Ovelacker küsis, kas tal on veel midagi enese kaitseks öelda.

Suu lahti, raputas ta tummalt pead ja istus kohale. Kui tunnistajad, kelle arv ja innukus olid suuremad kui ühegi varasema ülekuulamise puhul, tema vastu tunnistasid, kössitas ta liikumatult pingil. Vana Koiri tahtis veel kord püsti tõusta, aga selleks polnud vajadust, teda oli juba kuulatud.

Kui Illusti Jürile anti võimalus end väljendada, väitis ta veel viimast korda, et on süütu, aga ta ütles seda iseäraliku tahtetusega,

otsekui harjumusest, ja kõik tunnistajad hüüdsid, et ta olevat üks suurematest süüdlastest.

Sellega lõppes Rae mõisale sooritatud kallaletungi uurimine.

Juurdlusel Karusilma kõrtsi süütajate ja rüüstajate üle olid ainsateks tunnistajateks kõrtsmik ja tema kodakondsed. Nad väitsid, et tundsid vahialuste seas ära kuus kurjategijat: vennad Koirid, Illusti Jüri ja veel kaks, kes lõpuks ka üles tunnistasid, et olid sel ajal kõrtsis. Nad kinnitasid, et ei teinud midagi. Kuidas see kõrts siis ikkagi põlema süttis ja kõrtsmiku vara jäljetult haihtus, jäi mõistatuseks.

„Võiks peaaegu küsida, miks nad ei aidanud kustutada," ütles Haruzin Ovelackerile.

Ovelacker vaid noogutas sõnatult. Ta nägi välja äärmiselt väsinud ja tülpinud. Saal oli küll suur, aga õhk surus raskelt oimukohtadele. Näis, nagu oleksid kõik siia kogunenud inimesed kaks korda kiiremini hinganud ja nagu oleks kohtuotsust ootavate tegude läpatava haletsusväärsuse esilekutsumine õhu värskuse ära hävitanud. Uurida oli jäänud veel vaid kallaletung Drostenholmi mõisale, millega seoses tuli üle kuulata kaksteist vahialust, kaksteist läbipaistmatut juhtumit, nagu Haruzin oli väljendunud. Oleks need ometi läbipaistvad olnud! Tüdimus pani neid seda soovima.

Ovelacker tundis, et ta pole suuteline tööd jätkama, aga just praegu ei tahtnud ta seda mitte mingil juhul mõnele oma ohvitseridest, kas Haruzinile või Möllerile, üle anda. Tal oli tunne, et ei tohi seda teha, et just tema ja mitte keegi teine pidi sündmuste käigu taastama. Niisiis tegi ta ohvitseridele ettepaneku lasta kõik vahialused peale nende kaheteistkümne vabaks, sealhulgas ka tunnistajad, ning alustada ülekuulamist pärast lühikest vaheaega uuesti ainult nende kaheteistkümnega. Selle ettepanekuga jäädi nõusse. Kui küsimus oli selles, kas teha paus või mitte, olid ohvitserid alati „jah" öelnud. Ovelacker polnud iseendaga mitte päris rahul. Seevastu tema ohvitserid, kelle pingutused seisnesid istumises, kuulamises ja kaasamõtlemises, leidsid olevat lausa uskumatu, millist vastupidavust ja kannatlikkust nende rittmeister ilmutas. Kosljaninov oli hakanud juba Ovelackerile suuremat söakust soovima. Oleks tema teha olnud, istunuksid nad juba õhtusöögilauas. Haruzin aga istus enamuse ajast

liikumatult, pea kätele toetatud, kruttis mänglevalt vuntsiotsa, keri-des seda ümber parema käe väikese sõrme kinni ja lahti, üksnes tema pilk, mis rändas ühelt teisele, oli elav; Haruzin möönis, et mõnele inimhingede uurijale oleks nii vangides kui ka tunnistajates ühtteist köitvat, aga muidu täitis ta oma kohust häirimatult ja kiretult, käsitades ülekuulamisel ilmsiks tulevat inimlikkust ja ebainimlikkust tõelise mongoli rahuga. Möller seevastu, nii väsinud kui ta ka oli, näinuks meelsasti, et juurdlust oleks mõne koha peal pisut põhjalikumalt läbi viidud, eelkõige kolme venna asja arutades. Talle tundus, et rittmeister oli nende asja liiga kiirelt ära otsustanud ja üksteisele vastukäivate tunnistuste kokkuviimisega liiga vähe vaeva näinud. Ülepea tuleks hoolikalt kaaluda – see turgatas talle nüüd pähe –, kas noorimat vendadest üldse sai välikohtu ette kutsuda. Kindlasti oli ta alaealine! Aga – tema vastuväide kaotas oma jõu – ka alaealisena pidi ta kohtuotsusele alluma, kui ta tabati „täisealistega koos tegutsemas". Ainult preestrid tuli anda jumaliku kohtu kätte – kahjuks. Sest siinmail olid veriste rahutuste tegelikeks vallapäästjateks õige sagedasti olnud õigeusu preestrid ja iga õiglaselt mõtlevat inimest võis haarata viha, kui kuritegude algatajad kaheks-kolmeks aastaks mugavasse kloostrisse pisteti, mässu läbiviijad pandi aga seina äärde ja usu eest Jumala asemikesse tasuti neile surmaga.

Aga Mölleril ei jäänud sedalaadi mõtisklusteks enam kuigivõrd aega. Ovelacker tegi talle ülesandeks viia läbi need ümberkorraldused, mille kohta ta oli teinud ettepaneku. Rittmeister ise läks nende ees nõupidamistuppa. Möller tegi korralduse viia vangid ära ja andis ühele käskjalale käsu juhatada tunnistajad ooteruumi. Saali jäid vaid kaksteist Drostenholmis kinnivõetud vahialust, keda valdas kõhedus selle ees, mis neil nüüd ees seisis. Vangide valvamiseks piisas viiest ulaanist ja needki viis vahetati nüüd välja. Kui Möller oli kohuse täitnud ja järgnes oma kaaslastele, oli pool puhkepausist juba läbi saanud.

Väikeses toas leidis ta rittmeistri akna alt Haruziniga vestlemas; Maklakov ja Kosljaninov istusid üsna uniselt kirjutuslaua taga. Kornet haigutas, püüdmatagi seda varjata. Mölleri sisenemisel ei tõstnud ta isegi pilku. Üldse ilmutas ta leitnanti ärritavat sundimatust. Möller jäi keset tuba seisma ega teadnud õieti, kelle poole pöörduda. Ta

poleks osanud lahti mõtestada tunnet, mis teda korraga täitis: võõristus – võõristus kõigi nende inimeste vastu siin. See näis teda valdavat just siis, kui ta oli kõige truum oma olemusele.

Akna all seisvad kaaslased kõnelesid Mölleri jaoks lausa piinava põhjalikkusega valgushelgist, mis oli kerkinud põhjataevasse. Jäi mulje, et nad on valinud just need üürikesed rahuhetked istungi kahe osa vahel, et ära lahendada kõik põhjataeva saladused. Valgus laotus laialt üle horisondi, mida varjasid majade katuseharjad, ja kahvatud kiired tõusid lehvikuna seniidi suunas, nagu oleks valguse paabulind oma saba laiali löönud. Mölleri jaoks oli kummaline, et kuigi mõlemad kõnelejad näisid päris täpselt teadvat, et valgushelk pärineb virmalistest, arutasid nad seda vankumatu järjekindlusega, püüdsid seda sõnadega edasi anda ja tundsid tohutut rahuldust, et võivad sellest rääkida. Siis oli läbi külma öövaikuse kuulda, kuidas kell lõi üheksa. Seda oli võimatu mitte kuulda. Täiesti ülearuselt juhtis Kosljaninov sellele kaaslaste tähelepanu. Kell olevat juba üheksa... uhh...! Kas see päev siis kunagi ära ei lõpe? Ta ei ütleks ära klaasist teest. Mis Maklakov arvab, kas nad ei võiks teha käskjalale ülesandeks neile teed hankida. „Aga kustkohast?" küsis Maklakov. – „Noh, võõrastemajast." – Siis jahtuks see tee peal ära. Pealegi olevat kõige rängem juba selja taga. – Jah, ta tahaks loota, vastas Kosljaninov ja tõusis püsti.

Alles see ootamatu püstitõusmine, mis Kosljaninovi puhul oli alati pigem püstihüppamine, katkestas akna all seisjate kõneluse.

„Aeg on käes," sõnas Ovelacker hajameelsel ilmel.

Jah. Möller kandis ette, et korraldas kõik nii, nagu rittmeister oli soovinud. Kosljaninov oli vahepeal juba ukseni jõudnud, avas selle ja jäi ise ootama, et rittmeistrit ja kaaslasi ette lasta. Oma ohvitseride eesotsas astus Ovelacker taas saali.

Kaksteist vangi ajasid end pikkamisi püsti, vahisõdurid seisid valvel. Alles siis, kui ohvitserid olid kohad sisse võtnud, istusid kaksteist meest jälle pingile ja sõdurid liigutasid end. Ja nagu pärast esimest katkestust, nii järgnes ka nüüd mõni minut hajevil olekut, enne kui kohtunikud olid juhtumi käiguga tutvunud ja leidsid selle ulatusliku sündmuse paljude seikade seast tee tema alguseni. Aga nende kaheteistkümne vangi puhul ei hakatud kõigepealt uurima, kas nad on süüdi või ei ole.

Süüdi nad olid, seda näitas juba eeluurimine. Ent kui ränk oli nende süü? Haruzin oli öelnud, et need on läbipaistmatud juhtumid; piits ei suutnud nende süüd lunastada; nende vaikimisega vaikiti maha, kes või kuipaljud neist olid vana vabahärra ja tema teenri mõrvarid. Kas Illusti Jüri? Või vennad Koirid? Kes oli mõrva vastu olnud? Mitte keegi, siiani oli ilmnenud, et mitte keegi peale mõrvatute endi. Väärisasjade seas, mida sisaldas hall linasest riidest kott, oli pitsatsõrmus Lansdorffide vapiga. Aga see võis olla ka Rae mõisast röövitud. Vabahärra kuldkell oli leitud ühe päevilise taskust, aga ta oli öelnud, et varastas selle vabahärra öölaualt. See kõlas usutavalt, sest otsustades kõige selle järgi, mis teada oli, oli vabahärra voodist üles aetud. Tal oli seljas ainult hommikumantel, kui ta maja ette läks, et mässajatega läbi rääkida, ja polnud kuigi tõenäoline, et ta kella kaasa võttis, liiati kandis ta seda keti otsas. Mees, kellelt kell ära võeti, võis selle öölaualt varastada küll, kui ta tungis magamistuppa, mille omanik oli vahepeal juba mõrvatud. Aga kelle poolt? Kes oli mõrvar või kes olid mõrvarid? Tõendeid kellegi vastu neist kaheteistkümnest ei olnud. Selgust võis tuua ainult reetmine. Kes kaheteistkümnest nägi kõige enam reeturi moodi välja? Ta pidi olema kas ülimalt hirmul või lurjus.

Ovelacker küsitles ohvitsere paremat ja vasakut kätt. Haruzin arvas pikemalt mõtlemata, et Illusti Jürist usuks ta igasugust alatust, niisiis ka reetmist, mille külge mees ilmselt haagiks palve tema endaga leebelt ringi käia. Möller oli noorima Koiri poisi küsitlemise poolt. Mõlemas nõuandes oli midagi. Niisiis otsustati alustada Illusti Jürist ja seda tehti nii, et kutsuti Jüri laua ette, hästi lähedale, ja kästi oma tunnistused teha vaikselt. Kaks ulaani pidid teda siiski endi vahel hoidma.

Seda, et kohtunikud tahtsid ainult temaga kõnelda, käsitles Illusti Jüri kui usaldusavaldust, ja astus veidi nõtkuval sammul, nagu tundus, laua juurde. Mis veidras maailmas pidi see inimene küll elama, millise kohutava edevuse kütkes, kui nägi ikka üksnes iseend ja seostas kõike ümbritsevat iseendaga! Teda saatvad ulaanid tegid hapu näo, eks sõduritelgi oli vahepeal kujunenud oma arvamus selfest, kes vangidest oli rohkem, kes vähem süüdi. Illusti näost võis aga selgelt välja lugeda, et ta tundis salamisi rahuldust. Ta armastas vaid iseennast, hoides veel surma läheduseski oma pahedest kinni. Sellest inimesest võis arvata, et ta on isegi oma surmast sisse võetud.

Nüüd seisis ta laua ees ja vaatas oma kohtunikele ülalt alla. Paksud, jultunud huuled kõverdusid naeratuseks. Mida taheti temalt küsida?

Rääkigu vaikselt, käskis Ovelacker ja vaatas talle ainiti otsa. Miks ta tappis Drostenholmi mõisahärra ja teenri?

Küsimus näis isegi Illustile ootamatuna. Tema suu avanes, paks punane keel paistis, kui ta pilgu küsijale viis ja talle otsa jäi vaatama – siis tõmbus nägu irvele ja suu sulgus uuesti. Ta ju ei mõrvanudki neid, ütles ta rutakalt ja tema pilk muutus ebalevaks. Ta üritas Möllerile, seejärel Haruzinile otsa vaadata, aga see ei õnnestunud.

Ovelacker ütles, et selle kohta on ju olemas tõendid ja neid peaks tema, kes ta end juristina oli esitlenud, ometi tunnistama.

„Mis tõendid," küsis Jüri kange keelega.

„Tõendid, vajalikud tõendid..."

„Ei...," ütles ta pikkamisi ja see oli mitmeti tõlgendatav „ei". See võis tähendada ühtaegu nii tõendite vaidlustamist kui üleüldse oma süü eitamist. Ei... ta ei teinud seda ja järelikult ei saa olla ka mingeid tõendeid – või kui, siis üksnes võltsituid.

Kõigi nende küsimuste juures kostis Ovelackeri häälest rohkem sunnitust kui enne. Kas nende küsimuste esitamine nõudis talt eneseületamist, just selle inimese küsitlemine aga veel erilist eneseületamist: tõe huvides valega, õigluse huvides ebaõiglaselt?

Öelgu parem, miks ta mõisahärra tappis, alustas Ovelacker. Juhul, kui vabahärra ja Illusti Jüri kunagi varasemal ajal mingi kokkuleppe olid sõlminud (millist kohutavat liitu ta surnule sellega peale surus!), siis langetatakse kindlasti teistsugune otsus, kui näiteks poliitilise mõrva puhul. Et ta tappis, see oli juba teada. Aga miks? Kui ta ütleb, on see kergendavaks asjaoluks. Et tal oma duumasse kandideerimise plaanide juures võinuks olla mingeid muid põhjusi peale poliitiliste, ei tulnud eriti kõne alla: Aga olgu, ta saab võimaluse oma süüd kergendada.

Küsitleja hääles kõlas kõhedust tekitav söakus, ja nii ta hääl kui ka pilk näisid olevat kõigest pärssivast vabanenud. Sekundi vältel tundus, et tema elutud, otsekui marmorist põsed hakkavad õhetama ja ta tõmbas käega üle põskede ja lauba, püüdes näkku tulvavat verd peatada – ikka innukamalt ja pöörasemalt. See ei õnnestunud, sest kui ta seal niimoodi istus ja vahialuste kohmetunud näoilmeid vaatas, vallutasid teda nägemused. Korraga kattis ta mõlema käega silmad,

püüdes endiselt jätta muljet, nagu sünniks see väsimusest või nagu teeks valgus neile haiget. Ent tema käte all tuksles kõik kuni põsenukkideni ja kurk neelas alla õõnsa iiveldustunde, mis valdas teda, kui ta vastikustundega meenutas imalat verelõhna toas, kus lebasid kaks surnut, ja näkku tõusev puna oli kui vastupeegeldus tema lapsepõlve ainsa Liivimaa suve lõõmavast päikesepaistest.

Vaadates Illusti Jüri nägu – seda vastikut, rasvaselt läikiva otsaesise ja paksude huultega nägu! – kerkis ta silme ette korraga üks mälestuspilt vanast vabahärrast kruusatatud pargiteel (ootamatult oli Ovelacker jälle poisike, kaela ümber lai, jäik, tagasikeeratud krae ja šoti lehv, mida tema vana hoidja talle kaela armastas siduda), teel, mis oli alati olnud imepäraste avastusreiside alguseks: piiluda ja kuulata linde, ristnokka, erksinist siniraagu, kollast lambahänilast, peoleod ja rähni... ja muidugi tuvisid, arglikke metstuvisid, kelle madal kudrutamine oli kui metsa kõige tumedam saladus! Kuidas oli teda tookord haaranud koduigatsus! Igatsus kõikehõlmava kindlustunde järele, abitu ja valulik nagu esimene armastus.

Niisugused aarded oli hävitanud see armetu inimene! Nad kõik, need armetud, kes nüüd pingil kössitasid ega tihanud pilkugi tõsta! Oh, et nad ometi...

Ovelackerit valdas kättemaksuiha. Kogu tema enesevalitsus lagunes laiali nagu nõrka väeosa ründav rügement. Kättemaks, raevukas kättemaks, mis oli tema kätes ja tema võimuses! Kättemaks, mida üha sõgedamalt torkis tagant iga pilk tollele inimesele tema ees või teistele seal tagapool – kättemaksuiha, mis lasi end veel vaevu talitseda, soov otsekohe esitada küsimusi, mis tal juba keelel olid: terve küsimuste virvarr, teravad, halastamatud, nurka suruvad küsimused, mis ajavad segadusse ka kõige lobedama valetaja; salajaste, varjatud sihtidega kaetud surmatoov lahinguväli, et püüda kavalusega pettust, lõksudega argust, järjekindlusega trotsi – otsekui kinniplaksatavasse püünisesse. Ta korraldab ülekuulamise, mille sarnast veel kunagi nähtud pole, aga võib-olla hoopis... ei midagi taolist, ainult üks käeviibe: ta on vaba; ainult üks sõnatu käeliigutus: nad on teineteisega ühele poole saanud, ühele poole nii küsimise kui vaikimisega; ta võib minna, nad kõik võivad minna, minna... Nende sihtpunktiks seadis ta karabiinid, mida ta

käsutas – et neile tinaga vastu minna ja kustutada lõpuks temas miilav kättemaksuiha.

Kuid siis karjatas ta mõtteis: „Seis, seis!" See kõlas pooleldi kui käsk, pooleldi kui kirglik palve armu anda. Ovelacker ei söandanud käsi näo eest võtta ja silmi avada. Ta kartis, et pea hakkab ringi käima. Ja pimeduses, suletud silmadega, mis jäid käte survest valusaks, adus ta ohtu, milles ta asus, see oli hirmsam kui surm: kiusatus kaotada pea selles uimes, milles kääris kättemaksuiha, väljaspool au nõudeid ja kohuse raudset ringi. Ja püsides tardunult paigal, peopesad ikka veel silmadele surutud, tuli ta paari sekundi, paari kujuteldamatult pika sekundi vältel toime raske ülesandega, mis teda kõigi järgnevate tundide jooksul igasuguse kiusatuse vastu kaitses: ülesandega kaineneda oma kohuse täitmiseks.

Kui ta käed alla lasi ja taas silmad avas, nägi ta, et on pääsenud, et seisab jälle oma vandega kinnitatud kohuse ees. Ta oli kahvatu, nagu ta alati oli olnud, ja jäi mulje, et väljaspool oma kohustusi kohtunikuna on ta täiesti osavõtmatu nii surnute kui ka elavate suhtes. Pilk, mille ta kärsitult vangi poole saatis, tuli kusagilt kaugelt, kaugelt.

Ebalevalt vaatas vang mehi laua taga. Et nad tema kasu silmas peavad, tundus talle kahtlane. Lõppude lõpuks ei teadnud nad ju midagi! Ei, päris kindlasti mitte midagi! Aga see kestev peab-peale-passima-olek ajas ta hulluks. Ta tahtis välja puhata, ta ei tahtnud enam kuulata. Niisiis vaikis ta, vaikis hulk aega, ükskõik, mis küsimusi Ovelacker talle ka ei esitanud, ent sellegipoolest ei saanud ta rahu, sest ta ju kuulis küsimusi ja pidi tahes-tahtmata järele mõtlema – ta loobus üksnes vastustest. Ta mõtted kihutasid ringiratast. Ta oli ju niipalju mõelnud ja vastused valmis pannud! Kus see kõik nüüd oli? See ei tulnud talle meelde ja süüdi oli esimene küsimus, mis ta segadusse oli ajanud ja see laua ees seismine siin... Mis see nüüd oligi, mida ta öelda tahtis? Küsigu ohvitser aga rahulikult edasi, tema lihtsalt ei vasta... Jah, kohe on see tal käes! Ta vajas veel hetke rahu, aga kas tal oli niipalju aega?... Kas tal oli niipalju aega...?

Ulaanid müksasid teda ribidesse. Ohvitseridele oli silma hakanud, et Illust oli täiesti hajevil.

Ega ta siia magama pole tulnud! Kui ta kohe ei vasta, võib pisut kaasa aidata!

„Mitte peksu! Mitte peksu!" hüüdis ähmi sattunud Illusti Jüri valjult, unustades korralduse vaikselt rääkida.

Ohvitserid olid rahul. Lõpuks ometi oli see poiss midagi täiesti otse välja öelnud. Võib-olla sai temaga sel moel edasi minna.

Aga ta saab peksa, nii et on saadud, kui ta jalamaid üles ei tunnista, selgitas Ovelacker talle, tundes ise kirjeldamatut vastumeelsust.

Hetke jooksul andis Illusti Jüri alla: hirmust peksu ees. Aga hirm – mis allaandmise suurelt üles kaalus – hirm oli ta äratanud! Äkitselt oli tal tunne, nagu oleks ta maganud. Kõik, mis ta enne oli öelnud, oli olnud kui unenäos, kus vastust piinarikkalt otsitakse ega leitagi, kuni ärkamine selle piina uue tõelisuse vastu välja vahetab. Nüüd oli ta virge ja nüüd meenus talle kõik taas.

„Jumala nimel," ütles ta tungival sosinal, „mina see ei olnud! Need olid..." Ta viivitas teadlikult, et teeselda kõhklusi, mida tal polnud, aga mis kohtunikele tõepäraselt mõjusid, „need olid... teised!"

„Ei," pomises Haruzin sel silmapilgul endamisi.

Illusti Jüri oli kuulnud, et keegi ohvitseridest ütles midagi. Aga kes? Ta vaatas ühe otsast teise otsa. Ükski nägu ei reetnud midagi. Ehk see väike must vasakut kätt? Tal ei jäänud aega Kosljaninovi pikemalt silmitseda.

Ta ei peaks valetama, nõudis Ovelacker visalt, muidugi oli see tema, aga kui tal oli kaasosalisi, siis ta peaks seda ütlema. Nende kohta ei olnud midagi teada; tema süü ju kahaneks sellest pisut.

Illusti Jüri vaikis, põrnitses rittmeistrit, nagu tahtes teda tagasi hoida, et aega võita. Keda ta peaks nimetama?

„Mina see ei olnud," ütles ta veel kord kõiki kohtunikke jahmatava lihtsuse ja puhtsüdamlikkusega. „Kas ma pean ütlema, kes see oli?"

Tema puhtsüdamlikkus muutus pisut liiga pealetükkivaks – kõige selle juures, mida temalt enne oli kuuldud. Vastust ta ära ei oodanudki. Üleelamised tema hääles ja olekus mõjusid iseäralikult ehtsalt, kui ta vaikselt lausus, et nad võiksid ta rahule jätta, ta ei jaksa enam, seda tegid vennad Koirid.

Nüüd võis ta minna.

Möller ootas, kuni Illusti Jüri oli väljas ka vaiksel häälel tehtud märkuse kuuldekaugusest ja sõnas Ovelackerile väga otsustavalt:

„Välistatud!" Ovelacker ei vastanud kohe ja Möller küsis kibeledes: „Või arvate te ehk, et ta rääkis tõtt?"

Leitnandi usutlemine tüütas Ovelackerit. „Te osalete juurdluses, Vladimir Karlovitš," tähendas ta. „Kui ma pean ütlema, mida ma mõtlen, siis minu sisetunde ja tähelepanekute järgi oli Illusti Jüri küll üks nendest, aga võimalik, et mitte ainus."

Möller ei osanud midagi vastata. Ta raputas vaid pead, ikka veel kaheldes, ja silmitses vange. Ovelacker küsis just Haruzinilt, mida too arvab. Ja Haruzin vastas: „Illusti Jüri kindlasti ka. Ka!" Ta jagas rittmeistri seisukohta, et Jüril võisid olla abilised. Kes? Jah, seda ei võinud teada. Üldiselt ei saanud öelda, et need kolm venda mõrtsuka moodi oleksid välja näinud.

Ovelacker sõnas, et ülekuulamise järg olevat nüüd jõudnud kolme vennani, ja et võiks ju nendega proovida ning nüüd algas kolme Koiri vennaga seesama, mis Illusti Jüriga äsja lõppenud oli. Nad võpatasid, kui neilt küsiti, miks nad tapsid vana vabahärra ja tema teenri, vanimal vennal kerkis higi otsaette – aga tundus, et neilt kolmelt ei nõudnud ülekuulamine kaugeltki nii suurt pingutust kui Illustilt. See, mida nad ütlesid, tuli nende huulilt suurema läbielamiseta, jäi mulje, et miski tabamatu kaitseb neid hirmu eest, mida Ovelackeri küsimused neis pidid esile kutsuma; nad võisid ju küsimuste järgi otsustada, kui rängas kuriteos neid süüdistati. Nad pidid teadma, kui rasked olid karistused nende eest.

Ei, ei, ei, vastuseks oli ikka kolm ei-d. Nemad seda ei teinud, ei, nad polevat vabahärrat elu sees näinud, nad isegi ei käinud mõisahoones, kui ümberringi räägiti, et seal sees lamavad põrandal mõisahärra ja tema teener, mahalastuna.

Või nii? Nad ei käinud majas sees?

Ei, ei, ei.

Millal nad siis Drostenholmi jõudsid?

Seda nad täpselt ei tea.

Aga ligikaudu? Kas väljas oli juba valgeks läinud või alles pime?

Nii poolvalge...

Tabavalt valitud kesktee! Aga niimoodi, kui nad tihedalt üksteise kõrval seisid, ei olnud õige neid küsitleda, sest siis ütles üks teisele vastused ette. Ovelacker tahtis esitada küsimusi vanimale, Möller ja

Maklakov pidid kuulama, mida rääkis keskmine vend, noorima võtsid ette Haruzin ja Kosljaninov. Küsimusi esitas Ovelacker kõigile kolmele koos, aga igaüks pidi vastama tasakesi, nii et vennad ei kuuleks.

Niisiis oli poolvalge, kui nad Drostenholmi jõudsid. Nad ei tulnud ju üksi, neid oli palju. Kes saalis istuvatest vangidest tuli nendega ühel ajal? Nad võisid rahulikult ringi vaadata ja siis öelda.

Vennad pöördusid ümber. Samal hetkel tõstis Illusti Jüri kohkunult pilgu. Möller üksi märkas seda ja juhtis sellele Ovelackeri tähelepanu.

Laua poole tagasi pöördudes nimetasid vennad üksmeelselt üht vangide seas olevat päevilist. Too olevat nendega koos tulnud.

Nii. Nüüd võis teha proovi. Küsimusele, mis kell oli, kui nad Drostenholmi jõudsid, vastas vendade poolt nimetatud vang, et ta ei mäleta enam.

„Aga umbes? Kas oli juba valge või alles pime?"

„Hakkas valgeks minema," vastas vang pärast mõningast järelemõtlemist. – Möller noogutas endamisi rahulolevalt.

Niisiis, nad jõudsid Drostenholmi, kui hakkas valgeks minema ja nad ei läinud üldse mõisahoonesse? Kus nad siis olid? Rääkigu õige sellest.

Igaüks kolmest jutustas oma pihiisale, et läks pärast laskmise lõppemist vendadega lauta, et loomi vaadata, ja hobuste juurde, Drostenholmis olid need hea kuulsusega.

Ja nad ei käinudki üldse majas sees?

„E... ei."

Kindlasti mitte? Aga neid nähti seal koos. Selle kohta oli tunnistajate ütlusi!

Ei... jah... jah, nad tahtsid sisse minna, aga keegi ütles neile, see oli otse trepi peal, et sees lamab vana parun, kes on maha löödud, ja siis nad läksid ära.

Kuhu?

Viinakotta.

Ja mis nad seal tegid?

Jõid.

Palju?

Jah, üsna palju.

Kes siis viinakoja põlema süütas?

Seda nad ei teadnud, seda pidi keegi ju meelega tegema.

Aga kuidas siis nii juhtus, et ta hiljem äkitselt põles?

See lihtsalt läks nii.

Ahah! Lihtsalt läks... Ja kes neist kolmest vana vabahärra ja tema teenri maha lasi?

Nemad ei teinud seda!

Aga kes? Kas nad teavad?

Eks Illusti Jüri.

Illusti Jüri ihuüksi?

Võib-olla.

Nad peaksid seda kindlamalt ütlema. Milleks nad siis niipalju relvi olid hankinud? Ja kust nad need said? Ja kes neist aitas Illusti Jüril parunit tappa?

Seda nad ei teadnud. Relvad... need nad korjasid üles, igal pool vedeles relvi.

Niinii, seda nad ei teadnud. Kas nad siis omavahel sellest üldse ei rääkinud, kes tappis vana paruni ja tema teenri?

Rääkisid küll, viinaköögis.

Kes rääkis?

Kõik.

Ja nad ei suutnud meenutada?

Ei. Nad olid enamasti omaette läinud.

Kuhu siis?

Igale poole.

Ja kuhu nad õhtul tahtsid minna, kui sõdurid nad kinni võtsid?

Koju, isa juurde.

Nii suure hulga relvadega?

Sellele jäid nad vastuse võlgu.

Nad ju teadsid, et relvade omamise eest karistatakse surmanuhtlusega.

Jah, nad olid sellest kuulnud.

Kes neile ütles, et nad võivad koju minna.

Nad ise ütlesid endale.

Ja nad tahtsid kohtunikele selgeks teha, et nad ei käinud üldse mõisahoones sees, ei Rael ega Drostenholmis?

Ei, seal nad ei käinud.

Aga mida nad siis terve selle aja tegid, kui nad Rael olid. Midagi pidid nad ju nende tundide vältel seal tegema.

Seal... seal... Rael nad üldse ei käinudki!

Või nii. Kas Illusti Jüri kannab nende peale viha? Kas nad on vaenujalal?

Ei ole!

Nad ju tundsid teda enne?

Ainult õige põgusalt.

Küsimused ja vastused, katkematult. Kõik vennad vastasid erinevate sõnadega, aga mõte oli üks. Möller oli vahepeal ümber pööranud ja otsis midagi sadulataskust. Korraga keeras ta end järsult ringi ja sirutas vendade poole halli linase koti – ent neile otsa vaatamata. Ta silmitses hoopis kedagi teist vangide seas, mitte niivõrd ettekavatsetult, kui pigem mingi seletamatu, saatust kujundava juhuse tahtel.

Kuidas nad selle koti peale sattusid. Kust nad selle said, küsis Ovelacker. Seal sees on Rae ja Drostenholmi härraste ehted! Nad peaksid lõpuks ometi üles tunnistama, et sooritasid mõrva ja röövisid väärisasjad!

Selle... Puna tõusis neile näkku, selle... selle... selle nad leidsid!

Vaikus suures saalis.

„Jah!" sõnas leitnant Vladimir Karlovitš Möller korraga vaikselt, aga täie veendumusega.

„Jah!" jäi leitnant hiljem sama veendunult oma väite juurde, kuigi sealt kumas läbi ka veidi trotsi, jah, ta jäävat kindlaks oma otsusele, et see on tõsi, vennad leidsid selle koti.

Ent milliseid tõendeid on tal selle kohta, nõudsid kaaslased. Kust ta seda teadis ja kuidas tema, kes ta ise vennad vahistas ja neilt relvad ning enam kui kahtlase koti ära võttis, sellise järelduseni jõudis. Tema, kes ta kordagi vennaste kinnitusi ei uskunud, tema, kes ta oli eeluurimist juhtinud ja vastuväiteid kuulnud, tema, kes ta siiani oli olnud kindlalt veendunud nende kolme süüs!

Nagu käru jahikoerte keskel istus leitnant Vladimir Karlovitš Möller oma kaaslaste vahel ja kannatas ära nende küsimused.

Kaebealuste küsitlemine oli lõppenud. Pärast Mölleri ootamatut „jah"-i vendade kinnituse peale, et nad koti lihtsalt leidsid, kestis ülekuulamine veel tükk aega, kuni tõendite kogumine kõigi kaheteistkümne vahialuse kohta ära lõpetati. Seejärel eraldusid ohvitserid nõupidamiseks saali kõrval olevasse tuppa ning vahialused viidi ära kongidesse. Ülekuulamiselt kaasa võetud ülestähenduste abil asusid ohvitserid Ovelackeri eesistumisel kõigile kolmekümnele karistusmäärasid kehtestama.

Samas järjekorras, kui oli toimunud ülekuulamine, olid nad vaaginud ja vastu võtnud juba kolmkümmend otsust, ikka ühel meelel vaaginud ja ühel häälel vastu võtnud, nagu seadus ette nägi. Üheksal korral oli juba määratud surmanuhtlus ja ülejäänud juhtudel otsustatud Siberisse saatmise või ihunuhtluse kasuks. Kui hakati aga aru pidama, milline saatus saab osaks vendadele Koiridele, siis... siis tekkis pinge kohe esimese lause järel, või õigemini kohe pärast selle nime väljaütlemist, kõigi ärritatud pilgud suundusid Möllerile. Mis tal öelda oli?

Jah! Need kolm olid süütud! – Häirimatult istus noor leitnant kaaslaste pinevil ja hämmeldunud pilkude all, hoides tõde varjul nelja küsitleja eest. Tema näol võis märgata isegi kerget naeruvinet, see hääbus aga kohe, kui ta pilk ristus rittmeistri omaga; seni oli rittmeister olnud kõige sõnaahtram neist.

„Kuidas palun, Vladimir Karlovitš, kas te ei selgitaks?" palus Ovelacker.

Mölleri hääles oli veel tahtega säilitatud rahu ja tema tihedalt punakate karvadega kaetud käed lebasid alles liikumatult laualambi valgussõõris, ent mida kauem ta kõneles, seda vähem üritas ta peita oma hääle vannutavat kõla. Hääl muutus erutatuks, iga järgmise lausega kisti seda jõuga välja üha sügavamalt tema loomuse süvahoovustest, ja lõpuks tekkis tunne, nagu peaks ta südametunnistuse vaevukuuldavat häält ise varustama vajaliku kõlaga, mis vormus tema kõris, et suuta ebaõiglusele piisavalt tugevat vastupanu osutada. Ta suured, heledate karvadega käed ühinesid justkui teineteiselt tuge otsides, terve mägi usaldusväärset, lihtsameelset jõudu.

Jah! – ikka ja jälle jah, ta ei taganenud sammugi. Kaaslased ja rittmeister peaksid endal kord silme eest läbi laskma, mida kolm venda

olid tunnistanud, ja – erinevalt ülejäänud vangidest – kuidas nad seda olid teinud!

„Väga tore," sekkus Haruzin siinkohal; ta uskus seda meeleldi, temagi nägi ju erinevusi ja miski poleks talle rohkem meele järele, kui et oleks pakkuda tõendeid, tõendeid!

Möller noogutas, väikse pingutusega küll, nagu tundus.

„Tõendeid...," sõnas ta aeglaselt, ta oli saanud tõendi ja kohe seepeale oma „jah"-iga nõustunud nende kolme kinnitusega, et nad on süütud. Möller oletas, et tema kaaslased tahtsid kolme venda surma mõista. See ei lähe, ta oli selle vastu, tal oli tõend nende süütuse kohta – ta arvas küll, et üksnes temal, kui mõni tema kaaslastest just ei näinud sedasama, mida tema oli jälginud. Aga ilmselt ei näinud keegi, sest muidu ei tõstaks ainult tema üksi häält nende kolme süütuse kaitseks. Kui need kolm süüdi mõistetakse, võiks sama hästi ka teda ennast süüdi mõista, sest ta vastutab selle eest, mida nad kinnitasid.

„Mida te küll räägite, Vladimir Karlovitš!" hüüdis Ovelacker üle laua.

„Tuletage neid silmapilke meelde!" hüüatas Möller erutatult. „Need kolm seisavad meie ees laua ääres; ma võtan sadulataskust koti, meie ainsa süütõendi nende kolme süü kohta; ma pöördun ümber, väga kiiresti, nagu te mäletate, ja näitan seda neile. Juba kuulen ma küsimust, kust nad selle koti said, selles olid Rae ja Drostenholmi härraste ehted; aga küsimuse esitamise ajal ei olnud minu pilk veel jõudnud nende kolmeni. Aeglasemalt kui käsi, mis on koti neile vaatamiseks ette lükanud, rändab mu pilk täiesti juhuslikult üle pinkidel istuvate vangide ja siis, juhuse tahtel, sest kõigi pilgud pidid olema suunatud neile kolmele, et nende nägudelt midagi välja lugeda, jääb mu pilk pidama sel... Illustil. Ma hoian käes kotti, mille nähtavale tulek pidi mõjutama kolme venda, ja vaatan sealjuures meest, keda koti nähtavale ilmumine tegelikult mõjutas, sest see kuulus talle, Illustile! – Kõige muu kõrval tuleb sellele inimesele omistada ka piiritut saamahimu, kas pole nii? Ohjeldamatut saamahimu!..."

Ohvitserid noogutasid, kuigi nad ei teadnud, kuhu Möller õieti sihtis.

„...Ja Illusti näole ilmub äratundmine, mis mind veenab: need kolm tõepoolest üksnes leidsid koti, sest Illust oli selle ära kaotanud.

Ta vahib kotti mu käes, oma kotti, oma hinnalist kotti, ilmel, mis on segu rõõmsast äratundmisest ja ahnusest, ihnusest ja kadedusest ja pisukesest rõõmust selle üle, et ta seda jälle näeb ja et seda siiski tema juurest ei leitud. Neil üürikestel silmapilkudel – või oli see vaid vaevu hoomatav murdosa silmapilgust – annab see inimene ära kõik, mida ta meie eest oli varjanud – kipras näo ja himuralt välkuvate silmadega –, kuni ta äkki märkab, et ma teda jälgin, ja püüab minu silme all ümber kehastuda osavõtmatuks pealtvaatajaks. Vahepeal pomisevad need kolm ei tea mitmendat korda juba oma kinnitusi, et nad leidsid koti, ma kuulen seda ja võin öelda üksnes jah. Jah, nad on süütud!"

Ohvitserid vaikisid, kui Möller lõpetas, ja noor leitnant uskus, et tema kirjeldus oli neile sel määral muljet avaldanud, et nad ei leidnud sõnu. Korraga tundus vaikimine talle liiga pikk. Ta vaatas ühelt teisele: Haruzinile, Maklakovile, läbematule kornetile, rittmeistrile... Kuidas? Kas nad siis ootasid...

„Hm..." tõi rittmeister kuuldavale.

„Tjah...!" nõustus temaga ülemleitnant ja pöördus siis Mölleri poole. „Ja kus, Vladimir Karlovitš, on siin teie arvates tõend?" küsis ta nimme äärmiselt viisakalt.

„Aga ma palun teid!" hüüatas Möller.

„Ma mõtlen," lausus Haruzin vaikselt ja viisakalt – Möllerile tundus, et kõik nad sepitsesid salamisi vandenõu tema vastu –, „ma mõtlen, et kõike, mida te jälgisite, ei pruugi just nii käsitleda. Mõelge korraks: kui Illust on tõepoolest koti õige omanik, see tähendab mees, kes koti sisu kokku röövis, siis pidi ta ju juba enne kohut teadma, et vahistamisel oli kott kolme venna käes ja et meie silmis oli see tõendiks nende vastu, kas pole nii?"

Möller tegi käeliigutuse, mis tähendas, et selles suhtes võis jääda eriarvamusele.

„Sest vangid," jätkas Haruzin Mölleri vastuväidet ära ootamata, „rääkisid ju omavahel, sestpeale kui nad kinni võeti, pidasid nõu, mida öelda ja mida mitte öelda, võib-olla üksteise järel luurates, püüdes teiste jutust tabada mingit võimalust omaenda süüd kergendada. Loomulikult teadsid kõik, et kolmelt vennalt võeti ära mingi kott ja et see kott on kohtu jaoks kaalukas süütõend. Niisiis,

kui Illust oli röövel, nagu teie arvate, kas te usute, et ta oleks siis nii rumal olnud ja reetnud, et tema oligi koti sisu kokku varastanud! Ei! Ta poleks teistele vangidele kotist midagi rääkinud ega mitte mingi hinna eest paljastanud, et see kott on talle tuttav. See, mida te nägite – isegi kui Illust tõepoolest kotti nähes tegi nii... väljendusrikka näo, ei ole ju veel tõend! See on üks nüanss, heakene küll, see iseloomustab seda vastikut selli veel enam, aga... jah," Haruzin näis tundvat piinlikkust, et pidi seda tunnistama –, „see tõend ei veennud mind."

Põlevate silmadega kornet tahtis just midagi öelda, aga Möller jõudis temast ette.

Ta väitis üha kangekaelsemalt, et ei saa aru, miks pidid kõik vangid olema teadlikud kotist, mis leiti kolme venna juurest. Ülekuulamisel selgus ikka ja jälle, et kolm venda hoidsid omaette, nii enne vägivallatsemist kui ka selle ajal. Kui ta õigesti mäletab, siis ütlesid nad, et olid enamasti omaette ja seetõttu ei osanud nad ka teiste kohta midagi öelda.

„Aga ka täiesti omaette võisid nad korda saata igasuguseid asju, mille kohta teised midagi öelda ei osanud, võisid tappa, rüüstata, põlema süüdata!" sekkus kornet vaieldamatult arukalt.

Möller tajus, et kaaslased nõustusid kornetiga.

Siis pidi kornet seda tõestama – tapmist, rüüstamist ja süütamist!

Siis pidanuks leitnant tõestama, et ei tapetud, ei rüüstatud ega süüdatud!

Möller sõnas, et tema ettekujutuses on asjad nii: kolm venda olid kogu aeg teistest veidi eemale hoidnud, ka vangistuses. Ta ei uskunud, et nad teistele südant puistasid. Ei, võib-olla ei teadnud keegi süütõendist midagi.

Ovelacker küsis, kas leitnant suudaks meenutada: kas eeluurimise ajal, kui ta nimesid kindlaks tegi ja kotti kui süütõendit nende kolme vastu mainis – kas juhtus siis läheduses olema kedagi teist vahialustest? Tema ise seda muidugi ei tea, aga kujutlus, et nimekirja koostamine toimus paljude juuresolekul, on ju kerge tekkima.

Möller takerdus ja pidi järele mõtlema. Lõpuks sõnas ta, et ei suuda seda ka kõige parema tahtmise juures meenutada.

„Siis võis pigem oletada, et nimede kindlakstegemine käis täiesti avalikult teiste vangide silme all," arvas Ovelacker.

Nüüd tundus ka Möllerile, et tookord viibis selle juures palju inimesi, aga ta ei tahtnud varem öeldut parandada.

Nii et sellest vastuväitest pidi Möller loobuma, tõdes Ovelacker.

Leitnanti ärritas see, et rittmeister alati ainult lõppjäreldusi tegi. Ta päästis jahikoerad lahti, lasi neil metslooma kinni püüda ja tema peale haukuda ning tulistas siis eemalt südamerahuga – tegi lõppjärelduse, jäiselt ja osavõtmatult. Mis nüüd edasi pidi saama?

Seda, mida tema kaaslane tähele oli pannud, võis uskuda või mitte uskuda; alles usu läbi saaks sellest asitõend, lausus ühel täieliku vaikuse silmapilgul Maklakov ja see oli esimene kord, kus ta sõna võttis. Võib-olla on olemas tõdesid, mis asuvad teispool tõestusi, aga otsustada nende järgi, otsustada elu ja surma üle?

„Nende pärast midagi kahe silma vahele jätta, surnute eest hüvitus nõudmata jätta?" küsis Haruzin nooremalt kaaslaselt nõudlikult.

„Surnutest ei tohiks siin kõnelda! Ainult õigusest ja sellest, kas elavaid tuleks õigusele ohverdada!" lausus leitnant Möller end unustades järsult. Tema sõber Maklakov oli välja öelnud olulise tõe, kui ta rääkis tõdedest teispool tõestusi, mis muutuvad tõendeiks alles usu läbi. Temal, Mölleril, oli see usk, tema jaoks oli see, mida ta nägi, täiel määral kehtiv, kuigi seletamatu tõend! Ja lõpuks peab iga kohus lähtuma elavatest. Ei võinud ju vana isa kaotada kolme poega üksnes kahtluse alusel! Kolme poega! Kas ka vana Koiri oli kaaslaste meelest ebausutav? Tema, leitnant ei suutnud lihtsalt uskuda, et selle patriarhaalse, vaga mehe pojad olid mõrtsukad!

Aga kuidas ta seda seletaks, et tolle vaga, patriarhaalse mehe pojad ei kuulanud isa käsku, ei löönud esimesel võimalusel mässajatest lahku ega pöördunud koju tagasi, küsis Ovelacker leitnandilt veel rahulikult, aga juba enesevalitsuse viimasel piiril. Seda ei suutnud ju vennad ise ka ära seletada!

Seda... Möller püüdis rittmeistrile otsa vaadata, aga too ei pidanud ta pilgule vastu, seda... suudaks ta endale väga hästi seletada. – Korraga, just siis, kui ta ütles, et suudaks seda endale väga hästi seletada, valdas leitnanti mingi sügav lootusetus. Ta loobus oma eesmärgist, sest taipas keset jutuajamist, et pidi olema rittmeistrit

hingepõhjani haavanud, kui nõudis õigust, mis lähtuks elavatest, mitte surnutest. Ja tema, kes ta teist surmani haavas, kõneles lakkamatult elavatest! – Ehk ahvatles ettevõtmise seikluslikkus noori poisse jääma, kui nad algul ka vastumeelselt kaasa olid läinud? Võis ju ette kujutada, kuidas see kõik neile muljet avaldas. Selle peale oli väga kerge unustada kord, kodune kasvatus ja manitsused. Et nad ise seda seletada ei osanud, polnud veel tõend, et nad üritasid midagi varjata. Kui rumalad nad tundusid olevat, kui ebateadlikud! Oleks neil olnud piisavalt valvsust ja sõnu, küll nad siis oleksid seletada osanud! Just nende liigutav abitus pidi veenma, just nende jutu loomulikkus, lihtsameelsus – süütus!

Laual lebasid käed, mis hoidsid hõõguvaid sigarette. Suits tõmbus keerdu, ent ei suutnud häältest üles köetud õhus kõrgemale tõusta, vaid tiirutas nagu rahutu äikesepilv nägude vahel edasi-tagasi, kuni lamp ta lõpuks oma varju alla vedas ja koos leegi soojusega kõrgustesse ahvatles. Möller istus kummargil laua taga, ent ometi tuli tal vaeva näha, et teiste nägusid selgelt eristada. Ovelacker oli kõige kaugemale taha nõjatunud, osavõtmatu teiste erutuse suhtes, kiretu ja tundetu – või nagu Möller kahtlustas: kõike seda teesklev, tegelikult aga seesmiselt kõige enam asja juures, kõige kuumem kättemaksuihast. Kuidas Möller teda küll neil silmapilkudel vihkas, seda küsitava väärtusega tegevusetuse kangelast! Ja mõte sellele, et Ovelacker võiks kolme süütu peal kätte maksta, raputas ta südametunnistuse ligihiilivast ükskõiksusest üles, viis ta kirgliku otsuseni mitte mingi hinna eest järele anda.

Ovelacker lausus, et sel juhul tahaks ta üle korrata, mis ilmnes juurdlusel ja mille alusel tehti otsused – ilmnes enesestmõistetavalt kõigile nähtavalt ja kuuldavalt ega olnud vaid ühe isiku tõdemus. Leegitsev puna kattis Mölleri nägu, kui Ovelacker hakkas üles lugema juurdluse tulemusi, vaikimata maha vähimatki pisiasja, rääkis see siis kolme venna poolt või vastu: osavõtt Rae kuritööst – eitatud, tõestamata, aga nõrgalt tõendatud. Osavõtt Karusilma kõrtsi röövimisest ja mahapõletamisest – osavõttu eitatud, pealtvaatajana kohalolek omaks võetud, mõlemad usutavalt tõestatud. Osavõtt Drostenholmi kuritööst – karistust väärivaid tegusid eitatud, kohalolek omaks võetud, tõestatud – kõike ja mitte midagi. Kõik pärit

ebausaldusväärsetelt tunnistajatelt, mitte midagi usaldusväärsetelt. Kolme venna poolt rääkis isa ja üks kohtunike endi seast, nende vastu rääkisid koti omamine, relvad ja kohtunike enamus.

Kohtunik tunnistajate seas, tunnistaja kohtunike seas – see puudutas Mölleris midagi, millele ta poleks osanud nimegi anda. Oli see korraarmastus, puhtusetarve, autunne? Oli midagi, mis teda puudutas ja mühinal kerkis temas vastuhakk. Ühekorraga oli tal tunne, nagu oleks ta minetanud oma aukraadi, oma seisuse, oma au – südametunnistuse pärast. Kahetsus, süütunne, ah, terve tunnetetulv mässles temas ja kuigi kõik temas oli löönud vankuma, pidi ta istuma vaikselt ning liikumatult paigal!

Viimased sõnad nende kolme kasuks olid kostnud just äsja Vladimir Karlovitš Mölleri suust. Seda kas usutakse ja nähakse selles tõendit või ei usuta seda ega nähta selles ka tõendit. Ja nüüd tahaks Ovelacker kaaslastelt nende otsust küsida, kõigepealt kornet Kosljaninovilt kui kõige nooremalt. Millise otsuse ta kolme venna kohta teeks?

„Surmanuhtlus kõigile kolmele!" ütles kornet pikemalt mõtlemata.

Vaikus. Korneti vastus tuli pisut liiga kähku. Maklakov vaatas teda jahmunult. Kohe oli tema järjekord.

„Ja teie, Eustachius Aleksandrovitš?" pöörduski rittmeister juba tema poole.

„Surmanuhtlus kõigile kolmele!" ütles leitnant palju vaiksemal häälel kui kornet ja neelatas sõna „kolmele" juures.

Möller oli end sundinud kaaslastele mitte otsa vaatama, kui neilt nende otsust päriti. Ta käed olid laual üksteise peal. Neil silmapilkudel, oodates rittmeistri korraldust oma seisukoht välja öelda, tõmblesid tal sõrmed. Ikka veel hoidis ta pead maas.

„Ja teie, Vladimir Karlovitš?"

Nüüd oli see hetk käes.

„Kolmkümmend piitsahoopi mõlemale vanemale vennale, viisteist noorimale!" ütles Möller ja see tuli tal iseäraliku rahuga ja vaoshoitult üle huulte.

„Pjotr Sergejevitš?"

Möller sai vaevu viimase sõna öeldud, kui rittmeister juba ülemleitnandi poole pöördus.

„Surmanuhtlus mõlemale vanemale vennale, kakskümmend aastat Siberit noorimale!" lausus Haruzin vaikselt.

„Ma ühinen Pjotr Sergejevitšiga tema otsuses," lõpetas Ovelacker. „Surmanuhtlus mõlemale vanemale, kakskümmend aastat Siberit noorimale. Kas nooremad kaaslased nõuavad, et me ühineksime nende otsusega?" Ta pöördus korneti ja Maklakovi poole.

Nad teatasid valmisolekust kergendada noorima venna karistust. Nende nelja otsus oli ühehäälne.

„Kas te ühinete meiega?" küsis Ovelacker leitnant Möllerilt, kes polnud vahepeal hetkekski pilku tõstnud.

Kõik vaatasid Mölleri otsa.

Ka tema tõstis nüüd lõpuks pilgu ja lausus vaikselt, aga kindlalt: „Ei!"

Jäi mulje, et Möller pani sellesse „ei"-sse kogu oma elu, sest kui ta nüüd teiste ohvitseride eeskujul tõusis, tegi ta seda mehaaniliselt, seesmiselt osavõtmatult, nagu tema näolt ka välja võis lugeda. Mölleri sinised silmad, millest alles äsja oli peegeldunud meelekindlus, teadlikkus, julgus järgida oma südametunnistust, trotslik veendumus oma õiguses või selles, mida ta õiguseks pidas, viha rittmeistri vastu ja põlgus Mölleri arusaamist mööda nii kerglase kaaslase suhtes, nagu seda oli kornet Kosljaninov – need silmad olid nüüd tuhmid ja tardunud. Tundus, et vaimu ja hinge kiirgus ei läbinud enam seda ainet, millest Möller kokku oli pandud. Ega teda polnud kunagi peene kondi ja peene hingeeluga inimeseks peetud, aga mühakaks ei olnud teda ka iial nimetatud, nüüd näis asi sellele õige lähedal olevat. Mühaklik oma suletuses – nii seisis ta nüüd teistel tee peal ees, nemadki olid püsti tõusnud ja liigutasid end pärast pikka istumist. Seegi oli nii kummaline. Noor leitnant seisis seal, nagu ootaks oma saatust. Paraku polnud tal seda. Ta seisis seal nagu mõni ese, nagu asi. Ta ei vaadanud kellelegi otsa, ei kõnetanud kedagi; veidi ettepoole kummargil, turi kühmus, käed rippu – nii ta seal seisis. Ta kaaslased võisid oletada, et Möller seisis seal kibestunult, täis sünget trotsi, aga ei – teised olid tema jaoks olemas vaid niivõrd, kuivõrd ta nägi neid oma täiesti hajameelselt edasitöötava tegelikkusetajuga toas ringi liikumas. Ta isegi ei tunnetanud pinget, mis nende vahel valitses, see tähendab: tema ja nende nelja vahel. Möller

seisis mõõna ja tõusu vahel. Tema olemasolu looded olid katkenud, kas üheks südamelöögiks või tundideks ja päevadeks ja kogu tema ülejäänud eluks – kes võis seda teada? Tema eksistents oli ajatu ja sihitu ning teispool kõiki tingimusi, peaaegu surmaohus ja kõikvõimalike salapäraste jõudude meelevallas. Ta kas hukkus selles tardumuses või oli torm, mis ta ellu tagasi tooks, alles ees. Hetkel ei täitnud teda ükski mõte ega tunne. Kogu see ebateadlik Mina, mis talle jäänud oli, pulbitses mingi hämara, piiritlematu tunde küüsis. Mis talle veel korda läks, millest võis ta kinni hoida?

Korraga lausus Ovelacker kohalviibivatele ohvitseridele, et tal on tunne, nagu hoiaks Möller end tema juuresolekul tagasi ega suudaks oma vaatlusviisist, millele ta korduvalt oli vihjanud, nii otsesõnu kui vaja kõnelda. Seetõttu kavatses Ovelacker hetkeks kõrvale tõmbuda ja palus Mölleril selgitada kaaslastele täiesti avameelselt, leinajat säästmata, mis sundis teda kaaslastest nii hämmastavalt erinevale seisukohale asuma. Ta palus endale saali teatada, kui sellega valmis oldi. Üht tahtis ta siiski eelnevalt öelda: kui leitnant Möller kavatseb esitada talle taotluse eemaldada end üldse kohtumõistmisest kolme venna üle, siis sellega ei taha ega saa ta nõustuda. Sellist lahendust keelaks neile muuseas nende au. Niisiis, palun...

Rittmeister lahkus ebamäärase käeviipega, mis võis tähendada: niisiis, palun, nagu sai öeldud, ja enne kui Möller oma jahmatuses võimeline oli poole sõnagagi vastama, oli uks lahkuja järel sulgunud. Möller hõõrus laupa ja astus paar sammu akna suunas. Seejärel jäi ta otsekui halvatuna seisma.

„Niisiis, Vladimir Karlovitš, mis teie ja rittmeistri vahel õieti lahti on? Rääkige ometi!"

Nende sõnadega võttis ülemleitnant Haruzin äkitselt otsekui unes viibiva leitnandi käe alt kinni ja talutas ta akna juurde. Teised kaks järgnesid, kornet oli piisavalt peenetundeline, et Möllerit oma naabrusest säästa. Maklakov, kes nägi välja lapselikult murelik, seisis Möllerist paremal. Sellises järjekorras läksid nad akna juurde ja jäid päris akna all seisma, silme ees tähti täiskülvatud pimedus, mida horisondil viirastuslikult läbistasid virmaliste kahvatud valgusjoad. Möller võitles sooviga otsida tröösti Haruzini hoolitsevalt käelt oma küünarnuki all.

„Mis peaks siis lahti olema?" küsis ta karedalt, püüdes häälele nördinud kõla anda. Kohe seepeale lasi ta õlad rippu ja surus huuled kokku.

„Noh, midagi peab ju olema!" tähendas Haruzin ja silus habet. „Rääkige ometi südamelt ära. Miks te seda siis tema juuresolekul selgitada ei saa? Täna õhtul tegite te paar märkust, mis olid juba piiri peal..."

„Mis piiri te silmas peate?" küsis Möller rabedalt.

Haruzin lasi ta käsivarre lahti. „Kas ma pean seda teile selgitama?"

„Ma palun seda. Meid jäeti ju üksi, et saaksime ükskord ometi avameelselt kõnelda!"

„Kaaslased on tunnistajateks," sõnas Haruzin ja osutas Maklakovile ja Kosljaninovile paremat kätt, „et palusite ise seda selgitust. Teie märkused, Vladimir Karlovitš, riivasid sündsuse – ja au piire!"

Mölleril jooksis judin üle selja; oli tunda, et teda läbistas värin, kuigi seda polnud näha.

„Ja neid märkusi võiks seletada üksnes teie erakordse erutusega, mis meie jaoks paraku seletamatuks jääb."

„Või nii!" lausus Möller sapiselt.

„Niiviisi," jätkas Haruzin häirimatult, „jääte te meile täiesti arusaamatuks ja ma soovin, et leiaksite võimaluse rittmeistrile oma vabandused esitada."

Möller vaikis, ülejäänud kolm vahtisid pimedusse ja saatsid pilguga võbelevaid, kõrgustesse sööstvaid valgusvihke, mis lakkamatult seniidi poole püüdlesid.

„Kas teie, Pjotr Sergejevitš, esitate ka kunagi hiljem oma vabandused, kui peate möönma, et langetasite vale otsuse ja tapsite kolm noort inimest?" küsis Möller siis.

„Kahtlemata," vastas Haruzin lihtsalt. „Aga vaadakem asjadele siiski nii, nagu nad on, Vladimir Karlovitš. Asjaolude sunnil tehti rittmeistrile ülesandeks viia läbi uurimine ja määrata karistused kuritegude eest, mille ohvrid olid tema lähedased sugulased. Seda teame me eilsest saadik. Me mõistame keerulist olukorda, milles ta asub – ühelt poolt kohtunik ülemjuhataja käsul ja teiselt poolt õnnetute ohvrite sugulane. Aga meil oli võimalus näha sedagi, kui väga

ta püüab erapooletuks jääda, see tähendab: esindada ainult õigusemõistmist, mitte isiklikku kättemaksu. Ainult kättemaks õiguse rikkumise eest, mis nõuab hüvitamist. Jätame kõrvale selle, millist mõju avaldasid talle ülekuulamine ja eeluurimine. Meie kolm – jumal teab, et kõrvalseisjad! – oleme temaga ühel seisukohal. Kas see ei ole teile tagatiseks? Te ütlesite: lähtuda tuleb elavatest, mitte surnutest. See on teotav ja vale. Teotav nende surnute lähedaste juuresolekul ja pealegi vale, sest enesestmõistetavalt lähtub õiglus ka ebaõiglusest, kuigi oleks rumalus väita, et vastavalt neile juhtnööridele, mida me tunnustame kui õiglust, pole õiglus midagi enamat kui ebaõigluse korrektuur. See on midagi enamat, palju enamat. Õiglus ei peaks ebaõigluse kehtivuspiirkonnast eemalduma, aga mõistagi ei peaks tal ka olema isiklikku suhet ebaõiglusega. Et tal see isiklik suhe täna on, siis – kellele peaks seetõttu kaasa tundma? Vangidele? Ei, kohtunikule! Ta pidi kõigest inimlikust endas üle olema ja ta tuli sellega tõesti toime, kuigi teie, Vladimir Karlovitš, tähelepanuväärsel kombel just teie, tema erapooletuses kahtlesite. Tänu jumalale, ainult nende kolme kohtuasjas, kes näivad olevat teile südamesse läinud."

„Jah, aga kas te siis tõepoolest ei usu nende kolme süütusesse?" lausus Möller äkki uuesti süttides, südamepõhjast tuleva sooviga teisi ümber veenda.

„Ma ei tahaks ennetada oma kaaslaste seisukohta, kui nad peaks olema seda muutnud," vastas Haruzin ettevaatlikult pead kallutades, mis näitas teda veel saledama ja hapramana. „Mina omalt poolt – ei! Aga ma olen valmis möönma, et pole nende süüs nii kaljukindlalt veendunud nagu teie ilmselt nende süütuses."

„Võlgnen selle oma südametunnistusele, Pjotr Sergejevitš, oma südametunnistusele!"

„Te peate silmas nende kolme süütuks tunnistamist? Ja mis te arvate, kellele meie, teised, võlgneme nende kolme süüdi mõistmise?" Sellele Möller ei vastanud.

„Tahaksin teie tähelepanu veel kord sellele juhtida, Vladimir Karlovitš, et me ei langeta otsuseid hoolimatult, vaid südametunnistuse järgi ja võimete kohaselt. Meie kolm ei märganud seda – ja te ei peaks selles kahtlema –, mida teie enda arvates märkasite. Järelikult otsustame me nii. Kas te peate oma tähelepanuvõimet nii eksimatuks?"

Möller vaikis. Aga mitte osavõtmatusest, seda võisid kõik kolm märgata. Ta vaatas küll üksisilmi õhe – mida just, jäi selgusetuks, võib-olla virmaliste viirastuslikke valgusejugasid –, aga tema nägu, tema tukslev suu, mis kord kibestunult sulgus, kord paljastas hambad, tema ninasõõrmed, mis värisesid, nagu hoiaks ta aevastust tagasi, laup, mis kord kipra tõmbus, kord silenes, varjud ja pilved, mis tuiskasid üle ta näo nagu tuuleiilid äikese ajal üle tumeneva vee – kõik see peegeldas tohutut erutust.

„Ja mis võiks anda mulle põhjust otsustada oma südametunnistuse vastu?" küsis ta kellelegi otsa vaatamata järsult.

Ohvitserid vaikisid tükk aega. Hakkas juba tekkima mulje, et Möller ei saagi vastust, aga siis lausus Haruzin – ja see kõlas nagu küsimus: „Võib-olla au?"

„Kas teie jaoks, Pjotr Sergejevitš, on olemas au ilma südametunnistuseta? Südametunnistuseta au, autundeta südametunnistus?" Möller surus sõna otseses mõttes hambad huulde, et mitte hakata otsima kõikvõimalikke vastandusi; tema näole ilmus meeleheitlik naeratus.

„Ma ei ole psühholoog," sõnas Haruzin, laskmata end sellest puudutada, „mina – nagu mu kaaslasedki – tahtsin teile ainult head teha. Te võiksite ehk järele mõelda, milleks inimesel südametunnistus ja au olemas on. Mõlemat tuleb tarvitada õigel ajal, nagu alandlikkust ja julgustki. Kas te ei ütleks nüüd mulle ja mu kaaslastele, mis teid õieti sunnib rittmeistri juuresolekul vaba arvamustevahetust vältima – või veel vabamat, kui te enne õigeks pidasite?"

Ülemleitnandi hääl kõlas tüdinult. Näis, et ta on minetanud osavõtlikkuse Mölleri suhtes. Ja see ei jahmatanud mitte üksnes Möllerit, kes nägi, et on kohustatud selgitama, vaid ka Maklakov ja Kosljaninov olid hämmelduses. „Jah, niivõrd, kuivõrd ma suudan seda seletada!" alustas Möller. „Tegelikult vaevas mind ühtesoodu – nagu teidki enne võõrastemajas –, et ma nägin meie rittmeistris kättemaksjat, mitte erapooletut. Te peate nõustuma, et olukord täna päraštlõunal, võõrastemajas, kui ma pidin ette kandma tema lähedaste surmast, oli delikaatne."

„Ent siis ei jäänud teil puudu vajalikust taktitundest?" tähendas Haruzin.

„Ah nii? Arvate?" vastas Möller kibeda naeruga. „Ma ise olen enda suhtes ehk pisut kriitilisem kui teie?"

„Mitte alati," parandas Haruzin teda. „Näiteks polnud te seda siis, kui proklameerisite elavate õigust, elavate mõrvarite õigust!"

„Siis, jah, siis..." pomises Möller vahele, see kõlas kahetsevalt, aga ärritatud Haruzini pilkest, jätkas ta rusutud häälel: „Nad ei ole mõrvarid! Teie tahate küll minust mõrvarit teha, nagu näha! Aga ei, ütlen ma teile, kallis Pjotr Sergejevitš, ei! Seda ei juhtu!"

Nüüd sündis kolm asja korraga. Öötaevas viirastuslikult mänglevad virmalised sööstsid üles seniidi poole, Möller seisis üksi ja Haruzin ning Maklakov olid peaaegu märkamatult temast eemaldunud. Noor leitnant eemaldus akna all seisvatest kaaslastest ja läks pikkade sammudega toa keskele.

Hetke pärast pöördus Haruzin ümber – Maklakov ja Kosljaninov näisid taas tummade, liikumatute vahipostidena ööd valvavat – ning lausus: „Kas te ei tahaks nüüd rittmeistrile ette kanda, et teile tuleks anda teenistusalane käsk, ühineda meie langetatud otsusega?"

Möller põrnitses kõnelejat. Ta kergitas kulme ja krimpsutas otsaesist.

„Ei!" ütles ta siis.

„Mida te õieti tahate?" hüppas Haruzin talle peale, esimest korda pisut talitsematult.

„Ma ei taha selliseid ettekäändeid!" selgitas Möller rahulikult.

„Ma ei küsinud teilt, mida te ei taha, vaid mida te tahate!"

Korraga tähendas Möller täiesti muutunud toonil, et kavatseb seda neile kõigile lähema aja jooksul öelda. Märkus oli tehtud nii möödaminnes, et jäi mulje, nagu oleks kõik eelnev olnud vaid valehäire. Ent tundlikuma kõrva jaoks oli see pealiskaudsus vaid kest, milles asus tuum, elu hinnaga sügaval sisimas varjul hoitud nagu iga seeme viljas, mis võib oma küpsusest iga minut või isegi iga sekund ootamatult pakatada, ühtaegu kirjeldamatult magus ja mõru, raske tuum, mis hiljem eraldub ometi seletamatult kerge vaevaga – tundmatut päritolu, sest kes tunneks oma olemasolu nii hästi, et oskaks kõige suuremate otsuste allikat iseenda seest otsida?

Ent kuidas ta oma suure otsuseni jõudis? Ta vajus lähimale toolile laua ääres ja istus seal pikka aega, selg akna ja kaaslaste poole. Enne

kui nad kõik püsti tõusid, oli ta istunud just selle koha vastas. Möller istus, nagu kuulataks midagi. Lambi punakas valgus kumas läbi ta juuste ja muutis need heledamaks, kui nad tegelikult olid. Ta silmad olid pärani ja erksad. Ta ei näinud seda sünget inglit oma pea kohal, kes polnud oma kohalt nihkunud, kui mees, kelle pea kohal ta enne seisis, püsti tõusis ja ruumist lahkus.

„Hea küll," mõtles ta, „ma teen seda!"

Siis kerkisid kolme venna näod nagu vannutades ta silme ette. Ta vaatas neile otsa, jälgides endamisi vaikselt, kas ta paneb nende pilgule vastu. Jah, mõtles ta, kõik on korras. Kas ikka oli? Kaks neist näitasid talle oma kuulirahe all krampunud nägusid, kolmanda ümber kõlisesid ahelad. Kas tõesti oli kõik korras? Igast haavast purskus veri piiskadena laiali, nagu viljaterad külvaja pihust. Ingel ta pea kohal püüdis need laialisirutatud tiibadega kinni ja puistas saatustesse nagu süü tumedad seemned. Sügavasse vakku, mida Möller tema jaoks valmis hoidis ja mida ta maailma eest sügavale iseendasse peita kavatses. Nii sügavale, et tema tulevases elus sellest mustast viljast enam midagi ei tärkaks, nii sügavale, et see lämbuks. Kui ta tegi seda tahtlikult, siis oli tal tulevikku; kui ta vaid allus käsule kohtuotsusega nõustuda, võis ta kas või hommepäev hüvasti jätta; siis oli kõik läbi ja sellegipoolest jäi ta süüdi. See ei ole hea, mõtles ta, aga ma teen seda.

Siis korraga jäi tal süda seisma nagu surma eel, keha kattus üleni külma higiga, iga mõte, millega ta enda arvates juba ära oli harjunud, taganes temast, jättes endast maha mittemillegi. See oli nagu elava ihu verest tühjaks jooksmine, nagu katkematult mõõnav elu, nagu eksistentsi väljavoolamine pimedasse, tundmatusse mitteolemise ookeani... Viimane, mida ta tundis, oli see, et ta tahtis tagasi, iga hinna eest tagasi.

„Kauem ei või rittmeistrit küll enam oodata lasta," arvas Haruzin, „rittmeistrit ei või enam kauem oodata lasta, teda kauem oodata lasta ei oleks sünnis..." Üks ja seesama, Haruzin muudkui kordas seda teiste sõnadega, Maklakov toetas teda, Kosljaninov nõustus – aga Mölleril näis see kõrvust mööda minevat.

„Vladimir Karlovitš!"

Möller hüppas läheneva ülemleitnant Haruzini ees püsti. „Väga hea!" ütles ta peaaegu hääletult ja läks ukse juurde. Sel ajal, kui kolm

kaaslast, nähes Möllerit püsti kargamas ja minema ruttamas, keeletult paigale tardusid, astus viimane saali ja Ovelacker silmas teda otsekohe. Ta seisis asitõenditega laua juures ja uuris halli koti sisu.

Leitnant läks ebakindlal – ja et ta üritas sirget rühti säilitada, siis eriti jäigal – sammul rittmeistri poole. Ta oli väga kahvatu, ta pilk oli ainitine ja silmad pärani. Jõudnud rittmeistri ette, lõi ta kannad kokku ja raporteeris tormakalt, nii et sõnad lausa purskusid suust, et tahab ühineda rittmeistri ja oma kaaslaste otsusega.

Kui nõupidamistoa uks lahti läks, katkestas Ovelacker oma vaatlused. Ikka veel laua kohal kummargil, vaatas ta küll siseneja poole, kuid ajas end sirgu alles siis, kui ta vasak käsi oli kotti tagasi libistanud väikese medaljoni, mida ta oli enne pikalt silmitsenud. Kuigi suur saal oli tühi ja võimalikke väljapääsuteid mitu, oli igas pilgus, mida kaks inimest siin vahetasid, igas sammus ja igas sõnas midagi pääsmatut. Seinad võinuksid siin olla üksteisest kuitahes kaugel – ikka poleks nad olnud küllalt kaugel selleks, et iga saabuja sammud poleks viinud teda eksimatult siin seisva inimeseni; et tema sõnad poleks ulatunud selle kõrvu, kes oli kutsutud ja seatud neid siin kuulama; et tema tardunud pilk poleks tollelt, kes siin liikumatult paigal seisis, nagu raudmüürilt tagasi põrganud – siin tõi leitnandi heitunud suu kuuldavale tema nõusoleku nelja kaaslase otsusega.

Kui leitnant lõpetas, otsekui kurnatud tööst, mille raskust ükski teine inimene iial mõista ei suudaks, seisis Ovelacker ikka veel liikumatult paigal. Ta vaatas leitnandi kahvatusse näkku, mis oli kolme kaaslasega hämaras toas üleelatud hirmust otsekui katki käristatud, ja korraga, pealtnäha ikka veel kuulates, tõstis Ovelacker mõlemad käed ja pani need raskelt Möllerile õlale. Nüüd tajus ta seda neljakordselt üksmeelset seisukohta kui kõige ebakindlamat ja alusetumat asja maa peal ja üksikut, lahknevat viiendat arvamust kui midagi hoopis kindlamat, peaaegu ümberlükkamatut ning tema sooviks oli, et ta tohiks seda omaks võtta. Kirglikuks, tõsi küll, ähmaseks, pooleldi teadvustamata ning oma veendumustele vastukäivaks sooviks, kuid tolle inimese nägu, kes tahtis oma seisukoha ohverdada, õhutas seda soovi ometi nii võimsalt tagant, et Ovelacker kohkunult pomises: „Aga ei, Vladimir Karlovitš! Kas te tõesti tahate seda?" – „Mu jumal!" lisas ta

vaiksemalt, võttis leitnandi käe alt kinni ja tõmbas ta endaga kaasa, nagu tahaks koos temaga mõnele tunnistajate pingile istuda.

Ovelacker tajus selgelt oma käitumise heitlikkust ja seosetust. Alles äsja oli ta kaitsnud nende nelja mehe veendumust; alles äsja oli ta lahkunud nõupidamisruumist, et Möller saaks vabalt välja öelda, mis oli pannud teda nii jäigalt oma arvamuse juurde jääma, või et kaaslased ta ümber veenaksid, ilma et selle juures viibiks inimene, kellest noor leitnant oletas, et ta kohustas iseend ja oma alluvaid sellele seisukohale asuma isiklikust kättemaksuihast, nüüd aga... Nüüd näis ta kõige enam soovivat, et Möller selle üksmeelse ringi lõhuks. Nüüd... nüüd oli seal see kahtlustest ja hirmust ja heitlikest tunnetest muserdatud ning mõistuse vaevalistest otsustest kaugeltki mitte toibunud nägu ja... ja ähmane tunne, et see rippus nende kõigi kohal nagu laviin. Mis asi? Seda ta juba enam ei teadnud.

„Miks te seda teete?" küsis ta äkki ja jäi seisma, silmitsedes Möllerit kõrvalt, enne kui too jõudis pead pöörata.

Ta ei oodanud Mölleri vastust ära ja läks edasi. Tunnistajate pinkide ees, just selle koha peal, kus vana Koiri oli istunud, jäi ta sama ootamatult uuesti seisma ja lasi leitnandi käsivarrest lahti.

„Mis siis," pahvatas ta, „mis siis, kui meie olime neljakesi kõik pimedusega löödud ja teie, Vladimir Karlovitš, teie ainsana olite nägija? See on see, millest ma olen kogu aeg sunnitud mõtlema."

Möller oli nii üllatunud, et arvas end und nägevat. Tal polnud sõnu. Äkki – Möller vaatas ei tea kuhu – tundis ta endal rittmeistri pilku.

„Kui meie oleme kõik pimedusega löödud...," kordas Ovelacker ja Mölleri kõrvus kõlas ta hääl nii, nagu oleks Ovelacker kõneldes juba mingi jõu kütkes, mis tema poole veeres, „ja teie ainus nägija?" „Öelge," alustas ta ootamatult puhta ja selge häälega, „öelge mulle: mis teid veenis? Kas te üldse olete veendunud? Või..." Korraga oli tema häälel jälle säärane kõla, nagu tekitaks võimalus, et Möller oma veendumuse ohvriks toob, temas kõhedust.

Möller kogeles põiklevalt, et ta palub sellele mitte mõelda. Iga sekund nõudis üha suurema osa tema lõppevast jõust ja enesevalitsusest.

Ovelacker hammustas huulde, tõstis jala ja toetas talla vastu eesseisvat pinki. „Ei," ütles ta vaikselt, justnagu iseendale, leitnandile

otsa vaatamata, „see ei ole vastus! Vaadake, võib-olla kunagi kauges tulevikus, mida keegi meist ei tunne, viiakse kõik kokku, elavad ja surnud... Ja iga elu, mida me eksituse küüsist päästame, riivamata sealjuures õigust ja õiglust, on meie endi jaoks suur võit. Ma ei taha ühtki inimest enneaegu hukka saata, uskuge mind!"

Möller vaikis. Ta tegi paar sammu saali otsaseina poole, ent pöördus kohe jälle tagasi, ilmselt selleks, et midagi öelda – aga tal ei tulnud üle huulte muud kui vaevukuuldav: „Nad on süütud!"

„Tuleks paluda jumalat, et ta meid nägijaks teeks!" hüüdis Ovelacker äkki rusutult ja sammus Möllerile vastu, „jumalat ja teid, Vladimir Karlovitš! Sest oletades, et meie, teised, olime kõik pimedad – teid ta ju tegi nägijaks, kas pole nii?"

Ainus, millega Möller toime tuli, oli sõnatu, tõsine noogutus.

„Niisiis," lausus Ovelacker, „avage mul ometi silmad! Veenge mind! Ainult – jääge selle kohustuse piiridesse... siin... selle siin!" Ja taas hoidis ta paremas käes paberit äsjasaadud korraldusega ning lõi sellega vastu vasakut peopesa, nii et terve saal kajas. Ta võttis leitnandil käe alt kinni ja kõndis temaga piki saali seinaäärt. „Me püüame sedasama näha!" sõnas ta. „Jutustage mulle veel kord päris täpselt, kuidas see kõik oli."

Rittmeistri käevangus üritas Möller tahtmatult oma samme tema järgi seada, nagu oleks üksmeel selles asjas teedrajav ja põhjapanev kõigele muule; kuid sama heitlik ja püsitu nagu rittmeistri käitumine, ta pilgud, sõnad ja liigutused, oli ka tema kõndimine: kord rutakas, kord lonkiv, aeg-ajalt jäi ta ootamatult tükiks ajaks seisma ja vaatas Möllerile otsa, nagu püüaks talt sõnu huultelt lugeda veel enne, kui ta neid kuulis. Ja just sundus seisma jääda ja kõnelda oli Mölleri jaoks kõige raskem ses jutuajamises, mis Mölleri meelest oli sama pikk nagu lõputu sein, mis jäi kord vasakut, kord paremat kätt, aina edasi-tagasi, edasi-tagasi...

Ta oleks tahtnud inglikeeli kõnelda, et uskmatusest jagu saada, aga juba ettekande algus kohutas teda. Kuigi ta hakkas raudselt ja kindlameelselt pihta ja pani oma sõnadesse kogu mõeldava veenmisjõu, tunnetas ta peaaegu füüsiliselt seda nõrkust ja mannetust, millega tema hääl abitult vastu lõputut seina laperdas. Ja ometi ta jutustas, tõsi küll, aina vaevalisemalt ja ebakindlamalt; ta jutustas kõigest, mida ta

ülekuulamise ajal läbi oli elanud, üritades meeleheitlikult iga viimast kui sõna selgelt ja veenvalt välja öelda, nagu uppuja, kes tahab põhjast veel kord tagasi valguse kätte, mida ta pigem aimab, kui näeb.

Ta tajus, et ei jõudnud selleni. Ta tajus seda iga kord, kui Ovelacker seisma jäi, pingsa järelemõtlemise tulemusena mõne lühikese küsimuse esitas ja – Mölleri vastuse vaevu ära kuulanud –, edasi kõndis, Möller aga muudkui jutustas ja jutustas, kõndides aina edasi mööda seinaäärt, mis ei tahtnud lõppeda, nii et varsti ei suutnud ta endale enam teadvustada, millal ja kui sageli nad ümber pöörasid, niisugune virvarr oli see kõik tema jaoks. Ent iga minutiga rõhus teda üha enam ja enam kurbus, mille sarnast ta iial varem polnud kogenud, ja jõuetuse ning suutmatuse tunne – ja lõpuks ükskõiksus. Tema ettekanne – ja seda kuulis ta oma kõrvaga, kui ta oma suu kõneles – muutus seda segasemaks ja ebaselgemaks, mida selgemalt ta iga hetke püüdis kujutada. Purjuspäigi poleks ta rohkem kokutanud! Sõnad olid veel ainult üks sihitu kätega vehklemine sügavas arusaamatuse meres. Ja siis jõudis ta lõpule.

Ta ei tahtnud teada, mida tumm kuulaja tema kõrval mõtles. Häbi ja piinlikkustundega koges ta vaid, et jõud, millele ta oli lootnud, oli just siis üles öelnud, kui ta tahtis seda tööle rakendada. Ennist seal väikeses toas, kaaslaste keskel, enne kui ta oma seisukohta muutis, oli see jõud toiminud, seda tajus ta iga sõna juures. Aga nüüd... Ei, ta poleks suutnud isegi iseennast veenda, tunnistas ta endale lõpuks, võimetu seda muutma. Ja siis ühekorraga haaras teda lugupidamine selle mehe kannatlikkuse vastu, kes tema kõrval kõndis, ikka veel, ikka veel – kui kaua juba? – mööda lõputut seinaäärt, nõutuse vang nagu ta isegi... ja nüüd oli tema see, kes peatus, ta ei teadnud isegi, miks.

Ovelacker jäi tema ette seisma. Iseäralikult kurva näoga, ja Möller mõtles, et pole sellist nägu tema juures kunagi varem näinud. Ovelacker vaatas talle otsa. Kui kaua, see ei läinud Möllerile korda. Ta tundis vaid, et ei olnud toime tulnud, et võib-olla oli ta lootusi petnud, et kõik oli kadunud, kõik... Ta ei teadnud küll, kas see teadmine tuli Ovelackeri pilgust või tukslemisest ta suu ümber, enne kui ta rääkima hakkas.

„Ma ei suuda... ma ei suuda," alustas rittmeister, katkestas siis ja kõndis paar sammu. „Ma... ei näe... seda," tunnistas ta vaikselt. „Vladimir Karlovitš, ma ei näe seda!"

Möller tegi nõrga, abitust väljendava käeliigutuse ja ütles, et annab alla ja alistub oma saatusele kui kõrgemale võimule.

„Püha taevas!" hüüatas Ovelacker tasa, „ma tahaksin väga, aga ma ei näe seda kõike!" Ja kui ta oli pikalt maha vaadanud, lisas ta tuhmil häälel: „Niisiis... peame tagasi oma kohustuste juurde minema, Vladimir Karlovitš! Olete te valmis?"

Möller ei lausunud sõnagi. Ta noogutas tummalt. Ta silmad läikisid palavikuliselt.

Rittmeister oli küsinud, leitnant oli jaatavalt vastanud – ja ometi ei liikunud kumbki paigast. Nad seisid, nagu jätaksid viivitades jumalaga ja püüaksid leppida sellega, mis on paratamatu: nad peavad minema tagasi, tagasi oma kohustuste juurde. Mõne hetke pärast tõmbus Ovelacker pingule. Ta vaatas Möllerile kindlalt otsa. „Ma ei näinud seda, Vladimir Karlovitš," ütles ta vaiksel häälel. „Uskuge mind: ma oleksin väga tahtnud... Olgu peale," lausus ta siis kindlal, otsustaval toonil, „tulge!" Ja ta võttis nooremal mehel käe alt kinni.

„See ei ole hea!" hüüdis üks hääl Mölleri sees, ent kes seda kuulis? Vaid tema enda südametunnistus. Rittmeister viis ta nõupidamistuppa tagasi. Neile, kes seal ootasid, jäi arusaamatuks, miks ta teda käe kõrval tõi. Sündis see hoolitsusest või oli sõpruse märk, millega Ovelacker tahtis osutada sellele, et nüüd, kus eriarvamused nende vahel on ära klaaritud, ei omista ta neile enam mingit kaalu.

Seistes lepiti kokku viimaste kaebealuste karistusmäärades.

Sealtpeale ei võtnud ka seltskondlik vestlus enam vedu. Möller istus liikumatult seina ääres toolil, teised kõndisid toas edasi-tagasi. Kõik suitsetasid. Tuba oli täitunud raske, sinise suitsuvinega, mille inimeste kogud nagu veejoa läbi lõikasid. Keereldes lõi ta nende selja taga jälle kokku. Sellele lisanduv lakkamatu edasi-tagasi kõndimine, vaikuses ühe koha peal konutamine, varjude jälgimine seinal, nende ristumine ja lõikumine, haihtumine ja tihenemine, vastavalt sellele, millisele lambile mõni kogu lähenes – kõik see tekitas Mölleris unenäoliselt ebamaise tunde. Teine maailm, täiesti maine ja argine, millel polnud aimugi teda valitsevate jõudude nähtamatust kulgemisest, hakkas vahepeal saali valguma, tunnistajad kõige ees. Nende kõhatamine ja raskete sammude kaja, kui vaikselt nad ka ei püüdnud

astuda, tungis viie ohvitseri vaikimisse. Rittmeister ja Haruzin olid koos akna all.

„Ma arvan, et see tehakse ära linnast väljas," kuulis Möller rittmeistrit lausumas.

„Homme varahommikul," arvas Haruzin.

„Väga vara," oli Ovelacker päri, „koidikul. Ma ootan ainult ära, millist kohta soovitab meile maakonna sõjaväeülem, siis võib mehed kaevama saata."

„See läheb kiiresti," ütles Haruzin, „maa ei ole veel sügavalt läbi külmunud. Ja kõik muu siinsamas?"

„Jah, ma arvan küll, õue peal ehk."

„Aga see äratab suurt tähelepanu."

„Ahsoo, te mõtlete karjumist! Siis all kongides."

„Ma mõtlesin ka nii. Muuseas, kas te panite tähele, et maakonnaülem ei andnud poole sõnagagi märku, kas ta saab kohtuistungil osaleda? Kuigi need lood juhtusid tema maakonnas!"

„Mnjah," tähendas Ovelacker õlgu kehitades. „Ta kardab, et kaotab populaarsuse, kui selle juures viibib. Ebapopulaarsus on meie lõbu. Aga teile on see ükskõik, Pjotr Sergejevitš."

„Jah, ma arvan küll," ütles Haruzin kerge naeratusega. „Aga teile mitte?"

„Ah!..." kostis Ovelacker. Rohkem ei midagi. Ta surus hambad huulde. „Mida ma oleksin saanud teisiti teha, Pjotr Sergejevitš? Kas ma ei täitnud oma kohust, lihtsalt oma kohust?" küsis ta mõne aja pärast.

„Igal juhul täitsite," pomises Haruzin. „Lõppude lõpuks marsib läbi nende provintside viis karistussalka ja kõigis neis – ning nende rügementides – peetakse kohut."

„Aga minu ja teiste kohtunike vahel mujal on vahe."

„Milline?"

„Ma arvan, et saan seda teile homme täie selgusega öelda!" vastas Ovelacker.

Haruzin heitis rittmeistrile uuriva kõrvalpilgu. Viimane pöördus parajasti teiste poole ja esitas toa suunas küsimuse: „Kas asi on niikaugel?"

Maklakov, kes seisis uksele kõige lähemal, heitis pilgu saali. „Otsekohe," sõnas ta, „nad tuuakse just sisse."

Seda poleks tal vaja olnud öeldagi. Hetk tagasi oli saal muutunud surmvaikseks, sest seal oli kuulda midagi, mis ohvitseride kõrvu toas ei olnud ulatunud: samme, mitmeid, mitmeid samme, raskete uste paukumist, raudtrellide kriginat, ja seejärel, trepist üles, aina lähemale ja lähemale tulevat jalgade müdinat, lohinat ja sahinat paekivist astmetel, neid saatis saabaste kõlisev taktsamm, nii nagu rahulikud karjasesammud saadavad rüselevat, trampivat karja, ikka lähemale ja lähemale, sahisedes ja lohisedes, ei ühtki sõna, ei mingit vaba tahet, ei midagi, mitte midagi peale mineku, peale selle mineku mööda treppe ja koridore – keegi ei teadnud, kuhu. Kui kauaks sinna laua ette pinkidele? Keegi ei teadnud kui kauaks.

Tunnistajad ei söandanud pilku tõsta. Üksnes kõrtsmik istus ikka enesekindlalt esimesel pingil ja lasi pilgul ringi käia. Tema ootused olid väga kõrgele kruvitud. Aga sel vanamehel tema kõrval, kes samuti ei tarvitsenud pilku maha lüüa, oli silmi vaid sissetulijate jaoks. Need silmad otsisid üha ahnemalt, et üles leida ja pika pilguga saata oma kolme poissi, ja olid veel punasemad kui muidu, nii et jäi mulje, nagu oleks ta mitte väga ammu nutnud. Või jooksid silmad vett lihtsalt kauasest valguse käes olemisest, millega ta talvel polnud harjunud? Suvel, jah, siis olid päevad pikad; talveajal põles neil kodus tuli ainult siis, kui nad oma õhtust putru sõid või piiblit lugesid või „Tartu Postimeest", mida kolm poega olid nõudnud. Aga nüüd olid ta päevad niikuinii varsti loetud, siis särab temale juba igavene valgus, kui Jumal annab, igavesti, aamen. Kui ta kolm poissi ometi kord jälle kodus oleksid! Aga ta ei suutnud suurest ootusest enam mõeldagi. Ta vahtis ringi, lakkamatult vahtis ta ringi; tema käed silusid põlvi, lakkamatult silusid need põlvi; ta suu oli lahti, puhuti kuulis kõrtsmik sassis habemest mõminat, keel käis kerge laksatusega vastu suulage ja hingamine oli vali nagu metsakohin. Kord lükkas ta rasked saapad ettepoole, kord tõmbas tagasi. Ühe korra nägi vanamees kahe vangi vahelt oma noorimat poega, aga ainult viivuks, siis vajus terve saal ja inimesed ümberringi tema silmadesse tulvava vee alla. Ja tundus, et jõed pidid suunda muutma ja mered taganema, kui ta oma silmi pühkis ja püsti tõusis, sest kõrge kohus astus sisse. Ta ei näinud seda mitte kohe, kuulis vaid võõraid samme, kuulis pinkide naginat ja jalgade sahinat.

Üksteise järel astusid viis ohvitseri saali, saadetuna kirjutajatest, kes olid nende saabumist ukse kõrval oodanud. Esimesena tuli rittmeister, paberid kaenla all. Tema järel Haruzin. Ta nägi korraga kuidagi murelik välja. Kas nõupidamistoa valgus, mis laiade lambivarjude alt põrandale langes, oli seda ilmet enne varjanud? Iga sammu juures, mille ülemleitnant tegi, piinas teda üks mälupilt. Nõupidamisruumist tulles oli ta näoilme rahulik, sest kohust, mida ta täitma asus, sai täita vaid väljaspool liiga sügavat kaasaelamist – nagu mingit anonüümset kohustust, millele omaenese näo andmine mitte kellelegi head poleks teinud. Aga kuna ta saali sisse astudes pidi minema otse vanamehe suunas, oli ta teda kohe esimese sammu järel silmanud. Kas tuli see nüüd sellest, et vanast mehest, nii nagu ta seal istus, õhkus väge, mis Haruzini tunded oma võimusesse haaras, või ennustas tema fantaasia, kuidas võib vana meest tabada selle otsuse väljakuulutamine, mida esialgu vaid tema oma kaaslastega teadis – igatahes mõtles ta iga sammu juures üha enam küla kuningas Learist ja mõõtis vana talumehe sakris, erutusest värisevat kogu kurva pilguga. Kolm poega – ei, ta ei mõistnud ikka veel, kuidas Möller... Aga see vana mees seal!... Kuna oli juba liiga hilja, siis oleks küsimus selle kohta, kas ta oleks vana meest enda ees nähes samamoodi otsustanud, olnud vaid enesepiinamine. Aga veel mõni samm ja kuningas Leari kuju Haruzini vaimusilma ees kahvatus. Sellest jäi tema silmanurkadesse tallele vaid midagi jõulist, habetunut, kirglikku, see oli rohkem kui vari, mis laotus paremalt poolt üle kõige, mida ta enda ees nägi, see oli rohkem kui inimene, see oli nagu mägi, nagu terve hõim. Ülemleitnant oli nüüd kohale jõudnud ja seisis oma tooli ees, näoga saali poole. Temast paremat kätt sättis end ritta kornet, vasakul rittmeistri kõrval seisid juba Möller ja Maklakov. Laua otstes olid hakkamas kirjutajad.

Saalis oli täiesti vaikseks jäänud, vaikus oli pingul nagu pillikeel. Oli nii vaikne, et sekundi murdosa jooksul kuulsid neli ohvitseri, kuidas rittmeister sisse hingas, et väga valjult, sõnadega:

„Keisri nimel!"

välja kuulutada otsus, mille oli langetanud sõjakohus, koosseisus viis ohvitseri: Pjotr Sergejevitš Haruzin, ülemleitnant, leitnandid Vladimir Karlovitš Möller ja Eustachius Aleksandrovitš Maklakov, ning kornet Kosljaninov, rittmeister krahv Nikolai von Ovelackeri

eesistumisel, vastavalt Balti provintsides kehtivale sõjaseisukorra seadusele ja Põhjakorpuse ülemjuhataja, Tema Ekstsellents kindralmajor krahv Nikolai Orlovi, Tema Majesteedi keisrinna-ema ihukaitseväe ulaanipolgu komandöri korraldusel, et see edasikaebamise võimaluseta Kõigekõrgema seadusi järgides kahekümne nelja tunni jooksul täide viidaks. Kohus pidas tõestatuks, et kõik kakskümmend neli kaebealust on süüdi osavõtus relvastatud ülestõusust riigivõimu vastu, raskes avaliku korra rikkumises, neljas mõrvas, röövimises, vägistamises ja süütamises ning majesteedi solvamises või sellele kaasaaitamises ja kõiges muus. Seetõttu mõisteti...

Kolmkümmend neli inimest kohtunike laua ees pinkidel, tunnistajad paremat kätt – kõigile oli see lausa talumatu piin, kui rittmeistri käsi paberilehega, millelt ta seda oli lugenud, alla vajus ja ta laualt aeglaselt teise lehe võttis ning pikkamööda, pikkamööda, Issand halasta, kui pikka mööda edasi luges:

...mõisasulasele Aado Kruusimäele surmanuhtlus mahalaskmise läbi. Töölisele... surmanuhtlus mahalaskmise läbi. Õpetaja Pumpurile surmanuhtlus mahalaskmise läbi. Päevilisele... kakskümmend viis aastat sunnitööd ja väljasaatmine Siberisse..., ilma elukutseta, kümme aastat sunnitööd ja varanduse konfiskeerimine. ...surmanuhtlus mahalaskmise läbi ja kogu tema vara ärapõletamine..., eluaegne sunnitöö... Kakskümmend aastat sunnitööd... Kolmsada vitsahoopi ja kümme aastat sunnitööd... Sunnitöö... Vara konfiskeerimine... Kogu vara ärapõletamine... Sunnitöö... Talupojale Jüri Illustile viiskümmend vitsahoopi ohvitseri seisuse solvamise eest ja surmanuhtlus mahalaskmise läbi... Ja siis lõpuks tuli see, mille juures Möller, kes seisis seal tummalt ja liikumatult, kahvatu nägu otsekui marmorist, oma sisemuses karjatas – näis, nagu peaks ka Ovelacker sügavamalt sisse hingama kui kõigi eelnenud sõnade puhul –, siis tuli see, mis pani ülemleitnant Haruzini viivuks, otsekui kõheldes, maha vaatama:

...Vendadele Nikolai ja Jaak Koirile surmanuhtlus mahalaskmise läbi, Mart Koirile kakskümmend aastat sunnitööd ja väljasaatmine Siberisse. Seejärel saabus vaikus rohelise kaleviga kaetud laua taha. Ja siis läbis hääletut, jahmunud saali oie ning vana Koiri peremees pomises – mitte nagu üksainus inimene, vaid nagu terve lüüasaanud inimsugu: „Oh, jumal küll, jumal küll!"

3

Kössitades oma kasukas nagu sügavas urus, sõitis ta vastu jäist tuult, mis tuli Kibejõe soolt, „kibeda jõe" kallastel laiuvalt soiselt alalt. Ta oli näost hall oma halli habeme all, nagu oleks veetnud aastaid mõnes pimedas maa-aluses kongis. Tema silmad olid tuhmid ja pimedad; näis, nagu oleksid punased tulitavad laud vajunud kahele vesisele jäätükile, mis pidevalt sulasid ja pärlendavate niredena üle ta kortsulise palge voolasid, kuni nad habemes ära jäätusid. Niimoodi kestis see juba tunde, aga hoolimata sellest, et habe oli kohati juba jääst krobeline, ei sulanud need jäätunud tiigid puhmas kulmude all üles ja sulaveel ei näinud iial lõppu tulevat. Silmades ei peegeldunud mitte midagi tema ümbrusest, ei maantee, mida mööda hobune omapäi astus, ei ükski külmast tardunud puu ega habisev põõsas, ükski lumme tuisanud maja, ükski vastutulev inimene ega sõiduriist. Ühega oli ta vahepeal kohtunud. See sõitis linna, kust tema tuli. Hobune oli seepeale teeveerde tõmmanud, ilma et tema ohjagi oleks pingutanud, ja vasakult poolt mööduvast vankrist ei jäänud ta pilku isegi mitte varju. Ta lamas liikumatult madala kirikuvankri põhjas heinakotil ja inimesed, kes temast mööda sõitsid, küsisid endalt pärast: „Kas see polnud mitte Koiri Jaan?"

Oli ja ei olnud ka.

Ta oli magama jäänud, eks ole? Või oli end täis tõmmanud?

Nii mõnigi mõtles, kas mitte oma sõiduriist ümber pöörata ja liikumatult lebava vanamehe vankrile järele sõita. Äkki oli ta rabanduse saanud ja hobune komberdas surnuvankri ees, millelt puudus vaid veidike rohelust ja rist.

See oli nii ja ei olnud ka.

Kes seal ka peatus, lasi oma hobusel ikka edasi sõita. Oli kuidas oli, eks nad ükskord saa teada. Ilmselt vanamees magas; oli kuulda, et ta sõitis linna, sest sõdurid olid ta kolm poega kinni võtnud, seal Drostenholmis. Et nii jõuka taluperemehe pojad selles ka kaasa lõid! Aga räägiti, et ega nad tegelikult loonudki kaasa ja olid süütud. Inimestel tekkis üks mõte. Nad ergutasid piitsaga hobust. Hübja kõrtsis, kuhu nad tunni aja eest sisse olid keeranud, ei teatud siis veel midagi. Käis ainult hirmus sosin ja seletamine, kõigil näod kohkunud ja kahvatud. Ehk oli vahepeal...?

Nad vaatasid veel kord selja taha. Eemal vedas vana Koiri hobune vankrit. Talumeest ennast näha ei olnud.

Ta kössitas liikumatult kasuka sees. Vesi tilkus lakkamatult ta habemesse. Sellest mõelda – ei, mõelda ta sellest ei suutnud. Ja kuidas saigi ta mõelda millestki, mis ta ise oli! Mõnikord unes oli tal nagu teistelgi inimestel küll lastud oma tegutsemist justkui kõrvalt vaadata, jälgida seda, mida ta näeb, mida tunneb, kuidas valu kannatab ja kuidas surma läbi elab. Aga mitte praegu. Praegu ei näinud ta und. Ta oli ärkvel ja tema olemasolu oli ta vana südame jaoks liig.

Ta ise oligi otsus ja sellele järgnenud meeleheite kuristik. Ta oli terve see pikk öö – ja selle lühidus, lõpuks justkui möödavilksatav lühidus. Ta oli iga tormiline hetk ja iga silmapilk, mis näis lõputuna; ta oli pikk ootamine vanglas tusaste vahisõdurite pilgu all; ta oli pimedus, pakane ja üks suur kinnikülmumine ning ta ise oli selle külma loodud, nagu oleks ta jäämineku ajal läbi mitme kärestikulise jõe sumbanud. Ta oli palvekäigud, mis ta oli teinud, kõigepealt ohvitseride ja siis pastori ning vene preestri juurde. Ta oli õigluse anumine ja armu palumine. Ta oli lootus ja meeleheide, mis endale vaevalt suutis tunnistada: see kõik oli olnud asjata. Ta oli ränk tund pärast kesköö, vastuhakk ja pimedus; ta oli peeker ja leib, mis tema juuresolekul süütule ulatatakse. Paljud teised olid selle kuni lõpuni ära põlanud. Ja ta oli hüvastijätt...

Hüvastijätt? Oli ta seda? Hüvastijätt kongis? Kuidas ta sai seda olla?

Jah, ta oli hüvastijätt, ta süda oli selles murdunud, mis sest, et ta elas. Ta elas ainult seetõttu, et nad surid süütult.

Ta oli öö kohtunike maja ees, pikk valvekord, mida elu oma surnutele peab. Ta oli valgus, mis nende aknais kustus, viis korda; nende uni ta ei olnud. Ta oli piin, mis ei tunne end enam ära, nagu unes. Ta oli teine palverännak maailmariigi keiserliku kiriku preestri juurde ja häbi ning piinlikkustunne unest üles äratatu pahameele ees, oli tema viha ja tema haigutades jagatud trööst, mis lubas tulevast kättemaksu ja õiglasemat maailma... Ja lõpuks oli ta kõnnitee äärekivi vangla ees, millel seistes ta uut päeva ootas. Ta oli vahisõdurite rahutu kõndimine, ta oli kuke kiremine, mis tõusis sõjakalt umbsetest tallidest, ta oli kolonni marsisamm. Ta oli sihitu

teekond kuhugi ära, ära, aurava mere äärde härmatisest kõliseva pilliroo juurde – siis jälle oli ta kolonni vaaruv saba, need, keda enda vahel linnast välja viidi.

Ta oli põletav hirm, mis valdas teda, kui vahisõdurid, kes olid künka ja metsatuka linna servas suure kaarega ümber piiranud, tal õlast haarasid, ta relvade pärast läbi otsisid ja linna tagasi kihutasid. Ta oli tulitav iiveldustunne kurgus, millest õhk nagu tuleleek läbi käis. Ta oli toppama jääv süda, kohin vanades kõrvades ja sädemetetulv silmades, millest need ikka veel vett jooksid; ta oli valu, kirjeldamatu, tume valu, mis koos sillutisekividega tema peale vajus, kui püssipaugud kauguses hommikut lõhestasid.

Ta oli kõrtsi kõva põhust ase, millel ta oma hobuse kõrval rahu püüdis leida. Ta oli üha naasev hirm, kui hobune kapjadega trampis, nii et tall kõmises ja müdises ja talle viirastusid uued lasud, aina uued lasud tema elu pihta...

Ta oli seda kõike, kõike. Oh jumal küll, jumal küll! Liiga palju ühe vana südame jaoks, mis oli iga Koiri põldude kohal koitva aastaga tühjemaks jäänud: tühjaks loomisrõõmult oma maistes tegemistes kõigi nelja ilmakaare ja Koiri talu nelja palkseina vahel, tühjaks iseenda tahtmistest ja soovidest, tühjaks armastusest ja tühjaks vihast. Ta oli kõik oma kolmele pojale pärandanud, kellel tuli pärast teda talu pidada, oli neile kõik ära andnud, aasta aastalt, iga halli juuksekarvaga natuke ja kõigi nende aastatega kokku, mille vältel ta halliks oli läinud, kõik tervenisti ära andnud.

Ja nüüd ei olnud neid enam. Üks veel oli, jah, aga enam mitte talu ja vanemate tarvis, vaid üksnes Siberi sunnitöö jaoks. Kas nad olid talle oma pärandiosad tagasi andnud? Ta ei teadnud seda, ei tajunud seda. Kas siis kõik peab jälle otsast algama – aga polnud ju mingit algust, oli vaid lõpp; sellele, kes oli jõudnud lõppu, millest sai algus, nagu elu pärast äraelamist saab uueks eluks. Seda oleks liiga palju, päris kindlasti liiga palju. Niipalju ei suutnud tühjaks jäänud süda enam endas kanda, niipalju mitte, püha taevas, püha taevas, ei! Elu kestab vaid niikaua, kui teda saadavad soovid ja tahtmised. Aga tema ei tahtnud ega soovinud enam midagi. Nii sõitis vana Koiri peremees, ohjad käerandme ümber seotud, et poleks tarvis neid hoida. Ta ei tahtnud isegi kohale jõuda, sest seal...

Ei, selle peale ei suutnud ta mõelda. Ja kuidas olekski ta pidanud mõtlema iseendale või ühele tükile iseendast, osale, mis oli temaga kokku kasvanud, nii nagu kaks puud lõpuks kokku kasvavad. Tiiu, tema naine – see oli ta ise. Ta ei mõelnud iseendale ja seetõttu ei mõelnud ta ka oma naise peale. Ükskord varem oli ta temale mõelnud, täna öösel hüvasti jättes, see oli hulk aega tagasi, jah, nagu mingis teises elus. Ta oli mõelnud, et naine oleks pidanud kaasa tulema. Aga nüüd ta sellest enam ei mõelnud.

Ta ei mõelnud mitte millestki. Ta sõitis ja sõitis. Ranna ääres oli rohkem lund sadanud, nii et ta oli oma vankriga suuri vaevu läbi pääsenud. Aga siin, kaugemal sisemaal, oli maa ainult kergelt valge, see oli pigem rahe kui lumi, mis lebas külmast korbatanud maa kõikides vagudes ja pragudes. Vanker venis edasi kaugele kostva õõnsa kolinaga. Hobune oli väsinud. Hübja kõrtsi ees jäi ta iseenesest seisma, nagu tahaks Koiri peremehele meelde tuletada, et varem oli ta armastanud siin vankrilt maha tulla ja ühe väikese napsi teha. Varem, jah. Täna sikutas Koiri peremees vaid tummalt ohje. Edasi! Täna edasi...

Aga inimesed kõrtsis nägid, et ta ei ole surnud, nagu mõned maanteel olid arvanud. Ta elas veel, pärast elu, midagi mõtlemata, midagi tahtmata ja soovimata, valu oli kogu tema elu. See sõnulseletamatu tume valu, mida vedas väsinud hobune, sõitis läbi maa; öömust tardumus, mis pimedates, tuhmides silmades muudkui sulas ja habemesse nirises; mõõtmatust valust jäine kest, mis talvepimedusse vajunud maailma üha kõvenevas pakases ikka raudsemalt ümber tühja, väsinud südame kokku tõmbus. Süda külmus ära. Ja siis kuivasid ka silmad. Vana mees lamas justkui tardunult vankri aluspõhul. Külmunud süda hakkas needma Jumalat ja tervet maailma ja iseennast. Ent mõne hetke pärast pööras ta oma näo halli taeva poole ja keeras kraeserva ühe kõrva pealt aeglaselt alla. Talle tundus, et tuul tõi temani karjeid... Ta ei märganud, et vanker seisis. Hobune oli pikalt mäekünkale rühkinud ja tõmbas juba tükk aega hinge.

Vana mehe silmad olid pärani, aga nad ei näinud midagi. Ta kuulatas. Ja korraga voogas pisaratetulv taas needmisest kuivaks jäänud tiikidesse kulmude all ja kandis ta tagasi jõuetusse nii Jumala kui kogu maailma ja iseenda ees, tagasi valusse, mis iseendast enam midagi ei

tea ja on nagu elu ise. Ta tõmbas ka krae uuesti üle kõrva, hobune võttis seda liigutust nagu käsku ning hakkas vankrit vedama.

Vana mees oli luiki kuulnud. Nüüd tuleb lumi maha.

Jah, nüüd pidi küll varsti hakkama lund sadama, luiged läksid, ja luiged olid aegade algusest peale enne esimest lund läinud, ütles Olli, Koiri talu noor teenijatüdruk perenaisele lüpsmast tulles, mõlema käe otsas täis piimaämber. Keset õue, kaevu juures oli noor teenijatüdruk seisma jäänud, pearäti tagasi lükanud ja taevasse vaadanud. Ja kuigi tuul mässis tal seeliku ümber jalgade ja tal hakkas juba pisut külm, seisis ta ämbreid maha panemata õuel, sirutas lõua vaevaga taeva poole, sest ämbrite raskus vedas õlad alla, ja vaatas pilvi.

Oli aastaid, mil luiki enne kuuldi kui nähti: kui ilm oli vaikne ja õhk kandis nende hüüu kaugele; ja oli aastaid, mil neid ainult kuuldi ega nähtudki üldse. Võib-olla lendasid nad madalalt ja mets varjas nad või oli juba liiga pime... nagu tookord... Üks meenutus käis tal läbi ihu, kui ta seal taluõuel selle talve esimest luigehüüdu kuulas, ning ta kiirustas raskete ämbritega edasi. See mälestus ei kuulunud siia, jumalakartlikku taluõue, ei. Selle elamuse oli ta peitnud siit mitme kihelkonna kaugusele ühte võõrasse külasse. Keset metsa, kus olid talumeeste heinamaatükid ja heinamaadest veelgi kaugemale, lahtisesse küüni, kus ta oma armsamaga alati kohtamas käis. Viimasel korral enne seda, kui poiss sõduriks pidi minema, olid nad just saanud oma peidupaika maha heita, kui luiged laulma hakkasid; algul valjult, otsekui istuksid nad katuseharjal, siis vaiksemalt ja vaiksemalt, nagu kaiguks läbi laiade laante isevärki kellahelin. Oli kuulda õhkõrna sahinat, väljas pimeduses langes imepeent lund.

See kõik oli tal nii hästi meeles, sest ta oli hirmust hinge kinni pidades istunud ja kuulatanud – hirmust, mis üürikesed hetked nii pikkadeks muudab, hirmust, milles ei söanda isegi liigutada.

Ja mees hoidis teda kinni, ta ei tohtinud piiksatadagi. Tookord oli ta esimest korda kurb olnud ja mehele öelnud, et niikuinii ei tule ta tagasi. Paljud luiged ei tule kevadel tagasi. Ja tal oli olnud õigus. Mees oli jäänud Mandžuuriasse või kus iganes see oli, sõtta jaapanlastega. Seda kuulis ta mehe vanematelt, nii möödaminnes. Miks pidi see neile oluline olema? Nemad, vanad, ei teadnud ju sellest kõigest

midagi, nad polnud iial vähimatki aimanud ja olid endist teenijatüdrukut kolm korda selle eest tänanud, et ta oli talus naise eest. – Laps oli linnas võõraste inimeste juures. Ta ei öelnud vanadele, et see pärines nende ainsalt jumaldatud pojalt, see oli tema väike kättemaks. Ta tahtis lapse enda juurde võtta, kui ta ükskord abiellub; siis, jah... Aga kas ta abiellub veel kunagi? Mitte siin! Ta pidi lubama, et jätab nende poisid rahule, oli Koiri perenaine kohe algul öelnud. Rahu ja kord ja jumalale meelepärane eluviis, küll nad juba üksteisega hakkama saavad, kui ta kogu aeg silmas peab: mitte siin! Ei mingeid lugusid tema poistega! Ja ta oli sellest kinni pidanud nii hästi kui suutis. Mõnikord oli see kergem, mõnikord raskem. Mõlemad vanemad poisid tegid selle kergeks, ainult noorim, Mart, nii raskeks, ah, nii raskeks, ja seda oli Mart isegi tähele pannud. Aga tõenäoliselt oli virtin kõigile kolmele midagi öelnud, kui tüdruk siin jüripäeval ametisse astus. Niisiis oli siiani kõik hästi läinud; pilgud ja üks suudlus, mille ta Mardilt sai, ei lugenud. Aga kus need kolm küll praegu olla võisid? Jumal küll, mis neist kõigist saanud oli? Perenaist tema mures oli raske vaadata, kuigi ta surus alla kõik kaebed, see tugev inimene! Kindlasti polnud ta täna öösel sõba silmale saanud. Ikka oli teda kuulda, köögis, toas, terves majas. Vahepeal oli tüdruk kuulnud jutukõminat ja arvanud juba, et keegi tuli, aga ei, perenaine rääkis iseendaga, käies ja seistes. Kui ta lamas, siis ta oli vait. Aga ta ärkas kogu aeg üles. Ega Olli ka magada saanud, mitte kordagi nii sügavalt kui enne, sellest õhtust peale, kui see Illust oma jõuguga nad ära viis... Ennäe, nüüd olid suured linnud kadunud! Aga nende hüüd kostis veel, sest nad lendasid otse vastu tuult ja küllap neid võis veel kaua kuulda. Luiged läksid ja eks nüüd hakka lund sadama, ütles Olli perenaisele, kes talle köögist vastu tuli. Peremees oli vankriga minema sõitnud ja nii kauaks jäänud. Lõpuks läheb tal kelku vaja, et tagasi tulla, püüdis tüdruk naljatada.

Üle perenaise näo libises midagi ärkamise taolist. „Jah...," pomises ta kõlatult ja läks edasi. Teenijatüdruk nägi, kuidas ta viivu lävel seisis ja villast suurrätti oma kondiste sõrmedega lõua all koos hoidis. Äkki vaatas perenaine maantee poole. Tema seelik oli nii raske, et ümber maja nurga puhuv tuul seda vaevu suutis liigutada. Mõne aja pärast – Olli oli vahepeal piimaämbrid puhtaks pesnud – läks

köögis vähe rõõmsamaks. Perenaine oli ära läinud ja õuepoolse seina aknast nägi tüdruk veel suurräti lehvivat nurka. Küllap ta läks kanade juurde. Siis lasi teenijatüdruk käed rüppe ja võttis istet.

Jah, kanade juurde, esiotsa kanade juurde, aga sellest sai üks pikk teekond. Keset õue jäi perenaine seisma. Luiged lähevad, lumi taga? Ta tõstis pea ja vaatas taevasse. Tuul haaras suurräti nurgast, mis rippus seljal, ja pani selle nagu sünge loori lehvima. Perenaine hoidis rinna kohal räti alt kinni, nii et käsi polnud üldse näha. Need hoidsid rätti tihedalt näo ümber, nii et ükski tuuleiil seal väikseimatki pragu ei leidnud. Ja aeglaselt, väga aeglaselt tõusis puna tema kahvatusse näkku. Esimesena tuli õrn varjund põsenukkidele, siis kitsale ninale ja teravale lõuale; ent seda kahvatumaks muutusid õhukesed kokkusurutud huuled, seda tumedamaks varjud silme all. Külm tõi talle vee silma... Ta läks edasi. Täna sai õues hästi liikuda. Isegi lauda ees, kus muidu ikka olid lombid, oli kuiv nagu praeahjus. Elumaja vastas oli suur küün ja tall; vasakut kätt, enne põlde ja niite, laiutas kolmas suur hoone, milles oli lehmalaut, sealaut, ait ja kõik muu; selle kõrval ja taga olid veel kolm-neli väiksemat maja: puukuur, lambalaut, töötuba kõige sellega, mis aita ära ei mahtunud – kõik see, millele perenaine nüüd mingit tähelepanu ei pööranud. Ta läks lehmalauda ja küüni vahelt läbi ja surus mööda minnes alla suure käia käepideme, mis oleks talle peaaegu vastu rindu löönud. Kui palju oli ta Nikolaid manitsenud, et ta ei unustaks käia teelt ära koristada! Aga nüüd kõndis ta korraga aeglasemalt; jah, näis, et ta tahtis seisma jääda.

Kui vaikne siin oli! Laut pidas kinni tuule, mis tuli lagedatelt põldudelt – metsa poolt, heinamaa tagant, mille serva oja ja ojaäärsete põõsaste raagus oksad sinaka joone vedasid. Joone taga oli sama suur niit ja selle kaguservas pidas vahti mets, lõputu sein kaskedest, kuuskedest ja mändidest, hoopis sügavam ja tihedam kui metsad, mida perenaine oma kuuekümne nelja eluaasta jooksul näinud oli. Tema maailm lõppes talu piirikiviga, mis asus kusagil seal padrikus, peaaegu küla maade peal. Ta polnud iial kaugemale tahtnud, ei, ikka lähemale, ikka väiksemasse kohta – sinna, kuhu ta nüüd läks. Kuusehekk, mille Koiri peremees rohkem kui kakskümmend aastat tagasi oli istutanud, oli sirgunud kõrgemaks kui neist istikuist, mida ta koos väikese juurepalliga oma peo peal oli hoidnud,

iial oodata oleks võinud. Hekk oli tihe, sest kolm rida taimi istutati üksteise kõrvale ja pärast seda, kui külm oli kahel esimesel aastal heki sisse punaseid, kuivanud tühemikke tekitanud, täiendati seda kogu aeg – nii seisis vasakut kätt tihe ja kõrge roheline müür. See kaitses jäneste eest, kes hulkusid mööda põlde ja võisid talvel puid närida, pakkus mesilastele unisevõitu, tuulevaikset soojust, milles neile toimetada meeldis ja tõi rahu peremehe ja perenaise viimastesse päevadesse. Sest siin, oma saja puu ja marjapõõsa vahel seisis väike maja, kuhu perenaine rohkem kui neljakümne aasta eest noore naisena elama oli asunud, siin seisis vana Koiri talu. Ainult elumaja. Laut, kuur ja küün – need olid kõik ammu kadunud. Kas sisse vajunud või ära kasutatud uute majade ehitamiseks, nende suurte majade jaoks seal teisel pool, kus üksainus ruum oli nii suur kui terve vana maja. Ja see oligi tema elupäevade lugu: pikk minek sellest madalast osmikust puude vahel, mis mitte kõik ei seisnud siin algusest peale, tollesse uude, uhkesse majja, kust ta just oli tulnud. Kui raske oli see algus olnud! Nad elasid alles siin, nii et uus lambalaut jäi kaugele – lausa põllu peale, ohkas ta teinekord tusaselt. Siis tuli laudale seltsiks tall ja lõpuks küün ja siis ühel päeval kõik, aga sinna oli nii kole pikk tee. Siin ei aita enam muu, kui tuleb tallidele ja küünidele järele minna, oli mees öelnud, ja ühel päeval, ei, ühel õhtul – ta mäletas täpselt, et see oli õhtul – oli mees neli vaia maasse löönud ja aru pidades silmaga mõõtu võtnud: „Nii, siin ta võiks olla!" Kõigi nelja tuule poole valla, küüni vastas. Ja neli vaia said uue maja alustaladeks, pikkamööda, ühe talve jooksul. Neil endil ei olnud juuri, millest nad oleksid välja kasvanud ja kõrgeks ning tihedaks muutunud, päikesest ergutust ja vihmast toitu saades. Ei, kõik, mis seal tehtud sai, sündis nende kahe omal jõul ja hiljem kõigi viie jõul. Oma kolm poega tõi ta ilmale küll juba vanas majas, selle madala, pimeda katuse all, see oli tal siiani väga hästi meeles, jah, sellepärast läkski ta praegu maja poole.

Nüüd magasid siin mesilased, rohkem mitte kedagi. Sinna, kus kunagi seisis tema voodi, olid poisid üles pannud kuus mesitaru ja raputanud nende alla õlgi, et põrandalt tulevat külma kinni pidada. Kaevu ääres – see randini ulatuva veepeegliga väike laudadest nelinurk oli praegugi alles ja jutustas ikka veel möödunud

päevadest – olid tal olnud esimesed tuhud, kui vanim poeg sündis. Ta mäletas seda nii selgelt, nagu oleks see eile juhtunud. Mida vanemaks, seda lähedasemaks sai ta tummade asjadega, seda paremini mõistis taimi, seda kannatlikum oli loomadega. Perenaisel polnud aimugi sellest, kuipalju sõnaahtramaks ta ise oli muutunud, ta kuulis üha enam kõike muud, millel oli ka oma hääl, ja kui ta ise rääkis, siis tihtipeale omaette, seda olid juba paljud talus märganud.

Saun oli aia tagumises otsas, ikka seesama, tema polnud mujale rännanud, mis sest, et katust oli parandatud sama tihti, kui aastad olid temast üle käinud. Klaas tillukese akna ees sillerdas lähemal vaatamisel kõigis vikerkaarevärvides, aga ta polnud kordagi katki läinud ja sees oli küllalt valge.

Koiri perenaine seisis vaikselt puude all. Kuusehekk kohises tuules. Vankrit polnud ikka veel kuulda. Ta vaatas kahkjasrohelisi, nüüdki veel mitte päriselt kõdunenud lehti, mis maad katsid. Need, millele ta peale oli astunud, läikisid niiskelt. Siis vaatas ta üht puutüve. Tihane hüples selle koorel; oli nii vaikne, et ta kuulis väikeste küünte krabinat. Seejärel lendas lind vurinal kuuskede poole. Ilmselt oli perenaine mingil eneseunustushetkel rätinurgad lõdvemale lasknud, sest paar juuksesalku lehvisid ta laubal. Need olid ikka veel pruunid, pleekimata. Keset teed tõstis ta pikkamööda pea, olles enne veel viivu seisatanud ja kuulatanud, ja vaatas taevasse.

Luiged lendasid üle õue, kolm luike; kolmas oli päris nooreke, sest ta sulestik oli veel üleni hall; ja otse perenaise pea kohal saatsid nad oma kumeda hüüu lähenevasse talve.

Talunaine ehmus ja tõmbas räti kõvemini ümber lõua. Siis vaatas ta kolmele linnule hajevil pilguga järele, kuni nad hämarduvas taevas haihtusid, hääletult, kolm punkti, ja lõpuks mitte midagi. Algav öö tuli neile vastu. Ikka tõusis pimedus kõigepealt metsadest.

Perenaine läks läbi aia tagasi, küüni tagant mööda, kuni nägi maanteele viivat teerada tervenisti. See oli ikka veel tühi. Kusagilt tuli kass ja hõõrus end nurrudes vastu perenaise seelikut. Perenaine ei märganudki; ta seisis ja vaatas. Köögis kukkus teenijatüdrukul ämber käest. Kilin-kolin kostis kaugele, kõik elusolendid võpatasid, ka talunaine, ta tahtis juba hakata toa poole minema – korraga jäi ümberringi sama vaikseks nagu enne, ja ta seisatus veel hetkeks.

Tuul, mis küüni ümber lõõtsus ja mingit lahtist sindlit põristas, nii et see kõlas suviselt nagu rukkirääk viljas, vastu õhtut heleda läänetaeva all mahajäetuna laiuvad põllud, kauge sina taamal ja mustav puuderivi ümber naabertalu – see kõik oli nagu tavaliselt ja ometi hoopis teisiti, nii ängistav, nii raske. Sel hirmsal ajal oli selle kõige taga mäss, mõrv ja tulekahi, karjed, lasud ja riid. Naabrite tütar oli eile teenijatüdrukule rääkinud, et Moskva olevat põlvini veres, hoidku jumal, kuigi eks siingi oli asi juba üsna hull. Aga nii oli see alati olnud. Rahulolematus vaevas maad juba siis, kui perenaine alles mähkmetes titt oli, ja nüüd, kus tema päevad õhtusse hakkasid saama, oli kõik samamoodi. Ja mispärast? Sest inimesed võtsid oma piirikivid ühes, kuhu nad ka ei läinud, ja panid need maha kusagil mujal, seal, kus iidsetest aegadest peale oli olnud teiste inimeste põld. Ühed kandsid kivid idakaarde, teised läänekaare; aga kus pidid oma vilja kasvatama need, kelle elu kulges teedel? Tema, talunaine, ei teadnud vastust, ta ei teadnud üldse midagi; temas kääris vaid vana pime viha, ürgvana pime viha, mida tema rahva kõik sugupõlved üksteisele edasi andsid, et see iial ei hääbuks, et ükski heategu seda ei vaigistaks, et mitte mingi õnn seda välja ei suretaks ja et seda kesk rahulolu iial ei unustataks: viha härrade vastu, kes rüütliaegadest peale oma ajalugu mõõkade ja kapjadega nende põldudele olid kirjutanud.

Aga mis tema selle pärast muretses! Mis see kõik temasse puutus! Oodates tulevad inimesele lihtsalt igasugused mõtted pähe... Täna pidid nad ometi tagasi tulema! On parem, kui ta ei seisa kauem siin väljas, vaid käsib Ollil hakata süüa tegema. Siis on toit valmis, kui nad tulevad. Ja kui nad täna õhtul ikkagi ei tule?... Longuspäi läks ta küüni taha. Tema suur, kondine kogu oli korraga kühmus, justkui rängast tõvest vaevatud. Jumal küll, ega nendega ometi midagi juhtunud ole? Neid sunniti ju kaasa minema; Olli, isa ja tema ise võisid seda tunnistada! Paljud olid sunnitud kaasa minema ja kasutasid esimest võimalust, et plehku panna. Kas seal oli mängus ka Kuninga peremehe käsi, kellega nad ju ammust ajast piiride pärast tülitsesid? Aga kuidas ta sai seda teha? Veel üks öö üksi kodus – ei, siis kutsub ta tüdruku oma kambrisse. Nüüd algas pime aeg; aeg, mil surnud kodus käisid, aeg, mil ei olnud hea kõva häält teha ja üksi olla. Eks sellepärast – jah, ta teadis, et just sellepärast – oli ta enne

nii hirmsasti ehmunud, kui Ollil ämber maha kukkus. Sel ajal kihas maja ja õu surnutest. Kas ta polnud alles eile näinud vana Uibopuueite pimedas üle õue hiilimas, nagu varem, kui too veel tema juures teenis? Ta oli surnud viis talve tagasi, Jumal õnnistagu teda. Ei aidanud enam ka kõik need taimed, mis ta suviti karjas käies oli korjanud, jah... Taimede juures meenusid perenaisele rosinad jõulutoidu tarvis. Isa oleks ju võinud neid linnast tuua. Aga nagu see paljude muude asjadegagi läinud oli – ta unustas need kiiruga. Kui poisid tagasi ei tulnud, oli peremees ülepeakaela ära sõitnud, mujalt jõudsid nendeni aga kuuldused selle kohta, mis juhtus Drostenholmis, Rael ja Karusilma kõrtsis, ja et sõdurid olid tahtnud sadu süütuid talumehi linna kohtusse viia, aga olid enne veel sealsamas Drostenholmis sadu mehi niimoodi nuhelnud, et need said täna küll vaid suure hädaga õlekotil lesida.

Perenaine tahtis just ümber küüninurga pöörata ja üle õue kööki tagasi minna, kui talle tundus, et kuulis pimeduses hääli, kusagilt sauna juurest puude alt. Ta seisis nagu maa külge kinni naelutatud ja kuulatas. Jah, hääled, hääled! Või tulid need vanast majast? Need olid Nikolai ja Jaagu hääled! Nad rääkisid omavahel aias. Kuidas nad siia said? Kas nad ei läinudki üldse linna, kust isa neid otsis? Selle asemel, et õue minna, tegi ta paar sammu aia suunas, unustades täiesti, et muidu ta sel ajal heameelega valjusti ei rääkinud. „Poisid!" hõikas ta ja lükkas rätiku vasaku käega kõrva pealt ära.

Aga pärast hõiget oli sama vaikne kui ennegi, liiga vaikne, nii et ta ei tahtnud sugugi paigale jääda. Pimedus kudus oma võrku haraliste puude okste vahele, vaikus laotus üle kuuseheki alalise õrna kohina, nii nagu pärnade õitsemise ajal üle sumina, mida tekitasid seal ringisagivad ööelukad. Perenaine pööras ümber ja läks maja juurde tagasi, tõtlikumal sammul kui tulles. Köögist sähvatas pimedusse leegivõbelus; teenijatüdruk askeldas lahtise tule juures. Perenaine läks kaarega ümber tulekuma, mis madalast aknast köögiukse ette kiviplaatidele langes. Ta läks peatumata läbi väikese eeskoja, mille laes ja seintel rippusid rakmed, ja astus sooja kööki. Tüdruk keeras talle selja ja toppis pliidi alla hagu, mis hakkas praksudes ja pragisedes põlema. Sõnagi lausumata istus vana talunaine suure söögilaua äärde. Pliidisuu ees kükitav noor tüdruk lisas aina oksi ja vaatas teda

vaikides. Perenaine istus nagu puukuju. Tema näol tantsis leekide vastuhelk – ta ise ei liigutanud oimugi. Ta istus laua ääres, huuled kokkupigistatud, parema käega ikka veel lõua alt rätti kinni hoides, ja näis kuulatavat. Aga mitte õue suunas, kus pikk öö nagu hääletu tuhavihm alla langes, vaid sissepoole, nii tundus tüdrukule, iseendasse, nagu mõlgutaks mõtteid mingist õnnetusest.

Nii istus ta pärastpoole veel kaua, kaua; kuudeviisi istus ta seal niimoodi, Ollil sai olema küllalt aega teda vaadata. Tüdrukule näis see igavikuna; hiljem mõtles ta, et see oleks justkui terve ta elu kestnud. Neli kuud istus perenaine nii, nagu ta tol esimesel õhtul maha oli istunud, ainult et hiljem lükkasid nad suure tooli kambrist talle söögilaua äärde. Seal ta siis konutas, kuulatades iseennast, nagu tuleks tema seest lakkamatult nõuandeid – nõuandeid, mida ta peremehele jagas, et too end liigutaks ja nõuannete järgi talitaks. Neli kuud, neli pikka kuud talve ja kevadega, päevi ja öid, mil ta oma jalga enam üle läve ei tõstnud, mitte midagi ei teinud, ainult istus, ikka kahvatum ja kahvatum, kuni temast viimaks valgust hakkas kumama, lõpuks oli ta päris tumm või kõneles pominal ainult peremehega. Mis sõnad need olid, mida ta ütles? Teenija kas ei kuulnud iial ühtegi või ei suutnud ühestki sõnast aru saada. Iga kord läks peremees seepeale ära ja tuli mõne päeva pärast tagasi, kaasas sõnum, mille vana naine tummalt ja ahnelt vastu võttis. Kuipalju mees neid talle ka ei toonud, ta oli täitmatu, nagu ei suudaks mees terve elu jooksul sellega hakkama saada, mida naine temalt iga kord nõudis, kui tal minna käskis.

Ojaa, tüdruk võiks alles lugusid pajatada neist kuudest, mil perenaine jäi istuma nii, nagu ta seal istus. Täna ei teadnud ta veel, mis tulevik toob, ja see oli hea, sest muidu oleks ta juba selsamal tunnil koha üles öelnud, nagu ta hiljem nii sagedasti teha tahtis ja ometi ei teinud. Ei, ta jäi, jäi kuudeks ja aastateks, niisamuti nagu sel hämaral tunnil: tummalt pliidi ääres askeldades, perenaine sama tummalt laua ääres istumas. Kassi nurrumine oli ainus heli, ja vahetevahel astus tüdruk jalaga mõnele hõõguvale söetükile, mis nagu komeet leekidest välja tuhises. Ja tuul undas maja ümber ja väike kell seinal hakkis kärmelt aega. Äkki – mis selle küll liikuma pani? – hiilis talle ligi kummaline hirm. Mis siis lahti oli? Kõik oli ju vanaviisi! Seal

istus perenaine ja siin istus tema; tulekuma langes talle sülle; kass tiirutas vana naise jalgade ümber, saba püsti. Ja ometi oli kõik nagu unes. Midagi oli puudu, aga ta võis kasvõi silmad peast vahtida ja oma pea ära vaevata – ta ei saanud jälile, mis asi see oli. Ent nüüd pelgas ta perenaist juba nagu kodukäijat ja vahtis tuld ning ootas. Varsti pidi ta lauta minema. Mis see kell võis olla?

Ta vaatas kella, aga see oli seisma jäänud. Millal, seda ta polnud märganud. Aeg oli otsas. Ja nii jäi see põhimõtteliselt kuudeks, niikauaks, kui vana naine enda ette põrnitsedes mõtteid mõlgutas.

Oli juba öö ja ega nad õigupoolest enam oodanudki, lihtsalt olid niisama pimeduses ja varjasid teineteise eest, et kuulatasid, muudkui kuulatasid: seda, mis sees ja seda, mis väljas; oli juba öö ja aeg ammu üle läinud – siis tuli peremees koju. Tüdruk poleks osanud isegi öelda, millest ta seda märkas, sest vankrit polnud kuulda enne, kui ta õue sisse sõitis. Aga tüdruk oli juba tükk aega varem akna all pingil põlvitanud ja välja vaadanud. Kui mitu korda oli talle tundunud: näe, ongi vanker, tuleb õue sisse – aga see pidi küll viirastus olema, sest nii vaikselt ei saanud ükski vanker tulla, nii hääletult. Väljas oli vaid tuul. Ent äkki, täiesti ootamatult – tüdruk pidi juba oma aimuse kui järjekordse pettekujutelma eemale tõrjuma – äkki oli see tegelikkus. Ähmaselt nägi ta hobust ja vankrit ja samal hetkel tungis kööki veerevate rataste mürin külmunud maal.

Perenaine oli püsti hüpanud. Kas ta hoidis kohkunult kinni rätikut, mis oli õlgadele libisenud, või surus käsi südamele? Kui pikk küll tundus aeg! Tüdruk ajas silmad pärani, tõmbas ukse lahti ja tõttas pimedusse. Ta ei kuulnud, kas perenaine käskis tal midagi teha – ta tormas välja kirjeldamatu vabanemistundega ja kui ta tervitas hobust, vankrit ja peremeest, keda pimedas vaid aimata võis, kõlas see peaaegu rõõmsalt.

Vana Koiri peremees oli vankrilt maha roninud, aga ta peaaegu ei vaadanudki lahtise ukse poole, kus seisis perenaine, keda oli pooleldi valgustatud köögi taustal hästi näha. Ka teenijatüdrukut nägi ta alles siis, kui too juba tere õhtust hüüdis ja päris tema lähedal seisis, pakkudes end hobust lahti rakendama ja söötma. Ta jättis tüdruku sõnatult seisma ja läks edasi, aeglaselt, üha aeglasemalt köögiukse poole. Seal seisis naine.

Aga ka tüdruk – nii teenistusvalmilt kohale tulnud –, ka tüdruk seisis nüüd jõude hobuse kõrval. Tema käed, mis olid hakanud rakmeid looga küljest lahti võtma, lasid neist lahti ja vajusid lõdvalt rippu. Viivu vaatas ta peremehele järele ning läks siis tema sabas üle õue. Kas mitte keegi ei järgnenud peremehele? Ainult tüdruk, tema üksi? Ta oli üksi tagasi tulnud? Ka tüdruk jäi keset pimedat taluõue seisma. Vanamees liipas üksi ukseni. Ta vedas raskelt jalgu järel, nagu oleksid need ära surnud.

„Kus poisid on?"

Elu seeski poleks tüdruk tihanud seda küsimust esitada! Ta nägi, kuidas perenaine parema käega ukse käepideme külge klammerdus, vasak käsi surus rätti vastu rinda. Peremees läks aeglaselt tema suunas.

„Kus poisid on?" karjus perenaine ja taganes mehe ees, kes toetas jala esimesele kolmest trepiastmest.

Ja esimest korda sel õhtul kuulis tüdruk peremeest midagi ütlemas, aga ta poleks seda häält ära tundnud, kui poleks ise näinud ja kuulnud, et see, kes seal rääkis, oli tema. Hääl ei tulnud enam tema suust, ei, ega ka kurgust, sealt mitte, see ei tulnud isegi mitte rinnust. See tuli kõige sügavamast sisemusest, kust tüdruk temalt veel iial midagi kuulnud polnud – südamepõhjast tuli vastus, mida tüdruk vaid suuri vaevu mõistis, sest mees võttis naisel õlgade ümbert kinni ja viis ära kööki... Siis hiilis tüdruk tagasi vankri juurde ja nuttis.

Ta ei mäletanud hiljem enam, kui kaua ta seal väljas oli seisnud. Mõlemad vanemad poisid maha lastud, noorim Siberisse saadetud – see käis tal peas ringi ja külmast kangeks jäänud sõrmed näperdasid rakmete kallal, suutmata neid lahti võtta. Mõne aja pärast – ta söandas seda vaevu teha – hiilis ta kööki, et lampi põlema panna. Perenaine istus laua taga, täpselt niisamuti nagu enne, ainult et nüüd oli ta käed räti all vastu pead surunud ja vaatas üksisilmi enda ette, pisarad üle põskede voolamas. Ja kõrvalkambris oli peremees pimedas voodile vajunud ja hingas äginal. Pliidiuks kriuksus, kui tüdruk pilpa tulle pistis, ta süütas lambi ja lambiklaas kõlksatas, kui ta seda leegile asetas, – kaks vanainimest seda aga ei kuulnud. Kui tüdruk köögist lahkus, istus perenaine seal samamoodi kui enne ja pimedast kambrist kostsid needsamad rasked hingetõmbed, nagu oleks kellegi

rinnale veeretatud mäekõrgune koorem. Nii nägi see välja, kui tüdruk ära läks ja nii nägi see välja, kui ta tagasi tuli; nii jäi see terveks õhtuks, kuni ta nii oma tööga kui ka sellega, mida muidu peremees ja perenaine tegid, ühele poole oli saanud, ja oma tuppa läks. Ja näis, et nii jääb see ka edaspidi.

Alles neljandal päeval ilmus vana Koiri peremees jälle päriselt nähtavale. Seni oli ta vaid aeg-ajalt poolpaljalt kööki tatsanud ja ahnelt ämbrist vett joonud – pool toopi vett, muud ta ei tahtnud. Ja kui ta tuppa tagasi minnes möödus oma naisest, kes konutas päevad läbi tegevusetult laua taga, jäi ta silmapilguks seisma, võttis vanal naisel õrnalt õlgade ümbert kinni, et kas ta ei ärkaks nüüd lõpuks üles, ja läks siis tagasi voodisse, pilk tardunud ja suu kõverdunud. Jälle oli ta lebanud ühe lühikese päeva üksinduses ja ühe pika öö naise kõrval, kes tuli alles siis, kui tüdruk juba söed kokku lükkas ja pliidiukse sulges. Alles siis tuli naine ja nad lebasid tummalt ja unetult teineteise kõrval, vaid aeg-ajalt tukastades. Kolmandal ööl hakkas naine küsima. Oli see kesköö või juba vastu hommikut – ükskõik! Ühtäkki küsis ta pimeduses ja vaikuses tasasel häälel: „Kas nad minu peale veel mõtlesid?"

„Jah," ütles mees vaikselt, nagu oleks see saladus. Möödunud oli ehk tund, aga vahest rohkemgi, kui tuli järgmine küsimus: „Kas sa tead, kuhu nad maetud on?" – „Ei!" oigas mees, aga ta kavatses varsti linna minna ja küsida. Siis jäi naine magama, natukeseks ajaks ka mees. Ja kui naine kolmanda küsimuse esitas, oli akna taga juba heledam. „Kas poisil on väga raske?" Sellele ei osanud mees vastata, ja kuni ta selle üle mõtiskles, oli juba suur valge väljas.

Vaikne päev nagu kõik need päevad, lisaks veel pühapäev. Peremees oli koidust saadik kuulnud, mis ümberringi sündis, ent polnud end sellegipoolest liigutanud, et oma panust anda. Ta ei tahtnud enam, ei suutnud enam. Naine oli üles tõusnud, kui teenijatüdruk pliidirauaga kõlistas, ta ise oli lebama jäänud. Ta kuulas nagu pime, toetudes ainult kuulmisele, ta teadis kõike, mis toimus, ega liigutanud end ometi. Täna oli pühapäev. Ja mis see luges! Iga kord, kui teenijatüdruk õuest tuli, nühkis ta taldu põhjalikult läve ees oksaraagude peal ja trampis jalgadega, et kingi puhtaks saada. Kas väljas sadas lund? See ei läinud vanale mehele korda.

Ent kui ennelõuna kätte jõudis, tõusis ta üles. Ta leidis, et lamades vaevas see kõrvetav, mõru klomp rinnus teda veel rohkem, ta oleks tahtnud selle välja öökida või alla neelata, aga ei see ega teine õnnestunud. Vesi, palju külma vett aitas kõrvetavat iiveldust vaigistada. Ta pani riidesse, määris saapaid, teised võisid mõelda, et tal on pikk tee ees. Aga ei, mõne aja kössitas ta tegevusetult köögis ja vahtis enda ette, täpselt nagu vana naine, kes istus laua teises otsas; tüdruk teadis, et juba hommikust peale, mitu tundi. Ükskõik, mida tüdruk ka ette ei võtnud, kumbki ei liigutanud end, ja ega Olli ei oodanudki enam mingeid käske. Ta tegi, mis vaja, juba päevade kaupa vaid omaenese tarkusest. See pakkus talle mingil moel rahuldust, et mõlemad vanad muutusid üleliigseks, kõlbulikuks vaid niisama istuma ja enda ette vahtima. Ent mõne aja pärast – tüdruk kooris just kartuleid, sest ta arvas, et täna, pühapäeval, nad ehk ometi jälle söövad –, mõne aja pärast märkas tüdruk, et peremees vaatab ringi. Kõigepealt silmitses ta oma naist, siis vaatas tüdrukule otsa, lõpuks eksles ta pilk sihitult siia-sinna, nagu ootaks ta midagi – võib-olla mingit muutust, mõnd sõna pärast pikka vaikust, mõnd seika pärast pikka sündmustevaesust, mingit pööret, mis teeks elu jälle kenaks ja elamisväärseks. Ta haaras habeme alt kinni, nagu tahaks endast midagi ängistavat välja rebida, ja tundus, et üha sagedamini jäid ta silmad, tulvil ootust, peatuma naise omadel.

Aga too ei näinudki teda. Siis läks peremees äkki sõna lausumata välja.

Ta jäi õue peale seisma ja vaatas ringi, justkui püüaks uuesti ära tunda kõike seda, mis oli tema oma: lautu ja kuure, suurt küüni, kaevu – kõike; ei, sel polnud enam mingit tähtsust. Ta läks pikkamisi kuuri juurde ja tegi laia uksepoole lahti. Sees oli küll hämar, aga talle sellest piisas. Siin seisid vankrid, hööveldamata palkseintel rippusid hobuseriistad, loogad ja pikad köied, korralikult kokku keritud, et neid heinateol kõrgete koormate tegemisel tarvitada saaks, tuhmiks tõmbunud teraga vikatid ja katkise varrega rehad, mille korda tegemiseks oleks talvest täiesti piisanud. Oleks jõudnud ka hekslimasinani, mis seisis nurgas, avamata uksepoole taga. Masin oleks tulnud lahti võtta ja teda määrida, ka tera olid nad tahtnud korralikult ära teritada. Nojah, selle tarvis oli teistel aega küll. Tema jaoks polnud

sel enam tähtsust. Peremees vaatas uurivalt ringi ja otsis edasi. Omatehtud rulli tagant suurest kastist, kus lebasid põllukivid, mis poisid talu lähemast ümbrusest üles olid korjanud – sealt leidis ta lõpuks selle, mida oli otsinud. Ta võttis oma noa, ent ei saanud sissekasvanud küünt tükk aega soone sisse, et suurt tera välja tõmmata. Lõpuks läks see tal korda. Aga nii sellest kui suurest kummardamisest ja küürutamisest hakkas tal pea lausa ringi käima. Ta oli päris uimane, kui ta kuurialusest lahkus ja hommikuvalguses silmi kissitas, ülejäänu tegi ära lõikav talveõhk, nii et ta peas tekkis tunne, nagu oleks ta rängalt purjutanud. Ta läks läbi aia sauna poole ja sealt läbi tihedas hekis oleva prao edasi põldudele, metsa suunas.

Vastu hommikut oli veidike sadanud. Põllud olid valged. Lumi oli liiga kuiv ja peen, et puudele pidama jääda. Õigus! Oli ta ju kohe mõelnud, et küllap on lund sadanud! Sellepärast oligi tüdruk alatasa lävel jalgu trampinud. Ta tahtis lund talla alt maha raputada. Korralik oli ta küll, see lapsuke, ja see oli hea. Temaga naine hätta ei jää, temast on tal piisavalt abi; selle koha pealt võis mees rahulik olla. Ta vaatas veel korra tagasi. Seal need majad seisid, tihedalt kobaras kesk ümbritsevat lagedust. Laiad, tumedad sindlikatused, aastakümnete jooksul üleni sammalt ja samblikke täis kasvanud nagu karjamaa, ja hõbedakarva nendes kohtades, mis olid vaid paar aastat vanad. Mille ümber see kõik koondus? Mida see tumm nelinurk endas sisaldas? Keegi polnud seda iial öelda osanud. Midagi pidi selles olema. Aga mitte niivõrd, et ei võiks seda röövida, mitte niivõrd, et ei võiks sealt ära minna. Ei, ei, sel kõigel polnud mingit tähtsust. – Kõrge kuusehekk kerkis eemal nagu müür. Selle taga oli ta tahtnud veeta oma viimased eluaastad, kõige eest varjul, jajah. Aga nüüd oli ta selles prao leidnud ja oma petetud unistuste juurest ära läinud. Ikka on pragusid, kust õnnetus sisse hiilib, ja teisi pragusid, mille kaudu võid ise minema roomata... metsa, sinna, kus ta on kõige sügavam, mõne laia võraga puu alla. Aga nüüd oleks ta peaaegu kukkunud! Rattaroopad teel olid kõvaks külmunud ja peene pulberja lumega kaetud. Lund pidi täna veel juurde tulema, seda oli taevast näha. Tuul puhus kagust ja jäi vaiksemaks, mida lähemale ta metsale jõudis; ja see lumi, mille tuul toob, saab veel märtsipäikestki näha. Temal polnud sellega enam asja. Ta oli selleks liiga väsinud, liiga väsinud ja otsekui mingis uimas.

Poisikesena oli ta ühe korra lakaredelilt alla kukkunud ja siis oli tal olnud samasugune tunne nagu praegu, ta mäletas seda selgelt. Ta oli kergelt nagu unes püsti tõusnud, nii kummaliselt kergelt, tõtt-öelda täiesti tundetult. Oli pisut oma põlvi hõõrunud ja puusi ja pead, mis oli nagu vatti täis, oli teistele nagu läbi udu vastu naernud, heinapebred juustest noppinud ja hangu haaranud – täiesti üksi, jah, seda mäletas ta hästi, mingis uimases üksinduses, mille sarnast ta varem kunagi polnud kogenud. Tookord oli tal tunne, nagu oleks talle keset tööd äkitselt uni peale tulnud ja nagu teeks ta selle koha pealt edasi, kus enne pooleli jäi. Ta oli olnud nagu nõiutud, nagu kahes tükis. Kui kaua see kestis, seda ta pärast enam ei mäletanud. Korraga said tema elu mõlemad pooled, mis kukkudes lahku löödi, hirmsate piinadega jälle kokku. Ta oli nädal otsa haige ja lebas voodis, märg rätik ümber pea, aga vähemasti mitte enam nagu unes, mitte nagu kahes tükis.

Ent nüüd, nüüd oli ta taas kukkunud, kõrgemalt kui kunagi varem, ja tal oli tunne, et nüüd ei suuda ta enam iial toibuda.

Ta läks metsa, mööda esimest ettejuhtuvat kitsast rada. See sai varsti otsa, tema jaoks otsa, sest rada pööras tagasi ja tema ei saanud seda mööda minna. Ta ei tahtnud enam tagasi, mitte kunagi. Ta kõmpis huupi edasi, veel ei takistanud teda oksaräga. Siin seisid sirgetüvelised kased ja lepad, sest maapind oli niiske; pärastpoole tulid kuused ja männid. Vahetevahel jäi ta seisma ja puhkas. Ükski minek tema elus polnud teda niimoodi kurnanud ja seetõttu valdas teda üha ägedamalt soov puhata. Kuuseladvus kõrgel ta pea kohal mühises tuul, aeg-ajalt tõusis vurinal lendu mõni rammus leevike, lendas natuke maad edasi, laskus oksale ja ajas end külmast kohevile. Seejärel oli kõrgelt kuulda tema kurba vilistamist, kuni vana mehe sammud ta uuesti lendu ehmatasid. Vana Koiri peremees ei teadnud isegi, kui kaua ta niimoodi omaette kõmpis. Kohati läks tal silme ees mustaks, nii et ta pidi käe laubale suruma. Ta ei näinud enam midagi, mitte midagi. Liiga tihti vajusid puud talle peale nagu kirvehoobist langetatud ja ta jalad olid nii nõrgad, et talle tundus, nagu peaks ta puid kirikutorni kõrgusele tõstma, et maaslamavatest tüvedest kuidagi üle saada. Nüüd ei peljanud ta enam ka tihedat rägastikku. Ta lasi pea rinnale ja murdis läbi padriku nagu loom, kes tahab minna kuhugi, kus teda ei nähta. Ta oli juba ammu kaugel eemal talust ja põldudest,

aga ei peatunud ikka veel. Miks, selle üle ta pead ei vaevanud. Tema rahu ootas teda kusagil kaugel; seal, kus ta seni oli olnud, teda veel polnud. Ta pidi veel edasi minema, tükk maad edasi. Ja tema silmis süttis kuri tuluke, kui ta äkki tihnikusse kinni jäi. Kuivanud oksarägu sikutas teda habemest, kui ta pead tõstis. Ülesvetruvad oksad kratsisid ta nägu nagu kassiküüned. Kes teda kinni tahtis hoida?

Oksaraod olid ta poolpalitupõuest välja rebinud peenikese nööri, mille ta enne kuue alla oli toppinud. Nüüd oli nööriots ühe paindumatu oksa ümber keerdunud, nagu oleks ta kohe meelega sinna pandud, ja kuna teine ots ei tulnud kuue alt välja, siis tõmbus nöör nagu köidik pingule ega andnud järele. Vana mees vaatas puud, selle peenikesi, punakaks kuivanud oksi, haljad oksad tulid alles kõrgel üleval, valguse käes. Ta sikutas köidikut paar korda pahuralt, kuni nöör koos tükikese murdunud oksaga lahti tuli. Aga see sikutamine võttis talt rohkem jõudu kui tarvis. Ta pea undas, nagu tahaks lõhkeda, vaevu suutis ta nööri oksa küljest lahti harutada ja kui ta jõudis ühele tühjale platsile puude vahel, võttis ta külmunud samblamättal istet. Lõõtsutades nagu tagaaetav hunt kössitas ta mättal ja kui ta hingamine väheke rahunes, näis, nagu tahaks ta magama jääda. Ei, nüüd ei tule ta enam kunagi tagasi. Kes on läinud nii kaugele, see enam tagasiteed ei leia. Ega ta ei mõelnudki tagasipöördumisele; ta ei mõelnud millelegi, mitte millelegi. Ta oli nagu uimas, nagu sügavasse unne nõiutud. See ei olnud see elu, mida ta oli tundnud ja armastanud ja kunagi omal kombel pühakski pidanud. Elu pärast elu, ilma surmata, jah, aga... selle võis endale kohale kutsuda, kui ta ise ei tulnud, iga puu oli selleks hea. Iga puu, mille latv tema pea kohal kohises. Siis lakkaks elu jälgi jätmata. Sammud lumisel põllul, paar sammu imeõhukesel, helkival, sammalt ja kuuseokkaid katval jääl, jäljed padrikus, siin mõni villatuust ja seal, okste küljes tükike hallist lambanahksest mütsist – maa peal rohkem mitte midagi; peakõrgusel ehk veel mõni juuksekarv, mille tuul aja jooksul minema lennutab, samahästi võinuks see ka ämblikuvõrk olla. Õhus, kuskil ja ei kusagil, lakkab kõik olemast.

Ei ühtegi sammu enam, mis viiks edasi, puutüvede vahelt läbi, hüplikult kord paremale, kord vasakule kaldudes, ent ometi ühes kindlas põhisuunas, mida ei suuda väärata ei puud ega meenutused,

tehku samm vahepeal väikseid kõrvalepõikeid kuipalju tahes – väärramatus suunas: elust välja.

Aga kus oli elu piir? Kus algas mitte-elamine, kui surma nii nimetada? Ta ei mõelnud selle üle, kui ta seal istus. Ja kes võis teada, kus ta üldse istus? Kas siin- või sealpool piiri? Ta ei olnud enam elus, kui ta suletud silmi samblamättal kössitas. Tema ülakeha õõtsus kergelt siia-sinna, nagu oleks ta puu, mis tuule käes kõigub. Ta hingas lühidalt ja katkendlikult, nii et rind vaevalt kerkis. Kitsuke lõõts, milles õhku oli parajasti niipalju, et süda seisma ei jääks. Ta ei mõelnud mitte millelegi. Tal polnud enam mingit sihti ega rada. Ta oli olemas ega teadnud seda. Hiljem eksles ta metsas terve päeva ega teadnud, kus ta on. Ta ei küsinud seda endalt ka mitte kordagi. Taskus oli tal nöör ja ta oli lihtsalt unustanud, et see tal oli. Unustanud, mis ta sellega teha tahtis. Oli tal seda üldse veel tarvis? Ta oli tahtnud end oma valust vabastada. Aga selle valuga oli nii nagu Salajõe veega, mis ranna ääres ühekorraga ära kuivas ja kuni jõesuudmeni maa alla varjunult edasi voolas. Siin väljas ei tundnud ta enam mingit valu.

Peremees tuli metsast tagasi alles videvikus ja teenijatüdruk nägi, et ta silmad läikisid nagu palavikus. Ta pomises endale lakkamatult midagi habemesse, millest tüdruk sõnagi aru ei saanud. Sealjuures nägi peremees välja nagu karu, kes on talveunest ärganud. Oksaraod, kuuseokkad, heinapebred ja lehed – kõik, mille vastu ta oli puutunud, oli tema külge kinni jäänud. Ta ei öelnud sõnagi selle kohta, kus ta niikaua oli. Kui tüdruk küsis, kas ta peaks talle sööki soojendama, mõmises ta midagi, mis võis tähendada nii ei kui jah. Niisiis soojendas tüdruk toidu, peremees kugistas selle alla, ähkides nagu rasket tööd tehes. Ja siis heitis ta määrdunud riietega voodisse. Näis, et ta ei märganudki naist, kes istus hommikust saati tummalt köögis.

Et väljas hämardus ja hakkas uuesti lund sadama, lebas peremees voodil ja magas. Aga ilmselt nägi ta koledaid unenägusid, sest tüdruk kuulis teda toas läbi une rääkimas ja võpatas aeg-ajalt, sest vana mees vehkles unes, nii et ta rasked saapad vastu voodiotsa kolksatasid.

Niisuguse lärmi peale, mida ta küll ise tekitas, ärkas vana Koiri jälle üles, ei saanud aga aru, miks ta ärkas. Kas keegi äratas? Ei. Kambris oli pime, pime oli ka köögis, mille uks oli pärani. Kas oli

öö? Või päev? Oli ta kaua maganud? Kas naine lamas tema kõrval? Kus ta üldse oli? Ikka veel metsas...? Ta kompas enda ümber. Ei, ta lebas üksi. Suures abituses, oskamata seda mõistatust lahendada, vajus ta tagasi poolunne. Ent siis tegi tüdruk köögis pliidiukse lahti. Peremees nägi tulehelki põrandal tantsisklemas ja kuulis riivi kolinat, see oli nii tuline, et tüdruk sai sellest ainult põllesabaga kinni võtta. Riiv langes kõlksatades alla ja tüdruk pistis oksaraod tulle. Tulekuma ulatus üle kambriläve. Nüüd lõpuks sai peremees aru, kus ta on. Ta lõi silmad lahti ja vaatas lakke. Tüdruk köögis märkas, et peremees on ärkvel, sest kuulis teda haigutamas ja omaette ümisemas. Äkki hakkas ase kägisema ja nagisema ning kohe seejärel ilmus peremees kööki. Ta lükkas juuksed mõlema käega näolt, läks eeskotta lambi järele ja ulatas selle tüdrukule, kes istus pliidi ääres. Sõnagi lausumata süütas tüdruk õlilambi ja sõnatult kompsis peremees köögist välja.

„Ega ta ometi midagi põlema pane?" mõtles tüdruk, süda ägedalt kloppimas, ja vaatas kõndivale tulekumale köögiaknast järele. Vanamehest nägi ta vaid varju. Siis jäi peremees seisma, seisis keset õue. Kuhu ta küll minna tahtis? Nüüd... nüüd läks ta edasi. Läks aita, niisiis võis tüdruk rahulik olla. Aga kui raskeks see kõik talle pikapeale muutus! Viimased päevad ja ööd – samahästi oleks ta võinud elada kiriku juures luukambris, kus lebasid surnud, niikaua kui pastor nad ära õnnistas ja nad maha maeti. Surnute juures poleks ta igatahes hulludega koos olnud! Ja see oli siis nüüd jõulunädala algus... Kui perenaine teispool lauda ometi midagi ütleks! Muretseks, hädaldaks! Siis võiks proovida teda lohutada ja süda, mis kippus ära külmuma, sulaks ehk jälle üles! Aga perenaine istus ja vaikis ja vahtis hommikust õhtuni enda ette, nii et elu silmade kaudu välja voolas. Peremehega oli ehk isegi kergem. Too vähemalt liigutas end ega olnud juba elusast peast kange ja jäik nagu kirstus. Aga ta nägi nii kuri välja! See oli juhtunud eilse ja tänase päeva vahel. Ja mida tahtis ta praegu, keset kottpimedat ööd aidas teha?

Seda ei teadnud peremees isegi, ei, tõepoolest, seda ta ei teadnud. Kas see oligi kõik, mida ta oli tahtnud: seista siin ja näidata valgust soolalihatünnidele, veendudes, et need on ääreni täis? Et leivad, mis ta naine alles eelmisel nädalal küpsetas, lebasid seal? Et oli terve

pütitäis soolakala ja suured suitsutatud seaküljed ja siis veel võid ja jahu ja tangu ja aiavilja? Kas ta oli tahtnud seda kõike näha?

Ta seisis lambi kõrval, mille ta käest oli pannud ja vaatas kord toidutagavarasid, kord palke enda ümber ja kohal. Ta pani imeks, et oli siin. Kuidas see küll juhtunud oli? Kas ta oli näinud und ja tulnud siia, et siin üles ärgata? Aga mis ajast süütab keegi unes lampe? Siis jälle tundus talle, nagu oleks kõik täiesti korras. Varasematel aegadel oli ta ikka päeva lõpul üle vaadanud, kas kõik on korras, igal pool, laudas ja küünis, ka aidas, jah... Kui inimene on üht teed eluaeg käinud, on see tal jalgades. Varasemast ajast. Varasemast ajast, jajah... Aga praegu? Tema eluajast, jah... Aga ta ei tahtnud enam mingit elu ega mälestusi endisest elust! Ta ei tahtnud midagi, mitte kui midagi!

Ta võttis lambi, läks ära ja pani ukse enda tagant korralikult lukku, täpselt nii nagu varem. Nagu oleks tal meeles, et kord on selline. Siis seisis ta pimedas, lauda ja küüni vahel. Põhjatu pimedus külvas lambi valguslaiku lumeteri, mis olid nii kõvad ja peenikesed, et oli kuulda nende langemist. Õhus oli kuulda kerget vihinat. Peremees kõmpis aeda ja läks küüni tagant sissesõiduvärava juurde. Miks, seda ta ei teadnud. Ta uitas õuel nagu iseenda vaim. Ta ei saanud enam rahu. Pärast tumma õhtut lamas ta terve pika öö oma naise kõrval ja pidi vahetevahel kätega enda ümber kobama, sest tahtis ikka jälle veenduda, et pimedus ei lasu tal nagu mingi kiviplaat või nagu kruusaaugu varisenud sein, mille alla ta kord noorest peast lausa lõpmatuna näivateks minutiteks oli mattunud. Ei, tema kohal oli õhk, mida ta sisse hingas, nagu nahkhiired vilksatasid pimeduses plaanid ja soovid, mida ta võis kinni püüda. Ta võis lesida ja pimedusest jõudu ahmida, jõudu elamiseks, või seda viimast piskut jõudu, mida nõudis suremine.

Vastu hommikut – kust ta küll selle jõu võttis? – tõusis ta üles ja kössitas tükk aega voodiserval. Ta pani end pimedas riidesse. Ainult saabastest loobus ta kööki minnes, seal tatsas ta veel mõnda aega sokkis ringi, kuni oli veeämbrist oma kõrvetava janu kustutanud. Alles majaukse ees torkas ta jalad saabastesse. Teenijatüdruk magas sel ajal sügavalt ja pikka ohet toast, kust ta ise äsja oli väljunud, peremees ei kuulnud.

Ta läks pimedas üle õue. Iga samm jättis teralisele lumele jälje, mis oli üürikese aja pärast jälle haihtunud, sest lund sadas ikka veel.

Ja kui hommik koitis, ei näinud keegi enam õuel rada, mille vana peremees pärast kesköödsisse oli tallanud. Keegi ei teadnud, kus ta oma päeva veetis.

Õhtul, kui oli juba pimedaks läinud, tuli ta jälle koju, veel metsikum kui päev enne seda. Aga täna jäi ta, pea kätel, magama juba laua taga, kus teenijatüdruk talle süüa oli andnud. Keegi ei äratanud teda. Korra ärkas ta üles, keset ööd. Ta arvas, et on üksi ja kobistas ämbri juurde, et juua, aga siis küsiti pimedusest vaikselt: „Kus sa olid?"

Esiotsa mõtles ta unesegaselt, et see võis olla tuul, mis undas korstnas, aga kui seda temalt teist korda küsiti, kohkus ta, ja läks tükk aega, enne kui ta leidis vastuse: „Metsas."

Pimedusest kostis ohe ja sammud läksid toa poole, enne kui ta oma toobi tühjaks oli joonud. Ta jäi liikumatult seisma, sinna, kus ta oli. Toobist, mille ta suult oli võtnud, tilkusid mõned veepiisad kilksudes ämbrisse tagasi, otse pimedusse, niikaugele kui see ulatus. Ta istus tagasi laua äärde, suutes mõelda veel vaid üht: „Oh, jumal, jumal küll!" Rohkem mitte midagi. Korraga ta võpatas ja jäi kuulatama. Ja justkui oleks aastad ja aastakümned vaid üksainus hingetõmme, tundis ta, et on tagasi selles tunnis, mil ta tolles vanas majas trööstis naist, kes lamas seal oma esimese sünnituse valudes. Tookord oli seesama oigamine, sama vaikus selle järel ja uus pikk oigamine. Kas neid võeti vastu või kaotati – piin oli ikka seesama. Ainult et nüüd ei suutnud mees seda enam välja kannatada, mida ta tookord leevendada oli püüdnud. Ta haaras mütsi, mis lebas ikka veel tema kõrval pingil ja tuikus talli. Ja kui talli väikese akna taga hahetama hakkas, hiilis ta taas metsa.

Ent seegi päev pakkus tagasiteed ellu või varemete juurde, mis tema elust järele olid jäänud, ja ükskõik kui rasked kõik ülejäänud teed tema jaoks siiani ka polnud – selle päeva kodutee oli kõige raskem. Ikka ja jälle istus ta uuesti maha ja puhkas. Hakkas juba hämarduma, kui ta õue komberdas. Küüniuks oli pärani lahti, teenijatüdruk tuli sealt just suure sületäie õlgedega. Ent selle asemel, et need talli viia, kandis ta need kööki. Tüdruk pidi olema peremeest juba eemalt näinud, sest tollele tundus, nagu oleks tüdruk kiirustanud, et enne teda tuppa jõuda. Kas jõulud on siis juba käes, küsis peremees endalt hämmeldunult, kas ta oli terve nädala maha maganud? Jõuluõhtul pandi tuppa ja kööki õled maha, et igaühele, kes seal magas, meelde

tuletada, kui armetult oli Jumala poeg ilmale tulnud. Ka söögilaud kaeti pidulikult, aga sellelt ei söödud enne hommikut, sest see öö võis maa peale taas mõne külalise tuua, kellele kuulus piduliku vastuvõtu au. Jah, ta oleks meelsasti uskunud, et näeb und!... Köögis ja toas oli põrand juba nii pehmelt õlgedega kaetud, et tüdruk tuli talle vastu hääletult nagu pilve peal!

„Kas on juba jõulud?" läkitas vanamees jahmunud küsimuse sooja pimedusse, kui tüdruk jälle temast mööda eeskotta lipsas.

Ta tegi paar sammu ja jäi siis ebakindlalt seisma. Tal oli tunne, nagu oleks põrand jalge alt ära tõmmatud. See ei olnud enam see maa, millel ta kolm päeva ringi oli ekselnud! Aga kus lõppes unenäomaa ja algas tegelik?

„Kas... kas on juba... jõulud?" küsis ta naiselt kogeldes. Naine istus söögilaua ääres suurel toolil, mis oli enne kambris seisnud, ja vaatas end liigutamata mehele otsa. Tema näol oli mingi helk ja kui üksisilmi ta ka mehele otsa ei vaadanud, näis, et otsavaatamisest hoolimata ei taha ta midagi kõrvust mööda lasta – tema iseäralik näoilme väljendas kuulatamist.

„See on poiste jaoks..." ütles ta lõpuks vaikselt, see kõlas väga hoolitsevalt ja nüüd langes vanal mehel otsekui kae silmilt, ta taipas, et naine oli elu mõõdupuud kõrvale heitnud ja surnud lapsed oma öistes valudes uuesti ilmale toonud. Surnute hälli juures jooksis ka mehe elu taas umbe ja selles valus ning jõuetuses tundis ta ühekorraga, et ärkab üles.

Aga nii imepärane kui see ka polnud: elu kordus pidevalt, justnagu oleks kõiki tema elu muundumisi, alates ajast, mil ta oli poisike ja lõpetades vanaduse hallipäiste aastatega, omavahel sidunud üks ja seesama vahemees: haigus. Palavik oli endasse mähkinud tema tee metsast välja, palavik oli ära moondanud tema oma maja ammust ajast tuttava põranda, palavik pani ta aseme õlgedele oimetuna juurdlema. Kas need olid needsamad krabisevad õled, millele ta terve elu igal õhtul oli vajunud, päevatööst surmväsinud, õled, millel ta oli vähernud nii mures kui plaane pidades, õled, millel teinekord ööpimeduses sai tunda mehe ja naise vahelist lihtsakoelist rõõmu? Või lamas ta, nagu jõuluajal tema majas ammusest ajast vagaks kombeks oli olnud, neil viletsatel

õlgedel, millel kunagi terve see rikkus, millest õnnetud ja äravaevatud toitu said, ilmale oli tulnud? Või olid needki õled surnute õled, mida tema naine oli lasknud kööki ja kambrisse laiali laotada, ühe veel vanema kombe kohaselt, et vanematekodu võtaks surnud pojad vastu selles samas vaikuses, millega nad oma uues elus harjunud olid? Ta ei teadnud seda tükk aega. Niikaua, kui ta ise lebas elu ja surma vahel. Hetkiti mõtles ta, jah, need on surnute õled, ja siis hiilis ta koos kõigi nendega, kes olid jälle kohale tulnud, Nikolai ja Jaagu ja Uibopuu vanadega, läbi maja oma voodi äärde, teinekord jälle nägi ta end sellel lebamas. Hiljem kumisesid tal kõrvus jõulukellad, ta nägi küünlaid silme ees tantsimas, üles-alla, ikka metsikumalt ja metsikumalt, nii et ta mõtles kogu aeg, et nüüd kustutab nad tõmbetuul... Aga ei, ja lõpuks olid jõulukuused vaid vaiksed, lumised puud metsas, kus ta jälle kord üha suurema hirmuga ringi uitas. Ja palavik tõusis ja palavik langes, sõltuvalt sellest, kus ta oli, kas elavate või surnute juures. Lõpuks oli ta veel vaid iseenda juures, ja ta elu oli haigusega ühte sulanud, pea peale pööratud algusest peale, niikaugele kui ta mäletas. Elu justkui otsis uut teed selles segipaisatud ja nagu maavärinast läbi raputatud voodis, kuni saabus jälle tund, mil vaim selgines – ent see tee oli väga kaugel kohast, kus ta oma elust viimast korda enne haigust aimu oli saanud. Mitmelgi päeval kujutles ta, et ema jahutab niiske rätikuga ta kuumavat pead; alles hiljem märkas ta, et see, kes leevendust tõi, oli ta oma naine. Ta ei teadnud, et teenijatüdruk oli tegevusetult istuvale naisele rätiku pihku pistnud: nii, siin on rätik, ta peaks selle peremehe laubale panema. Mees oli õige kaua kõrvaltoas lamanud ja oianud ja tuliseid, segaseid kõnesid pidanud: nad peavad jääma, peavad siia jääma, ta annab neile süüa ega reeda neid kellelegi! – „Kes peab sinna küll jääma?" küsis Olli endalt ja kuulatas kambri suunas. Ilmselt sonis peremees palavikus ikka oma poegadest; oh jah...

Perenaine oli rätikuga kambrisse läinud ja kui mehe kuumav laup oli rätiku üles soojendanud, ei tarvitsenud tüdruk enam öeldagi, et see tuleks värskes kaevuvees läbi loputada ja uuesti haigele otsaette panna. Perenaine tegi seda omal algatusel, kui ta paaril korral nägi, kuidas mees suletud silmi, pimesi käega kobades sättis ja keeras rätikut, mille otstes oli veel pisut leevendavat jahedust. Naine tegi seda ja veel ühtteist muudki. Köögis toolil istumise asemel harjus ta istuma

toas voodi kõrval, vahtides kas enda ette või hõõguvasse habetunud näkku, milles huuled lakkamatult liikusid.

Teenijatüdruk oli rõõmus, kui ta korraks tasahilju kambrisse tuli, tuues klaasi jõhvikamahla, mille ta oli pressinud, sest marjade hapu mahl oli iidsetest aegadest tuntud vahend palaviku vastu. Aga nüüd pidi ta lauta minema. Ta oli luba küsimata endale kedagi naabritest appi kutsunud. Ükskõik, kes sealt ka tuleb, tal oli lihtsalt vaja kaht kätt, muidu on loomad pühadeks põlvini sõnnikus.

Ja nii ei olnud vana Koiri peremees üksi, kui ta paar päeva hiljem palaviku hõõguvast sulamist väljus. Nagu sünge pilvelaam pärast äikest, nii triivis õudus palaviku kannul minema ja mehe ees istus tema naine. Ja kui mõned üksikud hilinenud pilved teda kohati veel varjutasidki – pärast iga hämardumist leidis ta naise jälle eest. Naine ei tõmbunud mehe eest kõrvale.

Mees lebas vaikselt, käed tekil, silmad lahti nagu tohutus imestuses. Ta põsed olid auku vajunud. Silmade ümber olid sügavad, tumedad koopad, kuivanud huuled värisesid habeme all. Oli surmvaikne, kui ta oma elust jälle aimu sai. Väljast tuli leebet valguskuma, mis tegi ta mingil uuel moel uniseks. Terve pika elu oli elavate laste ema tema kõrval olnud; ka surnute ema oli talle nüüd kõige lähedasem. Ta oli mehe oma valude kaudu korduvalt isaks teinud. Nüüd pidasid nad maja koos surnutega ja nagu kord aastakümnete eest, valitses vaikus hälli ümber, mida nad valvasid.

Mõne aja pärast kuulis mees väljas köögiukse ees teenijatüdrukut. Ta ajas juttu – kellega ometi? Kas see polnud mitte väikese Lepiku Priidiku hääl? Ta pööras pea ühelt küljelt teisele, nagu prooviks järele, kuidas ta kõige paremini kuuleb. Siis läks köögiuks lahti, tüdruk tuli tagasi ega läinud enam välja. Peremees tahtis teda hüüda, aga ei tihanud. Kas tüdruk olekski teda kuulnud? Rääkimine oli talle lamades suur pingutus. Aga kuulatada, kuulata – see oli nüüd kogu tema elu, nagu oleks ta olnud pime. Kusjuures ta nägi siiski, nägi, nägi, ikka ühte ja sedasama. Ta ei leidnud selles enam midagi lohutavat, ei, äkitselt ei olnud naise liikumatus kõrvalistumises enam mitte midagi lohutavat. Sest ühel hetkel oli ta naises tajunud und, äraolekut, temast eemal viibimist... Nii et ikka on kõik vanaviisi, ohkas ta endamisi.

Tüdruk oli oma tuppa läinud ja tükiks ajaks sinna jäänud. Vahepeal nägi mees, kuidas saabus õhtu, kuidas ta aina kudus oma tumedat lõnga – nurkadesse, keset tuba, edasi-tagasi, tihedaks öiseks pimeduselooriks.

Ja siis käis uks...! Uks, mille avanemise häält ta kaua oli oodanud. Nüüd tahtis ta tüdrukut hüüda.

Aga seda polnudki vaja. Ootamatult seisis tüdruk lävel ja ütles talle tere õhtust, nii et isegi naine liigutas end pisut. Ja siis kandis tüdruk ette, et Lepiku peremees laseb tervitada, ta kavatseb pererahvale homme külla tulla, just praegu saatis ta oma poisiga koduõlut, vorsti ja värsket leiba ja soovis neile kõigile häid pühi. Et ta laudas abiks oli, sellest tüdruk vaikis.

Vana Koiri peremees lebas voodis, üle puistatud nii paljude heade uudistega, et oli võimetu neid kõiki vastu võtma. Nii-nii, või Lepiku Jaak, ütles ta raskelt hingates, kui tüdruk väikse pausi pidas, Lepiku Jaak... Ja mis ta räägib?... Laseb tervitada ja kõigile häid jõule soovida. Ja mida ta saatis?... Vana mees lasi endale kõike kaks korda rääkida, vahepeal ikka ja jälle järele mõeldes, nagu peaks ta igale sõnale ja teole endas ruumi tegema.

Tüdruk teatas, et ta tahtis ainult öelda, et läheb nüüd sauna; see näis viimane asi olevat ja ta oleks võinud ära minna, aga ta ei läinud.

Jajah, sauna, mine aga, sõnas vana mees tasa ja jõuetult; ta oleks ise ka heameelega läinud, kui ta poleks haige olnud. Aga nüüd pani palavik ta hullemini higistama kui kümme sauna. Seda tahtis ta veel öelda, justnimelt seda, aga ei suutnud.

Tüdruk tõstis parema käe ja tõi nähtavale kuusepuu, mida ta seni ladvast kinni oli hoidnud, väikse puukese, küünlad küljes. Ta pani selle voodi taha suurele kirstule. Peremees vaatas teda tummalt ja jahmunult.

„Rõõmsaid jõule!" ütles tüdruk ja lisas kõhatades: ta soovib, et peremehel õige varsti parem hakkaks.

„Jajah..." pomises vana mees, „jah, sa oled hea laps, mine nüüd, mine rahulikult..." Ja kui ta seda ütles, kuulis ta end nagu kusagilt kaugelt ja tundis sealt kauguste tagant häbi tolle pärast, kes seda ütles. Kas tüdruk hakkaski juba minema? Kas ta läks tõesti, nii nagu peremees oli öelnud? Seda polnud ta tahtnud.

„Aitäh, aitäh, Olli," ütles ta seepärast nii kähku kui sai, „aga oota..." Seda pomises ta juba jälle vaikselt ja nagu midagi meelde tuletades... Miks vaatas tüdruk talle nii imestunult otsa? Hetkeks pööras mees pea kõrvale, nagu oleks naise tumm ja küsiv pilk teda vaevama hakanud. „Sa oled ju veel seal, Olli?" otsis ta ukse juurest kinnitust.

„Jaa!" kostis sealt. Ta oli olemas, seisis uksel, vaevu nähtav. Kas tõesti oli nii pime või tuli üksnes temal valgusest puudu? Ja kui pead sellises pimeduses aru pidama, meelde tuletama... meelde tuletama, mida siis?

„Jah, oota," ütles ta vaikselt. Tüdruk tammus jalalt jalale, nagu oleks tal äraminemisega kiire. „Oota... jah, ja kuidas töö edeneb? Kas said kõik valmis?"

Kas see oligi see, mida ta küsida oli tahtnud, või ei? Jah, ka seda, muidugi.

Hästi läheb, hästi. Tal pole vaja muretseda. Tüdruk rahustas teda, et oli kõigega valmis saanud ja kõik olevat nii nagu ikka jõulude ajal.

Vana mees voodis ohkas tüdrukut kuulates kergendatult. Sellepärast, et ta teda kuulis ja selle pärast, mida ta temalt kuulis.

„Jajah," pomises ta, „aga oota, Olli, oota väheke..." Tükk aega ei kostnud temalt sõnagi, aga tüdruk ootas siiski, kuigi ta põsed juba tulitasid. „Jah," ohkas vana mees uuesti ja see kõlas kergendatult, nagu oleks talle midagi meenunud. „Sa panid kuusepuu üles, eks?"

Jah, ta oli väikse kuuse muretsenud, sest ta arvas, et ega peremees ja perenaine vist küll selle peale ei tule ja...

Et ta selle peale mõtles, hea laps!

„Jaa..." tõi vana Koiri pärast pikka hingetõmmet kuuldavale; rohkem sõnu ei olnud. Aga mõne aja pärast ütles ta rohkem oma padjale: „Pane küünlad ka põlema. Siis võid minna."

Tüdruk läks kööki, tuli tagasi. Ta süütas tiku ja peremees kissitas pimestatult silmi. Ta avas need õige pikkamööda ja siis oli tüdruk oma tööga juba peaaegu valmis ka. Vana mees harjutas oma silmi heleda tulesäraga, mis pisut võbeles, kui tüdruku toimekad käed tule ligi sattusid. Ja kui tüdruk valmis sai, ütles peremees vaid „jaa". Noogutada ta tüdrukule enam ei saanud; tüdruk vaatas mujale, või jäi ta ise sellega hiljaks – ta ei teadnud isegi, mille taha asi pidama

jäi. Ainult et tal oli kahju, sest tüdruk oli nii hea laps, palju parem, kui ühelt teenijannalt oodata oleks võinud. Tal olevat poeg, mõtles peremees, linnas, kellegi hoole alla antud. Jah, nii noor inimene... ja juba poeg – veel poeg. Neil, neil oleks...

Küünlad põlesid, pragisedes vahetevahel nagu tahaks tuld laiali pritsida. Ehk oli vahas tilk vett. Vana mehe pilk kiindus nendesse väikestesse tulukestesse. Nende soojus tundus olevat hoopis lähemal kui väike küünaldega puu ise. Ent nende läheduses sulas üles ka sõnulseletamatu valu, mida polnudki enam vaja mõista. Väljas keerutas tuul lumehelbeid vastu aknaruutu, muidu polnud midagi kuulda. Omaenda hingamise oli vana mees unustanud.

„Näe, ema..." ütles ta mõne aja pärast, aga hääl, mida oli lebades nii raske sõnadeks vormida, vedas teda alt ja muutus mingiks arusaamatuks kraaksatuseks.

Naine ei liigutanud end. Ja nüüd oleks mehele justkui meelde tulnud: naine polnud end vahepeal kordagi liigutanud! See läks nii kergelt meelest, liiga kergelt. „Näe...," kordas ta, ta tahtis, et naine lõpuks ometi küünlatuld vaataks, aga naine istus, nii nagu ta oli istunud. Ta oli oma käed räti alla pannud, nagu külmetaksid need ka siin sooja käes. Tema hallid silmad olid tardunud ja pärani lahti.

Vana mees vaatas ainiti küünlatuld. Aeglaselt libises ta käsi naise poole, kuni ta teda oma käe vastas tundis, seejärel hakkas mehe käsi õrnalt koputama. Siis vaatas ta naisele otsa, et kas on oodata vastust või mingit muutust; kogu mehe truudus väljendus selles pilgus ja ettevaatuses, millega mees naise leinale lähenes. Naise nägu oli valguse eest kõrvale pööratud ja musta rätiga ümbritsetud, nii et mees nägi seda sünges varjus; ta nägi muret ja valu naise näol veel kord ilma mälestusteta ja ootusteta; ta oleks... ta vaatas justkui ühelt valgustatud kaldalt teisele, kus iial valgeks ei lähe, vaid aina hämaramaks ja pimedamaks, aina pimedamaks. Küünlavalgus langes mehe näole ja talle tundus, et see muutus tugevamaks ja soojemaks iga hetkega, mil ta naise varjudest tumedat nägu silmitses, tajudes armastust ja poolehoidu tema vastu.

Vaata ometi, ema... pomises ta veel ükskord rahustavalt ja koputas naise kätt rätiku all.

Naine raputas sõnatult pead. Näis, et nüüd ei kuulata ta enam midagi, ta oli kuulnud oma meest siinsamas, enda lähedal. Ka ta

silmad ei vaadanud enam tardunult ja äraolevalt tühjusesse, pisaratest looritatud pilk puhkas varjul, mis tema ette langes. Aga ikka raputas ta tummalt pead. Ei. Ta ei pööranud end küünlasära poole.

Mees oli koputamise järele jätnud. Ta lamas vaikselt, kadunud kõige jaoks – peale naise. Ja kui küünlavalgus ta näole paistis ja silmadest tuhmilt vastu peegeldus, oli kõik temas üksainus suur küsimus: kas ta peab tõesti minema naise juurde pimedale kaldale.

Naine ei öelnud jah ega ei; ta ei kutsunud meest ega ajanud teda ära; ta elas, tajumata oma elu. See tema teine elu, millest ta vahetevahel paariks silmapilguks tagasi pöördus, jäi saladuseks. See pidi olema sünge elu, kahe võimsa isanda valduste vahel. Ka mees, kes vaikselt voodil lebas ja kelle tärganud jõud end rohketes plaanides liigutas, oli temast kaugel eemal: põllumaadel, mis kuulusid tema talu juurde, oma niitudel, oma metsas. Mõnikord, kui ta oma nõrkuses voodil lebas ja hakkas aru saama, mis kõik talus ära tuleks teha, tahtis tal süda lõhkeda. Ja veel metsas! Nad olid tahtnud puid maha võtta, ka eelmisest aastast kuivama jäetud puutüvede saekotta vedamine oleks neljakesi kerge töö olnud, kui ainult saanitee hea oli.

Tema ja kirves! Oh! Ta ei tahtnud sellele mõeldagi. Ja loomad ja tööriistad, mis tuli töökorda seada, enne kui põllud taas ärkavad! Tema ja ader! Ei, jumal halasta, tema ei suuda enam iial atra hoida. Uue talu uhke nelinurk tõmbus aina tihedamalt koomale, nii et peremehele endale lõpuks enam ruumi ei jäänud. Ja just seepärast, et kõikide nende seinte taga oli maast laeni saaki, mida ta oma elu jooksul oli kogunud, oli see kõik oma rohkuses nii rõhuv ja ta ise nii abitu oma jõuetuses. Tema jõud oli otsas, aga talu, mida teenijatüdruk üksi pidada suudaks, polnud veel iial nähtud. Nii oli kogu peremehe hool muutunud needuseks. Oleks kõik jäänud sama väikseks ja vaeseks nagu siis, kui ta selle üle võttis, ja elaksid nad veel vanas majas, oleks praegu kõik hästi, jõudu jätkuks. Just õnnistus sai saatuslikuks. Jumal oli selle andnud, Jumal oli selle võtnud, Jumala nimi olgu... Ei, ta ei suutnud teda kiita! Ainult nuriseda koos temaga, lakkamatult nuriseda oma poegade pärast ja oma naise pärast, kes olid kadunud, nuriseda kõige pärast, mis neile järgnema pidi, sest tal endal puudus jõud.

Seal ta siis nüüd lamas jõuluõhtul ja hakkas mõttes lauda poole minema ning aru pidama, mis loomadega ette tuleks võtta. Kas ta peaks nad ära müüma? Kõigest natuke, jah, nii loomadest kui põldudest. Ta ei osanud kujutledagi, kui pisikeseks ja viletsaks kõik jääks. Või peaks ta talu niikauaks, kui noorima poja karistus kantud saab, pooleterarendile andma? Siis saaks poeg tagasi tulles lagunenud talu ja kurnatud põllud... Seda ta üle ei elaks, ei... Sest oma talu võib kinkida, aga mitte rentida, ütles vana tõetera. Ja kui ta selle asemel sulase võtaks – kas sellest piisaks? Ei, võõras ei suuda kunagi asendada kolme enda oma. Ta ei osanud veel välja mõelda, mis oleks kõige õigem ja see oli asjatu vaev, samahästi oleks ta võinud pähe võtta, et läheb põllule ja veeretab kõrvale suure rändrahnu. Kuidas ta endamisi naist kadestas ja kui ahvatlev oli talle järgneda, aga oh! – tahtlikult ei suudaks küll keegi järgneda ning talu ja mehe enda kätetöö hoidis teda veel sel Issanda maal kinni.

Alles siis, kui pime meeleheide teda haaras, alles siis, kui Lepiku peremees tema juurde tuli...

Lepiku peremees tuli nende poole pärast lõunat, teenijatüdruk käis korra kaevu juures, nägi teda tulemas ja käis kambris ütlemas, et nüüd ta tuleb. Aga ta ei tulnud veel tükil ajal. Vana Koiri peremees arvas juba, et Olli oli eksinud, sest kui kedagi juba tulemas nähakse, siis ei saa see enam nii kaua aega võtta, kuni ta ükskord sisse astub. Ent Olli eksis sama vähe kui peremees. Lepiku peremees oli täna üks pikaldasemaid. Ta oli hommikul kirikus käinud, lõunal palju rasvast toitu söönud ja rasva endale paari napsiga meelepärasemaks teinud, siis oli ta silma looja lasknud, nagu pühade ajal kombeks, ja nüüd olid ta jalad pisut kanged, tal polnud kuhugi kiiret.

Kasvult oli ta keskmine, aga kõik tema juures mõjus kuidagi pikemana, kui ta oli, sest ta oli nii vimmas ja äravaevatud. Ta nägi välja sitke nagu kassisoolikas. Kui ta kõneles, liikus ta kõrisõlm üles-alla nagu süstik ja krae, mille ta endale täna kaela oli sidunud, oli võetud ettenägelikult paar numbrit suurem. Eile, jõuluõhtul, oli ta habet ajanud; täna pärastlõunal oli ta jälle hallis habemetüükas, nagu teda argipäeviti ikka nähti. Üksnes ta väikestes silmades säras pühadeaegne kergendus, nendes terastes, kavalates rebasesilmades, mis juba pärast kolmandat napsu võisid hakata noolima seda, milleni käsi hoopis

hiljem jõudis; ja kas ajas tal suu vett jooksma tema ees laiuv uhke Koiri talu või tuli talle uuesti suhu lõunase põrsaprae mekk – igatahes lakkus ta pidevalt huuli, kui ta nõtkuvate põlvedega läbi tohutute lumehangede külla kõmpis. Tal poleks olnud midagi selle vastu, et natuke laudas ringi vaadata, aga see ei sobinud kohe mitte. Kui teda majast juba nähti, pidi ta ka sisse astuma ja lõpuks: aeglaselt jõuad ikka sihile. Ta ju tundis vana Koiri Jaani! Tollel olid omad vigurid, kes võis seda veel paremini teada kui tema! Taevas teab, kuidas asjalood temaga praegu olid. Kui nad teda kui Koiri naabrit täna kiriku ees ründasid, ei osanud ta jutustada muud kui seda, mis Olli talle rääkinud oli, aga see sindrima tüdruk oli jutustamisega väga kitsi olnud, eks ta tegi nüüd niikuinii omi plaane. Tema ise seevastu oli uudistest pakatamas ja selle kõigega, mida too võõras temalt küsinud oli, ei osanud ta üldse midagi peale hakata. Jah, mõtles Lepiku peremees üle Koiri talu õue minnes, jah, säärane talu...! Vastu oma kavatsusi jäi ta siiski hetkeks seisma ja vaatas ringi. Õhk nende nelja uhke maja vahel oli kuidagi iseäralik, ka kõige parema tahtmise juures poleks osanud seletada, milline ta just oli. Teistsugune, jah, teistsugune... Nagu seisaks iga suletud ukse taga kirst. Jah, umbes selline.

Pärastpoole mõtles ta, et ka elumaja ukse taga võis varsti üks kirst seista, üks või isegi kaks. Ta ei tundnud naabrit enam äragi. Ja perenaine, nii terve, kui ta kehast oli... nagu nukk, nagu nukk, ütlen ma teile, või minupärast nagu tont, seda ma ütlen, jah... jutustas Lepiku peremees hiljem oma kodustele. See võrdlus tuli talle pähe juba siis, kui ta esimest korda perenaise tardunud näkku vaatas ja teretades tema närtsinud kätt pihus hoidis. Ja see võrdlus sai kinnitust selle tunni jooksul, mille ta veetis kambris juttu ajades. Perenaine ei liigutanud end kordagi, ei rääkinud temaga kordagi, ei rääkinud üldse ühtegi sõna. Ükskord oli ta omaette naernud, aga kui see oli üks õige naermine, siis tabagu teda surm siinsamas paigas. Loomulikult ei pakkunud perenaine talle ka midagi, ühtegi klaasikest, mitte kui midagi, ja omaenda õlut ei tarvitse ta lõppude lõpuks võõraste juures juua, aga olgu peale, jätame selle.

Aga jätame selle, ega ta ei tahtnudki midagi öelda; niisuguste ümbernurga juttudega tuli see vana rebane välja, kui ta Koiri talust ära oli tulnud. Ega tema ei tahtnud kunagi midagi öelda. Oli see tuul

või oli keegi midagi öelnud? Nojah, igal juhul räägiti – aga mina pole midagi öelnud, ma lihtsalt kuulsin, ma ei tea, kust, aga –, et vana Drostenholmi parun... Nii ladus ta välja oma uudised, silmi vidutades ja pilgutades, nagu teeks valgus talle liiga. Tavaliselt oli ta vähese jutuga mees, aga täna oli naps ta keelepaelad valla päästnud ja kui tema poleks rääkinud – tont võtaks, kes seda siis teinud oleks? Perenaine oli nagu puutükk, mis on tuppa unustatud, peremees lamas voodis ja kuulas teda sõnatult, nagu oleks ta pastor. Haudvaikus kambris ja terves majas, terves õues – see tegi inimese jutukaks. Kas siis Olli poleks vähemasti võinud nende juurde istuda?

Nii see oli, kui kaotati oma lapsed ja pärijad. Lepiku peremees istus viivu vaikides, lakkus huuli ja vaatas ringi. Jah, lausus ta siis nagu muuseas, et midagi öelda. Vana Koiri peremees oli talle nagu laps küsimusi esitanud. Kuidas läheb ta naisel ja tütrel ja väiksel Priidikul ja ikka nõnda edasi, nagu ei kavatseks ta enne kõige viimast vasikat peatuda. Kui Lepiku peremees teda vaatas, nii nagu ta seal lamas, pidi ta küll mõtlema, et vanal mehel ei ole peas enam kõik päris korras. Päris korras ei olnud talus enam miski, seda võis sõna otseses mõttes ninaga tunda nii vaikusest kui õhust, mis oli, jah, nagu leinamajas ja sellele mõttele ei viinud mitte nende õlgede lõhn, mis jõuluööl põrandale laotati ja mis sinna päevaks lebama olid jäänud. Vanad inimesed tundsid selle kuidagi ära. See kirstu asi pidas paika. Lepiku peremees tahtis kangesti teada, kas neil on juba külalisi käinud.

„Ei," vastas Koiri vanaperemees ja nihutas teki veidi allapoole, et see teda kõnelemisel ei takistaks. „Kes peakski tulema!"

Lepiku peremees manas näole kannatajailme. Noh, ta olevat hiljuti, kui ta veskil käis, ühe võõraga rääkinud – jumal teab, kes see sihuke oli, igatahes keegi oma rahva seast – ja see olevat hakanud temaga ebaõiglusest kõnelema. „Sinu poegadest, mõistad?" seletas ta ebalevalt. Ega ta seda heameelega meelde ei tuletaks. Aga võõras ütles, et see ei olnud asjata ja muud säärast...

Peremees lamas vaikselt, temast ei olnud midagi aru saada, ka perenaisest mitte – niisiis võis ta edasi rääkida? Jah, nüüd pidavat duuma kokku tulema ja seal võisid niisugused asjad keisri kõrvu ulatada.

Jajah. Koiri peremees noogutas alistunult. Kui keiser ta kord ära kuulaks, see juba oleks midagi!

Ja sellepärast tahtis ta ükskord teie juurde tulla ja seda kõike arutada.

Toas jäi vaikseks. Kumbki kahest vanainimesest ei öelnud midagi. „Kas ta ei ole veel siin käinud? No eks ta tuleb siis hiljem." – Samahästi oleks ta võinud seda puudele öelda.

„Aga täna kiriku juures teati rääkida – ma ei tea, kust nad selle võtsid ja ma ei taha midagi öelda, aga räägitakse –, et Drostenholmi vanahärra on nüüd maha maetud. Nad pidid ta kauaks seisma jätma, sest matuseid tuli pidada kuskil mujal, kus neil selleks oma maja oli, kõigile sellest perekonnast, ma ei tea, kus see on. Aga rongid ei käi ja siis ta pidi ootama, jah... Aga muidu on seal kõik vanaviisi, eks nüüd tule uus härra."

Vana Koiri peremees noogutas. „Jaa, jaa..."

„Aga see oli selgelt näha, et kogu lugu oli parunite välja hautud," arvas Lepiku peremees. „Need on hankinud endale õiguse lasta kõigi pihta, kes neile ei meeldi, selles mõttes tuleb duuma õigel ajal. Ehk saaks keiser neilt selle õiguse jälle ära võtta. Kohtunik, kes siinkandis kõik süüdi mõistis, oli ka parun."

Haige silmadesse tekkis tuluke ja ta vaatas külalisele otsa. „Kuidas nii?" küsis ta ähvardavalt.

Ta ei taha midagi öelda, aga seda räägiti täna kiriku juures. Kõige kõrgem nendest ohvitseridest, kes olid kõik süütud süüdi mõistnud, oli sakslane, ja räägiti isegi, et ta olla Drostenholmi paruniga sugulane olnud. Siis pole ime, et ta käskis muudkui maha lasta, kus talle aga sobis.

„Jah, need pagana sakslased!" urises vana Koiri peremees, siis süüvis ta vaikimisse. Ja tema naine... Lepiku peremees ei tahtnud esiotsa uskudagi, et see tõepoolest tema oli: nukk naeris omaette tasakesi.

„Oh, need pagana sakslased!" ägas Koiri Jaan. „Mida meiesugused neile teinud on?"

„Mnjaa," tähendas Lepiku peremees nõutult.

„Mis me neile küll teinud oleme?" pomises vana mees meeleheites ja tema hääl muutus kaeblevaks.

Lepiku peremees ei osanud vastata.

„Nii, nii, või et see oli sakslane, parun..." pomises Koiri peremees veel kord endamisi. Ilmselt ei suutnud ta lakata sellele mõtlemast. „Ja sa ütled, et ta oli Drostenholmi omaga sugulane?"

„Jah, räägitakse, et see pidavat nii olema, ega mina ka ei tea, aga..."

„Et siis sedamoodi, et siis sedamoodi..." pomises Koiri peremees edasi, kuulmata ära, mida külaline rääkis. „Aga neile tuleks kätte tasuda! Kätte tasuda tuleks neile kõige eest, kõige eest...!" purskus temast välja ja pingutusest kõverdunud näoga üritas ta end sirgu ajada. Ta vajus oiates tagasi. Ei, jõudu ei jätkunud veel, aga küll ta ükskord juba tuleb. „Kätte tasuda neile, kätte tasuda neile kuraditele...!" oli kõik, mis ta öelda suutis ja muidu tumm naine naeris naeru, mis kõlas nagu puruneva klaasi klirin.

„Eks see nii lähegi, küll see kõik tuleb," arvas Lepiku peremees, „küll sa näed, Jaan, see kõik tuleb. Seda ei unustata, selleks on veri haudadel liiga värske, ükskõik, kui sügavale nad seda päev-päevalt ka ei kühveldaks, nagu kuulukse. Iga kord pressib ta jälle maa seest välja ja kisendab taeva poole."

Lepiku peremees oli seda kõike hästi mõelnud, trööst oli südamest tulnud, oli see ju ka trööstiks talle endale, sellepärast oli ta üsna kohkunud ja hakkas oma taburetil rahutult nihelema, kui vana Koiri peremees talle tummalt ja päranisilmi otsa jäi vahtima.

„Khm..." köhatas külaline kohmetult ja murdis pead, kuidas kähku midagi muud öelda ja ära minna.

„Kuidas... kuidas on... selle verega? Kuule, kuidas selle verega on?" küsis vana naabriperemees talt kähedal häälel.

„Verega? Jah," andis Lepiku peremees ebalevalt vastuseks ja näis iga sõna juures lausa vingerdavat, „jah... selle verega... ma arvasin, et sa tead seda! See on niisugune jutt!" Ta ei taha midagi öelda, aga see olevat talle kõrvu ulatunud, kas linnas või kõrtsis, aga tõsi pidi see olema. „Üks või kaks päeva pärast... nojah, pärast õnnetust," lausus Lepiku peremees, sest talle ei meeldinud rääkida tulistamisest, „üks või kaks päeva pärast seda läksid inimesed linnast vaatama suurt hauda, kus nad kõik lebasid ja leidsid mullahunnikult värsket verd."

„Kas kuuled, ema, kas kuuled?" hingetuna raputas vana mees oma naist, kes nagu unest üles ehmus. „Vanast ajast öeldakse ju, et kui on

valatud süütute verd, siis ei saa teda maha pesta ega talle mulda peale ajada!"

„Jah, see ongi inimestele tõendiks! Veri oli haual ja süüdistas," tõi Lepiku peremees kuuldavale.

„Jajah!" Hingeldades kordas vana Koiri peremees tema järel neid sõnu. Ta pilk rippus jutustaja suul ja luges iga sõna ta huultelt, millest keel aina sagedamini üle käis.

„...Ja siis oli linnas suur ärevus! Muidugi sai politsei asjast teada ja saatis jalamaid kohale oma inimesed, kes pidid verele mulla peale viskama. Seda nad ka tegid, aga järgmisel päeval oli mullakünkal jälle uus loik ja inimesed jooksid karjakaupa kohale, et seda imet näha, nagu venelased mõne oma kuulsa pildi ette. Ja jälle kaevas politsei verele mulla peale, sest ei tahetud, et keegi süütuid meenutaks, ja jälle tuli see mulla alt päevavalgele. Nii käis see päev päeva järel. Räägitakse, et nüüd olevat haua äärde sõdurid pandud, et nad seda valvaksid, kui asi ikka kahtlane peaks olema, aga sõdurid ütlesid, et igal hommikul seisab künkal värske loik, kusjuures nad olid takistanud kõiki, kes tahtsid haua ligi minna. Ja usutagu või ärgu usutagu: nad kuulsid öösel ka hääli, rääkimist ja laulmist, kord õhus, kord mulla all, kord endi kõrval, kord taga – aga nad ei näinud mitte kedagi."

„Need on meie poisid!" sosistas perenaine surmkahvatult. Vana peremees lebas ja vahtis ja vahtis...

Lepiku peremees tõusis üles, surus mõlemal kätt ja läks tõtates minema. Ta ei jäänud enam ka õuele seisma, vaid kõmpis edasi, kuni oli väljas õue lahtisest nelinurgast. Alles siis tõmbas ta pisut hinge ja vaatas selja taha Koiri talu poole. Hakkas hämarduma. Lumi võttis sinaka varjundi, majade kontuurid tumenesid. Uhkel õuel ei liigutanud miski, ükski aken ei löönud valgeks. Talu oli nagu välja surnud, Lepiku peremees suutis vaevu uskuda, et oli alles äsja seal sees elavate inimeste keskel istunud. Aga mõtet ilusast lehmast, kes pidi nüüd varsti poegima, ja raudjast hobusest, kes tal just veel puudu oli, ei pruukinud seepärast veel kõrvale heita. Nende järele läheb ta mõni teine kord, tasa sõuad, kaugele jõuad, täna oli see võimatu olnud. Ta astus edasi, et enne pimedat koju jõuda, ent ta vaatas ikka ja jälle tagasi, nagu oleks südametunnistus must.

Ei, tal oli hoopis halb maitse suus! Kodus tahtis ta end kõigepealt väikse napsiga turgutada. See teeks head. Juba nägigi ta tulesid oma maja akendes! Tema selja taga naabertalus... Ta oli üht jalga pidi sügavasse hange astunud ja tal oli aega ringi vaadata, enne kui ta hangest kauge kaarega mööda läks. Tema selja taga naabertalus oli ja jäi kõik pimedaks. „Et vana peremees ja ta naine jõuluõhtul niimoodi pimedas tahavad kükitada!" mõtles Lepiku peremees veel ja kõndis siis edasi.

Jah, nüüd olid nad mõlemad tuledeta kaldal.

Sellelt surnute kaldalt jälitasid vana Koiri peremehe kujutlused ja kavatsused lakkamatult meest, kellest naaber talle oli jutustanud: sakslast, kes röövis tema naiselt lapsed, isalt süütud pojad, tühjaks jäänud talu pärijad, seda süüga koormatud kohtunikku, kelle vastu süütult valatud veri kaebekisa tõstis, meest, kes maksis talle kätte millegi eest, mida ei tema ega ta pereliikmed polnud teinud, inimest, kes oli teotanud Jumala käsku ja rikkunud keisri õigust, Koiri peremehe kõikide lootuste timukat. Sellest ööst, mil välikohus istungit pidas, ei olnud talle rohkem suurt midagi meelde jäänud, kui selle mehe kuju ja nägu, kes purustas tema enda ja ta naise õnne, saates nende kaks poega surma ja ühe kahekümneks aastaks ahelatesse. Kohus, maailma vaenulikkus, õnnetus, mis teda ja ta kodu tabanud oli – kõik võttis korraga selle ühe inimese näo, kõik kuri ja halastamatu siin ilmas sai tema külma kõlava hääle, tema võim Koiri peremehe võimetuse üle samastus vägivallaga, mis seisis selle inimese käsutuses. Oma esimesi jõuvarusid tahtis vana mees kasutada linna sõitmiseks, et seal seda verd näha – nende verd, mille poole teda tõmbas nagu üht jõge teise poole. Ja ta ihkas järgneda inimesele, kes oli talle õnnetust toonud, nagu võinuks ta veel kusagilt ja kuidagi tema jälgi leida: järgnedes timukale, ikka ainult sellele ühele, nagu kõigi nende manitsev, süüdistav vari, kelle ta tappis.

Et tugevdada tema hukatuslikke kujutelmi, selleks oli kaabuga võõra külaskäik otsekui loodud (see oligi mees, kellest naaber talle oli jutustanud), võõras istus tema juures pikalt ühel uueaasta esimestest päevadest ja elas pärast esialgset abitust kiiresti sisse sellesse kõhedusttekitavasse maailma unenäo ja ärkveloleku vahel, milles vana mees ja tema naine elasid. Ja aja jooksul sai mehele selgeks,

kuidas asja niikaugele viia, et vana mehe suikuv, unenägudesse aheldatud tahe veel kord taltsutamatult ja kestvalt virguks ning pimesi minema tormaks suunas, mille tema uneskõndijale kõrvu oli sosistanud: vaenlaste vastu, keda ta oli osanud vanamehe kujutlustest ellu äratada ja lihast ja verest inimesteks muuta, selle ühe inimese vastu, kes õnnetu vanamehe jaoks juba niigi kogu ebaõigluse ja häda kehastuseks oli muutunud. Harva lahkus võõras, kes end ikka rahva sõbrana esitles, Koiri talust ilma paberita taskus, millele vana talumees väriseva käega alla oli kirjutanud ja mille rahva sõber seejärel alati Peterburi, majesteedi palvekirjade kantseleisse toimetas, kui pöördumise Kõigekõrgema poole – alati kindlas teadmises, et oli suutnud vana mehe taas üles raputada tema tuimast omaette tukkumisest kurbuse hämaratel maadel. Aga et teda ei süüdistataks mingi vandenõu sepitsemises ega antaks välikohtu alla, kindlustas võõras „rahva sõber" oma seljataguse keisrile saadetud palvekirjade aupakliku vormiga ja ainus, mis tema vahistamisega hiljem saavutati, oli see, et pärast tema vabanemist levis laialt kuuldus, et Koiri peremees oli abi ja toetust saanud ning ükski õige eestlane ei jää oma muredega saatuse hooleks. Nüüd pidi asi Riigiduumasse minema ja seal võis pärast sadu aastaid jälle kord valjul häälel välja öelda kõike seda, mida oli tulnud salavihas alla neelata ja tummalt kannatades endas kanda. See kõlas nagu saabuva vabaduse koidulaul, aga nii nagu väikesed kuked juba ööpimeduses kusagil oma äratuslaulu alustavad, nii kostis seegi varajane koidulaul üksnes linnadest. Seal kiresid kuked punetavale koidule vastu, kirjutasid ja trükkisid seda sotsialistliku partei arvukates salajastes trükikodades, samal ajal, kui maa alles pimeduses lebas ja nende hääl, kes kaotsiläinud elu ja varandust taga leinasid, oli vaid nukker öölaul. Maatameestele öeldi, et korraldatakse ülestõus nende vastu, kes maa ära olid röövinud, maatamehed ise oleksid heameelega rahuldunud sellega, et neile jääks alles elu ja see tükk maad, mis iidsetest aegadest nende oma oli olnud või mida nad osta või rentida jaksaksid – aga ülestõus pidi kaugemale minema. Algul öeldi, et tuleb sõda sakslaste vastu ja kui sakslased võideti, siis tekkis korraga loosung, et kõik on vaenlased: pastor, kes seisis parunite ja isevalitsuse teenistuses, kõrtsmik, kes oma leti taga krooni rikastumisele kaasa aitas, kordnik maal ja politseinik linnas, kõik, kõik.

Ainsad, kellel oli õigus elule, olid need, kellel ei olnud enam midagi peale võitluse vana korra vastu. Kõik uus koonduvat revolutsiooni punase lipu alla! – Ei, ei, oli kostnud teiselt poolt, kõik uus koondub Eesti ja Läti vabariigi sõjalipu alla! Võidelda tuli rahvuslike huvide, mitte internatsionaalse sotsialismi eest! Siis oleks sõda ka püha sõda isade maa eest. – Enamus ei saanud enam üldse aru, kelle eest ta võitles. Nad võitlesid. Viha oli neis piisavalt, ükskõik, millise programmi järgi. Rahulolematus tegi kiiresti oma töö. Ja langenud ei saanud ka enam öelda, mille nimel nad õigupoolest olid langenud. Võib-olla ei teadnud ka nemad seda. Ühed hoidsid Palvadre poole – ja need olid kõige usaldusväärsemad –, teised Teemanti poole. Mõned uskusid Tõnissoni, mõned Pätsi. Ja keegi ei usaldanud teist inimest, ükskõik kui palju too ka sakslasi ei kirunud ja vabadusest ei rääkinud. Pastorid jutlustasid pööraseks läinud rahvale kantslist kõuehäälselt meeleparandust ja kindralid pidasid vallamajade ees mõjuvaid kõnesid, mille ajal tuli müts maha võtta, aga kohe pärast keisririigi hümni kõlas uutmoodi saluut ja mõned, kes polnud viimastel nädalatel mitte päris sedasama tahtnud, mida kindralid, jäid surnult maha lebama. Ent nüüd pidid sõdurid igal juhul lahkuma ja välikohtutele pidi lõpp tulema, et igal pool suures riigis võiks rahulikult kuulata, mida duumasse valitud meestel öelda oli. Seepeale muutusid ka pastorid vaikseks või alandlikuks, miski pani neil suu kinni – mis just, seda nad ei öelnud. Midagi uut oli tulekul, nagu kevad metsadesse, kus lumi oli sulama hakanud: liikvel oli midagi ähmast, mis oli nagu hall udu, millesse meri õhtu eel mähkub. Mõned mõisaomanikud pöördusid tagasi linnast, kuhu nad sügistormide puhkedes varju olid läinud; teistel hakkas selles vaikuses kõhe ja nad põgenesid nüüd või põgenesid nüüd uuesti, pärast seda, kui olid sõdurite kaitse all söandanud naasta. Kolmandad jäid sinna, kuhu nad olid pagenud: kuhugi kaugele võõrale maale, mille nad olid endale hambaid plagistades välja otsinud, kui esimesed karmid tuuled puhuma hakkasid, ja sinna jäid nad ilmselt oma elupäevade lõpuni ja elasid koduigatsusest. Oli aadlikke, kes vandusid, et jäävad kohale, tulgu mis tuleb, nii nagu nad alati on jäänud: revolver taskus, pea külm, toetudes kokkukuuluvustundele oma rahvaga nii heas kui ka halvas, kõiges, mida pikk elu ühel ja samal maatükil endaga kaasa oli toonud. Ja nii

mõnessegi purustatud aadlimõisa Kuramaal, Liivimaal ja Eestimaal asusid elama surnute pärijad.

Nad läänistasid või pärisid ja said pärisomandiks selle viha, mis mäletamata aegadest peale miilas kõigi nende vastu, kes elasid lossis ja valitsesid põldude ja metsade üle. Nad pidid osa saama armastusest, mis võrsub pikkades kannatustes, oma pärisorjade napist armastusest ja nende rinnus olevast suurest armastusest oma õiguste ja kohustuste ja omandi vastu. Aadlikud pärisid palju rohkem, kui nende elu hõlmata suutis: nad pärisid mitmesaja-aastase mineviku nõudmised ja võtsid oma õlule lõputud kohustused tuleviku ees. Iga suutmatus milleski, mis nende elu kaudu minevikuks sai, kahandas tuleviku kaalu selles elus, kui neid just lausa ilma ei jäetud sellest, millele nad oma olemasolu olid rajanud: õigusest, mis toetub üürikutele ja teadmisele oma missioonist, õigusest, mida üks parimatest nende hulgast kord oli tõlgendanud nii, et „see on õigustatud vaid sedavõrd, kuivõrd ta tähendab kohustust, mis täidetakse". Seda võimu tuli uuesti tõestada ja see sai olema selle võrra raskem, et jõud, mis oli saadetud rahu jalule seadma, asutas end maalt lahkuma.

Pärast seda, kui saksa „omakaitse" üksused olid nädalate viisi ja meeleheitlikult ülekaaluka mässajate väega võidelnud, iga mõisa nimel, sageli edukalt, kuid sama tihti ka tulutult, teatas Eestimaa rüütelkonna pealik 30. detsembril 1905 valitsusele, et Eestimaa kubermangus on rahutused täielikult maha surutud. Pärastpoole, kui oli juba peaaegu liiga hilja, marssis maale Bezobrazovi karistussalklaste korpus. Rüütelkonna pealik ja kindral jagasid kubermangu kaheksaks ringkonnaks ja saatsid igasse ringkonda ühe jao mereväelasi. Esimesel jõulupühal oli kindral isiklikult ühe tragunite eskadroni, ühe jalaväekompanii ja kahe kahuriga üle Kose, Rapla ja Paide Viljandisse marssinud – sõjakäik, mida paljud ei suutnud niipea unustada, mõned aga üldse üle ei elanud. Tallinna vabrikute proletariaat oli kolmes suunas provintsi valgunud: itta mööda Peterburi maanteed, kus viiekümne versta ulatuses kõik oli purustatud, kagusse üle Liivimaa piiri Järva maakonnani Paide lähedal ja edelasse Läänemaale, kuni Lihulani välja – ja väeosad, mis tookord pealinnas seisid, ei liikunud paigastki. Üks maanõunik pidi oma seitsmeteistaastase pojaga tervet kihelkonda kaitsma, kuni kaks usaldusväärset

inimest talle appi tulid. Kusagil mujal tuli üheksal mehel jäises talveöös seista ja vahti pidada ning nad olid sunnitud pealt vaatama, kuidas ümberringi, lõputute soode taga Eestimaa ja Liivimaa piiri ääres üks mõis teise järel põlema süttis – Tolli, Vanamõisa, Jädivere ja Vigala, Ükskülliide vana suguvõsamõis 14. sajandist oma asendamatute antiigikogudega –, kuni nad lõpuks tegutsema said hakata, kui saanide rodu tulest joobunud kangelastega ka nende alale tahtis tungida. Aga nad piirati kohe selja tagant sisse. Umbes samal ajal, kui ülestõusnute edasiliikumine põhja suunas Eestimaa-Liivimaa piiri ääres peatati, ründasid läti revolutsionäärid Ruhjast Pärnumaa lõunaosa. Õnneks oli viiel sakslasel ja mõnedel truudel eestlastel õnnestunud nad tagasi lüüa ja vahepeal olid ka kindral Orlovi trupid Valka jõudnud. Samal ajal, kui peajõud liikusid Riia poole, olid üksikud rügemendid – nende hulgas krahv von Ovelackeri oma – teinud puhtaks Pärnu-Valga raudtee, mille olid vallutanud ülestõusnud lätlased, ning üksijäänud võitlejad põhjas ära päästnud. Nii aeti õnnelikult nurja revolutsionääride plaan, et Põhja-Eesti võitlusjõud tungivad peale kahes kohas Liivimaal ja ühinevad eesti seltsimeestega Põhja-Liivimaal, et seejärel Ruhja läti võitlejate kätte anda. Aga kõikide kuritegude eest, mida neil õnnestus sooritada, tasusid karistussalgad veriselt kätte.

Ja nüüd oli ka Riia all otsus langetatud! Aga milline ja kuhu see viis? Väesalkade aust ajutise kindralkuberneri Sologubi – kellel peaminister oli käskinud puhtalt tegutseda – kahtlaste mahhinatsioonideni. Karistussalklaste korpusi, keda kasutati ülestõusu mahasurumiseks Liivimaal, oli kolm. Kindral Orlovi Põhjakorpus, mis koosnes ihukaitseväe ulaanidest ja kürassiiridest, ihukaitseväe ratsakahurväebrigaadide patareist, teisest ihukaitseväe laskurpataljonist, ühest kuulipildujajaost, sapööridest ja raudteeväeosadest, oli pärast seda, kui mõned rügemendid olid saadetud edela piirkonda rahutusi maha suruma, hakanud laial rindel Riia poole minema. Teine, kindral Orlovile alluv korpus ooberst krahv Grabbe juhtimisel, mis koosnes kasakatest, jalaväest ja kuulipildujajaost, oli tunginud Vitebski kubermangust Liivimaa idapoolseimasse ossa Alūksne ja Gulbene vahel ja pidi Riia poole liikudes looma ühenduse kindral Meinhardti Lõunakorpusega. Kindral Meinhardti käsutusse oli antud viis tragunite eskadroni, üks

kasakate sotnja, kaks välikahurväe kahurit ja üks jalaväekompanii ning tema ülemjuhatuse all oleva kindral Wendti jao kuus-seitsesada jalaväelast, välikahurite patarei, mõned eskadronid ja tehnilised väeosad, kokku umbes tuhat meest. 3. detsembril vallutas Lõunakorpus kindral Meinhardti juhtimisel kahurväe ja jalaväega Pļaviņase. 12. detsembril jõudis krahv Orlovi ühendatud korpus Valka ja ka ooberst krahv Grabbe oli juba oma rügemendiga Vitebski kubermangust edasi liikunud. Raudsed luuad olid pühkima hakanud, kõige karmimalt krahv Orlovi omad, samal ajal kui paljud või liiga paljud käsutäitjad olid asjasse leebemalt suhtunud.

Süüdlased, kes veel eest leiti, olid selle maaga seotud kohalikud: väiksed popsid, sulased, päevilised ja talupojad. Seejuures olid nad oma kihelkonnavabariikide ja -armeega nii söakalt ja enesekindlalt märatsenud, nagu ei saaks neid maailma lõpuni mitte keegi segada. Liiga tihti leidsid sõjaväelased nende koosolekute protokolle, mille järgi nad kerge vaevaga kõik sõnavõtjad ja ninamehed kindlaks tegid. Nad olid oma hirmuäratavast koledusest nii sisse võetud ja nii uhked oma kuritööde üle, et lasid ennast fotografeerida, terve rahvavägi ühel grupipildil: hästi toidetud tugevad poisid igat sorti püssidega, rühmade ees „ohvitserid" varastatud mõõkadega, parema tiiva ees „muusikarood", lippurid punaste lippudega ja rivi ees „pealik" varastatud hobusel – kõik iseendaga kohutavalt rahul. Selle tulemusena said väeosad tihtipeale vahistamiskäsu terve kihelkonna jaoks.

Aga oli süüdlasi, kes polnud endast maha jätnud ühtki pilti, sageli ka oma õiget nime mitte. Nende jäljed jäid tuha ja rusude ning valatud vere loikude alla. Kõik nad olid aina läheneva sõduritemüüri eest Riiga põgenenud. „Jaanuari lõpus," nagu teatas Sotsialistliku Partei Keskkomitee, „jaanuari lõpus on organisatsioon sunnitud oma tegevuse peatama, sest Orlovi armee läheneb Riiale... ja kõige aktiivsemad parteiliikmed said juba oktoobripäevadel liiga tuntuks, et end karistusaktsioonide eest varjata. Neile tehti ettepanek lahkuda mõneks ajaks linnast. Partei tegevus piirdub ärasõitjate rahalise toetamisega..."

„...Aga varsti selgus, et Orlovi armee ei marsi Riiga sisse ja..."

Nii see läks. Iga ajaleht teadis kirjutada, et kindral Orlovi Põhjakorpus pidi Riia linna haarama põhjast ja idast, kindral

Meinhardti Lõunakorpus lõunast ja Kuramaa sõjaväekuberneri linna poole marssiv korpus läänest: raudne ring, mille südames pidi halastamatult kohut mõistetama. Aga kuna see nii vara teatavaks sai ja põgenemistee päästvasse Lääne-Euroopasse nii kauaks lahti jäi, olid varem ohtlikud ja nüüd kõige enam ohustatud inimesed osanud õigel ajal kindlasse kohta minna. Ja siis juhtus see, mida keegi mõista ei suutnud:

23. jaanuaril piirasid kindral Orlovi trupid Riia linna sisse – poolkaares, mis ulatus Daugavast Ükskülani. Lõunakorpus ja Kuramaa sõjakuberneri võitlusjõud olid lähenemas. Orlov oli seisnud päevade viisi linna väravate ees, tund tunni järel oodati pealetungi – siis keelas kindralkuberner Sologub linna sissemarssimise, nagu oli öeldud: peaminister krahv Witte korraldusel. 26. jaanuari hommikupoolikul oli vägesid juhatav kindral Orlov ainult mõne talvises välivarustuses ohvitseri ja käskjalaga Riia lossi ette ratsutanud, kindralkubernerile isiklikult ette kandnud ja seejärel sadulast maha tulemata linnast taas lahkunud.

„...ja aktiivsed parteiliikmed pöördusid jälle tagasi."

„Jah, Looja hoiab kätt oma laste pea kohal!" ütles ülemleitnant Haruzin oma rittmeistrile, kui nad teada said, mis oli juhtunud. „Witte on ju meie Colbert ja Turgot ühes isikus. Ta leiutas Venemaa jaoks proletariaadi ja on oma leiutise üle ilmselt nii uhke, et spekuleerib keisri ministrina salaja pisut maailmarevolutsiooniga."

„Seetõttu seab lähim tulevik Venemaa ette sellised proovikivid, milliseid ajaloos seni nähtud pole."

„Kas teie arvate ka nii?" küsis Haruzin rittmeistrilt, kes lausus endamisi selle sünge ennustuse, nagu loeks maha mõnest raamatust.

„Solovjov arvas seda nüüdseks juba pea kakskümmend aastat tagasi," vastas Ovelacker, „ja sellest ajast saadik pole olnud mingit põhjust ümber mõelda."

„Jah, minagi olen seda ikka mõelnud," kordas Haruzin. „Aga ma arvan ka, et põhitakistuseks tõelisele progressile Venemaal pole mitte riigi põhiseadus, vaid mõtete metsistumine ja avaliku moraali langus. Ent võib jääda arusaamatuks, et rahvas, kes on üks tugevamaid liikmeid rahvaste peres ja kes omab kõiki vahendeid säärase pahe vastu – suurt ja sügavat jumalakartlikkust, küll traagilist, ent

siiski kangelaslikku ajalugu, kõiki valgustusaja vilju, mida on andnud kahesaja-aastane osalemine valgustustegevuses – ma arvan, et see peaks olema arusaamatu, et nii suur rahvas end kaitsetult ja vastupanuta selliste koleduste meelevalda peab andma, et maadelda sellega nagu surmahaigusega!"

Ta tegi toas lonkides paar sammu, nagu tahaks veel edasi minna ja pöördus toa kitsusest heidutatuna ümber; siis läks ta tagasi rittmeistri juurde ja heitis sõnatult pilgu valgele, lumega kaetud väljakule. Mõne hetke pärast hakkas ta endamisi vaikselt vilistama. – „Ma ei usu, et nende kahe asi hästi lõpeb!" lausus ta mõtteisse vajunult.

Ovelacker vaatas talle küsivalt otsa.

„Need on sügavamad vastuolud, kui ühe eskadroni ohvitseride vahel tavaliselt," selgitas Haruzin. „Nad..." Ta näis kõhklevat, kas maksab edasi rääkida: „Tegelikult te vist mõistsite Möllerit päris hästi?"

„Ma arvan, et jah," vastas Ovelacker.

„Ja mina mõistan väga hästi Kosljaninovi. Te oleks pidanud seda seal istungi ajal läbi elama. Niisugused asjad ei lähe kuigi kergelt meelest."

„Ei, mitte kuigi kergelt!" nõustus Ovelacker, ja viis, kuidas ta seda ütles, tegi ülemleitnandi kohmetuks ja võttis soovi jätkata. Ükskõik, kui vähe väljakul ka näha oli, väliselt köitis see Haruzini tähelepanu ja rittmeister näis soovivat piirduda nende vihjetega.

See oli ikka seesama väljak, mida nad esimest korda silmitsesid ühel pimeneval detsembrikuu õhtupoolikul mitu nädalat tagasi; aga see, millele Haruzin vihjas, oli möödunud ööst saadik ähvardavalt teravnenud: kummaline vaenulikkus leitnant Mölleri ja kornet Kosljaninovi vahel, kellele vahepeal täie õigusega terendusid leitnandipagunid. See oli vaenulikkus, mille taustal väikesed nokkimised, mis varem nende vahel ette tulid, tundusid lapsiku tühja-tähjana. Nüüd ei olnud neile vastumeelt mitte üksnes teineteise iseärasused, vaid nad olid vaenulikud kogu teise olemuse suhtes, ja kõigi eelduste kohaselt pidi see ühel heal päeval lõppema sellega, et nad teineteist püstoli ette kutsuvad – kui ei õnnestu kornetit õigel ajal mõnda teise eskadroni või rügementi saata. Kuid selleks oli hetk nii ebasoodne kui vähegi võimalik. Nad mõlemad pidid veel mõneks nädalaks teineteise lähedusse

jääma ja kaaslastel tuli neid vaigistada. Kes oleks osanud otsustada, mis oli raskem: kas veenda kornetit oma hulljulgete häbematuste ja väljakutsetega piiri pidama või mõjutada Möllerit tegema nägu, et ta ei märka neid ega tunne, et tema au oleks riivatud – au, mida tema mõlemad kaaslased Haruzin ja Maklakov välikohtuistungi ööst alates teistmoodi käsitlesid kui iseenda au; au, millest ka kornetil paraku oli nii ebatavaline ettekujutus, et tema arvates võis teha näo, nagu seda polekski. Ja andes mõlemale kaaslasele nõu ilmutada teineteise suhtes suurimat mõeldavat viisakust, ei muutunud oht väiksemaks, nagu ka juhul, kui oleks lähtutud tõsiasjast, et kornet ei ole riiukukk ja peetud Möllerit raskemeelseks, kinniseks põikpeaks. Nad olid midagi enamat ja mängus oli midagi enamat! Nad võisid ju nii väga püüda kaaslaste nõuannet järgida: kurat pani neil silme ees virvendama ja vedas nende näod kõveraks, ja ilma, et nad oleksid seda ette kavatsenud, olid nende jutud tulvil ohtlikku kahemõttelisust ja vihjeid, nagu oleks iga sõna kajana sada korda siia-sinna loobitud, nii et selle mõte moondus. Seinad, millelt kaja tagasi põrkus, olid võõristuse ja vaenulikkuse müürid nende loomuste vahel, iga tunniga kõrgemale kerkivad vaikivad müürid. Ainult ühine surmaoht võis need ehk maha lõhkuda. Seda siin aga ei olnud, see muutus päev-päevalt üha vähem tõenäoliseks, sõda oli läbi.

Eskadron polnud tollest detsembripäevast saadik, kui ta linna saabus, et kohut pidada, sellest maakonnast enam lahkunud. Rittmeister sai korralduse tagada siin rahu ja kord ning karistada möödunud nädalatel ja kuudel sooritatud kuritegude eest. Selleks tuli väeosa mitmel korral jaotada rühmadeks, mis majutati eri mõisadesse ja mis linnas hiljem taas ühinesid. Ja kuna vägesid juhatava kindrali karistussalklaste korpus oli oma ülesande täitnud, oli nüüd oodata, et kogunemisele järgneb õige pea ka lahkumine. Juba oli kuulda, et kõige lähemal ajal kaotatakse välikohtud, et riik peatselt kokkutuleva duuma rahus ja vaikuses vastu võtaks. Valimiste põhjaliku ja keeruka masinavärgi, mis pidi kokku koondama riigi parimad, oli konstrueerinud salanõunik Bulõgin ja need pidid algama märtsis, nii valdades, maakondades kui kubermangudes, vastavalt detsembrimäärusele üldised, otsesed, võrdsed ja salajased. Rahvas pidi saama täisealiseks, et osaleda riigivalitsemises, kaitstuna bürokraatia omavoli eest.

Suurmaaomanikud ja aadel pidid saatma oma saadikud uuenenud Riiginõukokku, Ülemkotta.

Nii möödusid Tema Majesteedi keisrinna-ema ihukaitseväe ulaanide eskadroni päevad jõudeolekus. Haavatud olid ammu haiglast välja kirjutatud, üks neist teenistuskõlbmatuna kodumaale tagasi saadetud. Siin käis nüüd rahulik garnisonielu, mis muutus üha rohkem ja rohkem seltskondlikuks – mitte päris õige elu kornet Kosljaninovi taolisele ohtusid ihkavale inimesele. Ent mitte päris õige ka nende rittmeistrile, tajusid eskadroni neli ohvitseri. Päev-päevalt viibis rittmeister aina tihedamini nende inimeste seltskonnas, kes niipea, kui oht ja hädad mööda said, otsekohe jälle võitmatu eelarvamusega suhtusid igasse vene ohvitseri, rittmeister võlgnes nende sekka vastuvõtmise üksnes asjaolule, et ta ei kuulunud otseselt nende hulka – nagu ohvitserid alles tol päeval Drostenholmis teada said. Ta oli sakslane. Ja see linnake, mis imekombel oli saksapärane, vaatamata sellele, et seal oli vaid nelisada sakslasest elanikku niisama paljude venelaste ja enam kui tuhande eestlase vastu, näis Ovelackeri kallal teostavat pikaldast, aga kindlat muundumist, kuigi Möllerile sai tasapisi üha selgemaks, et rittmeistrile on siin sugenenud süngevõitu kuulsus. Haruzini meelest oli Ovelacker omandanud tõelise oskuse vältida selle linnakese vene seltskonda ja jätta vene klubis sõlmitud tutvused unarusse, et seda enam tugevdada sidemeid balti majadega, kuhu olid kokku koondunud õige mitut masti ametid ja seisused. Kus ja millal teda ka ei nähtud sakslaste ringis, kuhu ülejäänud neli ohvitseri sisse ei pääsenud – ikka torkas neile silma, kui rõõmsameelselt ja sundimatult rittmeister end ülal pidas. Tema tõsidus ja vaoshoitus näis tulenevat teenistuskohustustest. Ja selle lonkava kääbusliku mehega, kes oli ta üles otsinud juba nende linna saabumise päeval, tundus tal lausa ühiseid saladusi olevat, sest alatasa kutsus ta mehe pooleks päevaks enda juurde. Nii hakkas pikkamööda, aga seetõttu mitte vähem tajutavalt lagunema sõprus, millega nad nädalate eest lahingusse olid läinud. Salamisi ihkas igaüks siit kaugele ära, ainult rittmeister näis tahtvat alatiseks siinsesse seltsiellu sukelduda, tema ohvitserid osalesid selles aga üksnes seepärast, et muu meelelahutus puudus ja selleks, et vältida ohtu, mis näis lakkamatult luuravat kõikjal, kus Möller ja Kosljaninov teineteise kuuldekaugusse jäid.

„Mida te arvate niisugusest väitest: usk sellesse, et autunne asendab Jumalat, on ebausk?" küsis Haruzin rittmeistrilt.

„Kes seda on väitnud?" küsis Ovelacker.

„Kaks inimest," tähendas Haruzin pisut salatsevalt. „Üks oli krahv Alfred Schliessen ja teine meie leitnant Vladimir Karlovitš Möller."

„Ja millega seoses?"

„Ei millegagi, mida saaks kohe kiirelt ümber jutustada, aga näib, et oma südamepõhjas ei suuda Möller meie kohtuistungist üle saada. Ta tsiteeris mulle seda saksa kindralstaabi ülema ütlust otsekui muu seas, aga oli kindel, et ma panen selle õieti paika."

„See on mingi kõrgem kord, mida Möller oma tegevuses järgib," arvas Ovelacker ülemleitnandile pilku pööramata.

„Jah," vastas too ühesilbiliselt ja tundus, et ta jätab asja sinnapaika, kuid lisas siis ootamatult: „Kõrgem kord! Aga madalamad või, kui soovite, lihtsamad asjad, lähevad sealjuures korrast ära. Näiteks sellised iseenesestmõistetavused nagu meie kohus."

„Temal on meie kohustest paraku teine arvamus," kaitses Ovelacker Möllerit.

Aga seda pole ta vandega kinnitanud. Vandega kinnitas ta meie oma. – Ta pidas pausi, nagu ootaks vastust. Ja kui seda ei tulnud, sõnas ta kahtlevalt: „Ma küll ei tea, kuidas ta mõtleb sellest välja tulla! Loodetavasti läheb see mööda. Aga ta on ju põikpea! Kui ta endale juba midagi niisugust pähe on võtnud...! Seda, kuidas veri haudadele sattus, uuris ta nii kirglikult, nagu oleks ta elu kaalul. See on ju naeruväärne! Igaüks meist teadis ju, kuidas see ime teoks sai. Aga mulle tundub, et tema võttis asja sama müstiliselt kui selle maakonna kõige rumalam talupoeg. Ütlesin talle ei tea mitu korda: „Vladimir Karlovitš, see on lehma veri või sea veri või mõne muu looma veri! Ärge tegelge sellega nii innukalt, nagu oleks see inimese veri! Laske see arstil üle vaadata, kui te muidu ei usu." – „Jah, aga...," hakkas tema pihta. „Ei mingit aga!" ütlesin mina talle. „Tapamaja on hauast kümne minuti kaugusel. Seal tapetakse iga päev ja iga päev on seal värsket verd; niisugusel puhul on naljaasi üks kannutäis hauale valada." – „Ja kuidas te seletate asjaolu, et vaatamata jalaväelaste äärmiselt rangele valvele on veri iga päev värske?" – Kas te kujutate ette, ja nii räägib mees, kes muidu, taevas

teab, on ometi terava mõistusega, kaine, peaaegu liigagi kaine! Ta peab olema pimedusega löödud, et niisuguseid küsimusi esitada. – „Laske meie oma meestel kolm päeva ja ööd hauda valvata," andsin talle nõu, „ja küll te näete, et kummitus ei kordu. Mõni neist jalaväelastest..." Nojaa, ja nii oligi. Hauakünkale ei ilmunud enam värsket verd. Ma kuulsin, et see jalaväe mees olevat nüüd üles tunnistanud, et ta osteti ära. See oli kogu aeg üks ja seesama mees, kes kahe teisega öövalves oli. Ja poiss, kes tublilt oma patriootlikku kannukest tühjendas, saab saja vitsahoobi ja verise selja juures piisavalt patriootlikke tundeid nautida. Aga Mölleri jaoks oli asi tõsine, surmtõsine. Selle pealtnägemine ajas lausa meeleheitele. Ma keelasin Maklakovil ja Kosljaninovil ainsa sõnagagi selle üle nalja heitmast, keelasin ametlikult, vastuvaidlematult, ja Kosljaninov peaks küll lausa purjus olema, et seda unustada. – Muuseas, täna hommikul," lisas Haruzin pärast eelneva juures ilmutatud innukust peaaegu ükskõikselt, „täna hommikul, nagu mulle teatati, tuli meie meestel jälle üht vana, iseäranis kangekaelset palverändurit minema ajada. Ta tuli hobuse ja saaniga, mille ta maanteele jättis, ega tahtnud mingi hinna eest loobuda imepärase vere nägemisest. Temaga ei juhtunud midagi, sest meie mehed ütlesid, et see võis mingi hull olla. – See haud hakkab veel ajalugu tegema."

„Kas te arvate nii, Pjotr Sergejevitš?" küsis Ovelacker ülemleitnandilt ja ükskõik kui osavõtmatul ilmel see küsimus esitatud ka polnud, Haruzinile oli paugupealt selge, et rittmeister ei soovinud midagi tulisemalt kui selle seisukoha kummutamist.

Ta kehitas õlgu. „Vastuseisust tavaliselt kuigi kaua ei ela, aga vastuseisust ebaõiglusele või ka ainult oletatavale ebaõiglusele...! Vaadake kas või Poolat! Miks ei peaks eestlased ja lätlased seda sama hästi suutma? Soomlased on juba edukalt lahku löönud ja iga sekkumine nende õigustesse muudab meie valitsuse ja riigi ülejäänud maailma silmis üha ebaõiglasemaks. Sealjuures ei vihka soomlased isegi oma rootslasi nii nagu eestlased ja lätlased siin sakslasi, kuigi rootslased on nende ristiisaks olnud ja on siiamaani, niisamuti kui sakslased siin eestlastele ja lätlastele. Jah, kas need rahvad oleksid ilma selliste vaderiteta üldse ärganud? Siin on kõik rinded segamini. Sakslasi vihatakse. Venestamine Aleksander III ajal dikteeris eestlaste ja venelaste

liidu sakslaste vastu, kuigi eestlased olid just sakslaste abiga vaimselt vabaks saanud. See tõstis jalule rahvusliku liikumise. Suur-Venemaa revolutsionäärid saadavad teisele rindele kõik, kes üldse olemasoleva vastu on – ükskõik, millise programmiga. Selle rinde jaoks, olgu ta iseenesest kui vastuoluline tahes, on vene ja saksa võimurid ü k s pahe. Aga rahvuslikult meelestatud eestlaste liit venelastega sakslaste vastu kestab ka üksnes niikaua, kui venelased trooni ja feodaalvõimu, teadlikkuse oma seisusest ja lugupidamise selle vastu oma piiririikide venestamise poliitilisele süsteemile ohvriks toovad. Kui aadlikud idas tahavad appi tulla aadlikele läänes, siis on kõik sulased nende vastu."

„Aga kas te peate venestamist vajalikuks, Pjotr Sergejevitš?" küsis Ovelacker.

„Alates 1871-st on ju mõningaid põhjusi seda vajalikuks pidada, nagu Kuropatkin oma mälestustes mõne aasta eest juba tõestas."

„Aga alates 1710-ndast, alates rüütelkonna kapitulatsioonist Venemaa ees, on ju rohkem põhjusi pidada seda selleks, mis ta on, nimelt..."

„Nojaa, meile peaks see küll üsna ükskõik olema," lõpetas Haruzin jutu, kui rittmeister tahtis just öelda, milleks ta seda peab.

„Võib-olla teile," jäi Ovelacker teema juurde, „mulle mitte!"

„Ahnii!" tõi Haruzin näiliselt üllatunult kuuldavale, ent tema hüüatuses ei olnud midagi pilkavat, pigem kõlas see murelikult.

„Sest vaadake, kallis Pjotr Sergejevitš, teie sõidate ju tagasi ilma minuta, kui selline käsk kord tuleb."

„Kuidas nii?" Haruzin astus sammu rittmeistri poole. Tema näol peegeldus rüütellik sõprus, mis oli neid nädalaid ja kuid sidunud, alal hoitud sügaval hingepõhjas ja harva sõnades väljendamist leidnud.

„Nii, nagu ma teile ütlesin," vastas Ovelacker põgusa naeratusega. „Ma andsin sisse puhkuseavalduse..."

„Ahnii!" hüüatas Haruzin kergendustundega.

„...kuni mulle vabastus antakse."

Haruzin jäi tummaks. Ta võttis parema käega vuntsiotsast ja keerutas seda, nii et karvade rudin sõrmede vahel oli selgelt kuulda. Ta oli mõtlikult pea langetanud.

„Mõtlesin midagi säärast juba tookord pärast seda õhtut. Kas te

mäletate veel, te lubasite mulle järgmisel päeval selgitada, milles seisneb vahe teie ja karistussalga teiste juhtide vahel."

„Ja te olete vahepeal ise selle peale tulnud?"

„Ma pole kunagi pidanud võimalikuks teid kellegagi oma kaaslastest või ülemustest segi ajada," sõnas Haruzin naeratusega, mille avalus oli kummalises vastuolus tema peaaegu piinlikult rüütelliku sõnavalikuga. „Liiatigi – aga te teate küll, mida ma mõtlen," katkestas ta oma jutu. „Viimasel ajal on mul lihtsalt olnud tunne, et teil on selle maa suhtes rohkem kohustusi kui siinse garnisoni ohvitseridel üldiselt. Võib-olla ma eksin, aga..."

„Jah, Pjotr Sergejevitš, te eksite, kui arvate, et olen endale mingi uue kohustuse võtnud. Tajusin üksnes, kui ammune kohustus mind siinsega seob, ja asjaolude sunnil olin vaevalt vana kohustuse selgeks saanud, kui juba tuli võtta uus. Mõlemad tegid mu teenistuse raskemaks, kui ma suudan sõnadega väljendada, ja nüüd..."

„Jah, me märkame seda: nüüd olete te vabaks saanud, nüüd on kõik teile kergemaks muutunud."

Ovelacker noogutas. „Jah, kergemaks – uue, raske kohustuse all."

„Nüüd ma ei saa jälle aru," ütles Haruzin kõhklevalt.

„Ometi elasite te kõigele kaasa!" lausus Ovelacker liigutatult. „Me tulime Drostenholmi ja leidsime mõisahärra surnult eest. See surnu oli olnud abielus Rae mõisaproua õega ja mõlemad naised olid minu ema õed – meist üsna võõrdunud, sest nagu te teate, on kaugus Peterburi ja selle maa vahel siin mõnigi kord suurem, kui kaardid näitavad. Drostenholmi mõisahärrast ei jäänud maha ühtki lihast pärijat. Muide, tema abielu minu ema õega kestis ka ainult paar aastat; siis naine suri. Mulle räägiti, et mees jumaldas oma naist ja seetõttu ei abiellunud uuesti. Tema ainus vend on vana mees, hetkel meie saatkonna nõunik Kopenhaagenis ja venna nõusolekul pärandas ta kogu oma vara juba aastate eest noorele Rae pärishärrale, sellele samale, kes teda tema enda teadmata surmas paari tunni võrra ennetas. Aga juhul, kui Rae noorhärra ei peaks saama pärandust vastu võtta – nii seisab testamendis, mille vana notar siin avas –, läheb kogu vara mehe surnud naise poolsete sugulaste kõige vanemale pojale, kolmest õest viimase vanimale pojale – ja see olen mina. Tookord, kui me Drostenholmi ründasime, vallutasin ma enda teadmata oma päranduse."

Haruzin oli Ovelackerit kuulanud, ilma et oleks teda ainsagi kuuldava hingetõmbega katkestanud. „Ja nüüd? Kas te kavatsete siia jääda?" küsis ta, kui Ovelacker oli lõpetanud.

„Aga muidugi!" ütles Ovelacker täiesti rahulikult.

„Te loobute oma karjäärist, nii kindlast karjäärist?"

„Aga muidugi! Kas te näete selles midagi kütkestavat, et see karjäär nii kindel on?"

„Kuidas võtta," tähendas Haruzin kahevahel olles. Ent katkenud karjäär ei tundunud olevat tema peamine vastuväide rittmeistri otsusele. Tema häälest kostis midagi enamat, midagi tähendusrikkamat, kui ta Ovelackerilt küsis – või õigemini mitte ei küsinud, vaid pigem hoiatas ja vannutas –: „Ja justnimelt siin, selles paigas, sellel maatükil, nende inimeste seas, kallis krahv?"

„Aga muidugi!" sõnas Ovelacker. Näis, et ta ei märkagi, millele Haruzin tahtis vihjata. „Ma ei saa ju mõisa paigalt nihutada!"

„Ma sooviksin, et saaksite seda teha," arvas ülemleitnant mornilt.

„Ma oleksin võinud selle rendile anda," ütles Ovelacker, „pakkumistest poleks puudust tulnud, aga minu arusaamine sellest, kuidas tuleks pärandusega ümber käia, ei luba mul seda teha."

„Te hakkate Peterburis elama ja siin valitsejat pidama?"

„Valitsejat pidama? Jah. Sest ma ei mõista majandusest midagi. Elama? Loomulikult siin, kuhu ma kuulun."

Haruzin pidi juba ütlema, et sel juhul palub ka tema enda vabastamist ja hakkab edaspidi krahvi ihukaitseväe komandöriks, aga ta neelas selle pooleldi naljatuse alla. – „Kummaline, kummaline on see kõik!" korrutas ta vuntsi keerutades ja vangutas pead. Siis rebis ta end korraga oma hämmeldusest ja imestusest lahti ja ulatas Ovelackerile õnnitluseks käe. Ent vaevalt oli Ovelacker teda tänanud, kui ta taas mõtteisse vajus. Ta vaatas alla väljakule. „Jah..." oli kõik, mida ta aegajalt kuuldavale tõi, või pomises ta hämmeldunult kuhugi suurde teadmatusse: „Kummaline, kummaline!" Need seosed ja sõltuvused! Sealjuures kartis ta tolle pärast, keda need seosed ja sõltuvused puudutasid, seda enam, et ta ei võinud midagi oma kartusest välja näidata.

Väljak akna all oli olnud pikka aega tühi. Nüüd astus selle teisest servast lähemale üks vana mees, jalas pika säärega saapad ja seljas pikk, heinapepredega kaetud lambanahkne kasukas, peas karvamüts.

Ta sammus nõutult – see oli teekond, millel puudus kannustav sihtpunkt, teekond, mis sisaldas kõigi teiste inimeste jaoks täiesti arusaamatuid otsinguid. Kohati jäi ta pikaks ajaks seisma ja vaatas maha, nagu oleks ta leidnud jälje, mis teda edasi aitab, või nagu oleks tal rohkem aega kui kõigil teistel inimestel. Haruzin nägi ja ei näinud teda. Ta mõtted liikusid sama kobavalt nagu vana mehe samm seal all. Too hakkas jälle liikuma ja kõmpis edasi piki kivist aeda teispool platsi. Ja kadus. Haruzin ei vaadanud talle järele. Vanamees oli tema jaoks kadunud. Aga kui varsti pärast seda ilmus aknalaua serva tagant nähtavale pulstunud karvamüts, oli selles visas kordumises juba midagi kavatsuslikku. Et väljakul midagi muud ei liikunud, siis jälgisid mõlemad ohvitserid pilguga kogu, kes neile selja keerануna oma karvamütsis edasi sammus. Ei, ta ei sammunud, vaid rühkis, väga aeglaselt, nagu oleks ta väsinud, aga nagu hoiaks ühed jäljed teda peaaegu vastu ta enda tahtmist kinni.

„See mees tuleb mulle... ma arvan, et..." ütles Haruzin takerdudes.

„Jah!" katkestas Ovelacker teda.

Vana talumees läks võõrastemaja esiselt kõnniteelt üle väljaku. Keset platsi jäi ta seisma. Seejärel pöördus ta justkui otsivalt ringi, algul pilk maas, pärast maja akendesse vaadates. Polnud kindel, kas ta märkas kaht ohvitseri, kes seisid liikumatult akna all; nood aga tundsid ära metsistunud, habetunud vanamehe, kelle silmad puhmas kulmude all jäiselt tühjusse vaatasid – sealjuures osutas tema peahoiak sellele, et ta kuulatas, laskmata end eksitada kõigist häältest nii lähedal kui ka kaugel –, nad tundsid temas ära isa, kelle kolme poja üle nad mõne nädala eest olid kohut mõistnud.

Kumbki ei liigutanud end, seni kui vanamees seal seisis. Alles siis, kui ta ümber pöördus ja edasi kohmis, vabanesid nad oma tardumusest. Ka oma majesteedi ees poleks nad suutnud rohkem valvel seista. Oli veider, et nad hoidusid teineteisele otsa vaatamast. Neile meenus nii mõndagi: istung, vana mees maja ees ja ülekuulamisel, Möller ja tema öised heitlused, surmanuhtlus – kõik, rohkem, kui nad teineteisele tunnistada oleksid tahtnud.

„Vana mees!" tähendas Ovelacker hulga aja pärast, ja Haruzin võttis asja nii, nagu tahaks Ovelacker järgida iidset tava, mille järgi tuleb nimi välja öelda, et rahutut vaimu ohjeldada.

„Jah," nõustus ta. „Seal näete te näost näkku oma uut elu!" – Kohe seepeale soovis ta aga, et poleks öelnud sõnu, mis tundusid talle nüüd liiga suurelised nii tühise sündmuse puhul; ent rittmeister, kes näis olevat endalt maha raputanud lummuse, millest Haruzin ise veel päriselt vabaneda polnud suutnud, kordas neid sõnu juba küsivalt nagu küsimust elule, mis tal ees seisis, nagu küsimust tema vanale kohusele, mida ta oli vandega kinnitanud ja täitnud, nagu küsimus tema südametunnistusele siiani ja edaspidi: „Minu uus elu näost näkku?"

TEINE RAAMAT

4

Jumal ja rüütelkond! Kõik muu, millele sakslased olid toetunud, oli juba varisenud. Kõigepealt saksa kirik, mis Nikolai I aegadeni nautis provintsikiriku väärikust ja õigusi. Nüüd oli ta vaid üks lubatud sekt vene õigeusu kiriku kõrval. Seejärel tühistati vana saksa linnaõigus, mis toetus seisustele ja gildidele, väga rangelt saksapärasena hoitud ühiskonnale, mis sakslaste võitlushimulise koloniaalajaloo ja omavalitsuse mitme sajandi vältel, sagedasti vahetuva ülemvõimu all, oli üles ehitatud. Langenud polnud veel vaid saksa võimu mõõk, tema ülluse vanim kandja, rüütelkond, kes veel enne, kui saksa kodanlane oli jõudnud endale metsikule maale kodu ja koguduse rajada, püstitas kantsi – iseenda vägevuse kaitseks, tunnusmärgina oma võimust liivlaste, eestlaste ja lätlaste maa üle – ja Toomkiriku oma isandarolli põlistamiseks paganate südametes.

Ent nii nagu reformatsiooniajastu suures kainenemises, kui isegi mitte varem, hääbus unistus jumalikku missiooni täitvast Saksa riigist, kasvades üle ärksaks, võitlushimuliseks teadmiseks rahvuse

vaimu edasikandmise: missioonist, nii muutus see mõõgaga käsi aja jooksul relvituks. Kui „Saksa rahvuse Püha Rooma Riigi nurgakivi ja eelpost" keisrilt ja Riigipäevalt asjatult abi palus idast tuleva vaenlase vastu, kuulutades kõigile ükskõiksetele isamaal, et ta „kas langeb vaenlase kätte või peab lähimate kristlike valitsejate juurest neile alistudes või mingitel muudel rasketel tingimustel pääsu ja vabanemist otsima, kui vastumeelselt nemad, rüütlid, nagu nad Jumala nimel kinnitavad, seda ka ei teeks", muudeti saksa võim siin seaduslikuks ning võimukandjad, kellele maa allus, lõid oma elanikes, kes olid end vanasti ise kaitsta suutnud, tunde, et nad pole enam ainult iseenda hooleks jäetud. Sestpeale olid nad krooni – Poola, Rootsi, tsaari krooni – kaitse all. Kuid polnud ühtki krooni, mis poleks nende mõõka edaspidi tarvitanud võõrastel lahinguväljadel, omaenda võimu toeks ja kaitseks, ja polnud ühtki krooni, mis oleks sallinud selle mõõga liiga suurt väge oma sünnimaal – piisavalt suurt, et söandada lahku lüüa. Rüütelkond, gildid ja tsunftid, kes vanasti heiskasid oma lipud kodumaa kaitseks, võõrutati jõudumööda sõjapidamisest. Pealegi oli sõjamehest saanud sõdur, kes elas garnisonis – garnisonis, kus varasematel aegadel iga tund võisid kanda kinnitada ohud ja hädad. Nüüd kasvatas Vene armee oma tugevust nende sõdurite raugematu võitlusvõime ja sõjamehelikkuse arvel; räägiti, et kui komandör tahtis au ja kuulsust ära teenida, pidi rügemendi ohvitseride seas olema vähemalt neli-viis sakslast. Need, kes olid isade maale jäänud, panid relvad vastuvaidlemata käest, vastavalt põhikirjale ja provintsiõigusele, mille nad lahingutes ja oma kohust täites kätte olid võitnud, – kuni võõrad võimukandjad need õigused kui iganenud kahtluse alla seadsid ja nad pikemalt kaalumata tühistasid.

Ja ometi pandi Eestimaa põhiseadusele, mille kaitsmiseks ja hoidmiseks oli ametisse seatud rüütelkonna pealik, alus juba õige varsti pärast seda, kui esimesed sakslaste laevad olid Segenburgist pärit vaga härra Meinhardi ja tema meestega mööda Daugavat üles purjetanud, ning vaimulike võitlejate poolt appi kutsutud Taani kuninga väed maabusid eestlaste linnuse alla põhjakaldale. Taani kuningad nimetasid oma saksa vasallide seast kaksteist *consules terrae*'d ja käskisid neil moodustada maanõunike kogu, kes valitses Harjumaad ja Virumaad kõrvuti ühe

valdavalt saksa mõõgavõimule alluva kuningliku *capitaneus*'ega. See maanõunike kogu, millest hiljem kasvas välja Maanõunike Kolleegium, toimis kõrgeima kohtuvõimuna ja nimetas ametisse kõik ametimehed neis piirkondades – peale rüütelkonna pealiku ja maakonna saadikute. Need valiti Maapäeval kõigi vasallide poolt ühiselt. Ja kui esialgu oli veel tavaks, et maanõunikud nimetas ametisse kuningas, siis õige pea said nad õiguse täiendada iseseisvalt oma kaheteistkümneliikmelist nõukogu, otsekohe kui see vajalikuks osutus.

Esimestel sajanditel oli rüütelkonna pealik ennekõike oma vasallide juhiks nende lakkamatutes lahingutes, aga ka läänimeeste Maapäeva eesistuja. Hiljem sai ta lisaks ülesande esindada oma maad ja kaaskonda ka väljaspool. „Harju-Viru rüütelkonna" volinikuna võttis ta Liivimaa Maapäevadel osa läbirääkimistest Saksa ordu ja Rootsi kuningate kõrgmeistritega; ta võis oma vandest ja kaaskonnast lahti öelda, nii nagu tegi viimane ordumeister, härra Gotthard von Ketteler, kes loovutas kogu Väina jõest põhja poole jääva maa kuningas Sigismund Augustile Poola provintsiks ja vandus truudust Rootsi kroonile, sest kuna Saksa keiser ja Riigipäev olid abist ära öelnud, pidid sealsed sakslased endale võõra isanda võtma ja eelistasid alluda pigem protestantlikule vürstile kui katoliiklikule Poolale või sootuks moskoviitidele, kes olid iidsetest aegadest maad ähvardanud. Rüütelkond, keda esindas tema pealik, sai osa suveräänse maa esindamise aust ja õigustest. Talle alistusid ka linnad, kui iseteadlikult hansa vaim neis ka ei õilmitsenud.

Reformatsioonisajandi lõpul liitusid Järva- ja Läänemaa vasallid Harju-Viru rüütelkonnaga. Sestpeale moodustasid nad Eestimaa hertsogiriigi rüütelkonna ja maaseisused, kellele Rootsi krooni poolt pidulikult anti kõik omavalitsuse õigused, mis varem kuulusid vaid Harju-Viru rüütelkonnale. Ja aastal 1710, Põhjasõja lõpul, mis ühtlasi oli ka Rootsi suurvõimu lõpuks Läänemere kallastel, viis rüütelkonna pealiku asetäitja härra Reinhold von Ungern-Sternberg läbirääkimiste ja Harku kapitulatsiooni tulemusena Eestimaa Vene tsaari valitsuskepi alla ning tsaar lubas oma manifestiga rüütelkonnale ja Tallinna linnale „kõiki neid vanu privileege, vabadusi, õigusi ja immuniteete, mis kord Rootsi valitsuse ajal vägivaldselt olid ära võetud, nende tõelises sisus ja tähenduses alal hoida ja kaitsta."

Aga mis muu võiks veel õigustele sisu anda, kui mitte missioonist kantud kohustus, mis nendega seotud, ja mis muu võiks anda tähenduse vabadusele, kui mitte see, mille teenistuses ta seisab? Juba Katariina II arvates hoiti õiguste ja vabaduste sisu ning tähendust alal Peterburis, mitte vastaval maal endal. Ta tühistas rüütelkondliku põhiseaduse, mis hoidis maa saksapärasena ja seadis sisse asevalitsuse, mis aga Paul I võimuletulekuga taas vana korra ees taandus. Ja sestpeale oli iga Venemaa troonilolija oma valitsusaja algul uuesti tunnustanud sakslaste provintsiõigusi – kuni Aleksander III-ni. Tema keeldus neid mingil tühisel ettekäändel tunnustamast. Ent selleks ajaks ei olnud tunnustamisest keeldumine enam võimsa riigi esimeseks võitlushüüuks piirkonnale, mis kogu oma kuulekuse juures toetus igivanale õigusele säilitada oma vaimne ja halduslik iseseisvus, vaid kõige kõrgemal tasemel kinnitus millelegi, mis oli kestnud sama kaua, kui oli valitsenud rahvusriigi jumalus: sõjale. Juba aastaid käis äge sõda kõige vastu, mis toetas sakslaste võimu, iga päritud ja uuesti kätte võidetud õiguse vastu, kõige vastu, mis sakslasi sakslusele ergutas. Nad pidid olema venelased mitte ainult välises kuulekuses, vaid ka hingelt! Kuni 1867. aastani kehtis saksa keel ametikeelena mitte ainult kõigis provintsivalitsuse osakondades, vaid ka riigiasutustes ning sakslased olid ametkondade eesotsas. Sõda aastatel 1885 kuni 1889 muutis endist, rüütelkonna poolt juhitud saksa kohtu- ja politseikorraldust ning koolisüsteemi; teised provintsiõigused aga, kõik need, millele toetusid rüütelkonna ametivõimud, jäid esialgu puutumata. Veel oli maksude jagamine ja kogumine rüütelkonna regaal. Kuberneride järelevalveõigus piirdus rüütelkonna otsuste seaduslikkuse kontrolliga, tohtimata kitsendada nende sisu, keisri nõusolekut vajasid üksnes kehtivate seaduste muudatused. Kui valimiste kolmeaastane kehtivusaeg sai läbi, ulatas ametist lahkuv rüütelkonna pealik hõbedase saua, oma väärikuse, kohuse ja võimu sümboli keiserliku kuberneri kätte, kust tema järeltulija selle taas vastu võttis.

Igaüks Eestimaa neljast maakonnast – Harjumaa, Virumaa, Läänemaa ja Järvamaa – valis kolm saadikut ning need kaksteist maakondade saadikut ja Maanõunike Kolleegium rüütelkonna pealiku eesistumisel moodustasid „rüütelkonna volikogu", kes esindas rüütelkonda kahe Maapäeva vahelisel ajal ja kelle otsused olid sama

siduvad kui Maapäeva omad. Kui need kolm aastat kord mööda said ja korraline Maapäev kokku tuli, astus jõusse vana tava, mille kohaselt rüütelkonna pealik läks enne pidulikku avaistungit rüütelkonnahoonest Toompeal, mis kõrgub nagu kaljurünk mere ja paepanga vahel asuva Tallinna linna kohal, koos kahe maanõuniku, nelja maakonnasaadiku ja rüütelkonna kantselei kahe sekretäriga, jalgsi lähedalasuvasse lossi, et saata keiserlik kuberner jumalateenistusele rüütli- ja toomkirikusse. Pärast lühiajalist viibimist rüütelkonnahoones viis pealik, hõbedane sau käes, oma vasallid kirikusse. Tavaliselt sammus tema kõrval keiserlik kuberner, neile järgnesid maanõunikud, Liivimaa, Kuramaa ja Saaremaa sõsarrüütelkondade saadikud, maakondade saadikud, rüütelkonna sekretärid ja lõpuks aadlikud, kes Maapäevast osa võtsid.

Kindral-superintendant või üks nimekatest jutlustajatest pidas hämaras, lippude ja vappidega ehitud kirikus maha Maapäeva jumalateenistuse ja rongkäik liikus samas rivistuses kui tulleski rüütelkonnahoonesse tagasi. Seejärel lahkus kuberner. Istung pidi algama ja provintsiaalõiguse kohaselt oli kuberneril keelatud rüütlisaali astuda, isegi kui ta oli selle rüütelkonna liige. Sellega taheti märku anda, et Maapäev peab oma istungit täiesti vabalt ja iseseisvalt. Eesti põhiseaduses oli ka üks eriline eesõigus, nimelt ei vajanud ükski Maapäeva valitud rüütel oma õiguste ja kohustuste jõustumiseks riiklikku kinnitust. Venemaa keiser võis küll nii võimas olla, et kuulutas kellegi aegade lõpuni pühaks või pani põlu alla, aga – Eestimaa rüütelkonna pealiku ametist vabastamiseks ei piisanud ka tema võimust mitte. Aleksander III olevat kuulnud sellest krahv Tiesenhausenilt, kes venestamise vastu välja astus. Ta jäi ametisse, kuni esitas ise oma vasallidele lahkumispalve, sest nägi ära, et „tema tagasivalimine oleks nagu punane rätik Peterburi härjale". Vasallid kuuletusid sellele põhjendusele oma maa ja tema hüvangu nimel, muidu oleks üksnes mingid täiesti erakordsed põhjused võinud sellest tasuta auametist vabastada, ja vanast ajast oli käibel kõnekäänd, et Eestimaal ei sünni inimene mitte maailma, vaid kohusesse.

Mitte maailma, vaid kohusesse; ja kohusesse „kadunud ametikohal", oli juba krahv Tiesenhausen öelnud ja oma ametist lahkunud. – Nii nagu tema oma ametist, nii lahkusid tookord paljud

maalt, kuna venestavad ukaasid ja ukaasikummardajate kasvav vägi moonutasid vanu arusaamu sakslase õigusest ja väärikusest sel maal. Kohuste pärijatel tuli nüüdsest aga veelgi rängemat võitlust pidada, sest varsti käis lahingumöll kahel rindel.

Selles kahe rindega sõjas polnud iseenesest midagi uut. Algul olid need poolakad, kes selleks, et soodustada katoliiklust ja vastureformatsiooni ning ohjeldada mässavaid läänihärrasid, ässitasid maa mittesakslasi jesuiitide abiga kavalalt saksa härrade vastu üles. Hiljem püüdlesid rootslased teistsuguste abinõudega oma eesmärkide poole. Nad toitsid pärisorjade sõnakuulmatust ja loidust leebete lubadustega ja suutsid kõigutada nende õnnetute usaldust mõisahärrade vastu seeläbi, et nõudsid reforme, mis oleks niigi vaesunud ja hädasoleva saksa aadli täielikult ilma jätnud elatusvahenditest ja võimaldanud neil seega veel vähem maksta Rootsi kroonile sõjatoetust, mida too ei väsinud nõudmast. Ent kuna talupojad nägid ikka vaid härrade õigusi, mitte nende kohustusi, arvasid nad siis (ja arvavad veel nüüdki), et üksnes kasuahnus ja kalkus ei lubanud härradel kinkida neile vabadust, mille andmist Vene riigis seostatakse Romanovite dünastia teise Aleksandriga. Ent üks on kindel – ja keegi ei tundnud sellepärast sügavamat kahetsust kui rüütelkond ise: üks saatuslikumaid seiku selle maa ajaloos on õigustuse kadumine sakslaste valitsemisele, mis oli tuginenud nende veendumusele oma jumalikus missioonis, ja jumalaema vaimuliku lipu väljavahetamine progressi ilmaliku plagu vastu, algasid segased, verised ajad, mille kestel valitsejad ei suutnud end maksma panna ja järelikult ka õigustada. Alles palju hiljem tuli end maksma panna uute kohuste täitmisel, mis õigustasid endisaegset valitsemist, aga vahepeal oli sakslaste ja mittesakslaste vaheline võõristus, mida ühine usk varem ikka ja jälle oli aidanud ületada, alatiseks liiga sügavaks muutunud. Saabumas oli aeg, mil 19. sajandi ajalugu kujundav jumalus, rahvusriik, võttis vastu Maarja-kultuse ebatäiusliku ja rüvetatud pärandi.

Ilmselt elas ka eesti rahvas kuni 13. sajandini rahulikult nendel maadel, kuhu ta kristliku ajaarvamise algul elama oli asunud, tihedas läbikäimises oma ida- ja läänenaabritega, tänu liiklusele, mis läbi tema maa kulges, kord siin, kord seal piiril andamit makstes. Ent ta oli liiga väike, et kaitsta oma vabadust võitluses ülemvõimu pärast

Baltimaades. Ta langes ordurüütlite vaimuliku ja ilmaliku ülemvõimu alla just niisamuti nagu liivlased, lätlased ja kuramaalased. Aga siinmail jäi ära see, mis toimus Saksa riigi südamele lähemal asuvates maades: valitsejate ja valitsetavate vastastikune teineteisesse imbumine ja sulandumine, mis kohaliku rahva kõrgemale härrasteseisusele lähemale viis. Ei, rahvas tervikuna jäi alles – kuigi tugevalt ja mitmeti segunenuna, kuid tema ajalooline iseolemine hääbus. 18. sajandi lõpuni ei kujunenud välja oma hariduselu ega tekkinud rahva hulgast eraldi seisvat haritlastekihti. Kui eestlane omandas midagi saksa härrade vaimuvaradest, kaotas ta peagi sideme omaenda rahvaga ja läks üle saksluse poole.

Ent Venemaa, mille koosseisu Eesti kuulus sestpeale, kui rüütelkond Harku all kapituleerus, oli 18. sajandi alguseks vaimselt lääne mõjude alla sattunud. Tema troonilt kuulutati valgustusaja merkantilismi ja humanismiideid ja balti aadel toetas trooni abivalmilt, teadlikuna sellest, et võis just nüüd saavutada seda, milleks ta end juba reformatsioonist saadik uskus kutsutud ja seatud olevat. Selle sajandi lõpul võis Eestimaal näha rõhutud rahva jõulist liikumist vaimse ja majandusliku tõusu suunas. Saksa aadli kõrgkihi, kaupmeeste ja literaatide kõrvale tekkis uus, iseseisvate eesti talupoegade klass, kelle poegadele polnud keelatud pääs kõrgkoolidesse ja ülikooli. Ühe sugupõlve jooksul leidis aset järsk lõhenemine seni ebaküpses, omaette tukkuvas rahvas, ja selle murrangu kõige innukamad soodustajad olid – seniajani üksi valitsenud sakslased. Ja kuigi uus eestlane ei saavutanud nii kähku sakslaste välist heaolu, mis oli sugenenud mitme inimpõlve vältel, jõudis ta oma tööga kiiresti nende hariduse läteteni.

Aga haridus oli tookord täielikult romantiliste ideede kütkeis, ja nii said eesti talurahva pojad, kes esimestena oma rahva seast kõrgkoolidesse või ülikoolidesse läksid, vaimutoitu peaaegu eranditult romantismi mõttevaramust. Sellega oli neile tee kätte näidatud. Tarmuka usinusega võtsid nad viimased Euroopat haaranud ideed omaks: rahvusliku vaimustuse omaenda rahvast, tugeva kalduvuse ülemeelelise poole, mis avaldus vanade müütide uurimises, ja lõpuks usu kõigi rahvuste jumalikku missiooni – „Niikaua kui nad jäävad oma sünnimaa pinnale ega hakka ei kolonistideks ega

misjonärideks!" lisas väike rühm haritud eestlasi peagi juurde.

Nad ei saanud suhtuda oma rahvusesse teisiti kui marurahvuslikult. Kuigi kõik need noored akadeemikud hankisid oma teadmised saksa õpetajatelt, kuigi sakslased olid eelmistel sajanditel olnud nende keele säilitajad, nende kommete uurijad, tavandi valvajad ja kuigi sakslased olid neile ameteid ja aunimetusi jaganud – õige pea ja üha ägedamalt võttis neis maad vastumeelsus ja isegi viha kõigi sakslaste vastu.

Nad olid patrioodid, aga isamaal, mida nad armastasid, puudus veel teistele isamaadele vastanduv selgelt piiritletud eripära. Nii juhtuski, et esimeste eesti haritlaste ringist kujunes õige pea natsionalistide ring, kelle silmis oli kõige pakilisemaks ülesandeks kasvatada oma rahva rahvuslikku iseteadvust. Ja kui need haritud natsionalistid ka lõppeesmärgi suhtes veel ühisele arvamusele polnud jõudnud – kas rahvuse asja tuleks ajada rahumeelses liidus venelaste ja sakslastega või üritada kõik vihatud isandad revolutsiooni käigus endalt maha raputada –, siis olid nad üksmeelsed oma usus, et haridus on tee tulevikku, nende talurahvas pidi saama harituks, et jõuda rahvusliku iseteadvuseni. Haridus aga, nagu varsti selgus, oli rakendatud rahvusluse ja sotsiaalse programmi teenistusse ja romantiliselt alanud rahvusliku müüdi otsingud lõppesid teel oma riigi poole. Kuidas seda teoks teha, selles asjas valitses ebaselgus. Seda kauget eesmärki võis teenida rahvuslus või igapäevase loosungina raevukas šovinism, ent ka selle kääriva aja sotsialistlikus programmis oli piisavalt ruumi, kuhu poetada lootus sakslased tulevikus võimu juurest minema kihutada.

Võitluses saksluse vastu tabasid eestlased Vene riigi „piirialade reformi" eesmärki, mis tulenes vene rahvuslikust programmist ja mida sestsaadik, kui Venemaa läänenaabriks oli saanud ühinenud Saksa riik, peeti kaitsepoliitiliselt möödapääsmatuks. Ent kokku saadi vaid selles võitluses, mitte teel eestlaste varjatud lõppeesmärgi poole. Selle eesmärgi vabatahtliku ülestunnistamise järel oleksid uued liitlased kohe lahku löönud. Liidu nimel ühinesid eestlaste juhid, need salajased separatistid, vene loosungitega, mis olid suunatud kõige saksapärase vastu, ennastsalgavamalt, kui nad tegelikult sellesse suhtusid. Rõõmsalt tervitati kohtute venestamist, sest eks

olnud ju õigusteadust õpetavate vene koolide lõpetajate hulgas piisavalt ka ametikoha leidnud eestlasi; juubeldades tervitati politsei ja linnakodanike õiguste venestamist, mis järgis põhimõtet, et võim kuulugu enamusele ja tõstis valitsejate hulka eesti maarahva siiani ebateadliku enamuse. Ent koolide ja kogu haridussüsteemi venestamine osutas juba ohule, mis peitus selles taktikalises enese mahasalgamises. Oht oli seda suurem, et ta ei lähenenud mitte seest ja väljast kindlalt toestatud taimele, nagu seda oli sakslaste oma, vaid alles mõne sugupõlve vanusele hariduse triiphoonele, kust siiani ühtki taime kultuurivõitluse karmile avamaale polnud viidud. Kas pidanuks eesti rahvas nüüd vastu hakkama ja eitama oma suurt venevaimustust, mida ta vaenust kõige saksapärase vastu valjul häälel oli kuulutanud? Selleks puudus julgus. Konservatiivse hoiakuga rahvuslikud juhid olid ammustest aegadest olnud „julged kindla peale välja minema". Ja samal ajal, kui venestamise saatust tummalt taluti ja sakslastega jagati, kusjuures eestlastele oli see valusamgi kui sakslastele, ja kui end kaitstes üha enam sakslastelt usaldusväärset abi otsiti, kasvas rahvuslikest, aga läbirääkimisteks valmis konservatiividest tasapisi välja grupp patrioote, kes tahtsid tegudele tõtata ja tundsid oma abilised sotsialistliku rahvamassi hulgast ära. Mass põles ihast asuda võitlusse igasuguse ülemvõimu vastu, oli see siis saksa või vene päritolu, iga ülemvõimu vastu peale proletariaadi oma.

Rahvusvahelise sotsialismi dogmaatika oli tulnud Venemaalt, aga usk sotsiaalsesse pöördesse, kahtlemine võimulolijate ülimuses, südametunnistuse eiramine, internatsionalismi peaaegu märkamatu läbikasvamine rahvusliku, teadlikult eestimaise sotsialismiga – see kõik oli Eestimaal nagu venestamise vili iseenesest suureks paisunud. Kui vene kirik andis riigile andeks tema poliitika väga tagasihoidliku moraali ja riik laenas kirikule piiramatu võimu ilmalikuks sõjakäiguks lääne vastu, kui kirikukoolidesse saabusid maast võõrdunud, proletaarsed, poolharitud sotsialistlikud õpetajad ja keiserliku riigilipu taga rullus tasahilju lahti tulevase revolutsiooni punalipp, kui aupaklikkust, kõlblust ja kohusetunnet osteti, tasuks moka otsast antud kinnitus, et ollakse õigeusu ja venelaste poolt, kui truudus vandus alla saamahimule, kui tõsteti kaebus peaaegu kogu saksa vaimu peale, kuna ta lohutas kahetsevate usutaganejate vaevlevat

südametunnistust – siis külvatigi maale tüliseeme, mis revolutsioonis mõrvade ja tulekahjudena tärkas.

Saabus aasta 1906, ülestõus oli maha surutud, maa hädapäraselt maha rahustatud. Nüüd pidi kokku tulema duuma, mille edumeelsed vene poliitikud keisrilt murelikult välja olid tinginud. Veebruaris kaotati välikohtud. Väeosad jäid esialgu maale. Ent vaevalt olid püssid, millega alles mõne aja eest iga kuriteo eest karistati, palgest võetud, kui inimeste vara ja elu vastu toime pandud kuritegude arv nii linnas kui ka maal järsult kasvas. See, mis äsja oli lõppenud, algas uuesti otsast peale ja nüüd jõudis järg „hallparunite", jõukamate, vana korra küljes rippuvate, kõigest uuest umbusklikult eemale hoidvate talupoegade kätte. Häda sellele, kes mõnel välikohtuistungil tunnistajaks oli olnud ja arvanud, et peab kohtu ees tõtt rääkima! Häda talle, kui ta patriotismi ja sotsialismi piisavalt omaks polnud võtnud ja oli väljapressimised revolutsioonilise miilitsa käsuks tagasi tõrjunud või mingil muul moel välja näidanud, et hoidis olemasoleva korra poole! Eelmisel sügisel haris ta oma põldu viimast korda.

Ent selle, kuidas ja kuivõrd kuriteod võimust võtsid, lükkas lõplikult ümber patriootlik muinasjutt maatükist ilma jäänute revolutsioonist, sellega püüti oma üritusele Peterburist sõpru või mitte liiga innukaid vastaseid hankida. Kuriteod olid kõige jõhkramad, kõige sagedasemad ja – tänu osavalt üksteise kasuks töötavate kaasosaliste nähtamatule võrgule – ka kõige raskemini avastatavad seal, kus sotsialistlikul revolutsioonilisel parteil oli kõige enam pooldajaid. Maatamehed ja maast ilma jäänud ei liigutanudki end ning olid ainult rõõmsad rahu üle. Proletariaat mässas, õige tihti nende nimel ja haaras kõhklejad kaasa. Sel ajal kinnitas läti „Sotsiaaldemokraat" oma lugejatele: „Parteiorganisatsioonid ässitavad rahvast mitte ainult kehtiva korra kui abstraktse mõiste vastu, vaid ka üksikisikute vastu rahva enda hulgast, keda on ette nähtud tappa. Ent üksikute mõrvadega ei võeta rahvalt veel ära jälestust verevalamise vastu, mida kodanlik moraal temasse on sisendanud, ega kasvatata teda veel piisavalt veretööd tegema, see tähendab: üleliigseid klasse hävitama, aga revolutsiooniliste gruppide aeglast edasitöötamist, mida pidevalt saadavad mõrvad, tuleks kasvatuslikust seisukohast eelistada liberalismi kiirele võidule."

Ja nüüd kasvatasid parteiorganisatsioonid rahvast. Paljud parteilased, kes siis, kui väeosad mööda maad liikusid, polnud põgenenud ei välismaale ega Venemaa siseprovintsidesse, varjusid nüüd läbipääsmatutes metsades. Kuna sõjaväel polnud enam voli karistada, siis tegid põgenikud metsast äkilisi, saagihimulisi väljasööste. Rahva seas kutsuti neid metsavendadeks ja selle nime võtsid nad täie pidulikkusega omaks. Nad muutusid oma partei range alajaotusega lüliks. Salatrükikoda trükkis nende määrusi ja proklamatsioone, teadaandeid rahvale ja üksikisikutele, kellel nad silma peal hoidsid. Neil olid oma tempel ja statuut, kassa ja kviitungid, nad esitasid peakomiteele arveid ja ettekandeid, nende kasvatusvahendiks oli „reeturite ja üleliigsete röövimine ja tapmine".

Vahepeal oli ülestõusu mahasurumine võimaldanud sakslastele hingetõmbepausi sõjas venestamise pealetungiga. Kui keisrile ja riigile saabunud ohtlik aeg kutsus neid üles enesestmõistetavale truudusele võitluses mässajatega, andis surve järele. Mitte et sakslaste truudus oleks kahandanud umbusku nende vastu, umbusk lihtsalt unustati võitluses tuhande väikese revolutsioonilise vabariigiga. Hiljem, kui venelastega liidu sõlminud rahvad lahku lõid ja tagasi pöördusid, pidi ühine võitlus sakslaste vastu taas jätkuma. Aga liidust lahku löönud rahvad poleks pidanud – poleks tohtinud! – selle juurde tagasi pöörduda. Kui sakslaste siinne poliitiline esindus oma pärilikud õigused üldse kunagi veel kätte pidi saama, siis oleks tal tulnud nende õiguste üksipäini käsutamisest vabatahtlikult loobuda ja lasta põhirahval ühise kodumaa valitsemisest osa võtta, ühisrindes suurema ohu vastu idast! Rüütelkond oli tahtnud seda enne ülestõusu puhkemist teha; kui esimesed leegid loitma lõid, palus ta tungivalt nõusolekut oma põhikirja reformimiseks. Seda ei antud. Ent Tallinnas, Riias, Jelgavas ja Kuressaares ei kaotatud veel lootust kokkuleppele ja just nüüd, kui ülestõusnud rahvaste kõige ägedamad ja arutumad juhid olid maalt põgenenud – just nüüd oleks võinud õnnestuda mõõdukatega kokku leppida.

Aga otsus pidi tehtama Peterburis ja seal ei oldud vahetult enne duuma kokkutulemist valmis langetama mõningate provintside jaoks olulise tähtsusega otsuseid. Valitsus ei tahtnud oma õlule võtta vastutust kõigi eelduste kohaselt väga otsustushimulise ja teotahtelise rahvakoosoleku eest ja juba liikus kuuldus, et krahv Witte

kabinet lahkub ametist enne duuma kokkutulemist. Kogu vana korraga – või korralagedusega – harjunud valitsusaparaat värises vargsi „maa parimate meeste" ees, kes olid endale tänavalahingutes sillutanud teed pühadesse kabinettidesse.

Sellel kolmaastakul, mis algas veebruaris 1905, oli Eestimaa rüütelkonna pealikuks vabahärra Eduard von Dellingshausen, Liivimaa maamarssal oli parun Friedrich Meyendorff, Kuramaa esitles oma maa volinikuna vürst Georg von Lieven-Kabillenit ja Saaremaa maamarssali ametit pidas 1906. aastani Oskar von Ekesparre. Kui viimane Ülemkojaga täiendatud Riiginõukogusse siirdus – esimese vene aadlike poolt valitud saadikuna –, võttis endise „Saare-Lääne piiskopkonna ja Püha kiriku rüütelkonna" maamarssali au ja ameti üle parun Alexander Buxhoeveden.

Sakslased võisid rajada oma lootused jumalale ja neile neljale mehele ning need neli lootsid sakslaste peale – hoolimata sellest, kui erinevad oma loomult olid nende nelja maa elanikud, kui palju oli nende seas suundi ja voole, kui sügavad olid feodaalkorra ajal kaevatud kuristikud eri seisuste vahel ja kui väsinud olid paljudki sugupõlved oma ajastust. Nii nagu kunagi „metsikute moskoviitide" rünnakute ajal, kui hädaoht ja mure liitsid ühte linnu müüride taga, nii et vaenlane leidis kindlustest eest ühtse sõjaväe, nii oli ka sakslaste parimale osale kõige esimeseks asjaks pärast äsja väljakuulutatud rahvuslikke vabadusi oma isade maa tunnustamine ja tõotus teenida sakslust suuremas üksmeeles – tõotus, millele lõi kohe pitseri alla ennastohverdav abi neile, kes olid ülestõusu tulemusena kodust ja varast ilma jäänud. Aadel ja kodanlus olid lõpuks taasühinenud ohvrite kaudu, mis olid juba toodud ja mida edaspidi veelgi pidi toodama, ning ärksamates peades võttis maad eelaimus, et murrangu käigus, milles nii paljud oma elu ja vara kaotasid ja nii mitmed pühalikud mineviku testamendid tühistati või ära teotati, kadus möödanikku rohkem kui üks sugupõlv ja tema aeg. Ei, terve ajastu oma õiguste ja kohustustega, oma rikkuse ja päritud elulaadiga. Et saadakse uuesti enesest teadlikuks ja tekib uus arusaam oma missioonist, uute eesmärkide ja uute proovilepanekutega. Valgustatuna põlevate losside tulekumast olid teispool leeke nähtavale ilmunud hurtsikute nõudmised, ja streikivate vabrikute sireenid huilgasid täiesti uue ajastu algussignaali.

Kogu saksa elu Baltimaades oli nüüd mõistetav minevikust kuni tunnini, mil see elu jõudis selgusele iseenese kohast nendel aegadel. Ja kõiki ülesandeid, mis selle elu kestel tema ette seati, mõõtis ta veel sündimata lastega, keda ta endale ihkas ja ootas, et tulevik teda nende kaudu uhkuse ja õnnistusega meenutaks. Nii sai ühe sakslase elus, oli ta siis aadlik või kodanlane, oli ta aastasadu siin elanud või hiljaaegu siia tulnud, olla vaid üks, kellele näkku vaadata: kui see polnud jumal ega inimene, siis oli see tema kohus sakslasena kui nende käsk, kes olid oma seemne siia külvanud. Ka krahv Ovelackeri elus.

Ovelacker saabus ühel märtsikuu viimastest päevadest „Peterburi kiirrongiga", nagu rongi selles kõrvalises maanurgas nimetati, kuigi ta tuli hoopis väikesest Valga linnast. Igatahes ootas ta seal Peterburi kiirrongilt tulevaid reisijaid. Valitseja oli uuele härrale jaama kahe rakendiga vastu tulnud. Üks vanker oli pakkide jaoks, teine talle endale ja härrale.

Väike jaam, eeleelviimane sel maakonnalinna viival raudteeliinil, seisis kuidagi mahajäetuna rööpapaari kõrval, mis kulges läbi soiste niitude ja madala segametsa. Siit läks kõige lühem tee mõisa.

Andnud sulasele juhtnööre, kuidas too saaks rongi saabumisel kasulik olla (aga alles pärast seda, kui on vaadanud hobuste järele, kes võisid rongi tulles kartma lüüa – kõige tulisemad sõiduhobused, keda Drostenholmi tallist leida võis!), käis valitseja rööbastee ees edasi-tagasi ja kuulatas seni veel vaikset keskpäeva. Rongi polnud kuulda. Padriku metsas, valitseja lemmikmetsas, mida ta poleks mingil juhul vahetanud sajameetriste kuuskede ja tammedega riigimetsa vastu, käratsesid linnud. Rähn kuulutas ägeda põrinaga üle metsa, et tal polē veel kaasat, harakad ja pähkliräägud riidlesid, ilmselt mõne hea pesapaiga pärast, üks roolind söandas vahepeal kuuldekaugusse tulla, ja lähedalasuva üksiku kõrge puu otsas istus laulurästas ning lisas päevale oma pika lauluga tähendusrikkaid eelaimusi.

Kõik need linnud olid olemas ka Drostenholmis, aga seal ei kuulnud valitseja neid. Seal kumises tal pea hoopis teistsugustest laludest, eriti sel aastaajal. Täna oli teatud mõttes pühapäev, siin oli ta kaugel eemal oma kohustustest, nüüd oli tulekul hoopis uus, kaalukas otsus, kaalukam kui tavapärased – et kas jätta ristik sel aastal

kasvama või külvata rukist –, mille tarvis oli ju hulk vanu ja uusi reegleid, mis otsustamist kergendasid. Nüüd tuli hoopis otsustamisele, kas ta ise tahtis edasi kasvada või pidi millelegi muule maad andma. Täna tuleb uus härra vana valitseja juurde, kes oli oma endist härrat – Jumal õnnistagu teda! – ligi seitseteist aastat truult teeninud.

See oli vana Thomasson, kes oli detsembripäeva sombusel varahommikul ülestõusnutega tulevahetust pidanud. Käehaav, mille ta tookord sai, oli vahepeal ammu ära paranenud, endine jõud polnud käsivarde aga veel tagasi tulnud. Ega ta enam tulegi, oli doktor öelnud, lohutagu end sellega, et ka Saksa keisril olevat üks käsi nõrk ja teine tugev.

Keisril on vaja ainult kõva pead, oli Thomasson vastanud ühe eestlastelt laenatud kõnekäänuga, aga olla sellisel ajal valitseja sääraste rahvarämpsu üle...! Nojaa, niipalju oli selles käes veel jõudu küll, et sõrme kõverdada.

Doktor oli silmi pilgutanud ja üritanud Thomassoni käest välja uurida häid tedre ja metsise mängukohti. Seda, kus on kõige parem nepiparv, oleks ta ise võinud valitsejale rääkida, aga ta tahtis enne ära oodata, mismoodi uus mõisahärra eelmise kommetesse suhtub ja kas ta teda jahile kutsub. Kuna tundus, et nad süüvivad üha enam jahialadesse, mõtles valitseja, et nüüd oli näha, mis doktoril peas kummitas, niipea kui esimene päikesekiir välja ilmus: jaht, ei midagi muud peale jahi! Tema oli küll midagi muud mõelnud, kui väljendas lootust, et käsivarde jääb piisavalt jõudu, et saaks sõrme kõverdada. Suuri metsloomi tahtis ta jahtida! Nii oli ta seda mõelnud.

Suuri metsloomi? Kas ta oli mõne paikse karu jälile saanud?

Suuri metsloomi nagu detsembris. Esialgu nägi asi küll kahjuks selle järgi välja, et röövloomad jäid nende jahialale. Valitseja oli juba mõelnud selle peale, et teha kord üks ajujaht Vargla ja Drostenholmi metsades. Tal olid omad tunnistajad, kes talle paiksetest metsloomadest teatasid.

„Nagu detsembris...?" Doktor oli märgatavalt tõsinenud ja oma paljast pealage hõõrunud.

„Tundub, et need, kes kõrtsmiku ära tapsid, pesitsevad meie juures," ütles valitseja.

Arst tegi kohkunud näo ja kinnitas valitsejale, et too võib julgelt tema peale loota, kui tagaajamiseks läheb.

Aga sellest ei tahtnud valitseja kuuldagi. Ei, tema ei ole selle poolt, et sakslased nüüd ka veel ohtralt tulistavad, sest kõik kuulid, mis nad välja lasevad, tulevad neile endile ükskord tagasi. Mõisas oli neil praegu niigi piisavalt tegemist, et palumata külalisi endast eemale hoida. Vana öövaht rääkis talle, et oli viimasel kahel ööl näinud kedagi mõisahoone ees seismas, tema arvates oli see üks ja seesama mees, ilma püssita, niipalju kui ta aru sai, justnagu mingi jalutaja, kes piirdub vaatlemisega. Mis doktor sellest ka arvab? Ja kui valvur õisele jalutajale lähemale läks, kõndis too rahulikult edasi. Ta ei pannud jooksu, aga kuigi ta ei saanud oma tasasel sammul kuigi kaugele minna, oli ta korraga kadunud, nagu oleks maa ta alla neelanud. Koer polevat väljagi teinud, nagu olnuks see mingi viirastus! Muidugi tekitas uus härra omajagu elevust, see oli kindel. Eks valitsejal olnud omad allikad. Üleüldse ei tohiks end liiga kindlalt tunda!

„Mnjaa...!" Rohkem ei öelnud doktor sõnagi, kuigi ta näis märksa rohkem teadvat. Ent niipea, kui jutt läks uuele härrale, oli ta suu nagu hoiukarbi pilu. Uus härra ei olnud siitkandi vanahärradel kuigi armastatud jututeemaks, seda oli ta õige tihti märganud.

Nüüd kostis kaugusest rongi häält ja mõned inimesed olid perroonile tulnud. Kust kohast? Jumal ise teadis, kust! Valitseja oli valmis uskuma, et nad tulid metsast. Naised ja mehed, korvide ja nõudega, nagu kannaksid endaga toitu kaasas. Võib-olla tahtsid nad rongi kasutada linna sõitmiseks.

Vanal mehel polnud enam mahti selle üle mõtiskleda. Kuigi rongi lähenemisest andis veel pikka aega tunnistust vaid kauge tume mürin ja kuldnokad lähedalasuvatel puudel jätkasid tiibu lehvitades oma laulmist ja vilistamist, kõndis valitseja rahutult edasi-tagasi. Ta nägi välja, nagu oleks pühapäev tal täiesti peast pühitud. Ta mõõtis ümberolijaid peaaegu pahase pilguga ja hakkis oma suure ootuse väikesteks teejuppideks, edasi-tagasi, aina suuremas erutuses, mida lähemale mürin jõudis.

Ta oli möödunud nädalate jooksul sagedasti püüdnud uut mõisahärrat meelde tuletada ja ette kujutada, milline ta õieti välja nägi, pannes kõik kujutlused temast truult mundrisse. See pidas kindla peale paika. Nagu ka hea hobune, ratsapiits, saapad ja kannused. Ja edasi? Tema meelest sarnanesid ohvitserid üksteisega nagu neeger

neegriga. Neil kõigil olid ühesugused liigutused, eksitavalt sarnane kõneviis, samasugune kõnnak ja nüüd...

Nüüd sõitis rong jaama!

...nüüd nägi valitseja, kelle süda kloppis nii nagu vaid mõnel üksikul korral tema nooruses, suurt vaeva, et oma härrat ära tunda. Mitte et teised inimesed ümberringi oleksid sarnanenud härraga, kes rongi ainsast sinisest vagunist väljus, aga see pidi olema seesama mees, kes mõne kuu eest eskadroni eesotsas Drostenholmi mõisaõuele oli kihutanud! Kõik oli teisiti. Nägu ja hoiak – kõik kuulus hoopis teisele inimesele kui see, keda tema oma pelglikes kujutlustes oli näinud.

Valitseja sammus vaguni poole, mis veidike eemal lõpuks ometi seisma oli jäämas, aga valitsejaga koos hakkasid liikuma ka lähedalseisjad, kellele ta polnud enam mingit tähelepanu pööranud ega teinud seda nüüdki. Neil oli sama siht – tema härra, kuigi valitseja oli sel lühikesel teelõigul tolle lihast ja luust inimeseni enese teadmata järgnenud hoopis ühele pildile, mis oli silmapilkselt tema sisse pidama jäänud. Seda vaimusilmas tekkinud pilti saabujast poleks ta suutnud selgelt sõnastada ega oma mõtteid ja arvamusi selle kohta väljendada. Ta tajus vaid tõsidust selle otsivalt ringi vaatava mehe kitsal näol, tema ligipääsmatust, mis jättis mulje, nagu kavatseks ta pealetükkiva uudishimu viisakalt kõrvust mööda lasta ja teatavat laadi solvangud, mida enamik inimesi üldse ei märkagi, naeratusega endalt maha raputada. Vaatamata mehe noorusele oli valitseja valmis uskuma, et too on mingil seletamatul kombel lahutatud kõigest, mida kutsutakse rahvahulgaks. Mitte ainult oma seisusest tulenevalt, vaid kuidagi seletamatult, nagu seaks saatus ise midagi läbipääsmatut tema ja ümbritseva maailma vahele. See mees, kes tundus olevat väga vähese jutuga, näis alustavat alles siis, kui kära on vaibunud. Juba neil hetkedel heljus tema kohal mõistatuse loor, sest talle omane suursugusus mõjus mitte ainult vastandina tavalistele inimestele, kes tema vaguni poole tunglesid, vaid omaette jõu ja isikupärana.

Aeglaselt liikuv rong jäi lõplikult seisma, kui valitseja sinise vagunini oli jõudnud ja pisut kohmetult platvormil seisvat kogu tervitas. Ent kogu tema kohmetuse juures valdas teda korraga mingi meelteerksus – erksus, mille olid talle sisse kasvatanud lugematud hetked perutavate hobuste ja salakavalalt veorihmu maha viskavate

rehepeksumasinatega –, esimest korda tajus ta mingit ebamugavust või umbusklikkust oma selja taga. See juhtus samal hetkel, kui ta tundis, et inimesed teda ebaviisakalt nügisid ja ta sisse piirasid, nende kokkuvoolamine siia oli seda arusaamatum, et vaevalt nad end esimese klassi vagunis reisima asutasid. Valitseja pööras ümber ja nägi oma selja taga hämmastavalt palju nägusid. Et tere-tulemast-naeratus tema näolt silmapilkselt kadus, andes maad mornile valvsusele, seda ta ise ei teadnud. Mõne hetke vältel tundus talle, et lähemale trügivatel inimestel oli meelest läinud, miks tema siin vaguni ees seisis. Seda muudatust märkas ka saabuja, kes alles äsja peaaegu ei uskunud, et vanast, sakris, sõnaahtrast valitsejast, kellega ta tol detsembripäeval oli tutvunud, võinuks saada säärane esinduslik, hallineva habemega mees. Ka temani hoovas lähemale trügivast rahvamassist umbusku ja kuna ta toimuvat kõrgemalt märksa selgemini nägi, märkas ta ka, et väike inimeste rühm püüdis mitte kaotada kontakti valitsejaga.

Mida sellega plaanitseti, jäi talle ebaselgeks. Pikemalt mõtlemata, kiirel sammul, astus ta vagunitrepist alla, selle juurde, kes teda seal teiste vahele surutuna ja igast kandist ümber piiratuna ootas, olles sunnitud rongile aina lähemale minema, nii et Ovelackerile jäi vaevalt ruumi vagunist väljumiseks.

Sel hetkel sai valitsejal trügimisest villand. Ta pööras ümber ja käratas rahvale, et mida see peab tähendama ja hakaku aga astuma, ning rajas endale teed rahvahulka. Talle ei osutatud mingit vastupanu. Juba esimeste sõnade juures olid naised esiridades kisaga tagasi tõmbunud. Ämbrid, mida nad tassisid, kolksatasid üksteise vastu, nad tõstsid oma kompsud üles, nagu kardaksid, et need laiaks litsutakse, tervet rahvahulka näis valdavat võimetus otsustada, kuhupoole tuleks liikuda, kas vasakule või paremale – aga kulus vaid mõni hetk ja juba traavis rahvas tungeldes esimese vaguni poole, et sinna siseneda. Rüsinast pääsenud, nägid Ovelacker ja valitseja, et nad seisid suures loigus – vereloigus? jah, võib-olla – aga võib-olla ainult veripunases värviloigus. Valitseja läikivad saapad olid põlvini pritsmeid täis.

Kena kingitus, mõtles ta esiotsa vaid süütu pahameelega, ent mida enam ta vaatas loiku, millest ta ettevaatlikult, et ennast mitte veelgi rohkem ära määrida, välja astus, seda süngemaks tema nägu

muutus. Vahepeal oli rongi esimeses otsas asjaga ühele poole saadud ja suurte pakkide väljalaadimine, mis võttis rohkem aega kui kõikide reisijate sisenemine ja väljumine, oli lõppenud. Ka erutatud rahvahulk oli endale kusagil koha leidnud. Kui rong liikuma hakkas, seisid mõlemad mehed veel perroonil ja kavatsesid hakata tõlla juurde minema. See kõik oli röövinud valitsejalt kõnevõime. Äkitselt keeras ta ümber ja vaatas pikkamööda lahkuvale rongile järele. Ta märkas kogusid, kes end üle platvormiserva kallutasid ja karjusid midagi, mis kõlas nagu: „Timukas, timukas!" Ta kaalutles hetke, kas ei peaks rongi järgmises jaamas kinni pidama ja politseile teatama.

Timukas! Kas see oli ta nimi? Ta pilk riivas vargsi härra tõsist nägu. Kas timukas, nagu nood seal hüüdsid, nägi niimoodi välja? Ja tema – timukasulane? Kentsaka au sai tema elu endale saagiks. Ta peast käisid läbi mitmed mõtted. Tarbetu oleks olnud rong kinni pidada ja politseile teatada, et selle uudise uue härra tänase saabumise kohta sai välja lobiseda ainult mõisarahvas, kas siis pahaaimamatult või nimme, et seda etteastet esile kutsuda. Jäi mulje, et krahv polnud seda üldse sellena võtnud, mis ta oli, ja näis olevat loo õige ruttu unustanud. Need plekid tema saabastel, mida ta heinatuustiga hädapäraselt eemaldada üritas – jumala eest, see näis olevat päris ehtne veri, mida see jõuk neile jalge ette oli valanud. Timukas pidi veres seisma, selle vere mälestuseks, mille panid voolama tema enda otsused.

Valitseja vaatas tusaselt pealt, kuidas sulane, kes oli hakanud paari raudteelasega pakke vankrile laduma, vahepeal võimalust kasutas ja oma härrat tervitas. Ta astus krahvi juurde palju alandlikumalt ja kohtlasemalt, kui valitseja temast oleks arvanud, ja üritas härra kätt suudelda.

Äkitselt virgus valitseja võpatades oma mõtetest. Ta ei kuulunud inimeste hulka, kes suudavad korraga kahe-kolme asjaga tegelda. Mida krahv temast mõelda võis?

„Kõrgeauline härra," kuulis Ovelacker end ootamatult kõnetatavat, „kas hakkame sõitma?" Ja sel moel rebis valitseja omakorda katki Ovelackeri hämmastavalt pika mõtete keti.

Ta oli siis nüüd kohale jõudnud! Nii see kohalejõudmine käiski! Sellesse jaama, kus ta – ja oli see nüüd rahvajutt või tõde – tohtis iga

rongi kinni pidada ja igale rongile pisut hilineda, kusjuures rongil polnud lubatud ära sõita; sellesse äsja ära sõitnud rahvahulka, selle truualamliku, tubli mehe juurde siin, kes oli tema valitseja ja kelle suhtes ta oli raudselt veendunud, et ta pärines mõnest saksa maapastoraadist; nende kahe hea hobuse juurde (hobustele oli ta otsekohe lugupidamist avaldanud!), sellesse päeva...! Ühe ööga, lausa vägivaldse kiirusega suurte kauguste tagant, Nevski prospekti, Talvepalee ja Tsarskoje Selo atmosfäärist, siia sellele maailmast unustatud maalapikesele, ühe jaamahoone ette toodud – ta pidi viivu vaikselt seisatuma ning seda kõike enda ümber ja kohal vaatama ja kuulama. Veerevate rongirataste mürin oli ammu vaibunud. Ainult linnud, kuldnokad ja vindid, hakkasid taas laulma jaamahoonet ümbritsevatel puudel ja põõsastel. Tiibade plaginal pöördusid isatuvid tagasi oma ematuvide juurde, kes olid haudumas vene maitse kohaselt ohtrate puunikerdustega kaunistatud jaamahoone aknasimsil, ning alustasid seal oma tuhmikõlalist kudrutamist.

Kas nad peaksid sõitma hakkama? Muidugi, muidugi.

Võis olla keskpäev. Jaamahoone ühe toa aken oli lahti. Sellest kostis pottide-pannide kolinat, mis pidi küll terves ilmas kuulda olema. See mõjus vapustavalt koduselt ja pani ihaldama argipäeva ja selles lahustuva elu ühetaolisust ning kaduvust. Ühe teise akna taga võis näha paari nägu, mis punetasid pliidikuumusest või pikast magamisest. Nad vaatasid üksisilmi platsile, kus valitseja vankril sulast manitses, et katsugu ainult midagi ära kaotada! Siis võisid nad sõitma hakata. Aga enne – see võttis jälle pisut aega, sest vana Thomasson pidas vajalikuks asja oma „kõrgeaulisele härrale" natuke lähemalt selgitada –, enne pidi Ovelacker endale ümber võtma kerge sõidukasuka, mida ka kadunud parun Gilsen säärase ilmaga ikka oli eelistanud. Ja kerge värinaga, mis oli pigem mingi seesmine võbin, tõmbas Ovelacker surnu rõiva selga. Siis hakkasid nad lõpuks sõitma ja Ovelacker pidi endast eemale peletama uimasust ja unenäotunnet, mis tahtis teda enda valdusse haarata.

Et see tunne teda valdama kippus, selle pani ta oma öise poolärkvel, poolunes kihutamise ja äkilise keskkonnavahetuse arvele. Ja hiljem, kui see veel päevi püsis ja ta otsekui joobunuks muutis, pani ta selle

õhuvahetuse süüks. Aga kui see tunne lõpuks taandus, sedamööda, kuidas uus maailm usaldavalt tema poole pöördus, võis ta üksioleku tundidel mõelda, et seda, mis talle vastu kihutas, oli lihtsalt liiga palju, see pani pea ringi käima ja kohutas tegelikkuse eest unenägude valda, mille piiril sai nähtavaks ja tajutavaks vaid niipalju, kui vaim ja hing suutsid endasse ära mahutada. Teda valdas kummaline tunne, eriti esimestel kohalolekutundidel, et mitte miski sellest, mis tema ümber sündis, ei lahku temast enam, nii nagu mõni väga kallis inimene ka teispool aega ja ruumi lakkamatult tõendab oma olemasolu ja end mitmesugusel seletamatul moel avaldab: mõtetes, mis tema lummusesse pidama on jäänud, asjades, millele sai osaks ehk vaid üksainus pilk või puudutus temalt, kogu selles atmosfääris, mis teda veel pikka aega edasi laseb kesta. Õnneks oli valitseja nii hõivatud jaamas aset leidnud etteaste meenutamisega, et ootas kannatlikult oma mõisahärra pöördumist, tahtmata olla pealetükkiv. Tähelepanu, mida ta hobustele pidi pöörama, oli piisavalt suur, nii et ta vaikimine ei tundunud sunnitud ja muuga tegelemine solvav. „Timukas..." mõtles ta ühtesoodu. Peaaegu oleks see tal üle huulte lipsanud, sest üks tema vanu harjumusi oli ratsutades ja põldudel kõndides iseendaga rääkida. Timukas! Ja õige pea (see reetis ühe tema iseloomujoone, mis ta nii armastusväärseks tegi) täitis teda teadmine, et on tingimata tarvis asjad läbi mõelda ja vajalikud abinõud tarvitusele võtta, sest „kõrgeauline härra", nagu ta krahvi jätkuvalt kutsus (sest sellega järgis ta vana, pooleldi aupaklikku, pooleldi naljatlevat tava, mille vastu tema endisel peremehel vähimatki polnud), ei olnud hoomanud selle ülesastumise täit tõsidust ja oli täiesti pahaaimamatu. Ka Ovelackeri vaikimine selle koha pealt ainult tugevdas valitseja kavatsust võtta vastutus vabatahtlikult enda peale. Ja saabujale koitis vaikne, hall, eelaimusi täis päev, mis ulatus kaugele silmapiirini, päev põldude vahel, millest nad mööda sõitsid, päev metsades, niitudel ja soodes, päev lindude lauluga tee kohal ja üle tee sööstva lennuga – päev koos kõige sellega koitis tumeda loigu kohal, millesse Ovelacker täna oli astunud, kui ta oma jala esimest korda vana kodumaa pinnale toetas. Juba neil tundidel adus ta, et on oma elu isade maal rajanud süüle – või millelegi, mis paistab süüna sellele maale ja siin sündinuile. Eks see olnud haudade täitumatu veri, mis talle jalge ette valati, kui

ta tahtis siia pidama jääda ja siin valitsema hakata. Aga sel tunnil ei arvanud ta veel, et seda veresüüd ei saa kustutada, et see imendub maasse ja lämmatab iga kasvu ja edenemise, seda ei kummuta mõistmine ega leevenda arusaamine sellest, mida nõuab temalt ta kohus, see võib saada maa – tema maa! – osaks, anda maale värvi ja kibeda, vastiku leha ning et sellega läbi immutatud maapinnast võib tõusta tume aur, mis varjab tema eest päikese, mürgitab katkuvinega õhu, mida ta hingab, ähmastab pilgu, võõrutab inimesed temast ja röövib armastuse! Kõike seda mõista – ei, ainuüksi selle peadpööritava uue mõistmine, mis teda tormijooksuga oli vallutanud – oli raske! See jäine võõrus – ei, võõrastavalt unenäoline oli juba see kohusetäitmisest sündiv meelerahu, mis temas valitses, ja kuigi ta oli tundnud palavat soovi muutuda külalisest võõrustajaks, olid kõik soovid otsa saanud ja kogu see rõõmsameelne jõud, mille ta kaasa tõi, palgatud tundmatu teenistusse.

Hobused tuletasid talle meelde ratsakooli ja kasarmut. Aga kui pikka lõiku tema elust see meenutus ka ei hõlmanud, ei kestnud see kauem, kui tema pilk saatis hobuseid, nende imeliselt nõtket jooksu, laudjaid, pikki vabisevaid külgi, kaunist kaela ja trotslikult uhket peahoiakut. Nii tema pilgu ees kui ka taga ja kõrval, igal pool, kõigis neis kiirelt vahetuvates paikades oli tema tulevik, ja nüüd hakkas ta valitsejat küsitlema: nõudlikult, läbimõeldult ja järjekorras, nagu sõltuks sellest väga palju. Ja valitseja – seda poleks ta küll uneski võinud ette näha – jäi hetkeks vastusega kimpu.

Kas ka valitseja oli arvamusel, et ülesastumine jaamas oli hästi ettevalmistatud demonstratsioon? Ta mäletavat veel üsna hästi, et tookord, detsembris, korraldas maakonnalinna tapamaja patriootliku hoiatuse.

„Kõrgeauline härra," alustas valitseja, aga korraga tundus see pöördumine talle kohatu. Ta möönis, et mõtiskles selle üle kogu aeg ja imestas iga Ovelackeri vahemärkuse puhul, kuidas sai keegi nii pahaaimamatut nägu teha, kui ta paha sel määral läbi nägi.

Kas nüüd oli maha rahunetud? Milline oli inimeste meeleolu?

Valitseja ei suutnud kuidagi lõpetada. Ta lasi hobustel tükk aega sammu käia, et saaks paremini rääkida. Ja oma rääkimise viisiga võitis ta Ovelackeri südame. Ta ladus välja kõik mured, mida ta seni

üksi oli kandnud ja kordas aina, kui väga ta oli krahvi oodanud. Alguses, kõige pimedamal ajal, oleks ta mõnikord öösel peaaegu hulluks läinud, ta oli oma kümme korda üles tõusnud, sest ikka tundus talle, et toas oli kummaliselt valge. Kordagi ei saanud ta niimoodi voodisse heita, et poleks enne järele vaadanud, kas ait ja rehi, tallid ja küünid seisavad seal pimedana nagu kord ja kohus. Teisel ööl peale sõjaolukorra tühistamist oli kõrtsmik seda ilmselt uskuma jäänud. Kas ta mäletas veel kõrtsmikku? Tema nimi oli Svejneeks, Kristjan Svejneeks Karusilma kõrtsist, priske, härja kaelaga, õigupoolest üsna talumatu sell. Lätlane, pugejalikult viisakas ja kasuahne. Ta oli tookord linnas tunnistajaks.

Jah, Ovelacker mäletas teda, ja sedagi, et Haruzin teda ei talunud.

Sellest kõrtsmikust hakkaski kõik pihta. Tema ja ta kodakondsed leidsid peavarju naabertalus ja ootasid seal varakevadet, et saaks kõrtsi ülesehitamisega pihta hakata. Ükskord äratati nad öösel unest. Inimesed tulid akna taha ja nõudsid kõrtsmikku, et temaga rääkida. Kõrtsmik läks akna alla. Mis nad temast tahavad, mis see siis tähendab, keset ööd teda niimoodi ja... Naine – kõigest sellest kuuldi naise käest, sest ta rääkis sellest ülekuulamisel –, naine oli veel tahtnud oma meest hüüda, et tulgu akna alt ära, aga siis oli juba liiga hilja.

Kõrtsmik küsis, kes seal on. Naine rääkis pärast, et vastusest oli raske aru saada, aga väljas öeldi midagi säärast nagu „koer" või „koeras" või „Koiri" ja kõrtsmik kamandati akna juurde, kõrtsmik Kristjan Svejneeks ise... Siin ta on! Mis see siis olgu ja nii edasi... Siis kõlasid lasud. Lausa kogupauk. Ta oli silmapilkselt surma saanud. Mõrvarit ei leitud. Urjadnik tuli alles järgmisel hommikul ja selle talu inimeste seas valitses niisugune segadus, et need sellid võisid päris rahulikult ära minna. – Ja nüüd oli alanud kaevutaud. Pea mitte ühelgi neist, kes tookord linnas tunnistajana üles olid astunud, polnud enam õuel kaevu, millest sai kõlbulikku vett ammutada. Kõik kaevud olid aastateks rikutud neisse ööpimeduses valatud petrooleumiga. Mured näisid rõhuvat ka pastorit. Viimasel ajal oli ta iga Drostenholmi elaniku käest küsinud, millal uus mõisahärra tuleb. Valitseja ei teadnud, mis tal südamel oli, aga Drostenholmi härra oli ju olnud kiriku patroon ja mõningad asjad pidi pastor alati patrooniga läbi rääkima. Ehk ei

olnud seal midagi ohtlikku, aga kas oleks vana pastor nii tungivalt oodanud, kui asi oleks olnud tähtsusetu?

„Ja mis see „koer" või „koeras" pidi tähendama?" küsis Ovelacker, nagu ei tahaks ta midagi kahe silma vahele jätta.

Valitseja jahmus. „Ahsoo, see Koiri!" sõnas ta seejärel. Jah, esialgu tekkis kahtlus, et see oli üks teatud Koiri, kes seal akna taga seisis ja tulistas. Aga sellise kahtlusega võis küll ainult maakonnapolitsei lagedale tulla, sest kui oletada, et mõrvar kõigepealt end esitles ja seejärel tulistas...! Ei, see Koiri ei olnud mõrvar. Tema naine ja teenijatüdruk tunnistasid, et ta ei käinud sel õhtul üldse oma taluõuest kaugemal, ja kui kõvasti teda ülekuulamisel kolme päeva jooksul ka ei pinnitud, ei tahtnud ta omaks võtta ka seda, et oli kellegi kolmanda mõrvale ässitanud. Valitseja oli inimestelt, kes polnud veel usaldust tema vastu kaotanud, hoopis teistsugust juttu kuulnud. Kogu see koledus siin maakonnas oli kättemaks nende eest, kes detsembris süüdi mõisteti ja kättemaks tabas igaüht, kes tookord süüd tõendavaid tunnistusi oli andnud.

Kas see Koiri istus ikka veel kinni?

Ei, ta oli nüüd jälle vaba – ja vangist tulles oli ta veel veidram kui sinna minnes. Krahv mäletas ehk teda? Oli üks vana, habemega mees.

„Jah!" Jäi peaaegu mulje, et krahv tõrjus selgemad mälestused sellest vanast mehest tagasi. Jah, ta mäletas teda väga hästi! – Samal hetkel kerkis ta silme ette Vladimir Karlovitš Möller, nii elavalt nagu istunuks ta tema kõrval.

Aga väeosad olid linnast lahkunud?

Jah, mitte kaua aega tagasi. Nad liikusid Valka, kust nad pidi Peterburi saadetama. – Aga nüüd peaksid nad küll jälle pisut kiirust lisama!

Hobused läksid üle traavile, vestlus katkes, sest oli liiga vaevanõudev rataste kolinast üle rääkida. Ovelacker vaatas põlde. Lumi oli sulanud, sulavesi ära kuivanud, maa, mis kaua öökülmade käes kirvendanud, hakkas nüüd küpsema. Kevad saabus pärast pehmet talve varakult. Teeäärne sarapuupuhmastik, mille oksad kohati vastu vankrit käisid, lasi juba lendu rohelise tolmu pilvi, pilvi, mis näisid ühele kohale seisma jäävat, kui õhukeeris vankri taga neid enam

kaasa ei haaranud; nii tuulevaikne oli päev. Siis jõudis tee vanasse kõrgmetsa – Rae metsa, selgitas valitseja ja joonistas piitsaga laia poolkaare piki kuuskede ja kaskede müüri.

Rae mets...! Kuulda veel sedagi märksõna, millele ei järgnenud midagi, mitte midagi – üksnes pikk aeg täis mõtisklusi, mälestusi, oletusi, millega ta üksi oli – see võttis Ovelackerilt peaaegu kogu julguse. Kindlasti oleks valitseja talle paljustki rääkida osanud, sõidu ajal küll üksnes killukesi, aga tema ihaldas tervikut. Praegu polnud selleks sobiv aeg. Iga tund, mille vankri kodarad peeneks jahvatasid, oli kummaliselt kahepalgeline, meenutades midagi olnust, sarnanedes millegi möödunuga. Hobused traavisid – nii olid nad ka kord varem traavinud. Varesed sõudsid hallil taeval – tundus, et nad ei ole tollest ajast saadik paigalt liikunud. Puud ja põõsad olid sellest ajast peale vaid üheainsa öise tuulehoo ees paindunud. Ja kustpoolt tuli suur maantee, mis viis otse idast läände? Otsekui eilsest... Kolmekümne seitsmenda verstaposti juures – siin see seisiski – oli Möller mõisa poole ära keeranud. Mida lähemale nad Drostenholmile jõudsid, seda lähemale minevikust tuli detsembripäev ja mida lähemale ta tuli, seda enam hoovas Ovelackerisse tookordset kummalist kodusolekutunnet.

Ent minevik pidi heitma oma varju veel sügavamale sellesse päeva. Kui vanker mõisaõuele lähenes, kogunesid noorukesed karjapoisid ja sulaste pojad ühe lauda taha parve ning olid innukalt ametis millegi salajasega, mida vana hambutu linnutalitaja tumma umbusuga pealt vaatas. Ta söötis oma hoolealuseid, suurt hulka erinevaid linde; ja kohe pidi härra sisse sõitma – sündmus, mille ootuses elas terve mõis, sestpeale, kui valitseja teate oli saanud. Uus härra, aga sellel, et ta uus oli, polnud kaheksakümneaastase jaoks enam tähtsust. See oli kolmas, kelle valitsuse all ta elas ja teenis; elu ja teenimine tundsid ikka ainult „härrat". Kõik muutused siin ajalikus ilmas, ükskõik, kui kohutavad nad ka polnud – nagu eelmisel aastal –, olid vana naise jaoks veel vaid tühised kõrvalekaldumised igavikulisest seadusest, mis asetas nii isanda kui teenrid loomise algusesse. – Poisid askeldasid õhetavate nägude ja erutatud häältega lauda taga. Nad töötasid lubja ja suhkruga, odava kraamiga, mille nad olid kas ise kokku hoidnud või välja luninud ja tahtsid peoks midagi suurt püsti panna. Nad said ainult sellepärast nii segamatult ettevalmistusi teha, et sulased

ja toatüdrukud olid oma tubades ja seadsid end valitseja käsul härra pidulikuks vastuvõtuks korda.

Mõisas kihas elu, ent seda teadis üksnes valitseja, sest oma võimuka sõnaga oli ta kõikjal vallandanud nühkimise ja küürimise, pesemise ja puhastamise, harjamise ja tuulutamise – enne kui ta jaama sõitis. Seda ei juhtunud iga päev, et mõnda neist vanadest mõisatest saabus uus härra; kuigi, jumal teab, noil rahututel aegadel võis see väide ka valeks osutuda; sest maa paljudes mõisates asusid pärijad tuha ja varemete vahele elama. Räägiti, et Rael... Aga nüüd ei sõnagi Raest! Juba avaneski pilgule mõisa juurde viiv kõrge allee. Valitseja lasi hobustel viivuks sammu käia, et vankri lähenemist oleks piisavalt kaua näha. Nii oli ta seda mõelnud, sest sõiduplaani, mille järgi ootajad end rihtida oleksid saanud, polnud paraku olemas.

Seda ei juhtunud ju iga päev, ei! See võis kuhjuda ühele sajandile, aga teisel üldse mitte ette tulla ja täna oligi see ainus kord selles mõisas – kes teab kui pikaks ajaks! Kuidagi kandus see tunne üle kõigile inimestele. Tänasest võis valitseja tagasi pöörduda alluva seisusse, mis vastas tema meelelaadile paremini kui võimutäius kahe eest. Tal oli jälle härra, kellest ta lootis kõige paremat!

Ta heitis vaikivale mõisahärrale pilgu, mis tahtmatult põikas sinna, kuhu too üksisilmi vaatas.

„Jah," sõnas ta mõõdetult, „seal see ongi, kõrgeauline härra!"

Nende sõnade juures torkas Ovelackerile jälle kõrva veider pöördumine ja ta naeratas, lõbustatuna baroksest väljendist ja valitseja lihtsakoelisest uhkusest, kui ta osutas mõisale, mille härrastemajast püüdis pilk sel hetkel kinni kerge kuma – helenduse, mis lähtus fassaadi küünalsirgetelt sammastelt ja näis kõikjale puude ja põõsaste taha pidama jäävat.

Valitseja kohmetus ja tundis, et see pöördumine, mis oli üks tema ebatavalisemaid harjumusi, peab end uue mõisahärra puhul alles maksma panema. Ta hakkas ääri-veeri rääkima, et enamusel siitkandi mõisahärradel olevat teist laadi valitsejad. Truud ja tublid mehed, seda kindlasti, aga enamasti pärinesid nad eesti rahva hulgast ja olid end mõisas üles töötanud usaldusväärsetele kohtadele, kus olid sageli teeninud juba nende isad. Ükskõik, kuidas nende väline positsioon aja jooksul ka muutunud polnud – sisemine hoiak oma mõisahärra

suhtes erines vaevumärgatavalt nende märksa madalamal kohal teeninud isade omast... Kergemal toonil siirdus valitseja omaenda päritolu juurde. Tema isa oli olnud pastor Läänemaal... Ovelacker torkas vahele, et just nii ja mitte teisiti oligi ta seda ette kujutanud!

See muutis valitseja veel kohmetumaks, sest nüüd kahetses ta kõrvalepõiget iseenese kohta, mida ta oli vajalikuks pidanud. Ta... ta – häbenemine sobis hallipäisele mehele suurepäraselt – ta palub olla leebe oma iseärasuste suhtes, lõpetas ta, vihjates ebatavalisele pöördumisele, mida ta oli kasutanud kadunud vabahärraga läbi käies. Krahv võiks talle teatada oma soovidest, kui talle meeldiks muudatusi sisse viia. Sakslasena oli tal seni olnud teistsugune positsioon kui valitsejatel muidu.

Selles, kuidas too hallipäine mees esitas oma iseärasusi nagu seisuslikke vabadusi, oli mingit sihikindlat, isekat uhkust, ja kerges kimbatuses haaras Ovelacker tal käsivarrest ning kinnitas, et miski poleks talle meeldivam, kui võtta isiklikus suhtlemises üle kadunud vabahärra koht, nii headel kui halbadel päevadel.

„Headel ja halbadel päevadel! Olgu nii, kõrgeauline härra!" ütles valitseja ja kui esimeste paplite kõrged kroonid nende peade kohale laotusid, andsid nad teineteisele selle kinnituseks kätt.

„Vaadake...!" hüüdis vana mees, „vaadake, nüüd olete te kodus!" Ja ta ajas end kerge pidulikkusega sirgu ning tõmbas ohjad pingule. Hobused läksid ilma käskluseta traavile üle. Vankrirattad tekitasid kõval, siledaks sõidetud teel põriseva heli; hobuste kabjad plagisesid heledalt, nende lakad lehvisid, kaelad olid pisut kenus. Ja sel ajal, kui viimased ootusärevad inimesed ustest ja väravatest peaukse juurde kokku jooksid, sõitis vanker sirge traaviga väravast sisse, kahe hiiglasliku, kõrge lubjakivitahuka vahelt läbi, otse mõisahoone ette, samal ajal hakkas väike salkkond halli habemega mehi, seljas rõivad, mis kergelt mundrit meenutasid, puhuma särama löödud jahisarvedest mürisevat signaali.

Ent samal silmapilgul kõmahtas läbi vaikse pärastlõuna metsik paugutamine.

Nagu sõjajumal – nii räägiti hiljem, kui legendid liikuma hakkasid –, nagu sõjajumal olevat krahv von Ovelacker Drostenholmi saabunud.

Aga kas sõjajumal oleks iial värahtanud mürina peale, mis temale vaid uhket elu peaks tähendama?

Vanker peatus, aga lähedusest kostis ikka veel pauk paugu järel. Valitseja jäi istuma ja vaatas hirmust kivinenuna sinnapoole, kust paugutamine kostis. „Kas inimestel on siin ikka veel relvi?" kuulis ta endalt küsitavat, aga ta ei andnud mingit vastust, ja niisama vähe kui ta kuulis seda küsimust, niisama vähe nägi ta ka salkkonda inimesi, kes seisis pidulikult üles rivistatult maja sissepääsu ees: sammaste all laial trepiplatvormil virtin oma abilistega, kõik säravalt valges nagu preestrinnade koor, vasakut ja paremat kätt, otsekui hardunud kogudus, mõisasulased ja toatüdrukud, sinisetriibulises kitlis meier oma kahe abilisega, viinapõletaja ja tema käealune, tallimees, kubjas, ka Mulda Kustas, elatanud mesinik ja aednik, üleüldse kõik, keda mõis toitis. Rangelt eraldatud salgakese moodustasid uhkes vormirõivas Vargla metsnikud ja metsavahid, ülemmetsnik ja mõlemad metsnikud – noored riigisakslased, kes olid alles mõne aasta eest Sileesia mägimetsad siinsete vastu vahetanud ja kes üritasid kohalikele tublidele metsavahtidele selgitada rangeid reegleid, mida krahv Schaffgotti metsades järgida tuli. Ka mürisev signaal oli ülemmetsniku idee. – Ehmatusest sugenenud vaikus kestis vaid mõni sekund, siis kargas valitseja istmelt ja taastas oma enesevalitsuse. Kas inimestel oli siin veel relvi? Ei, siin nad kõik seisid, relvitu tööarmee. Need olid poisikesed, see pagana kamp, omal algatusel.

Ent Ovelackeril oli tunne, et tal tuleb ka oma olemasolu pidulikel hetkedel elada olematuse sünge ähvarduse all. Ka kõige rõõmsamad seigad, mis toetasid tema elu reaalsust, nagu näiteks see äsjane nooruse rõõmusaluut, muutusid kahemõtteliseks ja moondusid möödunu kurvaks mälestusmärgiks. Sekundi murdosa vältel, kui valitsejagi istus hirmust tardununa, oli Ovelacker värisenud. Aga nüüd kõlasid paugud õiges tõlgenduses. Valitseja viskas ohjad ühe sulase kätte ja sai kõnevõime tagasi, nüüd võeti uus härra pidulikult vastu. Ülemiselt trepiastmelt tulid niksu tehes ja punastades teenijatüdrukud, virtin isiklikult ulatas tervituseks soola-leiba, nagu ida pool kombeks, ja tänu tema oskustele oli sellest lihtsast, siirast annist saanud riivitud mandlitega kaetud küpsetis, mis oli lausa pagarikunsti võrdkuju. Häbelikult punastades tunnistasid mõned tüdrukud

virtina lähedal oma osalust selles tema köögi imeteos. Poiste püssirohuvarudest lauda taga piisas parasjagu, et päevavalges tervitada naiste austusavaldust. Nüüd saabus platsile vaikus ja kohe seejärel asus parv väikesi uudistajaid, kes end sirelipõõsaste taha püüdsid peita, imetlema vankrit, hobuseid ja inimesi. Nad nägid ainult seda, kuidas päralejõudnud uus härra kõigile käe ulatas – tummalt, nagu neile tundus, aga nad lihtsalt ei kuulnud ta sõnu teiselt poolt rohuplatsi. Kõigepealt virtinale ja seejärel kõige usaldusväärsematele selle maja punastavatest preestrinnadest, kelle virtin nii võimuka käeviipega trepile lähemale käsutas, et see tema seni üles näidatud leebusega kuidagi kokku ei passinud. Ent siis sai sõna valitseja, kelle näol oli ilme, nagu peaks ta naissoost koduhaldjate tervitust täiesti ülearuseks asjaks. Mõisa tegid tähtsaks põllud ja metsad, tallid ja küünid, ja siin seisid nüüd need, kes mõisa teenisid, Vargla ülemmetsnik kõige ees, nagu oleks tal kõrgeim aukraad. Ta lõi kannad plaksatusega kokku. Nagu valitseja selgitas, oli ta detsembris olnud Varglas komandandiks.

„Just nii, härra krahv!" raporteeris ülemmetsnik põristades.

Seejärel metsnikud ja metsavahid, habemikud, kes olid jahisarved vastu püksisäärt toetanud ega teadnud, kas tuleks tervitada sõjaväelaslikult või vana kombe kohaselt müts maha võtta. Tauniva pilguga vaatas ülemmetsnik pealt, kuidas nad kord vana tava järgisid, kord käsku täitsid. Aga too Lihtsit oli armetult valesti puhunud!

Praegu – metsnik märkas seda vastikustundega –, praegu tilkus tema mõlkis sarv vaikselt ja järelejätmatult.

Nüüd aga tegi sügavalt kraapjalga viinapõletaja, kes oli oma töökohast ilma jäänud ja jäeti teenistusse selleks, et ta tulekahjupaigas koristustööde järele vaataks ja kui uus viinakoda valmis, masinate ülespanemist jälgiks. Ovelacker ütles talle, et küllap ta saab varsti mõne teise töö kui varemetes tuhnimine, mida ta seni oli teinud, ja viinapõletaja nägu lõi ülimas kohusetruuduses särama.

Meierile polnud niisugust õnnetust osaks saanud nagu viinapõletajale. Ta seisis loiult otsekui aeglaselt nirisev koor ja tegi kohmaka kummarduse. Aga valitseja kinnitas uuele härrale, et tema juust olevat kuulus üle terve maakonna ja kadunud parun oli paaril korral rääkinud, et kihelkonna koosolekutel olid mitmed härrad möödaminnes

uurinud, ega meier endale Drostenholmis matusepaika ole ostnud. Valitseja saksakeelset jutustust ja kiidulaulu kuulava mõisahärra aina helgemaks muutuva näoilme peale läks ka meieri esiotsa tuim nägu rõõmsamaks ja kui valitseja oli lõpetanud, vaatasid härra ja tema meier teineteisele särasilmi otsa – see oli vanade, mõisaga sajandeid seotud sulaste rivi silmis kõige rõõmsam tähesära ja nad tegid jalgu kraapsates lohinal kummarduse ning otsisid oma habetunud suuga härra kätt. Varruka nad ikka leidsid.

Inimesi oli valitsejal kokku sadakond, aga ükskord sai terve see armee tervitatud. Noorsoole sirelipõõsaste taha saatis vana mees vahepeal rusikaga viibutades pilgu, mis nägi küll kuri välja, aga polnud mõeldud kuigi tõsiselt, ja härra lehvitas seda märgates nii lahkelt kaasa, et heki sees ja taga hakati sabistama, justkui istuks seal – nagu talviti – sadadesse ulatuv varblaseparv. Härra astus üles mööda treppi, kus metsnik talle Vargla vägesid tutvustas ja virtin näost punetades ootas. Valitseja järgnes talle.

Ovelacker lausus pisut vaiksemalt, kui härrad sel maal üldiselt kõnelesid, et nüüd jääb tal vaid loota, et nad hakkavad üksteisega hästi läbi saama. Metsnik raporteeris, et soovib seda kogu südamest; virtin ütles seda sosinal nagu laulatuse „jah"-sõna; valitseja oli oma sõna juba tee peal öelnud. Seejärel jõudis järg kõigi trepil seisjateni, kes nende lootustega ühinesid.

Nüüd palus valitseja luba öelda inimestele kõik mis vaja nende endi keeles, nagu kombeks oli. Vene keelest nad suurt aru ei saanud ja see polnud ka kunagi mõisa keeleks olnud, lisas ta tarbetu pidulikkusega; saksa keelest pole neil tarvis aru saada, selgitas ta naeratades; kõige parema meelega kuulasid nad oma emakeelt. Krahv ei keeldu ju ka kombekohasest, päeva tähtsuse väärilisest moonast. Nagu ta oletas (ta mitte ainult ei oletanud, ta teadis seda!), oli virtin omal viisil kõige vajaliku eest hoolt kandnud – lihtrahva köögis, arvas ta.

„Ka härraste köögis!" lisas virtin valitsejale pooleldi laitvalt ning heitis krahvile aukartliku pilgu.

Öelgu aga kõik, mis öelda tuleb, nii südamlikult ja nii nõudlikult, kui ta ise heaks arvab. Kõik jääb vanaviisi, ka rahvale ettenähtud moona osas – ja ma loodan, et ka meie osas, lisas Ovelacker virtinale võluva leebusega, tehes umbropsu kerge käeviipe, nii et igaüks võis

tunda, et see käis tema kohta. Ja vanapoolse piiga vaimustuses, metsniku säravas näos, toatüdrukute rumalavõitu häbelikkuses ja arusaamatus tundes, et see käis nende kohta, metsavahtide muheluses, kuigi nende habe värises ja nad muhelesid ainult sellepärast, et ülemmetsniku nägu säras – kõigis nendes süütutes pisiasjades, mille põhjustas tema pigem kohmetu kui enesekindel märkus, tundis Ovelacker oma olemasolu jälle ahvatlevalt kindlana pärast ähvardust, mis veidi aja eest neid pauke kuuldes ta kõrvus oli kaikunud. Ja kui valitseja nüüd temast vasakut kätt rääkima hakkas – keeles, mida ta ei mõistnud – ja mehed ning naised liikumatult üles tema poole vaatasid, kõige vanemad aegajalt huuli liigutades, nagu loeksid nad valitseja suult sõnu, mida ta lausus, seisis Ovelacker justkui aegade vahel. Ta vaatas platsi ja inimesi, maju, mille paiknemise tähendust ja korda ei olnud talle veel avaldatud ning puid ja põõsaid nagu sajandite tagant kohale ilmunu, pooleldi nagu külaline ja pooleldi nagu asutaja. Aga see, mida ta praegu nägi, oli juba ükskord enne tema silmade ees salamisi kuju võtnud, pime talv lasus mineviku ähmaste piirjoonte ja oleviku kirkuse vahel.

Nüüd oli aimata, et valitseja jutt hakkas lõpule jõudma ja metsavahid nühkisid juba oma jahisarvi kõhklevalt vastu reit. Ülemmetsnik noogutas neile, nad tõstsid pillid ja surusid need habet kõrvale lükates suule. Luust ja lihast läbikäiva sarvehüüu saatel tõstis valitseja parema käe ja tõi kuuldavale kolmekordse „elagu" uue mõisahärra auks, millega rahvahulk trepi ees ja tüdrukud vasakul sammaste all mitmehäälselt ühinesid. Metsniku kurvastuseks tõusis jahisarvede heli niisama paljude eri kõrgusteni, kui oli habetunud puhujaid temast paremat kätt.

Kas tuli see vaiksest, eelaimusi täis päevast või tema enda tundlikust seisundist, aga Ovelackeri jaoks kaikus õhk ka siis veel, kui puhujad olid oma sarved ammuilma ära pannud ja äsja „elagu" hüüdnud rahvahulk majadekobara vahele laiali pudenes. Toatüdrukud olid nagu mingi kihistav ja sosistav saba majja volksanud. Nad polnud silmitsenud mitte ainult oma härrat, vaid ka nii mõndki tema alamatest. Tüdrukute eesotsas marssis virtin ja valitseja täheldas taas, et majapidajanna oskas suurepäraselt leebekest mängida. Kui krahv teda

kord köögis kuuleks! – Trepile olid jäänud vaid mõisahärra, valitseja ja metsnik. Varjamatu rahuldustundega võttis valitseja vastu tänu suurejoonelise vastuvõtu eest, mille ta oli korraldanud. „Justnagu valitsevale vürstile," sõnas Ovelacker naljatades. Seda krahv oligi, leidis vana mees, ja inimesed pidid seda tajuma, vallavabariikide aeg oli möödas. Kahjuks polnud veel möödas valitsevaid vürste ähvardavad ohud, kibeles metsnik esimese uudisena teatama, et kõigutada valitseja enesekindlust. Tal olevat metsa kohta igasuguseid ebameeldivusi jutustada. Seal elati ja polnud kuigi lihtne nendele elupaikadele ligi pääseda. Kui krahv on pisut ringi vaadanud ja sisse elanud, siis ta paluks luba sellest ette kanda.

Valitseja sõnas, et niipalju kui tema virtinat ja tolle auahnust tunneb, on krahv nüüd täiesti tema piitsa all. Kindlasti ei pane ta seda virtinale pärast pikka reisi pahaks.

Teadupärast olevat Ovelackeri reis valitseja ja metsniku omast ju õige pisut pikem. Seepärast palus ta neil täna oma külaliseks olla. Ta ise võis end siin täna rohkem külalisena tunda kui nemad, kuigi ta polnud siin mitte päris tundmatu, nagu nad teadsid. Ja heitnud kahetseva pilgu vaikseks ning tühjaks jäänud muruplatsile maja ees – nagu tundus – astus ta oma saatuse tulevasse elupaika.

Majja.

Esimene asi mida Ovelackeri pilk märkas, oli see, et hallis seisvate suurte kappide uksed olid täna kinni. Tema mälus olid hiiglaslikud panipaigad lahti ja sisu tolknes neist välja nagu sisikond lahtilõigatud kõhust.

Maja. Rohkem kui lihtsalt elupaik. Maja, nagu vanasti öeldi maja kohta üldse või kindlusmaja kohta, millesse metsikule maale tunginud rüütlid elama olid asunud. Maja, mille välimus ja sisemus andsid oma elanike elutunnetusest, elutingimustest, õigustest ja kohustustest hoopis rohkem teada kui majad üldiselt. Maja, mis külitas öösel pimeduses nagu Noa laev maa ja taeva vahel, ilma ühegi naabrita – nagu Ovelacker kord oli kogenud. See maja pakkus kaitset nii välise ja sisemise pimeduse, üksinduse, võõraste ja ohu vastu. Tema vastupidavuses oli sajanditepikkust uhkust, tema rikkuses teadlikku üleolekut argisest, tema ruumikuses oli plaanipära, mis arvestab mitme põlvkonnaga ja tema lihtsuses veel kerge meenutus sellest,

et siin elanute esivanemad puhkasid kunagi vaid hobuse seljas ja laagrilõkke ääres. See oli maja kõikide majade jaoks siin maanurgas, vaikne, uhke ja teadlik sellest, et kõik vaatasid tema poole ootuses ja lootuses, viha, kadeduse ja armastusega. Portikuse sambarida maja esiküljel näis tahtvat osutada sellele, et siin kõrgub kultuuri ja vormitäiuse kodupaik kui teadvustatud härrandlikkus, sarnanedes templiga, mis uue klassitsismi mõõtude ja välisilme varjus kandis endas Saksamaa südamest pärit kristliku idealismi sõnumit, nii nagu toomkirikutes ja altaritel hoiti kunagi alal neitsist Jumalaema õnnistust. See maja ehitati ühel õnnelikul aastakümnel 19. sajandi algul, kui siin kõik see, mis lähtus Saksamaa võimsast ehitusmeistrite koolist, rangelt ja üdini ümber mõeldi ning ümber kujundati, ja ta pidi häbenema hiljem maad võtnud allakäiku, seda peidetud sära, mis enam kunagi maksvusele ei pääsenud.

See, kes nüüd neisse ruumidesse sisenes, tajus, et kõik siin oli mitmete sugupõlvede omandus. Kui see maja valmis sai, lahkusid Ovelackeri esivanemad oma majast ja asusid õukonna teenistusse, lääniteenistusse läänistatud elualadel.

Hall, millest läks lai trepp üles teisele korrusele, vasakut kätt mõisahärra „kabinet", siis „saal", salong, söögituba, mille avar, lahtine terrass ulatus pargi kohale, kus roostunud, laisalt loksuva veega rohekad tiigid paistsid nii tumedad, nagu võiks öö neist üles kerkida. Parema majapoole võttis enda alla köök ja mitmesugused kõrvalruumid härrastele ja teenijaskonnale. Ülemisel korrusel paiknesid kõik ruumid hiigelsuure raamatukogu ümber, mille pikk põhjapoolne aknarida kulges juba pargipuude latvade kõrgusel. Siin üleval oli niipalju tube ja niipalju mälestusi neist, kes seal kunagi alaliste elanike või külalistena peavarju olid leidnud, et see mitmekesisus pidi igaühele selgeks tegema, kuivõrd iseenda peale lootev, aga samas ka härrandlik oli siinne elu, koondades enese ümber kõik, mida kogukonnad, linnad ja riigid loovad tavaliselt oma elanikele ühiseks kasutamiseks.

Lõunapoolse majakülje akendest võis näha tervet mõisa, seda kääbusriiki üksi kesk põlde ja tumedalt sinendavaid metsi, rohkearvulisi, kord lähemal, kord kaugemal asuvaid, silme eest kirjuks võtvaid sindli- ja õlgkatuseid ning põllukivist müüre, mille kohta valitseja selgitas, kes nende taga elasid. Peasissekäigu esise muruplatsi äärde

poolringis istutatud sireliheki taga asusid aidad ja vankrikuurid saalide ja mitut masti vankritega ning tisleritöökoda. Majapidamise südda jäi vasakule poole alleed, mis suundus nöörsirgelt mõisahooneni. Seal oli karjaõu, vägev nelinurk sooheinamaadele viivate karjaväravate ja hobusekopliga, laut, kus nuumati pulle, mis hiljem Peterburi nälga kustutasid, nii tööhobuste kui ka ratsa- ja veohobuste tall, suur ait, viljasalv, sepikoda, sealaudad ja – küll väga kokkukuivanud – lambakari, heinaküün, meierei ja eemal, kõigest muust kaugemal, kuivati ja rehi. Paremat kätt pargiserval, ühes vaikses nurgakeses nagu omaette suursugune riik, asus aed kahe triiphoone ja juurvilja- ning puuviljaaiaga, kus seisis väike mesipuude linnak, keda valitses – järgmisena mesilasema järel – tark Mulda Kustas, aednik ja mesinik. Viinakoja varemed ja siin töötavate inimeste elupaigad neist akendest enam ei paistnud. Valitseja pikk ühekorruseline maja kuue sambaga, mille ümber väändus nii tihe viinapuuväädistik, et suvel muutus tuba hämaraks, paiknes pargi pikiservas viinakoja vastas. Ja kuna plats, kus viinakoda varem oli seisnud, oli nüüd täiesti tühi – välja arvatud väike kividest nelinurk, mis varemetest päästeti ja mida sai ära kasutada uue hoone ehitamisel, avanes takistamatu vaade väikesele sulastekülale ning viinapõletaja ja meieri majale, samuti tolle ametniku majale, kes ühes mõisahoone kõrvalruumis, millel oli läänepoolses viilseinas eraldi sissepääs, päevast päeva kogu selle mitmeharulise tegevuse kohta raamatut ja arvet pidas – vaade ulatus viinakoja tiigi äärse lindlani välja, seal seisis ka hütt, mis kuulus vanale Kadrile, kes oli kodus kõiges, mis ujus või lendas või sibles. Ent mõisariik ulatus veelgi kaugemale. Olid olemas sulastemajad – väikesed omaette talud –, mille kadunud vabahärra lasi ehitada oma kõige tublimatele ja truumatele inimestele. Need jäid mõisa põhjapoolse sissesõidutee ja alla randa kulgeva metsaveere vahele. Asuda kunagi ühte neist taludest elama või saada mõne juurdeehitatava talu peremeheks oli küllap kõigi nende auahneks sooviks, kes praegu veel viinakoja taga külas elasid. Valitseja teadis rääkida, et vana vabahärra oli mõelnud kõik oma inimesed aja jooksul niimoodi ümber kolida ja sulaste elupaigad päris ära kaotada, meenutasid ju need pikad, ühekorruselised, lagunevad, kitsaste akendega põllukividest kasarmud liialt suurte linnade töölismaju. Teisele poole

idapoolset lodumetsa, millest läks läbi kirikutee, jäi kahe või kolme versta kaugusele Drostenholmi küla. Ametniku tööruumi seinal rippus vana suur mõisakaart, „Liivimaa kubermangus, P... maakonnas, Drostenholmi Püha Mauritiuse kihelkonnas asuva Drostenholmi eramõisa põhikaart, mõõdetud, ära jaotatud ja kaardile kantud 1842. aastal vannutatud maamõõtja M. Eylandti poolt", millelt võis näha, et maa oli ära jaotatud mõisast lähtuvalt. Nii nagu ämblikuvõrgu iga niit viib ämblikuni välja, nii väljusid üksikute maa-alade piirid kiirtena mõisast. Külale kuulus nelinurkne maatükk, mis seisis kaardil otsekui elavast kooslusest kõrvale lükatud ja igaüks pidi nägema, et siin tegid põllunduses ajalugu mõisad, mitte külad nagu ehk mujal. Varglal oli oma kaart, rohelisega tähistatud metsanelinurk ja napp põllumaa, mis teenis ainult töölisi ja metsavahte; laheäärse küla elanikud olid enda tarbeks üles harinud mõned kitsad põlluribad, et oleks omapüütud silgu kõrvale kartulit võtta.

See oli siis mõis. 1250. aasta paiku, kui teda ajaloos esimest korda mainiti, kuulus ta maafoogt Kunradt Wekbrotile ja kahele teisele, kes omasid väikest osa suurest, neljakümne kuue adramaa suurusest Drostenholmi külast. Ordu võimu all läks küla järgmise ordu komtuurkonna kätte ja oli lauamõis. 1532 läänistati see Riia linna sündikusele Jost Klodtile. Rootsi valitsejad võtsid mõisa kõigepealt ära, aga andsid siis Jost Klodti pärijatele tagasi. 1585 pantis Rootsi kuningas selle Balthasar von Paikyllile; 1587 tuli pantkiri Hans von Scheidingule, kelle lese omandusse kinnitati Drostenholmi mõis aastal 1594. Tema poeg oli kuulus Rootsi ohvitser. – 1688 sai ka Drostenholmile osaks rootsi mõisadereduktsioon, ent mõis osteti uuesti välja pärija, härra ooberst Reinhold Johann von Scheidingu poolt. Temale järgnes omanikuna krahv von Reutern, aga vaid mõneks aastaks. 1739 oli mõis panditud kellelegi vabahärra von Rechenbergile ja too müüs selle härra Thomas von Dohlenile. Thomas von Dohleni tütre Marie abiellumisel vabahärra von Gilseniga sattus mõis 1792 Gilsenite suguvõsa valdusse. Enamik mõisa omanike vahetumise kohta käivatest dokumentidest oli Drostenholmi kirjalaekas alles, viimase selles pikas reas pidi notar esimesel külaskäigul oma pikkade kahvatute sõrmedega vanade juurde asetama: vabahärra von Gilseni testament kõikide pearaamatutesse sisse kantud muudatuste kohta,

mida ta oli lasknud vahepeal teha. Need puudutasid uut õigusjärgset omanikku, reservrittmeistrit krahv Nikolai von Ovelackerit. Ja sarnaselt oma eelkäijatega pidi temagi astuma Eestimaa rüütelkonda, sest kuigi Drostenholmi mõis ja Vargla karjamõis asetsesid kindlalt kahe Liivimaa provintsi piiril, jäi kolmas Gilsenite omanduses olev mõis, mis oli suure kauguse tõttu mõisate vahel aastakümneid rendile antud, Eestimaa piiridesse. See oli kaheksa ja poole adramaa suurune Oddersi mõis.

Õhtupoolikul, pärast kolmekesi võetud väikest einet, mille juures teenindasid kaks tüdrukut virtina isikliku valvsa pilgu all, ja pärast seda, kui metsnik oli lahkunud, et tagasi Varglasse ratsutada – tegi Ovelacker valitseja saatel esimese ringkäigu oma valdustes. Pakivanker, mis oli niipalju kauem teel olnud, veeres just sissekäigu ette.

Kevadine videvik kudus suurte majade vahele niisket ja halli võrku. Õuel sillerdasid hiigelsuured loigud, mis püsisid seal suveni välja. Viimased töölised käisid tallide ja küünide suurtest ustest sisse-välja. Lautade hämarusest kostis loomade hääli.

Kas siin kuskil võis veel vedeleda mõni relv, laadimisvarda ja määrdunud paberitükiga, mida polnud enam aega püssitorusse pista...? Näis, nagu otsiks Ovelackeri pilk maast midagi. Kui ta nägi töölisi, mõtles ta sellele, kui rahulikult nad kõndisid. Tookordne virvarr peaukse ees seisvate ohvitseride silme all – see kõik oli vaibunud. Üksnes temas endas kääris rahutus ja mingi umbusk selle rahumeelsuse suhtes, justkui oleks haav avanenud ja justkui voolaks täitumatu veri selle peale, kelle süül seda valati – nagu muistses legendis.

Ta ei suuda päris hästi mõista, et inimesed, kes teda siin täna nii sõbralikult tervitasid, ei ole tegelikult oma eluga rahul, ütles Ovelacker valitsejale, pööramata pilku katuseharjadelt, mis taeva taustal üha teravamalt välja joonistusid. See, et valitseja pidi eelnevate päevade jooksul inimestele palgatõusu ja naturaaltasu lisa kindlustama, et mõjutada neid pärast jüripäeva kohale jääma, andiski tunnistust sellest, et nad polnud rahul, hoolimata kõigist nende eelistest võrreldes teiste mõisate töölistega. Valitseja arvates oli see rahvas kohutavalt arvestav ja kasuahne, seda võis kinnitada igaüks, kes teda tundis. Nad kasutasid härrade õnnetust ära. Esiteks oli kevadeks

inimesi vaja, teiseks oli just õige aeg palganõudmisteks ja kolmandaks... „Nojah," katkestas ta poole pealt.

„Ja kolmandaks?" nõudis Ovelacker.

„Kolmandaks," lausus valitseja pärast väikest viivitust, „kolmandaks põhjendasid nad oma nõudmisi sellega, et seisavad teie teenistuses, kõrgeauline härra."

„Mida see peaks tähendama?"

„Võib-olla seda, et nad peavad uut härrat üheks eriti kardetavaks härraks või et..."

„Kuidas olen ma sellise kuulsuse ära teeninud?"

„Küllap... tänu detsembrist saadik toimuvale agitatsioonile," tähendas valitseja asjalikult.

„Ah nii!"

Valitsejale tundus, et mõisahärrale ei meeldiks sellest pikemalt kuulda. Ta pöördus minekule ja tahtis jututeemat vahetada. Siiski küsis krahv mõne aja pärast: „Te arvate, et inimestel ei ole mingeid muid põhjusi?"

Valitseja seisatus taas. Ta nägu muutus morniks.

„Võib ka olla – üks neist põhjendas seda mulle niimoodi –, et palgatõstmises näevad inimesed midagi kindlustuse taolist. Nad kardavad nimelt, et neile pannakse pahaks, kui nad siin vaguralt edasi teenivad. Ja kuna pahakspanemine on tänapäeval ikka seotud kuulide ja petrooleumi ja muu taolisega, tahtsid nad teatavat õnnetustekindlustust. Püssirohulaevadel pidavat ka kõrgemad palgad olema, ütles meie sepp mulle."

„Nii." – Jälle ainult see üks sõna. Vaikides tegi mõisahärra valitsejaga pika ringkäigu ja lasi endale ühtteist näidata ja selgitada. Majandusõues, mis oli juba mõisahoone aknast vaadates silme eest kirjuks võtnud, hakkas Ovelackeril veel enam silme ees virvendama ja videviku saabumine suurendas seda tunnet veelgi. Seal oli suur lehmalaut, kus käis parajasti viimane lüps ja kus kesk trampivaid, kette kõlistavaid ja pühkivaid loomi ning vahutavate piimajugade ühetoonilist muusikat istusid oma väikestel pinkidel lüpsinaised. Ent valitseja külvas segadust ka sellesse iseenesest üsna selgesse vaatepilti, alustades juttu loomade sünniaastatest, piimatoodangust, rasvasisaldusest, ühe või teise tõu haiguskindlusest – kuni Ovelacker talle sõbralikult vastu

hakkas ja ütles, et tänaseks aitab talle nii lehmadest kui ka sellest, et nad piima annavad. Hobuste juures tunneks ta end kindlamalt. Öelgu valitseja talle nüüd avameelselt, kas oma inimeste seas on tema arvates ebausaldusväärseid või selliseid, kes on seotud ässitajatega.

Kergelt jahmunud valitseja andis vastuseks, et rohkem või vähem on kõik ässitajatega seotud ja peale mõne üksiku, keda võib sõrmedel üles lugeda, on kõik ka ebausaldusväärsed. Ebausaldusväärne tähendas: ei olnud valmis ise midagi ette võtma, aga olid valmis laskma teistel midagi ette võtta. Seda oli detsember näidanud. Iseasi, kas siin võis end kindlalt tunda. Ta oli tahtnud sellest juba tee peal krahviga rääkida. Kindlamini võis end tunda revolvriga taskus ja ka siis mitte täielikult, sest nagu möödunud kuud on näidanud, pole veel ühtki sakslast avalikus võitluses tapetud. Ikka selja tagant. Seepärast palub ta krahvi tungivalt – hobused, kelle juurde nad olid jõudnud, lingutasid kõrvu ja ajasid need kikki, pruusates rahutult –, mitte ilal ilma relvata olla, ei päeval ega öösel. Enamasti tulistasid need kaabakad viletsalt, nii et pärast seda sai veel vähemasti tema terviseks juua. – Jah, siin nad siis seisavad, parimad terves maakonnas, seda võib ta rahulikult öelda. Kuidas talle see raudjas ruun meeldib? Tema nimi on Tom, valge laiguga laubal. See oli kadunud härra lemmik, ta istus hiilgavalt sadulas, oma aastatest hoolimata. Tom vaatas võõraid suurte sinakate silmadega ja küünitas korsates pead üle latrilaudade.

Rohkemaks kui hobuste silmitsemiseks ja keskusteluks nende kehaehituse, vanuse, vooruste ja puuduste, hindade ja haiguste, lühidalt – kõige selle üle, millest lehmade puhul loobuti, ei jätkunud enam päevavalgust. Kui nad tallist väljusid, oli juba peaaegu pime. Valitseja tüüris majandusõuest otsejoones oma maja poole, mille kuue samba ümber väändusid kahisedes veel lehtimata viinapuuväädid. Ja nüüd teeks talle rõõmu, kui krahv osutaks talle seda au ja astuks tema majja sisse ning võtaks vastu tema õe tervituse. Nii nagu valitseja tervet krahvi mõisa, nii juhtis õde kodus tema majapidamist, sestsaadik, kui õde varakult lesestununa linnast ära tema juurde kolis. Õemees oli olnud õpetaja Tallinna toomkoolis, õpetatud sell, kes avardas teadmisi putukate ja muu säärase maailmast nii mõnegi uue liigi võrra, aga lükkas tagasi iga kutse Tartusse.

Ovelacker leidis, et ta ei näe praegu kaugeltki nii välja, et võiks daame külastada. Ringkäik oli jätnud ta kingadele ja riietele kõige mitmekesisemaid jälgi.

Sellest polevat lugu, ega ta ise puhtam olnud, ja ega keegi seda tähele pannudki. Niikuinii tuli krahvil maal elades kõigi teiste härrade harjumused üle võtta ja riietuse osas sõdurlikkuse juurde tagasi pöörduda. Siin oli see omal kohal. Ka relvade mõttes, hahaa...! Ent nüüd palub ta osutada seda au. Ta tahtis krahvile esitleda parimat Liivimaa nalivkat, meenalivkat, milles vana vabahärra surnud teener oli olnud tõeline asjatundja.

Need surnud, need surnud. Kõikjal algas uus elu surnutega, näis see esimene päev tõendavat. Ja seda mitte ainult valitseja ning tema õe juures, kelle välimusest ja olekust võis aimata, et vana Thomasson pärines kodust, kus oli varjul märksa enam õrnust, kui tema oleku ja käitumise järgi arvata võinuks, ja mitte ainult magusa, raske meemahla toimel, mille üks kadunuke oli muutnud joovastavaks menetlusviisil, mida ta enam kellelegi reeta ei saanud – vaid ka õhtul hiljem, kui Ovelacker üle pimeda platsi mõisahoonesse tagasi läks, tundes end juba kodusemalt kui tulles.

Lõpuks ometi oli ta üksi. Valitseja oli ta ukseni saatnud ja pidi järgmisel hommikupoolikul jälle kohal olema. Kolmandale päevale määrati see, mida vana mees sõjanõukoguks nimetas ja kuhu oodati ka Vargla ülemmetsnikku.

Ovelacker oli üksi. Esimese sammuga ukse taga algas midagi, mida ta oleks tegelikult pidanud tajuma varem, midagi, mille eest ta innukalt majapidamisse süüvides salamisi oli põgenenud, midagi, mille ees teda valdas rõõmus pelg. Jõud, millega ta tahtis sellele vastu seista, oli rõõmus ja meeltmööda surnutele, kes veel selles majas viibisid. Ta tahtis nende hinge välja juhatada lootusrikkusega, millega ta siin nüüd alustada ja koduneda kavatses. Sest võib-olla vabanes kadunu temale määratud osast ainult seeläbi, et kõik temas sai endale uue käskija. Üksnes elu võis vabastada selle paiga vaimu ja kinni katta öö poole pööratud teise palge, niisamuti nagu iga tunniga kasvav noorkuu kallab oma valgust sellesse suuremasse pimedasse sõõri, mis seisab taevas ümber kitsa kuusirbi.

Selsamal tunnil, mil valitseja õde lausus oma väsinult tooliseljale nõjatunud vennale, et krahv tundub kuidagi kummaline, nagu ei tunneks ta end oma riietes hästi ja tema nägu on nagu rahutu veepind, aga üldiselt näib ta olevat kena inimene, kes oma ohvitserikuulsuse all ilmselt üsna kõvasti kannatab – selsamal tunnil kõndis Ovelacker aeglaselt läbi oma maja valgustatud tubade. Talle tundus, et ta oli seda kõndimist juba kord unes näinud. Ikka ja jälle jäi ta seisma ja silmitses üht-teist, kord vana gravüüri, millel rootslased Paldiski linna eest kõrget kontributsiooni nõudsid – väejuht laevas seismas, käsi võimukalt ette sirutatud, tema ees parda ääres murest murtud linnaisad peaaegu veeni kummardumas –, kord väikest nahaga kaetud kastikest, mida ta sugugi ei tahtnud avada ega järele vaadata, mis seal sees on. Võib-olla vistikaardid, võib-olla vaid mõrkjalt lõhnavad roosiõied. Akna taga valitses öö. See, et toad olid valgustatud, kuigi polnud näha ühtki hingelist, ja see, et nad olid valgustatud juba siis, kui ta tuli, tegi vaikse ootuse nende seinte vahel veelgi suuremaks ja salapärasemaks. Kõik tundus talle otsekui nõiutuna.

Siin oli saal... Esimesena, kõige ees läks Haruzin, hoides surnu peast suuri vaevu oma vasaku käe harali sõrmedega kinni; Möller ja Maklakov järgnesid talle. Siis astus teistest ruumidest lähemale üks võõras. Ta vaatas rongkäiku ja näis, nagu oleks ta ülemleitnandile mingi küsimuse esitanud, ent polnud võimalik aru saada, kas viimane talle vastas. Seistes vaikselt, pilk maas, lasi ta rongkäigul mööduda ja sammus siis hämmeldunud sõdurite vahelt, kes ei tahtnud kõrgemat härrat takistada, kuni akendeni, seisis siis seal tükk aega, nagu suudaks ta näha läbi ette tõmmatud kardinate... See oli olnud arst. Ovelacker mäletas seda stseeni eredamalt kui mistahes muud seika. Ta peaks nüüd mõnel päeval nii arsti kui ka pastori juurde sõitma ja mõlemaid külastama, samuti oma mõisaomanikest naabreid.

Seekord avanes uks takistamatult viimse vaksani. Keegi ei lebanud selle taga, ei, ka mitte paremat kätt tugitooli taga. Relvakapis olid jälle püssid, seal rippusid jahinoad ja jahitaskud, tundus, et keegi oli nende narmaid kamminud, need olid nii korras, justnagu muuseumis. Aga õhk oli raske ning lõhnas magusalt ja uimastavalt nagu kirstu ääres; terve maja oli seda lõhna täis, ja kui selles liiga kaua viibida, tekkis tunne, nagu surutaks oimukohtadele kaks tinarasket

plaati. Aga lambid ei tahmanud, klaasid olid terved. Nad särasid pidulikult, nagu lambid avalike altarite ees, neid ei kasutatud ühegi töö juures. Ja üks kahest: kas ta polnud seda esimesel ringkäigul märganud või ehitigi ruumid alles nüüd ära – kõikjal märkas ta värskeid lilli, tulpe, nartsisse ja hüatsinte, mille varajaste õite kohalolu elavdas lambituld.

Kindlasti lugeda... meenutas kirjutuslaua märkmik pärast surmagi. Nendele sõnadele järgnesid mitmete kirjanike ja õpetlaste nimed ning nende raamatute pealkirjad. Ja vana kirjutuslaualaeka intarsial, lausa elusana tunduvate väätide küljes rippus väike, juba koltunud foto, mis kujutas värsket hauakääbast lillede ja pärgade kuhja all ja ajutist puuristi, kõik värskes lumes. Ta pidi omaks võtma ka võõrad surmad, mis määrasid tema eelkäijate elusaatust.

Ei... see oli hajameelne viivitus, mille kütkesse ta pidama jäi, ei! Nii nägi teda üks teenijatüdruk, kes oli teda juba mitmest ruumist otsinud. Tal polnud julgust härrat kõnetada. Sest too seisis mustava ja peaaegu kehatuna lambivalgusest väljapoole jäävas hämaruses. Märganud tüdrukut, noogutas ta tummalt. Tüdruk kohkus ja veenis ennast, et on oma ülesande juba täitnud, sest parema meelega oleks ta ära läinud. Vali härra, kes oli niipalju inimesi surma mõistnud, oli kõikides natuke kõhedust tekitanud, enne kui ta kohale jõudis. Kui ta saabus, ei olnud temas midagi, mida peaks pelgama. Aga nüüd jälle... Ta oli nii üksi selles suures majas, aga eks seda olnud juba ka vabahärra – uus härra oli palju üksildasem, seda oli temast näha.

„Oh hoidku!" lausus valitseja, kes oli oma pika säärega saapad jalast tõmmanud ja uuris mõtliku pilguga punast plekki, mis neile täna oli ilmunud, „oh hoidku! Ma arvan, et ta ei tea mitte midagi! Esiteks ei kuule inimene, kelle kohta see käib, niisugustest asjadest mitte kunagi ja teiseks oli ta ju terve see aeg Peterburis!"

„Aga sa peaksid talle ütlema!" torkas õde vahele.

„Oh jah!" arvas vana mees kõhklevalt. „Eks ma öelnud talle juba täna üht-teist. Ainult et, neist asjust ei ole hea rääkida."

Valitseja leidis saabastelt palju punaseid pritsmeid, aga neist asjust ei rääkinud ta ka oma õega kuigi meelsasti. Kusagilt saaks õde seda mõne aja pärast kahtlemata teada, teeks talle etteheiteid, et ta midagi ei rääkinud ja kurdaks selle üle, kui ohtlik on elu maal. Nagu oleks

linnas kindlam! Riias rünnati neil päevil paari politseinikku öise patrullkäigu ajal, võeti neilt relvad, laaditi nad valmispandud vankrile, viidi nagu jahukotid linnaserva ja lasti seal maha. Samamoodi läks elatanud sakslasel, kes polnud ühele punaste lokkidega juudile piisavalt aupaklikult ruumi teinud. Kusagil mujal hakkasid töölised ja teenistujad jälle streikima. Räägiti ka, et duuma kavatses rahva nimel nõuda nende karistamist, kes rahvast sõjaseaduse ajal nii julmalt olid jälitanud. See pakkus nende mõisahärrale kõige kaunimaid väljavaateid. – Kell hakkas üheksa saama. Valitseja tahtis veel ringkäigu teha ja siis selle päevaga hüvasti jätta. Täna polnud veel korda läinud kahekordistada vahiposte, selle oli ta kindlalt kavva võtnud, tänasel ööl oli saatanal veel kerge mängu võita. Loodetavasti ei tea ta seda! Muidu ei saa valitseja sõba silmale. Homsest peaks vana Juhan ühe noorema endale abiks saama. Aga kelle? Kelle? Sellisel ajal oli inimestest puudus.

Niisuguste murede küüsis sammus valitseja üle öise mõisaõue ja murdis pead, kuni öövalvuri koer ta jalgade ümber keerlema hakkas, veel enne, kui vana Juhan ise nähtavale tuli. Olles pikalt-laialt ette kandnud, et kõik on korras, osutas ta mõisahoone kõrgele seinale, kus mõned aknad olid valged.

„Härra ei maga ka veel," ütles ta.

Ei, aga tal pole vaja sellega oma pead vaevata.

„Härra magab samas toas, kus vana härragi," lausus vanamees hooletult.

„Jah," vastas valitseja pärast mõningast järelemõtlemist, „kas sul on midagi selle vastu?"

„Ei, ei," pomises vanamees kõhatades.

Ent härra ise oli esimesel hetkel, kui virtin ta üles oli juhatanud ja kõik tema soovid ja harjumused kindlaks teinud, kerget kõhedust tundnud. See oli tuba, kuhu ta tookord detsembris läbi kõikide seinte raamatukogust nii sagedasti sisse oli vaadanud. Kas oli see majapidajanna lihtsameelsus või aastatepikkune kõigutamatu harjumus näha härrat siin ja ei kuskil mujal, või hoopis veider kinnihoidmine üleandmise tavast, kusjuures kõige järjepidevamalt antakse üle just neid tavasid, mis välistavad igasuguse üleandmise – aga majapidajanna lasi härra esimese aseme valmis seada

sinnasamasse, kus oli olnud kadunud vabahärra viimane? Esialgu polnud see miski muu kui harjumuspärane viisakus, mis pani Ovelackeri kõigi ettevalmistustega nõustuma; aga hiljem, kui ta jäi üksi ja kõndis edasi-tagasi kahe toa vahet, peatudes kord ühes, kord teises, ning silmitsedes neid ruume samaaegselt ka väljastpoolt, kuigi ta viibis nende sees, hiljem – kui ta magamistoas oma voodil istus, riietumistoas laua ees seisatus ja peeglisse vaatas ning lõpuks neist ruumidest välja raamatukokku läks, et seal mõned korrad raamaturiiulit silmitseda ja pimedate akende all seista – surus ta alla oma esimeste hetkede soovi lahutada end selle maja ajaloost. Ja kui ta end magamisasemel välja sirutas, sündis see vastumeelsuseta külmade linade vastu, alistudes kõigele, mis oli võib-olla juhus, võib-olla harjumusest kinnihoidmine või üksnes lihtsameelsus. Ja kõik ta mõtted ning tunded sel tunnil, enne kui ta tule ära kustutas, pöördusid taas üleandmise juurde. See näis sisaldavat kohustust end maha salata, nii suures kui ka väikses. Ta kuulutas selle teatava allaheitlikkusega praeguse aja seaduseks, sest aimas, et temas küpseb üks rõõmus isiklik seadus, nagu hoolikalt tuha all hoitud säde, sügavale iseendasse ja oma tulevikku peidetud.

Need, kes teda järgnevatel päevadel nägid – need olid ikka ühed ja samad: valitseja, metsnik ja mõned teised mõisaametnikud –, ei aimanud sellest mahavaikitud küpsemisest midagi. Kõik leidsid lihtsalt, et uus härra on imetlusväärselt kiiresti uude keskkonda ja uutesse ülesannetesse sisse elanud. Valitsejal polnud kordagi vaja hommikuseks ettekandeks mõisahoonesse tulla; härra tuli juba enne tema juurde talli või sinna, kus ta parasjagu oli. Siis saduldati hobused, mõisahoonest toodi ratsaväesadul, millest krahv polnud raatsinud lahkuda, ja pandi selga Tomile, kes võttis selle vastu tantsiskledes, nagu aimaks ta midagi uut. Ja siis ratsutasid härra ja téma valitseja minema ning tulid tagasi alles ennelõunal. Nad ratsutasid läbi mõisamaade, üle üksikute põldude; nad tulid sadulast maha ja katsusid järele, mis seisus oli oras ja kui niiske ning külm oli veel põllupind. Nad ratsutasid üles veski juurde ja alla randa, kus lagunevad jääpangad lahte sisse surusid – hallid, peaaegu mustjad, sama tooni nagu laava ja samamoodi taignaselt mullitavad, kaugemal, metsaste saar-

te tuulevarju jäävatel liivaseljandikel laulsid aga sajad nähtamatud luiged, nagu heliseksid mere kohal kõik püha Moskva kellad. Kohmetult ja pelglikult möödusid ringkäiku tegevad piirivalvurid mõlemast ratsanikust. Sestsaadik kui valitseja, kelle nad kord häbiväärselt hätta jätsid, endale selle uue härra sai, poleks neil midagi selle vastu olnud, kui valitseja selle päeva ära oleks unustanud. Nad märkasid süütundega, et mõlemad peatasid oma hobuse ja vaatasid neile pikalt järele. Aga mitte nemad ei olnud kutsunud esile seda seismajäämist. Ovelackeri pilk süüvis rannajoonde kõigi tema soppide ja tippudega, üksikute rannaäärsete mändidega, väikese tuletorniga, mis näitas laevadele teed Drostenholmi, kahe saarega, mis sulgesid lahe põhja poolt: üks terve ranna ulatuses metsaga kaetud kõrgendik, teine vaid madal, tuultes undav rahu üheainsa kõvera puuga, nagu maalt näha võis – ent suurepärase karjamaaga, selgitas valitseja. Vargla sadama ümber asuva rannaküla rahvas kasutas juba vanast ajast õigust oma lambad suveks sinna viia. Seal on tohutul hulgal merelinde, ta julgeks arvata, et peaaegu kõik mõisahoone padjad on täidetud seal pesitsevate hahkade udusulgedega. Virtinat pole siin, sellepärast võib ta seda südamerahuga väita... Selle paradiisi nimi olevat Heinalaid ja metsane saar oli Metsalaid. Saksakeelseid nimesid neil polnud, aga eestikeelsed andsid täpselt edasi selle, mis neid eristas: ühel oli heinamaa ja teisel mets. Kas krahv nägi kaugel silmapiiril veel üht saart? Suur saar, siit vaadates tundus, nagu kõrguks keset seda vinnaga kaev? Krahv nägi saart.

See olevat Kõverlaid, saksa keeles Krugholm. See saar oli saksa keele jaoks piisavalt suur, seal elas kolm perekonda ja kõigil kolmel oli kõrtsipidamise õigus. See näis talle kummaline! Aga seal seisis tõepoolest kolm kõrtsi, see tähendab: kolm maja, milles elasid kalurid ja igaühel neist oli pakkuda õlut ja viina, riigi patendita muidugi, ning kohvi ja mis seal veel võidi tahta... Vana valitseja naeratas paljutähendavalt. Ja kõik laevnike jaoks, kes sealt möödusid – jah, tavaliselt. Mõnikord sõitis keegi sinna lihtsalt selleks, et end silmini täis juua. See saar asus kaugel avamerel purjekate tee ääres, suvel tuulevaikse ilmaga ei liikunud nood päevade ja ööde kaupa kohalt. Nemad siis käisidki seal Kõverlaiul. Ja mõnikord juhtus seal kentsakaid lugusid; nad juhtusid ja juhtuvad ilmselt veel praegugi... Aga justkui tahtes

mõista anda, et ta pole kohustatud neist ette kandma, sõnas ta hobust edasi juhtides: „Need ei kuulu mõisale!"

Mõisale kuulusid rannaäärne mets ja sellesse peidetud väikesed soised niidud, kus allikad enne lühikest teekonda mereni oma vee maapinnale välja pressisid, ja edasi sisemaa poole jäävad metsad ilusate mändide ja kuuskedega. Mõisale kuulus jõesuu sügavas lahes (veed, mis toitsid viinakoja tiiki ja voolasid laisalt läbi mõisapargi, olid lisa saanud põllult ja metsast tulevatest ojadest ja siin juba jõeks muutunud), ent talu, mille nimi oli Jõesuu, nagu selle kohta eesti keeles öeldakse, oli juba aastakümneid talunike omand. Juba vana taluperemehe isa, kes seal praegu elas, oli saanud rentnikust omanikuks. Need olid ausad, võib-olla pisut vagatsevad inimesed. Pikka aega, see tähendab, paar aastakümmet, ja enne „tema" aega, oli siin Drostenholmi pastori pahameeleks seisnud vennastekoguduse palvemaja. Nüüd seda seal enam ei olnud. Jüripäeval pidi Jõesuu talu peremees mõisa ilmuma, et oma renti ära maksta. Ta oli rentinud mõisalt ühe maatüki. Jüripäeval saab krahv näha üldse kõiki peremehi, kellel on mõisaga mingeid arveid klaarida – ja muidugi ka teisi. Nad tulid ikka veel kohale, kuigi neil polnud vaja renti maksta ega mingit kokkulepet sõlmida, midagi, mitte midagi. Aga kunagi oli neil kõigil mõisaga pistmist olnud ja sellepärast tulid nad aastast aastasse – muide, tihtipeale selleks, et küsida mõisahärralt nõu või lasta tal mõnd tüliküsimust lahendada, eriti vanad inimesed, kelle silmis mõisahärra veel kohtunik oli, sest protsessimine, ükskõik kui hullud nad muidu selle järele ka polnud, neelas palju raha. Mis protsessimisse puutus, siis arvas ta, et see maa on maailmas ainulaadne. Selle põhjuseks oli rahva isemeelsus, õiguse tagaajamine, pahatahtlikkus üksteise suhtes – oh jumal, see oli lausa kujuteldamatu, kui protsessimishimulised nad olid! Tegelikult sai igast eestlasest, kes tahtis end harida, advokaat. See istus neile. Kui ta kord juba advokaat oli, sai ta varsti millekski enamaks. Siis möllas ta oma protsessimishimu välja patriootlikes süüdistustes sakslaste vastu.

Nii sõitsid nad ratsa läbi ühel päeval ühe, teisel päeval teise suure kolmnurga ja lõpuks polnud ääretutel mõisamaadel, mida võis teatava suurejoonelisusega üheks vägevaks kolmnurgaks pidada, enam ühtki nurka, kus nad käinud poleks. Ent selle päevani jõudmine võttis

üpris palju aega. Vahele tuli külaskäike, mõnel päeval ei mindudki üldse ratsutama, vaid tehti pikk kontrollkäik mõisa tallides ja kuurides, aitades ja töökodades. Mitte kõige viimases järjekorras määras päeva ära ka ilm, nii välise kui ka sisemise päeva ja selle, mida väline sisemisele ja sisemine välisele andis. Ja kuna välise ja sisemise päeva vahel toimus see vaikiv andmine ja võtmine, sarnanedes kaaludega, mille kausse nähtamatu käsi tasakaalu hoidmiseks täidab –, talitses krahv pidevalt vaevumärgatavat kõikumist. Näis, et tema loomus ei tunne tõuse ega langusi, keegi polnud teda veel karjumas kuulnud. Ja ometi oli kurjadest kuuldustest äraheidutatud mõisarahvas oodanud mingit luupainajalikku, kiuslikku ja riiakat parunit. Erakordne oli tema juures pigem naeratus, kord ja tõsidus, mis kõneles millestki meelerahu taolisest.

Tõsine ja mingil raskesti seletataval moel ettevaatlik, seltsiv tõenäoliselt küll pigem hea kasvatuse tõttu kui kalduvusest seltsivusele, aga mitte kalk teistega läbikäimises, ei, kalk kohe kindlasti mitte – nii hindasid Ovelackerit pastor ja tema kodakondsed, keda ta kolmandal päeval pärast saabumist külastas. Ja kui Ovelacker võrdles selle koguduse pastorit teiste pastoritega, keda ta oma elu jooksul oli tundma õppinud, leidis ta, et vanahärra Oerthenis oli palju enam vaimulikku maa-aadlikku kui mõnes auväärt papis. Pastori naine, kellele mees krahvi paraja pidulikkuse ja tseremoniaalsusega esitles, tundus kohe esimesel pilgul olevat üks iseäranis emaliku loomusega kena olend, silmatorkavalt sileda, kahvatu laubaga – laubaga, mille taga peatusid kõik muusad, et leida seal armastusküllane kodupaik heategevusliku kogudusetöö tarvis, mitte kõige viimasena muusika – ja sõbralike, rõõmsate silmadega. Tema sammudes oli mingit virkust, ta sõrmedest paistis hoolikus ja neis oli midagi läbi ja lõhki puhast ja head. Need olid inimesed, kes Ovelackerile kohe esimesest pilgust tohutult meeldima hakkasid, ja kuigi pastoriproua oli ilmselgelt daam ja pastor härra, tundis ta rõõmu nende kodukootusest.

Krahv ei saanud jälile, kas see oli harjumus, mille tõi kaasa amet, või olid need inimesed tõepoolest õnnistatud tundega, et nad on kogu aeg kolmekesi, sest Jumal võttis ikka kolmandana pastori kõnelustest osa. Jumala valitsemine, toimimine, eestkoste, viha, rahumeelsus, kõik see tuli pastori suust soravusega, mis andis tunnistust pigem

iseenesestmõistetavusest pidada Jumalat osaliseks ka kõige tühisemas, kui harjumusest teda mainida. Ovelacker oli vapustatud sellest usaldavusest, jäi mulje, et midagi piinlikku ei jää iial selle külge pidama, ja kui kirikhärra (nagu rahvas oma pastoreid kutsus) pikk rühikas kogu Ovelackeri vastas istus ja ta tähelepanu jumalakartlikus vestluses sellele otsekui tuulest punetavale, kikkhabemega näole kandus, samal ajal, kui pastoriproua mehe sõnades peituva väärikuse rõõmsal pilgul heaks kiitis – tulid Ovelackerile tahtmatult meelde lood Vanast Testamendist, kus jumalik maailma isand istus peavanematega telgis ja sõi õnnistatud vadakut ning pannkoogikujulist leiba, samal ajal, kui eemalt karjamaadelt kostis patriarhipoegade hüüd, kes ajasid tarandikku isa võimsaid karju.

Viisakas külastusaeg sai läbi. Ovelacker tahtis hüvasti jätta. Aga nüüd sai ta kinnitust sellele, et vaist polnud teda petnud, kui talle oli tundunud, et mõnest asjast kõneldes ei mõelnud pastor mitte selle asja peale, vaid valmistus juba järgmiseks. Mis ei paistnud just kõige õnnelikum olevat. Tema näolt võis välja lugeda veel suuremat tõsidust ja tema naise pilk oli lapselikult kohkunud. Ta teadis, mida mees nüüd mõisahärraga arutama hakkab. Et mehed saaks seda juttu vabamalt ajada, tõmbus ta viivuks eemale. Viimane, mida ta kõrv kohalejääjate jutust kinni püüdis, kõlas nagu pihiisa manitsus pihilisele. Pastor oli viinud jutu kohustustele, mille Drostenholmi uus omanik mõisaga koos üle võttis: kiriku patrooni kohustustele, kiriku-eestseisja ametikohale, nagu seda nüüd kutsuti, ja kurvad ajad olid kaasa toonud vajaduse otsekohe seda kaunist ametit pidama hakata. Sellest on nüüd veidi aega möödas, mitte palju, kaks nädalat ehk, kui ta ühel päeval selle kirja sai...

Pastor tõusis püsti, tõi mingi paberi ja ulatas selle Ovelackerile. Niikaua kui Ovelacker luges, ei vahetanud nad sõnagi. Kui Ovelacker paberi pastorile tagasi andis, sündis see sõnatult – kuni pastor naeratades küsis: „Lausa häbematus, kas pole?" Ja nagu ei suudaks ta seda, mida ta, näpitsprillid ninal, ometi juba mitu korda lugenud oli ja millest ta järgmisel pühapäeval pärast selle saamist oma koguduse jutlusel oli rääkinud, ikka veel päriselt uskuda, voltis ta paberi uuesti lahti ja silmitses seda ikka ja jälle pead raputades. See, mida ta käes hoidis, oli formular, millel oli isegi selle valmistanud trükikoja märge: „Mescha brahli" trükikoda. Vasakusse nurka oli märgitud

number, mille all ta ilmselt seisis registreerimiskaustas ja pealkiri oli ühkelt sõrendatud: „Üleskutse." Käsitsi oli tühjale kohale kujutatud: „Drostenholmi koguduse...", trükitult järgnes: „...pastorile", seejärel tuli nimi. Lühike teade ise oli trükitud. See kutsus vana pastorit üles „lõpetama langenud seltsimeeste ja vabadusvõitlejate hurjutamine" ja otsekohe pärast selle teate saamist oma „püha äri", kirik, kinni panna, kui ta ei taha valmis olla selleks, et tema suhtes tarvitatakse jõudu. Mõelgu mõnede nimeliselt ära toodud ametivendade peale! Kirjutisele oli alla kirjutanud balti võitlejate organisatsiooni grupp nimega „Dioskuurid" ja selle alla löödud templit ei tarvitsenuks ükski templivalmistaja häbeneda.

„Mida ütleb kogudus oma hingekarjase ähvardamise kohta?" küsis Ovelacker.

Vastus, mis pastoril tuli anda, näis osutuvat talle raskeks. Ta ei suutnud end sedavõrd kokku võtta, et viivitamatult vastata. „Vaadake, kallis krahv," lausus ta põiklevalt, „ma olen nüüd kakskümmend seitse aastat siin ametis olnud, jah, kokku tuleb kakskümmend seitse aastat..., seitsmekümne esimesel mind ordineeriti, jah..., ja nüüd, nüüd tundub mulle..., kohutav on seda viiekümne viie aastaselt taibata... nüüd arvan ma, et kõik on olnud asjata. Vanad inimesed on küll kiindunud ja truud, noortel on juba midagi sinu vastu ja kõige nooremad – jah, selle eest, et sa neilt leeritunnis karmilt usinust nõudsid, tasuvad nad nüüd kuulidega. Minu usaldusväärsed inimesed väidavad, et see, kes mulle tookord detsembris aknasse tulistas, oligi üks säärane solvunud leerilaps. Mida peaks selle peale ütlema? Kogudus... tuleb veel õnnelik olla, kui miski muu peale aknaklaasi katki ei lähe. Kogudus? Tollel on hirm. Nii on lood. Ta ei pruugi enam kirikusse tulla, sest tal on hirm, et läheb laskmiseks ja minu ametivennal naabruses on asi juba niikaugel, et inimesed kardavad armulauda, sest – te kujutlege vaid! – sest metsavennad levitavad kuuldust, et saksa pastorid segavad armulauaveini aeglaselt mõjuvat mürki, mis peab maarahva tasapisi välja suretama. Minu kirik oli täna pooltühi. Inimesed on nii leiged ja arad, välja arvatud mõned üksikud... Suur lõhe läheb nüüd ka läbi kiriku. Mõttetu on selle ees silmi sulgeda, kui mõnes kihelkonnas ehk valitsebki veel tugev üksmeel hingekarjase ja koguduse vahel. Ka siin on suur lõhe... ja teie ei saa seda parandada."

„Ja teie ei saa seda parandada!" Need olid otsitud, tühjad sõnad ja Ovelacker pööras pilgu kõrvale, et ei peaks pastori valet silmanähtavalt tema näolt lugema. Oma järellausega oli ta mõelnud midagi muud! „Ja kirik, mille patroon te olete, laguneb laiali!" oli ta teda säästes öelda tahtnud.

„Kas te loodaksite midagi sellest, kui patronaat Drostenholmi härralt kellegi teise kätte üle läheks?"

See vihje millelegi, mida ta üldse öelnud polnud, pani pastori kohmetuma. „Aga ma palun...!" tahtis ta alustada. „Ma ei taha kirikul tee peal ees seista," lisas Ovelacker. „Kui ma..."

„Aga niikaua, kui kirik siin on seisnud, on olnud traditsiooniks, et Drostenholmi härra on patroon!"

„Kas see poleks ohvrit väärt, kui kirik leiaks selle traditsiooni asemel paremad tulevikuväljavaated? Ma mõtlen, et kui mina tee peal ees seisan, siis..."

Korraga tajus pastor, et noor mõisahärra, kes esitas kõike nii väikese hääle- ja žestidekuluga, oli temast kaugelt üle.

„Seda mõtet pole mul küll veel tulnud, et... ma ei suudaks seda ette kujutada!" lausus ta väheveenvalt. – See mõte oli tal tulnud küll, jah, võib-olla mõru vastumeelsusega ja veendumuseta, et patronaadivahetus võiks midagi muuta.

„Kunagi olid mõisahärra ja preester üks ja sama inimene," tähendas pastor rohkem iseendale kui oma külalisele.

„Ent tookord oli mõlemal ühes isikus rohkem võimu, kui meil täna kahe peale kokku," sõnas Ovelacker naeratades. Pastor soostus temaga. „Rohkem võimu, jajah!"

„Ja teil oli tookord mõõk, härra pastor!"– „Mõõk? Minul?... Jajah!"

„Ja te olite veendunud, et Jumal saatis teid..."

Pastor heitis külalisele välkkiire pilgu.

„...et te seda mõõka tema auks tarvitaksite," jätkas külaline. „Aga nüüd öeldakse, nagu ma kuulnud olen: rahu iga hinna eest!"

„Jah, ainult rahu, rahu iga hinna eest."

„Iga hinna eest!" noogutas külaline. „Sellest vaatenurgast poleks patronaadi üleandmine ju liiga kõrge hind."

Niisuguse ootamatu pöörde peale läksid pastoril mõtted peas segi.

„Kui palju on selles koguduses sakslasi ja kuipalju eestlasi ning lätlasi?" tahtis krahv teada.

Pastor kahetses, et köstrit seal polnud. Too olevat sellistes asjades tema mälu.

Ovelacker tahtis just vahele torgata, et siis tuleks köster üles otsida, aga pastorile meenus, et provintsi aadressraamat, vana hea „Richter", jagas selle kohta teavet, ja kui ta oli hulk aega aadressraamatut lapanud, luges ta Ovelackerile arvud ette: koguduses viis rüütlimõisat, kokku kolmkümmend kaks sakslast ja kaks tuhat üheksasada nelikümmend kaks eestlast ning tuhat ükssada neli lätlast.

„Kolmkümmend kaks nelja tuhande vastu," kordas krahv sügava kahtlusega. Pastorile tundus see liigsena, ent korraga ei suutnud ta naeratust tagasi hoida, sest krahv lausus vastuvaidlematul toonil: „Sõjalisest seisukohast ei saa seal midagi ette võtta, ei õiget kaitsetki, rääkimata pealetungist. Kolmkümmend kaks nelja tuhande vastu...! Aga eks olnud ju mäletamata aegadest peale teada, et kõik suur ja kuulsusrikas oli Liivimaal ikka korda saadetud pigem käputäie meeste kui rahvahulkade poolt. Võib-olla selles ajaloolises järjepidevuses...?" Jah, pastor mäletas tollest ajast ka selliseid kuulsusrikkaid tegusid, detsembris oli ju üks maanõunik oma pojaga tervet kihelkonda ülekaalukate mässajate vastu kaitsnud, tõsi küll, healt positsioonilt soos... Kuidas suhtuks pastor sellesse, kui Ovelacker talle igal pühapäeval jumalateenistuse ajaks ühe relvastatud väesalga saadaks? Ta tahaks homme valitsejaga rääkida, kuidas seda annaks korraldada. Pastor mõistab, et tema üksi ei saa seda lubada, aga see peaks ju läbiviidav olema. Relvastatud kaitse all oleks pastor ja tema püha toiming kindlustatud ning inimesed näeksid, et kogudust peetakse oluliseks ning saaksid ehk pisut julgust juurde.

Pastor tegi käeliigutuse, mis näis tähendavat, et ta ei uskunud sellesse kuigivõrd.

„Kahjuks on need, kes seal vahti peavad, valdavalt sakslased," arvas ta, ja nii jääb see härraste kirikuks või muutub selleks aina enam.

„Metsavahid Varglast?" küsis krahv.

Need ei olnud kõik koguduse liikmed.

„Aga nad võiks teenistusse kutsuda," leidis Ovelacker. Või oli pastoril ehk mõni parem ettepanek?

Ei, pastor ütles, et ei näe väljapääsu ja see oli kõige sandim. Oleks vaja teisi südameid, mitte oma püssi!

Metsavendade teates üles loetud pastorite saatuse kohta ei taht-nud Ovelacker midagi pärida. Ta aimas seda liigagi hästi. Aga kas tema, pastor, oli oma jutlustes kasutanud väga teravaid väljendeid vabadusvõitlejate ja nende seltsimeeste kohta?

Mitte kõige vähemalgi määral. Ta käsitles nende saatust ainult kui hoiatavat näidet. – Võib-olla hoopis vastupidi, ta oli abinõude kar-must kahetsusväärseks pidanud.

„Või nii!"

„Aga hädavajalik ju..."

„Jah."

„Sest on öeldud: kes mõõga tõstab, peab mõõga läbi langema..."

Siis tahaks ta selle Tema Majesteedi tsaari kaela veeretada, et mõõk on tõstetud. Tema oli ainult käsi, millel puudus igasugune isiklik tahe, lausus Ovelacker naerdes, sellega pastori hirme leeven-dades, ja ta tahtis elada oma mõisa heaks! Ja sõbralike naabrite heaks nii headel kui halbadel päevadel!

Seepeale lõid nad kokku klaasikese portveiniga, mille pastori-proua neile valmis oli pannud, ja vaevalt olid klaasid kokku kõla-nud, kui uks lahti läks ja nähtavale ilmus arst koos majaprouaga. Et doktor sel moel krahvile lähemale pääses kui nii mõnedki teised inimesed, ei osanud nad sel silmapilgul ette näha. Suurema kom-betäitmiseta tüüris majasõber pahural ilmel krahvi suunas ja kan-dis oma nime ja tervituse ette viisil, mis ei vastanud sugugi selle maa tavadele. Pigem meenutas see preisi leitnantide kombeid, mille pilkamisel baltisakslased sama suurt indu ilmutasid kui venelased. Ent krahvile ei tundunud selles, kuidas doktor käriseval häälel ja kandu kokku lüües nende tutvust uuendas, midagi ebatavalist ole-vat. Uuendas – Ovelacker juhtis sellele paari lahke sõnaga tähele-panu, sest ta mäletas arsti väga selgelt. Doktor näis seda heal meelel kuulvat, aga ta vastas nii pominal, et sõnad jäid arusaamatuks. Siis lausus ta alustuseks lõikava, rõõmutu häälega, et tal on kahju leida krahvi eest ilma saatjaskonnata.

Ovelacker ei teadnud, kelle kohaleilmumisele arst veel lootusi oli pannud.

Noh, ta oleks võinud oma eskadroni kohe kaasa tuua, kõik osutab sellele, et õige pea läheb teda jälle tarvis.

Ei, ütles Ovelacker, eskadronidega ei peaks doktor tema puhul edaspidi enam arvestama.

Kas tal polnud raske selle eluga harjuda? Kas ta ei tundnud end ikka rohkem sõdurina, kas ta ei mõelnud tihtipeale tagasi, küsis pas-toriproua, ja mismoodi ta seda küsis – nii murelikult, tal näis juba ka trööst varuks olevat, nagu siis, kui mõni ta poistest muhu oli saanud.

Ovelacker vastas täiesti siiralt, et ei, pole sugugi raske selle eluga harjuda, kui see on sul ammust ajast veres. Ta ei tundnud end enam nagu sõdur, vaid nagu keegi, kes püüdleb parema arusaamise poole mõisaomaniku kohustest; sõduriks olemise oli ta unustanud ega olnud sellele neil päevil ka tagasi mõelnud.

Jäi mulje, et see jutt ei meeldinud doktorile. Ta vaatas külalisele otsa kortsus kulmul ja pahuramalt kui enne. Ovelackerile oleks natuke väiksem miimika tema juures rohkem meeldinud.

Aga milline sõdur oli krahv tookord olnud! Kui tema, doktor, kui tema... Ta ei saavat ikka veel sellest üle. Krahv oli ometi hea sõdur olnud. Ja nüüd ütleb ta, et on selle unustanud! Kas midagi niisugust sai unustada? Õhku ahmides ja ärritatult pahvatas doktor selle välja.

Ovelacker ütles vastu, et sel juhul on ta uut tüüpi sõdur.

Jah. – See kõlas nii, nagu mõistaks doktor, et tal ei jää muud üle. Siis äkki läks ta üle oma jahimehe minevikule koos kadunud vaba-härraga, muutus pisut leebemaks ja lepitas teised oma esialgse kare-dusega. Jahijuttude saatel juhatati külaline välja. Vankri juures ütles Ovelacker pastorile, et ta loodab pärast valitsejaga nõupidamist kõige lähemal ajal teada anda, milliseid samme võiks mõisa poolt astuda. Kõik said aru, millest jutt, ent üksnes pastor tänas abivalmiduse ja kiiruse eest, millega krahv oli oma patronaadikohustused üle võt-nud. Kui oli juba sobilik vankrisse astuda, viskas krahv pilgu vanas aias asuva madala, pikliku pastoraadimaja kodusele esiküljele, näis mingile mõttele tulevat ja kui arst ning majaperenaine juba eemal-dunud olid, küsis ta, kas pühapäevase valve asjus on kõik ikka ära otsustatud. Kas ei tunne pastor end kuuel tööpäeval ehk veel enam

ohustatuna, kui ta seitsmendal päeval nii vihatud kaitsjaid kasutab?

See olevat Jumala kätes, vastas pastor rahulikult. Ehk tulevad varsti ka paremad ajad; mis krahv arvab, milline meeleolu Peterburis valitseb?

Halb, andis krahv teada. Aga see oli hea, et pastor talle täna kõik ära rääkis, sest homme ootab ta metsnikku ja valitsejat sõjanõu pidama. Kõige järgi otsustades ei kuule ta oma metsade kohta midagi head. Muidugi tuli seal midagi ette võtta. Ja pastor võis olla kindel: ta teeb kõik, mida suudab.

Selle lubadusega Ovelacker lahkus.

Algul vaatas pastor kiirelt silmist kaduvale sõidukile järele; seejärel liitus ta oma naise ja arstiga, kes pärast jumalagajätusõnu (doktoril kukkusid need jälle välja väga sõjaväelaslikult) olid asunud tegema oletusi selle kohta, millal hakkavad õitsema lumikellukesed ja stsillad, mille nupud piilusid juba väga otsustavalt maa seest välja. Nende kahe vestlus jättis pisut hajameelse mulje. Nad ootasid, millest pastor juttu alustab. Too ajas pea kuklasse ja vaatas oma aia vanu kõrgeid kastaneid ja pärnasid, mille otsas kuldnokad omaette vilistasid, vaatas aina kõrgemale ja kõrgemale taevasse, mida ta oli pandud ülistama ja mis säras täna vaikselt nagu hallikas pärl. Aeg-ajalt võis kuulda parte ja hanesid lendamas, nii vaikne oli päev. Jah, tähendas pastor endamisi mõtteisse vajunult ja kõndis ringi. Ta silmitses kaua oma töötoa akende kõrvale välja ehitatud väikese veranda treppi, nii varasel aastaajal ei saanud verandat veel kasutada. Ta läks isegi üles mööda astmeid, mis aiast ukseni viisid ja vaatas oma toa mõlemast aknast sisse. Siit võib igaüks su maha kõmmutada, kui tuli sees põleb, mõtles ta endamisi... Nojah, päeval paistis tuba nii tumedana, nagu oleks ta maha põlenud. Jah, tähendas ta trepist alla astudes pisut valjemini, üritas teha rõõmsat nägu ja ühines mõlema õues jalutajaga. Ent naine tuli talle ehmunud pilguga vastu. Kas sa kuulsid juba, mis jaamas oli, kui krahv tuli...? küsis ta erutatult. Pastor oli nagu kuu pealt kukkunud.

Jaamas, alustas doktor, kelle kõrvu oli üheteist ulatunud, olevat krahvi saabumise päeval olnud tohutu rahvakogunemine.

Pastor hüüatas kohkunult, et see oli talle täielikuks uudiseks, ja lasi endale jutustada kõigist sündmustest, millega arst kursis oli, ise

muudkui pead vangutades ja õhates: „Oh halastust! Oh halastust!" (mille ta Kuramaal oli ära õppinud).

Need olid juba sündmused, mitte ainult üks sündmus. Rahvasuu andis juhtunule suurema ulatuse. Kui rong saabus, olevat seal seisnud sadadesse küündiv rahvahulk, nende hulgas mitmed detsembris mahalastute lähedased; laialipritsinud verd kujutati nii vägevate mõõtmetega loiguna, et see, kes korra seal sees oli seisnud, võis teha veriseid jälgi Drostenholmini välja. See, mida doktor rääkis, oli tegelikkusest väga kaugel. Aga kuna mees, kes siin täna külas käis, polnud sellele vähimatki vihjet teinud, sellest jutustanud ega ühegi märgiga reetnud, et oli üürikese aja eest midagi nii jubedat läbi elanud, leidis doktor ta olevat „metsikult söaka". Igatahes mõõnis ta ühises arutelus krahvi üle, et selle kohta, kelleks krahvi peeti, jättis ta lausa kahtlaselt süütu mulje. Ent see ei tähendanud veel, et karmust ja halastamatust, mida ta oli ilmutanud, võinuks pidada mingiks õudseks täienduseks tema muidu süütule, mõõdukale ja rahumeelsele olekule.

Aga mida temast lõppude lõpuks teati? Nii vähe ju! Ja kust? Inimeste käest, kuulu järgi, maakonnalinnast, ütles pastor selle peale. Ja kust inimesed seda teadsid? Kust pärinesid kuulujuttude teadmised? Kes teda tookord linnas nii hästi tundis?

Sellegipoolest, tundis doktor end kohustatud olevat vastu vaielda, nende joonte olemasolu, mis inimestele nii sügava mulje on jätnud ja talle sünge kuulsuse kaasa toonud, on möönnud tema enda ohvitserid.

„Tema enda ohvitserid? Või nii!" – Pastor pidi end lööduks tunnistama. Aga mida doktor arvab, küsis ta siis: kas inimesed võtavad krahvi kui sakslast või kui venelast? „Aga muidugi kui sakslast!" vastas doktor hämmeldunult. Kas pastor oli ehk teisele järeldusele jõudnud? Ei, ei, ta mõtles lihtsalt ühele teisele asjale... Krahv ise oleks tõenäoliselt otsustavalt selle vastu, et teda peetaks venelaseks. Ja õigusega! Ei olnud ta suguvõsa venelased ega ta ise ebameeldival moel venestunud. Tal oli ainult pisut Peterburi lihvi – pigem küll ühe hea ratsaväerügemendi ohvitseri lihvi, parandas doktor end.

„Just, just," lisas pastor ja pöördus lilli vaatama, aga tundus, et doktorile ei piisanud tema rahumeelsest nõusolekust. Oh halastust!

Kas tubli Riesbiter hakkas vanaks jääma? Tema tänast lobisemishimu oli raske taluda.

„Kui nii edasi läheb, ei tule varsti enam ükski pagan kirikusse!" kuulis ta doktorit põõsaste tagant.

„Ja polegi tal vaja, sel paganal," tähendas pastor iseendale. – „See võimalus langes niisiis ära," mõtles ta seepeale. Ta oli sakslane, ta oli kiriku-eestseisja, ta pani vahiposti välja. Võis endale ette kujutada, kuidas asi edasi läheb, kui ta läheb edasi sedalaadi verevalamisega, nagu ta jaamas pihta hakkas. Olgu, ta külastab krahvi nädala sees ja kuuleb, mis nõu nad valitsejaga pidasid. See kummaline pakkumine patronaat maha panna! Nagu oskaks ta mõtteid lugeda! Või teadis ta oma „süngest kuulsusest", nagu arst väljendus, märksa rohkem kui aimata lasi?

Pastor lähenes kahele jalutajale, kellest oli kuulda, kuidas doktor kõnet pidas ja pastoriproua nagu väsimatu käblik vastu siristas. Nad ei olnud ühel meelel krahvi või millegi temasse puutuva suhtes. Aga ei, jutt oli ohvitseridest. Doktor väitis, et peale krahvi oli nende viie hulgas veel üks sakslane; pastoriproua vaidles vastu. Pastor ei teadnud sellest midagi.

„Aga kuulge," pöördus ta arsti poole, „te märkisite ennist, et krahvi halastamatust möönsid ohvitserid ise?"

„Jah, nii räägitakse," kinnitas arst, ja just see ohvitseride arvamus käis nüüd inimeste seas ringi, inimsõbralike venelaste arvamus verejanulisest balti junkrust, mõistagi. Räägiti, et ta olevat sundinud oma ohvitsere niipalju surmanuhtlust määrama, sundinud ametlikult kui nende ülemus. Olgu, ja mis siis, kui oligi! Need tegelased olid surma ära teeninud! Aga suur tänu selliste ohvitseride eest, kes oma ülemust kurjategijate ees niimoodi laimavad. Mis ohvitserid need küll olid! Need ei olnud vene ohvitserid! Ja selle üle nad nüüd vaidlesidki: doktor väitis, et nende viie hulgas oli veel teinegi sakslane, armuline proua vaidles sellele vastu. Aga niipalju, kui doktor kuulnud oli, häbistas just see sakslane oma eskadroniülemat nii hirmsal kombel. Sakslane jutumärkides! Tõenäoliselt teise põlvkonna peterburlane! Ja krahv oli muidugi täiesti pahaaimamatu!

„Aga võib-olla siiski mitte?" sõnas pastor küsivalt. Krahv oli täna ilmutanud valmisolekut patronaat maha panna, juhul kui tema, pastor, on seisukohal, et ilma krahvita selles ametis ja ilma tema ametist

tuleneva abita ootavad kirikut ees paremad päevad. Siis oli pastoril tekkinud tunne, et...

Krahv rääkis seda?

Jaa;... et krahv teadis siiski rohkem, kui üldiselt arvati. Võis ka olla, et see saladuslikkus poogiti talle külge, aga temal polnud lihtsalt tahtmist endale ülearuseid kohustusi võtta? Muuseas, valitseja ja metsnik pidid talle homme ettekande tegema ja eks ta võib nende ettekannete põhjal ka mõned otsad kokku viia. Ainult et... Jah, ta ei tunne siinseid olusid. Kas ta viib otsad kokku?

Doktor pomises midagi arusaamatut häbist ja säärastest ohvitseridest ning lõunasöögist, mis ära jahtub, suudles pastoriproua kätt, viipas pastorile ja tormas minema. Ja kui erutatud meeleolu siin asja ka polnud valitsenud – ühtäkki seisid pastor ja tema naine üksi kevadise keskpäeva vaikuses. Nad ei vaadanud minema tõtanule isegi järele. Esimesed kümme-kakskümmend korda, kui ta nii tegi, ei suutnud nad jätta talle järele vaatamata ning püüdsid ära mõistatada, mis talle küll sisse läks. Nüüdseks olid nad nende tormakate saabumiste ja lahkumistega ammuilma ära harjunud. Aeg-ajalt ümbritses see hea inimene – vaatamata kõigele – end tõelise seletamatusega. Tal tuli lasta oma tahtmist mööda talitada. Siin sähvis välguna tõsine, kirglik geenius, kes polnud suutnud küpseda millekski enamaks kui tujukaks veidrikuks. Kohati tekkis hingeteadlasest pastoril tunne, nagu oleks mingi süü doktoril tiibu kärpinud, mingi sünge ingel, kes temaga igale poole kaasa lendas, kuhu ta ka ei läinud. Nii oli lennust saanud see heitlik visklemine, see ma-oskan-rohkem-kui-teised ja ometi – liiga vähe. Ent selle veidriku näol oli tema vana suguvõsa lõpuni heidelnud läbi aegade, mis talle antud; ta oli viimane sellenimeline ja koos temaga surid härrad Riesbiterid välja.

„Mida sa ennist trepilt otsisid?" küsis pastoriproua oma mehelt, heites pilgu verandale. „On veel liiga vara seda lahti teha."

„Ei midagi, ei midagi," lausus pastor hajameelselt.

„Pika peale hakkab päris jahe," tähendas naine mõne aja pärast.

„Lähme siis pealegi," ütles pastor pisut kõhklevalt.

„Jah, lähme!" Ja kui tema väike käbe naine poleks ees minema hakanud, oleks pastor ehk veelgi edasi seisnud. Ent nüüd läksid nad teineteise järel ümber maja sissepääsu poole.

„Ta on pisut salapärane," ütles pastoriproua, enne kui nad majja sisse astusid.

„Jah, seda ta on," sõnas pastor, tema hääl kõlas hajameelselt.

„Ja see sünge kuulsus, nagu doktor väljendus, see sobib talle."

„Jah, mu kallis, see sobib talle."

Jah, see sobis talle selles mõttes, et see sünge kuulsus jäi talle külge ja sobitati temaga pikkamööda: mitte kuhugi kaduv tükike tema Minast ja tema inimeste keskel elamise ajast, temaga koos kasvav ja ükskord temaga koos närbuv, võrreldav ühe oksaharuga tema elupuu tüvel, mille viha tema külge pookis ja millest vaid armastus oleks võimeline teda vabastama.

Sünge kuulsus – see oli eimiski, üks ümin, sosin, mälestus, hirm, vale, aga see oli võim, mis valitses südamete üle, nii nagu mustasajalased olid kunagi olnud võim, see oli tont, mille olematuse eest keegi vastutada ei tahtnud, see oli sõge kujutelm, mis päise päeva ajal oma valvurite käest minema lipsas, varjutus, mis lõi valvureid pimedusega ja tarku rumalusega, alati ja igal pool temaga, ümbritsedes teda, kasvades koos temaga, kes ta teda elus hoidis, nagu oleks tont tema üksinduses ta südameverest toitunud, ja ta võis igal pool sisse astuda hämaratesse kambritesse, suitsustesse saunadesse, tossavatesse rehealustesse ja valvata alaealiste laste hällide ning surijate õlekottide ääres. Näis nii, et krahv pidi tulema siia, kus ta eelmise aasta kõige pimedamal kuul selle sünge kuulsuse endale hankis, et see saaks tõeks osutuda ja kasvada, et ta sellele kuulsusele oma viibimisega selle maa päikese all kohutava sisu annaks ja et sellest saaks vastand teistsugusele kuulsusele – peaaegu kujuteldamatu vastand, mille tõttu selle koha peal, kus pühade ja austusväärsete inimeste piltidel hiilgas päikeseketas, oleks tema puhul vastu haigutanud pime paakunud eimiski kui võrdkuju tema saatuslikkusele ja tema kaugusele teiste armastusest.

Siin selles nelja tuhande hingega kihelkonnas näis Drostenholmi mõisahärrale osaks saavat seesama, mis mõne aja eest ühel teisel maal ühe teise inimese turjale oli kogunenud – kuberner Bobrikovile Soomes – ja juba oli inimesi, kes olid kindlad, et kord jagab Drostenholmi härra selle Bobrikovi saatust – üks põhjamaiseks Telliks kutsutu lasi ta vähem kui kahe aasta eest maha. Veel

puudus siinses kihelkonnas oma Tell, aga niisama kindlalt kui selle mehe sünge kuulsus, kellest räägiti varsti kõikjal kui „timukast", heitis oma varju üle naaberkihelkondade, üle terve maakonna, jah, isegi üle terve maa, sama kindlalt pidi kusagil esile kerkima mees, kes kunagise kohtuniku üle lühidalt kohut mõistis. Keegi ei teadnud, kes selle „timuka" õieti välja mõtles. Justkui oleks ta tulnud talviste tuultega, nagu seeme, mis valmib külmas ja pimedas ja nüüd, kevade lähenedes, hakkab idanema. Rääkida Drostenholmi mõisahärrast ilma igasuguste lähemate selgitusteta kui timukast oli märgiks, mille järgi ausad patrioodid ja sotsialistid üksteist ära tundsid. Ja ei läinud palju aega, kui veidrikust doktor katkestas terve rea vanu tutvusi, hoolimata sellest, et võis niiviisi oma ammused patsiendid kaotada. Ta kuulis paljudelt inimestelt, kellest ta poleks iial uskunud, et kuuleb nende suust midagi niisugust, et sakslased, kihelkonna sakslased olid Drostenholmi härrast rääkinud kui timukast – lihtsuse mõttes, nagu nad end kohmakalt vabandasid. Tema nimi polevat veel nii hästi tuntud, kõik ütlevat ju ta kohta „timukas".

„1905. aasta timukas: „krahv" Nikolai von Ovelacker" seisis Drostenholmi härra pildiga postkaardi all, mis oli pärit jumal teab kust ja millele rahvas tormi jooksis. Valitseja oli esimene, kes selle välja nuhkis. Vana Juhan, tema usaldusväärne salakuulaja, pistis selle talle ühel ööl pihku. Mõisahärra pilt, ei mingit kahtlust: härra, krahv (kui väga kaardi trükipilt, milles sõna „krahv" oli pandud jutumärkidesse, tema tiitli ehtsuses ja õiguspärasuses ka kahtlevat näis), aga sel postkaardil oli ta vaid sünge, kahvatu, väsinud väljanägemisega kurjategija, kellest politsei on kolm pilti teinud – ühe, mis näitab teda eestpoolt ja kaks profiilis vasakult ja paremalt. Levitamisele oli läinud kõige süngem pilt, millel ta vaatajale otsa põrnitses, saladuseks jäi, kuidas! Kaart maksis kümme kopikat, muinasjutulik äri, rehkendas valitseja välja, sest vana Juhan oli kinnitanud, et igaühel oli see pilt olemas ja mitte ainult siin mõisas! Sedasorti oli mälestusmärk, mis püstitati sünge kuulsusega timukale. Tont, kes kõige üksildasemate tundidel tema südamest vere välja imes, astus kõikjal pildi taha ja puhus sellele elu sisse.

Tähelepanuväärne oli aga see, et rahva seas käibel olevaid kuuldusi tuli pidevalt juurde. Ja mitte ainult sel teel, et ühest juhtumist

said juhtumid, vaid juurde tuli üksikasju, mis mingite pisiseikade kaudu osutasid tõe ja tegelikkuse tundmisele. Sünge allikas, millest see kõnevool väljus, asus tõe piirimail, alles need mitmed käänakud, mida jutt kõrtsist kõrtsi ja talust tallu liikudes tegi, tõid kaasa kõrvalepõikeid õudusfantaasiate riiki, kus patriotismi ja sotsialismi jumalused üksmeelselt valitsesid. Aga kes oli see, kes teadis asjade tõelist seisu ja seda nii odava mõjuvõimu eest müütas? Seda ei teadnud keegi, küll aga teadsid mõned üksikud, et sadade valede kaudu kuulutasid nad tõde. Nad olid kohal, kõikjal ümbruskonnas, kusagilt välja ilmunud, seletamatult ja kindlalt, nagu südametunnistuse hääl, mis hakkab rinnas hoiatama, nagu süütõend süüaluse vastu. Aga kui Drostenholmi timukas oli süüdlane või võlgnik, kus oli siis tema võlausaldaja? Kas tema võlausaldaja oli vaid kehatu õigus, mis pöördus selle vastu, kes teda oli rikkunud? Oli see patriotism, mis jälitas seda, kes teda lämmatada püüdis? Oli see sotsialism, mis maksis kätte sellele, kes näis tahtvat talle vana feodalismi ning kuule ja tääke kui oma teenreid vastu seada? Olid need surnud, kes puhkasid nüüd oma ühishauas maakonnalinna külje all, iga päev värskelt laiali laotatud lillede all, sest ükski ülemus ei näinud ikka veel tahtvat seda takistada? Või olid need leinajad, kelle nad siia ilma maha olid jätnud, emad-isad, lapsed, naised, õed-vennad ja pruudid? Kes oli tema võlausaldaja? Kas ehk too vana talumees oma kokkuvarisevas talus, keda inimesed mainisid kui üht nuhelda saanut peaaegu sama tihti kui tema nuhtlejat mõisas, kus praegu valmistuti kõrvaldama kõiki revolutsioonitormi kahjustusi? Mingil moel otsis igaüks selle pimeduse südant, mille pulsilöögid saatsid süngeid kuuldusi hüttidesse ja kõrtsidesse ja metsa, mille varjus olid nüüd eluasemed – ning mitte üksnes kuuldusi, ei, midagi enamat: käsitamatut õudust, kui kuuldi sõna „timukas" või tolle mõisa nime. Enamusele tundus, nagu oleks pimeduse süda vana Koiri peremees, kes pärast kõrtsmiku tapmist eeluurimisvanglast lahkudes veel kummalisem oli kui sinna minnes. Sest kui võrrelda kõiki neid kuulujutte, vihjeid ja teateid, mis külgesid talust talusse, ämblikuvõrguga, siis oli vana mehe talu keskpunktiks, kust kõik niidid väljusid, ja kõik need kuulujutud ja teated ja käsitamatu õudus – need kõik olid seotud kolme pojaga, kes tema talust rööviti. Niisamuti nagu need vähesed, kes timuka poole hoidsid,

pidasid mõttetuks ebaõigluseks, kui mitte enam, et ühele ohvitserile heideti ette kohusetäitmist, samuti nägid mõned timuka vastastest ebaõiglust selles, et niipalju räägiti Koiri peremehe kolmest pojast ja kõik ülejäänud, keda timukas tappis, peaaegu unustuse hõlma vajusid. Nende kolme kohal hõljus aga nooruse, süütuse ja puhtsüdamlikkuse helge kuulsus. Mitte poliitikute pead ei vaaginud imetlusega ohvrit, mille kaks neist oma elust ja üks oma vabadusest ilmajäämisega tõid, vaid hoopis armastavad südamed nutsid neid taga. Ja mida helgematena need kolm mälestajatele paistsid, seda süngem oli see, kelle käsk neilt elu ja armastuse oli röövinud. Ka see armastus lõi mesti vihaga timuka vastu, kes oli armastuse viljatusele määranud, ja tõendid headusest, mida elu püüab lakkamatult jagada neile, keda ta armastab, moondusid salakavalateks teradeks, mida viha puistab väikseimassegi avanevasse võimalusse, et ta seal vargsi idaneks ja elu põllu ootamatult ära rikuks, nii nagu kuri pühakirjas üle öö ohakad maha külvas.

Vihatud mehe pildiga läks samamoodi nagu paljude väljamõeldistega, mis põhinevad ühel tõestisündinud lool. Üheksakümmend üheksa korda võis ära tõestada, et süngelt põrnitsev kurjategija postkaardil ei kujuta Drostenholmi mõisahärrat, sajandal korral langes pilt kokku avalikult hukka mõistetud tegelikkusega. Seda tundis ju ka valitseja, kui ta kaarti esimest korda nägi: see oli härra – ja ei olnud ka. Aga kui see oligi tema, siis kustkohast pärines foto, mis oli näidiseks salatrükikojale? Kas oli sõja- või justiitsministeeriumis ehk mõni äraostetav eesti või läti soost ametnik, kes selle ära müüs või patriotismihoos kõrvale toimetas? Aga kas võis eeldada, et ministeeriumidel või kõrgemal sõjaväelisel juhtkonnal oli selle noore rittmeistri pilte? Ei. Siis jäi üle ainult oletus, et foto oli välja lõigatud politseijaoskonnas mõnest vanast kehtetust passist. Kuidas ka ei olnud – trükikotta oli pilt jõudnud reeturlikke teid pidi. Ent pilt võis viia veel ühe mõttekäiguni. Polnud sugugi välistatud, et sünge olekuga inimene pildil oli hoopis keegi teine, keegi, kellel oli vaid suur sarnasus krahv von Ovelackeriga. Aga kes oli sel juhul suutnud nii täpselt otsustada, kas pildil kujutatu oli piisavalt sarnane, et tema abil pettust üritada, isegi kui rahva kergeusklikkus tekitas suure valmisoleku tüssata. Pidi ju olema keegi, kes teda küllalt hästi tundis.

Ja lõpuks: mida taotles selle pilkava postkaardi väljailmumine nüüd, kui krahv elas siin ja kui teda kõigi eelduste kohaselt õige sagedasti täies elusuuruses näha võis – igatahes piisavalt sagedasti, et paljastada pilt kui moonutus või võltsing? Muidugi, pilt jõudis ka nende kätte, kes teda ilmselt elu seeski näost näkku näha ei saa, aga kas siis kõikjale ulatuv kumu ei lükanud ümber pildi järgi tekkinud ettekujutust temast? Pidi olema lausa piiritult tõde põlgavaid rahvamasside tundjaid, kes pildi käiku lasid. Aga kas pilt oli ka kinnivõtmiskäsuks, mille järgi iga salamõrtsukas oma tulevast ohvrit tundma võis õppida? Hoiatav meeldetuletus, et luua pidepunkt suurele vihale, kättemaksuhimule ja vastuhakuihale, mis kõikjal luurasid?

Kuidas lood sellega ka ei olnud – see oli kurb ametissepühitsemine, mis Drostenholmi härrale osaks sai, ja sünge seisus, millesse teda vaid viha ja vastumeelsus võisid ülendada. Tema kohal heljus kuri kuulsus, mis näis ette ruttavat kõigist ta tulevastest päevadest, et pöörata pahatahtlikuks kõik, mida ta pahaaimamatult tegi, muuta tema sõbralikkus salakavaluseks, armastus teeskluseks, vaevanägemine riugaste sepitsemiseks, tema rahu rahutuseks ja tema õigus, kus iganes ta selle maksma pani, süüks. Kõigest, mida ta tegi ja tegemata jättis, kogu tema elust sirgus ta pea kohale üks teine krahv von Ovelacker, keda lapsest saati kartma õpetati: timukas! Iga huultepaar kandis kokku midagi sellest jälestusväärsusest, mis talle aja jooksul omistati; ja mida nähtamatumaks ja üksildasemaks Drostenholmi mõisahärra muutus, seda nähtavamaks tõusis tervel maal timukas, teadustades endast varmalt kõigile kogu oma jälestusväärsuses. Juba praegu võis oletada, et timuka eluiga saab olema märksa pikem kui tolle inimese enda elu, kelle hirmuäratavus kingiti kogu rahvale, et kannustada lakkamatult kõige ägedamaid rahva hulgast. Sellepärast ta ehk jäetigi ellu? Kas nood meistrid rahvamasside tundmises teadsid, et see, kellest ärritav karikatuur toitu sai, ei tohtinud nende endi süül silmapiirilt kaduda, kui oli tarvis, et rahva kujutluses elav pilt temast avaldaks edaspidigi kahvatumata oma toimet? Ainuüksi see tegi imet, et timuka nime taha peituv poliitiline reaalsus omas veel teist, kuigi sellest nii erinevat reaalsust vaikse mõisahärra näol! Niisiis juhtus iseäralik lugu, et tolle aja kõige vihatumale jäeti tema elu alles, et saaks edasi vihata ja viha

külvata. Timukast pidi saama pärm, millega kõik patriootlikud või sotsialistlikud veidrikud tahtsid kergitada oma sitket tainast, mis ei tahtnud õieti kohuda. Viha hoidis teda elus, kui kummaliselt see ka ei kõlanud, niisiis pidi armastuse kõrgeks kohuseks saama timukal surra lasta – või sellel, kes timukat elus hoidis. Aga juba õige pea pidi ta ise tundma igatsust haihtuda ja nimetuks muutuda, et siis ühes teises südames uuesti sündida!

Kui ülemmetsnik päev pärast krahvi pastoraadikülastust Varglast Drostenholmi ratsutas, et sõjanõukogust osa võtta, tunnistas ta valitsejale, et oli halva nähtavusega teelõikudel jälle revolver pihus traavinud, valitseja teatas talle omakorda, et täna peavad nad üksnes omamoodi järelistungit, sest krahv oli eile oma külaskäigult pastoraati üpris murelikult tagasi tulnud ja et asjad olid juba niikaugel, jäi ta kohe pärast kojujõudmist valitsejaga juttu ajama, aga kumbki neist poleks iseenesest süütu alguse peale uneski osanud näha, et jutuajamine kestab hilisõhtuni välja. Ent nad arutasid ainult Drostenholmi ja üldisi asju; kõiges, mis puudutas Varglat, ei tahtnud ta metsnikust ette rutata. Ta tahtis aga kohe öelda, et metsnik võis krahviga edaspidi täiesti avameelselt kõnelda, nagu sõjakaaslased omavahel. Valitseja oli rääkinud krahvile avameelselt vist küll kõigest, mille suhtes tal kuni eilseni kõhklusi oli olnud. Aga polnud ju mingit mõtet jätta krahv, keda seda asi puudutas, teadmatusesse. – Loomulikult osutus see talle raskeks.

Kellele avameelsus raskeks osutus, selle jättis valitseja metsnikule ära arvata. Tal oli oma inimestele veel mõningaid korraldusi anda, enne kui nad uuesti kolmekesi kokku tulevad, et teha täiendusi kõigele sellele, mida nad eile kahekesi juba tõdenud olid. Täna oli esmaspäev ja nagu näis reegliks saavat, halb päev. Üks kahest, kas oli inimestel nüüd pühapäeviti liiga palju aega või olid nad hakanud seda valesti kasutama, aga ta kohtas nende juures kummaliselt üksmeelset pahurust ja põikpäisust. Nädala sees, töötades hajutatult siin-seal, kulutasid nad selle ära, kuni pühapäev neile aega andis tagavarasid ühise lobisemise ja vastastikuse kihutustööga uuendada. Kaitsku meid taevas, kui nüüd veel töölised tulevad viinakoda üles ehitama, vabaduse koidupuna peas hõõgumas! Siis tuleb valmis olla

avalikuks mässuks. Aga nemad krahviga kavatsesid juba abinõud tarvitusele võtta. Üleüldse tundis vana Thomasson nüüd iseäralikku kergendust, vaatamata iga nurga taga hiilivale murele. Sest kui ta mõisahärra saabumiseni oli olnud midagi rohkemat, siis nüüd oli ta jälle ainult valitseja. Tundide viisi oli ta eile kontoris krahvile mõisa üle andnud – paberid, paksud arveraamatud, kaustikud, märkmikud ja meelespead, kogu see krabisev pahn, mida ta kogu südamest vihkas, ja millest said jagu ainult kuivetanud ametnik ja revident, kes kord aastas kõik üle kontrollis.

Õhtul hiljem olid nad eelarvet koostanud. Metsa, põldude, niitude, soode, haritud ja harimata maa ning kõige kohta, mis elas: loomade ja inimeste kohta – mitte kõige viimasena nende endi ja ka pastori kohta. Seal polnud enam niipalju vaja paberile panna ja paljugi oli selleks liiga ebakindel, et võinuks paika panna mingeid arve, rahalisi väärtusi, eriti, mis puudutas elu. Vahetevahel näis, et see pole kopikatki väärt, paar kuuli ehk, mitte rohkem! Ja selles suhtes ei ilmutanud valitseja mingit pelgust, niisamuti nagu paberite ees, mille ta kui „bumaagamajanduse" kõrvale heitis, ükskõik, kas nii sobis või mitte. Paar kuuli kindlustab ta eelviimase hingetõmbeni, kui keegi peaks talle põõsastes ette jääma. Küll ta siis soolab. Kui jutt oli inimeste pihta laskmisest, siis ta ainult soolas; lasta võis metsloomi. Ülemmetsnik „põrutas" või „lajatas", „laskmine" oli tema jaoks jõledus ja kolme aasta jooksul ei olnud nad selles asjas üksmeelt saavutanud. Ega nad seda tahtnudki, sest vaidlus selle üle tõi alati kaasa klaasi punši.

Nüüd teadis krahv kõike. Valitseja tõmbas hinge. Ta läks lauda juurde, kus sõnnikut peale laaditi, vaatas hetke töötegijaid, võttis siis kella välja, nagu tahaks mõõta, kui palju selle töö ärategemine aega võtab, andis kähku, pisut hajameelsel ilmel, aga siiski täiesti õigeid korraldusi, kuidas sõnnik põldude vahel ära jagada, ja sammus edasi. Varsti pidi ta mõisahoonesse minema. See ja veel üht-teist oli tal peast läbi käinud, kui ta inimestele korraldusi jagas: et krahv teadis nüüd kõike, kõike – või peaaegu kõike, enam-vähem kõike; mõned alatused olid lihtsalt liiga alatud, et võiks neid süütule inimesele otse näkku öelda. See oli talle raskeks osutunud, jah...

Talle, valitsejale? Või süütuna süüdi mõistetud krahvile?

Vastust ei saanud välja lugeda ei mõisahärra ega valitseja näoilmest ka mõni hetk hiljem alanud kolme mehe sõjanõukogus. Valitseja leidis krahvi eest elavas vestluses metsnikuga, aga nagu ta peagi kuulis, polnud ta millestki ilma jäänud, sest seni oli metsnik ainult hambaid kiristades kuulanud krahvi juttu pastorile tehtud ähvarduse kohta. Nüüd võis nõu pidada selle üle, kas oli võimalik ja otstarbekas kutsuda metsavahid igal pühapäeval jumalateenistust kaitsma.

Metsnik pidi pingutama, et mitte välja näidata oma kohkumust selle plaani üle. Alguses küll kõheldes ja vihjamisi, hiljem aga üha kindlamalt laitis ta säärase kiriku kaitsmise mõtte maha. Esiteks oli see tema metsavahtidele raske koorem, sest neil läheb terve pühapäev selle nahka, et kiriku juurde ja jälle koju tagasi jõuda, teiseks ulatus mets järgmise kihelkonnani; pealekauba polnud mõned inimesed üldse Drostenholmi koguduse kirjas ja pidid niisiis valvama võõrast kirikut, mis läheks neile raskeks. Ja lõpuks, kolmandaks... jah, nad olid kindlasti täiesti usaldusväärsed, tublid mehed, aga oli karta, et see kirikuteenistus võis neile kalliks maksma minna. Mõnedel olid tema teadmisel ja nõusolekul sidemed nendega, kellelt seda rünnakut kirikule oodata võis.

„Teie teadmisel ja nõusolekul?"

„Jah!" Metsnik punastas, kui ta selle ülestunnistuse tegi. Ta tahtis seda selgitada ja lootis, et krahv kiidab tema käitumisviisi heaks. Oli ju olemas midagi niisugust nagu strateegiaseadus, mitte võtta ette rünnakut, kui pole käsutada piisavalt lahingujõude, ja jääda vaenlasega kontakti, niikaua kui saabub abivägi. Seda ta tegigi. Kuidas asjad Varglas detsembrikuus välja nägid, seda teadis krahv ju oma tarmuka korneti ettekande põhjal ja omakaitse härrade käest. – Ta rääkis „tarmukast" kornetist, ilma et oleks võinud aru saada, kas ta tahtis sellega midagi halvustavat või imetlevat öelda. – Hiljem, jaanuaris ja veebruaris ning veel märtsi algulgi oli kõik rahulik olnud. Alles kahe nädala eest hakkas talle midagi silma – mitte metskonnas, see olevat liiga suur, vaid oma ametnike juures ja all rannakülas. Kaks tema metsavahti olid olnud nii isevärki, kui ta nendega tegemist tegi. Ühel päeval, kui üks neist mõisa tuli, oli ta mehele napsu valanud ja ta pisut rääkima pannud, järgmisel päeval teise. Ja nii sai ta jälile järgnevale:

Mõlemad metsavahid olid alustanud sellest, et mets on nüüd asustatud. Kus? Seda nad ei teadnud. Aga seal elatakse. Nad olid seda kuulnud ja näinud ja metsas ka tutvusi sõlminud. Ühel päeval olid inimesed nende juurde tulnud, piima, leiba ja võid nõudnud ja metsikuid kõnesid pidanud. Mis kõnesid? Metsikuid. Midagi kindlat? Ei, tavaline värk, nagu sügiselgi. Nad olid ähvardanud, et metsavahid kas annavad neile jalamaid ja ka tulevikus kõik, mida nad nõuavad, või pannakse neil katus pea kohal põlema. See, kes nad reedab, võib pigem täna kui homme testamendi valmis teha, nad on laskmise ära õppinud. Ja siis olid nad metsavahte pinninud, sõna otseses mõttes kõige kohta, ka selle kohta, millal krahvi oodata on. Esimesel hüvastijätul olid nad öelnud, et tulevad uuesti. Aga hoitagu välja lobisemast, et nad seal käisid, või välja nuhkimast, kus nad elutsesid. Nad elavad siin, mets on rahva omand ja nemad on mehed rahva hulgast. Parunid ja parunite sulased lastakse maha, niipea kui nad neile lähedale tulevad. Pealegi oli neid rohkem kui terves maakonnas sõdureid. Seepärast oleks parem nendega hästi läbi saada ja anda neile, mida nad nõuavad; see olevat vaid õiglane annetus. Sest nad panid oma elu kaalule rahva eest ja rõhujate vastu ning muu säärane loba. Ja mida teevad mu inimesed nüüd? Nad annavad, mida neilt nõutakse, piima ja võid ja leiba; nad küpsetavad juba mõne leiva rohkem kui muidu, nendele, kes selle ära viivad ja pelgavad kaugemale metsa minna kui vahtkondade lähim ümbrus, sest nad arvavad, et võivad enese teadmata metsavendade alale sattuda ja neid võidakse tihnikus maha lasta. Terve metsatöö kannatas selle all, nii langetamine kui väljavedu. Ma tegin neile kohustuseks rääkida mulle kõigest, millega need sellid praalivad ja olla ise võimalikult kidakeelne. Aga kas nad kannavad mulle kõigest ette või kas nad on oma teadetes napisõnalised? Ma ei saa neile pahaks panna, et nende elu neile armas on. Pidin lubama neil metsavendadega hästi läbi saada ja neid piima ja leivaga varustada; kui mina poleks seda lubanud, oleksid nad seda endale ise lubanud, minult küsimata, ja ma ei teaks mitte kui midagi. Nüüd on mul nende hulgas vähemalt informaatorid, kuigi – metsnik möönis seda nukralt, nagu oma strateegia nõrkust –, kuigi ma vahetevahel kardan, et nad pole enam päris usaldusväärsed ja võivad juba olla topeltteenistuses.

Pastori ähvardamisest rääkisid inimesed mulle kohe. Aga kes võis oletada, et sel kambal on asjaga tõsi taga? Et nad vormikohaselt ja täie pidulikkusega säärase kirja kokku panevad? Tänu sellele on nüüd igatahes selge, et kaevumürgitajad, kõrtsmiku tapjad, „Dioskuurid", kes pastorit taga kiusavad ja inimesed meie metsas on ühed ja samad, eks ole?

Jah, metsnikul oli viimasel ajal uhke metsakoosseis, leidis valitseja morni pilkega. Aga kui mõisahärra pani ette korraldada kõige lähemal ajal, enne kui inimesi põldudel hädasti vaja läheb, suur ajujaht, mille tarvis kogu mets jahipiirkondadeks jagatakse ja niikaua otsitakse, kuni metsloomad käes ja maha lastud, vaatasid metsnik ja valitseja talle kohkunult otsa.

Selle tahaks ta ilmtingimata maha laita, ütles vana mees kogu oma elukogemuse kaalukusega, selle tahaks ta kõige otsustavamalt maha laita! Metsnik ühines temaga.

Selgituse, mille valitseja täna krahvile andis, oli ta arstile juba andnud, ent täna kõlas tema hääl veel tükk maad murelikumalt ja otsustavamalt, kui ta osutas säärasest ajujahist tulenevale ohule ja veel enam sellele järgnevatele ohtudele. Ta kõneles nagu teener oma härraga ja ükskõik kui kurvastav seda ka öelda ei olnud, ei võinud ta oma inimeste usaldusväärsusele enam nii kindel olla kui mõni nädal tagasi.

Tuksleva suuga küsis krahv, kas neid kurbi muutusi oli põhjustanud tema saabumine.

Ei, sellest ei olnud esialgu juttugi. Mõne nädala eest olid inimesed täiesti selle mulje võimuses, mille jättis sõjaväe karm ümberkäimine koletiste jõuguga. Nüüd ei ole enam sõjaseisukorda, jälle lehvib endine vabadusiha tuul, agitatsioon muutub iga päevaga tugevamaks, sakslasi on jälle sama vähe kui ennegi – ühesõnaga, ta laidab selle otsustavalt maha.

Ja Varglas? Kas ka metsnik arvab, et ei või enam oma inimeste eest vastutada?

Varglas olevat kõik täpselt samamoodi, metsnik võis valitseja sõnu vaid kinnitada. Tema inimeste puhul tuli ehk see ka veel juurde, et pöörase kihutustöö tulemusena olid nad loonud endale krahvist kõige pentsikuma ettekujutuse. Sellest sai ta aru nende

küsimuste järgi, mida talle siiamaani oli esitatud. Küsimuste laadi järgi võis arvata, et inimesed ei hirmutanud oma ulakaid lapsi enam mitte kolumatsiga, eesti laste hirmuga, vaid härra krahviga. Ta võis ju otse välja öelda, eks ole? – Nagu tahtnuks metsnik lasta seda endale veel kord kinnitada, vaatas ta valitseja poole, kes näris huuli.

Krahv istus tugitoolis ja põrnitses vasakut käetuge. Ta näis sügavalt järele mõtlevat, kuidas sellest olukorrast väljapääsu leida.

„Küllap need tobedad kujutlused paranevad aja jooksul iseenesest, kui inimestel juba krahviga tegemist tuleb teha ja kui see pidev häälestamine saksa härrade vastu üldse ja härra krahvi vastu eriti pisut järele annab," lisas metsnik keset vaikust areldi.

Ootamatult tõstis Ovelacker pea ja tõmbas käega üle silmade. Tobedus! Et ta nägi oma kätt päise päeva ajal lõdvalt toolileenil lebamas!

Ta tõusis püsti. „Niisiis," alustas ta toas edasi-tagasi käies aeglaselt, „kui me nüüd kokkuvõtte teeme, siis – me oleme võimetud ja kaitsetud?"

„Jah, umbes nii...," pomisesid mõlemad. Igatahes ei teadnud nad, kuidas saaks midagi teha. Metsnik küsis, kas krahv kiidab tema hoiaku metsavahtide ja metsavendade suhtes heaks.

„Loomulikult," vastas Ovelacker tasa, ta poleks ju saanudki kuidagi teisiti toimida.

Ei. Vana reservohvitserina tundus see taktika talle kõige paremana, ütles metsnik pisut ootusärevalt, aga krahv ei süüvinud tema sõjaväelisse minevikku.

„Ja te arvate, et pastor tuleb iseenda hooleks jätta – või selle hooleks, mida tema oma veendumuste kohaselt Jumala käeks nimetab?"

Jah, nad ei näinud mingit võimalust teda aidata. Kogudus üksi võis talle kaitset pakkuda.

Aga talumeestel oli hirm! Seda oli pastor talle ju öelnud. Ja kui neil oli hirm, siis lasus ikkagi vaid mõisadel, eelkõige patrooni mõisal, neetud kohus ja võlg, midagi ette võtta!

Muidugi, muidugi. Krahv võis temaga arvestada, ta kavatses mehe eest väljas olla ja kui küsida kolmest ülejäänud mõisast, võis kindlasti veel mõned juurde saada.

Metsnik kinnitas, et ka tema oli loomulikult krahvi käsutuses. Nii oli neid kolm ja ta oli veendunud, et neid saab olema kaks korda niipalju.

Hästi. Kolm oli ikkagi midagi. Ta annab oma parima, et lisajõude saada. Pastorit ei kõlvanud üksi jätta.

Neil oli ka doktor! „Too on hiilgav laskur," ütles valitseja vahele. Nii oli neid juba neli. – Jah, doktor oli neil ka... Oleks hea temaga kord sellest rääkida, mõtles valitseja omaette.

Ovelacker arvas, et sel juhul teeb ta oma külaskäigud naabritele varem, kui ta tegelikult kavatsenud oli ja värbab neid sellega seoses kirikut kaitsma.

Mõlemad ametnikud väljendasid vaid nõusolekut, kuni valitseja äkki lisas: ta peaks aga äärmiselt soovitavaks, et need väljasõidud, mida krahv teha kavatses, saaksid teatavaks alles viimasel hetkel enne hobuste ette rakendamist, nii et need kaabakad ei saaks teha ebameeldivaid ettevalmistusi nagu hiljuti jaamas.

Näoilmega, millelt peegeldus kirjeldamatu tülpimus, andis Ovelacker nõusoleku. „Ärge ainult tehke minust omaenese jubeduse vangi, Thomasson," sõnas ta nõrga katsega naeratada. Mõlemad ametnikud kohmetusid. Mis puutub valitsejasse, siis tema puhul andis sellest märku jutukaks muutumine.

„Et metsas korda luua, tuleks pöörduda maakonnaülema ja valdade poole," arvas ta. Politseil peaks sealjuures olema niipalju autoriteeti, et ta paneks end kõva käega maksma ja rakendaks piisaval hulgal mehi. Talumehed võiks välja panna tagaajajad, politsei peaks relvadega sekkuma, kui osutub vajalikuks. Nii kujutas tema ette olukorra lahendamist.

Ta oli täpselt samamoodi mõelnud, ütles metsnik selle peale innukalt. Olla sellise metsa omanik, kuhu ei või minna, oli naeruväärne, jumala eest! See olukord jättis ju varju kõige hullemadki salaküttimise ja salakaubaveo lood, mis ta siin Schaffgotti metsas läbi oli elanud. Aga – ta ütles iga „aga" pelgliku viivitusega –, aga otsustades kõige selle järgi, mida ta kuulnud oli, ei saanud maakonnaülema ja politsei peale suurt loota. Ta ei teadnud, kas see oli saamatus, tahtmatus, mis tulenes hirmust, et tõmmatakse viha enda peale ja see läheb kalliks maksma, või hoopis ülevalt poolt

tulnud käsk – igatahes näitas maakonnaülem viimasel ajal üles märkimisväärset tähelepanu ja sõbralikkust rahva vastu. Nii et liiga suure autoriteediga ei saanud paraku arvestada. Näiteks see haud...

Oli täiesti võimalik, et kindralkuberner Riias lasi nüüd veel vabamalt valitseda sel kummalisel humaansusel, millega ta talvise sõjakäigu ajal endale teatava kuulsuse hankis, kuna sõjavägi oli lahkunud ja kogu võim tema käes, arvas Ovelacker.

Näiteks see haud, jätkas metsnik ainult krahvi poole pöördudes, nagu peaks ta seda igal juhul ütlema, see ühishaud linnaserval, millest sõjaväeline võim ei tahtnud, et see mingi kahtlase usu palverännakute kohaks muutuks, olevat nüüd iga päev ehitud värskete okste ja lilledega ja palju ei puudunud, et rahvakogunemised, mis seal toimuvad, muutuksid massimeeleavaldusteks. Ja politsei vaatab pealt. Ainult ei mingeid pahandusi enne duuma kokkutulemist! ütlevad nad.

Ovelacker ütles, et ta sõidab linna, niikuinii on tal notari juures asjaajamist; siis räägib ta ka maakonnaülemaga.

Valitseja ei vaadanud nendele rohketele väljasõitudele kuigi rõõmsa pilguga.

„Need tegelased oleksid pidanud paar kuud varem meie metsa kogunema ja teie, härra krahv, oleksite pidanud siis veel eskadroniülem olema!" leidis metsnik; see kõlas pooleldi meelitavalt, pooleldi vihaselt.

Ovelacker tõrjus selle kohe tagasi. „Jätame selle," lausus ta ja märgates, et metsnik võttis seda kui korralekutsumist, lisas ta lepitavalt: „Kas mul oli tookord rahva fantaasias üldse veel inimese kuju?"

Kumbki neist ei vastanud. Kibestumuse tõttu igas tema sõnas tundus neile nüüd, nagu teaks Ovelacker, kellest nad olid arvanud, et ta on pahaaimamatu ega tea midagi, veel palju rohkem kui nad ise olid teadnud ja ette kandnud. Nii kõlas see pigem nentimisena, kui metsnik päris: „See Koiri, kellest nüüd niipalju juttu on, olevat keisrile juba teise palvekirja saatnud. See tähendab: mitte tema ise – ta olevat sama hästi kui mõistuse kaotanud –, teised, palju osavamad, tegid selle tema eest ära. Ta olevat oma risti alla pannud."

„Kas ta on mõistuse kaotanud?" küsis Ovelacker justkui pingsalt kuulatades.

„Nii räägitakse," ütles valitseja tõrjuvalt, ent metsnik leidis aega selgituseks: „Naine olevat kohe, kui teade tuli, murest aru kaotanud. Räägitakse, et ta on nüüd suremas või sama hästi kui suremas."

„Mnjah, nii räägitakse, alati räägitakse palju tühja-tähja. – Muuseas, kuidas on lood palkide laevale laadimisega?"

Jää olevat läinud, nüüd võis pihta hakata, andis metsnik teada. Ent siis ei tihanud nad edasi rääkida, sest krahv istus täiesti osavõtmatult, kummaliselt endasse süüvinuna tugitoolis ja vaatas üksisilmi enda ette. Äkitselt kargas ta püsti ja arvas – mõlemad olid valmistunud millekski märksa olulisemaks –, et ega neil pole ka kindlasti midagi selle vastu, et juua klaasike teed. Selle juures võiks siis kõik muu korda ajada.

Kõik muu olid arvestused palkide ja laudade ning eri sorti ja eri hinnaga puidu müügi kohta, metsavarude ja müügi väljavaated, hinnakõikumised ja pakkumised, palgad, veotariifid ja tähtajad – maailm, mis ei mahtunud enam ulaanimõõga otsa, maailm, kuhu Ovelackerit sel tunnil talutati nagu uneskõndijat, kes sügaval alateadvuses tajub, et pääseb sellest üksi kord jälle välja – järgmisse, lärmakas ümbruses vaevu aimatavasse maailma: maailma, kus ta jääb päris üksi, kui kõik teised maailmad kord taganevad. Ent samal silmapilgul, kui see tundmus teda valdas ja ta sellele meeldivas nõrkushoos pisut järele andis, et tunnetada, kuhu see, mis lainetena tema südamesse tulvas, teda viia võiks – samal silmapilgul tõrjus ta selle tunde tagasi ja pöördus kannapealt oma endise rõõmsa pelguse juurde, millega ta siia elama oli asunud. Tema uue elu vastuvaatav nägu – kas too hullumeelne, surev, kurjast vaimust vaevatud? Ei. Tema elu... kas kohustus? Ah, ta oli endale seda kohustust ehk liiga pidulikult ette kujutanud. Nüüd, kus ta selle enda peale oli võtnud, lagunes see arutuks hulgaks väikesteks ja argisteks ülesanneteks, mida ehk kunagi, kui argipäevale pidulikust kaugusest tagasi vaadatakse, võis kokkuvõttes käsitada kui ülevat ja püha kohust. Täna ei suhtunud ta nendesse kohustustesse kui oma elu kogusaaki, vaid kui päevatöösse, nii nagu põlde mõõdeti päevatöö või adra järgi, vastavalt sellele, kui palju üks mees või üks harkader künda jõudis. Tema elu – kas maa?

Maa. Mitte üksnes tema maa, vaid maa kui kodumaa, see imepärane, kidur ja karm maa, mis nii kangesti kevadesse ihkas nagu

viimane naeratus ärapiinatud mehenäole. Maa, see iga sakslase jaoks sõnulseletamatult võõras miski, mille pinnalt oli kunagi välja kasvanud midagi talle nii igiomast, sakslase loomuse sedavõrd võimas kujutluspilt, et ainuüksi selle kujutluspildi tekkimise võimalikkuses sisaldus juba tohutu õigustus. Pealegi olid sakslased purjetanud selle maani välja täpselt niisamuti nagu kreeklased kord Musta mere kalda ja Sitsiilia ranniku poole tüürisid. Vallutades andsid sakslased oma hinge panti, et lunastavad selle maa välise vabadusekaotuse edaspidi tema seesmise vabastamisega. Maa jüripäeval, kõikide teenijate uusaastal, päeval, mil kõik kogu oma jõu kas mõne teise härra teenistusse annavad või vana lepingut uuendavad. Maa ajal, kui ta pind vabaneb jääahelaist, kui teede ääres säravad esimeste paiselehtede ja kanakoolmete silmad ning metsas lõhnab tugevalt näsiniin. Maa, mille kohal taevas sõeluvad linnuparved, luiged, haned ja kured uhkes rivis, valgust pelgavad nepid aga vurinal alles siis, kui hämarus laskub maale.

Krahv von Ovelacker oli silmitsi maaga, tehes järgmisel päeval oma esimese sõidu, ülejärgmisel teise ja – aga ei, seal, kus kunagi oli Rae härrastemaja, seisid veel mustad suitsunud varemed, sinnasõidust võis ta end säästa. Aga olles ühe päeva puhanud, sõitis ta maakonnalinna. Kordagi ei saadud mõisas härra väljasõidust teada enne, kui valitseja käsu andis hobune ette rakendada.

Nii sõitis Ovelacker kõigepealt Vallisaarde härra Rechenbergi juurde ja seejärel Langenkreuzi härra von Parenbecki juurde, mõlemad mõisad asusid Eestimaa kõige Liivimaa-poolsemas tipus. Härra Rechenberg, mõisahärra Vaiksaarel, Drostenholmist kirdesse jäävas üheksa ja poole adramaaga mõisas, oli keskealine õitsvalt punetava näoga tugev mees, kelle naise neiupõlvenimi oli Lohde ja kellel oli terve pesakond vahvaid lapsi; ta oli tuntud kui hea põllumees ja tal olid kindlad vaated, mida piinavad küsimused haruharva kõigutasid, nagu paistis tema muretust olekust. Ta helesinised silmad reetsid südamlikkust ja huumorimeelt; põllud olid ainus koht, kus ta kõneles teatava kaalutleva aeglusega. Kodus võis teda enamasti kuulda kui heatujulist pereisa. Ta ei olnud tähtsust täis ja sai oma inimestega hästi läbi, aga näilise kombevabaduse ja sundimatuse taga, millega ta esines, luuras igaüht, kes teda liiga kergelt võttis, vääramatu

nõue formaalsustest kinni pidada, sest ta teadvustas endale äärmiselt tugevalt oma perekonna minevikku. Mõni külg külalise loomuses võis sellele nõudele igati vastata; mõni teine külg aga – ei, Vallisaare mõisahärral oli õigus ülistada kombeid, mis nii kohustaval-mittesiduval viisil kasvatasid usaldust, mis ei tahtnud paugupealt tekkida. Väljaspool vormitäidet ei osanud ta uue naabriga esiotsa midagi peale hakata, ja kuna tal oli piisavalt reaalsusetaju, ei tunnetanud ta selle järele ka kuigi suurt vajadust. Selleks oli tal kõige erinevamaid põhjusi. Ühe neist usaldas ta samal päeval telefoni teel oma lähimale naabrile. Poliitiliselt olevat külaline tohutuks koormaks, tunnistas ta kaugele kuulajale, aga see tunnistus ei sisaldanud midagi muud peale kaine hinnangu, nii nagu ta kevadel oma põldudel kõndides andis orase põhjal ettevaatliku hinnangu viljasaagile. Tohutu koorem igas mõttes, aga kõigepealt tuli selle koorma eest vastutada, teisiti ei saanud. Ta olevat lihtsalt põnevil, et kuidas naaber nüüd inimestega kaubale saab – või õigem oleks öelda, inimesed temaga. Tema väljavaated olid küllalt masendavad. Mõisahärra oli kuulnud, et olevat juba olemas postkaardid tema pildiga. Kuidas? Et naaber oli juba üht kui *corpus delicti*'t näha saanud? Milline see välja nägi? Alatu, seda võis arvata.

Nii käis jutt läbi telefoni kirde suunas ja sedamööda, kuidas traadid paljudesse kõrvalliinidesse, ühte ja teise mõisa hargnesid, mitmekordistus see jutt ja kandus edasi, lähedale ja kaugele, hobuse seljas üle põldude, kus mõisahärrad oma poegadega oraste seisu uurisid, kohvilaudade taha, kus teadmiste allikaks osutusid naabermõisade daamid, edasi ja aina edasi – nii kaugele, kui külalise kuulsus ulatus. Väljendati valjuhäälselt poolehoidu nii talle endale kui tema karmusele ning öeldi kahtlevaid, igritsevaid sõnu mõju kohta, mida tema kohalolek ja kuulumine korpusesse ning omanikeseisusesse võis avaldada. Kas ei õhuta ta veelgi enam viha, sest nüüd tuli ju välja, et karistusi ei määranud mitte vene ohvitser, vaid saksa maa-aadlik? Kahtlus, et püssi ette viijad tulid sakslaste hulgast, oli just suure valu ja vaevaga kõrvaldatud.

Aga krahv von Ovelacker oli juba külastanud üht kagupoolset naabrit, härra von Parenbecki, ümmargust, lõõtsutavat vanahärrat, kes tundis huvi ajaloo vastu ja oli maakonnas tuntuks saanud

oma leegitseva austusega Saksa kantsleri Bismarcki vastu ja oma sädelevate naljadega, mille tõttu väga tüse, aga sama vilgas lumivalgete vuntside ja burgunderi karva näoga vanahärra jättis mulje, nagu oleks ta iga hetk plahvatada võiv rakett, sest ta silmis hõõgus tuluke – ja ta oli kuulus oma range jumalakartlikkuse poolest. Terves kihelkonnas olid kuulsad tema talvised lugemistunnid, kus ta müriseval häälel ja välkuvate silmadega (mille peale naerataval teenijaskonnal hakkas hirm) nii oma kodustele kui arvukatele külalistele ette kandis Schilleri luuletusi, mida ta üle kõige armastas, või kus loeti ärajaotatud osadega ette „Egmontit", ühel pikal, pakaselisel talvel aga terve „Wallenstein". Talle ja tema jumalakartlikkusele oleks Ovelacker meelsasti patronaadi üle andnud. Aga sellest polnud neil omavahel juttugi. Nad rääkisid vaid relvaga ümber käia oskavatest meestest, keda mõis sai välja panna jumalateenistust kaitsma ja vana mees tahtis ise olla esimene, kes oma pastori kaitse alla võtab. Ootamatult, nagu oli omane tema loomusele, mis vaatamata aastatele näis tunnistavat üksnes hüppeid, mitte samme, ootamatult hakkas ta Ovelackerilt tema elu kohta pärima. Kirgliku erutusega, mis viis mõtted luuletuste ettekandmisele, võttis ta üksipulgi läbi need kohutavad süüdistused, mille märklauaks krahv poliitilise kihutustöö tulemusena oli saanud. Ta oli nii erutatud ja sõnaohter, et see, kel siin kõige rohkem oleks öelda olnud, vaatas vaikselt ja piinlikkust tundes maha. Üksnes vanahärra rääkis, see oli monoloog vihast, õiglusjanust, ühtekuuluvustundest – võib-olla pisut võimukast isaarmastusest palju noorema vastu, kelle käsivarrest ta tahtmatult kinni oli haaranud, vannutades teda: ta võib temaga igal ajal arvestada! Tema märksa tagasihoidlikuma naise pilgust võis nende sõnade juures välja lugeda kõrvalehoidmist; ta vaatas pealt, nagu oleks ta kurt. Aga seejärel naeratas ta külalisele nii sõbralikult, et too võis kindel olla tema nõusolekus mõisahärra kinnitustega. Naine oli seepärast nii osavõtmatu tundunud, et vanahärra äge avameelsus kogu ta – mehega ühiseks saanud – temperamendi oli ära kulutanud. Pere vanim poeg ja mõisa pärija, kes nendega hiljem liitus, näis olevat ilma jäänud kõigest sellest, mis ta isa nii muljetavaldavaks tegi, külalise vastu ilmutas ta vaid samaealise, ent siin maal mitmes mõttes temast vanema inimese jahedat mõõdukust.

Poleks vaja olnud ei seda ega ühtki teist vihjet Ovelackeri eraldatusele. Kui ta oma naabrite juurde läks ja ka edaspidi nende juures käies, valdas teda ikkagi sõnulseletamatu üksindustunne. Lugupidamine tema kui valesti mõistetu ja õigluse märtri vastu, ükskõik kui armastusväärselt seda ka ei avaldatud, tekitas sama vähe lähedust teiste inimestega kui kaine kaalutlemine, mida ta endast poliitilisest seisukohast kujutas ja mida talle kui rüütelkonna ühele liikmele ja kinnisvara-aadlikule võlgneti. Ikka tuli midagi vahele: märtri ja tema kummardajate vahele, aadliku ja tema seisusekaaslaste vahele – küsimus olemisest mitteolemise peadpööritava kuristiku kohal; mitte poliitiline küsimus, nagu arvas von Rechenberg, ja mitte üksnes inimlik, nagu Parenbeck mõista andis. Milline?

Pjotr Sergejevitš Haruzin oleks ehk mõtlikult enda ette vaadates ja vuntsi keerutades maininud: „Au küsimus?" Ja Vladimir Karlovitš Möller – nagu juba ükskord kesköö l – välja pahvatanud sõnad: „Südametunnistuseta au küsimus? Auta südametunnistuse küsimus?" Ja lisanud siis samad sõnad, mis ta ülemleitnandile tookord nädalaid hiljem otsekui möödaminnes ütles: „Usk sellesse, et autunne on jumala aseaine, on ebausk."

Vana notar tähendas kohatu naeratusega, mis ilmus ta näole alati, kui ta püüdis midagi väga ettevaatlikult välja öelda: „Kas siin piisab käibivast valemist, et otsustada õige ja ebaõige üle? Siis jõuame ühtlasi süü ja süütuse juurde. Aga millega määratletakse süü? Südametunnistusega. Hästi. Ja millega süütus? Lunastuse kaudu ehk. Aga lunastatu on vaid süüst vabastatu, mitte süütu. Süütuid ei ole olemas, igal elul on oma kaasasündinud süü. Süüst tuleks mõelda kui kaasasündinud saatusest, mitte kui ühest episoodist, mis üldises harmoonias kindlas taktis ära lahustub. – On lihtsalt kummaline, et too noor ohvitser teie eskadronist tajus tookord selle otsuse tähendust, mille langetamisel ta osales, ehk küll hoopis teistsugust tähendust. Sellist, mis kuulub, ütleme – religioosse otsustuse juurde. Kuidas ta nimi oligi? Tal oli päris saksa nimi.

„Möller, Vladimir Karlovitš Möller."

„Õige, Möller!"

Aga kuidas sai selle otsuse tähendus Mölleri jaoks teatavaks notarile, küsis Ovelacker jahmunult. Ta mäletas suurepäraselt, et Möller

oli tookord nii kaaslastes kui ka temas endas imestust tekitanud oma tugeva tõrkega nende otsusega ühinemise vastu, ja talle isiklikult oli Mölleri kõhklemine tookord olnud... teatud mõttes koormav, sest ta pidi igati hoiduma noore leitnandi mõjutamisest, et mitte veelgi tugevdada arvamust, millel Möller tema meelest algusest peale oli olnud: teda, Ovelackerit, kihutab tagant isiklik kättemaksuiha. Tookord oli nende vahele tekkinud teatav – muidugi mööduv – ebakõla. Aga hiljem polnud talle Mölleri juures midagi silma torganud. Äärmisel juhul teatav järelemõtlikkus, mida mõningad tema ütlused oma ülemleitnandile ka aimata lasid.

Et kuidas see talle teatavaks oli saanud, küsis notar. Noh, eks krahv teadnud ju, et mis ei passi kirikusse, läheb tänavale. Seda võis üldistada. Nii mõnigi religioosne tüli – mida kaugeltki mitte alati polnud lihtne sellena ära tunda – võideldakse tänapäeval lõpuni tänavatel. Selle ajastu hing ei käinud enam armulaual kirikus, kus kogemus ei suutnud endale toetuspinda leida; vanad vormid ja valemid ei kattunud enam nende päevade väljendusviisidega ega kandnud endas ka mingit igavikulist võimalust. Nende päevade inimeste nõuded leidsid liiga sageli vägivaldse väljenduse kõige madalamates võimalustes, eks olnud neil oma usu kuulutamiseks kogu aeg käepärast progressi suurimad saavutused: aina äraostetavam, kättesaadavam sõna ja kõige peenemad relvad. Teatud mõttes ei saanud ta halvasti suhtuda tollesse preester Gaponisse, kes töölised Talvepalee ette viis. See Gapon kujutas endast tegelikult üht päris huvitavat katset seda probleemi lahendada. – Aga muidugi tahtis Ovelacker pärast seda pikka kõrvalepõiget lõpuks teada, kuidas sai notarile teatavaks selle karmi otsuse tähendus leitnant Möllerile. Niisiis, pärast krahvi lahkumist oli aset leidnud paar sündsusetut, poliitilisest seisukohast äärmiselt hukatuslikku avameelitsemist. Nimelt, leitnant Möller ja kornet... Mis ta nimi oligi?

„Kosljaninov!"

...ja kornet Kosljaninov pidasid siin aukohut, mille puhul suudeti suuri vaevu jääda selle juurde, et tüli ei tohi lahendada relvade abil. Mõlemad lahkusid rohkem või vähem lepitamatuna, kuigi formaalselt oli kõik lahendatud. Järgnevalt pidid nende kahe suhted vältimatult viimse piirini pingestuma, sest – pealtnäha juba kõigist kirgedest

vaba, mahajahtunud vaimuga notari näole ilmus naeratus, kui ta pidi edasi andma noorte inimeste ülesköetud, lõõmavaid tundeid ja tahtis valida nii ettevaatlikke sõnu kui võimalik –, sest leitnant, teatud määral kaaslaste põlu all ja seltskonnast ei millegi muu kui seesmise vastuseisu tõttu välja tõugatud, ütles välja asju, mis võiksid olla lubatud vaid ühele väga tundlikule inimesele kesk tormi või saatusliku sisemise mõõna ajal. Aga kas väga tundlik inimene peaks olema ohvitser? Kas ta võiks asju välja öelda kuidagi teisiti kui diplomaatiliselt: ajaloo tarvis, mitmeid põlvkondi hiljem, nagu pihiisa? Möller oli endale aja jooksul oma pihiisa leidnud, kusjuures väga küsitava, ühiskonna autsaideri. See saamatu diplomaat! Võis ju kujutleda, et leitnant pidas pigem monoloogi, õiendas arveid iseendaga, kusjuures teadmine, et kaks võõrast kõrva pealt kuulevad, oli nagu mingiks lohutavaks kinnituseks: ta pole siiski päris üksi selles maailmas. Võib-olla oli ta ka veidi purjus.

Ovelacker raputas pead. Möller ja purjus? Ei, seda ei suutnud ta endale ette kujutada.

Oli kuidas oli, leitnandi pihilevõtja oli ebasobiv. Tegemist oli ühe natuke murdunud inimesega, tšehhi või poolaka või riigisakslase või jumal teab kellega, igatahes ühe võõraga. Siin peetakse teda saksalaseks. Ta oli olnud muusik või midagi niisugust. Sel pihiisal oli ka üks tiitel: kammervirtuoos või midagi sarnast, ta oli üsna noores eas siia paigale jäänud ja – see just oligi hämmastav – ühtäkki üles näidanud hilist huvi põhjalike teadmiste vastu rannakahurväe alal, nagu maakonna sõjaväeülem talle rääkis. Lühidalt, tema tõttu oli rahutus ähvardavalt kasvanud. Kuidas leitnant temaga tuttavaks sai, seda teab vaid jumal. Võib-olla vene klubis. Seal oli see mees aeg-ajalt õhtut veetnud. Oli inimesi, kes väitsid, et olid näinud, kuidas leitnant ja kammervirtuoos ükskord pikka aega koos istusid. Võimalik, et just tookord langesid pihilevõtjale osaks ainulaadsed teadmised kõigest, mis oli seotud rünnakuga Drostenholmile, ülekuulamiste, kohtuistungi, otsuse ja muuga. „Väga ainulaadsed teadmised, kallis krahv!" kordas notar, et kordamisega mõista anda, kui täpselt oli pihilevõtjale teada, mis tookord juhtus.

Ovelacker ei andnud millegagi märku, kas nende teadmiste olemasolu inimesel, kellel polnud selleks õigust, tekitas temas

lugupidamist või vastumeelsust, muret või ükskõiksust. Ta kuulas, ja kui teda miski peale pealtkuulamise südamepõhjas ehk köitiski, siis üksnes kahe kuju võrdlev uurimine: leitnant Mölleri, keda ta uskus nii hästi tundvat, ja selle teise, kes tõusis esile notari jutustustes. Mis pidi olema juhtunud, et Mölleri seisukoht oli nii kõvasti paigalt nihkunud? Milline tee! Ja kuhu? Ja kus see ükskord lõpeb?

„Ta teab tõepoolest väga palju!" tähendas notar otsekui kõheldes, kas peaks jätkama. „Niipalju, kui võiksid teada ainult asjaosalised ise. Ja seda teadmist ta nüüd levitab, tasapisi, nagu plaani järgi, nagu mingi erakordselt pahatahtliku plaani järgi. Miks, seda on raske öelda. Ma arvan, et seltskonnal on teatav kättemaksuhimu. Jutustused sündmuste käigust ja kindla kava järgi välja ilmuvad kuulujutud mingitest erimeelsustest ohvitseride vahel seoses otsuse langetamisega käisid suust suhu, kui teie juba puhkusele olite läinud ja eskadron ülemleitnant Haruzini ajutisel juhtimisel veel siin oli. Mis tookord leitnant Mölleri ja kornet Kos..."

„Kosljaninovi!"

„Kosljaninovi, jah..., vahel juhtus, seda ma ei tea, aga igal juhul muutus see auküsimuseks. Hiljem, kui keegi neis kuuldustes kahtles, viitasid jutustajad tihtipeale sellele, et jutt pärineb otse ühelt kohtunikult, ühelt leitnandilt, ja ma usun, et kuna sai juba teatavaks, et leitnant Möller on seda põhjalikult käsitlenud, levitasid teised teie kaaslased omalt poolt selle võrra vähem kuuldusi."

„Aga võib-olla – mina oletan ja usun seda – oli Mölleri tõetruu jutt moonutatult ja liialdustega teiste kõrvu ulatunud, nad parandasid seda ja seetõttu hakati ka neid ära nimetama kui selle jutu tõendajaid?" küsis Ovelacker nagu keegi, kes ei taha lootust kaotada.

Notar raputas kahtlevalt pead.

„Seda ma ei usu, seda ma ei suuda ette kujutada. Mingite verest nõretavate õuduslugude peale oleksid ta kaaslased kas naernud või vihastanud ja kirunud. Aga nende juttude peale, mis siin linnas ringi käisid, nad vaikisid. Ja veel üks asi: kõik need lood kandsid, nagu mulle tundus, mingit – mingit süüdistava südametunnistuse pitserit. Sellise südametunnistuse, mis on iseendaga vastuolus ja süüdistab ainult teisi. Neid võinuks esitada vaid inimene, keda meeleheide oma süü pärast on täielikku kaosesse viinud või kes kaldub romantismi.

Probleem, mis ikka üles kerkis, ükskõik, kui moonutatuna need lood neljandalt viiendani, kümnendani või sajandani jõudsid, see probleem ei puudutanud poliitilist mõjuvõimu. Tegelikult üldse mitte mingisugust võimu. See oli ühe inimese probleem, pealekauba ühe erakordselt erksa, tundliku südametunnistusega inimese probleem – liiga peen poliitika jaoks. Seejuures kuritarvitati jutustajat, ilma et ta oleks seda aimanud. Tema pahaaimamatus jutustades leiaks ka aukohtu ees õigeksmõistmist."

Notar vaikis tükk aega.

„See on ka enam-vähem kõik, mis ma tean," lausus ta lõpetuseks, aga see „enam-vähem" tuli tal tahtmatult väikese rõhuga üle huulte. – „See leitnant peab üks väga keeruline inimene olema," ütles ta seejärel ja see kõlas nagu üleskutse krahvile, et ta räägiks ometi, mida ta leitnandist teadis. Ta kirjeldas Möllerit ja seda, mida ta temast teadis, kuni päevani, mil Möller ise teadete jagajaks muutus.

Ent siis libises vestlus kuhugi ebamäärasusse, nagu kardaksid mõlemad mehed tema tagasipöördumist kindlatele rööbastele. Vastuse leidmine küsimusele süüst ja süütusest oli otsekui unustatud. Notar tegi innukalt kõikvõimalikke oletusi selle kohta, kas maakonnaülem toetab oma ameti tõttu kannatada saanud õigust ja annab krahvile abi või õigustab ta oma üldtuntud tegevusetust sellega, et pole käsku saanud. Selle järgi, mida notar temast teadis, arvas ta, et Ovelackeril ei maksaks suuri lootusi hellitada. Liiatigi andusid kõik ametivõimud nüüd, kui sõjavägi oli korra sekkunud, jultunult tegevusetusele ja lasid kõigel sel, mida raudne rull viimaste kuudega polnud suutnud juurteni hävitada, lopsakaid võrseid ajada. Kardeti atentaate, kardeti, et ülemused kaotavad poolehoiu, kardeti oma sekkumisega liberaalsete ministeeriumide silmis ebameeldivalt reaktsioonilisena paista, kardeti igasugust vastutust.

Aga kuidas pidi siis endale tulevikku ette kujutama, küsis Ovelacker.

„Me läheme tagasi sohu, kust me tulime," arvas vanahärra õlgu kehitades, „vajume põhja, mille kõige sügavama koha nimi on Tsushima. Olge rõõmsad, et teil on maad, *de facto* ja *de jure*, isegi kui te ei saa praegu igal pool kehtestada õigust sellele. Maa, olgu või pool adramaad, tundub mulle praegu ainus kindel asi olevat. Mida

hakkab siin tulevikus tegema käputäis saksa arste, pastoreid, advokaate ja kaupmehi, rääkimata veel „vabamatest" elukutsetest? Ühel päeval seisavad nad nii „vabana" venelaste ja eestlaste vahelises võistluses, et nad puhutakse minema kõigekõrgema üheainsa ukaasiga või ka ainult ministeeriumi määrusega. Maaomand, ükskõik kuidas teda ka ei kitsendata, on kriisidele vastupidavam kui kogu kodanlik vabadus. – Aga ma võtan kohe selle murekuue seljast," ütles väike põdur mees ja tõusis vaevaliselt toolilt, et longata paar sammu üle toa ja heita mõtlik pilk üle vaikse tänava naaberaeda, kus õunapuude okste vahelt kumas tõsist hallikat rohelust, „ja ma võin päris rahulikult öelda, nii nagu noorem Cato kunagi, kui ta Caesarile kaotas: Jumalad otsustasid uue korra kasuks. Cato hääletab vana poolt."

Aga kui kaugele minevikku jäi see kord! Vana notar polnud mõelnud mitte seda korda, mis valitses enne veriste segaduste algust, sest tollane kord oli vaid – kuigi veretu – korralagedus. See kord oli maa elujõulise seaduse allutanud poliitilisele skeemile. Ei, ta oli mõelnud veel vanemale korrale, mille ajal linnade nõukogu valitses riigilinnale omase vahenditusega, pidas sõdu võimsa orduga ja saatis oma saadikuid hansapäevadele, ta mõtles ajale, mis tema enda, sündinud Rigenseri jaoks, kestis aastani 1877, mil isade maal märkamatult lagunes see, mida üks ta kodulinna kuulus poeg oli nimetanud germaani autonoomiaks. Igatahes jäi vana kord, mille poolt notar hääletas, kaugele, kaugele minevikku. Uus aeg, mitte see kõige uuem, tekitas Ovelackeris meelehärmi, mis muutus lausa meeleheiteks, kui ta maakonnaülemat külastas. Selle maakonna torssis kõigevägevam keeldus algul teda täiesti tema võitluses metsavendadega toetamast. Esialgu polnud tal selleks piisavalt politseijõude, hiljem tõi ta ettekäändeks, et pole saanud käsku – külalisele sai selgeks, et mingi põhjuse kaasabist ära öelda oleks ta ikka leidnud. Tema viimine niikaugele, et ta soostuks kindralkubernerile olukorda kirjeldama ja paluks teda anda käsk, nõudis suurt veenmisoskust. Et krahv otsusest kiiremas korras teada saaks, lubas ta isegi telefoni kasutada.

Kõige parema meelega oleks Ovelacker lasknud hobuse ette rakendada ja koju sõitnud, aga ta läks hotelli, kuhu ta hetkegi mõtlemata oli palunud edasi anda Riiast tuleva teate. Alles pärastpoole turgatas talle pähe, et ta võiks ju ööseks sinna jääda. Igal juhul tahtis

ta kindralkuberneri otsuse ära oodata. Pealegi oli tal veel vaja igasuguseid asju tellida. Notar ajas edasi äriasju, mille kadunud vabahärra aastate eest tema hooleks oli jätnud ja mis olid nüüd veel märksa keerulisemad, sest esiteks oli mõisaomaniku vahetumise tõttu tarvis uuendada ja reguleerida lepinguid paljude inimestega, kes said Drostenholmi obligatsioonidelt intresside näol sissetulekuid, teiseks nõudis erilist tähelepanu kadunust mahajäänud vara seisund, sest pärast detsembrikuiseid purustusi oli hädasti vaja uusi hooneid. Ent nende eest sai vana notar nii rikkalikku hüvitust, et jäi mulje, nagu teeks kahjude kokkuarvamine talle vaid rõõmu. Sest iga kahju puhul mõisale, mille omanike hulka ta sõprussuhete tõttu kuulus, tundis ta rahuldust sellest, et nii nagu paljukiidetud vana korra ajal ei olnud ka nüüd keegi oma õnnetuses üksi: koges rüütellikkust enda suhtes.

Tuli alustada viinakoja taastamisega. Töölised olid kohale tellitud, võib-olla isegi juba teel mõisa poole. Valitseja oli kindlal seisukohal, et tuleks uuendada vanu äraproovitud sidemeid ühe vene ettevõtjaga, sest esiteks olid tal tublid töölised ja teiseks nägi valitseja meelsamini rahvastiku suurenemist võõraste venelaste kui selle maa või koguni selle maakonna laste arvel: lätlaste ja eestlaste arvel, kes polnud nii head töötegijad ega nii sõnakuulelikud, iseäranis praegusel ajal, tuletatagu meelde, kes tegid revolutsiooni. Riia vabrikuga, kust pidi tulema uus sisseseade, oli juba kokku lepitud tähtaja, hindade, ülespanemise ja muu seesuguse suhtes. Taheti kasutada võimalust ja viinakoda laiendada, tänu ühe aadlike ühingu eeskujulikule asjaajamisele oli kauba müük läinud korrapäraselt, kartulitega varustamine oli kindlustatud.

Ja ometi ei mõelnud Ovelacker hotelliteenija saatel trepist üles ülemisele korrusele minnes – et seal oma tuba vastu võtta –, kõigest sellest, mis neil notariga lähimatel tundidel läbi tuli arutada ja mis järgnevatel kuudel tema silme all teoks pidi tehtama. Detsembris ei olnud ratsasaapad säästnud koridori narmasteks kulunud vaipu. Väike tuhm aken koridori lõpus tundus poolhämaras nii kahvatu ja mittemidaginägev nagu kustunud silm surnu näos. Ovelackeril oli tunne, nagu hoiaks minevik oma tontlikku silma tema peal. Ta oleks võinud imestada, miks ei karanud käskjalad tema lähenemisel

tervitades poolunest, miks jäi ta pärast hotelliteenija lahkumist üksi keset tuba seisma ja miks ei kostnud temani kõrvaltoast Haruzini sammud, läbi suletud ukse, mille ette oli lükatud võidunud diivan, miks ei astunud tuhmist peeglist välja ega täitnud tuba inimkogud, kelle pilt tal nii sageli silme ette oli kerkinud, miks ei olnud tema sisenemisel kuulda mõõgakõlinat, mis kardinavoltides vaikse surinaga sumbudes kostis tema kõrvu, kui ta kuulatama jäi; sest see... see oli ju tema kunagine tuba!

See võis olla süütu juhus, aga ta ei suutnud põgeneda sosinate eest, mis tulid igast kandist. Kaabut ja mantlit ära pannes ja mitu korda üle toa kõndides sattus ta veidrasse seisundisse, millesse inimene võib langeda pärast pikka magamist, seisundisse, mis on hingele kõige tuttavam lapseeas, kui hing veel vabalt ja takistamatult kõiksuse ja lõplikkuse vahel ringi hulbib, teadvuse uinumise ja ärkamise piiril, aja tiivul, mis ei tea veel oma sihti ega tunneta päriselt kaduvuse kogu raskemeelsust ja päevakambrite läbipaistvate seinte imet, eri aegade vahel heliseva, mitte iial hääbuva tooni imet. Ja selles imelises, peaaegu unenäolises seisundis ei teadnud ta varsti enam, kas ta tegi seda, mida ta tegi, täna või kuude eest, kas ta andis järele hetke tahtmistele või järgis tema kavatsus mineviku viirastuslikku varju. Ta pani kindad öölauale ja tundis samal silmapilgul palavat soovi need kätte tõmmata ja ära minna, ta vaatas juba ukse poole, sõgedas ootuses, et keegi koputab ja tentsik kannab ette: „Teie Kõrgeausus, väljas..."

Asi lõppes sellega, et mantel ja kaabu, mille ta nagisse oli riputanud, tundusid talle võõrana ja ta laskus diivani kulunud seljatoele, et ei peaks selles peadpööritavas tagasitulekus ainuüksi iseendale toetuma. Aga siis, vaadates oma jalgu kõige selle võõra taustal, tundus ta iseendalegi kogu oma intiimsuses võõrana, ta hüppas püsti nagu tagaaetu ning läks akna alla.

Enam ei sadanud lund...

Puhkevate õunapuudega aias väljaku teises servas käis ringi üks vana mees ja sidus puutüvedele liimvööside. Midagi lõpmatult rahustavat oli hoolitsuses, mida ta igale puule nagu erilisele isiksusele lasi osaks saada; et neil oleks hingamisruumi ja kaitset lehti ründavate nuhtluste eest. Mõne aja pärast läks ta minema ja jättis maasse

labida, millega ta iga puu ümbert mulda oli kobestanud. Küllap ta läks lõunale. Siis veeres üks vanker üle konarliku sillutise. Tema tulekut oli kuulda ammu enne seda, kui ta akna alla jõudis. See oli kõige tavalisem taluvanker, vedrustamata kirikuvanker, heinasületäis sees. Aga heina sisse oli ebatavalise koormana pehmelt sängitatud valge kirst, mis oli nii halvasti värvitud, et toores puu kumas roosakalt läbi. Kirstu kõrval, üks käsi kirstukaanel, et see põrudes ja rappudes lahti ei paiskuks, istus vana talumees. Ta jalad rippusid üle vankriääre ja kõlkusid otse veerevate rataste kõrval. See oli vana mees valge, sakris habemega; kevad polnud tema jaoks veel alanud, sest tal oli kasukas seljas ja lambanahkne müts peas. Just hotelli ees läks hobune traavilt üle sammule. See oli vilets, kondine setukas, tokerjas ja väikest tõugu nagu Saaremaa hobune. Nüüd võis vanamees jõude istuda, sest sammu sõites polnud suuremat tarvidust kirstu valvata; nüüd vaatas ta ringi, vaatas pikalt üles hotelliakende poole.

See polnud võimalik! Nad nägid kõik ühtemoodi välja. Kas ei leidnud ta seda juba tol ööl, kui ulaanid neid mõisahoone ette ümmargusele peenrale kokku ajasid? Jah, nad nägid ühtemoodi välja, see oli ikka üks ja seesama nägu ja kõigis neis nägi ta ühtainust eriliselt meeldejäävat nägu. Miks? Sest see oli ju teistsugune kui teised. Niisiis oli see vana mees seal kirstu kõrval ikkagi toosama? Tema naine olevat suremas või juba surnud, oli metsnik rääkinud. Jumal küll, kui saatus iga tema olevikus tehtud sammu pidevalt mineviku verisesse jälge surus – kas polnud ta siis tõepoolest see, keda temas nähti, keda temas vihati, keda temas jälitati? Ja mis mõtet oli siis vimma kanda ja võidelda nende vastu, kes olid vaid saatuse võitmatu ülemvõimu tööriistad? Tema elu vastuvaatav nägu? – Tal oli tunne, et peaks ringi vaatama ja otsima enda kõrvalt teravapilgulist ja siiski nii ettevaatlikku Haruzinit, kellele endale ei pidanud iial osaks saama erakordset saatust, kuid kes sellega terve oma elu kokku puutus; ent kui ta pead pööras, nägi ta peeglist iseennast ja vaatas endale otsa piinava tundega nagu võõrale: see, keda ta silmad nägid, oli ta ise, kuigi tal oli kange tahtmine avastada endast üks teine inimene.

Ühel hetkel oleks tal peaaegu süda seisma jäänud. Ta silmitses võõra olekuga inimest peeglis lõhenenud teadvusega. Ta nägi tema kahvatust, ta kinnist ja tardunud ilmet, hallikassiniseid silmi tugevate

põsesarnade kohal, teravat nina, suud, mis tuksles vaoshoitult, pingutust peegelpildis mitte oma olemust reeta, mis muutis terve näo isemoodi pinevaks, ja tal oli tunne, et see võõras seal pidi küll hulluks minema süükoorma all, millest ta ise kunagi teadlikuks polnud saanud ja mis talle hiljem õlule veeretati: süü, mida polnud ja millest kõik rääkisid nagu millestki tegelikult olemasolevast, süü, mille tarvis mitte kunagi ei saanud olla ühtki muud kohtunikku peale iseenda. Silme ees süüdimõistetu, aimas ta neil hetkedel, et peaks iseenda juurest ära minema, selleks, et edasi elada. Sest selle nägu, kelle ta peeglis ühtaegu kui võõra ja oma ära tundis, oli üksnes osa üldisest, kõikjalolevast võlausaldajanäost, niisamuti nagu tolle vankril kirstu kõrval istuva vanamehe nägugi, see oli nagu varjutaoline sõõr, mis täiendab poolkuud, täites teda sünge pimedusega. See vana mees kirstu kõrval ja too teine, kes teda nähes põgenes, et oma hirmu siis peeglist eest leida, olid läbi ühe ja sellesama surmakogemuse viirastuslikult vennastunud. Et suuta edasi elada, pidi ta selle läheduse käest põgenema. Kuidas ja kuhu? Hukatusele oli vastu seatud süüst vaba eksistents, lunastus, nagu notar täna oli vihjanud.

Aga kes muu oleks võinud teda süüst vabastada kui mitte see, kes ta süü külge oli köitnud! Oli see mõni elav inimene, kes oli ta köidikuisse pannud ja hoidis ikka veel seal? Või need kolmteist, kes tema otsuse läbi kaotasid elu ja võitsid sünge surematuse? Või oli ta argpükslikult valet kuulda võttes end ise süüdi mõistnud? Või need, kelle näol ta lootis leida endale kaaslasi – ja mitte ainult seisusekaaslasi – ja kes olid ta nüüd saatuse hooleks jätnud ja maha salanud? Oli see, mis teda tabas, mingi sõgedus, tema enda arengu sünge, vaenulik sünnitis? Või seisis kõige taga see vana mees, kelle saatus kõikjal ta teele juhatas, nii et ta ümber mehe pidi minema, ühel heal päeval aga – ent kuidas küll? kuidas? – ühel heal päeval otse läbi tema: võlgnik, kes rahuldas võlausaldaja nõude, pöörates selle ainukese elusolija vastu ja tunnistades seda nõuet vaid ühe kõrgema kohtu ees? Aga kes oli ta kinni köitnud, jätmata lootust vabanemisele? Kas polnud neis köidikuis oma osa ka Mölleril, Haruzinil ja tal endal, surnutel ja elavatel? Ja kas polnud nende köidikute peale õigust vaid sel ühel, kelle ees kõik elav ja toimiv süüd kannab? Selle ühe ees teadis ta end olevat vaba teadlikust osalusest

süüteos, mille eest teda taga kiusati. Ja sellepärast ei tohtinudki ta südametunnistuse relvi saatuse näilise ülemvõimu, tema tuhandete vihaste ja raevunud tööriistade ees maha panna: selles asjas ei olnud tal süüd! Kui ainult pimedus võimutsema ei pääseks ega varjutaks tema teadmist sellest, et tänu jumalale on ta olnud trooni ja valitsejate alandlik teener!

Korraga oli ta meelt heitmas. Tema, kel oli mitme päevatöö jagu maad ja miilide kaupa metsa, tema, kes ta oli majade ja karjade peremees, nii mitmete temaga rööbiti kulgevate saatuste käsutaja, nii paljude õiguste ja kohustuste pärija, tundis korraga, et küsimus olemisest ja mitteolemisest kerkib üles alles siis, kui omand ja töö, inimesed ja asjad otsa saavad.

Aga see kõik – ta käis kiirel sammul toas edasi-tagasi, et mitte vaikuse rõhuvalt raske mantli all vangiks muutuda –, see kõik oli fantaseerimine või midagi, mida ta tahtis ja pidigi fantaasiaks pidama, et oma pärandit ja valitsemist mitte käest lasta. Ta tahtis päevale truuks jääda, tõelisele päevale! Ent kuidas vaigistada tundetulva, mis hoiatas teda säärase ettekäände poolikuse eest: teda ei ohustanud mitte küsimus olemisest olematuse kuristiku kohal, vaid üksnes poliitiline ja ühiskondlik vääritimõistmine!

Vana mees tuli jälle aeda teisel pool väljakut ja haaras labida. Ta kaevas iga puu ümber värskelt mustendava ringi. Ja aeglus, tasakaalukus, lihtne, mõtestatud rahu, millega ta seda tegi – sel tunnil mõjus see kõik rahustavalt ja tervendavalt. Ovelackeri tahtmine naasta kauguste tagant ja mineviku varjude juurest Drostenholmi, oma tegelikku ellu, mis kutsus kõiges tuleviku poole, muutus üha tugevamaks. Ent ta pidi ootama ja nii oligi parem. Päevale truuks jääda, kas ei tähendanud see ka päevalt kõige selle kätte võitlemist, millega võiks valgustada ööd ja jagu saada vihast, vaenust, ohust ja murest?

Kas polnud teda kogu aeg vargsi närinud kahtlus politseiülema tarkuses ja siiruses! Kui ta oma külaskäigul ülema juurde selgitas, mida ta mõtles jõukudega ette võtta ja millist kaitset pidi talle seejuures osutama politsei, oli miski torssis võimumehe juures teda otsekohe kahetsema pannud, et ta nii usaldav oli olnud. Mingi välgatus silmades, mingi julm, salakaval joon politseiülema kortsulise suu ümber, mingi nutikas valmisolek, mis püüdis end mossis pahuruse

taha varjata! Kokkuvõttes kahtlustas ta politseiülemat topeltmängus kahe leeri vahel, ükskõik, kui erinevad need ka polnud. Kas ei esindanud ta mitte seda Venemaa kõrget ametnikkonda, kes oli hankinud endale maailmakuulsuse eri rahvaste kirjanduse abiga? Mis siis, kui ta nimetas oma telefonikõnes kindralkuberneriga täiesti avalikult nimesid, millel oli suur väärtus igaühe jaoks, kes koos nendega seal metsas tema vastu olid? Öeldud rumalast peast või näiliselt rumalast peast, aga sellest piisas. Sest kui palju võis ametnikkonnas kogu puhastustööle vaatamata olla neid, kes olid metsavendade poolt – kõikides kantseleides, kõikides telefonikeskjaamades, kus sai kõnesid pealt kuulata! Esimesed pealtkuulajad ja reeturid istusid ilmselt juba kõnet pidava ringkonnaülema kõrval, kui too just iseenda reetur polnud. Mis siis, kui ta kõrgemale võimule traatipidi sõjakäigu plaani ette kandis ja selle nüüd niimoodi kõikidele reetis? Teel hotelli oli see Ovelackerile muret teinud, muret, mida ta ei tahtnud endale tunnistada, sest muidu oleks ta pidanud tagasi minema ja kogu plaani tühistama, et mitte osaleda iseenda ja teiste inimeste hävitamises. Nüüd andis see mure endast uuesti märku – nüüd oli võib-olla liiga hilja õnnetust ära hoida. Aga mõttetu oli muretseda asjade pärast, mis polnud veel juhtunud. Tema teada polnud veel juhtunud... Targem oli mõelda asjadest, mis olid juhtunud ja millest ta midagi teadis. Mitte kõike – sest neis juttudes luuras umbkaudsus –, aga piisavalt. Piisavalt, et tema üle kohut mõista, piisavalt, et ka tema ise kaebuse tõstaks. Kelle vastu?

Oli vaid üksainus. Tuhandepealine vale karjus ja sosistas tema vastu – üksainus inimene oli tõde tunnistades (ja selles ei kahelnud ta siiani) valet külvanud: Möller. Iga kord, kui Ovelacker notari jutustusest saadik leitnandile mõtles, sundis ta end Möllerit vihkama ja põlgama. Aga ta ei suutnud. Selle tagant ei maksaks otsida kristlikku voorust, ta lihtsalt ei suutnud. Ohvitserikooli noorukese kasvandikuna oli ta lasknud sel leitnandil püstoleid kohale tuua – nüüd polnud ta võimeline sellest mõtlemagi. Mitte et ta oleks tundnud äukartust meeleheitest tingitud kaose vastu teise hinges, aga ta arvas end tajuvat, et sisemine kord, mida järgides leitnant nii palju segadust tekitas, paiskas põrmu seadused, mis muidu kehtisid tema elukutsega ja tema seisusest meeste jaoks. Möller oli Jumala ükskord aule

ohvriks toonud, ja kui ta oma ohvrit hiljem tagasi nõudis, kiskus seesama Jumal talt kättemaksuhimuliselt käest selle, mille eest ta kord ohvriks toodi: selle, millel leitnandi jaoks enam mingit väärtust polnud. Tänasel päeval mõtles Ovelacker, et ta tunneb end lepitatuna, kui Möller nüüd sama järjekindlalt järeldusi teeb ja lahkub. Ta võlgnes seda oma seisusele, millest tema, rittmeister, end ju iial vabastada ei saanud – ja seda võlgnes ta isiklikult rittmeistrile, kelle vastu ta veel sellesse seisusesse kuuludes oli eksinud. Kui Möller esitas süüdistuse mõõga õiguse vastu; ei olnud ta veel oma mõõka ära andnud; ta oli rüvetanud lippu, ise alles selle all seistes; ta oli vaenlasega liitu astunud, olles ise alles sõjaväekohuslane vaenlase maal; seda heitis rittmeister talle ette. Ent ajast, mil Möllerid Vene riigi teenistusse astusid, polnud veel kolme inimpõlvegi möödunud. See, millest ta leitnandi puhul juba varemgi pahatihti puudust oli tundnud, oli terav kõrv ja peen taju suure riigi üksikute võõrapäraste osade ja nende salajaste püüdluste suhtes, omaenda erilise missiooni uhke teadvustamine, mida valitsejad endale tugevama ja teadlikuma õigusega lubasid – need puudused olid ehk saksa pärand. Mujal, väljaspool Saksamaa pinda võis see hukatuslikuks saada. Seal, kus terved rahvad tõrkusid ühinemise ja äralahustumise vastu, ei saanud – nagu Saksamaal – arvesse võtta seisustevahelisi erinevusi! Ja kui Mölleri taoline mees tõepoolest mõistiski rahvaste vahelisi vastuolusid ja kogu seda rasside ja rahvuste üksteisega läbipõimunud keerukat kudet siinmail – niivõrd, kui see mõistusega hoomatav oli, puudus tal siiski too verre imbunud kõigutamatu kogemus, mitte millegagi ülenutatav teadmine, et kui need, kes olid maa suure maadehõlvamise ajal ära võtnud, ja kui teised, kes selle ära pidid andma, olid vastastikku tõotanud kättemaksust loobuda. Kuna enamik hilisemal ajal juurde tulnud riigisakslastest ei tundnud end mitte nagu härrad sulaste seas, vaid nagu kodanikud kodanike seas, teenisid nad ära põliselanike põlguse. Nad tegid seda, mida käsitleti raske eksimusena koloniaalseaduste vastu: nad abiellusid läti ja eesti soost lihtrahvaga. Küllalt sageli sai läti või eesti keel nende kõnekeeleks, nende lapsed, saanud vaevalt teadlikuks sellest, mida nad tundsid, hakkasid end tundma lätlaste ja eestlastena, salates maha oma päritolu, hea veel, kui nad ei hakanud kõike saksapärast vihkama. Oli ta ju isegi oma

mõisarahva nimestikest üllatusega avastanud, et tema teenistuses oli nurmevaht, kelle isa oli paari aastakümne eest Westfalenist sisse rännanud, ta nimi oli Meyer zum Gottesberge, saksa keelt ta enam suurt ei rääkinud ja oli abielus eestlannaga, kellega tal oli neli last, kes rääkisid juba üksnes eesti keelt! Ja Droste, tema tallimees, sisse rännanud Soestist, kavatses järgmisel nädalal abielluda ühe metsavahi tütrega! Mis keeles valitseja temaga rääkis? Eesti keeles, nii puudulikult, kui vestfaallane seda ka valdas. Algul rääkisid nad omavahel saksa keeles, aga mida enam mees kodunes, seda enam sai neil harjumuseks rääkida eesti keeles. Ja nii olevatki parem, jäi valitseja endale kindlaks, kui ägedalt mõisahärra talle ka vastu ei vaielnud. Üks keel maarahva tarvis ja teine, millest oleks parem, kui nad seda üldse ei mõistaks, härraste jaoks. Metsnikuga poleks ta mõistagi eesti keele kõnelemiseni laskunud, sest too oli riigisakslane. Ta kuulus härraste hulka, oli reservohvitser, tundis kombeid. Lihtsate inimestega oli piinlik härraste keeles rääkida. Neil polnud ju viisakusvorme härrade kõnetamiseks ja nad võisid sakslaste väärikust vaid kahandada. Tema, Ovelacker, oli kuulutanud end sellise ümberrahvustumise tingimatuks vastaseks, aga mis sest kasu oli, et ta edaspidi tallimehega saksa keelt rääkis! Ta tegi seda kaks korda nädalas, aga kolm korda päevas rääkis valitseja temaga eesti keelt. Lõpuks oli valitseja teda ettevaatusele manitsenud. Nendele inimestele ei meeldinud sugugi, kui nendega saksa keelt räägiti. See lahutas nad uuesti ümbritsevatest, kellega neil tuli rahumeelselt koos elada, sest nad ei elanud ju häärberis, vaid maarahva elupaikades, ja teiste tööliste juures tekitas see vaid paksu verd, kui üks nende hulgast ennast paremaks pidas ja härradega härrade keelt rääkis. Küll aeg näitab, mis on tugevam: kas side kaasinimeste ja sarnase ümbrusega või side oma rahvusega. Parem oleks asja niisuguse vastupidavusproovini mitte viia.

Aga aja jooksul lõtvuks side ühe mujalepillutatu ja kogu saksluse vahel tervikuna iseenesest; mida tugevamini ja sügavamalt ta juurduks, seda kindlamalt läheks ta kaotsi sakslusele, oli mõisahärra valitsejale öelnud. See pole hea, seda ta ei taha!

Sinna ei saa midagi parata, oli valitseja vastanud, nii see juba kord oli ja nii oli see alati olnud. Tuhanded riigisakslased olid sel moel eestlasteks ja lätlasteks hakanud, põlise kodanluse hulgas toimuvat

seesama. Servadest murenes sakslus tasapisi, keskkohas püsis veel terve. Kasutades teist võrdlust: saksluse väike saareke vajus aegamööda vee alla. Kõik ühiskonna madalamal astmel seisjad läksid üle eestlusse, hoovusesse, mis uuristas saart igast küljest. Kõrgemad kohad: aadel ja kodanlus, pidasid veel vastu. Aga nii nagu paljudest sakslastest said aja jooksul eestlased, nii tõusid ka paljud eestlased pikkamisi sakslaste hulka. Kaks-kolm põlvkonda teaksid veel sellest tõusust või langusest, siis hääbuks teadmine sellest liikumisest ja asjaosaline oleks kas sakslane või eestlane, ilma igasuguse targutamise ja pärimiseta. Aga sel pikal ümberrahvustumise peatükil oli ka lisa, mida käsitleti avalikkuse eest võimalikult varjatult: valitseja pidas silmas küllalt sageli ette tulevaid poolsakslasi, kellest kubisesid nii mõnegi mõisa lihtrahva elupaigad. Tihtipeale olid nad oma isadelt niipalju iseloomujooni pärinud, et neist said mehed, kes ihkasid välja oma noorpõlve kitsikusest ja viletsusest, ja peaaegu alati niipalju oma emadelt, et hakkasid – ja õigusega – kirglikult vihkama sakslust, mis oli nad küll siia ilma toonud, kuid tuli seejärel häbiga maha salata. Valitseja ütles, et ta ei taha välja uurida, kui paljud eesti ja läti patriootide juhtidest ja kui paljud sakslaste vihkajatest olid tegelikult pooleldi parunid ja vabahärrad ning tõusid sakslaste kui oma isade vastu üles. Nendest asjadest tehti liiga kergesti härrasromantika, tema meelest oli see võrdlemisi haletsusväärne. Ja selle pika peatüki lõpp olevat läti ja eesti kokad, kes mõnikord, tänu jumalale küll üsna harva, parunessideks said – nagu muinasjutus. Võib ju olla, et nendes ebavõrdsetes abieludes olid peidus mingid sügavamad seosed, igal juhul olid nad häirivad, ja tal poleks olnud midagi selle vastu, kui sääraste pulmitsejatega toimitaks nii nagu tolle Barbara von Tiesenhauseniga, kelle ta lähikondsed lihtsalt ära uputasid, kui ta end ühe korraliku kodanlasest selliga sidus. Ega teisiti ei saagi. Kummalisel kombel tundis rahvas vastumeelsust nende mittesünnipäraste härrade ja prouade suhtes. Vanad talumehed, mõisarahvas ja teenijad mõtlesid teinekord märksa järjekindlamalt feodaalseid mõtteid kui nende härrad ise. Ta teadis, et on küllalt inimesi, kes esindasid igas suhtes vastupidiseid seisukohti, aga eks tema oli ju vana kooli mees.

Aga kuidas seletaks valitseja seda: üldjuhul rändasidki sakslased ju kunagi siia sisse; miks nad siis lätlasteks ja eestlasteks ei hakanud.

Mööngem, et alguses saadi kergelt härradeks, ta oli kusagilt lugenud, et saksa tsunftid ja gildid olid end rangelt mittesakslaste ees sulgenud ja pärast esmast valmidust mittesakslastega ristimärgi all ühineda toimus järsk eraldumine; aga veel 18. sajandil, pärast Põhjasõda, rändas sisse suur hulk sakslasi, eelkõige pastorite ja õpetajatena, ja veel 19. sajandilgi polnud juurdevool päriselt lakanud. Kõigist juurdetulnuist said „baltlased" ja alles eelmise sajandi teisel poolel lakkas toimimast baltisaksa loomust ja baltisaksa ühiskonnakorda kujundav, kõikehõlmav jõud. Alles siis jäid sakslased kas riigisakslasteks või said eestlasteks.

Sellele ei osanud valitseja vastata. Ta arvas, et ehk lakkas sealtpeale toimimast midagi, mis muidu oli sisserändajatele mõju avaldanud, või ei lasknud sisserändajad end enam teistega kokku sulatada.

Ja lasid siiski kokku sulatada! Aga mitte baltisakslastega. Nii sageli olid nad hääbunud mittesaksluses ja suurendanud õnnetust, mis seisnes sakslaste pideva juurdevoolu lakkamises sellesse Saksa rahvuse Püha Rooma Riigi esimesse kolooniasse.

Ei, valitseja ei suutnud sellele seletust anda. Nii see lihtsalt kord oli. Miks? Seda oli temalt liigagi palju küsitud. Ta kaldus süüd panema riigisakslastele. Need pidid olema muutunud. Ja Ovelacker otsis neid baltisakslaste seast, nagu keegi, kes on kaua rännuteedel olnud ja võimeline naasnuna oma kodumaad erapooletumalt ja teravama pilguga vaatlema, ilma et ta teda seepärast vähem armastaks või end vähem tema lapsena tunneks.

Aga kui ta algul ehk käsitleski seda küsimust teatava erapooletusega, mida need, keda see puudutas, vaevalt nii lihtsalt oleks ilmutanud – aja jooksul, ise seda päriselt teadvustamata, hakkas ta neid küsimusi seostama baltisaksa eksistentsi põhitingimustega. Kojusaabunu oli kibedalt tunda saanud võõristust oma kojutuleku pärast. Talle tundus, et tema ja ta suguvõsa on unustatud, ja kui ta nüüd küsimusi esitas, olid need põhimõtteliselt küsimused tema enda elu kohta, küsimused, mis nii sageli reetsid, et ta tahtis pärandada seisukohti ja vastuseid, mida ta endale mõne kuu eest andis või anda oleks võinud. Tema kogemused ja aimdused olid hävitanud püha testamendi illusiooni, millega ta koju tagasi oli pöördunud. Varsti ei olnud tema jaoks enam midagi, mis ei tõstatanud küsimusi

ja mässituna püüdlustesse anda taas mingi mõte oma isiklikule olemasolule, mida tuhandeid kordi oli ähvardanud hävimisoht ja tarbetuse needus, uskus ta veel, et peab omaenda kogemuse ja õigustuse kaudu andma panuse nende tuhandete elu mõtestamisele, kellega ta jagas seisust, õigust ja kohustust. Seejuures unustas ta kohati, et tema „juhtum" ei olnud üldkehtiv või et ta peab oma pärandiosale siin maal veel vähemalt ühe pärandi juurde liitma, millest kõiki teisi oli säästetud: raske pärandi olla sõdurina oma keisri timukasulane sel maal, mis kohe seejärel pidi talle kuuluma.

Vanasti valitses vaga komme, et see, kes surma saadeti, pidi oma viimaste ja seetõttu eriti hinnaliste sõnadega timukalt paluma, et too veretöö kiirelt ja hästi korda saadaks, ning ütlema, et ta ei kanna timuka peale viha ja tahab teda vaid õnnistada, kui ta oma tööd halastusega teeb. Ja timukas tegi mis ta kohus, ning edaspidi polnud tal inimesega, kellelt ta elu oli võtnud, enam mingit asja. Seda pole veel kunagi juhtunud, aga kui oleks juhtunud, et timukale antakse elus kurjategija tapalaval üle sõnadega, et ta peab teda ka surnust peast meeles pidama ja kõik, mille lõpetamine tema ametiks on, oma tulevasse ellu kaasa võtma – kurja saatuse, mis teise piinapinki tõi, tema mõistatuse, tema küsimused, tema kahetsuse, viha, piina – kõik, kõik: milline timukas oleks siis veel mõõga tõstnud? Ta oleks pidanud iseend ära tapma osa pärast, mida ta mängis selle inimese saatuses, kelle ta hävitas. Ainult tänu sellele, et tal polnud mingit osa inimese saatuses, kelle ta hävitas, ja ta ei teinud muud kui oma tööd – ainult tänu sellele pääses ta kuriteo needusest!

Miks ta polnud tookord...? Krahv von Ovelackeril hakkas kõhe, kui ta tajus, et on nüüd kogu oma saatuslikule elule vastu minemas, sama ettevalmistamatult nagu surmale. Miks oli ta tookord, aimates, mida notaril talle avaldada oli – jah, üksnes aimates, mitte teades, ei, jumala eest, mitte teades! –, miks oli ta tookord ikkagi kohtuistungile läinud? Ta oleks võinud ettekäändeks tuua haiguse ja kohustada selleks mõnd teist ohvitseri garnisonist, kas või näiteks ringkonna sõjaväe ülemat, mõnd maakaitseväe ohvitseri või mereväelast, nii nagu seadus ette nägi. Aga ta läks, ta luges ette kohtuotsuse, maailma silmis oli tema üksi kohtunik, kes teistele oma kurja tahet peale surus. Sealjuures polnud ta mitte ühegi sõnaga üritanud Möllerit

sundida ülejäänud nelja ohvitseri seisukohale asuma. Ta oli tookord välja läinud, Möller oli ise raportiga tema juurde tulnud.

Kui ta veel ohvitser oli, pandi talle kaks korda südamele, et kohalike rahvastega tuleb rahu sõlmida ja kokkuleppele jõuda – ja ta polnud vastu vaielnud, kuigi see tekitas temas võõristust, kesk varemeid ja tapetuid. Tema sisetunde järgi hindas see rahu ohvreid liiga madalalt. Aga seda pidid need, kes rahu ja kokkuleppeid ihkasid, paremini teadma. Ja siis leidis aset sündmus, mida ta vastumeelselt meenutas – nüüd ei varjanud ta seda enam enda eest –, vastumeelselt sellepärast, et tahtis säilitada oma enesekindlust, julgust ja rõõmu. Pärast puhkust, kui ta lahkumisavaldus veel lõplikult kinnitatud polnud, oli ta reisil Peterburi peatunud provintsi pealinnas ja külastanud kõiki rüütelkonna volikogu härrasid, keda tal õnnestus kätte saada. Ja siis juhtuski veider lugu: algul ei suudetud talle piisavalt tähelepanu osutada ega austada teda kui üht söakamat ohvitseri ja õiglasemat kohtunikku – ja kohe pärast seda, kui kuuldi, et see söakaim ohvitser ja õiglaseim kohtunik on saanud rüütelkonna liikmeks, ei teatud enam, kuidas piinlikku üllatust varjata. Väljavaade jagada tolle söaka ohvitseri ja õiglase kohtuniku kui saksa maaomanikuga ühist vastutust nende ees, kes saksa maaomandust ja selle õigusi ründasid ning kellega tuli kokkuleppeid sõlmida, nagu arvati, oli kõnevõime halvanud. „Tere tulemast" oli kõlanud tuhmilt – nii tuhmilt, et see oleks kõrvu hakanud ka vähem terava kuulmisega inimesele kui tema. Nüüd kahtlustas ta, et maanõuniku innuka soovi taga Drostenholm rendile võtta, peitusid tookord hoopis kaugemale ulatuvad plaanid. Ta ainult kahtlustas seda, ta ei teadnud. Aga see kahtlus näris ta hinge kallal nagu uss, muudkui näris ja näris, näris läbi kõik tugipunktid, nii et kõik, millele ta lootnud oli, varises kokku. Rahu iga hinna eest, kokkulepped iga hinna eest! Oli ta ehk üks neist hõbeseeklitest, mille eest see rahu osteti, ja surnud, kõik need surnud, mida ülestõus nõudis, ülejäänud kakskümmend üheksa? Või... või pidi üks inimene tooma sellise enesesalgamise ohvri, et teised saaks päästetud? Kas ta pidi sellega leppima, et temale ainsana murti truudust, et täita truudusvannet kõigile teistele, või et talle murti truudust niisamuti, nagu mõned Ovelackerite sugupõlved kord maale truudust olid

murdnud? – Aga nüüd jälitas tema kahtlus juba tulevikku ja olevik polnud siiani esitanud ühtki tõendit selle kohta, et see kõik nii oli.

Rahuläbirääkimised olid just käivitunud. Räägiti, et selle aasta juulis tahtis kindralkuberner Sologub kutsuda Riiga rüütelkonna, linnade ja talupoegade ühenduste esindajad, et välja töötada Eestimaa maapäeva poolt 1905. aastal esitatud provintsiaalõiguste programm. Aga see oleks küll ime, kui nõupidamine sellise programmi üle aset leiaks; veelgi enam imesid eeldas niisuguse programmi sünd, mille kõik omaks võtaksid; ja kui selline programm sünnikski – kes söandaks sellesse uskuda? Riias ei sõlmita mingit rahu ega mingeid kokkuleppeid. Pigem juba Tallinnas, rüütelkonna arukate vabameelsete esindajate ja vastaspoole juhtide vahel, keda polnud – tagaselja – surma mõistetud ja kes olid seetõttu maale jäänud. Aga kas kõige aktiivsemad ninamehed, kes praegu Šveitsis varjul on, kiidavad oma kaasmaalaste kokkulepped heaks ja lisavad neile oma mõjukate nimedega kaalukust? Läbirääkimiste kohta liikusid vaid kuulujutud, mida rüütelkonna teadmisel ja nõusolekul levitasid parun Ermes ja härra von Clodt, kes olevat kohanud kindlameelset vastuseisu läbirääkimistele, kus kokkulepped tuleks saavutada mööndusi tehes. Seda, mida taotleti, võiks mööndusi tegemata saavutada täielikumalt kui kunagi varem, venelasi sealjuures oma vaenlaseks tegemata, arvasid eriti kainelt mõtlevad talurahvapoliitikud. Et rüütelkond tahtis kokkuleppele jõuda, tõestas vaid seda, et ta tundis end nõrgana. Kohati tärkas Ovelackeris kibestunud kahtlus: võib-olla püsis rüütelkond tõesti vaid vanade privileegide jäiga turvise toel, võib-olla oli elu selle raudrüü seest ammu haihtunud ja kui keegi nüüd puutus vastu seda raudset kesta, millesse mehed kord võitlusse minnes elusana olid pugenud ja millega end juba ammu üksnes surm veel soomustas – mida väljastpoolt küll näha polnud –, siis pudenesid kestast vaid surnute järelejäänud luud. „Mis oleks rüütelkonnast nüüdseks veel alles, kui ta poleks saanud toetuda sajandite jooksul kasvanud ja karastunud vormile?" küsis ta endalt. Sellest oli alles piisavalt, et kas või alasti ja tingimusi seadmata luua uusi vorme; revolutsioon oli tõestanud, et üksikus oli küllalt elu, et tervik elaks. Aga kas tervikus oli ka küllalt elu, et iga üksikut kõigi tema isiklike tingimustega endasse haarata ja teda kaitsvalt ümbritseda?

Võib-olla oli ta kaasa toonud liiga kurjakuulutava pärandi, et nõuda ühelt nii vähe sõjaväeliselt korpuselt nagu seda on rüütelkond, vastutust tema sõjaväelise mineviku eest ja oodata kaitset vaenulikkuse eest, millega ta kokku puutus, ning toetust võitluses, mille ta lõpuni pidi võitlema. Aga kas oli see tema sõjaväeline minevik, mille eest vastutamist ta oma seisusekaaslastelt ootas? Kas polnud see pigem tema osalus ühises võitluses? Tema osalus ürituses, mis sidus omavahel kõiki, kes tahtsid säilitada sakslaste osalust sel maal?

Läks tükk aega, enne kui ta sai võitu tahtmisest „ei" öelda. Nagu ta endale alles äsja uhkusega oli kinnitanud, täitis ta vaid oma kohust keisri ohvitserina. Kuidas võis ta siis oodata, et rüütelkond tema eest vastutab? Kelle tööd ta tegi, selle kaitset ta tunda sai, kui ta ise end enam kaitsta ei suutnud. Ent nüüd teenis ta kaht isandat. Kas mõlemad hoidsid oma kilpi ta kohal või tahtsid mõlemad selle ta pea kohalt ära tõmmata?

Tema saatuseks – et see ometi mingi inimliku kuju võtaks – sai lõppude lõpuks väike, kõigist kirgedest vabanenud notar, ja kui Ovelacker teda mõni tund hiljem uuesti kohtas, oli ta raev oma saatuse vastu korraga nii metsik ja otsatu, et ta suutis vaid suuri vaevu teeselda sõbralikku siirust, mis neid muidu sidus. Teda valdas midagi nii sünget ja vägivaldset, et ta istus pinevil näoga ja vahtis ühtesoodu tühjusse. Tal oli tunne, nagu oleks ta nõiduse kütkes. Jah, nõiduse kütkes, ei midagi muud, ja püüd neid kütkeid mingite sõnade lausumisega katki rebida valmistas talle piina. Kuidas ta oma mälu ka ei vaevanud – ta ei leidnud neid sõnu. See, mis talle vanahärras veel paari tunni eest nii armastusväärne oli tundunud – see oli korraga moondunud jubedaks lõustaks, mis kehastas kõike saatuslikku ja vihkamisväärset. Käitumise lihvitud viisakus ja tark kohanemisvõime, mis olid talle nii omased, muutusid kavaluseks ja lipitsevaks teeskluseks, oskus naerda muutus kuratlikuks pilkehimuks, vähenõudlikkus põlglikuks kalkuseks. Ja keha, milles kõik need omadused pesitsesid – selle inetu väliskuju, mis oli talle varem pähe toonud hapra võrdluse ingliga, kes oli otsekui mingiks patukahetsuseks põrmu paisatud, tiibadeta ingliga, kes tõi mingist teisest riigist siinsesse sfääri igatsuse lendu tõusta ja istutas selle igatsuse tollesse nõrka olendisse, ingliga, kelle organid ükskord ehk

tulevasteks, kõrgemateks võimeteks välja pidid arenema, nagu õhulised lehed raskes, uimastava lõhnaga pungas – see inetu olend kaotas oma kaugest särast kiirguva kahetähenduslikkuse ja muutus pooleldi saatana, pooleldi Lutsiferi häbimärgiks. Jah, sealtpeale oli ta valmis uskuma: ta oli näinud kuradit! Ja Ovelackerit valdas sügav, sõnatu õud – kas iseenda ja oma tunnete sünge kehastuse ees või teravast vastikustundest tolle lonkava, raugaliku kääbuse vastu siin vanamoodsas, poolpimedas, väljaspool aega seisvas toas. Ta arutas notariga läbi kõik, mida oli vaja läbi arutada, peaaegu vastu tahtmist ja sõnaahtralt, ükskõik kui suurt sõbralikkust vana mees sealjuures üles ei näidanud, et teda sellest meeltesegadusest vabastada. Selles kummalises lõhestatuses, mis teda juba varem peegli ees oli vallanud, läks ta hotelli tagasi veel enne, kui ta notari majast tõeliselt lahkunud oli. Ta läks tundega, nagu peaks nüüd, järgmise tunni jooksul kõik ära otsustuma. Kõik – kui palju ja mis nimelt, seda ta ei teadnud. Tal oli tunne, et ta on surmani haige ja ometi ta muudkui läks ja läks, igal sammul enesevalitsust säilitades.

Hotellis ei olnud talle veel mingit teadet jäetud.

Ta läks üles oma tuppa ja vajus, mantel seljas, kübar peas, diivani võidunud polstrile, mis varjas teda pimeduse eest. Nüüd oli see vaid hubane pelgupaik, muud mitte midagi, paik, mis ei äratanud mingeid ootamatuid mälestusi, kaljurünk tühjuse ookeanis, kaitsev nurgake halastamatult mäslevas tormis. Ta säästis end vaevast tuld põlema panna. Ta riietus aeglaselt lahti, poetades rõivad ükshaaval enda ümber, vähimagi püüdeta korda pidada –püha korda, mis oli talle sisse kasvatatud juba siis, kui ta veel laps oli, Tema Majesteedi paažikorpuses. Selle õhtu rammetus ei hoolinud korrast. Kui ta oli lahti riietunud, astus ta veel kord akna alla, et avada luuk, seejuures eksis ta pilk tühjusse ning aia pimedasse sügavusse. Siis heitis ta voodisse – haige, arvas ta nüüd lamades, kui ta enesekriitika esimest korda pead tõstis. Aga mõte, mis oleks pidanud teda hoiatama ja sundima mõnd inimest kohale kutsuma, hääbus lebamise ja puhkamise naudingus silmapilkselt. Ta lamas, sirutas end välja, tal polnud aimugi sellest, kus ta asus. Ta lamas nii sõltumatuna oma ümbrusest ja nii kaugel kõikidest asjadest nagu surija. Ta meeled ei kogenud enam midagi; kogu eluvaim voolas õndsas melanhoolias tema

inimlikust saatusest välja. Aga kuhu, kuhu? Jumalikku lainesse, mis algul murdub vastu põrmu jäikust ja valgub siis sigitades armastajate ühinemisse. Ja selles tõusu ja mõõna vaheldumises haihtusid ta mõtted. Mingil ajahetkel naasid nad mõõtmatusest, kus polnud ei aega ega ruumi, aga kallas, millele tõusulaine veeres polnud seesama ega olnud see enam selle elu aeg. Ala, millel tema viibis – kas ärkvel või und nähes, seda ta ei teadnud, asus kahe ühtviisi tumeda kalda vahel. Ta lebas sedavõrd kaugel kõigest, mille kaugust iseendast üks olend üldse hinnata oleks võinud, et ta ei teadnud ega tahtnudki seda teada saada.

Ööpimeduses tärkas temas vaikne teadmine oma olemasolust nagu mingi nägemus, mida ta ei osanud ruumis kuhugi paigutada, aga mis oli seal, pooleldi tema kohal, pooleldi tema kõrval, teispool raskuse ahelaid, muutes tema teadmise oma olemasolust ootamatult kindlaks veendumuseks, et ta peab sellest nüüd lahti ütlema. Tal tuli surra, see oli ühtäkki tema kõige suurem hüve; ja teadmine sellest täitis teda kirjeldamatu jõu ja magususega, mille ees kogu ta varasem teadvus kahvatus ja muutus millekski vaevu aimatavaks. Aga samal ajal kui kõik, mida ta oli teinud, mõelnud, kahtlustanud, kartnud ja vihanud, temast nagu tume kobrutav põhjavesi üle uhas ja kusagilt kaugelt tema teadvusse jõudis, et kõigepealt peab ta kõik mingisse uude, kõrgemasse anumasse kokku koguma, peab ära tegema tegemata jäänu ja teada saama kõik, millest on vaid mõelnud, peab leidma vastused küsimustele, veenduma selles, mida aimas, vaigistama kahtlustusi, armastama seda, keda kartis, otsima lepitust sellega, keda vihkas – siis jäi jõust ja magususest järele vaid trööstitu raskus. Ovelackerit valdas nii põhjatu meeleheide, mille sarnast ta kunagi varem polnud tundnud. Sellest polnud mingit pääsu, see oleks kestnud nii kaua, et ta poleks suutnud selle lõppu ära oodata, kui poleks olnud toda üht, kelle valguse paistel ta võis pimedusse pilgu heita – üht, kes teda aheldavad köidikud olematusse heitis ja pimedasse sügavikku valgust tõi, nii et kaks helendavat palki ta pea kohal otsekui eelaimusena kätte näitasid, kuhu tuli tõsta anum kogemustega, mis olid tema loomuses nii puhtaks ja täiuslikuks saanud kui üldse võimalik – kui poleks olnud inglit. Ent samal ajal, kui Ovelacker iseäralikku vennalikku lähedust tundes liikumatult seda

nägemust vaatas, tunnetades selgelt, et ükskord lasevad kõigi ta tegude allikad end ikkagi peatada ja tühjaks ammutada, lõid tumedad vood, mis purskusid välja pikka aega umbes olnud ja äkki lahti löönud tegemata tegude soontest tal üle pea kokku. Süülaine uhas üle igast eneseõigustusest, mis tahtis leppimuse eest taganeda sellele juuspeenele rannaribale, mis eraldab üht seadust teisest. Mitte kunagi ei laseks see laine end talitseda ja tühjaks ammutada, kujuteldamatu jõuga purustaks ta iga anuma, mis üritaks teda suruda mingisse muusse vormi kui vaikne, ustav leppimus. Üksnes sellesse voolas ta kannatlikult ja viljakandvalt.

Millist muutumist see temalt nõudis – ükski tunne ei suutnud seda haarata! Ta kustus tohutus meeleheites oma jõuetuse pärast – et saladuslikul moel naasta. Ent oli see tema, kes naasis, või tuli nägemus tema juurde? Hele rist libises läbi pimeduse. Ta liikus kõrgel nagu tähtkuju, vahepeal käsitamatul viisil täielikult kustudes ja siis uuesti lähemale nihkudes. Ingel – pimedusest vallandunud valgus – oli tema peatuspaika sisse astunud.

Ta oli sügavalt hämmeldunud, et nende vahele ei tekkinud mingit võõristust, ta polnud kohkunud ingli tulekust, näis, nagu oleksid nad tuttavad juba esimesest eluhetkest peale ja ta tundis vaid kõikehaaravat õndsustunnet, et ingel oli ilmunud. Ja ingel kõneles temaga. Mitte sõnadega! Kuidas peakski kõnelema keegi, kes tõstab mõtted välja otse südamehällist, veel enne, kui need hädavajaliku mõistusega rüütatakse! Nende kõnelus oli siiras avanemine teineteises, nende vaikimine oli vihjete ja selgituste suurteos, kustumisest sai valgustus, millest ta niikaua puudust oli tundnud. Ja kuigi iga pilk oleks nüüd pidanud pildis endas lahustuma ja laiali valguma, oli see ikka veel osa tema näost. Kõik, mis armastusega tema elu poole oli pööratud, peegeldus vastu helendava saadiku näolt; päikesehelk sel näol valgustas tema päevi, mis talle mõistuse hämaruses iial nii heledana poleks puhkenud. Tema näol peegeldusid kirkad, ääretuks tõsiduseks teisenenud meenutused notarist, Möllerist, Haruzinist – nad olid nii lähedal ja nii selged, kui üks inimene teisele üldse olla saab, pärast seda, kui mõte on nägemusest välja tõrjutud. Ja ingel usaldas talle ränga teadmise, et kõik need tumedad veed, mida ta enda ümber tajus, olid vaid nired ühest märksa suuremast jõest, mis oli ühendatud tema eluga. Ja nii nagu tähe õhuke,

vastupidav kest varjab sügaval oma sisemuses midagi kehatut, või nagu seemneteras uinub saatus, millest vaid murdosa iduna tärkab, koore purustab ning lehes, õies ja viljas teostub, nii oli olemises sünnipäraselt rohkem süüd, kui ühe inimelu jooksul üldse heastada saaks.

Aga... Ovelacker ei jõudnud veel sõnagi moodustada, kui ingel talle juba ääretus mõistmises vastas: ta ei suuda seda iial lõpule viia, mitte iial. Tema väsinud püüdlused, mis pidevalt uut süüd vana otsa kuhjasid, olid otsakorral. Saadik tahtis korda saata võimatut ja jääda tema asemele. Algas lahkuja salapärane üleminek saabujaks, sellest raskest tööst, mida Ovelacker tegi selleks, et tõsta olemine põhjatusest üles, kõrgustesse, milliseid ta ses ilmutuses veel kordagi polnud saavutanud, sai hõlbus ühinemine kellegi võimsamaga, kes teadis juba kõike, mille kohta tema alles küsimusi esitas, kes tegutses, kui tema alles kavatses, kes armastas, kui teda alles viha kammitses, kes võis olla tulvil headust, kui teda õõnestas umbusk, kellel tähelt tähele minekuks kulus vaid hetk ja kes tõi vastuse kaugete ajastute tagant. Ta lõi silmad lahti ja nägi valguse virvarri pimeduses. Tema kitsas vangikong avanes igasse suunda ja ta tajus, et varsti polnud tema jaoks enam mingeid piire, oli vaid otsatu avardumine. Ent see, mis lõpuks jäi, polnud enam ei tundmine ega nägemine, selles polnud midagi meelte vanast toimimisest. Lõpuks jäi vaid kesk ümbritsevat valgust särav püüdmatu tuum või väljapääs, käsitamatu muundumine, ülim mõistatuslikkus: tema hääbumine – ja millegi tulemine tema asemele, millegi jäämine ja pagemine ühtaegu. Valguse südamest laskus ingel surmas tema juurde – ja sellest sai tema eluläte. Sest õndsustundega, mida ta iial polnud kogenud ja nägemisvõimega, mis ta silmadele iial osaks polnud saanud, tuhises ta juubeldava kergusega läbi öise ilmaruumi, kaugel eemal oma meenutusest, nagu mööda hõbedast tähtede teed, vastu tervele müriaadile ekstaasis hingedele, päikestele ja tähtedele – sügavuses tema all alustas aga ingel oma päevatööd.

Kummalisel kombel sai ta sellest veel aru ja see jäigi ta viimaseks sidemeks oma asemikuga, talle hakkas tunduma, et oli möödunud terve igavik – tume, tähtedeta, nagu maapealne sügisöö. Sest nüüd saabus hommik või oligi juba saabunud, võib-olla kõikidele: nii surnutele kui ka elavatele, hommik tervete ajastute vahel, ja päikese

päevane töö kaikus temani kaugusest vägeva kajana, häälte ja sammudena – midagi niisugust poleks ta iial võimalikuks pidanud.

Sellest, mis seejärel juhtus, sai ta aru alles siis, kui uks oli uuesti sulgunud. Politseiülema mundris käskjalg oli pärast pikka tulutut koputamist tuppa astunud ja talle ülemuse korralduse edasi andnud: krahv olgu nii lahke ja suvatsegu niipea kui võimalik ilmuda maakonna politseivalitsusse.

Ovelacker polnud veel päriselt siia ilma tagasi pöördunud, kui ta voodist välja hüppas; riidesse pannes tegutses ta veel nagu eemalviibija; ta ei teadnud isegi, et rääkis või mida ta ütles, kui palus hommikueinet. Alles siis, kui ta jälle sellesinatse maailma leiba sõi, tundus talle, et ta pöördub tagasi, ja iga suutäis tegi talle valu. Talle näis, et selle valuga – nii kaugele päevasüdamesse ulatus öö – teeb ta liiga muundumistele selle suhtes, mille ta läbi oli teinud.

Tee politseivalitsuse hooneni oli tema jaoks korraga nii hingematvalt lühike, nagu oleks vahemaad ööga kokku tõmbunud. Ta oleks seda teed meelsasti pikendanud, et end sõna otseses mõttes kokku võtta. Tema Mina oli otsekui lõpmatusse laiali paiskunud. „Mis oli juhtunud?" küsis miski tema sees kogu aeg; aga sel ajal, kui üks osa temast teisele küsimusi esitas, nägi teine vastust nõudlikus palves otsemaid politseisse tulla.

Kus oli midagi juhtunud? Miks oli ta nii vara siia kutsutud? „Vastus Riiast!" tuli talle meelde. Oli see nii pakiline? Kui ta läks trepist üles ametiruumide poole, valdas teda teadvusetusele sarnanev rusutus. Ja sellises seisundis põrkas ta sõna otseses mõttes tagasi järsu küsimuse ees, mille maakonnaülem talle uksele vastu tulles ärritunult esitas: miks, Jumala nimel, reetis ta terve sõjaplaani! Nüüd juhtuski õnnetus!

„Milline õnnetus?"

See tuleb sellest! See tuleb sellest! Poleks ta kõike välja lobisenud, oleks võinud selle jõugu kinni võtta! Aga nüüd said nad muidugi teoks teha, mis neil mõttes oli, ja õigeaegselt hoiatatuna pesitsuspaika vahetada!

Maakonnaülema kõnevoolu ajal tegi Ovelacker läbi kummalise muutuse. Mitte et ta oleks hakanud und nägema, aga teda valdas mingi unenäoline või joobnud kergus mõtlemises, kuulmises, ütlemises ja mõistmises, võime astuda ühest ebatõelisena tundunud

sfäärist tõelisusse. Talle ei jäänud kuigi palju meelde, aga kõige olulisem kõneluses maakonnaülemaga oli piisavalt mällu sööbiv, et teada seda ka hiljem, niisiis nägi ebasobival ajal unest üles aetud ja tööle kutsutud ametnik, kes võis olla oma kõne külalisele enne pikalt iseendaga läbi arutanud, kuidas kogu tema tarkus uneskõndija ees tühja jooksis. Alguses külvas ta Ovelackeri üle etteheidetega, et too oli sõjaplaani, mille nad eile tema enda abipalve peale koostasid, otsekohe edasi rääkinud ja seega väärtusetuks muutnud. Sest juba eile õhtul teadsid teisedki peale nende, kellesse see esialgu puutus, politsei peatsest sekkumisest ning tegid omad järeldused. Selle võib ta ainult iseenda arvele kirjutada, ainuüksi iseenda!

Aga mille ometi, mille?

Noh, eile õhtul hilja või juba päris öösel püüti tappa Drostenholmi pastorit ja süüdata üht suurt mõisa heinaküüni. Pastor tõmmati maha oma töötoas, laskudega pimedast aiast, aga ta oli veel elus, raskelt haavatud, ka küüni põlemist märgati õnneks õigel ajal ja kustutati see ära. Mis mulje sellest kõigest jäi, just tema maakonnas!

Aga kas Riiast polnud siis ikka veel vastust tulnud.

Ei. Ta palus eile õhtul telefoni teel korraldust, nagu krahv oli soovinud, ega saanud mingit otsust. See pidi alles täna tehtama.

Ehk ei kirjeldanud ta asja nii pakilisena, nagu see oli, ega viidanud sellele, kui vähest abi põhimõtteliselt vaja läks, et suurt kergendust tuua.

Ta tegi kõik, mis ta teha sai.

Kas ta ikka kirjeldas olukorda küllalt sõnakalt, nimetas krahvi nime ja mõisa hädavajadust praegu, palgiveo ajal, takistamatult metsas valitseda.

Kõik, kõik sai tehtud. Härrad said otsekohe kõigest teada ja tundsid krahvile kaasa, et tal tuleb niipaljude raskustega maadelda.

Ja seepeale teeb maakonnaülem talle etteheite, et ta on sõjaplaani reetnud?

Mis mõttes?

Ja selle peale teeb maakonnaülem talle etteheite, et ta reetis sõjaplaani?

Miks – ta ei saavat aru –, kas krahv tahab äkki teda vastutavaks teha.

Aga muidugi!

Ovelackerile heidetud pilgust paistis halvasti varjatud vaenulikkust. Ootamatust rünnakust üllatunud maakonnaülem vaikis ja põrnitses külalist. Ja sel ajal, kui Ovelacker, kes ülema tema innukust tunnustades lõksu oli meelitanud, jutustas, kuidas ta juba eile pärast nende esimest nõupidamist muretsema oli hakanud, et juhul, kui telefonikõneluses Riiaga nimetati avalikult kõiki nimesid, siis võis asjasse mitte puutuvate inimesteni jõuda teadmisi, mis võisid osutuda plaani elluviimisele ja isiklikult talle ohtlikuks, ent ta oli jäänud lootma sellele, et maakonnaülem on ettevaatlik ja juhib kõnelust nii, et salajased pealtkuulajad ei saa mingit selgust, kus, millal ja kelle vastu kavatsetakse midagi ette võtta – selle jutustuse ajal elavnes maakonnaülem taas. Süüdistust, et krahv lobises kavandatu välja, ta edaspidi enam ei tõstnud. Talle piisas teadmisest, et kui ta oligi lõksu meelitatud, siis istus lõksu ülesseadja kindlalt enda omas. Sellest rahuldust tundes muutus ta viisakaks.

Seda ta ei arva, seda ta ei usu, krahv ei peaks asju liiga mustades värvides nägema ega rahva tarkust ülehindama, sõnas ta, ja ta tumedate kortsudega kahvatule näole sugenes kahjurõõmus muie. Oma pikast kogemusest võiks ta...

Tundus, et selle kogemuse tundmaõppimine ei ahvatlenud külalist. Ta küsis, millal teade kuriteost kohale oli jõudnud.

Varastel hommikutundidel.

Miks nii hilja?

Seesama vana lugu: telefoniliinid olid lõhutud ja alles pärast pikka katsetamist suudeti sõnum teist liini pidi edasi anda.

Ja mis korraldusi ta tegi.

Politseinikule tehti ülesandeks alustada juurdlust.

Kas ühtki kõrgemat ametnikku ei olnud käepärast.

Ta arvas, et tolle saaks ainult otsese käsuga kohale tuua.

Kas haavatu elu oli ohus?

Niipalju kui temale teada oli, polevat haav kuigi tõsine. Aga vallaarsti sõnul polnud haavatu oma vanuse ja verekaotuse tõttu transporditav.

Kas telefoniühendus taastati.

Arvatavasti veel mitte...

Nii et see, mis siin ümbruskonnas juhtus, juhtus otsekui teises maailma otsas?

Maakonnaülem kehitas mornilt muiates õlgu ja süütas uue sigareti. Kahjuks pole ta telefonisideülem, tähendas ta nagu iseendale.

Ei, telefoniga helistamine ei istu talle, nentis Ovelacker justkui iseendale ja tõusis püsti. – Ta ütles, et sõidab veel täna ennelõunal Drostenholmi tagasi, ja loodab, et maakonnaülem saab järgnevate tundide jooksul Riiast vastuse.

Ka ülem lootis seda.

Või arvas ta, et on mõistlikum veel korra järele pärida. Ükskõik kui pakiline see küsimus siin ka ei oleks, Riias võis ta tavapärase asjaajamise käigus kergelt takerduda. Kas maakonnaülem ei tahaks veel kord järele pärida?

Telefoneerimine ei istuvat talle, ja ta kartis ka härrasid Riias oma innukusega tüüdata.

Kui Riias mõjub kohusetäitmine tüütavalt, siis võib ta hoolitseda selle eest, et seda Peterburis tunnustataks, vastas Ovelacker, ja ta palub endale seda lubadust meelde tuletada, kui ülem peaks kuriteo selgitamiseks suuremat indu üles näitama ja paremaid jõude tarvitama, kui Riiast tulevad juhtnöörid seda ette näevad. See olevat tema auahnuse küsimus, et nii kaua kui vähegi võimalik, ilma kõrgemate ametkondade sekkumiseta (kellele ta oma sõbralike suhete tõttu kindel võis olla) läbi ajada ja piirduda selle abiga, mida maakonna- ja kohalikud võimud talle osutada saavad. Aga sõidu Peterburi, ükskõik siis, mis palvega, jätab ta tagavaraks!

Öelda kohe selle peale, et ta kavatseb oma järelepärimist Riiast korrata, tundus maakonnaülemale kohatuna. Ta lahkas mõnda aega maavalitsuse raskusi nii üldises plaanis kui ka üksikult, palus pastorile edasi anda, et soovib talle kiiret paranemist ja tahab kõik mängu panna, et ametimehed kurjategijad kindlaks teeksid ja kinni võtaksid, ning arvas hüvasti jättes, et ehk meeldiks krahvile tagasi sõites veel korra siit läbi astuda. Täiesti võimalik, et selle aja peale on kubermanguvalitsusest vastus tulnud.

Krahv kinnitas, et tal oleks tõesti hea meel, kui ta saaks pastorile tagasi jõudes koos võimude heade soovidega edasi anda ka kindla teadmise, et asja aetakse tõepoolest otsustavalt, mitte ainult

vallaurjadniku abiga. Ainult et, siis peaks kõrge kubermanguvalitsus natuke kiirustama, sest ta lootis kahe tunniga kõik korda ajada ja tagasiteele asuda. Küllap maakonnaülem mõistab, et ta ei muretse sugugi vähem ka oma mõisa pärast. Neid lakkamatuid tapmiskatseid ei olnud enam võimalik taluda, pealegi mõjusid need inimestele nii, et head tööd ei maksnud enam loota.

On näha, et krahv on ja jääb sõduriks, sõnas maakonnaülem viisakusega, mida ta hüvastijätul soovitavaks näis pidavat. Krahv oli iseenda täiesti ära unustanud! Ka teda ähvardas ju oht!

Mind...? Käeliigutusega, mis pidi tähendama, et temas endas pole üldse küsimust või et iseenda pärast ei karda ta mitte vähimalgi määral, Ovelacker lahkus. Ta ei teadnud, kas maakonnaülema viisakusest maksis midagi loota või mitte. Otsese äraütlemise vastu rääkis ülema hirm sattuda paluja sidemete tõttu kõrgemate võimudega nende juures ebasoosingusse. Tõenäoliselt üritas ta mõlemale poolele meele järele olla, ja nii kaldus ta seisukoht praegu pigem „ei" poole. Aga mida siis ette tuleks võtta, selle kohta polnud Ovelackeril hetkel ühtki mõtet. Teel hotelli, kus ta tahtis end tagasisõiduks valmis seada ja anda kutsarile käsk hobused kohe ette rakendada, tiirles kõik, mis ta kuulnud, mõelnud, unes näinud ja öelnud oli, tal läbisegi peas ringi. Sellele lisandus tugev vastumeelsus notarit otsima minna, nagu ta kohus oli. Ta oleks pidanud koju minema, minema pastoraati, ta elu läheks alles siis jälle nagu kord ja kohus käima, kui ta seisaks keset oma kohustusi. Siin oli ta mingi kummituse meelevallas, kes muutus aja jooksul tugevamaks kui tema enda lihalik jõud. Kõik kujundas selle kummituse nägu – asjad, inimesed. Ükskõik, kas põrnitses talle vastu ta oma tuba, kust ta hommikul ülepeakaela minema oli tormanud ja mille ta nüüd eest leidis selles öö ja päeva vahelises korratuses, mida ta peaaegu märganudki polnud, kui oli ise üks osa sellest korratusest, või järgis ta kohmetu olekuga hotelliteenijaid, kes teesklesid teadmatust ja tahtsid tema eest varjata kohutavaid uudiseid, mis olid nüüdseks juba levinud – kõiges luuras mineviku kummitus ja salakohus timuka üle, kõik ässitas saatust tema vastu, sellisena nagu ta oli.

Ja nüüd läks ta ise selle inimese juurde, keda tajus kui oma kurja saatust – notari juurde. Aga juba õige pea küsis ta endalt, miks tahtis

tema, kes ta kunagi oli arvanud, et ei tohiks ühegi oma vaenlase peale vimma kanda, sest nad olid vaid tööriistad salapärase saatuse käes – miks tahtis ta siis ühele väetile inimesele süüks panna, et too tema kohusetäitmise teele ette oli jäänud ja aimas, et ta kõnnib sel teel juba kahekordses teenistuses? Kas polnud sellega juba kätte makstud, et Ovelacker oli tookord püüdnud viimse võimaluseni kõrvale põigelda seadusest, mille vastu põrkus juba üks teine seadus? Süü oli talle kahekordselt rängana kannule jõudnud ja ta igalt poolt kätte saanud kui inimese, kes oli kavatsenud süü eest eikusagile haihtuda, jäädes siiski toimuva võimusesse. Samal hetkel meenus talle, mis näo tegid ohvitserid, kui ta pärast teadet, et rüütelkonna peamees ja vägesid juhatav kindral jõudsid kokkuleppele mitte kasutada sõjaväelistes aktsioonides eestimaiseid mõisnikke kui maad ja inimesi tundvaid juhte, oli rõõmsalt hüüatanud: „Jumal tänatud!" Kas kohalehõigatud Jumal teenis tookord ära vaid pisku tänu selle eest, et saksa maaomanikud ei sattunud kahtluse alla kui ässitajad, kes vihatud Vene sõjaväevõimudele oma kaotuste ja kahjude eest kätte maksid? Või oli ta tol korral veel erapooletul arusaamal, et solvatu ei tohiks iseenda eest kätte makstes kasutada suuremat võimu kui see, mis tema isikuga otseselt seotud, olles kohustatud oma isikliku kättemaksunõude omakasupüüdmatult seadusele loovutama, kui riigivõimu esindav seadus on tema asemel valmis heastamist nõudma? Kas ei öelnud Haruzin tookord Möllerile ka midagi sarnast, kui too oma kohust liiga suure isikliku panusega täitis – umbes seda, et sedalaadi kohusele ei saa anda oma nägu, seda nägu kaotamata või kohust täitmata?

Ovelacker küsis ja küsis, ent siiski – nende küsimuste lähedus ja äratundmine, et ta ei tohi vana notari saatuslikku osa tollele isiklikult süüks panna, ei lubanud tal veel vanale mehele siiramalt vastu minna kui eelmisel õhtul.

Vaenulikule umbusule, mis alles eile oli moonutanud nägemust notarist, astus täna vastu meenutus öisest unenäost. Teadmine kuriteost, mis selsamal ööl ühe süütu vastu toime pandi, võttis jõu kahtlustustelt, mida ta oma vaenus enda ümber oli külvanud.

Pastor ja notar olid juba aastakümneid seisnud Livonia vehklemispõrandal, üks võitlejana ja teine pealtvaatajana; nad olid eluaeg sõbrad

olnud ja hiljem kaaslased võitluses, millest ükski sant ka kõrvale ei jäänud. Pärast jutte, mida vana mees kuulnud oli, piinas teda nüüd kõige enam teadmatus, et kuidas on lood haavatuga. Ta oli asjatult püüdnud Drostenholmi arstimajaga telefoniühendust saada; liinid ei olnud ikka veel taastatud, nagu Ovelacker oligi arvanud. Nüüd oli notari esimene palve külalisele, et ta annaks mingil viisil teada, kui ta haavatut näeb ja temaga räägib või kui ta midagi täpsemat tema lähimast ümbrusest kuuleb. Eile õhtul oli notar muret tundnud ka krahvi enda pärast, tunnistas ta kohmetu naeratusega. Krahv peaks sellesse leebelt suhtuma, kuidagimoodi tuli ju oma vanaisadust teiste peale välja valada. Talle oli tundunud, et krahv on tujust ära või ei tunne end päris hästi – ühesõnaga, ta oli end kaunis jõuetuna tundnud ja ses jõuetuses hirmsaid tunde veetnud. Selle järgi, mis tema kõrvu oli ulatunud, oli Drostenholmi härra sepitsenud koos maakonnaülemaga hirmsat rünnakut rahva ja tema pühade õiguste ja vabaduste vastu, aga rahvas oli neist ette jõudnud. Niisugune või umbes niisugune kujutluspilt oli tekkinud nende peades, tema kuulis seda oma kuuldepostilt. Ja kubermanguvalitsus, mille tipus troonis kuberner, oli keeldunud maakonna süngetele reaktsionääridele abi osutamast. Nii undasid traadid üle maa ja järelikult kuuldi seda mitte üksnes Riias, vaid kõikjal, kust traat läbi jooksis. Igal juhul tahaks ta Vene sideministrit postisaladuse püha puutumatuse puhul õnnitleda.

Ovelacker oleks peaaegu kõnevõime kaotanud. Notar ütles ju välja kõik selle, mida tema oli kartnud! Aga miks ta seejuures naeratas, naeratas... naeratust, mis näis kõikvõimalike tundmuste vahel siia-sinna ekslevat?

Ta palub vaid üht, ütles notar vaikselt, ta palub Ovelackerilt vaid üht: et ta oleks tänasest peale kahekordselt ettevaatlik. Vaene vana Oerthen oli kindlasti eelviimane selles reas, keegi pidi olema viimane. Ta ei tahaks arvata, et see on tema härra.

„Aga kas härra ei ole liiga kasulik selleks, et teda maha lasta?" küsis Ovelacker.

„Kasulik? Mis mõttes?" Notar ajas end hämmeldunult sügavast toolist üles. Tema pilku ilmus midagi valvsat.

„Kui see revolutsioon ükskord mingi – ma ei tea, millise – tulemusega lõpeb, siis olen mina üleliigne ja mind koristatakse ära.

Sinnamaani toidan ma omaenda kummitust ja see on agitatsiooni jaoks hädavajalik."

„See on hoopis uus vaatenurk," pomises notar. „Aga ärge unustage," kiirustas ta lisama: „Bobrikov kõrvaldati ka enne, kui Soome vabaks sai! Aga teie pole Bobrikov," kummutas ta selle väite mõne hetke pärast, „mis me siin Bobrikovist räägime!"

Alles hiljem, kui Ovelacker oli mõnele paberile alla kirjutanud ja asutas end minema, alles hiljem meenus vanahärrale hea uudis, mis tal oma külalisele öelda oli: ta saab endale Rael jälle naabrid! Mõisa pärijad, kellega ta testamenditäiturina suhtles, tahavad nüüd siia tulla ja taastamistöid juhatada. Need olevat õde ja vend, noorhärra Reuter ja tema õde. Kas ta tunneb neid?

Ei, Ovelacker ei tundnud neid – ja ta mälu ei suutnud neid ka kuigivõrd oma sugulaste hulka paigutada.

Vanahärra jutustas, niipalju kui teadis, ka suhetest, mille omavahelise läbipõimumise tulemusena nad Rae pärijaks said. Noor Reuter oli õppinud Tartus õigusteadust, siis aga õpingud pikaks ajaks katkestanud ja püüdnud rasket haigust ravida. Ta polnud nüüdki veel täielikult paranenud, ja ega ta paranegi kunagi – jumal paraku! –, aga ta võis loota, et haigus ei lähe hullemaks. Sellepärast ta tuligi ja õde koos temaga. Mõlemad olid lahutamatult koos, sestpeale kui nad orvuks jäid. Ühe kannatus, mis sõltus teise abist, lõi liigutava sõpruse ja sellega tahtsid nad mõlemad siin edasi elada. Nii saab krahv naabriks küll kannatavad, aga noored inimesed, ja see teeb talle iseäranis rõõmu. Üldse ei peaks ta kõike nii väga südamesse võtma! Nüüd algab igal pool ülesehitamine, Drostenholmis, Rael, Langenkreutzide ja Taubenpöwelite juures, kõigi juures, kellega tal pistmist on olnud. Tuleb loota, et ükskord on viimne kui kuritegu sooritatud, muidu ei suuda seda enam taluda. – Krahv annab talle ju teada, kuidas vanal heal Oerthenil läheb...? Jah, ta sõidab jälle nagu teise maailma otsa! Aga oma tööle pühendunud notarina ei pelga temagi vaeva ja teeb külaskäike, sõnas ta naeratades; võib-olla sõidab ta kord vana hea Oertheni juurde, kui too end juba paremini tunneb, ja siis pole ka mõis enam kaugel.

Hüvasti jätnud, lonkis Ovelacker tänavatel nagu peale paranemist pikast raskest haigusest. Mis temaga eile küll juhtus, et ta hakkas

selle vana mehe headuses ja sõbralikkuses kahtlema? Oli keegi veel ennastsalgavam kui tema, või teenis mõne inimese tarkus teda veel omakasupüüdmatumalt kui truu kääbuse oma, mis oli imeline segu aastatepikkusest kogemusest, edasiantud pärandist (sest juba kolm põlve Mohre olid Liivimaal lugupeetud juristid olnud), rõõmust oma elukutse ja klientide üle, loobumistest kesk selle aja vankuvaid tõemõisteid ja looduse poolt väliselt ebaõnnestunud inimese oskusest end seesmiselt kahjustamatuna hoida? Olgu, tundugu ta oma vaenlastele pealegi kelmika, riukaliku ja kavala seaduseväänajana – aga kas tema oli kunagi märganud, et kääbus oleks aususe allutanud kasule? Mitte iial. Mingi kavala konksuga võimalus oli talle lihtsalt seikluseks muidu nii kaines seaduseilmas, aga seikluseks, mille peale ta läks välja ainult juhul, kui see tagas tema kliendile kaitstuse täpselt samal määral, mil tema enda vastutustunne sellest ilma jäi. Muul juhul ta seda ei söandanud ja toimis tavakohaselt, kuigi jäi sealjuures ilma iseenda auahnuse rahuldamise võimalusest ja uudse lahenduse võlust.

Aga korraga hirmutas Ovelackerit tema enda valmidus näha vanas mehes täna niisama palju armastusväärsust, kui ta eile oli näinud saatuslikkust. Kas ta pidi tulevikus alati nende kahe vahel kõikuma? Kui ta tõlda istus ja kutsar hobuseid nõõtas, oli see talle nagu tükike kõigist küsimustest vaba, puutumatut kodu. Tal oli tunne, et on nüüd juba poolenisti minevikust pääsenud.

Ent möödunu varjud, mille eest ta tahtis põgeneda, jäid teda saatma kogu kojusõidu ajaks. Maakonnaülem, kelle ametiasutuse ees ta sõidu juba mõne minuti pärast katkestas, võttis ta vastu teatega, et kubermanguvalitsuse vastus saabus varsti pärast krahvi esimest, hommikust külaskäiku. Selles öeldi, et suuremate sõjaväe- või politseiüksuste rakendamisest tuleks ilmtingimata hoiduda; pastori vastu toimepandud kuriteo uurimist ja korra säilitamist ohustatud kihelkonnas peavad juhtima selleks ettenähtud ametiisikud. Turvalisuse huvides tuleb neli meest siinsest statsionaarsest piirivalve ratsabrigaadist majutada Drostenholmi pastoraati. Ümbruskonnas ringihulkuvate jõukude või muu rahvarämpsu rahutuste puhul tuleks nad mõisa- ja vallapolitsei või urjadniku toetuseks kohale saata. Need neli meest on otsekohe krahvi käsutuses tema isikliku julgeoleku

tagamiseks kojusõidul. Kubermanguvalitsus väljendas lootust, et krahvi tema valdustes ei tülitata ja et ta võib end täiesti kindlalt tunda.

Suur tänu lõbu eest sõita eskordi saatel!

Ta palub tungivalt suvatseda see kaitse vastu võtta. Ta olevat kadunud, kui krahviga midagi juhtub, käis maakonnaülem Ovelackerile peale, kuni viimane selle kaitsega soostus.

Midagi enamat ei õnnestunud tal saavutada?

Mitte midagi enamat; seda oleks võinud veel vähem olla, lausus maakonnaülem.

Vaevalt, vastas Ovelacker rohkem iseendale, aga tal oli sest loost villand ja ta tänas seda, kes talle midagi polnud kinkinud, nagu oleks ta teab mille võrra rikkamaks saanud.

Kui ta ukse ette jõudis, tõid seersant ja kolm sõdurit, kes olid vankrit sissekäigu juures oodanud, parajasti hobuseid välja. Kui nad oma kaitsealust silmasid, lõid nad kannad kokku ja andsid au: „Tervist, Teie Kõrgeausus!" ja Ovelacker puudutas lühidalt kübarat, nagu oleks see müts, et vastata nende tervitusele nagu sõdur. Ta ütles, et nad istuksid sadulasse ja traaviksid minema, linnaserval jõuab tõld neile järele. See oli tal kohe pähe turgatanud, et mitte asjatut tähelepanu äratada. Piisas sellest, kui kõrtside juures märgati, et vanker ja ratsanikud tulid tihedalt üksteise kannul.

Neli meest hüppasid sadulasse ja kihutasid kahe koormahobusega tükkis minema, nagu kiirustavad ratsakullerid. Aeglaselt veeres vanker neile järele, reisija pilk oli endasse süüvinud ega teinud märkamagi tänavaid ja inimesi. Linna ääres, kalmistu taga, tulid ratsanikud taas nähtavale. Nad peatasid oma hobused ja lasid vankri mööda. Paar hobusepikkust vankrist tagapool läksid nad traavile ja hoidsid vahemaad. Nende kabjalöögid kostsid üle vankrit vedavate hobuste sammude müdina ja rattakolina, lärmis eristusid selgelt kuus traavivat ratsaväehobust, kohati valjemini, kohati summutatult – kui vanker aeglaselt sõitis, siis sammu, kui vankrihobused traavisid, siis traavi – jah, hetkiti tundus Ovelackerile, et ta kuuleb sadularihmade naginat.

Päev oli sompus ja talviselt külm, rohelus oli pigem nagu mingi aimdus maa sees. Kerge läänetuul keerutas uduvihma pilvise taeva all. Põllud haigutasid inimtühjalt, ainult kokkulükatud heina- ja

põhuredelitel kükitasid kraaksudes ja tiibu lehvitades pesapunumishimus varesed; udukangad puude ja põõsastega läbikasvanud niitude vahel näisid tahtvat kesta üle päevasüdame. Aga kusagil tõlla kõrval seisis õhus värisev, tantsisklev pallike – lõoke! Tema laul mattus kabjalöökide ja rattakolina alla. Ja nendes kabjalöökides ning sadulanaginas, varjudes, mis aina järgnesid, kord kaugemal, kord lähemal, rippus minevik üksildase reisija kohal.

Minevik pöördus koos temaga kihelkonda tagasi ja selle varjud langesid pikalt üle maa; need panid kõik allaheitlikud hirmust värisema ja trotslikud käsi rusikasse tõmbama, ja keeled, kõik keeled, ükskõik, kas nad kuulusid tugevale või nõrgale, kandsid edasi laimu ja viha. Vaevalt oli Drostenholmi mõisahärra mõnest kõrtsist mööda sõitnud, kui juba kihutas ühest mõisast teise sõnum: timukas ilmus kohale koos sõduritega, nüüd läheb jälle lahti. Küllap ta tahab nüüd küüni süütamise ja kirikuhärra tapmiskatse eest kätte maksta ega rahune enne, kui on oma kümme-kaksteist meest hauda ajanud. Tuleks kirjutada keisrile, et too talt relvad ära võtaks, või veel parem – rahva seast valitud duumasaadikutele, et nood kõne peaksid ja sellest häbiteost tervele Venemaale jutustaksid. Karusilma kõrtsi juures, kus ehitusmehed kõrtsihoonet uuele rentnikule üles ehitasid, nähti tõlla taga nelja sõdurit. Hiljem traavis neid sealt mööda nelikümmend, tolm tõusis pilvena üles ja seisis veel tükk aega õhus. Umblia kõrtsi juures oli kardetud sõdureid, kes koos timukaga kohale ratsutasid, juba mitusada. Kuulujuttude peale hakkasid paljud uskuma, et Drostenholmi mõisahärra on jälle ohvitseriks saanud ja juhatab ise sõjaväge. Ja kuigi Drostenholmi pastoraati ratsutas sisse ja jäi sinna paigale ainult neli ratsanikku, nagu pastori teenijad kinnitasid igaühele, kes seda hirmust kahvatuna või tigedalt või pilkavalt päris – selles vallas ja tema korraga hämmastavalt suureks paisunud naabruskonnas oldi kindlad, et kas kavatseb timukas sadade sõdurite abil oma õudusrügemendi taastada või on ta end ümbritsenud suure ihukaitseväega, et vaigistada oma halba südametunnistust ja pöörast hirmu, mis teda on vallanud. Liikus kuuldus, et igaüks, kes läheb tema mõisale lähemale kui kakssada sammu, lastakse maha, sest timukas haistab igas inimeses mõrvarit ja kättemaksjat. Nii juhtuski, et jüripäeval tuli valitseja juurde mõisa, kas renti maksma või mingeid

muid taotlusi esitama, saja asemel vaid kümme inimest – pelglik, omaenese julgusest hämmeldunud salgake varasemate aastate tõelise rahvakogunemise asemel. Ent valitseja tegi näo, et ei märka kõigi teiste puudumist üldse. Küllap nad veel tulevad, kui jutt nonde julgete heast käekäigust siin liikvele läheb ja õuduslugude vale ilmsiks tuleb. Selle salgakese vastu oli valitseja eriti lahke ja pidas nende tervist eelmiste aastatega võrreldes kahe klaasikese võrra rohkem meeles. Pärast viimast klaasi ilmus kardetud mõisahärra. Valitseja esitles kokkukogunenuid ja kõik tohtisid talle kätt anda – ja jäid ellu, nagu nad täheldasid. Valitseja oli mõisahärra kerge vaevaga nõusse saanud, et ta neile, kes paar sõna vene keelt mõistsid, mõne lahke sõna ütleks: tal on hea meel neid näha ja ta loodab, et nende omavahelised suhted saavad olema head.

Järgmistel päevadel käisid ära need, kel polnud julgust jätkunud ja kes polnud tulnud, aga nemad ei näinud enam ei klaasikest ega rendihärrat. Vana Thomasson pragas nad pikema jututa läbi: mis neil mõtteis oli, et nad üle jüripäeva jorutasid! Mitte raha pärast – nad teadsid väga hästi, et selle koha pealt on härradel ikka kannatust ja mõistmist jätkunud –, aga milline häbi, et nad neid tobedaid muinasjutte uskusid, ise täiskasvanud, halli habemega mehed! Järgmine kord saatku oma karjapoisid! Neil on kindlasti rohkem mõistust!

Ent nii neil, kes mõisas nii lahkelt vastu võeti kui ka teistel, kellega valitseja nagu kord ja kohus sõitles, jäi meenutus sellest, et tegelikult ei kogenud nad midagi, mis oleks kuulujutte kinnitanud, mõisa praeguse kuulsuse varju; üksikute häälte õiendused ja kirjeldused jäid liiga vaikseks selles tormikooris, mis kuhjas viha ja sõimu kõigele, mis mõisas või mõisaga seotud. Vari oli vägevam kui see, kes ta heitis; minevik tõusis oleviku vastu üles ja alistas selle. Inimesed ei uskunud enam seda, mida nad nägid; nad andsid õiguse oma luupainajatele. Nädala pärast – selle sisse jäi ka üks pühapäev – torm vaibus, ent võttis siis uuesti lühikeseks ajaks hoogu ja veel tugevamalt. Ühel õhtul toimus kiriku juures kogunemine. Hiljem seletati ja põhjendati seda sellega, et vaimustunud rahvas tahtis duuma avapäeva tähistada, aga tegelikult oli põhjuseks kuulujutt, et timukas oli veel sõdureid juurde saanud ja ehitas nende abiga oma mõisa suurt vangimaja. Seda taheti näha. Õnneks oli pastor selle aja peale juba

niipalju paranenud, et palus inimesi oma teenijate kaudu pastoraati tulla, ta ei karda neid, sest teab ju, et tema koguduses ei ole talle mõrvarit veel sündinud – ja üks osa rahvahulgast tuligi eesaeda.

Pastor lasi naisel ja arstil end lahtise akna alla toolile aidata ja kõneles inimeste salgaga, kes seisis puude all hämaruses. Pastori ikka veel nõrk hääl oli nii tasane, et rahvahulk pidi seisma vaikselt, nagu tahaks ta nõela kukkumist kuulda. Ja just see ohver: et haavatu kinkis neile oma vigastatud rinna kõige esimesed jõuvarud, et neid meeletuste või õnnetuse eest hoida, tegi paljud neist kohmetuks.

Pastor pigem sosistas kui lausus – sest arst seisis ta selja taga ja manitses teda kogu aeg: „Tasa! Tasa! Rahulikult! Tasa!" –, et ta teadis küll, milliseid meelepetteid nad mõisas taga ajasid, aga ta tahtis neile rääkida, mis Drostenholmis sündis: mõisahärra värbas töölisi (need olidki sõdurid, kellest nad jampsisid) ja ta ei ehitanud mitte vangimaja, vaid uut viinakoda! Hetk hiljem, kui veidraim kõigist kogudustest, mis tal iial olnud, ikka veel liikumatult õues seisis ja näis justkui midagi ootavat, lisas ta väsinult, et see on viimane kord, kui ta neile jumalasõna kuulutab: isalik manitsus hoida kinni kristlase voorustest, nii nagu nende isad oma eluga eeskuju olid andnud, üleskutse vihast ja laimust lahti öelda. Rohkem ei saa ta neile öelda, rohkemaks ei jätku tal jõudu. Mingu nad nüüd jumala rahus koju.

Ja pominal ning rüsinal nagu üks suur unine kari läks veel äsja nii ärritunud rahvahulk laiali.

Selsamal õhtul ja järgmisel päeval võttis pastor suure rõõmuga vastu temani jõudnud teate, et ta sõnad olid ärevaid meeli rahustanud. Aga rõõm tõstis veel pügala võrra ta haavapalavikku, mis pärast akna all peetud kõnet niigi pisut tõusnud oli. Kurb oli olnud see viimane teenistus, kurtis ta hiljem, ta oli lootnud ilusamat koguduses, mida ta nii kaua oli teeninud. Aga Jumala tahtel jäi see viimaseks, kindlasti oli Tema seda oma tarkuses hästi mõelnud, ja kes teab, ehk oli see viimane napp teenistus õnnistusrikkam kui paljud teised, mis talle endale suuremana paistsid. Niisiis tahtis ta oma pikaajalise tegevuse nurinata lõpetada. Jah, ta tahtis hüvasti jätta.

Seda tunnistas ta Drostenholmi mõisahärrale juba tolle esimesel külaskäigul, sosinal, sest nõudlik arst ei tahtnud, et haavatu nii palju väärtuslikke hingetõmbeid rääkimise peale ära kulutaks. Peale selle

ülestunnistuse ei tohtinud ta öelda rohkemat kui: „Suur tänu!" tervituste eest, mille külaline kaasa tõi, ja vaeva eest, mida ta oli näinud, et pastori elu ja tööd kaitsta – kui mõlemad tema teadmata juba lõpule olid jõudnud. Järgnevatel külaskäikudel oli range tohter rohkem lubanud, ent pärast pastori aknaalust kõnet võttis ta temalt taas sõnaõiguse, nüüd juba täiesti, terveteks päevadeks. Aga siis teadis pastor juba, et oli olnud viimaseks mõisahärra poolt valitud hingekarjaseks ja et edaspidi täidetakse kirikuõpetajakoht konsistooriumi valikul. Too pidi tegutsema koguduse nõusolekul. Tema patronaažist tõuseks kirikule üksnes kahju, nüüd teadis ta seda, oli krahv avameelselt lausunud – ja pastor oli selle vabatahtliku vaikimisega heaks kiitnud.

Sealjuures ei teadnud pastor isegi seda, et samal ajal, kui tema siin lebas ja tundis rõõmu teadmisest, et Jumala sõna oli jälle kord kindla kuulutamisepaiga leidnud, sest neli sõdurit ja kirikukaitsjad hoidsid segadusse aetud meeli uute vägivallategude eest – et samal ajal oli viha tolle vastu, keda hüüti timukaks, järjekordselt ta maja tabanud ja et sõdurid olid selleks ajaks juba jälle maakonnalinna tagasi läinud.

Esimesel pühapäeval pärast nende saabumist pidas täiskoosseisus kokku tulnud kirikukaitse ja napi koguduse ees jumalateenistuse naaberkoguduse pastor. Kiriku juurde olid tulnud paljud, sisse astusid aga vähesed, ja pärast seda, kui jumalateenistus oli sisse löödud ja esimene laul üles võetud, sulgesid sõdurid kirikuukse ja asusid ise teiste kõrvale – kirikusse, et igaüht, kes kurja kavatsusega sisse astus, relvaga edasisest loobuma sundida. Esimese koraalisalmi ajal ja ka pisut hiljem kostis väljast metsikut kisa ja naeru. Aga siis jäi vaikseks, kohutavalt vaikseks. Ja kui kell jumalateenistuse välja helistas, polnud kirikuesisel platsil enam ühtki hingelist. Võib-olla läks neil liiga igavaks ilma pealtvaatajateta oma tempe teha, mõtlesid kirikust tulijad. Mõnedele, kes pärast jumalateenistust pastoraadist läbi astusid, et haigele oma kohalolekust vähemasti teada anda või talle head paranemist soovida – mõnedele neist oli silma torganud isegi pühapäeva kohta liiga suur vaikus pastoraadi majandusõuel. Kui teenijad kusagilt nähtavale ilmusidki, näisid nad kummaliselt heitunud olevat. Ent kuna lähiminevik andis küllaga põhjusi heitumiseks, ei osanud keegi seejuures midagi mõelda. Ka hiljem ei pandud seda,

mis tookord jumalateenistuse ajal kõigi kohkumuseks oli juhtunud, suure kella külge, ja need, kes selle läbi elasid, keeldusid hirmust kättemaksu ees ütlemast, kes seda tegi. Neid olid tallis üllatanud inimesed, kellel sinna mingit asja polnud, see oli kõik, mida teenijad ütlesid, ja kui nad olid inimestelt küsinud, et mis nad siin teevad, olid nood vastanud: vaatavad hobuseid – ja olid ära läinud ning keegi polnud neid enam näinud.

Ent paljast vaatamisest ei oleks hobused kõngenud, ka mitte sinna majutatud sõdurite hobused, aga seda kolm neist veel samal päeval tegi. Enne kui õhtu kätte jõudis, lamasid nad kangelt ja liikumatult põhul. Ja sellest päevast peale ei pakkunud muidu rahulik teenistus ka sõduritele enam lõbu. Nad arvasid, et küllap jõuab järg nüüd ülejäänud hobusteni ja siis on nende kord ja nad kägistatakse või mürgitatakse kellegi nähtamatu poolt. Nad hakkasid süües suutäisi edasi-tagasi veeretama, nagu tunneksid juba suus hakitud koerakarvu, millega nende elu lühendada taheti. Ja kaks päeva hiljem said nad käsu lahkuda.

Järgmise tormi külvas kuuldus vangimajast, mida timukas ehitavat, aga selle lühiajalise, võib-olla et kõige metsikuma tormipuhangu vihatud timuka vastu peatas haavatud pastori tasane hääl. Ja siis... siis valitses rammestunud vaikus. „Mis nüüd tulla võis?" küsis valitseja endalt. Midagi pidi ju tulema! Kes võis pärast neid kogemusi veel rahu usaldada? Metsnik teadis öelda, et mets oli tühi. Tol õhtul, kui pastor oma toas kuulist läbistatuna kokku vajus ja suure küüni juurest leegid tõusid – tol õhtul olid tema metsavahid viimast korda pidanud leiba andma. Jõuk oli öelnud, et nad otsivad endale nüüd teise elupaiga; timukas ässitab politseid nende kallale ja nad ei taha seda ära ootama jääda. Aga nad tulevad tagasi, seda ei maksaks unustada! Nad tulevad tagasi, siis kui neile sobib!

Millal neile sobis? Homme või ülehomme või alles paari nädala pärast? Kui kaua tohtis end kindlalt tunda? Kas möödunud aasta sügistorm kestab kevadeni välja ja minevik ei lõpeta iial olevikku sapi valamist? Kas ei saabu ükskord ometi rahu? – Vana mees möödus mõisahoonest ja vaatas selle fassaadi. Krahv lasi selle kallal tööd teha – jumal hoia, tal poleks küll julgust olnud praegu niisugust korraldust anda! Gilsehite vapi kõrvale, mis kaunistas viilu, paigutati

krahv von Ovelackeri vapp. Kaks redelit ja tellingud nende vahel rüvetasid maja esikülge. Ühe oma parempoolses tiivas asuva toa akna all seisis krahv ise. Ta oli saanud kirja ja luges – luges lahti volditud ja kergelt laperdavate nurkadega paberilehte, süvenenult, üks küünarnukk akna pikiliistule toetatud, nii et ei näinud ega kuulnud midagi oma mõisas toimuvast. Nüüd tõstis ta pilgu, ent ei märganudki oma valitsejat. Ta oli kuulnud kõlisemas kellusid, millega eemal viinakoja ehitusel vehkis suur hulk vene töölisi. Ja see klirin ja kõlin oli esile mananud midagi muud, mistõttu ta kiitis heaks selle, et verd joov mõõk oli muutunud müüri laduvaks kelluks.

„Aga armas sõber, kas te saate iial lakata olemast üks meie hulgast?" seisis Pjotr Sergejevitš Haruzini kirjas, mida ta just peos hoidis. „Mõnikord olen ma mõelnud, et sõduriks olemine pole mitte elukutse, vaid eksisteerimisviis, millest enam välja ei saa (nii nagu ühest elukutsest, et teisele pühenduda), ilma et peaks läbi tegema midagi sama keerulist nagu kala, kes tahab linnuks hakata.

Ma arendan seda kohmakat filosoofiat nii põhjalikult seetõttu, et mul puudub Teie nõusolev peanoogutus, mille osaks ma nii tihti sain ja mida ma nüüdki pilku paremale heites otsin. Kas Te mõtlete mõnikord veel kõigile nendele teedele, nii headele kui ka halbadele, millel me ratsutasime? Kui ma hetkeks mälestustele andun, ei puudu palju, et otsustan maamõisnikuks hakata ja endale Teie naabermõisa taotleda. Oma eskadroni võtaksin ma aga kaasa, esiteks seepärast, et ma ei raatsi temast lahkuda, ja teiseks selleks, et sealkandis ka paar korralikku, ustavat inimest oleks.

Aga ehk olete Te juba nii sügavale balti maapoliitikasse süüvinud, et võtaksite meid vastu kui venestamise uut lainet? Küllap Te mäletate, et nendes küsimustes ei saavutanud me kunagi üksmeelt, täna on Teie ja minu vahel aga kogu Teie omandi suurus ja Teie maja oma mitmekordsete müüridega. Ent niipea kui ma oma esimesest hämmeldusest üle olen saanud, tundub mulle sellest vastuolust lähtudes üha rohkem eeskujuvääriva lahendusena, et tegite lõpparve oma teenistusega, kui tunnistate ja omasite kohustusi selle maa ees. Ja tegelikult ei mõista ma enam ühtki neist paljudest baltisakslastest, kes teenivad meie armees, kuigi nad võiksid leida hoopis tänuväärsemat ja viljakamat teenistust maal, kust nad pärit on ja kuhu see maa neid

koos nende armastusega tema vastu tagasi kutsub. Mis saab siis, kui me ükskord relvadega Lääne vastu läheme – mis varem või hiljem ju niikuinii juhtub! Ma usun, et need kohusetunde ja au fanaatikud, kes Teie maad ja Teie seisust meil esindavad, peavad ka sellises sõjakäigus, mis nende jaoks on omamoodi veresüü, oma vannet, sest nad ei saa kaubelda teise isandaga mõõga au pärast ja peavad oma vannet sellele, kes neile mõõga andis. Aga mõelge järele, krahv, kas me ei peaks kartma niisuguste inimeste pärast, kes vahetavad elu põhjapanevad seadused – vereseaduse ja hõimuseaduse – pettekujutluste vastu, või ütleme: seaduste vastu, mis pole mitte looduse poolt ette antud, vaid seisuse, kasti, riigivormi poolt välja valitud ja omaks võetud, ja kartma ühiskonna pärast, kes sääraseid inimesi oma ehtsate poegadena esitleb! Kas pole veri ohtlikult nõrgaks jäänud, kui tema voolu saab mingi mõiste sängi suruda ja oma loomulikult rajalt kõrvale juhtida? Ja kui tugev ning jäik võib siis olla see, mis inimese hukutab: käsulauaks tardunud Mina! Nüüd ma juba aiman, miks on Teie provintsidest ja sealsete sakslaste hulgast esile kerkinud nii palju suuri väejuhte, sõdureid, avastajaid, õpetlasi ja uurijaid – ja mitte ühtainsatki tõeliselt kuulsat kunstnikku, nii palju ärksaid harrastajaid ja diletante, aga mitte ühtainsatki, kes oleks end eneseunustuseni inspiratsiooni meelevalda andnud.

Nagu ma nüüd märkan, kõlab see nii, nagu räägiksin ma vastu sellele, mida kogesin just neil päevil kui ainsat kohustuslikku seadust meietaoliste meeste jaoks säärasel anarhistlikul ajal, nagu seda on meie oma, kui igavesti vääramatut ja alati kehtivat korda, mis tuleb kogemuse seesmistest sügavustest ja on leevendavaks jahutuseks palavikulise segaduse tunnil, olgugi jääkülm, mitte mingi tundesoojusega muudetav, nagu ebamääraste aimuste vastu seatud range, jäik arusaam, nagu vormitule unelemisele vastuseatud loogika. Austades ja tunnustades seda nii mitut moodi sõnastatut – nimetagem seda auks –, ei saa Te kunagi olla midagi muud kui üks meie omadest. Aga kas ma hakkaksin sellest Teile kirjutama, kui see Teil ju niikuinii olemas on? Ei. Ma kirjutan sellepärast, et üks Teie omadest, üks meie vanast eskadronist, selle kaotas. Oleks üleolev arvata, et pärast sellist kaotust pole tal enam midagi. On küll, aga – midagi muud, mingi muu, mitte meie seadus, ja seepärast ei saanud ta ka enam meiega jagada elu, mis juhindub sellest

meie seadusest, ja lahkus sellest. Ta elab edasi omaenda seaduse järgi, samal ajal kui üks teine, kes seda seadust ja seda elu – õige pisut ka Teie pärast – kaitses, pidi sellesinatse maailma tema eest ohverdama. Meenutage teda hea sõnaga, kallis krahv! Ma olen kindel, et ka Teie silmis kasvab tema kuju mõõtmatult suureks, kuna oma eluajal oli ta üks meie omadest, meie kornet.

Vast mäletate üht meie viimastest jutuajamistest maakonnalinna hotellis ja seisukohta, millel me tookord Vladimir Karlovitš Mölleri suhtes olime. Rääkisin Teile juba tol korral tema veidrast mõtteavaldusest, et krahv von Schlieffeni arvates on usk sellesse, et autunne võib asendada Jumalat, ebausk – ja muud taolist. See muu taoline jäi tol ajal aga veel välja ütlemata ja oli ainult üks katkematu, üksildane iseeneses uitamine, ma ütlen – ainult, kuigi juba sellest piisas, et meie seltskond talle vastumeelseks muutuks: algul selleks, et päris üksi olla ja mulle aeg-ajalt väikesi märkusi tehes oma sisemisele, meile märkamatuks jäänud positsioonile osutada, pärastpoole, et endale mujal seltsi otsida. Nagu te teate, polnud tema suhted meie kornetiga kunagi eriliselt südamlikud olnud, ei, tegelikult olid need alati pinevad ja muutusid nüüd aina pinevamaks, sest sama vähe, kui Kosljaninov Mölleri käitumist meie sõjakohtu ööl mõista suutis, sama vähe suutis ta seda ka andestada. Pärast Teie lahkumist, kui Möller kontakti meiega üha enam kaotas, olgu siis vabatahtlikult või meie survel, muutus nende suhe talumatuks, ja ükskõik kui tungivalt ma Kosljaninovil ka ei soovitanud ja ei käskinud – teenistusalaselt – end vaos hoida, muutus viis, kuidas ta leitnandile oma põlgust üles näitas, aina väljakutsuvamaks. Tähelepanuväärne sealjuures oli: enamasti niimoodi, et mul ei olnud mingit põhjust talle etteheiteid või noomitust teha. Aimasime Maklakoviga õnnetust, kui nii edasi läheb, ja üritasime seetõttu igal mõeldaval viisil kornetile tegevust otsida ja tema tähelepanu kõrvale juhtida. Ent väikeses linnas olid kõik võimalused peagi ammendatud. „Kukuška" mängimiseni me veel ei jõudnud, aga ometi tundus, et püstolid lähevad lahti, nagu seisaksid nad meil kõigil laetult taskus ja ootaksid vaid saatana märguannet, pinevil käsitamatu saatuse ees, mis kõike juhtis. Tol ajal jõi Kosljaninov kaunis palju – pidin talle selle eest kaks korda noomituse tegema – ja Möller sõlmis tutvusi.

Ta otsis meie seltskonnale võrdlemisi kahtlase aseaine. Kui me ka polnud just üleliia vaimukad kaaslased, siis – need, kelle ta endale välja valis, olid seda niisama vähe, pealegi polnud neil päris laitmatu kuulsus. Kust ta need hankis, jäi mulle teadmata, ja mõistagi ei hakanud ma seda ka temalt küsima. Ei saa ka väita, et ta oleks nendega tihedalt läbi käinud. Nad haakisid end talle paaril korral mõneks tunniks sappa ja seejärel raputas ta nad maha või kaotasid nad ise huvi tema ühesilbilise seltskonna vastu. Ma olen veendunud, et ta oli ka selles justkui juhuslikus seltskonnas täiesti üksik, nii nagu ta meie keskel üksildaseks muutus, kuigi me sõime veel koos, meie toad olid veel kõrvuti ja teenistus tõi kaasa vältimatu koosolemise. Aga kõigest, mis meis ängi tekitas – meie all mõtlen ma südamepõhjani ausameelset ja igavavõitu Maklakovit ja iseennast –, oli kõige ängistavamaks sügav vaikus, milles otsustavad sündmused toimusid. Algul pani see mind ekslikult nägema kogu raskust temperamentide vastandlikkuses ja soovima lihtsalt, et Vladimir Karlovitš, nagu öeldakse, pisut rohkem väljapoole elaks, ja kornet natuke rohkem sissepoole. Me ju teadsime, mis oli Vladimir Karlovitši kinni püüdnud pärast otsust, milleni ta kohtupidamise ööl välja jõudis: üks teine otsus, südametunnistuse vastukäsk, sest liiga hilja oli muuta saatust, mis oli tabanud tema esimese otsuse toel süüdi mõistetuid. Tema, kes ta oli nii teistlaadi suhetes meie ümbruskonnaga, võis ju hoopis varem kui meie ja palju, palju rohkem teada saada nii nende vihast pakatavate kuulujuttude kui ka kihutustöö kohta meie endi ja meie otsuste vastu ning võis oma haavatud südametunnistusega märksa kaitsetum olla kui meie, kes me klubi, majutuspaiga ja hotelli õhustikus palju suletumalt elasime kui tema.

Ma arvasin pikka aega, et see kõik poleks nii hulluks läinud, kui enesesüüdistustest piinatud Vladimir Karlovitš oleks end lihtsalt täis joonud, silmini – mõistagi meie seltskonnas –, ja üritanud siis, pärast seda, kui on joomise läbi juba kehaliselt vastutuse eest põgenenud, ka vaimse ja hingelise vastutuse käest pääseda. Muidugi poleks see tal õnnestunud (kellel ja kuidas see õnnestukski!), ja ta oleks kahetsuse ja süükoorma all ägades lihtsalt mõõdutunde kaotanud. „Ma igavene lurjus, kaabakas, tõbras!" oleks ta võinud hüüda ja nutta, lõputult nutta iseenda pärast. Ja ma olen kindel, et meie tore kornet oleks

pärast esialgset võõristust tema kõrvale istunud ja öelnud: „Kuulge, Vladimir Karlovitš, jätke nüüd järele! Kui kohutav see kõik on, oh te vaeseke! Oojaa! Me kõik oleme parajad tõprad, hirmuäratavalt hüljatud ja äraneetud! Aga olgem vennad! Tule, ära kurvasta, muidu lõhkeb mul kaastundest süda sees! Ma olen ju samasugune kui sina!"

Ja kõik, kõik oleks olnud korras, kindla peale.

Aga see ei olnud nii.

Ta sulgus endasse, oma vaikimise taga sulgus ta oma piinadesse. Ta põlgas hääleka kahetsuse teed ja lõi tummalt kokku halastamatu lõpparve, mida ta tundis endale esitatavat. Ta ei tahtnud, et keegi midagi märkaks. Kui ta tajus, et ei suuda sellest täielikult kinni pidada, tõmbus ta meist eemale. Ta pidas vastu nädalaid. Siis valdas teda ometi igatsus seltskonna järele – mitte meie seltskonna, sest me teadsime tema jaoks liiga palju ja olime liiga erapoolikud; ei, ma arvan, et ta vajas mingit pihiisa. Tal pidi olema tahtmine end ükskord oma meeleheites ja kaoses teise inimese kätte usaldada, et end siis rahulikult ja kergendustundega eemalt silmitseda ja enda üle kohut mõista.

Inimese, kes võis temalt ta Mina viivuks ära võtta, leidis ta ühes oma juhututtavatest. See oli üks kahtlasevõitu mees, kes vahetevahel ka klubis käis, vilets segu saksa tšehhist ja poolakast või jumal teab kes, igatahes üks lobamokk, auahne keelekandja, kellel maakonnaülema pilk hetkel peatuma oli jäänud; aga ta peab seda meest millekski enamaks ja ohtlikumaks, kui ta tegelikult on. Igatahes ei ole endistel muusikutel (see inimene väitvat, et oli midagi niisugust olnud) reeglina tavaks vaimustuda rannakaitse patareist. Ühesõnaga: sellest inimesest sai Vladimir Karlovitši pihiisa, sest esiteks nähti neid ühe korra koos, kusjuures näis, et jutuajamist hoidis üleval Möller, ja teiseks hakkas see inimene ühel õhtul klubis tegema märkusi, mis panid meid kuulatama. Meid – õnnetul kombel tähendas see Kosljaninovit, Maklakovi ja mind ning suurt hulka kõrgel auastmel kroonuteenistujaid ja ametnikke, ja kui need märkused kõlasid, oli Kosljaninov juba ülemäära purjus.

Äkitselt sai ta täiesti kaineks, nagu meile näis. Näost kriitvalge, kõnetas ta seda inimest: kuidas sai ta midagi niisugust väita, kuidas söandas ta selliseid solvanguid välja öelda – ja muud taolist. Ent selle

asemel, et asja teenistusvalmilt, paari leebe sõnaga siluda, lõi too oma tunnistaja nagu trumbi lauale ega mõelnudki vabandamisele.

See oli kohutav silmapilk. Kujutage endale ette: kümme, kakskümmend inimest, meie kornetiga eesotsas – ja too laimaja ning tema ärritav jutt, mida ei saanud kõrvust mööda lasta, öö, kerglane meeleolu, juba pisut talitsemata käitumisviis – palavikuline erutus, mis, nagu me tajusime, oli meis pikka aega hõõgunud ja võis nüüd heleda leegiga lahvatada ning mingi pöörase teoni viia. Meie kornet aga jäisel pilgul, vannun Teile, jäisel pilgul silm silma vastas laimajaga. Ent vaevalt oli too nimetanud Mölleri nime, kui Kosljaninovi pilk hägustus. Mulle oli juba varem sageli tundunud, nagu püüaks kornet leitnant Möllerit sel määral provotseerida, et tavapärane aumõiste sunniks teda rahuldust nõudma. Mida ettekavatsetumalt ja mida kaugemale Vladimir Karlovitš temast eemaldus, seda ärritunum ja ründavam ta oli. Kindlasti ei soovinud ta midagi kirglikumalt, kui oma vastast kord silm silma vastu enda ees näha – ja kirbul hoida. Paari silmapilgu vältel oli see soov täide läinud. Ta oli seisnud silm silma vastas laimajaga, ja oleks olnud vaid minutite küsimus talle oma väljakutse esitada – ent korraga sai sellest vastasseisjast taas vaid viirastus. Ja nüüdsest polnud sel inimesel Kosljaninovi jaoks enam mingit tähendust. Viha, mida ta tundis, ei suundunud mitte niivõrd tema kui tolle teise vastu, keda ta siin oma märkustega esindas. Ja vaevalt sai võõras kõigi kuuldes Mölleri nime öeldud, kui temast sai korneti jaoks vaid põlastusväärt kõrvaltegelane, juhus, eimiski, mis ei väärinud enam ainsatki pilku.

Ta pöördus minu poole ja ütles nii, et kõik kuulsid, et küllap ma jagan tema seisukohta, et järelduste tegemine on üksnes meie asi ja et ma teeksin hästi, kui paluksin kohalviibivatel härrastel sellest vaikida, niikaua kui me oleme rahulduse saanud. Ma tegin seda veel tema juuresolekul – ent viimaste minutite tardumus ja pinevus oli vaevu hakanud järele andma ning kohalolijad meid küsimustega ründama, kui kornet oli juba läinud.

Ma aimasin halba ja seetõttu lahkusime Maklakoviga kiirustades klubist, kuhu – nagu me hiljem kuulsime – kogu seltskond erutatult juttu ajades hommikuni paigale jäi. Läksime tagasi hotelli ja nägime juba kaugelt kahes toas, Mölleri ja Kosljaninovi omas, tuld põlemas. Trepil võttis meid vastu Vladimir Karlovitš, kes oli vahepeal küll juba

magama heitnud, ent palus end vaatamata hilisele tunnile veel ära kuulata. Kosljaninov ei väljunud oma toast.

Mul ei tarvitse teile kirjeldada, kuidas kulges see kõnelus Vladimir Karlovitšiga. Meie Maklakoviga olime pärast eelnevat ehk pisut jahedad tema suhtes ja tema...

Nagu ta rääkis, oli Kosljaninov kohe pärast hotelli naasmist tema ukse taha tulnud ja palunud tal mõne sõna vahetamiseks välja tulla. Tema, juba voodis lamades, oli Kosljaninovi sisse kutsunud. Ja voodis lamades pidi leitnant kuulma kõige jämedamaid solvanguid otsekui pööraseks läinud kornetilt. Too pidavat teda lurjuseks ja näruseks kaaslaseks, valetajaks... Ma ei mäleta enam, milleks kõigeks veel. Seda kõike oli Vladimir Karlovitš kuulda saanud, aga – ja sellega võis hakkama saada ainult niisugune mees nagu Möller – ta polnud selle eest tasunud muuga kui otsustava nõudmisega otsekohe tema toast lahkuda ja kellegi kaudu, kes talle seisuselt võrdne, talle teada anda, mida tema, kornet, Möllerist arvas, juhul kui ta seda kaineks saades uuesti ära pole unustanud.

See vihje Kosljaninovi sagedasele purjusolekule oli viimaselt peaaegu mõistuse röövinud. Ta oli välja näinud nii, nagu tahaks rünnata, rääkis Möller meile, aga lõpuks lahkunud siiski toast vandesõnade ja solvangute saatel, millest kõige talitsetum oli „sitane koer". Nüüd, lõpetas Möller, tahtis ta meilt selgitust paluda selle kohta, kas me teadsime, mis korneti säärase hoiakuni oli viinud. Me andsime talle selgituse. Vaatamata äärmisele erutusele, mida me tema juures täheldasime, tänas ta meid väga viisakalt nõusoleku eest, ent avaldas lootust, et meile on vastuvõetav, kui ta teeb järeldused neist sündmustest alles homme.

Loomulikult olime me nõus.

Kosljaninov, kelle juurde me hetk hiljem sisse astusime, istus enda ette põrnitsedes voodil ja hüppas meie tulles püsti. Ma pole ühtki inimest näinud niimoodi püsti kargamas nagu teda. Ütlesin talle, et kuulsime Möllerilt kõigest, milleni ta end vahepeal viia oli lasknud, ja et ma annan talle siinsamas Maklakovi juuresolekul käsu, mitte ühtki oma kavatsust Mölleri suhtes omapäi ellu viia, vaid iga kord enne seda minu poole pöörduda. Täiendasin seda käsku sõbralikult, paludes teda mitte ülepeakaela tormata, vaid maha rahuneda

ja tegutseda läbikaalutult, mille koha pealt Möller, nagu ma äsja täheldasin, talle eeskujuks võiks olla...

„Kena eeskuju küll!" urises ta mu jutu vahele, „kõrvalehiilimise eeskuju!"

...ja mitte võtta puhta kullana kõike, millest selles väikses viletsas linnas lobisetakse. Kas tema eskadronikaaslane ei tundu talle igal juhul usutavam kui mingi kahtlasest rahvusest klubikülastaja?

Ta oli valmis seda möönma ja sellega näisin ma olevat järgmiseks päevaks palju võitnud. Hüvastijätul ütles ta meile veel mingi lapseliku kahetsusega, et see kõik läheb talle just Teie pärast nii südamesse. Et Teid ei olnud kohal, siis oli see lausa erakordne alatus. Mida Te meist mõtlema peate, kui see ükskord Teie kõrvu ulatub – ja muud säärast. Oleks Teil poeg, kallis sõber, ei suudaks ta oma isa au kirglikumalt kaitsta.

Ta oli nutma puhkemas, see meie kornet!

Järgmisel hommikul. Kes peale minu seda veel ärkvel olles oli oodanud, seda ma ei tea; aga ma usun, et igaüks meist teeskles toanaabri ees, et magab. Vaevalt olime einestanud – saatsin Kosljaninovi mehi inspekteerima –, kui Vladimir Karlovitš väga tõsisena minu juurde ilmus ja palus end Maklakovi juuresolekul ära kuulata. Kutsusin Maklakovi. Tubli mees lausa higistas erutusest. Teatud häbelikkuse tõttu, mis on omane noortele ohvitseridele, tundus see kõik talle äärmiselt piinlik. Möller palus selgituseks sõna ja alustas ühe kitsendusega, mis – ükskõik kui õiglast muljet see ka ei jätnud – polnud tegelikult mitte algus, nagu me olime oodanud, vaid lõpp. Igasuguse sõpruse lõpp. Tema kitsendus ütles umbes järgmist: et ta tahab ja peab oma selgitustes piirnema sellega, mis kutsus eile õhtul esile korneti-poolse solvangu, niisiis tolle asjasse mittepuutuva kahtlase inimese kaasteadmisega. Seega teatab ta meile, et oli tõepoolest pikalt ja avameelselt tolle härraga (ta ei nimetanud teda kordagi teisiti kui „tolleks härraks") kõnelnud probleemidest, mida meie viimaste kuude tegevus, iseäranis meie detsembrikuised otsused, olid tekitanud, aga ta polnud ette näinud ega ette näha võinud, et tema inimlikku usaldust sel määral kuritarvitatakse. Tolle härra märkustest, mille me edasi olime andnud, võis järeldada, et too härra kasutas vabatahtlikku jutustust Mölleri isiklikest elamustest neil

kuudel selleks, et teha halvustavaid märkusi nii meie töö kohta kui ka ohvitseride korpuse kohta üldse ning külvata poliitilist vaenu. Seda ei olnud ta mõistagi kavatsenud, ausõna, ega tahtnud esile kutsuda. Kas me suutsime seda uskuda.

Jah, me uskusime seda.

Kas me oleme siis nõus, et ta palub kornetilt minu kaudu, et ta esitaks meie juuresolekul oma vabanduse. Tolle härraga arvete-õiendamise eest kannaks ta ise hoolt. Või ei rahuldu me tema selgitustega ja ootame temalt teistsuguseid järeldusi, mille järele ta täna – täna! – igatahes veel vajadust ei näe.

Palusin tal kindel olla, et tema selgitus rahuldas mind, sest koos tema kahetsusega juhtunu üle hüvitas see minu jaoks selle ebameeldiva teo, millest ma kuulnud olin – selle ja üksnes selle! –, aga ma palun tal minu lõplik vastus ära kuulata paari tunni pärast, kui ma olen kornetiga rääkinud. Ma ei saanud niisama lihtsalt otsustada tema valmisoleku üle vabandusteks, mille suhtes Möller minuga kokkuleppele oli jõudnud. Mida Maklakov mõtles, seda ma ei teadnud; ent Maklakov ütles Möllerile, et mõtles samamoodi, ja kui ei mõelnudki, siis võttis minu seisukoha omaks.

Kui ma Kosljaninovile Mölleri pakkumise teatavaks tegin, oli ta esiotsa igasuguse vabandamise vastu. Ta palus mult luba anda Vladimir Karlovitšile edasi oma nõudmine lahendada küsimus püstolite abil. Palusin teda tungivalt loobuda sellistest mõtetest ja ta tõmbus otsekohe tagasi. Aga vabandada ta ei tahtnud, ei. Tal oli selleks läbisegi kõige mõttetumaid ja samas kõige mõistetavamaid põhjuseid. Meenutasin talle tema valmisolekut uskuda eskadronikaaslast rohkem kui toda härrat. Ta ei vaielnud sellele vastu, ei, ainult et – asi polnud üldse selles, sõnas ta.

Loomulikult uskus ta Möllerit, ta oli teda isegi üleliia uskunud, aga seda, mida ta eile tolle võõra märkustest välja luges, poleks ta Möllerist iial uskunud! Kas ma siis tõesti ei tajunud, mis oli juhtunud... ja nii edasi. Ta ei mõistnud, kuidas ma võisin asja nii kergelt võtta!

Küsisin talt möödaminnes, kas ta tahab nüüd ka minu au kahtluse alla seada, ja ma ei unusta iial, kui kohkunult ta mulle otsa vaatas, hüüatades vaid: „Mis te nüüd, Pjotr Sergejevitš...!" mis minu kõrvus harva nii hästi on kõlanud.

Ma pidin väljapääsu leidma ja tegin seetõttu ettepaneku viia asi aukohtu ette. See pidi koosnema Maklakovist ja minust ning veel kahest ohvitserist. Ja selle kohtu otsusele tuli Kosljaninovil alluda. Sellega jäi ta viimaks nõusse. Ma läksin Mölleri juurde ja teatasin talle Kosljaninoviga peetud jutuajamise tulemustest ja oma ettepanekust, mille kornet juba vastu oli võtnud. Mölleril oli vastuväiteid. Ta ütles, et tahab samuti tunnustada aukohtu otsust, kui ma olen valmis vastutama selle eest, et juhtumi tagamaid valgustatakse ainult nii palju, kui on vajalik otsuse langetamiseks, see tähendab, kui uurimisaineks on vaid korneti solvangud ja tema enda poolt täna varahommikul meile antud selgituste sisu. Ka see piirang oli vastuvõetav, isegi kornetile. Aga ma kardan, et kornet andis nõusoleku väga mõtlematult. Kas te ei arva nii?

Aukohus tuli kokku samal päeval. Olin kohale kutsunud piirivalve ratsabrigaadi rittmeistri ja maakonnaülema. Otsuses öeldi, et leitnant Mölleri teguviis võis äratada sügavat ja õigustatud hämmeldust, aga kornetil ei olnud õigust leitnanti lihtsalt niimoodi rünnata ja sõimata, püüdmata asja eelnevalt selgitada, ja ta pidi selle eest vabandust paluma.

Kas meie, kohtunikud, olime nende nappide sõnadega midagi rohkemat öelnud või kas me lõppude lõpuks üldse võisimegi midagi rohkemat öelda? Ja kujutlege vaid: kui Kosljaninov oli meie juuresolekul vabandanud sõnadega, mis tal nagu väljaöögitud suutäied üle huulte tulid, jäi mulle mulje, nagu oleks selline lahendus Möllerit täielikult rahuldanud! Tegelikult pidi ta end kirjeldamatuks enesevalitsuseks ja teeskluseks sundima, püüdma taastada välise *status quo*, et siis meie pilgule seda märkamatumalt ja iseenda suhtes seda halastamatumalt oma sisemuses olemise ja mitteolemise piire järele katsuda.

Möödusid päevad. Kui Vladimir Karlovitš meie seltskonnast osa võttis – ja seda tegi ta ühtäkki sama sageli kui endistel aegadel – elasime me nagu surnuaial, olime nagu nende varjud, kes hauas lebasid: kaaslased, tõelised kaaslased. Me olime viirastuslik ring, nende avameelsete, eelarvamusteta, üksteist usaldavate meeste viirastused, kellena me kord siia olime tulnud. Ootasime kõik vaid rännakukäsku, tehes samal ajal näo, nagu oleks meil teab kui raske sellest linnast

lahkuda. Klubi rahunes pärast seda erutavat ööd taas, „too härra" tõmmati tema liikmete nimekirjast maha. Ma kogesin tihtipeale, et kornetile esitati tõendeid oma poolehoiust, ent ma polnud kordagi tunnistajaks leitnant Möllerile osutatud tähelepanule ega kuulnud iial ühtki sõbralikku sõna tema aadressil. Klubis valitses tema suhtes vaikus. Ent seda enam räägiti tänavatel, nagu ma hiljem kuulsin.

See ei kestnud kuigi kaua, siis võttis minus üha sagedamini võimust tunne, et me läheneme katastroofile. Kuri saatus, mille olime just äsja talitsenud, oli meid taas kätte saanud. See oli jälle õhus, kas teate, sõnades, pilkudes, selles saatanlikus juhuses, mis suunab vestlusi, mis pole juhuslikud. See tunne polnud üksnes minu mahavaikitud luupainaja. Ka Maklakov, see hea, aus inimene pahvatas ühel õhtul välja sama ülestunnistuse.

Ent siis tuli – lahendusena! – rännakukäsk. Ma pole iial ühtki käsku nii meelsasti täitnud kui seda. Meile oli käsutäitmiseks liigagi palju aega jäetud, oleksime jõudnud poole lühema ajaga lahkuda, olime nii indu täis. Siiski ei jäänud mulle ses meie viimaste päevade rõõmsas, täielikult väljapoole suunatud innukuses märkamatuks, et tol õhtul, kui me klubis ülemäära südamlikult hüvasti jätsime, oli Kosljaninov tõeliselt endast väljas. Ja tollest õhtust saadik – ka seda taipasime alles hiljem – ei vahetanud ta Mölleriga enam sõnagi, kui möödapääsmatud teenistusalased teated välja arvata. Ta ei sekkunud enam ühtegi vestlusse, millest ka Möller osa võttis, ta lihtsalt vaikis, vaikis selle inimese olemasolu maha. See võis kesta mõned päevad – kui mitu just, seda me täpselt ei tea, märkasime ju alles tagantjärele, et ta teatud ajast teatud ajani enam ei kõnelnud – kuni tolle vaikse, sisistava sõnavahetuseni Mölleriga, mille juures me teda üllatasime, see oli Gatšina jaamas, meie vagunite vahel. Aga see polnud enam üks nendest sõnavahetustest, mida ma näinud olin. Iga sõna oli kui teisele näkku tulistatud kuul, ja see teine, Möller, seisis rahulikult paigal, täiesti rahulikult, aga kahvatu nagu lubjakivisein, silmitsedes naeratusega, mis oleks justkui näole kinni külmunud, sisinal sõnu tulistavat suud, mis oli talle öelnud midagi, mida ta küllap kunagi varem kuulnud polnud. Ja ometi – nii uskumatu kui see ka ei tundunud – näis Möller tahtvat ümber pöörata ja ära minna, kui me lähemale astusime. Korraga nägime korneti

kätt tõusmas, välkkiirelt – ja juba oli Möller selle tagasi tõrjunud ja tohutu jõuga alla surunud. Nüüd paiskas kornet meeltesegaduses välja ainsa soovi, mida ta endale veel teadvustada suutis: et Möller talle relvaga vastu astuks. Me tõttasime nende vahele ja lahutasime nad. Juhtumi kohta, niipalju kui meie seda pealt olime näinud, ei öeldud sõnagi. Lõpp tuli kiiresti. Meie Maklakoviga ei teadnud sellest enne, kui see juba juhtunud oli; meid ei viidud meelega asjaga kurssi.

Kolm päeva hiljem äratas mind üks X rügemendi noor leitnant väga vara palvega, et täidaksin ühe surija soovi minuga hüvasti jätta. Paar kaaslast olid äsja hospidali viinud surmavalt haavatud kornet Kosljaninovi, arstid andsid talle vähe aega ja kui talt küsiti, kas ta soovib veel midagi, palus ta mõnelt preestrilt viimset võidmist ja hüvastijättu minuga. Ehk jõuame veel õigeks ajaks.

Ma jõudsin õigeks ajaks – ja jäin ometi hiljaks.

Toas, kuhu me astusime, viibisid kaaslased, kes ta sinna olid toonud, ja preester, kes oli oma töö juba lõpetanud. Midagi küsimata astusin kohe haavatu voodi juurde. Too hea hing oli veel meelemärkusel. Me jätsime hüvasti. Ta ütles mulle vaevukuuldavalt, et ei kahetse seda lõppu, sest mängus oli olnud au. Ta pidi nii talitama, sest oli hiljem teada saanud hoopis rohkem ja hoopis hullemat. Teie pärast, armas krahv, polnud tal võimalik teisiti talitada. Ta tegi mulle ülesandeks Teid tervitada.

Ja see oli tema viimne palve sessinatses maailmas. Ta suri tervitustega huultel, metsikus, vapustavat pilti pakkunud surmaheitluses. Kangekaelselt, riiakalt ja ägedalt, nagu ta oli elanud terve oma elu, läks ta ka oma surmale vastu, ükskõik kui sisendavalt preester ka oma palveid ei lugenud.

Juuresolijailt kuulsin kohe seejärel, et sama päeva varahommikul oli kornet leitnant Möllerile duellil relvaga vastu astunud ja tolle esimestest kuulidest pihta saanud. Vastane ei olnud haavatud.

Ta ilmus sama päeva pärastlõunal minu juurde, avaldusega saada puhkust kuni oma lahkumiseni ja lahkumisavaldusega. Võtsin mõlemad vastu ja ütlesin talle seejärel, et silmas pidades seda, mida meie ülemuste seas duellidest arvatakse, ei ole mul võimalik ühegi säärase juhtumi kohta midagi teada saada, aga ma ei tarvitse end ka tagasi hoida ja tohin

talle öelda, et olen neid järeldusi, mis ta nüüdseks teinud on, juba mõnda aega lausa möödapääsmatuks pidanud. Päeval, mil ma leinan üht noort kuriteo kangelast, kes hommikutundidel minuga lõplikult hüvasti jättis, on mulle teatavaks hüvituseks tohtida hüvasti jätta ka temaga.

„Nii... te ütlesite, et juba mõnda aega... niisiis juba mõnda aega," vastas ta seepeale kuidagi hajameelselt; ja siis – see hiiglane, see kaine, iseenesest nii järeleandmatu inimene: „Ka mina oleksin parema meelega hommikul teiega hüvasti jätnud, Pjotr Sergejevitš!"

„Mis te nüüd, Vladimir Karlovitš!" Midagi rohkemat ei olnud mul öelda.

„Ma arvestasin kindlalt sellega, et ei pea seda päeva üle elama," jätkas ta. „Ma ei mõista, kuidas sai kornet, kes oli ju muidu nii hea laskur..."

„Jah," nõustusin ma temaga õlgu kehitades, „ka mina imestasin selle... selle täiesti ühepoolse tulemuse üle. Aga võtke seda kui saatuse poolt pakutud suurt võimalust leida elu kaudu lepitust. Ja te olete veel nii noor, te tulete sellega toime! Ärge ainult tarbetusse juurdlemisse laskuge!"

Ta vaatas mulle otsa naeratusega, mis – olen selles veendunud – käis mu väga pealiskaudse lohutuse kohta.

„Eks ole," alustas ta hetkelise vaikimise järel, mille vältel ta oli seisnud langetatud päi, nagu lasuks tal raske koorem, „eks ole, Pjotr Sergejevitš, ka Teie näete siin lahendamatut sõlme?" – Nüüd ei vaadanud ta mulle ka rääkimise ajal enam otsa.

„Vaadake," vastasin ma talle, „kas ma näen teda või ei näe – mis tähtsust sel on! Kui mul oleks kas või pisutki Teie peenetundelisusest, siis peaksin tundma piinlikkust, et ei avasta seda sõlme ka iseenda juures."

„Seda te ainult ütlete!" oli tema vastus.

„Ei, ma ei ütle seda niisama suusoojaks," vastasin talle. „Ma tunnistan, et olen sunnitud tegema teatavaid reservatsioone ja mööndusi, aga üldiselt ei tarvitse ma valetada, kui ütlen teile, et sõlm, millest te räägite, annab mulle aluse teist lugu pidada, vaatamata kõigele."

„Vaatamata kõigele..." kordas ta sünge kajana.

„Jah, vaatamata kõigele. Vaevalt, et Maklakov kunagi enda juures selle sõlme avastab, ja mina – armas Jumal! ma kardan, et ma olen

liiga keskpärane nii vaenulikuks äramärkimiseks saatuse poolt. Te ei austanud meie tagasihoidlikku normi, seda teate teie ja tean mina, aga – ja see ongi peamine – mitte veel suuremast tagasihoidlikkusest, vaid seeläbi, et ei suutnud seda *norme du corps*'i enam iseenese jaoks siduvaks pidada, kuna see ei austanud teie õiglustunnet. Oma haavatud õiglustundes seate te *norme du corps*'ile vastu kõlbelise põhiseaduse, mis oli teie jaoks siduvam kui tavapärane arusaam aust. Ma ei tea, kas see kõik just nii oli, aga..."

„Jah, umbes nii see oli," pomises ta piinlikkust tundes.

„Selles suhtes saab olla vaid seisukohal," lisasin ma, „et meie ajal kujutab kõik see endast üsna ohtlikke peensusi ühe noore ohvitseri jaoks. Sest kui täpne olla, siis tühistab teie uus seadus meie elukutse ja tema au. Seepärast tajun ma seda nagu hüvitust, et te täna oma lahkumisavalduse toote. Minu isiklikku suhtumist teisse see mõistagi ei muuda."

„See on teist väga lahke, Pjotr Sergejevitš, aga te ütlete seda lihtsalt vastutulelikkusest. Teie loomuses on palju skepsist ja enesekriitilisust, aga aumõiste ees – ei, mis ma räägin, oma Aujumala ees!" parandas ta pilguga, millest ma oleks pidanud märkama vihjet Schlieffeni sõnadele „selle Aujumala ees pole teil õigupoolest enam ühtki küsimust ja te olete vagur kui laps".

„Kuidas ma saaksingi seda mitte olla?" võtsin ma omaks. „Igaüks on oma Jumalale truudust vandunud, niikaua kui ta ihkab korda, mitte kaost. Ja nõrgal vaimul on meeldiv leida tuge selle normi vagast, küsimusteta täitmisest, milles ta osaleb vaid selle täitjana, mitte kui seaduseandja, vaid kui seaduse järgija. Te kandsite ette vaba üksikisiku reservatsioonidest selle seaduse suhtes, mida igaüks, kes meie ühiskonda kuulub, peab pimesi järgima. Näen sellest väljaarenevat teie jaoks uudset kohustust, aga muidugi, väga raske on olla protestant."

Ta noogutas ja asutas end minekule.

„Mis plaanid teil edasiseks on?" sundisin end küsima. Ta kehitas õlgu.

„Lugu äratab mõningast elevust ja... Te ei lase ju asjal vanglani minna?"

Ta tuli „ei" ütlemisega toime nii hulga aja pärast, et see andis pildi sellest, kui ükskõikne ta oli.

Aga ei, ta ei tahtnud, et asi läheks juurdluse ja kinnivõtmiseni. „Sõitke minema!" andsin talle nõu, „mõne aja jooksul silutakse need suhted, mis teil on, jälle ära."

„Korts jääb sisse!" ütles ta naeratades ja ulatas käe, et mind tänada ja hüvasti jätta. Lahkudes küsis ta nagu möödaminnes, kas ma Teile kirjutan. Ma jaatasin. „Jätke mulle kirjas üks tühi koht, ma kirjutan ise ka paar rida," palus ta, ja ma nõustusin, teadmata, kuidas ta seda mõtles.

Tema tõld ootas ukse ees. Ma saatsin teda. Tal näis veel midagi südamel olevat, aga ma ei teadnud, mis see olla võis, kuni hetkeni, mil ta mul viimast korda kätt surus ja juba tõlda astus. Alles siis leidis ta endas julguse. Ta tahtis teada, kuhu ta viidi.

Taipasin otsekohe, kellest jutt, ja ütlesin haigla nime. Kutsar tõmbas ohje, tõld hakkas liikuma, võib-olla oli ta kutsarile vahepeal käsu andnud, nii et ma ei kuulnud, võib-olla ka mitte. Minema sõites tõstis ta tummalt ja tõsiselt au andes käe. See oli viimane, mida ma temast nägin.

Juhtum äratas meil rügemendis ja terves garnisonis suurt elevust. Ülemustele jutustasin niipalju, kui õigeks pidasin. Aga kui siiski, lihtsalt vormitäiteks, alustati ettevaatlikku uurimist, et kus Vladimir Karlovitš Möller praegu peatub, oli kuulda, et ta oli juba tükk aega tagasi sõitnud ära välismaale, lääne poole, kuhu täpselt, pole teada.

Ja nüüd vajub lugu, „kõrgemate jõudude" poolt maha rahustatult, tasapisi aegade hämarusse."

Pjotr Sergejevitš Haruzini pikka kirja oli hakatud kirjutama ühel päeval, nagu kirjutaja ise kirja lõpul tähendas, naiivses usus see samal päeval lõpetada ja ära saata. Tegelikult oli ta sündmuste kirjeldamisele kulutanud suure osa oma vabast ajast paljude päevade jooksul: „Sest sündmuste tagamaid," kirjutas ta, „kõike seda varjatut, millest need meie vaateväljas toimunud sündmused esile kerkisid, kõike seda oli raske sõnadesse panna, ja kui ta tahtis ilmutada õiglust kinnise, nii paljutki mahavaikinud Mölleri suhtes, ei tohtinud ta selle raskuse eest pageda."

Pärast pikka minevikus viibimist kirjutas ta aga kirja lõpus, et ka tema elus oli toimunud olulisi muutusi. Ta oli mõelnud, et vaevalt kõik see, mis toimus ajal, mil tema eskadroni juhtis, edutamisele

kasuks tuleb, aga mis seosed seal ka olla võisid – leidis aset vastupidine. Ta edutati rittmeistriks ja viidi üle kindralstaapi.

Ovelacker astus akna juurest eemale ja hakkas mööda tuba kõndima. Ikka ja jälle jäi ta seisma, et mõnd kohta kirjast veel kord üle lugeda, aga jätkas siis taas kõndimist. Seejärel avas ta akna ja nautis sissetulvavat sooja, niisket õhku. See tõi kaasa vaevumärgatava tuulehoo ja kohati mõne vaevu tajutava vihmapiisa.

Ta pidi seda tegema, sest oli hiljem hoopis rohkem teada saanud. Mida, mida ta ei suutnud enam Haruzinile öelda; või ei tahtnudki ehk ilal öelda? Võib-olla seda, millest nüüd oli saanud viha loosung?

See oli tema viimane palve, nende tervitustega huulil ta suri. – Ovelacker nägi teda enda ees: väikest kasvu, tumedat verd, keigarlik habemeude, terav pilk, napsist punetavad põsed. – Ja siiski: ühe korra nimetas Haruzin teda oma kirjas „heaks hingeks". Tema saatus oli täide viidud. Kõik oli lõpetatud, kõigele lahendus leitud, ja kuidas sellesse ka ei suhtutud: ikkagi lahendus, ka mingi lahendus; see ei teinud talle häbi, ei, see tegi talle au, tema ebajumalana respekteeritud ja kaitstud au lisaks suurele aule, mis toetub mõõga kitsale terale.

Aga too teine... Kas Ovelacker saab kunagi kätte tema sõnad, mille jaoks Haruzin oma sõnumi sisse tühja koha pidi jätma? Ja kuidas need sõnad kõlavad? Kas nad kannavad endas samasugust puhtalt lõpuleviidud lahendust, nagu väike Kosljaninov endale oma surmaga oli leidnud? Ja kas ta seal, kus ta praegu oli, saavutas leppimuse, millele Haruzin osutas kui tema saatuse suurele võimalusele? Aga kus ta võis olla? Võibolla Šveitsis või Itaalias või Saksamaal – kusagil, aga pigem Saksamaal, ta ei teadnud küll, miks ta seda oletas. Isikliku äpardumise tulemusel inimkonna suhtes nihilistiks või revolutsionääriks muutuda – nii odavat lahendust ta Möllerilt ei oodanud. Ei, nii kergeks ta seda endale ei tee, loodetavasti mitte.

Ja Haruzin? Edutamine, kindralstaapi üleviimine, see oli tema lahendus, oletas Ovelacker. Saatus oli teda sama vähe esile tõstnud kui vooruslikku Maklakovi. Ta polnud leidnud vaenulikku äramärkimist saatuse poolt, nagu ta nii tabavalt ütles, vaid järeleproovitud lahkust: ise mitte iial saatusega kohtuda, aga nii paljudesse teiste omadesse sisse vaadata – ja seeläbi ikkagi omada saatust, ainult et

see oli ilma käändude ja keerdudeta, tõusu ja mõõnata, õnnetuste ja õndsa ettemääratuseta, eeskujulik saatus ühele ohvitserile tema tähelepanuväärses isetuses.

Nad kõik, kõik, leidis ta, olid astunud kõikuvalt pinnalt kindlale maale – kõik peale Mölleri ja tema enda. Nad kõik olid oma võlad tagasi maksnud, oma kõlblikkust tõestanud, ja nende varjud, mis teda sestpeale küsivalt ümbritsesid, kui ta nende juurest lahkus, võisid omaks võtta lahenduse, mille nad olid leidnud. See oli lõppenud, see... miski. Nüüd võis ta sellega hüvasti jätta, lõplikult.

Nägemus ja mõte olid kui inimese kuju ja vari, seadus nende sees määras ära nende mõõdud. Ja nad olid neisse mõõtudesse mahtunud või pidid veel mahtuma. Ta jäi üheks nende hulgast, nagu ta mõne päeva eest oli tundnud ja nagu sõber täna oli kirjutanud; kui mitte muul põhjusel, siis tolle ühe pärast, kes oli rikkunud nende elu ja surma seadust, ja selleks, et temalt ükskord hüvitust nõuda, mitte *norme du corps*'i nimel, nagu kirjutas Haruzin, vaid õiguse nimel, millele igaüks toetus. Kas tahtis Möller sellele õnnetusele, mille Ovelacker põhjustas, omistada väiksemat kaalu kui sellele, millel ta kord ise aitas siia ilma sündida, ükskõik kui väga ta hiljem ka ei kahetsenud ja oma osavõttu ei neednud? See vana talumees, kelle kolm poega nad olid süüdi mõistnud ja kes seisis ikka ja jälle nagu võlausaldaja tema ees, see talumees, kelle ta viimati linnas kirstu kõrval arvas ära tundvat – tema katsumuste sünge kodukäija... Ovelackeri süda jäi seisma nagu paar päeva tagasi. Vana mees vankril kirstu kõrval ja too, kes vanameest nähes akna alt pages ja oma hirmu peeglist taas eest leidis – need kaks olid talle tundunud viirastuslikult lähedastena, nagu vennad ühes ja samas surmakogemuses, teineteisest lahutamatud, niikaua kui nad elasid. Nüüd oli nende vendlus teiseks saanud ja oli veelgi sügavam ning saladuslikum, sest kumbki täitis olemist teise mitteolemisega ning mingil seletamatul kombel – sama seletamatult, nagu ta ise kord sekundi vältel Mölleri ja leitnandi vahelistest pingetest teadlikuks oli saanud – oli Mölleril selles oma osa, saladuseks jäi vaid, mil viisil. Võib-olla nii, nagu suhtuvad teineteisesse kavandamine ja teokstegemine, autorlus ja teostus. Nii – ka seda oli ta kord mõelnud – nagu varjutaoline ringjoon jätkab valendavat poolkuud ja joonistab lõpuni heleda ringi, seda pimedusega täiendades.

Ta rebis end neist mõtisklusist lahti ja märkas korraga, et kellude kilin-kolin väljas oli vaikinud. Hakkas hämarduma. Valitseja tuli üle õue ja vaatas üles akende poole. Ovelacker läks alla; algas õhtupalvus, nagu ta nende igaõhtust vestlust nimetas. Koos läksid nad ehitusplatsile, kus müürid viimasest ülevaatusest saadik mõne tolli võrra olid kerkinud. Palgid, mis pidid kandma katust, lebasid juba tihedas laastupurus kesk pehkinud puu lõhna. Ent nagu Ovelacker märkas, laius kõigi arutluste ja nõupidamiste taga mõistatuse tume sügavik, millest ta just äsja oli mõtisklenud, ja kõik, millest nad rääkisid, oli vaid üks mõtteid kõrvale juhtiv teeots selle kaldal.

Valitsejaga kõik läbi arutanud, lonkis ta veel mõne aja pargis. Ja seal, nagu ta hiljem meenutas, seal valdas teda esimest korda Haruzini kirja lugemise järel tekkinud tunne, esimest korda tundmus, et peab tulema mingisugune otsus, kas mingi õnnetus või lahendus, aga mingisugune otsus, mingisugune, ja – ka see juhtus seal esimest korda –: ta tundis selle lähedust. Kustkohast võis see läheneda? Seda oleks ta samahästi võinud küsida puudelt, mis sirutusid hämarusse. Kõikjalt. Ta ei näinud ei selle otsuse lähtepunkti ega teed, mida mööda ta tuli ja ta poleks suutnud öelda, mille kohta ta võinuks käia. Ent lähtepunkt, tee ja siht, need kolm, ei tea kus ja ometi kõik kolm nii lähedal tema mõtetele, tekitasid temas kõhedust ning ta põgenes hämarusest ja pöördus majja tagasi.

Ta läks üles raamatukokku ega süüdanud lampi kaalutlusest, et ei viibi seal kaua, ja avas õhtuks eesriidega kaetud aknad uuesti valgusele, kui napilt teda ka sisse ei paistnud. Üksnes pargisügavuses puude all lebas hämarus juba nagu mustav veepind, mis põõsaste oksad pikapeale endasse uputas. Ent ühes paigas, teisel pool teed, mis nüüd laiemana kui ta tegelikult oli, võbelevas videvikus kulges – selles ühesainsas paigas haigutas äkitselt koolmekoht ja mustava vetevoolu poolitasid ühe mehe aeglased, kõhklevad sammud, mees ise näis olevat pimedusest pärit. Ta astus ebakindlalt põõsaste vahelt välja, justkui teisele kaldale ja pidi tajuma, et eemaldub oma kaitsest. Tõstnud pilgu, leidis ta end päris üksi seismas mõisahoone pikliku, loendamatute akendega tagaseina vastas. Kuidas ta riides oli, seda üksik mõisahärra ei näinud, aga mehe ülestõstetud näo ümber helendas valge habe. Mees seisis ega liigutanud end. Ta püsis paigal otsekui mahajäetud selle poolt, kes äsja siast oli tulnud ja nüüd siin aknal seisis.

Niikaua kui vana mees seal all seisis, oli Ovelacker otsekui halvatud. Hetkel, mil talle näis, nagu näperdaksid jubeda kuju sõrmed pika mantlisiilu kallal, haaras ta aknariivist. Akent polnud ammu liigutatud, tuli vaeva näha, et riivi avada ja aken lahti lükata. Iga liigutus lõhestas vaikust müraga, mis muutis vaikuse veel suuremaks, selle lõhkumise vägivallaks. Aga kui aknatiivad kriginal lahti läksid ja see hääl rahutult pendeldades läbi õhtuvaikuse kaikus, olid mustavad vood sügavuses jälle tühjad, ja põõsad lõid sahisedes ja kohisedes kokku koolmekohal, kuhu nägemus oli ilmunud.

Kui aken järele andis, tõmbas Ovelacker kopsud pikaks hüüdeks õhku täis. „Kes..." hüüdis ta sügavikku, aga leides selle tühjana eest, lõpetas ta vaiksemalt, aina vaiksemalt, pimedus summutas tema hüüde kauguses: „...seal... on?""

Keegi ei vastanud.

Ja ta ju teadis, kes seal oli olnud.

5

Siin-seal söövitas mädanik hõbedasi katuseid nagu tume, roiskuv korp; teisal olid talvetormid sindlite ühtlased read segi paisanud, nii et edaspidi oli tuulel õige hõlbus haigutavaid auke tasapisi laiendada ja ühe väikese vankrikuuri õlgkatuse hari nägi välja nagu talumehe sakris habe. Kuuriuksel oli üks hing murdunud. Mõnikord oli katkine uksetiib koomale lükatud ja see võis viia mõttele, et ukse kohal haigutav kolmnurkne pragu laieneb iga hetk ja uksetiib vajub maasse. Kui uks seisis krambis, pani alt läbikäiv tuuletõmbus ta vaikselt plagisema, nagu oleks ta vaid mingi kerge rätikuserv, mitte lepapuuplank, mis ristpalkide ja vitsraua abil koos seisab.

Ühe jala kaotanud käi viilseina ääres oli talli soklikividele toetatud, et ta tee peale ei kukuks. See oli ammu aega tagasi, kui keegi viimati käia keeras; ta oli sama suur kui eelmisel aastal, aga sulavesi, mis räästaist alla tilkus, oli värvinud vända käepideme roostepunaseks. Ja kui palju aega võis olla möödas sellest, kui mõni vanker viimati väravast sisse või välja oli veerenud! Elumaja köögi ja küüni ees oli küll maas üksjagu õlekõrsi, aga täpsemalt vaadates võis märgata, et need olid sinna kukkunud juba hulk aega tagasi. Nad olid paljudest sammudest siledaks nühitud ja justkui maasse tambitud ning pikkamisi õue osaks saanud. Igal pool vedeles midagi maas, nagu oleks siin äsja mingit tööd tehtud ja siis inimesed sööma kutsutud; ent mõnd asja oli viimati puudutatud mitme päeva eest, mõnd isegi nädalaid tagasi, seejärel oli ta maha lebama jäänud ja seal ta nüüd lebas, otsekui oodates või hoopis nagu mingi mälestus.

Vanast aastast tuli õuele ainult üks vankrijälg, üksainus jälg uude aastasse, sestpeale kui talv vanad jäljed ära oli kustutanud ja see üks polnud isegi mitte sügavalt sisse sõidetud. Kes oli siin sõnniku põllule vedanud, nagu teistes taludes oli ammu juba tehtud? Ja adrad ja seemnevilja ja mis kõik veel? Või olid ehk äkked teed silunud, kui neid, pulgad püsti, põldudele veeti? Teisal kargas äkkepulkade alt kolinal välja paakunud mullakamakaid ja kerkis üles tolmupilv, mille eest kündja kätega vehkides kõrvale tõmbus – põrisev, kolisev rongkäik, mida tuulevaikses kevadõhus oli kaugele kuulda. Kas siis selles talus ei olnudki veel kevad puhkenud, nagu igal pool mujal?

Koiri talus oli kõik veel kummaliselt talvine. Liiga harva nii suure talu kohta juhtus, et mõni inimene läks üle õue. Ja liiga sageli oli see üks ja sama inimene. Tagaaias, suure kuuseheki juures, mis oli oma noorte võrsete helerohelised küünlad kikki ajanud, ja sirelipõõsaste juures, mille väikesed sinakad õiepungad end päikese käes soojendasid, seal tagaaias, kus haljendavate marjapõõsaste vaheline rohi end esimeste võililledе ja paiselehtede päikesekulla ning ülaste otsekui külmetava valevusega ehtis, seal istusid ikka veel päev otsa mõned leevikesed ja laulsid nukralt omaette, hilised võõrad vintide ja kärbsenäppide vahel, kes lendlesid vurinal niiskete jahedate teede kohal, kus tantsisid kärbsed, kogu oma ilule vaatamata olid nad võõrad tolle lähedaste põldude nähtamatu lauliku kõrval, kelle trillerid nõrisesid nagu päikesepaistel sadava vihma piisad läbi mustendavate, aga juba õige pea õitevahus valendavate ploomipuude. Kõigepealt pidid

leevikesed nähtamatuks muutuma, siis tuli kevad. Mesilaspered sumisesid aga tarudes, mis olid üles pandud väikesesse aiamajakesse, ja ühel päeval, kui päikeselõõsk, mida ei leevendanud väikseimgi tuuleõhk, aeda soojendas, ei osanud teenijatüdruk muud midagi ette võtta, kui viia taru taru haaval välja, lennuavaga lõunasse, nagu talle kõige õigem tundus olevat, ja lasta kärsitult sumisevad sülemid vabadusse. Ta ei teadnud sellest tööst midagi, aga mis ta pidi siis tegema! Nüüd pidi ta tegema nii mõndagi, mida ta polnud õppinud. Mõni asi õnnestus, mõni mitte, aga ta arvas, et vangistuses nälgimine võis mesilastele olla kahjulikum, kui – võib-olla enneaegses – vabaduses ohtudele vastuminek. Kas ta oleks pidanud ootama, kuni tuleb keegi, kes mesilastest midagi taipab? Kes teab, kui kaua tal oleks tulnud oodata! Ükski inimene poleks suutnud säärast sumisevat majakest käes hoida ja uuesti ükskõikselt tagasi panna, nagu polekski see tulvil tuhatkordset elu, mis tungleb valguse ja õite poole.

Ja nii nagu mesilastega, nii oli ju ka lastega. Kui emaarmastuse päike kas või kordki päevas paistis ühele säärasele väikesele olendile, kelle eest ema ülejäänud ajal sai hirmvähe hoolt kanda, oli see tuhat korda parem, kui et talle terve pika päeva sai osaks võõraste poolmuidu sõbralikkus, mitte päike ja varjud, vaid hall kinnimakstud üksluisus.

Nii juhtuski, et hommikuti võis näha, kuidas Koiri talu köögiuks justkui iseenesest ülemeelikult lahti kargas. Esmalt ilmus nähtavale väike naljakas süsimust koeranäss, kes käppi õhku pildudes lidus kaevu äärde, ja koera sabas tuli väike poiss, rohkem küll veeres kui jooksis musta eluka järel, hüüdes „Näki, Näki!", mispeale too kohale vänderdas, nagu teaks ta juba, kuipalju nalja nad mõlemad – peaaegu sama väiksed, sama rumalad, sama kohmakad, sama seiklushimulised ja vallatud – teineteisega ja teineteisest saavad. Neil silmapilkudel näis ka Koiri talu õuele tulevat kevad, ja midagi neist pungiajavatest põõsastest ja puudest, vurinal pesale lendavatest lindudest, lapsest ja koerast, kes hullasid kaevu ääres, mida ümbritses lõpsakas rohusõõr – midagi saabus ka teenijatüdruk Olli südamesse. Siis pani ta maha ämbri või mis tal parajasti käes oli ja hakkas imelikult pelglikul moel last hellitama – last ja koera, nagu ei tahaks ta välja näidata, kellele see õigupoolest mõeldud oli; koerale, jah, võib-olla koerale, kuna Ollile oli veel nii harjumatu hellitada last, omaenda last; koerale, jah, kuna tema peale võis välja valada kõik, mis kuuma lainena südamest kerkis. Aga vahepeal, ükskõik, kas oli hommik või päev või õhtu, võis otse keset tööd juhtuda, et ta jättis kõik sinnapaika ja tormas poisi juurde. Ta kallistas teda ja tõstis ta kõrgele õhku, nii et poiss pärast esimest karjatust lustist huilgama hakkas, must koerake Näki kargles samal ajal ümber nende ja harjutas oma esimest haukumist. Neil silmapilkudel näis Olli olevat igasuguse pelguse ületanud. Ta teadis, et on üksi, päris üksi ja arvas, et tohib avalikult anduda oma rõõmule, ükskõik kui salaja ta selle kord ka vastu oli võtnud.

Aga kuna inimene võõrdub oma harjumustest sama pikkamööda, kui ta need omandanud on, tuli esialgu ette sedagi, et noor teenijatüdruk lapse järsult käte vahelt lahti lasi ega hoolinud temast järgmisel hetkel enam sugugi, kuigi laps seisis jalgel niisama ebakindlalt kui koer Näki. Tüdruk vaatas hirmunult ringi. Kas keegi tõesti ei näinud, mida ta siin tegi? Ei, ei, kuidas ta võis midagi niisugust üldse ette kujutada! Ta oli siin ju päris üksi, juba jüripäevast saadik; ta võis teha või tegemata jätta, mida aga tahtis, jah, veider, aga nii see kord oli. Ta oleks võinud väikese Andrese kas või küünikatuse harjani visata ja keegi poleks kohale jooksnud. Nii kaugele Lepiku peremees oma talust ei näinud, ei, ja kedagi teist... kedagi teist – polnud.

Väike Andres sikutas ema põllenurgast, ta tahtis, et teda veel üles-alla pillutakse, Näki ilmselt ka, aga selleks korraks oli mäng läbi. Olli istus ühele suurele kivile küüni ees, tallas ära noored nõgesed, mis kivi ümber haljendasid, ja võttis lapse ja koera ümbert kinni. Ent tema hellitused olid kuidagi hajameelsed. Ta ei pannud tähele, kumba kahest väikesest olendist tema käed paitasid; ta istus ja põrnitses vastasolevat majaseina, kõiki neid suuri, vaikivaid, justkui magavaid seinu ümberringi, mille keskel Näki ja Andres ja tema ise vaatamata suurele lärmile tundusid nii väikesed. Vaikus näis seintele kohane olevat, sügav vaikus, milles lapse kihistamine ja väikese koera lõõtsutamine hääbusid nagu oja vulin metsas. Aga nii vaikseks oli jäänud alles jüripäeval.

Jüripäeval oli perenaine endale uue härra otsinud, oma viimase kuni igaviku lõpuni. Jüripäeval oli tema süda vaikselt seisma jäänud. Ta oli pikkamööda kivistunud, kivigi poleks saanud olla liikumatum

ja tardunum kui perenaine viimasel ajal. Lein on ta ära halvanud, ütlesid inimesed. Ja ta suri vaikselt nagu kivi. Polnud isegi võimalik öelda, millal see juhtus. Õhtul oli ta veel hinganud, hommikul ka veel, kuigi juba palju nõrgemini, aga keskpäeval lebas ta liikumatult. Kedagi ei olnud juures, ega ta poleks suutnudki kedagi kutsuda, sest kui kaua aega oli möödas sellest, mil oli ta huuli liigutanud! Kivid ei loe päevi ja nädalaid, aeg kulgeb neist jäljetult mööda. Aga surmas, nii oli tüdrukule tundunud, surmas nägi ta elavam välja kui elus.

Matused tulid, jah, matused. Nüüd, tagantjärele meenutades tundus see imena, et vana Koiri perenaine tõepoolest mulla alla sai, et ta lebas kirstus, suririided seljas, et sugulased tulid kohale, naabrid ja kes seal kõik veel kaasa tundsid, et köster tuli matusetalitusele, ja et nad ei pruukinud siin talus kõiki neid arvukaid matusekülalisi vastu võtta öeldes üksnes „tere" ja „aitäh tröösti eest", vaid et neil oli ka midagi lauale panna! Jah, ime küll, aga maine ime, mis jätab endast maha lõpmatu väsimuse ja mõhnad ja rakud ja valvamisest vaevatud silmad. Pärast seda oli ta veel päevi haigutades ringi käinud; käed ja jalad olid hullemini valutanud kui kõige kiiremal heinaajal. Ja ei mingit tänu selle eest, mitte ainsaltki inimeselt, pigem umbusklik pilk, et mis tal siin kõik öelda ja teha ja korraldada tuleb! Salamisi seevastu aga rahuldustunne, magus tulitus, mis käis tervest kerest läbi, sest keegi ei saanud ilma temata hakkama ja igaüks pidi tema käest küsima, kui tahtis midagi saada, midagi teada, midagi välja uurida, tema käest, ainuüksi tema käest! Sest peremees – hoidku Jumal, et keegi peaks midagi säärast pealt nägema! Ta polnud enam täie mõistuse juures. Päevade ja ööde kaupa oli ta valvanud vaikselt hingavat kivi – ja just siis, kui see hingamast lakkas, polnud teda parajasti kohal.

Kes oli kuulnud sõnakese vanalt Koiri peremehelt neil päevil, kui talus käis nii palju külalisi, nagu neid ammu enam polnud käinud – kes kõigi võõraste ja sugulaste seast? Väga vähesed. Ikka vaid need, kes tulid laudast ja küsisid otsekui möödaminnes, et ega Koiri peremees taha neile maha müüa mullikat või raudjat või ahtrat lehma või sinkjate sarvedega oinast või paari mesilasperet neist, mis aiamajas seisavad. Need, kes nõnda küsisid, olid pidanud küsima mitu korda – muidu ei paistnud ta kedagi kuulvat – ja said vastuseks

üheainsa „ei", mis kõlas vankumatult ja kurjalt. Aga kuhu inimesed kõik ei läinud! Ei olnud ju kedagi, kes oleks nende järele valvanud ja nii kasutasid nad oma vabaduse korralikult ära. Nad pistsid igale poole oma nuhkiva nina ja pidasid omaette arvet, eriti naisepoolsed sugulased. Ja et nad nii mõndki „ei"-d, mille nad peremehelt olid saanud, uskuda ei tahtnud, ilmnes õige pea, kui üks härra, üks tarmukas köster või advokaat põllumeeste ühisusest kohale sõitis ja ettepaneku tegi, et Koiri peremees rendiks või müüks oma talu ühisusele, sellega teeniks ta rahvuslikku üritust. Ka see sõitis pärast üht veelgi urisevamat „ei"-d jälle minema, aga mis ühisust ta lõppkokkuvõttes esindas, sellest sai teenijatüdruk ähmaselt aimu, kui võõras pärast lühikest kõnelust peremehega (mille juures võis aina võõrast rääkimas kuulda ja mitte kordagi vana meest) tüdrukule möödaminnes lausus: „Vanamees on vastutusvõimetu, küll temaga juba hakkama saab, kui ta eeskoste alla panna!" – Nii et siis sellisel moel tahtis naisepoolne Põllu-suguselts Koiri tallu tulla. Ja siis ei tulnud enam ühtki külalist. Tuli ainult kevad, mida olid oodanud kõik peale nende siin Surnute talus.

Surnute talu, nii olid naabrid hakanud Koiri talu kutsuma. Olid nad ülekohtused? Siin oli nii vaikne nagu surnuaias, siin keerles kogu see elunatuke, mis veel üle oli jäänud, surnute ümber. Peremees käis ringi nagu elav surnu. Oma elu oli ta jätnud neile, kes talt ära võeti – ja kivile, mis tema eemalolekul oli kukkunud jõkke, mis viib endaga kaasa kõik sellelt kaldalt siin päikese all. Aga Surnute talu vara järele nuuskimine Lepiku naabriperemehe poolt oli niisamasugune nurjatus kui surnu tagant lillede varastamine. Kas ta polnud hiljaaegu nende juurde tulnud ja naabriteenet palunud? Tema uus ader olevat katki läinud, kas Olli ei tahaks talle nende uut laenata, muidu jääb tal kogu töö seisma. Siin talus ei lähe ju atra tarvis. Nagu oleks ta endale mingi uue adra hankinud, mis nüüd katki läks! Ja kes ütles, et siin enam atra tarvis ei lähe? Ja kuidas veel läks, kõigi Lepiku peremeeste kiuste! Juba kaks nädalat kündis ta nende uue adraga, mille tüdruk talle lõpuks andis ja kui talle varsti tagasiandmist meelde ei tuletata, siis väidab ta järgmise kahe nädala pärast, et ta pole iial Koiri talust mingit atra laenanud, tal endal olevat ammust ajast kaks uut atra... Aga et ta küsis kohe tüdrukult ega läinud oma

palvega kõigepealt sugugi peremehe juurde – see oli tüdrukule meelitav, ilma et ta oleks seda endale tunnistada tahtnud. Igatahes polnud vanameest tookord kodus, teda polnud ka täna, polnud alailma, jah, harva, kui oli. Jumal teab, kus ta oli, kui ta oma talus paigal ei istunud, nagu teised talumehed. Paarilt inimeselt oli tüdruk kuulnud, et teda oli tihtipeale Drostenholmis nähtud, sihitult ringi uitamas, nagu midagi otsides, justkui oleks ta sealkandis kunagi midagi ära kaotanud ja otsiks selle jälgi, teadmata, kus see õigupoolest asus. Ta ei teinud kellelegi kurja, eks ta oli ka vana mees ja viimase poole aastaga vanemaks jäänud kui kõigi nende kolme aastaga kokku, mil tüdruk teda tundis. Vanamehes oli mingi iseäralik rahutus, vaikiv, aistiv – sõna tema suust oli haruldus. Ta hoidis oma sakris pead pidevalt maas, ja kuna ta pead maas hoidis, olid ta õladki aja jooksul längu vajunud. See andis talle juba kaugelt sellise väljanägemise, nagu kannaks ta turjal nähtamatut koormat, mille mahapanemiseks ta kohta ei leia. Eks ühte kohta teadis ju temagi, aga selleni... Ta võis veel palju, palju vanemaks saada, tema suguseltsis olid nad kõik saanud. Vahetevahel hoolitses ta kaks-kolm päeva majapidamise eest, söötis hobuseid, vaatas lehmad üle, ronis lakka, seisis seal, vaatas... Jah, niisugune ta oli. Ta alustas midagi, nii nagu teisedki inimesed, ja tegi seda mõne aja, pool päeva – siis korraga näis, et tal läks sassi, mis pidi järgmiseks tulema. Ta käed töötasid hooletult, ta põrnitses tühjusesse ning oli praegusest hetkest kaugenenud. Õigus, ta pidi järele vaatama, kui kauaks neile veel heina jätkub! Niisiis ronis ta laka peale. Ja jäigi sinna. See, kui kauaks ta sinna üles jäi, võis hirmu peale ajada; mõte võis minna mõnele lahtisele lauajupile ja lauda kõvale kivipõrandale tema all, mõnele konksule seal poolpimedas ja nöörile – aga ei, kui läksid kloppiva südamega sinna, et järele vaadata, seisis ta üleval hämaras ja vahtis tolmust virvendavat valgustriipu, mis luugist sisse langes, seisis ja seisis seal, polnud isegi istet võtnud, ja näis ärkavat, kui tüdruku hirmu täis nägu laepalgi kohale ilmus. Nad peaksid vähemalt kartuleid panema, ütles tüdruk ühel õhtul, kõikides teistes taludes oli seda juba ammu tehtud. Maa olevat kuiv ja enam mitte liiga külm. Siis oli peremees kaks päeva temaga kartuleid pannud, ränk töö kahekesi nii suure maatüki juures, aga ta pidi rõõmus olema, et needki kaks päeva olid. Kolmanda varahommikul

peremeest enam polnud, ta oli ära läinud, keset ööd, nagu ei kannataks tema otsimine edasilükkamist. Ja nii oli tüdruk taas päris üksi talus. Ta harjus sellega, aga see oli talle nii rusuv, et tal ka seetõttu tärkas hulljulge plaan, mille ta mõni päev hiljem ellu viis.

Enne seda oli käinud külalisi: võõras mees mustas viltkübaras, mis kuulus tema juurde sama lahutamatult nagu nokkmüts urjadniku juurde, ja uuesti põllumeesteühisuse saadik, too tarmukas köster või advokaat või kes ta ka ei olnud. Kui mõlemad tulid, polnud peremees veel kolme tundigi kodus olnud. Ta magas – Olli igatahes uskus, et ta magas ja pidas nad mõlemad ukse ees kinni. Kukkus nii välja, et ta pidi parajasti õhtusööki tegema ja jäi seepärast niikauaks kööki, kui need kaks vanamehega rääkisid. Peremees oligi maganud, nagu tüdruk õigesti oletas. Sassispäi istus ta voodiserval ega liikunud paigalt, hoolimata kopsakaid mappe peos mudivate külaliste elevusest. Tüdruk sai aru igast sõnast, mis nad laususid, sest köögiuks oli lahti jäänud – esimest korda niisuguse nõupidamise ajal! Ja nüüd päästsid mõlemad koos oma mappide sisuga valla ka kogu oma kõneande. Viltkübaraga mees alustas sellest, et oli juhtumisi oma sõpra kohanud ja see oli üks väga hea kohtumine, sest sõber oli ka just kavatsenud talumehe juurde minna ja muud taolist. Muudkui latrasid ja latrasid, nii et tüdrukul oleks peaaegu toit suurest vihast üle keenud. Misasja need tühised sellid tahtsid? Kurat oli nende kingataldu rautanud! Olid neil peremehega ikka ausad kavatsused, kui nad latrasid nii targalt duumast ja poliitikast, palvekirjadest Kõigekõrgema nimele, sobivast hetkest, kõnedest, mida duumas peremehe eest peetakse, sellest, et ei tohi järele anda ja veel muust säärasest! Ent mida nad sasipäiselt vanamehelt saagiks said? Vaikimise. Ta kössitas voodil ja kuulas seda kõike. Kaljupank ei saaks ka vaiksemalt ja kindlamalt kesk murdlaineid seista. Aga inimesel võis pea segi minna kogu sellest kärast! Ja kas ta polnud endamisi mõelnud: peremees peaks keisrile uue palvekirja saatma, kuigi viimasele, milles ta Drostenholmi timukalt kahjutasu nõudis, polnud veel mingit vastust tulnud! Mida too viltkübaraga nüüd peremehele kaela tahab määrida? Palvekirja, et võiks timukat mõrvas süüdistada, sest nüüd olevat selgelt ilmsiks tulnud: ta oli süütud süüdi mõistnud ja sundinud oma ohvitsere ähvardustega

samasugust otsust langetama. Selle kohta olevat tõendeid ja tunnistajaid.

Kuidas vana mees sellest kinni haaras! Tüdruk kuulis teda pomisemas, kuulis paberikrabinat, ta ei suutnud küllalt kiiresti oma nime alla panna. Timukas! See oligi see, keda ta lakkamatult otsis, elus timukas, ilma kelleta ta näis sama vähe elada suutvat kui ilma surnuteta. Ja surnud ilmusid tema silme ette ikka seal, kus ta nägi elavat, kes nad tema talult ära oli röövinud. Kõva häälega ja aeglaselt luges kaabuga mees palvekirja ette. Vana Koiri poolt kostis vahepeal vaid kuivi köhatusi. Küllap kõrvetas ta kurku iha alla kirjutada. Ja nüüd vaikus, tükk, tükk aega, raske hingamine – siin see oligi. Nüüd seisis nimi palve all. Nüüd pidi timukas kui mõrvar kohtu alla minema.

Ja nüüd oli tehtud kõik, mida ta soovida oskas. Nüüd – vana Koiri istus poolsuletud silmi voodil, käed põlvedel, liikumatult, nagu poleks ta neid enam aastaid liigutanud – nüüd näis ta suikuvat üksindusse, millest jutukas seltskond teda enam kätte ei saanud. Ent ta ei pidanud veel niipeagi rahu saama. Pärast peremehele palvekirja kinkimist hakkas rahvasõber suuvoodriks põllumehele, kes sihtis talu. Kuna nad üksteist juba tundsid ja usaldasid, tahtis ta peremehele nõu anda ühisuse pakkumisest mitte nii lihtsalt ära öelda, alustas ta oma juttu. Muidugi võis ta veel oma soove avaldada ja muudatusi välja tingida, aga ta ei peaks otsejoones „ei" ütlema, selline oli tema nõu. Rahvuse üritus...

Rahvuse ürituse peale oleks Olli peaaegu toidu põhja kõrvetanud, sest kui nad teineteisel lausa sõna suust võtsid, et siis teineteist aatelistes kõnedes ületada ja maalida vanamehe silme ette pilt sellest, kui mõttetu see oleks, kui tema talupidamine aegamisi alla käiks, abilisteta, pärijateta, milleks, kellele – siis sai Ollil mõõt täis.

Nii võib juhtuda küll ainult ükskord elus ja võib-olla, et pliidisoojus ja potist tõusev kuum aur olid ta paksu vere enne keema ajanud. Et ta nii palju õigeid sõnu nende targutajate vastu leidis! Kuidas see kõik juhtus, ei teadnud ta tagantjärele enam isegi. Ühtäkki seisis ta toas nende juures, supikulp käes, ja ütles nende suureks hämmelduseks välja, mida ta mõtles:

Misasja nad siin istusid ja mida nad tahtsid? Mis see siis olgu, või peremehele auku pähe rääkima kõigi nende palvekirjade ja

nõuannetega talu maha müüa. Selle asemel, et mõrvarit kohtu ette viia, võiksid nad keisrilt hoopis paluda, et Mart Siberist koju lastaks! Siis oleks talul kohe pärija. Ja sinnamaani piisaks tema abist, mis siis, et ta on ainult naisterahvas. Rikkust nad niimoodi majja ei too, aga nälga ka ei jää, niikaua kui tema siin töötab. Tõepoolest, surnutest saavad nad kergesti jagu – jajah, nad mõlemad, kes nad seal istuvad ja talle otsa vahivad! –, elusolija eest ei poeta nad sõnagi! Võib-olla passibki neile kõige paremini see, kui ta päriselt ära unustatakse! Aga kui nad ei kavatse seda peremehe allkirjaga palvekirja keisrile saata, siis läheb ta ise pastori juurde ja laseb koostada paberi, et poiss, süütu nagu ta on, peab koju tulema! Juba selleks, et vana, haiget isa võõraste inimeste heade nõuannete eest kaitsta. Ei müüda siin midagi maha, peremees ütles juba korra, ja niipalju kui tema teab, nii ka jääb.

Kui tüdruk selle kõik ära oli öelnud, tõusis talle ninna kõrbelõhn ja ta tõttas ehmatusega pliidi äärde tagasi. Aga ega ta poleks ära läinud – isegi kui oleks tulnud teist korda süüa teha –, kui peremees poleks kesk jahmunud vaikust pomisenud, et ta ei müü, ei – ei! Teine „ei" tuli tal niisuguse otsustavusega üle huulte, et Olli mõttes hinge kinni pidas. Nii, jumal tänatud, ta ütles selle välja! Nüüd võis Olli uuesti oma töö juurde tagasi minna. Nüüd ei jäänud siin enam midagi tegemata. Selle „ei" järel oli õnnetus peatatud.

Ent nüüd olid härrased end taas kogunud. Mis temal siin õige öelda oli? Kas ta tahtis perenaist mängida või, küsisid nad, pooleldi peremehe, pooleldi köögi suunas, kus tüdruk poti tulelt oli tõmmanud.

See ei ole üldse nende asi, karjus Olli end ümber pööramata, see on tema kohus, niikaua kui tal südametunnistus olemas on! Ja vana Koiri peremees tõstis tõrjuvalt käe, osalt nagu enesekaitseks, osalt tusase pahameelega, jätku nad ta ükskord ometi rahule, nii on ja nii jääb.

Sead tulid talle peaaegu poolele teele vastu, kui ta neile süüa viis. Ta oli pidanud ära ootama, kuni võõrad on läinud ja neil polnud nii kiire olnud kui loomadel söögiga. Eks nad rehkendasid ka sootuks rammusama suutäiega – aga valesti rehkendasid! Tüdrukule meenus alles hiljem, et üks tema märkus oli ostuhimulise põllumehe

iseäralikult vaikseks ja leplikuks teinud. Tüdruk oli talle öelnud, et kavatseb üht kirjaoskajat paluda põllumeesteühisusele täpselt ära seletada, miks talu senikaua ei müüda ega rendita, kui võis loota, et noorim poeg tagasi tuleb. Siis saab ühisus ometi asjast aru. – Ta ütles seda viimases hädas, et nad ta lõpuks ometi rahule jätaksid, aga võõras võttis selle vastu viisil, mis sedasorti härradel tavaliselt pähegi ei tule. See puhus ta sõna otseses mõttes uksest välja. Kas tal oli oma ülemuste ees hirm selle pealetükkivuse pärast, millega ta siin esines? Või ei istunudki tema ülemused selles ühisuses, mille kohta tüdruk ka iial kuulnud polnud, et see talusid ostaks? Kas Põllu suguselts tahtis mingi ühisusesildi all talu üle võtta? Sellised mõtted olid tal peas, kui ta tegi oma õhtusi talitusi, millest mõnigi tegemata jäi, see ainus kord, jah, ja mitte ainult võõrad polnud selles süüdi, vaid ka tema enda mõtted ja soovid. Need mõtted – oli juba kord säärane imelik päev – tulid õhtusöögi ajal peremehega jutuks. Mil kombel, seda ei teadnud tüdruk pärast isegi. Ta oli pisut ärevil, natuke nagu unes ja veidi hirmul, et peremees võis talle võõrastele pealehüppamist pahaks panna. Aga ei, peremees istus tummalt laua ääres ja ootas kannatlikult leivakääru, mida tüdruk parajasti suurest pätsist lõikas. Näis, et peremehe meelest oli kõik kombes, nii nagu praegu oli ja nii nagu enne oli olnud. Siis oli tüdruk – see oli seletamatu hetk ja tüdrukule ei meenunud, et ta oleks enne seda pikalt kaalunud, mis ta nüüd ütleb –, siis oli tüdruk talle leivakääru ulatanud ja öelnud: „Ma olen siin nüüd nii sagedasti üksi. Kas peremehel on midagi selle vastu, kui ma oma poja siia toon? Ta on nüüd kolmeaastane ja võõraste inimeste juures..." Edasi ei osanud ta midagi öelda.

Peremees tõstis pilgu. Tüdruk oli teda tuhat korda näinud ega suutnud meenutada, et peremees oleks talle iial otsa vaadanud. Üksnes see ainus kord ei läinud peremehe pilk tal silmist ega meelest.

„Sul on poeg..."

Ehk oli see küsimus, aga peremees ise näis nende sõnade üle järele mõtlevat ja nii ei saanud see siiski küsimus olla.

„Jah," ütles tüdruk vaikselt, nagu peaks ta veel kord väiksekese pärast häbi tundma ja võib-olla oleks ta peremehele nüüd jutustanud, et isa oli sõjas langenud, aga peremees ütles veel kord ohates: „Poeg..." ja tüdruk vaatas talle jahmunult otsa; see kõlas nii piinatult.

„Too ta siia!" ütles peremees äkitselt ja köhatas valjult, nagu peaks ühe liiga kuiva suutäie kurgust välja läkastama ja siis midagi peale jooma.

„Jah, aitäh, ma teen seda," oskas tüdruk vaid vastata, aga sel õhtul ei suutnud ta enam peremehele otsa vaadata. Ta ei suutnud taluda tema silmi, neid sarvjaid silmi, mille lõhenenud valgeisse oli tunginud rohelist ja pruuni ja mis tundusid lausa tulitavat veripunastest soonekestest, mis läbistasid neid nagu juuspeened haavad. Korraga olid need silmad ebainimlikud ja neis püsis aina see küsimus, mille peale tüdruk esimest korda kõrvale pidi vaatama. Peremees oli terve õhtu vait, nagu tüdruk juba harjunud oli, ja kui ta kahe talituse vahel korra ringi vaatas, oli peremees köögist otsekui haihtunud.

Nii vähe sõnu nii suure sündmuse puhul! Tal ei tulnud sel õhtul erutusest peaaegu und ja hommikul oli ta juba enne kukke ja koitu üleval, nagu tahaks ta jalamaid linna sõita ja poisi ära tuua. Kas ta ei võiks seda täna teha? Muidugi. Peremees jäi oma harjunud viisil koju, aga tüdruk tegi ta olemise sel päeval eriliselt heaks. Ta hoolitses peremehe eest rohkem kui muidu, tuulutas ta voodiriideid päikese käes, tegi talle paremat toitu – nagu ta ise arvas, ainult sellepärast, et varane tõusmine jättis talle selleks aega, aega selleks ja aega ära teha õhtul tegemata jäänu; tegelikult aga tegi ta seda kõike sellepärast, et oli peremehele kogu südamest tänulik ja kuna rõõm pani ta käed lausa lendama. Ja veel ühel põhjusel, kuigi ta seda endale ei tunnistanud: sest tal oli hirm, et peremees võtab oma nõusoleku tagasi või unustab lihtsalt ära, ja ta tahtis peremehele näidata, et püüab tema lahkust ära teenida. Aga ikka veel ei suutnud tüdruk talle otsa vaadata ega jäänud temaga kuigi meelsasti pikemaks ajaks ühte ruumi.

Nii möödus esimene päev ja tüdruk ei sõitnudki linna. Saabus teine päev ja ta lasi sellegi kasutult mööda. Mingil põhjusel ei olnud tal aega, või pani ta end uskuma, et ei ole. Kolmandal päeval pidi see sündima, kas kolmandal või mitte kunagi. Peremees oli nüüd kaks päeva kodune olnud, kui kaua võis see veel kesta? Ta pidi juhust kasutama. Ja seepärast ütles ta õhtul, kui peremees söögilauas istus: „Kas peremees jääb homme koju?" Peremees ei kuulnud ega vastanud. Tüdrukut valdas kohutav hirm, et ta on hiljaks jäänud, et

peremees ei kuule ega mõista teda enam, ja ta küsis seda uuesti, suu juba kuivamas. Peremees tõstis pilgu.

„Ma tahtsin poisi ära tuua... Kas peremees jääb homme koju? Loomade pärast, keegi peab loomi talitama."

Kui ta esimest korda oli küsinud, kas ta võib poisi ära tuua, polnud ta niisugust hirmu tundnud nagu nüüd. Aga nüüd läksid tal põlved nõrgaks. Vanamees venitas ka vastusega niikaua, et see ei tõotanud midagi head. Aga kui tüdruk talle otsa vaatas, nägi ta, et vanamees ei mõelnud mitte millestki, ta oli lihtsalt niimoodi endasse süüvinud, nagu ta seda tihtipeale tegi, istus ja vahtis niisama ja oli kusagil ära.

„Siis ma sõidan homme," ütles tüdruk ja seletas peremehele, et teeb talle söögi ja paneb valmis, et tal sellega liiga palju tööd ei oleks. Ta on varakult tagasi, sest kavatseb juba enne koitu teele asuda. Peremees noogutas tummalt.

Sel ööl ei saanud tüdruk sõba silmale. Nii palju oli mõelda ja ette valmistada. Ent kõigis neis muredes käis temast korduvalt nagu tuline jutt läbi teadmine, et tema oli see, kellest siin kõik sõltus. Kui ta ära sõitis, oli nagu sõidaks perenaine minema. Aga talu ja vana mees üksi seal – sellele võis veel vähem kindel olla, kui et talu oleks ise end valvanud ja enda eest hoolt kandnud. Korraga tajus tüdruk, kui palju ta oli oma mõtetes, ise seda teadmata, lapsega tegelnud, kuidas oli kõike tema pärast teinud või tegemata jätnud – rõõme, muresid, ennekõike aga kiusatusi. Talle oli tundunud, et see, mis tookord saladuskatte all oli õide puhkenud, ei tohi iial viljuda, ent ometi oli kõik varjatult küpsenud ja nüüd ei saanud keegi seda temalt enam ära võtta. Andres oli ta nimi, Andres... ta ütles nime paar korda vaikselt välja, et teda juba nüüd endale lähemale tuua. Andres – nii nagu mõisahärra kõigi vanemate poegade nimi tema koduvallas oli Andreas, niikaua kui talurahvas härrasid teadis. Andres... nagu üks apostlitest. Ta oli siiani selle nime üle rõõmus, see kõlas nii uhkelt, oli tõeliselt härrandlik nimi.

Niimoodi unistades oli ta peaaegu unustanud iseenda eest hoolitseda. Aga ikkagi, kuigi need polnud kes teab mis peened inimesed, kes poisi hooldada olid võtnud – nad ei tohtinud mõelda, et poisi ema on mingi kaltsakas, kes tuleb ei tea kuidas otse laudast, et oma poissi ära viia. Nii sättis ta hilisõhtul valmis rõivad, mida ta muidu

ainult kirikusse minnes selga pani, ja kammis juukseid, kui väsinud ta selle kõige peale ka ei olnud. Ja kui siis kõik valmis sai, seisis ta oma kambris ja küsis endalt, mida ta õieti ootab. Kas ta ei võinud samahästi kohe riidesse panna ja sõitma hakata? Kuidas tal pea huugas! Ta ei suutnud enam ühtki mõistlikku mõtet mõelda. See üksainuke oli olnud viimane pikaks ajaks: kohe ära sõita ja kasutada ööd, niipalju kui teda veel oli, sest magada ei saaks ta niikuinii ja parem oli kokku hoida oma unerahu arvelt kui homse ettevõtmise pealt.

Jah, see oli olnud viimane selge mõte. Kõik hilisemad tulid ja läksid hämaralt ja unenäoliselt nagu öised puud, millest ta mööda sõitis. Hobuse etterakendamine, juhtimine – see ei jõudnud üldse ta mõtteisse, ta oli seda liiga tihti teinud, et tarvitsenuks selle peale veel mõelda. Ainult üks kord elus sõitis ta selleks, et oma laps koju tuua ja see üksainus sõit toimus justkui mingis äkki tõusnud palavikus, kärsitusega, nagu oleks see minutite küsimus, kas ta saab veel lapse kätte, kuigi ta oli ometi aastaid oodata suutnud, nukruse ja samas ka rõõmuga, mille sarnast ta ei mäletanud isegi tunnist, mil ta lapse sai. Milline rumal laps ta ise küll tookord oli olnud! Tegelikult peaks ta olema rõõmus, et saab oma väiksekese alles nüüd kätte ja et laps temas alles nüüd endale ema leiab. Kuidas kõik nüüd minema hakkab? Öö tegi maailma nii ahtaks, et tüdruk ei tunnetanud sugugi seda suurt, peaaegu mõõtmatut kaugust, kui ta mõtted Koiri talu noorima poja juurde rändasid. Talle tundus, nagu elaks poiss naaberkihelkonnas. Siber – see meenutas kõigile surma. Kes seal oli, seda ei nähtud enam iial, nii nagu mahamaetut enam iial näha ei saa; aga talle ei tähendanud teadmine, et poiss seal on, midagi. Võib-olla polnudki ta veel sinna kohale jõudnud, sest see pikk tee nõudis pool elu, nagu inimesed rääkisid. Siis oli ta ehk veel palju lähemal, kui arvati? Aga kaugel polnud ta tüdruku jaoks ka Siberis mitte. Ja kui keegi teine seda ei tee, siis laseb tema palvekirja koostada, et poisile kogu ta nooruse ja süütuse juures armu antaks. Pastor peaks palvekirja koostama, see annaks kõige enam edulootust. Aga ükskõik, kes selle lõppude lõpuks ka kirjutab, palvet tagasi ei lükata, selles oli tüdruk seletamatul kombel kindel, sama kindel, kui ta oli poisi läheduses. Selle jaoks, kes südamest teise inimese õigust taga nõudis, ei saanud maailm kuigi suur olla. Lahterdatud ja keeruline küll, jah, aga mitte

suur, ja kogu selles keerukuses teadis süda ikka õiget teed. Küllap läheb lõpuks kõik veel nii hästi, kui üldse minna saab. Ta teadis seda. Nüüd tuleb Andres koju, see on alles algus ja lõpu asjus vaatab ta veidi ringi järgmise kirikuskäigu ajal.

Hommik koitis, kui ta oli linnale hea tüki maad lähemal, juba peaaegu poolel teel. Puud seisid sirgelt ja selgelt hommikuvalguses. Palavik andis järele, ta mõtted muutusid ärksaks ja arukaks. Ja nii nagu külmavärinad, mis raputasid teda enne päikesetõusu, nii et ta sügavamale suurräti sisse puges, nii valdasid teda nüüd ka mitmed kahtlused ja vastuväited. Esimest korda mõtles ta neile, kes pidid talle väiksekese ära andma, kasuvanematele, kingsepale ja ta naisele, kes olid võtnud tema väikese Andrese majja omaenda lapse, oma vigase tüdruku mänguseltsiliseks. Sest kuigi ta oli kokkulepitud hooldustasu kõik need kolm aastat punktipealt ära maksnud ja nad olid maha teinud, et ta võib oma poisi ükskord tagasi saada – ei, ta hammustas huulde, nagu ta ikka tegi, kui millegi üle järele mõtles –, ei, ta ei suutnud kujutleda, et inimesed annavad talle lapse hommepäev kätte. Ja kuidas nad saaksidki! Oli ju rumalus mõelda, et keegi annab ära lapse, keda ta kolm aastat kõige hullema eest on hoidnud! Ja just seda rumalust läkski ta nõudma... Ja mis siis saab, kui nad ei anna teda ära või kui väikseke on parajasti haige? Või kui nad siiski annavad ja ta täna temaga tagasi sõidab? Ta oli kolm aastat ilma lapseta vastu pidanud, aga nüüd ei suutnud ta järgnevat päeva ilma temata enam ette kujutada – ja samas ei suutnud ka kujutleda, kuidas see päev temaga koos välja näeks. Nii oli see ju alati olnud: tal oli laps ja ei olnud ka. Kas ta oskaks nüüd tema eest ka hoolitseda? Ta oli ju nii väike veel... nii väike, jah. Kas ta rääkis juba palju?

Küsimusi, mis ta endale esitas, oli palju ja hommikuvaikus, millest vanker läbi veeres, ei andnud vastust. Ta pidi kannatlik olema. Aga kummaline kõigi nende küsimuste juures oli see, et nad ei jõudnud iial kaugemale kui lapseni, mitte kunagi ei otsinud nad isa, kes tal enne sündi olemas oli olnud. Isa oli surnud. Ta lebas kusagil lahinguväljal, kaugel, kaugel siit. See oli tõepoolest kaugel ja kättesaamatu, seda ei leidnud isegi mõtted üles. Aga see teine, kes polnud väikese Andrese isa, oli lähedal ja jäi selleks, kelle talus nad tahtsid koos elada, laps ja ema, ja hoida seda talu päevani, mil ta tagasi

tuleb. See nägi välja nii, nagu oleks teenijatüdruk otsinud pikaajalist teenistust, et luua oma lapsele midagi isakodu taolist, mida tal seni kas üldse polnud või oli ainult näiliselt, ja kogu oma töö ja vaeva peale ka lootust uuele isale. Nad tahtsid ta endale välja teenida, nad mõlemad. Koiri talu noorima poja iga pilk, mida tüdruk mäletas, iga sõna, iga salajane puudutus, mille nad teineteisega vahetasid tol ajal, mis kerkis mälestustest esile nagu õitsev aas, millest hiljem raheterad üle kihutasid, ja lõpuks suudlus, ainus suudlus, tookord aias, kui tüdruk parajasti saunast tuli ja poiss sinna asja tegi – et puid juurde panna, nagu ta algul kohmetult pomises –, see oli olnud nagu lubadus tulevikuks ja selleks ta jäigi. Lubadus, mis toitis lootusi, kasvatas ootust, lubadus, mille nimel tasus paljutki välja kannatada, lubadus, mida ei saanud ju murda, ei, mitte iial – isegi kui tal selle pidamisest hirmujudinad üle selja jooksid.

Palavikuta, ilma tolle iselaadi palavikuta, mis ei näe ega kuule ega mõtle midagi peale selle, mida ta näha, kuulda ja mõelda tahab, ilma tolle palavikuta – seda teadis Olli tagantjärele – ei oleks ta hakkama saanud lapse kojutoomisega veel selsamal päeval.

Kellest kõigest seal jagu ei tulnud saada! Esmalt kasuvanematest, kes olid ilmselgelt lootnud, et väikseke jääb alatiseks nende juurde; siis küürakast kasuõest, kes mõistis juba nagu täiskasvanu, et talt taheti ära võtta väikest venda, kelle küljes ta nii väga rippus; ja ka väikesest Andresest endast, kes ei tahtnud võõra naisega kaasa minna ega vahetada kingsepatuba koos kõigi tema liistude ja haamritega selle vastu, mida naine lubas; ja lõpuks, peaaegu kõige rängemast, iseendast. Jah, ta pidi iseendast jagu saama – või kaastundest, mis liigutas end temas vastu ta enda soove, kaastunne rohkem laste kui kasuvanemate vastu, kes olid tõesti teinud head ta poisile. Nuttes pakkis kingsepa naine sisse püksikesed ja särgikesed, mida Andres kusagil, kus tema silm seda enam ei näinud, edasi kandis, ja Ollil endalgi kipitasid silmad nagu sügisesel viljapeksul, kui tolm ja aganad õhus ringi lendasid – ainult et ta ei tahtnud seda mingi hinna eest enne välja näidata kui maanteel, üksnes puudele ja poisile. Kui kange ta oli olnud! Et ta sellega toime oli tulnud, mõtles ta hiljem ikka ja jälle, uskumata seda iseendast, uskumata, et tolle päeva paljudest pisaratest

nõnda palju rahulolu võis sündida. Ent selles rahulolus oli esialgu peidus ka üks okas. Tihtipeale mõtles ta, et rõõm, mida ta läbi elas, oli varastatud teiste tagant, kes nüüd samapaljust puudust tundsid, kui tema juurde oli võitnud. Aga see okas muutus aja jooksul tõmbiks ja uued mured, mis lapsega otsemaid ta ellu tulid, rebisid selle päriselt välja. Täpselt niisama palju, kui talle endale muret juurde tuli, võttis ta seda teistelt vähemaks, mõtles ta sama tihti. Üksnes kahvatu küürakas tüdruk tuli talle etteheitvalt meelde. Tema pisaraid ei saanud millegagi leevendada, tema ees jäi ta süüdi. Aga kes teab, võib-olla sai süüst kord heategu, mille ta tüdrukule osutas. Kui ainult poiss end tema juures hästi tunneks! Seda kartis ta koduteel, kui poiss väikse ja nutusena ta süles kössitas ja nõudis oma koju, mis polnud tema ema kodu. Ja kui poiss äkki rabelema ja virisema hakkas, sest tee oli tema jaoks liiga pikk, ja lõpuks end veel märjaks tegi, istus ema viivu nagu õnnetusehunnik ta kõrval – nii abitult, nagu vist iial ükski ema oma kolmeaastase lapse kõrval istunud pole – ega teadnud, kuidas last kuivaks saada. Hiljem sai ta enda üle naerda. See oli küll ainult tema enda väsimus, mis ta nii saamatuks oli teinud, ja armastus väiksekese vastu, mis kannatas selle all, et poiss pidi ema õnne nimel see üksainus kord õnnetu olema ja nutma.

Aga ta oli end kokku võtnud. Talle meenus kompsuke poisi riietega ja ta vahetas riided sõidu peal ära, samal ajal kui hobune vaikselt edasi kõmpis. Oh, kuidas ta pahandas oma kohmakate kätega, mis olid lapse sünnist möödunud kolme aasta jooksul küll mõndagi juurde õppinud, aga millel polnud ikka veel oskust ühele väikesele siputavale poisile pükse jalga tõmmata.

Siis sõitsid nad mööda Rahasilla kõrtsist ja sealt edasi oli teekond lausa rõõm, mis oleks võinud rahulikult jätkuda – poleks Andres juba enne uinunud, kui tee taluõues lõppes. Rahasilla kõrtsi juurest tuli kaasa Näki, must kutsikas, kelle silmad vaevalt välja paistsid ja keda tema ema, kõrtsmiku koer, kindlasti ka pisut taga leinas, kui ta ära võeti, sest Olli oli öelnud: kõigepealt on neil koju tallu koera vaja, Illusti Jüri lasi ju vana Luukase maha, ja teiseks on Andresel siis tulevikus valvur, kui Olli teinekord tema järele vaadata ei saa, ja kolmandaks... kolmandaks jooksis koerakutsikas Andrese poole, kui Olli pojale väikest koera näitas, et ta mõtteid mujale viia. Kõrtsmiku

tütar oli väikseid musti elukaid, kes ema ümber hullasid, valju häälega lähemale meelitanud: „Näki, Näki, Näki!" ja see kutse saigi neile kingitud kutsika nimeks.

Nii tulid nad pärastlõunal kolmekesi Koiri tallu. Andres ja Näki magasid vankril, kurnatuna oma mängudest. Ja kui tüdruk siiani suurt vaeva oli näinud, et talu pidada ja seal valitseda, siis nüüd saabus aeg, mil ta pidi suurt vaeva nägema, et selle valitsemise kõrval oma õnne teenida. Ta naeratas tummalt, kui vana Koiri peremees vankri lähenedes majast väljus, ja lasi hobusel oma harjumuspärast teed minna. Hobune jäi seisma vankrikuuri ette, kus teda ikka lahti rakendati. Tüdruk ise jäi aga istuma, nii kauaks kui vana mees üle õue tuli ja vankri kõrvale seisma jäi. Ka siis ei liigutanud tüdruk end veel. Ta võttis ohjad ja viskas hobusel üle pea. Ta vaatas peremehele hajameelselt otsa, nagu ei läheks see kõik talle korda. Siis vaatas ta oma sülle. Kas ta pidas aru, kuidas maha ronida? See polnud tõepoolest mitte nii lihtne, sest ta põlvedel lamas kerratõmbunult laps ja lapse konksus põlvede ja rinna vahele oli end sättinud Näki. Võtta laps ja koer ja ise seejuures vankrist välja ronida – nii et magajad ei ärkaks – nõudis ettevaatlikkust, mida Olli varem ühegi munakorvi suhtes polnud ilmutanud. Aga ta üritas ja kuna juhtus nii, et peremees võttis parajasti ohje lahti, sirutas ta tüdrukule käe ja toetas teda. Ja kumbki magajatest ei märganud, et ta uude elupaika kanti. Tüdruk aga ei märganud, et peremees vaatas ühe hetke üle ta õla ja silmitses magavat poissi. Ta ei märganud, et mees vaatas talle pooleldi teraselt ja imestunult ning pooleldi äraolevalt järele, kui ta üle õue läks, ja asus alles siis hobust lõplikult lahti rakendama ning talli viima.

Tüdruk tuli just oma kambrist, kus ta oli käest pannud kõik, mis ta kaasa oli toonud, ta oli endale argised rõivad selga tõmmanud ning seisis köögis, pikast logistamisest veel pisut hajevil, kui vana mees uuesti lävele ilmus ja tema juurde jäi.

Kas kõik läks hästi ja kas ta leidis kõik üles, küsis tüdruk. Vanamees noogutas tummalt ja istus lauda. Tüdruk hakkas pliiti kütma. Nende vahel valitses vaikus, nagu see ikka oli olnud; vaid hagu murdus heleda karjatusega tüdruku põlvel ja lõõmas oiates katelde all. Mõne hetke pärast hakkas laulma vesi õige õhukeste seintega trümlis. Nüüd tahtis tüdruk kohvi keeta.

Kui Olli end sirgu ajas, et simsilt kohvitopsi võtta, kohkus ta. Vanamees istus pingil ja põrnitses liikumatult ukse suunas – selle ukse suunas, mis tema tuppa viis. Ja nagu võinuks tema tardunud pilk magajaid puudutada ja nad üles äratada, kuulis tüdruk kõigepealt kerget mütsatust seina taga ja seejärel niuksumist ja ukse kriipimist.

Tema esimene mõte oli, et laps võis voodist välja kukkuda, ja juba tormas ta toa poole, aga kui ta ukselingist haaras, meenus talle taas koer. Ta praotas ust, vaatas magava lapsega voodit – ja sel ajal oli koer, kelle kärsituse ja ootuse põhjuse reetis väike loik läve kõrval, juba kööki lipsanud. Tüdruk nägi, kuidas koer oma nõrkadel jalgadel üle kiviplaatide tuigerdas, otsejoones vanamehe poole ja üsna peagi katsetama hakkas, kas ta saab tolle pastlad ühe suutäiega oma heleroosalt välkuvasse suhu ampsata. Ja vana Koiri, vana mees – Ollil oli tunne, nagu paistaks päike pärast aastatepikkust ööd tuppa – vana mees sirutas jalad kaugele ette, naeratas ja naeris – ja õõtsutas ettevaatlikult üles-alla musta karvast krantsi, kes lesis mängust mõnu tundes kõhuli ta jalal.

See oli rõõm, mida tüdruk polnud lootnud kogeda! Peremees naeratas, ta naeris, vaatas koera ja naeris, vaatas siis uuesti ukse poole, kerge põnevusega, nagu võiks sealt veel midagi tulla, ta oli nii süvenenud vaatamisse, see viis mõttele, et ta on esimest korda oma murest vabanenud.

Ja siis ärkas laps.

Tüdruk asus just kohvi valama ja leiba lõikama, vana Koiri oli andnud juba ühe võiga määritud tükikese koerale oma jalge ees – siis hakkas väike Andres nutma. Võõristusest, et tema juures polnud kedagi ja et kaugelt ei kostnud tasast kopsimist, nagu ta kingsepa töökojas harjunud oli – kõige selle pärast kaebles ta unesegaselt, ja kui uks lahti läks, ei tundnud ta alguses ära ka naist, kes end muudkui emaks nimetas, aga polnud ema, see harjumuspärane, hea ema. Olli ei olnud enda emaks nimetamisega kitsi. Ema teeb seda, ema teeb toda, ema toob, ema läheb, ema annab... nii algas enamalt jaolt kõik, mida ta ütles. Ta ei suutnud väiksekese heaks küllalt teha, oli ülipüüdlik ja teenistusvalmis, mida väiksed poisid ei talu ja mistõttu nad muutuvad enneaegu tähtsaks. Niisiis oli see, kelle ta kööki tassis, pigem üks tõrges sokuke, keda ta vanamehele – ohtrasõnaliselt

vabandades ja selgitades, miks poiss säärane sokuke on – esitles kui oma Andrest.

Vana Koiri peremees seisis nagu üks vana, samblahabemega kaetud puu, mis on üürikese inimelu piiridest välja kasvanud, ja silmitses sõnatult jonnakat last. Ta pilk oli teistsugune kui koera vaadates, see oli pingsam ja uurivam, pilgu taga eksles virvatuledena hulk mõtteid. Mida ta sellest näost otsis? Miks ta põrnitses last nii üksisilmi? Kas ei ajanud see lapsele hirmu peale? Niikaugele ei olnud Andrest võimalik viia, et ta annaks vanaisale käe ja ütleks tere päevast; kähku läks ta ema seeliku taha pakku. Ema rõõmustas, et laps tema juurde tuli. Ta tõstis lapse üles ja sättis ta oma sülle istuma, andis talle süüa ja juua ning muudkui rääkis ja rääkis temaga, tajumata, et hingepõhjas tahtis ta kõrvale põigelda selle ainitise, põrnitseva pilgu eest laua teises otsas. Näki tuigerdas juba omapäi kiviplaatidel, hambus mingi rihmaots, mille ta oma kutsikahammaste vahele oli saanud. Korraga märkas Olli, et laps peitis näo häbelikult ta rinnale. Ta söandas üle laua kiigata ja jõudis veel tabada naeratuse jälje kortsulisel, habetunud näol – see oli kentsakas naeratus, midagi vaimustuse ja hullumeelsuse vahepealset. Ning Ollil algas nüüd hirmuaeg, see oli kirjeldamatu, seletamatu hirm, mis pani teda last igale poole, kuhu ta ka ei läinud ja kus ta ka ei olnud, kaasa võtma, hirm, mida ta poleks suutnud taluda, kui see poleks peagi järele andnud, hirm, mis tegi kahekordselt abituks, sest ta kartis millegi pärast, mille ta ise alles äsja oli saanud ja millega ta veel nii lähedane polnud kui teised emad. Kus ja millal tüdruk ka ei näinud vanameest liikumatult seismas ja üksisilmi tema last põrnitsemas, mõnikord näol seesama naeratus, mida tüdruk esimesel päeval teispool lauda oli märganud, oli ta kohe valmis last haarama ja minema jooksma, et too seda naeratust ja seda uurivat pilku ei näeks. Aga sellega oleks ta lapsele suure pettumuse valmistanud, sest juba teisel päeval kohanes laps tumma vanaisaga ja tahtis teda habemest sikutada – rõõmustades vanameest, kes hakkas üle näo särama, otsekui triumfeeriks ta millegi üle, mida Olli mõista ei suutnud, kuigi ta nägi väga hästi, et vanamees võitis kiiresti poisi usalduse, kui tõstis ta tallis hobuse selga ja lasi tal nõõtades veidike ringi ratsutada. Et vanaisa poolehoiu kõrval ka iseennast lapse silmis maksma panna, mõtles Olli Andrese jaoks aina uusi heategusid välja.

Varsti võis poiss teha kõike, mida tahtis, ja ta võttis ka viimast, aga lõpuks ei rahuldanud seegi Ollit enam. Ta ei teadnud isegi, miks ta seda just nüüd tegi, aga ta püüdis viia vanamehe mõtteid Siberis olevale noorimale pojale. Esiteks vist sellepärast, et oli ise tema peale nii palju mõelnud ja mõtles ikka veel, kui nägi Andrest üle õue tatsamas, teiseks seepärast, et ta ei ihanud midagi palavamalt, kui vanamehe tähelepanu oma lapselt kõrvale juhtida. Aga kui tüdruk talt küsis, kas ta ei tahaks pastori juurde sõita ja lasta koostada palvekiri, et Mart rutem vabaks saaks, jäi vanamees tummaks. Ta tegi näo, nagu poleks tal enam poega – igatahes mitte ühtki teist peale väiksekese siin – ja siiski näisid teda vahetevahel närivat ka kahtlused, kas tal Andrese näol ikka tõepoolest on olemas poeg. Võis juhtuda, et ta ei lasknud usaldavaks muutunud last enda ligi. Mitte et ta oleks teda minema ajanud, ei, aga ta läks tal eest ära ja seisis tükk aega kusagil kaugemal ning silmitses last eemalt, aina küsivamalt, aina piinatumalt, kipras lauba tagant väljaihkavate mõtetega, näoga, millel aina järsemalt vaheldusid raskemeelsuse ja kentsaka rõõmu ilme. Laps kutsus teda vanaisaks ja millal iganes ta seda sõna kuulis, näis ta iseendale meelde tuletavat, et oli seda! Aga kuidas ta selleks oli saanud? Või polnud ta seda? Ka Olli kutsus teda nüüd isaks, nii nagu vanadel aegadel õige tihti, kui see nimi oli hommikuti esimene ja õhtuti viimane, mida majas nimetati. Kaua – kui kaua juba! – polnud ta enam kuulnud end niimoodi kutsutavat. Kui see jälle kord juhtus, võpatas ta ja ajas silmad pärani, nagu tuleks see sõna mingist teisest maailmast. Ta oli terve päev segaduses sellest ainsast sõnast, muutus rahutumaks kui kunagi varem, jättis töö sinnapaika ja sörkis nagu veevärgihobune lakkamatult ümber poisi, tummalt, pea maas, nagu otsiks midagi, aga ei leiaks ometi ega suudakski ilma poissi nägemata kunagi leida: mornilt ja üksisilmi nagu esimesel õhtul, äkitselt hullumeelselt naeratades, nii et Olli valvas oma last eemalt nagu luigeema, valmis iga hetk kohale tormama ja väiksekest enda vastu suruma.

Nii oli ka ühel niiskel, soojal õhtul, kui kogu maa mattus sinakasse uttu ja sääsed sööstlesid taeva taustal nagu pilved; kõrvu ulatus vaid pöörane sumin, küll vapsikute kime pirin, küll kumalaste madal undamine. Kaugemal hõikas lakkamatult hüüp, nii kumedalt, nagu teeks ta seda maa all. Käes oli juba aeg, mil pimedaks läks alles

hilja õhtul, ja vaevalt oli öö saabunud, kui hommik juba koitis. Öös polnud enam mingit õiget rahu, elu oli juba liiga hingemattev, liiga lähedal aasta keskpunktile. Sellistel öödel magas Olli kehvasti ja tal oli hea meel, et ta oli endale põrandale õlekoti pannud, siis kui laps tema juurde tuli. Nii võis ta küljelt küljele väherda ega pruukinud karta, et häirib last. Too magas sügavalt ja rahulikult ema voodis. Ent ka peremees ei saanud sel ööl und. Tüdruk kuulis teda lakkamatult mööda maja ringi tatsamas, kord köögis, kord õuel, siis aga... ei, mitte pööningul, kuigi see niimoodi kõlas! Mida ta pööningult otsima peaks?

Müra ebatavalises kohas pani Olli südame kloppima. Ta ajas end istukile ja kuulatas. Kõrgelt ülevalt kostis lohisemist ja kriipimist, nagu veaks keegi rasket koormat mööda pööningupõrandat. Jumal küll, mõtles ta, mis asja ta seal teeb? Ent samal silmapilgul – Olli oli nii süvenenud kuulatamisse, et polnud märganudki, kuidas uks poolhämara kambri ja köögi vahel hääletult avanes – samal hetkel kõnetas hämarus teda. Ta karjatas. Laps keeras end mõnusalt nohisedes teisele küljele. Kaugelt ta pea kohalt kostis kassi kräunumist.

Tüdruk istus, käed lõua alla surutud ja vahtis ust, mille juures ta silmas vana Koiri peremeest. Too oli midagi öelnud, aga mida, seda tüdruk ei teadnud. Ta põrnitses peremeest, tema paremat kätt, kätt, milles... Tahtis mees ta ära tappa? Ta ei lasknud peremeest silmist, samal ajal otsisid ta jalad õlekotilt tuge, et hüpata üles ja viskuda lapse peale, juhul kui mees tahtis lapsele kurja teha. Aga kas ta tahtis? Tüdruk tahtis temalt küsida, tahtis midagi öelda, aga juba tundus talle, nagu pigistaks mees ta kõri ja kägistaks teda, nii et tal keel kuivalt üle huulte rippus. Mida ta ometi tahtis? Issand halasta, kui kaua ta seal juba seisis ja teda piinas... ja õlekott oli nii libe ega pakkunud talle mingit tuge ja Andres magas nii sügavalt...

„Ütle," sosistas vanamees, ja see kõlas nagu turtsatanuks suitsulõõts, millega ta nende tarudest mett võttes mesilasi vaigistas, „ütle, on ta sul minu poisilt?"

Olli vaatas talle ainiti otsa ega taibanud.

Siis naeratas peremees – tüdruk nägi seda, sest vanamees oli pimedast ukseavast sammukese toa poole astunud – naeratas nii,

nagu hakkaks talle koitma midagi enneolematut, ja küsis veel kord, paluvalt nagu kerjus: „Ütle ometi, ütle, kas ta on sul minu poisilt?"

Olli ei paotanud huuli. Ta raputas pead, mitu korda. Ei, ei, laps ei ole üheltki tema poisilt! Kas ta oli seda arvanud?

„Ütle, ütle ometi," nurus vanamees edasi, „kõik saab korda, tal saab olema kõik, kõik..." Ja ta tegi käeviipe, mis näis hõlmavat tervet suurt taluõue.

Ent Olli raputas vaid pead, istudes liikumatult paigal. Lõpuks tuli tal sõna suust. „Ei!" – kui ta selle välja oli öelnud, lämmatas see teda niisuguse ägedusega, et ta silmad tahtsid peast välja tungida koos pisaratega, mis üle ta põskede voolasid. „Ei, ei," nuuksus ta ja peitis näo kätesse.

Vististi seisis vana mees veel viivu toas. Kui kaua, seda tüdruk ei teadnud. Tal oli tunne, nagu pöörduks ta tagasi sügavalt veepõhjast, aina kiiremini ja kiiremini, lõpuks, kui uks tasakesi sulgus, ta nagu sülitati sügavikust välja. Tuba oli tühi. Ta ei suutnud sellega kohaneda, istus hetke vaikselt, ajas end siis värisedes oma asemelt üles ja läks paljajalu ukse juurde. Seal polnud kedagi. Selle ukse ja köögi ja järgmise ukse taga arvas ta midagi kuulvat. Ta läks asemele tagasi ja istus seal värisedes ja nuttes, nagu ei suudaks ta enam järele jätta. Mõne hetke pärast kuulis ta samme. Seejärel avati eeskoja uks ja sammud eemaldusid öösse. Ta tahtis püsti hüpata ja ukse juurde tõtata ning hõigata, talle järele hõigata, midagi – ta ei teadnud, mida.

Aga ta jäi veel tükiks ajaks oma asemele ja see, kes ära oli läinud, pidi juba kaugel olema, kui ta viimaks plagisevate hammastega paljajalu trepi külmadel kiviplaatidel seisis ning ümbrust uuris. Ta ei näinud ega kuulnud enam midagi.

Noruspäi läks ta oma kambrisse tagasi ja istus voodiservale poisi juurde. Nüüd olid pisarad võidetud. Ta silmitses magavat last, kuni see muutus rahutuks. Tüdruk ehmus oma pilgust ja vaatas aknast välja. Kirdes hahetas juba kergelt. Päev ei olnud kaugel. Mõne hetke pärast lendas üks väike hall lind vurinal akna tagant mööda ja varsti pärast seda alustas laulurästas küüni taga aias oma laulu. Seda kõike Olli kuulis ja ei kuulnud ka. Hambad huulde surutud, küsis ta endalt, miks ta polnud jah öelnud. Muidugi, see

poleks olnud tõsi, vaid kahekordselt alatu vale, sest ta oleks ikka pidanud endamisi kahtlustama, et valetas siiski ainult talu pärast, aga... Kas ta poleks peremeest pärast suurt õnnetust sellega siiski natuke õnnelikumaks teinud?

Nüüd pidi ta õige pea pastori juurde minema; seda pidi ta tegema, niipea kui sai. Aga kui pikk oli tee tema juurde, kui kaugel lootus Peterburist ja kui kaugele, kui kaugele jäi sealt veel kindel teadmine! Nagu maailma teise otsa. Äsja, jah, mõne hetke eest oli see olnud veel üsna ligidal. Tema suus. Nii ligidal. Miks ta ei öelnud jah? Jumal küll, jumal küll, miks ta ei öelnud „jah"? Mart oleks seda tagasi tulles kindlasti mõistnud; kindel see, ta oleks last kui enda oma võtnud. Miks ta ei öelnud „jah"!

Nüüd oli üks lootus vanas mehes jälle surnud ja näis, et ta ei taha naasta kõige värskema juurde neist paljudest haudadest, mille ette tema kibe saatus oli teda juba viinud. Veel kunagi polnud ta nii kauaks ära läinud kui seekord; ploomipuud puistasid juba oma õitelund mustendavatele okstele; esimest korda murdis noor teenijatüdruk murelikult ja hirmunult pead selle üle, kus peremees küll olla võiks. Ajad olid muutunud rahutumaks kui kunagi varem. Siin, Surnute talus, mis ei paistnud asuvat elavate maal, ei märganud nad midagi, aga teistes taludes aina sosistati, tööpäeva lõpul jätsid sulased sinnapaika kõik, mis neid muidu ehk rõõmustanud oli, pugesid võssa ja pidasid koosolekuid. Räägiti ka, et metsad ei olnud enam päris ohutud, oli kuulda tapmistest ja põletamistest nagu kõige hullematel aegadel. Isegi loomad, kelle parunid heinamaale saatsid, polnud enam kaitstud. Drostenholmi timukal oli paar lehma õhku lastud. „Oli lastud" – kes need inimesed olid? Oli ka tema peremees oma salajaste käikudega üks nende hulgast? Siis ei saanud see ju enam kuigi kaua kesta, nad võtavad ta kinni või tulevad talle järele nagu tookord, kui kõrtsmik tapeti. Ja teist korda ta tagasi ei tule. Tüdruk tundis end oma tõest kinni hoidmisega süüdi olevat. Kui selget juttu oli peremees tol õhtul ajanud, seda taipas ta järgmiste päevade jooksul, nii selgelt polnud tüdruk teda ammu enam kõnelemas kuulnud. Oli see olnud mõtteselgus, mis antakse inimesele enne viimset pimedust, millest enam ühtki teed välja ei vii? Siis... Ta ei suutnud lõpuni mõelda. Tal oli tunne, nagu oleks ta tahtmatult kinni löönud

raske värava, mida edaspidi enam kunagi avada ei saanud, ei sellele, kes tema taga seisis, ega sellele, kes tema ees ootas. Peremehe vangistus oleks veelgi mõttetum, kui Siberi vangla kord uksed avaks ja tal jälle poeg ja pärija oleks. Kas rõõm vabastaks siis peremehegi? Aga tüdruk tegi näo, nagu oleks kindlamast kindlam, et vana mees tuleb tagasi. Ja võib-olla oli temaga hoopis midagi juhtunud? Kas ta ei peaks naabrit paluma, et too kedagi omadest urjadniku juurde saadaks? Ja kuidas ta võis üldse loota, et Siberi vangla avab uksed ja poiss tuleb ühel päeval koju, kui ta selle heaks mitte midagi ei teinud ning üksnes lootuste ja soovide ja – ta ei tunnistanud seda endale – oma armastusega selle trelle raputas.

Aga ta ei tohtinud talust lahkuda ja pastori juurde sõita, kui siin polnud kedagi, kes loomi talitaks ja teeks kõike seda, mille eest naabertaludes kolm naisterahvast hoolt kandsid. Juba praegu jooksis ta terve päeva siia-sinna, poiss käekõrval või kukil nagu mingi mustlaseit! „Jumal küll, jumal küll!" ja kõik ühe „ei" pärast.

Üha valgemaks muutuvate ööde hämaruses käis ta sageli ukse juures ja uuris ümbrust, nagu võiks vana mees ootamatult udust kerkida, ent ikka asjatult. Ja kui peremees siis ükskord pärastlõunasel ajal, kui tüdruk polnud teda üldse oodanud ega talle sugugi mõelnud, tüdruku ees seisis, vahtis too teda nagu eeskojast ilmunud tonti, ja lausunud seda kõigepealt mitu korda hääletult, sosistas ta vaevukuuldavalt: „Jumal tänatud!"

Ta hoolitses peremehe nagu surnuks peetu eest ja eks too tuligi nagu iseenda vari, nii hall, nii sõnatu, otsekui hauast. Talle otsa vaadates tundus mõeldamatu, et ta võiks veel kunagi naeratada. Esimesel kahel päeval ei olnud tüdruk suuteline talle silma vaatama. Tal oli hirm tema pilgu ees. Ent millalgi märkas ta, et peremehel polnud enam üldse mingit pilku. Ta silmad olid nii kummaliselt säratuks ja tumedaks muutunud, nagu oleks miski asetunud maailma ja selle vahele, mida silmad nägid. See oli toonud silmadesse rahu, sest kogu ta nägu oli muutunud siledaks ja rahulikuks, leidis Olli, see ei näinud enam välja nii nagu mõni siitilmast pärit nägu. Ta oli oma mõistatuslikel käikudel kahvatumaks muutunud ja võis teinekord pikka aega kinnisilmi istuda, justkui oleks tema rahutus nüüd otsa saanud ja järele jäänud vaid sõnulseletamatu väsimus. Küllap oli seegi väsimus,

mis ta nii kuulekaks tegi. Ja see oli talule hea. Kui peremees end ükskord välja oli puhanud, võis Olli talle nüüd öelda: „Isa, tee seda ja tee teist!" ja kindel olla, et too hakkab tööga pihta, kui Olli talle sellega piisavalt sageli peale käis. Hiljem oli vaja pidevalt meelde tuletada, muidu unustas ta kõik enda ümber, päeva ja kellaaja ja töö ja istus või seisis ja oli maailmast eemaldunud. Aja jooksul sai töö valmis, pika, pika aja jooksul. Tundus, et ta ei arvesta enam aega.

See oli nädal pärast ta kojupöördumist, kui Olli ta üksi tallu jättis ja pastori juurde sõitis, et lasta endale palvekiri koostada.

See oli sõit, mis sisendas talle suuri lootusi, sest pastor mitte üksnes ei koostanud talle palvekirja, kuigi ta oli ka sakslane ja üdini vaenlaseks muutunud, vaid soovis ka ise keisrile või ministrile kirjutada ja oma palve Olli omale lisada; ehk suutis see kõrgete härrade juures rohkem ära teha. Pastor ütles Ollile, et oli Koiri-poiste pärast tõsiselt mures olnud ja tahtnud kohtunikele nende eest kosta, kuna talle tundus, et nad ei saanud mõrvas süüdi olla. Ainult mõrvas, iseenesestki mõista, kuigi nende osavõtt rüüstamisest oli juba piisavalt kurvastav! Aga selle aja peale, kui ta tollastest segasevõitu kuulujuttudest teada sai, et neile kolmele oli tõepoolest süüdistus esitatud, oli nende üle ka juba kohut mõistetud. Niisiis jäi ta hiljaks. Talu asus kihelkonna kõige kaugemas tipus, läks tükk aega enne kui miski sealt kirikumõisa jõudis ja ärevatel aegadel ei muutunud jutud suust suhu käies sugugi arusaadavamaks, sest sõna ei kaalutud keelel kuigi kaua. Jah, need kolm! Nad olid kõik kolmekesi tema juures leeris käinud. Noorim meeldis talle kõige enam. Kes oleks siis võinud arvata, et nad niimoodi lõpetavad! Jajah, kurat on siin nii palju kummardajaid leidnud! Kuidas on lood Koiri talu ümbruses? On seal rahulik? Siis nad võivad õnne tänada! Mida lähemale kirikule, seda ägedamalt kurat oma asja ajab. Siin oli ööl enne duuma valimisi jumalakojale punane lipp tõmmatud. Punane lipp risti asemele! Nagu ta näeb, on tüdrukul laps? Kui vana ta ka on ja kus ta ristitud on? Ja tema mees...? Olli arvates päästis teda karmidest manitsustest hoiduda edevusest ja himurusest see, et Andrese isa langes sõjas jaapanlastega; pastor piirdus heade nõuannete ja soovidega, mis panid tüdrukul vere oimukohtadel kohisema. Ent siis muutus pastor taas südamlikuks ja lahkeks ning ütles talle, et nad on nüüd liitlased kuni võiduka lõpuni:

nüüd tuleb neil loota, et kõrged härrad Peterburis armu annavad ja Mardi vabaks lasevad. Siis on ta viljakoristuseks jälle kodus. Kumbki peab teisele teatama, kui ta vastuse saab. Palvekirjad saadab ta veel täna ära.

Pastor oli siin kihelkonnas nagu väike kuningas, oma saja neljakümne hektari suuruse maatükiga pastoraadis, ja tal oli nii veenev kõneviis, et tema lootused kõlasid nagu kindel teadmine. Seejuures naeratas too väike, hallis habemetüükas mees, kes nägi oma kõrgetes saabastes välja nagu üks nende endi, talumeeste seast: suur ja kogukas, kortsulisel näol terve jume ja kõrgete põsesarnade kohal väikesed kavalad silmad. Mõistvalt silma pilgutades ulatas ta Ollile käe. Nonii, nüüd peab Olli laskma endale kohvi ja poisile midagi süüa pakkuda, muidu nõrkevad nad koduteel päris ära. Ta ise peab veel põllule minema. Kuidas neil seal Koiri talus ka talivili on? Hea? Jah, ega siingi kurta saa, aga vihma oleks küll vaja, ka ristikule oleks seda juba tarvis. Ja suvivili?

Suvivilja Koiri põldudel ei olnud. Vili, mis praegu kasvas, oli veel surnute külvatud. Pärast neid ei olnud ükski külvaja enam üle põllu läinud. Kevadel pistsid nad ainult paar kartulit mulda.

Pastor muutus murelikuks ja alustas oma küsimustega otsast pihta, nüüd aga mitte kui hingekarjane, vaid kui talumees. Kuidas nad mõtlevad siis järgmisel aastal loomad üle talve pidada, küsis ta. Kes sügisel põldu harib? Kust nad viljaseemne võtavad, kui enamik põlde praegu söötis seisab? Kas nad ei peaks loomad ära müüma ja vasikad tapma; hobused söövad end niimoodi ainult paksuks ja jäävad kangeks!

Tal oli hea küsida. Olli ise oli juba sadu kordi niimoodi küsinud, iga päev, kõige selle juures, mis talle meelde tuletas, et talus ei rehkendata ühe aasta kaupa, vaid kevadel tuleb talve eest hoolt kanda. Siiani elasid nad veel surnute tööst. Mis saab siis, kui see, mis küünidesse kogutud, kord lõpukorral on? – Olli istus avaras pastoraadiköögis valgeks küüritud laua ääres, poiss süles. Ühes nurgas puhastas pastori vana teenija juurvilja ja kuulas tummalt pealt, mida härra Koiri-tüdrukuga rääkis. Pastor toetus köögilauale ja hõõrus oma habetunud lõuga. Ta oli juba kaks korda minema hakanud, kaks korda oli talumees temas unustanud omaenda põllud ja Koiri talu

omade kohta edasi pärinud. Ta oli ise hea peremees oma suures talus ja oli vallas õige tihti ettekandeid pidanud, mesilaste ja lindude kasvatamisest, sigade nuumamisest ja haudeaparaatidest, kõige uuemate raamatute järgi, mida ta endale välismaalt tuua lasi. Ja just seetõttu, et ta siinilmas nii hästi edasi jõudis, hakati talle hõlma ja heideti ette, et ta peaks rohkem teise ilma pärast muretsema – tolle parema pärast, nagu ta pühapäeviti kõneles; miks ta siis selle halvemaga nii jõudsalt tegeles? Ent ta oli kaval nagu kurat muinasjutus ja teadis peast tuhandeid piiblikohti, millest järeldus, et see ei ole vastuolus puhta õpetusega, kui jumalasulane on ka virk ja ausameelne ilmalaps ja iseendale ning oma perele mõne krossi teenib, nii oligi ta jäänud targaks, tubliks ja jõukaks talupojaks, kes ta alati oli olnud. Nagu kuulda, ei sarjatud teda nüüd enam mitte kui rikast talumeest, vaid peeti ülejooksikuks. Ta polevat üldse mingi õige sakslane, vaid hoopis eestlane, ja kõik, mis temas head oli, pärinevat ta eestlastest esivanematelt, kes olid olnud rikkad Viljandimaa taluperemehed ja tublid eesti mehed igal ajal ja alati. Need keeraksid end küll hauas ringi, kui näeksid, kuidas nende lapselaps siin parunitega mehkeldab ja kuidas ta hing rahu ei saa, sest ta tahab ise ka saada üheks nende seast.

Mõistagi oli need lõksutused temanigi jõudnud, aga ta polnud neile kordagi vastanud, nii nagu ka tigetsemistele tema rikkuse pärast. Jäi mulje, et ta ei tahtnud end oma koguduseliikmete ees ilmaaegu sakslasena näidata, sakslastele aga oma esivanemaid esitleda, kes olid tõepoolest eestlased, kuid mitte talupojad, nagu räägiti – et saaks ka kõigile ta samanimelistele eellastele jõukust süüks panna –, vaid vagad köstrid Võru maakonnas. See, et temast oli saanud sakslane, niivõrd, kui selleks saada võis, oli üksnes nende probleem, kes selleks veel saanud polnud, leidis pastor, ja kõik muu oli lihtsalt tühi loba. Sama vähe kui üks maamees angli lehmale pahaks paneb, et ta Angelnist pärit on, ega hooli sellest, kas ta on mustavalgekirju või punane, vaid ainuüksi sellest, kui palju ta aastas piima annab – ja koos piimaga koort –, sama vähe läks Jumalale korda, kas üks mees on eestlane või sakslane, kui ta ausalt oma tööd tegi. Selline oli pastori isiklik arvamus. Aga kuna elu ei olnud alati isiklik, pidi ta seda arvamust kord pisut feodaalsemaks, kord pisut rahvasõbralikumaks

vormima ja seda ta oskas, reaalsusetajuga, mille eest tal tuli tänada ammusurnud kirikuteenreid.

Lasknud teenijal ka endale köögis ühe tassi kohvi valada ja saanud teada kõik, mis ta teada tahtis, ei jõudnud ta tol päeval enam oma põldudele. Aga Olli süda oli koduteel nii lootust täis, nagu see linnasõidust saadik enam kordagi polnud olnud. Ta nägi pastori imettegevaid kirju sõna otseses mõttes oma silme ees ja pastori lootus, et need oma töö teevad, juurdus tema südames juba nagu kindel teadmine. Viljakoristuseks tuleb Mart koju, oli pastor öelnud. Või ei olnud? Kas ta ei öelnud seda? Mida ja kuidas ta ka ei öelnud: nii oli see Ollile kõrvu jäänud ja nii võttis see temas lootuste toel maad.

Kui ta vastu õhtut koju tuli, polnud seal kedagi, kellele ta oleks saanud hea uudise kohe edasi öelda. Kui ta just nii väga tahtis, siis ehk sigadele, jah, või kanadele või partidele, ka lehmadele, kes ammusid karjakoplis – aga mõnele inimesele? Inimesele, keda see uudis oleks võinud rõõmustada? Teda ei olnud. Olli hõikus õues ja majas, hõikas küünide ja lautade taha, aga keegi ei tulnud. Hirmuga jättis ta hobuse rakmeis seisma. Mis ta kõigepealt tegema pidi? Poisi magama panema ja peremeest tervest talust otsima? See võtnuks palju aega, kambreid ja panipaiku, mida ta oleks pidanud lahti tegema, oli liiga palju. Talu oli suur, inimene kadus seal nii kergesti ära ja õhtu muutis talu avaruse veelgi otsatumaks. Lehmad ammusid karjamaal vahetpidamata. Lehmi tuli lüpsta ja sead ajasid end röhkides aediku najale püsti. Ja terves talus vaid kaks kätt, mis midagi teha suutsid, ning naaber kaugel...! Ollil tulid pisarad silma, kui ta mõne hetke liikumatult taluõues seisis, teadmata, kust alustada. Siis surus ta hambad kokku ja hakkas pihta. Ta ei rakendanudki hobust esialgu vankri eest. Võib-olla läks seda veel vaja. Ta võttis hobusel vaid päitsed peast ja pani talle ette sületäie heina. Andres süles, Näki jalge ümber karglemas, rahustas ta sigu. Ta viskas neile ette, mis parajasti kätte juhtus – toidu, mille ta oli ülessoojendamiseks valmis pannud ja mis seisis külmalt ning puutumatult köögis. Vana peremees polnud isegi pliidi alla tuld teinud. Ja seejärel, ühe käe peal laps, teises ämber, tõttas ta karjamaale. Andres, kes oli ära väsinud, kükitas ta kõrval, kui ta lüpsis, ja uinus virisedes, pea ema süles. Pärastpoole viis Olli ta unisena majja ja pani voodisse, enne kui läks viimaste

piimaämbrite järele. Kaste niisutas juba heinamaid, kui ta kõigega valmis sai ja võis pliidi alla tule teha. Aga siis pidi ta veel sigadele söögi ette andma, ja kuna ta leidis, et mida vähem tal praegu loomi talitada on, seda parem, viis ta hobused veel videvikus koplisse, nii selle, kes seisis tallis, kui ka teise, kelle ta vankri eest lahti rakendas. Täna õhtul ta ju vankrit enam ei vajanud. Kuhu oleks ta pidanud sõitma? Naabri juurde abi järele? Kellel praegu aega oli! Ja abi palub ta alles siis, kui enam kuidagi teisiti ei saa. Veel sai. Kuigi ta hingeldas kiirustamisest ja ta silmad vajusid peaaegu kinni – veel sai hakkama ja nii pidi see ka edasi minema. Nüüd ei tohi ta enam kunagi talust lahkuda, see oli talle selge. Ta oli talu vang, kuni...

Uni, mis ta vallutas, kui ta pliidi ääres istus, tuli kiiremini kui vastus sellele, kui kaua ta vangiks jääb. Kui ta ärkas, sest üks oks leegis praksatas pooleks, plaksatades nagu piitsahoop, oli ta juba tuikudes jalul ja üritas aknani jõuda. Talle tundus, et õue sõidab vanker. Kes seal nii hilja tuli? Alles kätega aknaraamile toetudes ja läbi tuhmi klaasi välja vaadates, ärkas ta täielikult. Ta märkas kohkumusega, et oli suigatanud, ja hakkas veel usinamalt toimetama, justkui und eemale peletades. Piim tuli kurnata, koor pealt riisuda, lähipäevadel pidi võid tegema. Ja ülim aeg oli küpsetada. Tapmiseks – ei, tapmiseks pidi ta abi kutsuma. Ta ei suutnud ju tappa vasikat, keda ta selgelt oma silme ees nägi. Ka pidi ta rääkima Lepiku peremehega, et too õige varsti jälle nende piima kaasa võtaks, kui läheb oma talu piima meiereisse viima. Ehk teab ta ka mõnd ostjat ühele või teisele loomale. Müüa neil tuli, kui nad ei suutnud kogu karja üle talve pidada, pastor ütles ka sedasama.

Ta jäi selle ja teise üle mõttesse, justnagu vastutaks tema kõige eest, ja liiga hilja meenus talle, mida pastor oli öelnud: viljakoristuseks on Mart kohal. Kõik ta mured ja otsused ulatusid kaugemale, ulatusid talveni välja. Korraga tundus, et lootus ja kindel teadmine olid oma sära kaotanud. Tulgu mis tuleb, ta täidab oma kohust nii, nagu ei tuleks midagi. Rõõmutult oma kasina õhtusöögi viimast suutäit mäludes läks ta oma tuppa ja heitis magama. Aga kui ta pikali oli heitnud, lebas ta veel viivu unetult, sest nüüd äkitselt hakkasid ta mõtted tegelema vana peremehe otsimisega. Kõik toad, kuhu ta sisse oli vaadanud ja hõiganud, olid olnud tühjad, ent sellegipoolest

painas teda peremehe lähedalolu tunne. Talle meenusid kõik nurgad, kust ta otsinud ei olnud, ja veel uneski otsis ta edasi, pikkadel rännakutel mööda taluõue, ekseldes labürindis, milleks tuttav paik korraga oli muutunud. Ikka ja jälle, kui ta tahtis juba otsimisest loobuda, nägi ta peremehe varju nurga taha kadumas ja jooksis taas edasi, nägemata muud kui seda varju. Vahepeal oli ta juba talust kaugele eemale jõudnud, kõik tema ümber näis talle võõras ja kui ta kohkunult silmad lahti lõi, pärani, täiesti pärani, et lõpuks aru saada, kuhu ta õieti sattunud oli – hahetas tema kambris hommik.

Ta oli veel väga väsinud ja lebas mõne hetke liikumatult. Tema täidlased punased huuled tukslesid paar korda, suu ümber tekkis väike kurd nagu vaevunähtav pragu anumas, mille puhul ainult mõrane hääl reetis, et ta on kusagilt katki läinud. Ent kui ta istuli tõusis ja oma riided haaras, oli kurd nagu peoga pühitud. Kui ta seelikut üle pea tõmbas, keeldus see nii kiiresti üle väljasirutatud käte libisemast, kui vaja olnuks, ja tüdruk sikutas kärsitult, kuni ta nägu vabaks sai. Ta kõvasti kokkusurutud huulte ümber tekkis otsustav, isekas joon, mis jäi ta näole terveks kurnavaks päevaks.

See jäi sinna selleks ja järgmiseks päevaks, jäi kogu ajaks, välja arvatud tundideks, mil ta Andresega tagaaias põõsaste vahel kükitas ja marju korjas, poiss oma suhu, ema korvi. Selle otsustava ja iseka joone tõmbas tema näkku võim, mis tal käes oli. Lapse ees, kelle omakasupüüdmatuks ümmardajaks ta jäi, see kadus. Selle joonega suu ümber jagas ta korraldusi peremehele, kui too järgmisel päeval tagasi tuli, ja manitses teda, et ta ei tohi ära minna, kui Olli on arvestanud sellega, et ta on kodus. Pastorist ja lootustest, mida too temas äratas, ei rääkinud ta esimesel päeval üldse. Selle panid luku taha kokkusurutud huuled, millega ta hommikul üles tõusis. Ja kui ta seda ükskord hiljem ütles, arvas ta tagantjärele, et sama hästi oleks ta võinud selle ka ütlemata jätta. Mis jõudis veel üldse peremeheni? Mõni asi, mis oli seotud taluga: et pidi hagu raiuma, kartuleid muldama, jah, sellised asjad – aga mitte midagi tema elu sellest poolest, millesse oli tunginud karistus, lämmatades kõik, mis talle kunagi õnne oli tähendanud. Kui Olli talle jutustas, kuidas ta pastori juures käis ja mida too ütles ja tegi, vaatas peremees talle vaid oma hauataguse

pilguga sügavalt silma, tõstis käe ja sosistas paljutähendavalt: „Nii see oli, nii see oli!" Iial ei haakunud ta sellega, mida Olli rääkis, iial ei küsinud ta, kas Olli on vastuse saanud. Olli ei kuulnud ta suust üldse mitte midagi peale hajameelse „jaa". Tummalt käis peremees ringi ja nad harjusid sellega; tummalt läks ta talust minema ja tüdruk sallis sedagi. Kui ta tagasi tuli, ootas teda lihtsalt ees veel rohkem tööd. Peremees elas mingit teist elu selle kõrval, mida Olli nägi ja tundis, aga tal polnud aega tundmatuga lähemat tutvust teha. Väike Andres kutsus teda vanaisaks; Olli ise ütles talle isa, ent need sõnad ei äratanud temas ei lootust ega kurbust, need ei jõudnud enam temani. Ükski sõna armastajate ja elusolijate keelest ei jõudnud enam temani. Inimeste seas oli ta kui surnud. Vaimule kuuletus ta ühe teise sõna peale.

Noil päevil oli sõna „timukas" paljude suus ja igal pool, kus see välja öeldi, õhkus sellest ütlejale vastu jahedat hingust, mis lehvib haudade ja koobaste kohal. Mida heledamaks muutusid ööd suve poole, seda sagedamini sõna kuulda oli. Näis, nagu tahaksid inimesed sel ajal, mil ehapuna süütas aovalguse ja päevad olid kui tuline särk ümber ihu, sajatada pimedust, mis selle sõna kohal hõljus – surmavalla jäist hingust selle ühe sõna ümber: timukas. Kusjuures Drostenholmi mõisahärrast polnudki midagi nii väga rääkida! Ta elas vaikselt ja tagasihoidlikult, leidsid ühed, põdedes oma süüga koormatud südametunnistuse pärast, ütlesid teised. Ei, ta oli ettevõtlikum kui kunagi varem, teadsid parandada kolmandad, kes olid kuulnud seda tema teenijaskonna käest; ta ehitas ja sukeldus ihu ja hingega oma töösse, kui taheti nimetada töötamiseks seda, et keegi ratsutab mööda põlde ja peab arvet, kui palju teiste inimeste päevatöö talle sisse võiks tuua; pealekauba käis ta kosjateed ja pidas oma majas juba nädalaid külalisi: noort härrasrahvast, kes oli pärinud Rae mõisa või vähemalt sealsed varemed. „Oh ei, kus sa sellega," arvasid targemad, „kõik tuli ainult sellest, et ta ei suutnud enam üksi olla!" Räägiti, et südametunnistus piinas teda niivõrd ja tegi ta nii heitunuks ja umbusklikuks, et ta oli juba päris imelikuks läinud. Kõigele lisaks ei möödunud enam nädalatki, ilma et talle poleks märku antud, kes ta oli. Kuus lehma oli tal juba õhku lastud, tõeliselt uhked loomad, ja kui ta oma heina ja

ristiku ükskord katuse alla saab, võib oodata väikest tulevärki! Aga kas teda selle aja peale enam üldse ongi?

Kas sellest tuli nii aru saada, et selle aja peale lastakse ka ta ise õhku nagu loomadki, kes pahaaimamatult karjamaal olid ja sõid, kuni pisikesed lõhkekehad, mille keegi – kuuel korral – maha oli pannud, neil äkki suu lõhki rebisid, vaatamata sellele, et pärast esimest õnnetust valvati koplit hoolega? Ei, mitte et teda oleks tahetud õhku lasta, aga võib-olla oli ta mõisa selleks ajaks juba maha müünud. Räägiti, et Doni Agraarpank tegi talle ettepaneku, mis oli nii soodne, et oli juba nii mõnegi mõisaomaniku siinmail niikaugele viinud, et too kõik maha müüs ja Saksamaale ümber asus. Talurahvapanga jaoks oli Drostenholmi mõis liiga suur; räägiti, et too sihtis siinkandis Koiri talu, pärast seda, kui talle Raelt ära öeldi. Ent ka Koiri peremees ei tahtnud müüa, niipalju kui kuulda oli. Vähesed teadsid, miks. Mõned ütlesid, et ta tahtis hoida talu oma kõige nooremale pojale, et see tal olemas oleks, kui poeg ükskord Siberist asumiselt tagasi tuleb; teised rääkisid laia suuga, et ta tahtis ju uuesti abielluda ja selle, millega ta oma aastates enam toime ei tule, oli pruut endale juba varem muretsenud ja kaasavaraks toonud. Ilusasse sooja pessa asutas ta end, va kaval plika! Ja juba tegi näo, nagu oleks majas perenaine. Tema, kelle kohta mitte keegi ei teadnud, kus vaarikapõõsa taga ema ta ilmale oli toonud. Aga neid vihjeid enamasti ei usutud. Liiga tihti nähti seda, kes pidi olema peigmees, mööda kihelkonda ringi luusimas. Nii ei hulkunud keegi, kelle himu noore naise järele käis. Aga mille järele oli Koiri peremehel üldse veel himu? Polnud kedagi, kes oleks teadnud rääkida mingistki kõnelusest temaga; ta kas pages seltsi eest või ei märganudki, kui seda pakuti. Sealjuures tundis teda nüüd igaüks, nii sageli oli teda näha ja nii elavalt liikus ta lugu ringi – lugu, mis ümbritses teda sünge aupaistega nagu Drostenholmi härrat tema kohutav kuulsus. Seejuures oletasid kõik, et vana Koiri ja timukas on ainult selleks maailma loodud, et teineteist vihata ja hävitada. Nad olid vihavaenlased, arvasid inimesed veendunult, ja selle tõenduseks teati rääkida lugu, mis oli juhtunud detsembris ja mille järgi timukas oli lasknud talumehe, kes oma poegadele armu palus, juukseidpidi oma toast välja lohistada. Paljud arvasid, et vana Koiri jooksis sellepärast nii

palju ringi, et tal oli oma kättemaksu jaoks tarvis nii palju mõelda ja korraldada. Teised uskusid jälle, et ta oli lihtsalt hulluks läinud. Ent enamus vaatas tema pulstunud, habetunud kogu nagu kihelkonna saladuslikku, sünget kuningat, nagu mingi mõistatusliku, salajase tahte täideviijat, kes on saatuse poolt välja valitud ja keda võis näha kõikjal ja ei kusagil. Selle seisukoha kinnistumisele aitas kaasa hulk kuulujutte: selle kohta, kui tihti vanamehel talus külalised käisid, kui tarmukalt esindati tema palvet keisri ja ministrite juures, kui kangekaelselt ta oma õigusest kinni pidas ja kui mõjukad mehed talle oma abi olid pakkunud. Vaikides kasvas vana talupoeg tõe võimupiiridest üle, juba alistuti mõnel pool tema õudsele mõjuvõimule ning kuulujutud ja legendid kandsid hoolt selle eest, et ta paistaks üha suurem ja saladuslikum, õnnistatud teispoolsusest pärit võimuga. Sest enamus tajus, et oma eluga teenis ta surnuid.

Aga see, mida Drostenholmi härra kohta teada saadi ja mis pani inimesed nii ohtralt timukast rääkima, polnud mitte küsimus Koiri peremehe elust. Neil aegadel oli too teine, kelle elu krahv von Ovelacker oma eluga üheaegselt elas ja keda toitis, aina võimsamaks ja suuremaks saanud, suuremaks kui tema toitja ise. Ükskõik kui vaikselt ja tagasitõmbunult ühtede sõnul ja kui heitunult ja umbusklikult teiste jutu järgi krahv oma mõisas ka ei elanud – too teine, kellest niipalju kõneldi, timukas, seisis ähvardavalt igal teeristil, tungis igasse kambrisse, ronis igale pööningule ja torkas mõõga põhukuhja, kannuste kõlinal astus ta magajate piinavatesse unenägudesse ja kui tuul küüniukse kinni lõi, hüppas ootamatult keset igaühe pahaaimamatust. Maal oli timukaaeg, vereaeg. Kordagi ei hääbunud koidupuna, ilma et öösel poleks midagi põlenud ja kordagi ei löönud eha punetama, ilma et maa poleks valatud verest purpurpunaseks värvunud. Iga päev oli valmisoleku päev ja iga öö viimane mõnele, kes mitte midagi ei aimanud ja oli ometi juba süüdi mõistetud.

Kusagil ühes talus istus talumees oma lähikondsetega õhtusöögilauas. Korraga tõusis noor sulane püsti, võttis vintpüssi, mille talumees pärast eelmist sügist, kui kõik olid pidanud relvad ära andma, jälle tagasi oli saanud, läks õue, tulistas korra prooviks üle küünikatuse, tuli tagasi, ütles kõigile, kes olid ärevalt püsti tõusnud: „Kui elu teile armas on, minge keldrisse!"

Vana teenija ei tahtnud uskuda, et poiss seda tõsiselt mõtleb. Ta võttis poisil käest kinni ja ütles, et ärgu tehku lollusi, relv pole mänguasi – ning sulane tõstis relva ja lasi naise maha, püssitoru vastu ta rinda surutud. Nüüd põgenesid teised keldrisse. Mõrvar asus sahtleid ja riiuleid läbi tuhnima ja võttis kaasa kolm rubla, mis ta leidis, lisaks talumehe noorima lapse vaderilusika ja ühe uushõbedast kella. Kõik, mille ta ümber jaksas lükata, veeretas ta keldriluugile. Seejärel pani ta maja põlema ja põgenes lähimasse metsa. Kihelkonna viletsaima ja vaeseima sauniku juurde, kes koos oma raugastunud naisega suutis hankida vaid poole sellest, mida nad oma aastaseks hingespüsimiseks vajasid, tulid päise päeva ajal kolm meest, kes olid endale taskurätid näo ette sidunud ja nõudsid raha ning süüa. Eelmisest aastast oli veel mõni kartul järel ja tünnipõhjas oli veel niipalju soolaliha, et kolm meest võisid endal kõhud täis puukida ja kurgu tulitama süüa, aga raha – neli rubla ja paar kopikat oli vanade kogu sularaha. Oimetuna kössitasid mõlemad ahjupingil ja kui need kolm minema asutasid, hädaldas vana naine: „Sama hästi oleksite võinud meid ära tappa, sest millest me nüüd elame?"

„Nagu soovid," ütles üks kolmest, tõmbas revolvri taskust ja lasi käsikäes ahjupingil istuvad vanakesed maha. Ja kordagi tagasi vaatamata lentsisid nad kolmekesi metsa. Üks neist võttis püksitaskust revolvri ja täitis uuesti tühjakslastud magasini, teine vilistas omaette: „Kui kaugel on veel Saaremaa..."

Kolme päeva pärast, kui maakonna politseiülema noor abi kuriteoteate peale mõrvapaika sõitis, ei lahkunud ta ise sealt enam elavana. Põõsastest maantee ääres, mida mööda ta pidi tulema, avati vankrile surmatoov tuli. Hobused perutasid ja olid hirmul ning viskasid reisija juba elutuks muutunud keha suure kaarega teele, paarsada meetrit kaugemal varisesid ka nemad kokku, ise alles rakmeis, ja kutsar, kes oli end küll sügavale alla painutanud, lamas nüüd läbilastud kuklaga kraavis. Need, kes surnu hiljem leidsid, lugesid tema kehast segamatult kokku kaksteist kuuliauku; paberid ja relvad, mis tal olid ühes olnud, olid röövitud. Surnu lebas alles teel, et uued kohtunikud, kes pidid kohale tulema, ta üle vaataksid, kui salkkond kohale käsutatud talumehi metsavahtide valve all raius maha võsa, mis maanteeveert palistas. Ühegi tee ääres ei tohtinud seda olla,

kõikjal, kus teega piirnev maa talunikele või mõisatele kuulus, oli võsa juba ammu maha võetud, ainult siin mitte. Kuulid, mis tabasid, tulistati välja riigile kuuluvast metsast ja riigimetsnik oli iseend ja riiki maharaiumiskäsu täitmisest säästnud. Kui täies elujõus tihnik nüüd maha langes, ei karanud mõrtsukad sealt välja nagu linnud, kes tiibade plaginal minema lendavad, kui on oma pesa kaotanud. Mõrtsukad olid selle aja peale juba sügaval metsas või ehk juba Riias või mõnes teises linnas, kus nad võisid maha lasta politseinikke ja pangaametnikke, nagu seda iga päev ette tuli – või puhkasid nad end välja, istudes koos teiste kaaslastega mõnes talus ümber laua, mille hirmunud võõrustajad neile hästi ja rikkalikult olid katnud, enne kui mõrtsukad nende aitade kõige pimedamatessse nurkadesse ronisid.

Sest seda tuli ette, isegi kui sellest esiotsa vaid vargsi sosistati: oli talusid, kus pakuti metsavendadele priisööki ja mis olid selle külalislahkuse tõttu kaitstud kõige eest, mis üht talu muidu tabada võis. Aga häda sellele, kes seal elas, kui politsei haisu ninna sai, kui timukas... Maal valitses vereaeg, timukaaeg. Ent surnutel oli pikk käsi. Seda pidi igaüks omal nahal tunda saama, kunagi ikka. Neil nädalatel pidi seda kogema maanõunik von Tödwen.

Ratsakäikudel ja talumeeste jahtimisel oli kriips peal. Räägiti, et pärast verist detsembrit oli temast jälle see sõbralik härra saanud, kellena teda varem aastakümneid oli tuntud. Ta oli oma talu pidanud, oli Tallinnas käinud, kui vaja, oli õhtuti naisega kodus istunud ja tollele ette lugenud – kõik nagu ikka. Võib-olla oli tal vähem külalisi käinud, aga see ei tulnud mitte sellest, et teda välditi, vaid sellest, et igaüks mõtles kolm korda järele, enne kui läbi maa sõitis, või siis sellest, et paljudes mõisates hakati jälle linna põgenema või olid käed täis tööd ja tegemist, et ehitada mõis kindluseks ümber. Aga siis, ühel õhtul kell kümme, kui nõunik istus parajasti oma naise kõrval avatud akna all ja luges talle ette tervet seda hädade registrit, mille Nordlivländische Zeitung pealkirjastas kui revolutsioonikroonika, saabus külaline. Sisse astus tema enda teener.

Nõunik polnud teda üldse kutsunud ja ka teenril polnud korda ajada midagi, mille peremees talle ülesandeks oleks teinud. Ja mida olekski ta saanud oma härra jaoks korda ajada selle väikese kepiga, mis tal paremas käes oli ja mille külge oli seotud sukk ning suka sees

rusikasuurune põllukivi? See kummaline tööriist, mida ükski teener vist küll iial kasutanud pole, oli surnu pikk käsi, surnu oli aga teenri lihane vend, kelle maanõunik mitu kuud tagasi kinni võttis ja seadusesilmale üle andis, et mõista ta kas surma või vähemasti süüdi avaliku rahu rikkumises ja relvastatud ülestõusus – ja selle surnu pika käega ja elusolija toore jõuga löödi maanõunik sel hetkel maha. Surma oli sissetungija ette näinud ka majaprouale, aga see, et proua kõigepealt – asjatult – oma abikaasa ja seejärel kisa tõstes iseenda elu eest võitles, päästis ta. Teenijad jooksid kohale, rebisid mõrtsuka eemale nii prouast kui ka härra purustatud peaga surnukehast ja viisid ta tema enda tuppa luku taha, kus ta mõisa järelevaataja ja kõige tugevamate ning usaldusväärsemate sulaste valve all kohalekutsutud politseid pidi ootama: truudusemurdja ustavate inimeste sünges ringis. Aga ta pilkas neid lakkamatult ja irvitas nende ähvarduste üle, et tal tuleb veel kibedalt kahetseda. Mida ägedamalt ta pilkas ja irvitas, seda enam tundus tema valvuritele, et salajas kannatas ta surmapiinu. Ja kui siis suveöö poolhämarusest lõpuks kabjalöögid kostsid ja ülemus kohale kappas, lõi kurjategijas lõkkele mingi paheline uhkus ja ta võttis naerdes vastu vahistajad, kes teda – nagu ta neile näkku karjus – iial, mitte iial kätte ei saa, mitte iial enam; sest kohe seejärel varises ta moondunud näoga ja kokkukrampunud, purunevate hammastega surnult maha, nagu oleks tahtnud kirjeldamatu pingutusega veel seda viimast triumfi nautida: olla tabamatu ja karistamatu keset nende väge ja võimu. Toa läbiotsimisel leiti ka tops, mille sisuga ta oli end mürgitanud, ilma et valvurid oleksid seda märganud, ja see tops lebas mõni nädal hiljem kohtuniku laual hirmsas protsessis arst Skujeneeksi, maailma silmis korraliku ja tubli maatohtri üle, kes oli olnud läti vandenõulaste jõugu salapealik ja andnud kõigile oma kaaslastele vahendit, millega endalt elu võtta, enne kui sõdurid nad tapavad või, mis veel hullem, neilt salakavala piinamisega, mis pole otseselt seadusevastane, tunnistusi välja pressivad, enne kui surm neid tabab.

Maal oli timukaaeg, vereaeg; kordagi ei hääbunud koidupuna, ilma et öösel poleks midagi põlenud, ja kordagi ei löönud eha punetama, ilma et maa poleks verest punaseks värvunud, hullemini veel kui detsembris. Aga nii mõnelegi polnud antud neid aegu enam

võrrelda. Karusilma kõrtsmik oli olnud esimene, kes sellest ilma jäeti; paari nädalaga järgnesid talle kaks taluperemeest, kes olid timukat liiga agaralt teeninud. Öeldi, et mitte ükski, kes tookord reeturlikult suu paotas, ei jää vahele, mitte ühelgi ei jää suu igaveseks sulgemata. Sellest teadmisest, mis oli niisama kaljukindel kui endiste aegade teadmine teisest, paremast ilmast, oli Bumbehrsi Janis Gailge talust segaseks läinud. Ta lukustas end oma tuppa ja laulis terve päeva koraale. Asi läks nii kaugele sellepärast, et tal ei tulnud hirmust enam und. Vanad inimesed nutsid taga pastorit, aga pastoraat seisis tühjalt, sestpeale kui vana kirikuhärra von Oerthen poolhaigena linna kolis, kantslisse ronis iga nelja nädala tagant või veelgi harvemini, hädaabi korras, ühe naaberkihelkonna kirikuõpetaja. Surnutele andis viimse õnnistuse köster. Ta ütles, et see kehtib niisamuti kui siis, kui pastor seda teeks. Üleüldse võis ta kõike teha, mingit pastorit polnudki enam vaja, aga armulaual ei pakkunud ta veinigi. Ei, pastor pidi tulema ja leevendama kõiki neid kannatusi, mis need ajad endaga kaasa tõid. Drostenholmi patroon oli aga oma kogudusele teada andnud, et ütles lahti pärilikust õigusest pastorit valida ja jättis koha täitmise koguduse ning konsistooriumi hooleks. Aga vaevalt oli konsistoorium kandidaadi esitanud ja proovijutluse päeva kindlaks määranud, kui selgus, et kandidaat loobus. Elu olevat talle veel liiga kallis, jumala eest, et tal oleks tahtmist seda säärase koguduse kantslist odava hinna eest ära anda. Talle oli linna kirjutatud, et pühapäevaks on kõik revolvrid laetud. Pole võimalik, et selle kihelkonna koguduseliikmed midagi niisugust kirjutasid, ütlesid vanad inimesed kurtes, või on ehk meiegi hulgas hunte lambanahas? Kantsel jäi tühjaks, kirikumõisa põllud jäid harimata, selle heinasaade kasutas igaüks, kel tahtmist oli; vana kirikuhärra oli säästnud oma haiget rinda ega olnud maha jätnud ühtki sellekohast korraldust. Arst otsis nüüd pelgupaika mõisas, peaaegu sama tihti, kui ta seda varemalt otsis ja leidis kiriklas; tema hing ei tundnud puudust mitte jumalasõna kuulutamisest, vaid pastorist ja pastoriprouast. Ta oli teoloogia varna riputanud ja uskmatuses ärganud, ja kui mitte just uskmatuses, siis vähemasti kõige selle kirglikus eitamises, mida ümberringi usuti. Aga ta hoidis selle Ei enda teada. Talle päris meeldis, kui vanadel inimestel silm lauluraamatust ja „Ristirahva Pühapäevalehest" märjaks

läks – mõlemad sakslaste tehtud, et maarahval silmad kinni siduda, ütlesid noored. Vastukaaluks sellisele pettusele lugesid nad ette „Valgusest" või „Postimehest", „Teatajast" või „Päevalehest" – igaüks jäi truuks oma lehele, neid oli nii palju erinevaid, piiblit ja lauluraamatut aga ainult üks. Ja selle nimi, mis nende poiste jaoks oli omamoodi kirikuks, oli Tauria palee ja see seisis keisri pealinnas. Seal pidas istungit duuma. Seal peeti jutlust oma elu ohtu seadmata ja kuigi mõned kuulasid seal samamoodi tukkudes nagu kodus pastorit – kõnelejad rääkisid, nagu öeldi, aknast välja, väljas kuulas hardas imetluses terve maa kõigi oma rahvastega; kui Ozols ja Krastkalns ja Kirsipuu ja Mäeumbaed Tauria palees kõnelesid, kostis see ka kõige sügavamasse metsa, ja need, kes metsas istusid ja püsse laadisid, et oma komiteede järjekordseid surmaotsuseid ellu viia, oskasid oma tegemisi trooni juurde viivatel astmetel kaitsta, kuni ükskord need, kes asja tunnevad, ise Venemaa valitsemise üle võtavad – mis lendlehtede keeles oli „üllaimaks eesmärgiks"!

Aga keset seda möllu oli üks vaikus, keset umbusku õnnis eneseunustus, keset kõikide valitsejate põrmustanust üks ülemvõim, keset mälestust surijate moondunud nägudest üks jumalik pale otsekui pilt, keset allakäiku üks ingel, kes palus tal süü enda peale võtta ja edasi elada – inimeste seas kutsuti seda nimega, millega vaimgi teda kutsus: Angelika.

Ja kui Ovelackeri enda nimi – kohe, kui see välja öeldi – muutis elavate ringi ta ümber vaid üheks eemalepillutatud saareks hiiglaslikus surnute riigis, siis tuli tal armastusega oma ingli nime lausudes ja vannutades minna needuse vastu, mille saatus ta elule oli pannud, ja sellest surmakogemusest, milles ta ingliga oli kohtunud, sündis esmakordselt õnnis võimalus süüga edasi elada.

Notar oli mõisas käinud. Väikest kasvu, õlul keep, mis kunagi oli olnud must, nüüd aga läikis juba rohekalt, säravate silmade ja halli habemega kortsus nägu ebaharilikult heleda tepitud kübara all – nii oli ta mööda mõisu käinud, tekitades hämmeldust uustulnukates, aga vanadele, kes olid siin juba aastakümneid teeninud, teada ja tuttav tont, sest igal pool, kuhu ta ilmus, seostusid tema tulekuga surm ja ümberkorraldused, mida nad polnud osanud endale ettegi kujutada.

Ja igal pool, kuhu ta läks, seal seisis ta tummalt nagu ilmutis, uurides, mida teevad need elusolijad, keda ta külastas.

Mõisas elati vilgast tööelu. Külv oli tehtud, nüüd võis heinateoni hinge tõmmata, aga et see hingetõmme liiga sügavaks ei läheks, selle eest hoolitses valitseja, kellega väikest kidurat härrat tihti koos nähti. Kogu käepärast olevat tööjõudu rakendati viinakoja ehitusel, et aidata venelastest töömehi; ja kes ei olnud käepärast, need olid varavalgest hilisõhtuni rakkes töödega, mida balti mõisamajapidamise kirjutamata kalender selleks aastaajaks ette nägi. Parandati katuseid, valgendati maju, tehti tuhandeid ettevalmistusi, et saak kiiresti varju alla saada, sest kui kuivana, jah, isegi liiga kuivana, varakevad end seni ka näidanud polnud – suvi oli lühike ja inimeste mälus oli tallel piisavalt meenutusi koristuskuudest kuiva kevade järel, mis uppusid vihma, lausa lõputusse vihma. Ei olnud selge, kui palju vana notar sellest kõigest taipas. Ja ega too saanudki selle üle õigupoolest järele mõelda, kui ta seal päikeselõõsas seisis, käsi keebi all toetunud uhkele kepile, mis teda kõikjal saatma pidi. Aga ükskõik, kui ustav varanduse kaitsja ja suurendaja ta ka polnud – ta ei näinud arvude taga elu, isegi siis mitte, kui ta nii iseäraliku pika pilguga selle elu sisse vaatas, nagu praegu, tal oli lausa ebainimlikku kannatust seista ja tummalt pealt vaadata. Asi ei näinud suurt teisiti välja ka siis, kui ta majas oli. Tal oli võime muuta sügav vaikus lõõgastuseks, kas või nii, et istus tükk aega kõrges tugitoolis, millesse ta õbluke kogu peaaegu ära kadus, ja vaatas liikumatult enda ette, viies oma pikki käsi nagu hapraid õrnu lehti aeglaselt kokku ja lahku. Kui keegi teda sel jõudeajal üllatas, oli tema näoilme ja naeratus, mille sära ulatus silmadessegi, täielik vastand ligipääsmatusele, milles ta üksi olles viibis, aga tema tasane hääl näis veel endas kandvat midagi sellest eemalolekust, milles ta veetis oma üksindust. Ta liikus ruumides nagu majavaim ja kui ta istus mõisahärraga lauas, tekkis tihtipeale tunne, nagu oleks krahv von Ovelacker endale möödunud sajandi külla kutsunud – nii ebatõelisena mõjus vanahärra oma käitumise kurtuaassusega, summutatud häälega, vaoshoitusega kõiges, mida ta ütles. Lisaks ümbritses teda lakkamatult mingi lummus ja kuigi ta täna oli külaline, jäi mulje, et kunagi oli ta olnud selle maja laps. Tema ja selles paigas kehtivate seaduste vahel oli palju ühist ja seda ei saanud seletada üksnes lähedase,

vanadest aegadest pärit tutvusega. Lõpuks tuli Ovelacker mõttele, et siinse elu seadus ja vormid, milles see elu esines, pidid olema vanahärrale mingis kõrgemas tähenduses omased. Ta tundis, et teenritele tegi rõõmu teenida seda väikest meest väljaspool oma kohustusi ja ta võis seda rõõmu ja valmisolekut mõneti seletada põdura ja paljuski abitu inimese toetamisega – aga see ei puudutanud lummust, mis sõnatult edasi kestis ja mis mõne naeratusega, mõne sõbraliku või kelmika noogutusega toatüdrukule laiendas võlutute ringi enda ümber. Kuhu olid jäänud mürk ja sapp, mida tavatseti vanale notarile väikelinnas süüks panna! Siia oli tulnud vaikne, mõtlik kääbus, kes tundis end siin oma silmatorkamatul viisil hästi, nautides üht pesapaika möödunud aegadest – mille laps ta ise oli.

Ta kiitis seda, mida nägi; jäi mulje, nagu tahaks ta niimoodi iseennast õigustada ja nagu peaks ta maailma, mida ta kiitis, seda kindlamalt postuleerima, mida ebakindlamaks selle seisund – tema arvates – muutus. Ta oli pastoraadiga jumalaga jätnud, kui vana sõber sealt alatiseks lahkus; ja kui maja juba tühjalt seisis, lasi ta end veel kord sinna sõidutada, et noppida paar lille, mis seal veel õitsesid, tundmata muret selle pärast, kes oli nad istutanud. See edasikasvamine ja õitsemine viis ta paari tähelepanekuni, millest kumas läbi tõsine pelgus. Näis, nagu piinaks teda kartus, et mälestus temast ja ta suguvõsast võib kustuda, ja nagu kardaks ta, et kõik sakslased võivad mingit kahju tekitamata maalt lahkuda ja neist ei tuntagi puudust. Krahv peab teda uskuma, ütles ta, ebameeldiv tunne oli kõrvale astuda just nüüd, kui kogu balti ärkel hakkas vene riigihoone küljest pudenema, mitte ainult krohv väljastpoolt, vaid ka talad ja liitekohad. Nojah, aga surnud ei pea mitte lobisema elavate juuresolekul, siin oli ju kõik alles elus! Surnud tulid alati liiga hilja tagasi ja tasusid selle kõige eest imetlusega. Varsti kolis ka Raele sisse uus elu. Noorhärra Reuter ja tema õde saabusid – kas ta oli krahvile neist juba rääkinud? Jah, ta oli neist rääkinud, aga ta rääkis veel kord kõigest, mida ta teadis, ja võttis seda kui maailma kõige loomulikumat asja, kui Ovelacker mainis, et juhul, kui õde ja vend ei hooli linnaminekust, siis võiksid nad peatuda Drostenholmis, et olla oma tulevasele elukohale lähemal, niikaua kui seal veel ohtralt korraldada ja selgitada tuli, mis näis esialgu möödapääsmatu olevat.

„Miks peaksid nad linnas elama?" pistis vana notar vahele muretusega, mis temaga kokku ei sobinud. Ovelacker vaatas talle hämmeldunult otsa. Notar tegi näo, nagu poleks seda märganud ja kui krahv vaikis, sai mahti kahetseda, et oli saabumisel ühtviisi varmalt möönnud nii maanteede riskantsust kui ka oma muretust ja veendumust, et nii väikest meest kui tema ei tülitata – häbiväärsel moel tehtud vihje, et ükski suremiseviis ei kohutanud teda enam.

„Ärge seda unustage, tehke õele-vennale täiesti selgeks, kelle juurde nad sel juhul sõidaksid!" sõnas Ovelacker.

Notar ei vastanud sellele nii kärmelt.

„Aga võib-olla ei jää neil kahel enam aega tullagi," jätkas Ovelacker, „võib-olla on meil selle aja peale jälle toredad lahingud ja pole mõtet mõisa üles ehitada, enne kui teine sõda ka üle on elatud. Kust me teame – võib-olla ei jõua meist kumbki täna koju tagasi!"

Notar jäi seisma. Ta pilk jälgis Ovelackeri kätt, see osutas kõigepealt mahajäetud pastoraadile ja seejärel võsale, mis ulatus mõisani. „On piisavalt puid, mille tagant meid sihikule võib võtta," arvas Ovelacker. „Üldse panen ma imeks, et mu lehmadele osutatakse suuremat tähelepanu kui mulle."

„Kas te ei arva, et teete oma kuulsuse hullemaks, kui see on?" küsis notar naeratusega, mis jäi otsekui maskiks. Ta seisis oma tervel jalal, lonkav jalg toetumas kinganinale, et mitte kaotada pidet maaga. Käsi oli sulgunud ümber jalutuskepi käepideme, sõrmeluud kumasid heledalt läbi pärgamendi taolise naha. Ta oli pea langetanud, nagu tahaks kuulatada, ja tema silmad... silmad värviliste klaaside taga nägid maailma nii üdini moonutatult, nagu see muidu vaid suurest hirmust võib sündida: sinist taevast mustendavana, päikest selles nagu hõõguvat tulekera, halle ja pragulisi puulehti sahisemas õhtu eel raugevas kuumas tuules, mis lõõtsus juba teist nädalat järjest.

„See tuul...!" ütles notar. „Kõik on nii kuiv, nagu tuhiseks üle ääsi."

Korraga sai ka Ovelackerile nähtavaks kuivusest krigisev vaikus, maa kaitsetus tolle halastamatu valgusehulga ees, kõige pisemagi asja ülim selgus heleduses, mis keskpäeval jälle taanduma hakkas, valgus ja kuumus muutusid lausa käegakatsutavaks ning mähkisid

kõik, mida nad ümbritsesid, mingisse halli värelusse – sai nähtavaks see peadpööritavalt sügav kuristik, mille kohal kõik rippus: mitteolemine, oht, mis seisis õhus ja mille suuna, lähtepunkti ning teeraja notari kaaslane käeviipega ära oli näidanud. Pärastlõunane vaikus näis sisaldavat arusaamatut pinevust, ja kui sahises puuleht, mida riivas tuulehoog, või kui ritsikas hakkas siristama, oli tunne, nagu ei suudaks maailmakõiksus seda pinevust enam kauem taluda ja lõhkeks – ja siristamine ning sahisemine olid selle purunemise esimesed, vaevukuuldavad killud.

Doktor – ta näis olevat kihelkonna kõrv – tõi teate maanõuniku tapmisest ühe juunikuise pärastlõuna leitsakulises vaikuses. Notar jäi küll alati kuumusest puutumata, olles väliselt jahe nagu pärgament, kõik kired ta seeski näisid olevat maha jahtunud – nüüd istus ta aga külmast lõdisedes mõisahoone terrassil ja vaatas otsa arstile, kes artikuleerimata mõmina saatel, kohutavalt nägu krimpsutades, püh-kis oma siledat pealage, millel seisid suured higipiisad. Ükskõik kui kerge rõiva ta endale ka välja valis, ikka oleks miski ta peaaegu ära lämmatanud, võib-olla lihtsalt vaikus, liikumatus, kohustus istuda ja oodata, mis nüüd saab. Notar avas suu, ent ei toonud kuuldavale ühtki sõna; ta näole ei ilmunud isegi mitte põgusat naeratust. „Kuidas, kas tõesti...? Millal ometi, miks...?"

Doktor ei teadnud üksikasju. Ainult kindlat tõsiasja: see oli juhtunud. Notar tõusis püsti ja läks aeglaselt majja, lonkav jalg näis veel enam lonkavat. Mõni tund hiljem sõitis ta linna tagasi.

Ovelacker ja arst lasid hobused saduldada, et ratsutada randa. Teel, juba hämarduvas metsas, näis neile, et nad ajasid ühe karu üles, kui veider see neile ka ei tundunud; aga karu moodi nägi see keegi igatahes välja, ta mõmises ja puhkis ehmatusest segadusse sattunult paar sekundit nende lähedal ning murdis siis läbi tihniku metsa ja kadus. Nad ratsutasid aeglaselt edasi. Aga kui nad ühel teekäänakul juhuslikult tagasi vaatasid, seisis vaevalt saja meetri kaugusel neist üks vana mees. Mitte mingi viirastus, vaid tõepoolest inimene! Sõnagi lausumata pööras doktor hobuse ümber ja sööstis tagasi, ta parem käsi kobas sadulat.

„Mitte tulistada!" hüüdis Ovelacker talle järele.

Doktor kuulis, ohjas hobust ja pöördus oma saatja poole. Ovelacker jõudis temani ja kordas, et palub tal mitte tulistada – mõne hetkega, mil nende tähelepanu oli mujal, oli metsatee tühjenenud. Tihedad põõsad ei liikunud mitte kusagil. Arsti näis haaravat raevuhoog. Nõudis suurt vaeva, et sundida teda loobuma mõttest otsida põõsastik läbi ja tulistada lihtsalt niisama metsarohelusse, et seda selli hirmutada. Ta ainsaks sooviks näis olevat midagi teha, temagipoolest kas või midagi arutut. Lähtudes sellest, et nad ei või kahekesi minna võssa, kus neid veel viis tükki varitseda võisid, palub ta teda rahuneda; Ovelacker ütles, et tunneb vanameest. Tema arusaamist mööda ei tee too midagi. Tal oli vaid tüütu komme ootamatult välja ilmuda.

Arstile neid selgitusi andes suutis ta isegi naerda, kuigi see oli rabe, külm naer.

„Ah nii, te tunnete teda," tähendas arst, kellel näis olevat raske suud lahti teha, ning pööras hobuse ümber.

Jah, ta tunneb vanameest, ütles Ovelacker naerdes. See veider mees otsis isegi timukaga tutvust. Tema ja see vanamees – nad kuulusid kokku nagu võlausaldaja ja võlgnik.

Tema hääle lõbusus oli nii talumatult vale, vaikus ümberringi oli nii teesklev, üksildase metsatee rahu nii õhukeseks seinaks ärevuse ja pinevuse ümber, et arst tõi kuuldavale valju vandesõna. Mõni hetk hiljem sõnas ta, et palub vabandust, ta ei taluvat seda kuumust. See ajas ta pööraseks ja haudus mingit õnnetust. Krahv võiks talle sõbrateene osutada ja temaga kõneldes mitte kunagi seda timuka terminoloogiat kasutada. Ta lihtsalt ei suutnud seda pealt kuulata, kuigi teda tavaliselt just pepsiks nimetada ei saanud. Tema oli tegutseva rinde poolt. Seda taluks ta hästi. Seda positsioonisõda ei suutnud ta välja kannatada. Niisama istuda ja oodata, millal miin su all lõhkeb – ei! Üleüldse ihkas ta ära minna, tahtis teha ühe reisi, paraku oli see praegu võimatu. Kui ta nüüd ära sõidaks, oleks ta nagu keegi, kes võtab puhkuse, teades, et ees seisab lahing. Tagantjärele jälle platsis olla, seda suutis igaüks. Aga ta tahtis lõunasse minna, kui siinmail sügis saabub, ilmtingimata jälle kord Monte Carlosse. Ta oli endale välja mõelnud mängusüsteemi, mis ei saanud iial alt vedada. Kogu asi seisnes järjekorrast kinnipidamises: *rouge – noir, rouge – noir,*

rouge – rouge, noir. Seal all lõunas olevat ka suurepärast pesu, ta toob endale alati hea hulga kaasa. See pole võrreldavgi sellega, mida siit saab. Ja Stuttgarti pidi ta minema, seal oli üks ta sõber garnisonis, suurepärases rügemendis valgekaartlike Olga-tragunite juures, kas krahv teab seda?

Ei, Ovelacker ei teadnud muud kui selle nime. Aga see-eest teadis ta nüüd, mida arst oma liigse lobaga plaanitses: rääkida end ohtlikult lähedal olevast keskpunktist eemale, kaugetele ääremaadele. Ta muudkui rääkis ja rääkis. Mida vaiksemaks mets jäi, seda valjemaks paisus ta hääl, nagu ei tahaks ta vaikust enam hetkekski nende kahe vahele lasta. Aga kui ta ühekorraga siiski enam midagi öelda ei osanud, patsutas ta oma hobuse turja ja kiitis suurt kaunist looma õõnsalt tunnustava häälega. Alles rannas, kus lahesoppide kannikesevärvi vesi laius liikumatult nende ees ja metsaga kaetud saared, mis tundusid täna eriti kõrgete ja lähedastena, näisid ujuvat merepinna mustendaval peeglil: tumedad pärjad põhjataevas ikka veel vaikselt hõõguva päeva haual – alles seal muutus ta vaikseks ja rahulikuks. Ta hüppas hobuselt maha, viskas riided seljast ja ujus pikkade tõmmetega merele. Kui ta tüki aja pärast kalda poole tagasi ujus, kohtas ta mõisahärrat. Nad sumpasid koos mööda rannariba, sageli peatudes, silmitsedes rinnuni ulatuvat õitekarva pimedust, nagu võiks selle seest midagi avastada. Hobused kõndisid pruusates, kaelad kenus, mööda madalat vett.

„Oli see seal ennist vana Koiri?" küsis arst, ammutades pihuga vett ja tõstes pihu otse silmade ette, näiliselt täiesti haaratud oma peopesa sisust.

„Jah," vastas Ovelacker, „see ta oli."

„Ja tuleb ta tihti?"

„Aeg-ajalt..." tähendas Ovelacker üle vee vaadates nagu mööda-minnes.

„Nii, nii," pomises arst. Ja äkitselt, koondades küsimusse kogu oma tähelepanu: „Andke andeks, aga kas te arvate praegu, et tookord oldi selle mehe suhtes ebaõiglane?"

„Võib-olla," vastas Ovelacker pikkamisi, tuhmi häälega. „Muidugi on see võimalik, aga ega ma õiglust tookord teisiti ei näinud kui täna. Igal juhul oleks see väga tinglik ebaõiglus. Kas õiglus on siis hüpotees? Tookord mulle nii ei tundunud. Mitte kellelegi meist ei

tundunud, me kõik nägime ebaõiglust selgelt ja langetasime otsuse selle järgi. Asjaolud ei jätnud muud võimalust. Tõepoolest, Mölleril oli meie vastu argument, ent see oli liiga pealiskaudne ja isiklik, et selle järgi oleks saanud otsust langetada. – Ei, ma ei usu, et talle ülekohut tehti. Miks te seda küsite?"

„Ah...!" Paari sammu järel jäi arst uuesti seisma. „Teate mis," ütles ta siis ja heitis Ovelackerile kummaliselt otsekohese pilgu, „me peame õppust võtma. Igaühel on oma Koiri!"

Alles siis, kui ta selle välja oli öelnud, sai ta aru, mida ta ütles. Nüüd üritas ta neid sõnu naljaks pöörata. Ta naeris, nii et hobused võpatasid ja ajasid pea püsti, viskas end selili vette ja ujus kaldale välja. Aga see teema näis teda jätkuvalt kütkeis hoidvat, säärase sisendusjõu ja tõsidusega, et ta seda enda ees aeg-ajalt valju naeruga maha püüdis salata.

„Kuidas selle asjaga nüüd on," küsis ta hiljem, „mis tollest leitnant Möllerist saanud on?"

Kohati küsis ta prokuröri rangusega, järgmine küsimus kõlas aga vastu tema enda tahtmist nii murelikult, nagu oleks leitnant Möller ta armsaim sõber; erapooletust ei saanud tema küsimisviisile ka kõige parema tahtmise juures omistada. Tema osavõtlikkus reetis küsiva Mina, kes praegugi isekalt tõrkus ette tõmbamast maski, mille taha ta end enamasti niikuinii peitis. See Mina küsis vaikse häälega, sõnu otsides, suure hoolega väljendeid kaaludes – kaaludes, et mõtete kaalukauss, kuhu ta neid kogus, hoiaks tasakaalus üht teist, mille ta maha vaikis ja mida ta varjas, üht teist kaalukaussi, millega ta tahtis üles kaaluda mingit salajas hoitud osa oma elust. Kas kaalus üks kauss teise üles, või vajus üks neist raskema koormaga alla? Sellest ei andnud ta mingit aimu. Kui nad mõisa jõudsid ja Ovelacker palus tal jääda, et ette lugeda Haruzini kirja, mille kohta doktor veel mõne minuti eest oli öelnud, et tutvuks sellega heameelega – väitis too ühtäkki, et selle segase looga tegelemine on tema jaoks liiga raske. Aga – ja sellest kõneles ta korraga jälle sõnaahtra saladuslikkusega, nagu usaldaks selle esmakordselt ühele surelikule – ta polevat kaugeltki tervet oma elu ratsutamata veetnud ja seepärast... Peaks jälle natuke lärmi lööma, läbi pimeda mõisapargi kaugele kostvat lärmi, nii et jääks mulje, nagu väriseksid kõik puud ja põõsad, mis vaevu

tajutavas tuuleõhus vaid kergelt sahisesid. Ja seepärast... jah, temale kui vanale sõdurile valmistaks selle loo kuulamine teatavat lõbu, ütles ta torssis ilmel, istudes juba palkonitoolil Ovelackeri vastas, nende vahel lamp, mille ümber tiirutasid liblikad ja sääsed.

Haruzini kirja kuulates istus ta kogu aeg kentsakalt loiul ilmel, nagu kass, kes magab avali silmi. Kui Ovelacker talle kirjapoognate kohalt otsa vaatas, olid ta näojooned tinarasked ja tühjad. Lambivalgus muutis näo kollakaks ja moonutas seda, nagu oleks see haigusest kollaseks värvunud. Aga isegi praegu, kui ta end mitte tolligi ei liigutanud, vaid lihtsalt istus, istus ja vaatas võõrastesse saatustesse, pärlendasid higipiisad ta paljal pealael, mis tundus tarbetult suuremõõtmeline ühe sedavõrd kitsastesse raamidesse surutud elu jaoks.

Kui Ovelacker oli lõpetanud, jagas arst küsimata tunnustust ülemleitnant Haruzinile kui briljantsele inimesele, ent vältis otsekui ettekavatsetult igasugust võimalust kirja sisu veel kord läbi võtta. Näiliselt seosetult, kuid väljendudes nii kindlalt, et seda ei saanud tõlgendada muudmoodi, kui et ta oli neid mõtteid juba palju varem mõlgutanud, lausus ta: ta on alati väga hästi mõistnud, miks timukad endistel aegadel oma näo katsid, kui täitsid oma kohutavat ülesannet: olla otsuse täideviija. Talle oli mõistetav ka jumalakartlikkus, mis oli kõikidel aegadel olnud omane suguvõsadele, kus timukaamet oli päritav. Lahendamatu traagika peitus tolles julmas kutsumuses olla selle korra kehtestajaks, mis inimesele usutavasti Jumala poolt sisse oli seatud. Tõenäoliselt ei jõua see traagika inimeste seas iial lahenduseni, õigustus ja leppimus osutusid võimalikuks üksnes isikliku Jumala ees. Ent täideviijatel oli kõigil aegadel kergem olnud kui praegu. Õiguslik järjepidevus toimus varem religioosse järjepidevuse sees, Vene riigis praegu veel *de jure*, aga *de facto* oli õigus Jumala troonilt alla kistud, ilmaliku võimu jalapingile, seetõttu polnud tal enam seda kõikvõimsust, tänu millele roimarid ja kohtunikud leidsid lepitust kui ühe Jumala lapsed, mõlemad jumalikus maailmakavas olemas... See kõik oli doktoril väga selgelt silme ees, nagu ta ütles, aga ta ei osanud seda sama selgelt väljendada, kui mõtles.

Kõik märgid näitasid, et miski lämbes öötardumuses rõhus teda, ta hakkas otsaesist kuivatama, heites lakkamatult pilke hämarusse

enda ümber, mis lambi valgussõõris mõjus kottpimedusena.

„Te olete julge," tähendas ta vahepeal veidralt sunnitud naeratusega.

Millega on ta selle meelituse ära teeninud, küsis Ovelacker.

Doktor heitis taas pilgu enda ümber ja vastas siis suud kõverdades: „Ma leian, et me oleme suurepäraseks märklauaks."

„Üksnes mina, üksnes mina!" vaidles Ovelacker vastu. „Teie tähtsus ei ole nii suur."

„Siis lubage," alustas arst, ja enne kui Ovelacker oleks saanud teda takistada, oli ta püsti karanud ja lambi kustutanud.

Nende ümber oli öö, läbitungimatu pimedus – kui kauaks, seda nad ei teadnud. „Lubage," alustas arst uuesti, „kui minu elul ka mingit tähtsust pole, siis – teie olete liigagi tähtis, vähemasti oma praeguse külalise jaoks. Ma ei tahaks..."

Nüüd nägid nad jälle, kus nad olid, nägid aiateid, mis kadusid hämarusse, nägid puid ja põõsaid, kassinaeriste justkui portselanist ja pidulikult helendavaid peenraid... Ent nüüd ei pööranud nad sellele kõigele enam mingit tähelepanu. Ovelacker oli hääletult püsti karanud ja käe arsti käsivarrele pannud. Liikumatult seisid nad teineteise kõrval ja kuulatasid, kuulatasid, kuulatasid, kuni sai läbi see, mis oli alanud silmapilgul, kui arst tule kustutas ja püsti tõusis: okste ragin, prõksumine ja murdumine, lehtede kokkuplaksatamine kellegi järel, kes minema jooksis – siis jäi öö taas surmvaikseks ja kusagil kaugel kukkus vaid üks unetu kägu.

„Kas teil on nüüd karud pargis?" pomises arst.

„Näib, et nad tahavad siin paikseks jääda," ütles Ovelacker sama tasa.

„Ah või paikseks. Nii et rajad on siin juba sisse tallatud?"

Jahimeeste saksa keele tühjad käibefraasid mõjusid neile hästi; need võtsid sõnadelt ärevuse, mida nad teineteisele näidata ei tahtnud. Siis ei osanud nad end selle keele abil enam arusaadavaks teha. Nad vaikisid. Vaikusse lõikus kägu, kes võis olla rannaäärses metsas. „Varsti on hommik," pomises arst tüki aja pärast, kuigi lähenes alles kesköö. Seda oli näha üha tihenevast hämarusest. Aga arst tahtis koduteele asuda.

„Ehk oli see vaid mõni meie öövahtidest, kes muutus uudishimulikuks," arvas Ovelacker ootamatult.

„Kuidas arvate," kostis arst seepeale. „Aga kui see sell kord üksinda mu teele satub, siis ma lasen ta maha, kui ta esimese hüüde peale seisma ei jää!" pahvatas ta korraga. Oli näha, et tal oli tõsi taga. „On teil ikka topeltvalve?" küsis ta üle õue minnes.

„Topelt ja kolmekordne, sestsaadik, kui juhtus see lugu lehmadega."

„See pole ka veel välja selgitatud?"

„Kuidas ta saakski olla?"

„Las läheb veel veidi kuivemaks," tähendas arst murelikult ja nohises omaette, „siis..."

„Oojaa!" katkestas Ovelacker teda, „siinilmas ei leia ühtki mahajäetumat rahvast kui liivlased. Rohkem ei saa ma suure valu tõttu kirjutada." – Ta ulatas hüvastijätuks käe. Arst vinnas end sadulasse ja traavis minema.

Ja nagu ta kartnud oli, läksid ilmad aina kuivemaks. Koitsid hommikud, mis olid nagu tohutud tuleväravad, päevad puhkesid kõrvetava kuumusega ja roomasid palavuse rõhuva koorma all laisalt minema. Lakkamatult puhus kagutuul, mis oli kui palavikust kuumav hingeõhk, see kuivatas põllud ja kõrvetas niidud ning pani metsad kurjalt puhisema. Seejärel hakkasid ka meeled üle kuumenema. Juhtus see, mida valitseja mõne aja eest oli kartnud. Ühel päeval leidis ta oma maja ümberpiiratuna trobikonnast töölistest, kes rajasid viinakoda, ja kuigi ettevõtjaga oli sõlmitud leping, nõudsid töölised, et mõis annaks neile palgalisa. Muidu hakatakse streikima, streikima ja...

Näod rääkisid ilmekat keelt sellest, mis muidu kõik juhtuda võis. Niisiis soostuti nõudmistega. Hambaid kiristades teatas valitseja sellest meestesalgale, kes tähistas oma nõudmise õnnestumist sellega, et ei teinud tol päeval enam üldse midagi, valitseja istus aga telefoni juures ja ootas ühendust, mis näis juba järgmises postkontoris unustatud olevat, kuigi teda sealt veenvalt rahustati, kui ta neid manitses. Aga kui kaugekõne tuli, karjus ta asjatult telefonitorru. Traatides undas vaid hauduv kuumus ja ükski hääl ei rebestanud seda. Ei päeval ega ööl õnnestunud tal ehitusettevõtjale öelda, et tal tuleb teine tellimus hankida, sest töölised muutusid siin mässulisteks ja tal oli märke, et pärast nii kergelt korda läinud äkkrünnakut kavatses ka

mõisarahvas keset aastat moonalisa ja palgatõusu nõuda. Hiljem viis ta ametniku endast välja, karjudes ta peale ja torisedes, et teeb ühe kirja, head aega; nüüd jäi üle oodata, kuni saabub vastus. Ja kõigele lisaks kõrbesid heinamaad. Enne jaanipäeva võis esimese heinateoga alustada. Kartuleid vaatas vana mees vastumeelselt. Mis viljad said tulla sellest tolmust? Ta säästis end kepiga proovimast. Sellest, et lehmi tuli viimasel ajal valvurite spaleeri taga karjatada, ei tasunud temaga üldse juttu teha. Ja ikka silmitses ta oma inimesi, kus nad ka ei olnud, uuriva pilguga alt üles, pooleldi pahaselt, pooleldi häbelikult, kuna ta arvas, et nad mõtlevad lakkamatult sellele, kuidas ta „neetud harjuskvenelaste" (teisiti ei nimetanud ta ehitustöölisi kuulsa pastor Körberi jutlusele truuks jäädes kunagi) pilli järgi oli tantsinud, niipea kui need korra piiksatasid. Millal nemad talle mängima hakkavad? Ja kes sellest kambast tal tantsida laseb?

Valitseja seisis parajasti paari hõreda noore lepa varjus, kui ta korraga pea tõstis ja nuhutama hakkas, nina vastu tuult, silmad kinni pigistatud. Mõne hetke pärast ajas ta pea kuklasse ja vahtis silmi pilgutades taevasse, mis oli nii kiiskavalt hele, et kuigi kaua ei olnud võimalik seda teha. Ei, seal polnud mitte midagi. Ainult lõhn, see lõhn... Vine tuli mõisa poolt. Vana mees astus varjust välja, pani käe otsaesisele ja vaatas karjaõue hiiglaslikku nelinurka. Õhk väreles, kududes põllukividest laotud seinte ümber sinaka helgi, aga see suits... Ei, ainult korstna kohal väreles õhk tugevamini kui maa kohal. Kusjuures ta oleks võinud vanduda...! Kõik töölised, keda ta nägi, seisid vaikselt ja nuusutasid, nagu tema oli teinud, ning vahetasid arvamusi. Niisiis oli see ikka nii! Ainult taevas ei olnud vähematki näha. See oli kusagil väga kaugel, aga see oli tõsi: mets põles!

Ta ronis oma setuka selga ja ratsutas mõisa, ja kui ta seal sadulas istudes veel kord taevasse vaatas, tundus selle kiiskav sina juba õhukese looriga kaetud olevat. Inimesed, kes talle vastu tulid, tegid näo, et õhus on midagi..., poetamata selle kohta sõnagi ja valitseja noogutas: jah, ka selle kord jõuab nüüd kätte.

Põlengulõhn muutus tund-tunnilt tugevamaks, tume loor taevas tihedamaks. Kohati tundus, nagu oleks päikesel kummaliselt punakas sära. Juba ronis kõikjale kirbe, mõrkjas kõrbelõhn, kõikidel oli see ninas; kõigi silmad muutusid umbusklikuks, kuna nad ei kartnud

midagi rohkem kui seda, et lõhn, mis tuli kaugelt, võis nüristada valvsust lähedaloleva ohu suhtes. Õhtul polnud mõisas kedagi, keda valitseja poleks vannutanud jumalapärast tulega ettevaatlikult ümber käima, sest kui nüüd midagi põlema läheb, siis põleb kõik maani maha. Öövalvuritele tuli üks surmavaenlane juurde. Ta ei olnud neile uus, ta oli ikka olemas olnud, aga nendel öödel käisid nad ringi, põlengulõhn ninas, ja otsisid lakkamatult suitsu juurde kuuluvat tuld, tuld siin mõisas. Aga tuld ei olnud. Hommikul tõusis päike säravalt puhtasse taevasse; keskpäeval liikus ta vine taha, mis kattis terve taeva, ja hõõgus kurjalt nagu verd täis valgunud silm läbi õhukese, mustja sideme, millest ta pärastlõunal vabanes ja mille taha ta õhtul uuesti suruti, sest selleks ajaks ulatus suitsukangas silmapiiril juba kagust loodesse. Hobused seisid koplis, kaelad õieli. Nad kaapisid kabjaga maad, lingutasid mängeldes kõrvu ja pruuskasid umbusklikult. Kesköö paiku galopeerisid nad müdinal piki tara, nagu oleks nähtamatud ratsanikud neile kannused valusalt kubemesse surunud. Sel ajal undas mõisahoones telefon. Vargla metsnik kandis ette, mis ta just äsja teada oli saanud: et Metsapere lõigus oli noor mets leekides. Ta läheb välja kõigi inimestega, kes tal käepärast on, et tulele piir panna. Kuidas tuli seal tekkida võis, seda ei mõistnud esiotsa ükski inimene öelda.

Selles asjas pidi metsnik targemaks saama; järgmised päevad ja ööd tegid aga targemaks ka kõige rumalama. Sest vaevalt oli Metsapere tulekahju kustutatud, kui tuli väljakutse ühte teise kohta. Asi läks nii kaugele, et ühel ainsal päeval põles kolmes-neljas paigas korraga ja tuli õgis ära rohkem, kui kindlustusselts oli valmis hüvitama. Kihelkonnas räägiti, et ükski kindlustus ei tahtnud Drostenholmi vara enam nende kahjude vastu kindlustada, mida inimkäsi korda võis saata, või siis pidi neile makstama kümnekordseid preemiaid, sest tõenäosus, et selts on kohustatud maksma, oli liiga suur. Kes kindlustaks surijat surma vastu neilsamadel tingimustel, mida ta pakub noorukile? Ei, räägiti, et kõik kindlustusseltsid olid lepingu üles öelnud. Mis täna ei põlenud, põles ju homme või ülehomme – ükskord kindlasti. Põles aga peaaegu iga päev – mets igast otsast, ja inimesed rääkisid, et kindlustusseltsid saatsid kohale hordide viisi asjatundjaid

ja nuhke, et välja selgitada, kes oli tulekahjude süütaja ja põhjustas neid kohutavaid väljaminekuid – niikaua kui leping timukaga jõus oli. Nüüd aga, kuna teistelgi inimestel, mitte ainult mõisahärral üksi, voolas raha taskust nagu vili rebenenud kotist – nüüd korraga ratsutas igast ilmakaarest kohale metsavahte, kes alustasid metsas ajujahti. Maakonnaülem ise tuli metsa, nagu jahile; räägiti, et ta juhtis asja uurimist isiklikult, sest tahtis kannuseid teenida uue siseministri Stolõpini ees, kellele ei meeldinud miski nii väga kui see, et jahiti talupoegi ja peeti au sees mõisaomanikke. Muidugi ei leitud süütajaid, aga suure ajujahi päeval lakkasid ka tulekahjud. Ajas lihtsalt naerma, kui neli urjadnikut, kelle Drostenholmi timukas omaenda kulu ja kirjadega oli palganud, nii ööl kui ka päeval mööda metsi patrullisid ega toonud sealt kaasa mitte midagi peale tühja kõhu, mida timukas siis täitis. Tema omand läks talle päev-päevalt üha kallimaks maksma, sest varsti oli asi niikaugel, et tal oli valvureid rohkem kui töölisi. Aga mis ta tegema pidi? Hektar metsa, kui ta selle maha võttis ja ära müüs, tõi talle sisse rohkem, kui neli urjadnikut ära süüa jaksasid, ja sel ajal, kui mets valveta seisis, oli tal juba oma tubli nelikümmend hektarit sellest suitsuna taevasse tõusnud. Võib-olla tunneb ta ühel päeval veel rõõmu sellest, et oli end õigel ajal nii mitme valvuriga kindlustanud. Kes võis teada, mis tuleb? Need, kes teadsid, ei öelnud midagi. Aga üht-teist aimata polnud keelatud kellelegi, ja eks teati ka juba piisavalt. Kallaletungidel, atentaatidel, mõrvadel, süütamistel polnud päevagi vahet. Raudteelased valmistusid üldstreigiks, nagu igast lehest lugeda võis; Daugavpilsis, Jelgavas, Tukumsis, Riias, Pihkvas ja Tartus seisid sõjaväeosad lahinguvalmis. Maarja-Magdaleena kihelkonnas ja Järvamaal Järva-Jaanis liikus mõisast mõisa teade, et ees seisavad nii kohutavad ajad, milliseid veel pole olnud. Räägiti, et sakslased tahavad rahva viimseni hävitada, et see neilt maad tagasi ei nõuaks. Tapmine olevat nii otsatu, et iga kahekümne viie versta peale jääb vaid mõni üksik ellu. Ja kaevudesse tahavad sakslased koolerat sisse lasta, sellepärast teeks igaüks targasti, kui hoiaks oma kaevu suletud. Öösel, et kahtlustav rahvas midagi ei märkaks, tuuakse kohale sõdurid. Siia saadetakse üksnes Siberi rügemendid, sest kindralkuberner oli Peterburi helistanud ja sõdureid ja kahureid juurde küsinud; iga päev võib revolutsioon pihta hakata ja kõik,

mis seni oli sündinud, oli lapsemäng selle kõrval, mis tulemas. Aga miks nii paljud sakslased just nüüd, kui pidi algama nende kohutav kättemaks, jälle oma mõisad maha jätsid ja linna kolisid, pidi jääma mõistatuseks. Sellega ei vaevatud pikalt oma pead. Mingi saatanlikkus peitus selle taga, et nad hankisid ratsasalga, sõitsid kõige hädapärasema kraamiga minema ning jätsid mõisa oma valitseja ja Jumala armu hooleks. Mis neil viga. Kui nad ükskord tagasi peaksid tulema, oleks kõik vanaviisi; ainult rahakapp oleks veel rohkem pungil, ilma et nad oleksid ise sõrmegi liigutanud. Teised aga jäid – näiteks timukas, kellest oleks võinud uskuda, et ta on esimene, kes põgeneb. Ja veel ühed – veel ühed hoopis tulid!

Nad tulid sel päeval, kui suurel maanteel, mille seitsmeteistkümnenda verstaposti juurest viis tee piki randa Varglasse, oli relvastatud politseinikke rohkem kui talupoegi või loomakaupmehi või mistahes muid inimesi, kes reisisid rahulikel eesmärkidel, ja kui Ovelacker, kellele oli teatatud maakonnaülema saabumisest Varglasse, pidi jälle kord varahommikul metskonda ratsutama. Hiliseks pärastlõunaks olid uurimised lõpetatud, maakaitseväelased metsast tagasi, suur salk metsavahte ja metsnikke jälle mõisas. Järgmisest päevast peale pidi neli palgatud kaitseväelast ööl ja päeval ratsa läbi uurima piirkonna, mille ülemmetsnik neile ette andis. Kes metsas esimese hüüde peale seisma ei jäänud, lasti maha. Marjakorjamine ja seenelkäik oli keelatud kõigile, kes polnud saanud selleks isiklikku luba. Nii teatati kõigi ümberkaudsete vallamajade juurde üles riputatud kuulutustel, mis kolme päeva pärast roppude ähvardustega „timuka ja kõrilõikaja" aadressil ära soditi ja veel veidi hiljem neljaks väikseks tükiks rebiti. Ja kuigi keegi sestpeale enam keeldu lugeda ei saanud – igaüks teadis seda ning mets oli vaikne kõrvetavas suvepäikeses, kusagil ei puhkenud tulekahju, kusagil polnud ühtki inimest.

Kui Ovelacker loojuvas päikeses kodu poole ratsutas, oli mets sama hääletu kui tol suure jahi päeval. Hobune traavis omaenese varju kannul, sellele iial järele jõudmata. Okste alt hoovas rasket, uimastavalt lämbet vaigu- ja huumuselõhna. Üks siniraag, ülesehmatatud kiirusest, millega ratsanik ja hobune talle järele jõudsid, lendas tükk aega nende ees, enne kui lasi nad endast mööda ja jäi

üksi vaikusesse, milles tuhmid kabjalöögid kiirelt sumbusid. Kõik hääbus vastu õhtut. Keskpäeva paiku üleskerkinud pilved, mida igatsusega vaadati, olid hajunud. Taevas oli valmis tähtede jaoks, mis olid veel heledamad kui valge suveöö. Ka mõtted hääbusid. Tundus, nagu valguksid nad läbi teadvuse, justkui läbi ühe suure sõela, mida traaviv hobune raputas, mitteteadmisse ja mittearvamisse, kõik üksteise järel – isegi see, mis algul oli tundunud liiga suur, haihtumatu.

Ta andis hobusele vaba voli. Kodu, mida ta korraga enam ette ei suutnud kujutada, aga mis täitis teda mingi uue, täiesti põhjendamatu rõõmuga, tõmbas teda enda poole. Mida ta küll ootas? Et ta pole enam üksi, enam mitte. Enam mitte? Enam mitte... Kas kõik oli joonde aetud, nii nagu ta käskis? Kas tema eest oli vabandust palutud, kas külalisi oli varustatud kõigega, mida nad vajasid, seni kui nad said oma soovidest ise võõrustajale teatada? Majja oli tulnud naine, ehk märkas ta juba esimesel tunnil, et vana kord oli mõneti logisema hakanud, liiati sellise sõjameheelu juures, mida ta viimasel ajal oli pidanud elama, rohkem sadulas kui nelja seina vahel. Mida varem ta koju jõudis, seda parem!

Hetk hiljem kortsutas ta kulmu ja vaatas ringi. Ta tundis, kuidas kattus higiga. Kas oli korraga nii palavaks läinud? Seejärel ergutas ta hobust, kes ei traavinud tema meelest küllalt kiiresti. Kui mõni mind nüüd sellest tühjast Eimiskist tulistab, oli ta mõelnud, ja ka see mõte ise tuli nagu kuul metsast. Siis istuvad külalised ja ootavad majahärrat, kes ei tule; terve mõis ootab, kõik, kõik, ent tema pole sellist juhtumit vähimalgi määral ette näinud, ometi... Kui suur oli selle juhtumi tõenäosus! Aga mille eest oleks ta saanud hoolt kanda? Kas ta oleks pidanud endale juba nüüd majapööningule kirstu valmis panema? – Hobune kappas korsates edasi ja Ovelackerile näis, nagu kihutaks ka looma tagant rahutus, mis teda ennastki oli vallutanud, ja nagu heidaks hobunegi keset kiiret traavi, millele ratsanik teda sundis, uurivaid, hirmunud pilke metsa poole. Ovelacker oli püstoli kätte võtnud, kuigi oli tülikas seda koos ohjadega pihus hoida, aga – jumal teab! Ta ei uskunud ühegi puu häirimatut rahu, ühegi põõsa liikumatut vaikust, isegi pilvitu taevas polnud tema silmis ohutu. Pöörad valjastel undasid nagu väsinud kuulid, kõige parema meelega oleks ta enda ümber tulistanud. Ratsul oli ammu suu vahus sellest metsikust kappamisest,

mis oli põgenemine, nagu Ovelacker endale tunnistas, põgenemine õuduse eest, mille vastu polnud mingit relva. Mingit relva? Siiski, see üksainus: jääda rahulikuks ja mitte kaotada enesevalitsust. Ja miks oli tal äkki hirm? Polnud tal ju täna rohkem kaotada kui muidu! Loom ei pea sellele kihutamisele vastu; parem on teda pisut tagasi hoida; siis ei ole ta end enne liiga ära ajanud, kui asi peaks äkki selleni minema, et tal tuleb oma neljale jalale loota. Ja selleni asi ei lähe. Polnud ju ühtki inimest ei lähedal ega kaugel, ei, mitte ühtki inimest, ei ühtki heli... Nagu oleks mõni neist, kes sadulast kisti, kunagi kedagi näinud! Need tõendid olid naeruväärsed, ei veennud, ei; vaikus ja tühjus rääkisid hoopis kõnekamat keelt.

Päike seisis ta selja taga ja paistis tihnikusse, varjud ja valgustriibud langesid põiki üle tee. Paremat kätt aga... Ta tõstis püstoli ja kogu ta elu koondus päästikul olevasse sõrme. Oli see valguse ja varju mäng või olid need inimkujud, kes seal, kus pilk enam üksikasju ei eristanud, kargasid tüvelt tüvele?... Jumal hoidku! Kui need lurjused talle sealt tule avavad, siis ta terve nahaga ei pääse. Aga kodus oodati teda! Ta pidi püüdma neist lahti saada. Miks nad juba ei lase? Nad oleksid võinud ta juba ammu sadulast maha võtta. Õhk oli tinane, raske nagu hauaplaat, edasiminek oli vaevutajutav. Ja nood seal tagapool tormasid lakkamatult ta kannul, varjutaolised põgenevad kujud, ükskõik kui kiiresti ta ka ei ratsutanud. Ei, need said olla üksnes varjud! Kui ta heitis pilgu üle parema õla, vaatas ta otse päikesest helendavasse taevasse, ja varjud hüppasid ratsutades koos temaga, ikka koos temaga, ta ei saanud neist iial lahti. Ta oli lasknud endale kenasti hirmu nahka ajada, hahahaa!... Ent naer iseenda üle hiilis piinatult ta suu ümber; käsi, mis hoidis püstolit, oli kentsakalt tuim. Ta pani relva käest, ikka veel ümbritses umbusu ja hirmu pimedus seda õhkõrna, heledat elukihti, mille all oli varjul midagi märksa võimsamat, mille vangistuses olid ta tunded ja teadvus. Ja soovimata rohkem aru pidada selle üle, mida ta tegi – ükskõik kui selgelt ta säärase pagemise vääritust ise ka ei tajunud –, kannustas ta taas hobust ja kihutas läbi õhtu kodu poole.

Kui ta mõisahoone ees sadulast maha tuli, tuikus ta nagu pärast pikka, tormist merereisi, ja see, et ta siin ringi kõndis, seisis ja inimestega rääkis, näis talle unenäolisena, nagu oleks see juba kord aset leidnud ja tegelikkus vaid selle elav meenutus. Inimesed panid tähele, et ta nägi välja väsinud nagu peale pikka haigust. Ta küsis, kas ta külalised olid saabunud. Jah, juba mõne tunni eest, nad istusid parajasti aiapalkonil. Ta andis korralduse, et hobune hõõrutaks hoolikalt kuivaks, sest ta oli loomalt palju nõudnud. Seda oli näha, ilma et ratsanik pruukinuks seda öelda. Toatüdrukule, kes talle majas vastu tuli, tegi ta ülesandeks teatada külalistele, et ta on tagasi, aga palub veel mõneks hetkeks vabandust. Ja siis läks ta tuimadel ja kangetel jalgadel oma tuppa.

Seal ei näinud ega puutunud ta midagi. Vaevalt sisse astunud, vajus ta esimesele ettejuhtuvale toolile ja sulges silmad. „Kodus!" mõtles ta, ja mitte ainult et mõtles, ei, ta nautis seda iga oma meele ja erguga. Toibunud hirmu pimedast vangistusest, koondus elu tema sees kirjeldamatuks õnnetundeks: kodusolekuks. All aias ootasid teda inimesed, inimesed! Ka see tegi ta õnnelikuks, peaaegu õnnest joobunuks, ta söandas vaevu püsti tõusta. Ta oleks võinud niimoodi uinuda: toolil istudes, õnnelik elu iseendasse koondunud, teades, et ees ootab tundmatus. Kuidas ta küll tahtnuks nüüd nautida seda, et elas! Et tema ümber olid hääled, mitte vaikus, inimeste kujud, mitte varjud!

Ta ei teadnud, kui kaua ta oli niimoodi istunud, ja see manitses teda kiirustama. Vaid tänu mingile mürale hüppas ta viimaks püsti, kastis näo külma vette, pikaks ajaks, nagu tahaks kausi tühjaks juua, sättis end hoolega korda, hõõrus silmi nagu pärast ärkamist või nagu eemaldades pimedust, mille ülevaloldud ööd olid laotanud üle tema nagu tolmu või võrgu; ta võttis ettevaatlikult sõrmede vahele liblika, kes oli ekseldes vastu klaasi lennanud, tajudes hävitava kutsena õhtutaeva vastuhelki oma tiibadel, mis lakkamatult pekslesid vastu kõva klaasi, ja kes ei tundnud enda ümber mahedat õhku, soojust, mis õhkus maast, õitevärvi hämaruse vaikust puude all, taeva õnnist sina enda kohal... kõike seda, mille keskel tema, koju tagasi pöördunu, liikumatult akna all seistes taas otsekui unenäkku kandus.

Kui ta ärkas, oli liblikas kadunud ja ta väljus rutakalt toast, ühtäkki erutatud, nagu keegi, kes peab tuhandete pealtvaatajate silme all esimest korda lavale astuma. Hämar trepikoda tundus talle ähmase ja

nõiutuna. Mõlemad hiigelsuured hallid põdrasarvepaarid seinal sarnanesid paigale tardunud, lehtinud okstega; hirve- ja metskitsesarved oleksid justkui mitmeharulise, piksenoolest tabatud tamme küljest murtud. Algul tundus tee läbi maja talle nii pikk nagu ei kunagi varem, lõpus oli see aga arusaamatult lühikeseks kokku surutud. Tundus, nagu jätkaksid tardunud sarved viimase trepiastme juures elusalt oma kasvamist, nagu algaks juba siit aed. Aia leebe jahedus kerkis Ovelackerile vastu läbi söögitoa avatud ukse, ja siit kuulis ta kõigepealt nende hääli. Need kõlasid summutatult. Üks hääl – see näis kuuluvat mehele – oli kähe ja pudenes põrmuks. Teine kõlas aga nagu kella järelkaja, ta kandis endas mälestust ühest hoopis suuremast helinast. See oli hääl, mis näis püüdlevat oma lätete poole ja see lisas talle midagi küsivat, mis heljus mõeldu ja öeldu vahel, ent oli samas nii jahmatavalt jõuline, et öö võlvus nagu kelluke selle hääle kohal ja pani silmapiiri kogu ulatuses helisema.

Ovelacker kõhkles silmapilgu, enne kui edasi läks; ta tõmbas käega üle silmade. Kõrva tundlikkuse taustal tundusid need talle pimedatena. Ent nüüd näis, et mõlemad kõnelejad olid kuulnud teda tulemas. Nende vestlus katkes, korvtool nagises kuivalt, vari libises üle lambivalguse, mis langes kaetud lauaga söögituppa – Ovelacker rebis end kohalt ja käis oma tee nagu unenäos lõpuni.

Kannused ta saabastel kõlisesid tasakesi, kui ta vaibalt palkoni kiviplaatidele astus, korraga näis see heli end lahti rebivat kõigi tema lähenemisega seotud helide kooskõlast. Saladuslikus seoses legendidega kohtuniku mõõgast, mille otsekui hingeaurust higiseks tõmbunud tera hakkab laulma, kui selle ette astub inimene, kelle saatuse ta pooleks lõikab, näis see heli temast ette ruttavat, tuletades meelde ratsut ja ratsanikku, mundrit ja mõõka. Ent enne, kui sõjakas kannuste klirin jõudis palkonil olevates inimestes luua ettekujutuse sellest, keda nad ootasid, oli ta ise klirinale järele jõudnud ja seisis nende ees lambivalguses.

Mitte ükski mõttekäik siin ilmas ei suuda kõigutada kurbust meie hinges, kui see kord mingist meie loomuse murdekohast sinna sisse on tunginud. Pimeduse seeme ajab juuri ja kasvab meist üle kõikevarjutavaks puuks.

Ainult üks teine elu suudab aheldada surma selle puu all ja varju hõredamaks muuta. Või polegi kurbus lõpuks enam hingeliigutus,

vaid enesest teadlikuks saanud hing ise? Kuis vajab hing siis unustust surma läbi, mis on varuks täiuslikult lõpuleviidud armastusel? – Sel silmapilgul, olles mõlema inimesega vaevu pilgu vahetanud, täitis Ovelackerit kirjeldamatu rõõm teadmisest, et ta veel elab. Unustus ja vabanemine voogasid temast üle nagu mäslev murdlaine ja tumedatest liblikatest kihav lambituli kahvatus suveöös heitis temasse valgust ime kõikevõitva jõuga.

Aga ega see olnudki lamp, mis niimoodi valgustas. Võimas helk lähtus valges kleidis kujust, kes oli püsti tõusnud ja ime oli osa ühe inimese salapärast. Ovelacker astus tummalt tütarlapse poole ja võttis ülima ettevaatlikkusega ta käe, nagu ei suutnuks ta kuni selle hetkeni, mil ta huuled võõrast kätt puudutasid, uskuda, et käsi on tõeline. Ja kui neiu vend lähemale astudes lausus nime: „Angelika, minu õde," vaatas Ovelacker tütarlast, nagu ilmuks too talle unenäos.

Teda äratas noore härra Reuteri otsekui tolmukorra alt kostev ning väga vaevatud hääl. Ta tänas Ovelackerit, et ta oli nad külla kutsunud, ja andis üle vana notari tervitused.

Ovelacker vaikis ja unustas isegi külalistele istet pakkuda. Ta vasak käsi tegi liigutuse, nagu tahaks haarata noore Reuteri kõhna käe, et mitte kogu aeg ainult paremale vaadata, tütarlapse poole, kelle juuksed küütlesid valguse käes, sädeledes nagu kuldne võrk, ja kelle silmade ümber väreles põgus naeratus nagu vastuhelk, sügava sisemuse peegeldus. Ja siis sai Ovelacker kõnevõime tagasi. Ta tõrjus tänu tagasi ja avaldas naeratades lootust, et ükskord, kui tal siin kõik maha on põlenud, pakuvad õde ja vend talle Rael ulualust. Seejärel vabandas ta oma kauase äraoleku pärast, selgitas neile, miks ta oli nii kaua ära olnud, ja küsis, kuidas vanal notaril läheb... Ent terve selle aja libisesid ta pilgud otsivalt üle palkonirinnatisel leekivate pelargoonide pargipimedusse, üle kahvatult helendavate tubakapeenarde, mille lõhn kerkis raskete lainetena üles. Tema naeratus kaotas seose sõnadega, mida ta lausus. Kui muretult ta seda kõike ka ei rääkinud, andsid kortsud ta näol märku varjatud pingulolekust, ja alles siis, kui ta vennal kuidagi ootamatult käe alt kinni võttis ja õele oma käsivart pakkus, küsides, kas nad pole juba ammu näljased, ning tahtis nendega õhtusööki jagada (asutades end nende vastust

ära ootamata palkonilt lahkuma) – alles siis kadus temast see imelik segu hajameelsusest ja pingulolekust ja kui nad juba toas olid, näis ta tundvat kirjeldamatut kergendust. Uks ja aken jäid aga seniks, kui nad lauas istusid, pärani lahti ja nii ei jäänud külalistel märkamata, et kui nende majahärra arvas, et teda ei jälgita, heitis ta pika pilgu öösse, nagu oleks sealt midagi oodata.

Kohati olid need tähelepanekud üksnes kui kalliskivi lihvitud pinnalt tagasi peegelduva välgatuse kinnipüüdmine, ja hoolimata Ovelackeri ängistavatest veidrustest, elu allajäämisest saatusele, tunnistasid õde-venda vargsi mõnd pilku ja sõna vahetades peagi oma poolehoidu tõsisele, kirglikule särale, mis kiirgus tervest sellest inimesest.

Kas neiu ei teadnud siis seda? Et Ovelacker oli see, kes ta oli, tänu Angelikale. Mida helgemas valguses neiu Ovelackerit nägi, seda sügavamale oli tema enda sära ulatunud. Neiu sära oli see, mida mees tagasi peegeldas, ja see, mis Ovelackerisse veel süngena pidama jäi, oli tema enda saatuse vari, mille südamikuni tütarlapse valgus polnud veel suutnud tungida. Ovelacker kuulas hirmuga öist vaikust – tütarlapse häälekõla ei ulatunud veel tema kuulmismeele kõige kaugematesse soppidesse. Ta luuras kahtlustavalt pimedust – Angelika sära ja tema olemasolu tõelisus ei olnud Ovelackeri silmi veel täielikult maha rahustanud.

Õhtusöök, kõlinal kokku löödud klaasid, et mälestada surnut, kes ettenägelikult tagavarasid soetades oli täitnud nende klaasid sel elu pidusöögil; vana notari, nende saatusega nii „sõbralikus liidus oleva võimu", nagu nad teda lugupidavalt nimetasid, terviseks tõstetud klaaside kõlin; tuleviku, naabruse ja ehitustööde õnnestumise terviseks tõstetud klaasid; kesköine jalutuskäik allee pidulik-tõsise valve all (mitte läbi pargi, seal oli liiga pime, liiga mudane ja liiga ängistav!); kerge võdin, kui nende pahaaimamatu pilgu ette ilmusid öövahid, kaks, kolm, neli öövahti laetud relvadega; koplist kostev tume müdin, kui hobused rohul galopeerisid, nagu oleks neil seljas viirastuslikud ratsanikud, hüüded ja vaikus madalalt voogavas udus, ketikõlin lautades nagu kinnilöödud ustega vangikongides, kus esivanemad alles vabanemist ootasid – see kõik oli kui eilse ja tänase

eest kaitstud ime, nõiaväeline võluring, mille keskel seisis Angelika.

Ta armastas. Ta armastas sama meeletult ja talitsematult, nagu oli tegutsenud oma elu päästes. Nüüd tahtis ta rõõmuga kaotada selle elu oma armastatule. Tema armastus polnud tekkinud lihtsalt ühel ilusal päeval, ta polnud tundnud armastuse kasvamist väikesest suureks ega seda kärsitut lootust, et ühel ilusal päeval juhtub veel midagi või kõik – ta armastas lõplikult ja ägedalt, nagu oleks pimedas ruumis ekslev tolmuKübe sattunud kesk põletavat päikesekiirt ja löönud viimse kui aatomini leegitsema.

Alles äsja oli ta õe-vennaga hüvasti jätnud, oli soovinud neile võõras majas head ööd ja karisid kätte näitavaid unenägusid (raske oli rääkida tühjusesse nende kahe vahel, et tema soovid jõuaksid selleni, kelleni ta ise jõuda soovis!), alles äsja olid nad kesksuve südaööni plaane teinud, nii järgmiseks kui ka ülejärgmiseks päevaks – plaane, mis Ovelackeri soovide valgusel muutusid otsemaid metsa, mere ja pilvedega kujutluspiltideks, südamemaastikeks, kus seisid nemad kahekesi! – ja nüüd üksi olles tundis ta, et ei suuda enam iial üksi olla. Elu, mis seni oli olnud koormaks, küpses neiu valgusesäras jahmatamapanevaks viljasaagiks; suurest magavast majast sai Ovelackeri südame tilluke kamber, kus ta Angelikat otsis. Oli ta ärkvel või magas? Ovelacker astus akna alla ja vaatas kummardudes välja. Allee puukroonide ümber mängles roosakas helk; tüvede ja põõsaste vaheline sügavik jäi veel hämarusse. Maja kõrval pargis istus laulurästas. Tema laul tuli justkui teispoolsusest ja kauguste tagant, heljudes idast tuleva valguse sillakaare kohal, ning langes otse keset hommikuselt rõõmsat kuldnokkade vidinat ja vilistamist. Nüüd hakkas kõik kastevõrgu all sätendama ja vaikus purunes laulukildudeks, minut minutilt aina pisemateks viisijuppideks – kuni linnuhääled ta üle võidu saavutasid ja katkemiseni kõrgeks tõusnud lauluviis tõi kaasa hoopis uutmoodi, palju, palju sügavama vaikuse. Ja siis oli hommikune taevas nii sinine, et silm tajus tema värvi kui õhkõrna siidist kesta maailmaruumi põhjatu öise sügaviku ees. Ülesärganud liblikad lendlesid aga kartmatult valguse käes ja kuldnokad vehkisid oma metalselt läikivate tiibadega, kõik, mis maa peal kasvas, õnnistas värskendavat kastet. Kuked kiresid.

Kas Angelika magas?

Ovelacker vaatas vasakule. Seal...! Oli see tema? Kolm, neli, viis akent edasi – ta pilk liikus nagu mööda astmeid – ja siis... siis oli ta tütarlapse juures. Ovelacker punastas, tema näol eksles naeratus, milles vaheldusid kohkumus ja rõõm, soov sellest mitte märku anda ja lapsena sisse kasvatatud püüe mitte ühtegi tunnet välja näidata, ent see kõik sulas ühte. Järele jäi vaid üks: pilk, tumm tervitus silmadega, siis tõusis ta käsi tahtmatult, see ei viibanud, ei, püsis liikumatult, pisimgi võbelus sõnumit kandmas... See oli ta viimane sõnum. Millal enam olnuks tal võimalust end arusaadavaks teha, temal, surijal? Ja ingel vaatas talle otsa. Nägu, käel, õlad – niipalju lubas toasein. Neiu vaatas talle otsa, algul hämmeldunult, ehmunult – kas ta tahtis nõtkel sammul eemale tõmbuda? Aga kui ta nägi meest liikumatult seismas ja tajus hinge kinni pidades, et nad ei olnud teineteist luuranud, vaid kohtunud otse roosatavate puulatvade kohal, liblika tiivapaaril või armujoovastuses kuldnoka rinnal, mis sisaldab väävlit, vaske ja kulda nagu kivim, mida keegi veel üles pole leidnud – hingas ta välja ja naeratas, ta käsi sirutus vaevumärgatavalt ja saatis teele tumma vastutervituse. Siis aga... Mehel tuleb teisi teid pidi temani jõuda. Hommik oli kusagil kaugel, nagu päevavalgus kaevurist, kes laskub sügavale maa alla. Ja sealgi... Ei, kas võis tühipaljas lootus panna Ovelackerit nägema, kuidas neiu oma toas akna all seisis, varjamata end muuga kui seina taha pagemisega? Ta varjas end üksnes mehe eest. Sest ta ise... Oli tal tarvis seda endale veel tunnistada? See oli ammu üles tunnistatud, juba esimesest hetkest peale, aga nüüd, kui kõrvaltoast, kus magas vend, kostis kuiv köhatus, tõi see oma kuivetunud, süngetel tiibadel kaasa meenutusi ühest ja teisest, mida vana notar neile oli rääkinud, tuletas meelde paljutki, millele ta oli vaid vihjanud, meenutas ööd, rahutust pargipimeduses, tühjusesse suunatud murelikku pilku ja kohkunud ning ärevil keeldumist minna läbi aia. Angelika istus väikesele lillelisele toolile, mis seisis akna all peeglilaua kõrval ja vaadates aknast välja hommikusse, milles linnulaul aina valjemaks paisus, kuni kogu taevavõlv oli tulvil ülistuslaulu, tuli ta mõttele, et kõike seda kurjakuulutavat ja arusaamatut saab ära võita. Mismoodi, sellele ta ei mõelnud. Nii nagu ta venda ainuüksi oma kohalolekuga aitas, nii võis ta ehk... Ah ei, ükskõik kui väga ta teda ka ei armastanud, mida sai ta teha? Ainult armastada, ainult armastada, ei

midagi muud kui – ainult armastada! Kuidas seda võitu saavutada, kuidas kogu seda valgust, mida pimedus alla tahtis neelata, kokku koguda – seda ei osanud ta välja mõelda ja midagi häbi taolist takistas teda edasisi küsimusi esitamast. Häbitundega heitiski ta endale juba ette, et talitas valesti, kui vastas krahvi tervitusele, oleks pidanud hoopis jalamaid akna alt ära minema. Mida võis krahv temast nüüd mõelda? Ja kuidas saab ta veel krahviga kohtuda? Võtnud taas omaks nüüdseks juba kaugele selja taha jäänud aastate häbelikkuse ja ebaluse, hakkas ta lahti riietuma. Peegli ees istudes kohkus ta ja põgenes iseenda pildi eest, nagu võiks see peegliga kokku kasvada ja sinna igaveseks alles jääda. Ja siis... Krahvi pilt oli tal silme ees ja ta pidi pingutama, et hõbedases hommikuvalguses keset tuba seistes rahulikuks jääda. Ta surus hambad huulde. Kui ta juba teki all lebas, levis üle ta näo naeratus ja selle naeratusega vaatas ta seina, millel kõik mustrid vormusid krahvi näoks, ikka selleks üheks ja samaks näoks. Jah, mees oli olnud kõiges, algusest peale, nüüd alles märkas ta seda. Mäeharjad une ja ärkamise vahel joonistasid mehe kontuure, tema vari oli taevas ja vees ja ümberringi elas kõik see, mis oli tema oma. Ka tütarlaps ise, jah, ka tema; ja ta uinus.

Kas polnud seegi juba iseenesest ime, et Angelika oma tunnete üle juureldes kordagi üle piiri ei läinud? Iga küsimus, mille ta esitas, jäi selle vastuse piirimaile, mida ta anda võis. Ja kõik teed, mida mööda ta läks, kulgesid tema enda hingepeenuse raames. See oli seesama ime, mille sündi Ovelacker lakkamatult tajus: kristallsüda, mis pühas lihtsameelsuses ühendab endas kõike, mida tänu tema läbipaistvusele nähti, tunnetati, omandati. Ovelackerile näis, et nii nagu valgus murdudes tuhmideks ja tumedateks osakesteks laguneb, et siis taas ühineda, nii võis üks olend ja üks saatus, mis oli murenenud nii iseendas kui ka maailmas, selle tütarlapse kaudu taas õndsuses ühineda. Kuidas täpselt, seda ei saanud mingite küsimuste abil välja selgitada; selles oli armastuse käsitamatust. See oli ime, mille ees kogu tarkus ja elukogemus otsa lõpevad, ime, mis saadab iga last, niikaua kui igavikust talle sirav täht elupäevade hämardudes kustub.

Päikesekiired olid juba otstest hõõguma hakanud, köitis kõrvetav päev. Siis heitis Ovelacker voodisse. Aga uni ei tulnud. Maailma erksus meelitas ärkvele jääma; lindude sädin, millega segunesid

tööpäeva esimesed helid, tungis otse verre. Kummaline tunne oli lasta mõtetel jahedas majas ringi uidata ja magajate asemete äärde tungida. Korraga, täiesti seosetult, meenus talle Vladimir Karlovitš Möller. Näis, nagu oleks Ovelacker vajanud vaid teatavat keskendumisastet, et leitnanti esile manada. Aga nüüd tundus, et Mölleri esilemanatud vari ei pidanud vastu valgusele, millesse ta oli välja kutsutud. Ta põgenes reaalset kuju võtmata, sest Ovelackeril polnud enam võimet, millega ta oli harjunud Möllerit enda juures kinni pidama: verd tema verest ja iseenda sünge kindluse pimedust. Ingli valguses muutus Möller viirastuseks. Jah, Angelika oli päike; see ta oli... Küünarnukkidele toetudes püüdis Ovelacker tütarlapse sisse pilku heita ja see õnnestus, kuigi seni polnud mitte kellelgi korda läinud vaadata otse päikesesse. Ta võinuks käega välja joonistada tütarlapse juustepiiri ja koha, kus ülespandud juuksed liibusid kuklale. Aga ta tajus seda ainult umbkaudu. Tal oli vaja välja arendada täiesti uued meeleorganid, kui ta tahtis kombata tütarlapse laupa, seda kirjeldamatult puhast, valget ümarat võlvi, silmad selle all olid nagu aknad, helesinised kui kiltkivi välgu valgel, aknad sisemise ja välimise maailma vahel. Ninajoon oli rangelt sirge, aga üleminek põskedeks, ah, see oli vaid üks õrnalt sujuv kulgemine ja kogu rangus haihtus väikeses lohukeses, mille kurdudelt isegi mitmete sugupõlvede nukrusest vormitud suu ei suutnud röövida lapseliku süütuse võlu. Ei, sama kerge olnuks kirjeldada mõnd pilve või aimata järele selle piirjooni. Kas sai keegi iial puudutada kuju, millele alles kanga tagant paistev valgus andis piirjooned! Suure ja heledana, vaskselt helkivate juustega, mis olid nagu kiivriehis, näis see armastatud inimene sulanduvat valgusesse.

Vend, kes oli tumedam, vanem ja jahedam, kehastas õe täielikku vastandit. Ta juuksed olid mustad, nahk vahakarva, kollaka varjundiga, mille haigusaastate hingus oli sinna jätnud. Tema väiksus oli kontrastiks õe suurusele, kuigi ta polnud varasematel aegadel kindlasti mitte nii kohutavalt kõhn olnud nagu praegu. Tema näo võlvid ja kumerused näisid kõnelevat laiast haardest ja igaüks, kes talle otsa vaatas, kaldus oletama, et kõik mõtted, mis küpsevad selle laia lauba taga, võtavad kindla kuju, kõik kujutlused muutuvad lihaks ja luuks. See oli laup, mis võinuks kuuluda kullassepale. Selle taga pidi varjul

olema vormitaju ja ilumeel, põskede ja lõuaümbruse askeetlik kõhnus aga hoidis meistrimeest priiskavast vormide kuhjamisest, mis lämmataks kõik mõtted ja meeled. See oli nägu elu ja surma vahelisel juuspeenel piiril. Lugematud kortsukesed nagu lõhed ümber tundliku suu, varjuheitev nina ja otsekui härmatisega kaetud juuksed meelekohtadel andsid märku, et see elu oli sagedasti värisenud külmas hinguses, mis pärit ühest teisest riigist. Võib-olla oli teda elus hoidnud vaid õe valvsus. Sellepärast olid tema silmad öiselt tumedad ja tulvil teadmist. Ta nägu purunes kildudeks iga naeratusega ja tema rõõmu väljendasid need lugematud pragulised kortsukesed, mille kannatused olid ta näole jätnud. See oli tema saladuslik imetegu. Ta rääkis alati vaikselt, et säästa oma haiget kurku; mõnikord muutus ta hääl kärisevaks ja kui ta kõneles parajasti millestki, mis talle väga hinge läks, näis igast sekundist saavat võitlus saatusega, ebainimlikke pingutusi täis võitlus, mille ta lõpetas nukra naeratuse ja käeviipega oma kuulajatele: mis parata, rohkem lihtsalt ei suuda!

Õhk sai otsa ja hääl katkes, sinna ei olnud midagi parata. Pärast sääraseid pingutusi suutis ta end tükk aega arusaadavaks teha üksnes kõlatu kähinaga, sealjuures oli tähelepanuväärne, et kunagi oli just tema hääl tähistanud paljudele inimestele äraostmatust kõigis balti provintsiõiguse küsimustes. Ta pärines sajanditepikkuste poliitiliste traditsioonidega kodust ja oli sinna elama jäänudki. Ja ükskõik kuhu maailmanurka ja teaduste sügavusse hilisem saatus teda ka ei kandnud – ühes teatud mõttes ei astunud ta iial üle oma koduläve ukse. Ka selle sajandi koidupuna polnud teda ära meelitanud mõnusalt vaatlejapositsioonilt akna all.

Ta oli Tartus ülikooli lõpetanud ja kavatsenud just vastu võtta dotsendikoha, et lõigata vilju, mida ta tegelikult juba vanemate kursuste üliõpilasena oli külvanud: oma erilist kuulsust balti provintsiõiguse tundjana (mida rüütelkond oli mitmeti tunnustanud, tehes talle ülesandeks anda omapoolne hinnang põhikirja puudutavatele õigusalastele küsimustele), kui haigus teda tabas. Ja temasugusel kirglikul traditsioonide kaitsjal, tulihingelisel võitlejal jäigalt konservatiivse poliitika eest, mis taunis venelaste omavoli ja nende patustamist vanade traktaatide teksti ning vaimu vastu – temal, sel seaduse õiglasel häälel, tarkusega soomustatud puutumatusel, mis tugines

vanadele tagatistele ja vabadustele, temal lasi saatus äkki, peaaegu päevapealt, omaenda rinnust avastada ebakindla ja ettearvamatu tuleviku: hävingu, muutumise, petliku näilisuse, kõik selle, mille vastu ta välja oli astunud. Haigus võttis talt hääle, laiendades oma kollet ja tungides rinnust kõrisse. Lühike põdemine ja kiire surm näisid tookord olevat ainsad asjad, mida tal veel oodata oli, kui ta just jalamaid maalt ei lahku ja ei anna oma saatust pikaldase paranemise ettearvamatute tagajärgede hooleks. Ja nii langetaski tema, kes ta oli olnud kindlate tagatiste valvur, otsuse ettearvamatuse kasuks. Õde järgnes talle, loobudes kõikidest terenduvatest väljavaadetest: kodumaast, seltskonnast, oma kodust, seisusekohasest rakendusest. Ja kui vanemad kiirelt teineteise järel surid, oli õde üksi lühikeseks ajaks koju tagasi pöördunud. Sel ajal oleks teekond soojast lõunast üles Väina jõe äärde olnud vennale veel risk, mille vaderiks oli surm. Jah, tookord oli veel liiga vara koju sõita. Aga neil kummalgi polnud suuremat soovi, kui ükskord koju tagasi minna ja igaveseks kodumaale jääda. Selle ühe korra jaoks pidi loa andma arstide otsus, et nüüdseks on venna haigus kõigi eelduste kohaselt kauemaks peatunud ja kliimavahetus ei kujuta endast enam ohtu.

Otsus langetati sel kevadel: haige võis ohutult kodumaale naasta. Aga siis oli juba kaugele näha, et kodumaa oli ka tugevate ja tervete jaoks täis ohte, sest põlevate mõisade tulekahjukuma paistis üle kogu ilma. Nagu noor Reuter jutustas, kõhklesid nad mõne päeva ega teadnud, mida teha; aga kui tuli teade, et ta on saanud omanikuks sellel maal, kinnisvara omanikuks, millest perekond rohkem kui kaks põlve tagasi oli ebasoodsate asjaolude tõttu raske südamega lahti öelnud, et üle minna õpetlase seisusse – siis ei olnud tal enam mingit valikut. Ent teekonna Põhja võttis ta ette pikkamööda, otsekui aste-astmelt, ja alustas siin täiesti otsast peale.

Mis tema sees nende rohkem kui kaheksa aasta jooksul, mis ta võõrsil veetis, toimunud oli, milline oli lõppjäreldus, millele ta oli jõudnud pärast pikka, ohtlikku aega surma läheduses ja mis lubas tal nüüd otsast peale hakkamisele mõelda – sellest ta vaikis. Isegi kõige umbmäärasemad oletused lasid aimata, et koju tagasi tulnud inimene oli hoopis teine kui see, kes sealt kunagi lahkus. Püüdes tema häält säästa, olid õde-venda harjunud teineteisega napilt, vaikselt ja

vihjamisi rääkima. Nende kahe omavahel vahetatud sõnumite vaoshoitus tegi neist arusaamise kolmandatele isikutele esialgu raskeks. Liiatigi oli noore Reuteri puhul tajutav see vapustus, mille kord juba hukkumisele määratud vaim, kes on näinud kõigi tagatiste kadumist, iial ei suuda varjata. See, kes oli unistanud võidust ja seljataha jätnud piinavaid magamata öid – selle naeratuses oli kannatust, see oli segu nukrusest ja tänulikust õnnetundest. See naeratus purunes kildudeks ta kortsulisel näol. Selles oli tund tunni järel varjatud valu ja kurbuse meeleheidet, mis tuli ületada, ent see-eest hõõgus tema silmis, mis kunagi olid säranud tarmukusest, nüüdsest õrn armastus elu vastu.

Ammu surma meelevalda jäetud, tunnetas ta elul mingit teist mõtet ja teisi seoseid kui need, mille eest ta varem oli võidelnud. Võitlemiseks polnud temast üldse enam meest! Kannatused olid varustanud ta eelkõige võimega tajuda olemise ebakindlust, seejärel aga leebuse ja kannatlikkusega. Nüüd näis ta olevat liialt alistunud oma saladusele – kuidas ellu jääda –, selleks et veel kellegi arvamustega sõdida. Kõige kohta, mis temas vastumeelsust tekitas, esitas ta pigem pilkavaid, konksuga küsimusi, neis oli tunda teravust, millega ta varem seadust kuulutades tunnustuse ära oli teeninud. Surm oli ta pilgu mujale suunanud. Nüüd nägi ta elu hoopis mujal kui enne. Ta pidi poliitilisi traditsioone kas eirama või hoidma neist kinni puhastunud meeltega: mitte nendest vormidest, mida ta varem kirgliku kõneosavusega kaitses ja mis pöördusid vaimu poole peaaegu kirikliku dogma kindlusega, vaid suhetest elusate, sigivate ja surevate saatusekaaslastega. Sääraste ühenduste puhul oli ta konservatiivsem kui iial varem. Mitte ainuski sõna, ükskõik kui kaalutletult ta seda ka ei öelnud, polnud piisavalt rõõmus, et tervitada sakslaste seltse, mis tekkisid tsaari loal revolutsiooni viletsuses. Ta vaimustus nende rahvusluse valvamise ideaalidest, mida nad ise vaevu tõeliselt läbi olid tunnetanud, ja kõige parema meelega oleks ta ülepeakaela nende töösse sukeldunud, et nad ei tõmbaks enda poole üksnes aadlit ja õpetlaskonda – seisusi, mis olid tekkinud ja kujunenud iidsetel aegadel, poliitilise pärandi tulemusel –, vaid ka väikekodanlust ja eelkõige käsitöölisi, kes olid pea täielikult sulandunud mittesakslaste hulka. Ta tahtis rohkem kui lihtsalt seltse, ta tahtis tugevamaid ja kestvamaid impulsse kui kalduvus väikekodanliku seltskondlikkuse

poole, mis kohe iseenesega rahulollu suubus, ta tahtis ühiskonda rohkem elu. Võib-olla – aga ainult võib-olla – oleks ta sel põhjusel isegi nõus olnud loobuma piirangutest ja tagasihoidlikkusest, mille tema seisus talle sisse oli kasvatanud, või oleks läinud võitlusse elu ja surma peale, ühel pool truudus võimule, mis oli juba ammusest ajast kujundanud tema suguvõsa, haridust ja ideaale, ning teisel pool kohustus, mille pani talle peale saatuselt saadud õppetund. Kas seisusepoliitika, mille puhul sai otsustavaks hääleks maa kõigi elanike heaolu, või kõigi sakslaste saatusekaaslus ja sellest tulenev tingimusteta saksameelne poliitika – selle üle tuli otsustada. Ta nägi otsust langemas just neil päevil alanud tammi ehitamises kõige selle vastu, mis polnud saksa päritolu. Kuramaal, Liivimaal ja Eestimaal tuli mõisad ära jagada ja asustada maa saksa talupoegadega, kes tulid Volõõniast ja teistest saksa talupoegade kolooniatest Poolas. Eesmärgiks oli saksa pärusmõis rüütlimõisa kõrval, truu kaaskondlane linnusehärrale, saksa kutsumuse järgija mässava sulase kõrval. Nii nägi seda noor Reuter. Aga ta jättis kahe silma vahele, et selle, keda ta nimetas mässavaks sulaseks, olid rüütlid ise juba aastakümnete eest muutnud truuks ja kohusetundlikuks oma maa vastu, sulane oli neid kuulda võtnud ja sakslaste jõupingutuste tulemusena sellele maale kuuletuma õppinud; Reuter ei näinud, et aastakümnete jooksul olid kõige ärksamad selle rahva seast jõudnud usuni oma rahvasse ja teenisid seda usku nii kirglikult ja tormiliselt, nagu vaid äsjapöördunu oma usku teenida suudab. Ta ei suutnud ega tahtnud omaks võtta Ovelackeri väljendatud kahtlust, et neil ei ole nii palju saksa talupoegi, kui vaja läheks ja nii palju vaba maad, et neid ümber asustada, nii et see maa nende kaudu saksastuks. Sääraste vestluste käigus ütles Ovelacker ikka, et tema näeb senini eesmärki poliitilises kokkuleppes sakslaste ja mittesakslaste vahel ja kõige lõpuks provintsiõiguste reformis, mida sakslased teadupärast juba ammu igatsevad, aga valitsus aina nurjata tahab. Nüüd oli juba liiga hilja jätta arvesse võtmata eestlaste ja lätlaste rahvuslikku iseteadvust. Kas ei üritanud sakslased Balti Konstitutsioonilise Partei näol alles hiljuti luua üht rahvuseülest, maa kõiki elanikke hõlmavat ühendust sisepoliitilise võitluse tarbeks, põrudes sellega häbiväärselt läbi? Mittesaksa rahvad ei liitunud sellega enam, iseäranis nüüd, kus saksluse vanimates

kihtides juurdunud rüütelkonnal tema juhiroll käest libises – hoolimata selle dokumenteeritusest.

Et seda mitte tunnistada, selleks oli noorel Reuteril tegelikkusest liiga selge ülevaade. Saksa rahvuse elujoon või õigemini surmajoon oli talle täiesti tuttav, aga kuna inimene peab lõplikult vaesuma, et näha rikkuse kogu hiilgust, peab ise olema viljatusele määratud, et osata mõõta viljakuse õndsust, peab kogema haigust, et kiita tervist, peab jääma üksi, et suudaks tunda koosolemise õnne, siis tunnistas ta mornilt: nad kõik, ükskõik kui kõrget poliitikat nad ka ei ajanud, käisid tuleviku välja nagu katteta tšeki, tahtes sellega tasuda. Sest sakslastel ei olnud siinmail enam tulevikku. Neid jäi aasta-aastalt vähemaks – varsti liiga väheseks, et Läti Henriku kaunis ütlus väheste kohta veel kõlapinda oleks leidnud. Nad muudkui surid ja surid ja lapsi sündis aasta-aastalt üha vähem; hälli pandi neid palju vähem kui kirstu. Kurvad arvud selle kohta kujutasid endast vähemalt sama tõetruud elupeeglit kui Maapäeva otsuste kogu – või surmapeeglit, ka nii oli sel puhul õige öelda. Ent kas saab surematus hävida säärase väsinud surmaga?

Oli päris vaikne, kui Ovelacker ärkas. Mälestustest tumenenud hingekambritest kerkis tänasesse päeva, aknast sissetulvavasse kiiskavasse valgusesse kujusid ja sündmusi ja läbi üürikese unevaikuse kandusid temani heitlikud hääled mineviku mürisevast koorist. Oli surmavaikne, jah. Valgus oli nii käegakatsutav ja tihke, et näis, nagu võiks ta maha langedes kõik oma tinase raskusega lämmatada. Kusagil praksatas plekk, pragunes juuspeenteks mõradeks ja valguse vaikuse sügavikku vulises peenike, helisev nire.

Teistel hommikutel olid katsumused Ovelackeri ohkama pannud, ta oli vaevelnud pead tõstva kuumuse käes, nagu võiks see ta ära põletada, ega olnud ihanud muud kui madalat, pilvist taevast, vihma, vihma, ei midagi muud kui vihma, vulisevat, ladisevat, pärlendavat, trummeldavat, nirisevat vihma. Ent täna oli ta rahulik. Ei ohanud. Ta vaatas välja säravalt valgele majaesisele platsile, mida varjud vaid kergelt tumestasid. Näis, et kõik püsikindel hakkab laiali valguma. Majade heledad seinad kippusid valgusega ühte sulama. Platsil ei liikunud ühtki elusolendit. Iga peatus tuld täis sõõris tundus

eluohtlikuna. Lilled peenardel olid tuhakarva. Oma värvi kaotanud, luitunud lehed rippusid puudel nagu herilasepesa paberjad seinad. Üks tuulehoog, ja nad oleksid nagu tuhk laiali lennanud. Ent see polnud üksnes tuulevaikus – halvav lummus hoidis kõike endistviisi koos. Aeg ja võim tegutsemiseks polnud valla pääsenud. Kabjalöögid, mis mõne aja pärast kostsid, kõlasid õõnsalt. Näis, nagu tuleksid nad vaikuse hõõguva mantli alt, kohati liiga nõrgalt, et neid kuulda, nad olid kui nõiutud maailma palavikus südame tuhmid löögid.

Valitseja naasis mõisa.

Kui vana mees hetk hiljem mõisahärraga kohtus, oli ta sünge nagu taevasse tõusev äikesepilv. Sellest oli möödas juba nädalaid, kui ta viimati hommikueine juurde väikese napsi oli võtnud, säherduse kuumusega ütles ta napsist ära. Ta mainis, et on tunne, nagu kuivaks üdi luudes ära. Mis puutub heina- ja ristikusaaki, siis peaks kõrgeauline härra kõige hullemaks valmis olema. Vihma sel suvel nähtavasti enam ei tule, nii et ta kavatseb niitmisega pihta hakata. Ja peaks leppima mõttega, et karja tuleb talveks vähendada. Kui kalli raha eest suurt hulka sööta juurde ei osta, siis loomi üle talve ei pea. Kui ainult tapaloomade hinnad lõpmatult madalale ei langeks! Ta kavatseb sellest varakult juttu teha Jossel Scheiniga, loomakaupmehega Valgast. Ühe osa võiks ehk nuumale panna... Kuidas kõrgeauline härra arvab?

Et ta härra arvamust küsis, see oli tühipaljas viisakus, Ovelacker teadis seda. Mõnikord lubas ta endale lõbu kahelda, aga kuulis iga kord otsusekindlat: „Olgu peale, saab tehtud!", mis reetis talle, et iseenda jaoks oli vana Thomasson asja ammuilma vääramatult paika pannud. Kui valitseja nüüd valjuhäälselt: „Olgu peale, saab tehtud!" lausus ja habeme kõrvale lükkas, võttis ta jälle päevakorrast maha ka sedasorti viisakuse. Ta oleks täna heameelega kuulnud midagi metsas korraldatud ajujahi tulemuse ja maakonnaülema kohta. Inimesed olevat sestpeale, kui maakonna ametivõimud nii jõuliselt sekkusid, kohutavalt hirmul, teadis ta rääkida. Ent kui ta kuulis nelja vahimehe ülalpidamiskulude suurusest, pomises ta tusaselt: „Pöörane raha, pöörane raha!", muutus pärastpoole jälle pisut rõõmsamaks, ent lõpuks sai temast ikkagi süngemast süngem äikesepilv, sest ta jõudis oma jutustamisjärjega viinakojani. Polnud töölisi, või igatahes mitte

muid töölisi peale nende, kes parasjagu siin olid. Sellega lõppesid kõik tema jõupingutused ettevõtjaga uue kokkuleppeni jõuda.

Vana valitseja põrnitses tühjusse. Korraga oli ta kuidagi hajameelseks muutunud. Hetke pärast nöökis ta ägisedes lahti oma ülemise kraenööbi ja ta käsi vajus roidunult alla.

See langes raskelt nagu surnul vastu säärt. Silmad, mis olid muidu nii leebelt sinised, näisid tuhmid, valkja võrguga kaetud.

Kuidas on lood sõjaväelastega, kibeles ta lõpuks teada saama, ja ta hääl kõlas kärsitult.

Maakonnaülem oli selleks küll lootust andnud, aga kas nad tulevad ja millal nad tulevad, seda oleks temalt palju küsida.

Aga nad peavad tulema ja õige pea, tahaks ta maakonnaülemale soovitada!

Valitsejas näis hõõguvat mingi arusaamatu raev; see haaras teda sama ootamatult, nagu teda hetk tagasi oli vallanud täielik jõuetus.

Kas valitsejal oli sõjaväe kohalekutsumiseks uusi ja mõjuvaid põhjusi, millest maakonnaülemale teatada?

Valitseja rehmas mornilt käega. Ent siis näis talle meenuvat, et ta ei räägi iseendaga. Ta andis sellele käeliigutusele meeleheite varjundi.

Kes oma inimesi tunneb, see märkab ometi, milles asi, kõrgeauline härra! Teoksil ei ole mitte midagi head. Vean kihla, et kümnel kahekümnest meie rentnikust on mõni kostiline või priileivasööja – ja nad ei iitsata sellest sõnagi, ükskõik kui tülikas see külaline neile ka pole. Mulle on räägitud, et mõnes kihelkonnas on jagatud üleskutseid, mis kõige karmimate ähvarduste saatel keelavad jaanituld teha ja õhtut vana 'sombe kohaselt veeta. Aga meie poisid veavad juba hagu veski juurde; keegi pole seda ära keelanud, ka mina mitte; niisiis on see ju lubatud?

Ovelacker vaikis silmapilgu. Talle tundus, et valitseja tahtis edasi rääkida. Ent vana mees oli vait, põrnitses enda ette, vasaku käega oma habet sasides. „Pöörane!" pomises ta viimaks, tõusis püsti ja vaatas aknast välja valgusest kiiskavale õuele.

Ovelacker tähendas, et meenutab maakonnaülemale tema lubadust, ja mainis seejärel, et ta liigub järgmisel nädalal palju ringi, sest tahab oma külalistele ümbrust näidata. Ühest päev varem rannakülla saadetud käskjalast piisab ju, et mõnelt rentnikult paati ja sõudjaid saada, eks ole? Ta tahtis külalistega saartele minna.

Vana mees noogutas. See pidi olema jaatav vastus. Aga sõnu leidis ta vaid vannutamiseks: „Jumala nimel, olge ettevaatlik, kõrgeauline härra! Eriti nüüd, võõraste härraste seltsis!"

Ovelacker vastas naeratades, et ei taha end temast kui kogenumast, maad ja rahvast tundvast inimesest targemaks pidada, aga korra oli ta juba valitsejalt küsinud: ega too ei taha temast omaenda hirmuäratavuse vangi teha. Loomulikult on ta ettevaatlik ja saared tunduvad talle esialgu ka üsna kindla paigana, jah, võib-olla isegi kõige kindlamana!

„Aga kui keegi teine, kellel on sama palju kaotada, leiab sedasama?" küsis vana mees.

Oli näha, et küsimus tuli tal ootamatu mõttevälgatuse ajel üle huulte; alles nüüd, olles selle välja öelnud, jäi ta mõttesse. Hirm oli kõigist mõtteist ette rutanud, nagu tuleks see mingist teisest nägemisest kui küsimus ise, nüüd kohutas see teda, sest jäi talle, küsijale endale seletamatuks. Ta ei mõistnud enam iseend, see oli kõige hullem. Ja krahv – kas polnud see lõppude lõpuks veel kõige hullem? – ei mõistnud teda samuti.

Korraga luuras õdusas toas pinevus nagu kohtusaalis, kus käiakse välja tõend tõendi vastu. Ja ainult üks neist võib viia tõeni.

„Kuidas arvate," pomises Ovelacker mõne aja pärast.

„Ma lihtsalt mõtlesin..." tuli valitsejal vaevaliselt üle huulte, ta võttis mütsi ja jättis jumalaga.

Mahavaikitu tuli nende vahele. Rohkem ei suutnud nad teineteisele midagi öelda. Esimest korda, jah, esimest korda. Saatus oli olnud tugevam nende kavatsusest öelda teineteisele seda, mida nad mõtlesid, nii headel kui ka halbadel päevadel. See jäi mõlema jaoks lahti seletamata. Võib-olla kuulus see tolle surmatoova nõiduse juurde, mille hõõguvas rõngas asus mõis – nõiduse juurde, mis võttis võimust isegi magajate üle.

Ovelacker leidis venna ja õe end hommikusöögile ootamas ja hetkel, mil ta silmas Angelikat, unustas ta kõik, mis polnud neiu elu. Kas Angelika nägi ilusat und, küsis Ovelacker reipalt, kui nad lauda istusid. Neiu naeratas talle esimest korda sel hommikul – esimest korda, alles nüüd taipas Ovelacker seda! Aga miks alles nüüd? – ja tunnistas, et unenägu tundus talle küllaltki imestamapanev. Sest

ta nägi unes, et kohtas metsas suurt pruuni karu, kellega tal tuli maadlema hakata. Aga ta oli suurest hirmust minema jooksnud ja kui ta selja taha vaatas, seisis seal, kus karu oli ta ette ilmunud, vaid üks vana mees ning lehvitas sõbralikult. – Kas sellest unenäost piisas talle?

„Kas see oli kõik, kas unenägu nii lõppeski," küsis Ovelacker ja tal oli tunne, et kõik nägid ta näost, millise valusööstuga veri ta südamesse tungis ja kuidas ta huuled värisesid. Ta küsis ainult selleks, et aega võita, tahtis lihtsalt midagi öelda, et ei peaks kohe vastama.

„Jah," vastas Angelika, aga kuuldes seda „jah"-i, teadis Ovelacker, et see polnud kogu uni. „Jah," kordas neiu kergel toonil, „kas midagi puudub?"

„Ei," kogeles Ovelacker, naeratas segadusse sattunult ja tegi teist juttu, öeldes, et ega ta andnud seda unenägu tütarlapsele üles nagu antakse luuletust, mis tuleb pähe õppida. Ta oli lihtsalt üllatunud, et neiu just sellist und nägi. Tema arust oleks ilusamaidki.

„Jah," vastas tütarlaps, aga see kõlas kuidagi hajameelselt. Ja kuidas olekski Ovelacker võinud teada, et see „jah" oli öeldud unenäo lõpu kohta, mille Angelika maha oli vaikinud: selle rõõmu kohta, mida ta tundis, kui märkas karu eest pagedes teda, Ovelackerit, üha selgemalt ja üha lähemal, nagu omamoodi pääsemist, ja ahastuse kohta, kui ta juba päris lähedal olles märkas, et meest polnudki seal, ta oli läinud, olematusse haihtunud.

Ovelacker hakkas nüüd karudest rääkima, neiu kuulas vaid poole kõrvaga. Igal aastal olid metsavahid paar paikset karu leidnud ja juhtul, kui noor Reuter on jahisõber, võiks kunagi hiljem ajujahist mõelda. Kuidas olid Rae metsades lood metsloomadega, seda ta ei teadnud; ent ta oletas, et seal oli neid sama palju, välja arvatud veelinde, kellele mõned Drostenholmi lahtede äärsed roostikud olid lausa paradiisiks. Alles sel kevadel oli ta kord õhtuse ratsasõidu ajal näinud tohutul hulgal haigruid, ka parte ja hanesid oli lindude rände ajal nii suurtes kogustes, et sellest ei oskaks undki näha.

Angelika naeris.

„Teie saatsitegi mulle selle jahimeheunenäo," lausus ta, „ja luiskasite mulle!"

Ovelacker vaatas talle sõnatult otsa.

„Rääkige edasi!" sõnas Angelika, tema pilgust segadusse sattudes. See mõte lihtsalt turgatas talle pähe, kui ta kuulis Ovelackerit unenägudest rääkivat.

Noor Reuter viskas oma tuhandete kortsukeste vahelt lõbusa pilgu õe poole. Ta ei tundvat enam õde äragi, tähendas ta Ovelackerile. Sitsiilia kõige vaiksem tüdruk – ja siin lausa amatsoon!

Nii peabki. Siis ta oskab ju ka relvadega ümber käia?...

„Ainult selle ühega, mida kasutavad kõik naised," lisas noor Reuter naeratades. Õde punastas ja vaikis.

...Sest valitseja, kellega ta enne oli kõnelnud, tegi ohtralt süngeid vihjeid tuleviku kohta. Selle järgi otsustades olid relvakäsitsemisoskusega külalised parim, mida üks mõisahärra endale praegusel ajal soovida võis. Reuterile kui vanale Tartu buršile oli mõõk kindlasti tuttav. Kas ka revolver?

Nüüd jääb tal vaid oodata lühikest sissejuhatust strateegiasse ja fortifikatsiooniteadusse ning juhist, kuidas täita liivakotte! hüüatas noor Reuter kraaksuval häälel. Mis on juhtunud, ja kas nad peavad kaitseseisundi sisse võtma.

Oleks see Ovelackeri valitseja teha, siis jah. Aga ta loodab, et vana Thomasson näeb tonte, kuigi ta tunneb rahvast paremini kui nemad kõik. Alles pool tundi tagasi oli ta väitnud, et ega neid midagi head ees oota, jah, otse välja öeldes, ees ootab halb. Ja see paneb nad siin teatavasse sundseisu. Ta tahtis ette panna, et nad sõidaksid homme suurele saarele lahesopis, aga kui ta sellest valitsejale rääkis, oli too teda vannutanud ümber mõtlema. Nii tõmbus maailm nende ümber koomale. Aga see, mida õde-venda siin läbi elavad, on ju vaid ettevalmistuskooliks raskustele, millest neil hiljem Rael jagu tuleb saada, isegi kui silmas pidada, et Reuter kõlab inimeste kõrvus teisiti kui Ovelacker. Muuseas, ega teda mitte keegi mitte kusagil nii kutsunudki. Nii süütult, nii... sõbralikult.

Mida kauem Ovelacker rääkis, seda tardunum näis õe-venna näoilme. Lauanõude klirinasse ja kõlinasse tuli elu sisse. Miski kõlksatas, miski kriiksatas; kokkulöödud klaasid tõid kuuldavale vaikse oige. Laia joana voolas päikesevalgus pargist tuppa ja pani samovari helkima. Päikesekiirte rajal hõõguvad tolmukübemed olid nagu laua ümber valitsevast varjatud pingest tõusvad sädemed. Ja korraga tajus

Ovelacker tardunud nägudel üht ainitist, otsekui lummatud pilku, mis ei suutnud enam kõrvale pöörduda. Angelika silmitses teda. Ta naeratas neiule ja juhtis siis kohe – nagu lepituseks – venna tähelepanu sellele, kuidas aknast tulevad päikesekiired neiu kiharaid riivasid, nii et hele juus näis kuldselt hõõguvat.

Noor Reuter kinnitas tema vaatluse tulemust teatava viisaka hämmeldusega.

Kohe seepeale sõnas Ovelacker kohmetult, et nad peaksid talle sedalaadi avameelsused andestama. Mis puutub inimestega läbikäimisse ses majas, siis selles asjas oli ta saamatu algaja. Kas nad tahaksid pärast hommikueinet, nagu kokku lepitud, pisut tallides ringi käia? Või olid õel-vennal teised plaanid?

Ta hääl kõlas vabamalt. Mõlemad olid tulvil innukat elevust. Ja kui nad läbi mõisahoone taguse pargi viinakoja poole läksid, hajutas hele päev Ovelackeri häälest mureliku varjundi, kui ta lausus: nad peavad suhtuma mõisa taas nagu ümberpiiratud kindlusesse ja püüdma oma elule niipalju kui vähegi võimalik seespool tema väravaid sisu leida. Väljaspool seda, tõsi küll, nähtamatult, asus vaenlane. Ja taas, nagu tütarlaps märkas, pöördus Ovelacker ümber ja näis otsivat kinnitust sellele, et keegi neile pargist ei järgne.

„Kas park asus väravate taga?" küsis Angelika endalt. Ovelackeri rahutu pilk näis piidlevat väravate taha ja aiapalkonilt üle pelargoonide leegitseva valli, nagu vaataks ta viimaste bastionide tagant lahinguväljale, millel käiv hävitustöö neid siin kinni pidas. Aga mis võis luurata seal madalate põõsaste vahel, avaral, puudesaludega muruplatsil, öömustade, vaevalt nirisevate ojade ääres ja lõhnavatel, mesilaste suminast ümbritsetud lillepeenardel? Peaks temalt küsima, mõtles neiu. Ent nii nagu mitte miski päeva pimestavas valguses enam oma vormis ei püsinud, vaid näis vägevas kokkupõrkes valgusega laiali valguvat ja kildudeks pudenevat, nii paiskus laiali ka see küsimus, ja kui mõni killuke tabaski seda, kellega neiu oma meelte, mõtete ja tunnete ristumisteedel kohtus, sai sellest tumm küsimus aina uue sisuga, aina piinavama teadmatusega – küsimus, mida ta suutis tagasi tõrjuda vaid vaadeldes tummalt, küsimusi esitamata, kõikehaaravas tundetulvas seda meest, kes tema kõrval kõndis, seisis ja kõneles; neiu oli nagu merehädaline, kes triivib laineharjal

vääramatult kalda poole, laastava murdlainega võideldes, ja kes enne kaldale jõudmist silmab eemalt maad üle lainevalli, mis tõstab ta põhjatu sügaviku kohale, maad kui midagi terviklikku, kui vankumatut, õnnist sihtpunkti ja oma ahistuse lõppu.

Ja kas Ovelacker teadis, et oli oma võrdlusega ümberpiiratud linnast sündmuste käiku kummalisel moel ette ennustanud? Ta ei küsinud endalt, kus need väravad asusid ja kus oli piir nende elu ja väljast ähvardava ohu vahel. Nüüd oli kõik seespoolne; jah, kohati tundus talle, nagu seisaks ta ise ühe poolega oma elust väravate taga ja kuulataks, mis elu teisele poolele seal turvalisuses osaks saab. Seletamatu side tolle teise elupoolega kestis läbi eraldatuse, umbes nii, nagu valutab haavatu vigastatud jäse, kuigi arst on selle juba keha küljest eemaldanud. Ovelackeris oli nüüd niipalju iseendale teadvustatud tundlikkust, et ta suutis igas nendevahelises sõnas aimata kas õndsust või siis surmatoovat jahedust ja selles ärevuses tõi kindlust ikka vaid pilk, Angelikale otsavaatamine, kohtumine pildi sees. Poleks tal ainult olnud seda seletamatut, sügavat süütunnet, kui ta seisis neiu ees ja vaatas neisse kord säravalt süütutesse, kord pelglikult uurivatesse silmadesse, millest oleks nagu vari üle libisenud! Süüd neiu ees, mis ulatus kaugele üle mahavaikitu, aladele, mille olemasolust tal endal siiani aimugi polnud! Süükoormat, mille ta juba enne ilmaletulekut oma õlule oli võtnud ja ellu kaasa toonud, et seda nüüd neiut ähvardava ohuga, tema hirmuga, tema kannatustega suurendada.

Nad astusid sisse lautadesse, mis seisid peaaegu tühjalt, sest enamik loomi oli karjamaal. Üksikud loomad – nii kohutavalt tõelised ses tuhmis valguses, mis tuli ämblikuvõrkudega kaetud akendest – seisid seal nagu nõiutuna oma tõelisusse, suud mälumas ja nahk justkui elektrilöökidest võdisemas, peaaegu omaette isiksused oma üksinduses. Nende hiilgava pilgu varjus näis ootavat tume jõud, mis neid köidikuis hoidis. – Vahepeal rääkisid nad loomade kasulikkusest ja kui noor Reuter imetlevalt reetis oma hämmelduse selle üle, et Ovelacker oli õppinud nii lühikese ajaga saama ülevaadet ja ettekujutust kõigist neist keerulistest teadmistest, mida kogu nende täiuses vast ainult kaasasündinud vaistuga võis omandada, naeratas kiidetu. Ta arvas, et pidi lihtsalt pisut põhjalikumalt asjasse süüvima kui teised baltisaksa mõisade pärijad – ja tajus seda vastust silmapilkselt kui valet.

„Te ei lakka kunagi olemast üks meie hulgast..." kõlas ta kõrvus; samas tundis ta, et seegi ei kehtinud enam. Kehtis vaid üks – ime. Ka siin, keset oma valdusi, mille kaitsmisele üks truu mõisahärra pidi mõtlema, ka siin ei elanud ta enam oma elu. Tema elu astus ta kõrvale väljastpoolt – või elas ta juba tema sees? Ühtäkki valdas teda tunne, mida ta arvas end juba kord tundnud olevat, ja jalutades majade vahel, ereda valgusega ülekallatud vabaduses ühe teise lauda ning teiste loomade juurde, teadis ta, millal see juhtunud oli: hommikul, enne ärkamist. Hämaroleku ja teadvuse vahel kulgeval piiril oli tal olnud tunne, et keegi lebab tema kõrval ja ta ihkas soovida, et see lähedusetunne kestaks igavesti. Ent ta polnud suuteline mitte midagi soovima ja pidi end vastupanu osutamata selle hooleks jätma, mis teda ees ootas. Miski ei võinud olla õnnestavam kui see soovideta olek. Aja jooksul hakkas ta tajuma omaenda tühjust, mis sai toitu elust tema kõrval. See oli nagu mingi uue, elusa hinguse endasseahmimine, selles hinguses oli ta tajunud armastatud olendit ja alles armastatu ühtesulamisel tema enda olemasoluga oli ta ärganud teadlikule elule.

Ja ta aimas, et sellest hetkest peale jääb ta elu unenäoliseks, kui ta ei ela seda oma armastatule. Elu jääb ebatõeliseks, sest ta juhib seda üksnes rabedalt pealispinnalt, mitte tuumast, mis hõõgub ta armastusest, niikaua kui armastus kogu selle tuima kannatuseräbu ära on hävitanud ja saavutanud võidu süü üle, mis teda seni oli halvanud. Kas saatus võtab arvesse, et see, kes on nii palju kannatusi esile kutsunud, peab maailma sama palju õnne tooma? Milline totter ükskordüks see oli, millesse ta tahtis oma elu suruda! Millal oli lunastuses läbi saadud ilma imeta! Ja mis ta üldse päris nii palju, kui ime ometi kogu oma ülevuses ja käsitamatuses tema ees seisis! Armastada, üksnes armastada – ah, kui ta sellega lõpuni läheb, muutub maailm põhjani, ta ise sünnib uuesti ja unustab ning paneb teised unustama oma nime.

Äkitselt valdas teda rõõm, mille sarnast ta varem iial polnud tundnud. See oli nagu joobumus, see kasvas iga hingetõmbega, millesse oli segatud midagi tema kõrval olevast inimesest, kasvas iga pilguga, mille ta heitis paremale, Angelika kuklale ja kokkupandud juustele. Ta nautis seda uut tunnet nagu saatusetust. Ta elas veel vaid niivõrd, kuivõrd ta armastas, ja sellest elusast armastusest näis tee

viivat edasi tulevasse ellu ja tulevasse armastusse maailma vastu, nii suures kui ka väikeses. Üks tõsine vaim temas oli küll selle vastu, et ta saatus lähtuks ühest teisest, tema omaga ühendatud saatusest, või et süü, millel oli laenatud nägu, tuleks lunastada veel enne, kui ta oma näo kaotab, ent armastus sundis sellegi vaimu vaikima. Armastus oli eemale peletanud Mölleri varju ja oli tugevam kui kujutlused, mille ta oli päranduseks saanud oma hirmutundidelt; armastus oli tõelisus ja kõik muu oli vaid unenägu.

Majandusõue viimaste laudahoonete vahel kohtusid nad valitsejaga. Ta seisis ja näris heinakõrt ning vaatas mõtteisse vajunult midagi, mis juhtus ainult tema jaoks. Kui ta hääli kuulis, tahtis ta ära minna, aga oli juba liiga hilja. Aga kuigi vanal mehel polnud esialgu vähimatki tuju ja ta silmitses uskumatul ja äraootaval pilgul mõisahärrat, kellega näis olevat toimunud mingi muutus, millest ta kohe aru ei saanud – õige pea taipas ta, et peab tegema pisut rõõmsamat nägu. Ja kui ta oligi kohmetu ja saamatu, ütles ta siiski ära, mis tal öelda oli. Seda oli piisavalt, eriti Rae noorhärra jaoks, ja sel ajal, kui valitseja temaga ees minema sammus ja põlluharimise, heinamaade suurendamise ja jõusööda tootmise kohta selgitusi jagas, kõndisid Angelika ja Ovelacker, viivu vaikides, nende kannul üle põldude, kust unised lõokesed tasa lõõritades õhku tõusid. Tundus, et linnud olid maale langeva lõõmava valguse eest varju otsinud sügavatest rattaroobastest teel, kus jahedus ja niiskus päise päevani püsis. Metsad hällisid juba sinakas vines.

„Kuidas sellega õieti on," kuulis Ovelacker äkitselt küsimust, „kas park jääb siiapoole või sinnapoole väravat."

Õhk tema ümber oli nii kerge olnud; nüüd näis see ootamatult raskeks ja tihkeks muutuvat. „Park?" küsis ta põldudele vaadates, „park?" — Tal oli tunne, nagu võtaks seesama tõsine vaim, kõige selle advokaat, mis teda murede küljes kinni hoidis, tema üle võimust. „Park?" Ta jäi naeratades seisma ja vaatas neiule otsa. Neiu näolt särasid vastu kõik neid ümbritsevad värvid. Nisulillede violet, teekummeli rohekasvalge, käokannuse kollane ja kuldne helk, isegi pilvitu taeva õnnis sina, teeäärsete rohtude mahlane rohelus ja põldude kahkjas kollane – kõik peegeldus vastu siiruses, mis kiirgus näolt. Ovelacker nägi, kuidas neiu hingas, kuidas ta õlad tõusid ja

vajusid; ta nägi, et neiu laup juuksepiiri all, kust tärkasid kerged udemed, oli kastemärg; neil hetkedel nägi Ovelacker teda oma armastuse õndsast tipust ja talle tundus, et see armastus ei saa iial enam niisugustesse kõrgustesse tõusta, taas hoovas temasse kõikjalt rõõmu ja ta ütles naerdes: „Siiapoole väravaid, siiapoole väravaid!" Ainult õhtul, kui pole enam päevavalgust, on neiul vahimeest vaja.

Angelika nägu lõi lõkendama, nagu oleks tema ees äkitselt õide puhkenud tulipunane mooniväli. Kõik, mida ta varjas, kogunes väikesesse põselohku: ülemeelikus, häbelikkus, nähtamatuks tihenenud tundetulv, millega ta Ovelackerile otsa vaatas.

Korraga tundis neiu, et mehe käsi haaras kinni tema omast. Ta lasi sel sündida ja pikkamööda, otsekui sügavalt südamepõhjast tõusis naeratus ja valgus ta näole. Nüüdsest näis see naeratus osaks saavat tervele ilmale, seda oli igas valguskiires, igal põõsal ja rohukõrrel, ja armsam võis kohkuda selle rahustavast lähedusest pargis, oja kuldpruunil veel värelevate valguslaikude ees. Näis, et armastatud neiu ise oli naeratades seisvasse vette vaadanud ja jätnud sinna oma peegelpildi.

Nad jõudsid järele mõlemale eesminejale, kes suure kaarega läände, tuuleveski poole suundusid, ikka veel süvenenud vestlusse põlluharimisest ja loomakasvatusest, kuigi jäi mulje, et noor Reuter suutis seda veel vaid suuri vaevu jälgida. Ta oli lakanud küsimusi esitamast, tema vastused kõlasid hajameelselt.

„Mul oleks teilt veel niipalju küsida," ütles Angelika, kui nad tihedalt eesminejate kannule olid jõudnud. Ta hääl püüdis lausuda neid sõnu justkui möödaminnes, et need teisi kuulatama ei paneks, ja ta rääkis kiiresti, nagu oleks see viimane võimalus midagi öelda.

Ta võiks sellest ka ise rääkida, vastas Ovelacker. Nad ei vaadanud enam teineteisele otsa. Võib-olla muutis just see Angelika ebakindlaks, kui vend nende samme ja hääli kuuldes seisma jäi ja pilgu nende poole heitis. Venna näol oli nukker, küsiv naeratus, mis näis tahtvat välja uurida midagi, mida nad ise veel sõnades teineteisele polnud tunnistanud. Vaevu ära oodanud, kui õde nendega ühines, riputas vend end juba õe käevangu ja nad läksid aeglasel sammul edasi.

Ta ütles naerdes, et oli pooletunnise vestlusega targemaks saanud kui kahekümne raamatu abil; tuleb ainult kadestada Ovelackerit, kellel on valitsejaks nii asjatundlik põllumees.

„Ega härra Reuteri oma Rael kehvem ole," tõrjus valitseja, enne kui Ovelacker midagi öelda jõudis.

Jah, ilma Thomassonita oleks ta reedetud ja maha müüdud, näitas Ovelacker üles viisakust vana mehe vastu. Mis puutub majandamisse, siis ei saa ta terve oma elu jooksul nii targaks, kui Thomasson juba mähkmetes oli.

Valitseja pomises midagi vanast maatõust, mis võis käia nii tema enda kui ka veisekarjade kohta, kelle mõraste kellade häält võis juba tükk aega kuulda. Nüüd hakkasid ka loomad ise karjakopli tihedate sarapuupõõsaste vahelt paistma.

Vaid üht, tegelikult vaid üht oleks tal öelda, kuulis Angelika otse oma kõrva ääres, kui nad allee juures üle kraavi läksid ja vend juba kraavi teisest nõlvast üles ronis. Kui neiu peaaegu ärakuivanud ojakesest üle astus ja tema käsivars Ovelackeri käele toetus, vaatas ta mehele otsa. Kõik, millest nad vahepeal teineteisega rääkinud olid, oli justkui minema pühitud; jäi vaid üksainus kõnelus, milles küsimused ja vastused järgnesid üksteisele, pikkade pausidega nende vahel, seda küll, aga ikkagi vaid see üks kõnelus. Ja nüüd, kõndides tihedate põõsaste vahel, teisel pool alleed mööda kitsast, karjapoiste poolt sisse tallatud rada veski poole, mis seisis kivikünkal lõõmava päikese all kesk sinakate kadakate sakilisi varje – nüüd tundus, et miski, millest nad sel teel omavahel kõnelesid, ei võinud alles jääda. Vaevu välja öeldud, lendas see kohe minema, ja kui idakaarest kostev tuulamismasina vuhin pikkamisi vaibus ning kõrvetav vaikus müürina paigal seisis, haihtus iga sõna jäljetult nagu seebimulli õhkõrn vetruv kest ja tähendus, mis sõnas peitus, lendas olematusse. Üksnes nende mõlema väljaütlemata sõnadel oli püsi sügaval vaikuse varjus.

Veel päevake ja siis oli jaanipäev! Siia, kuumusest naksuva veski juurde, mille seinad läikisid tormidest ja tuultest sinakalt nagu kiltkivi, olid poisid hakanud oksi kokku vedama: veski edelapoolsesse külge, et tuul, mis nüüd juba nädalaid kirdest puhus, sädemeid kurikavalalt palkidesse ei kannaks. Lisaks kavatses valitseja inimesi veel kord paluda, et nad hoolega peale passiksid; kuival rohukamaral ei tohtinud levida väikseimgi tuli, kõige usaldusväärsemad pidid selle eest vastutama.

„Meri!" hüüdis Angelika hetkel, mil vestlus jälle praktilistele asjadele kippus libisema, vaimustunud häälega ja osutas põhja suunas, kus üle rannamändide tardunud lainevalli paistis võrratu sina, nagu omaette taevas kaugete puulatvade kohal.

„Ja sealt hakkavad paistma saared," sõnas Ovelacker. See, mis siit vaadates tundus olevat poolsaarena merre tungiv rannamets, oli tegelikult Metsalaiu põhjatipp. Saare lõunakallast varjas märksa lähemal olev rannamännik. Ja tagapool ujus oma peegelpildil väike Heinalaid! Milline kuumus pidi küll vee kohal seisma! Ja ega tänagi vihma järgi välja näinud.

Ta koputas baromeetrit iga päev neli-viis korda ja raputas seda nagu vang trelle, aga see riistapuu lihtsalt ei tahtnud kriipsugi langeda, siunas valitseja.

Heinalaid ja Metsalaid lebasid meres nagu paradiisisaared ja nemad ei tohtinud isegi paariks tunniks sinna sõita, tähendas Ovelacker. Valitseja jäi päris üksi oma murega vihma pärast, mis ei tahtnud tulla. Ta ei uurinud ka paradiisisaari. Paradiisis oleks ta siis, kui baromeeter langeks või kui silmapiiri kohale kerkiks pilvemüür, mis tõotaks korralikku äikesevihma. Ta oli just äsja mingi lootusrikka virvenduse avastanud. Näis, nagu hakkaks läänes pilvitama. Sealt tulevad ilmad ei olnud eriti pillavad välkude ja müristamise koha pealt, aga vihmarohkemad kui need, mis tulid idast, oli ta aastate jooksul kindlaks teinud. Ent tasapisi oli aeg nii kaugele jõudnud, et ta pidi tagasi heinamaale minema! – Hea küll, tal pole vaja siin hüvasti jätta, sest kogu seltskond asub teele mõisa poole. Ta läks nendega koos, lahkus oma saatjatest alles sissesõiduvärava juures ja sammus mõtlikult mõisaõuele.

Teenijatemaja trepi ees konutas üks neist öövahtidest, kes poole päevani magasid, ja tervitas teda. Harjuskivenelased olid juba jälle lõunale läinud. Töö seisis pidevalt, see rohkem seisis kui käis, leidis valitseja. Ta seisis tusaselt silmi kissitades viivu oma ukse ees ja vaatas inimtühja ehitusplatsi, enne kui lubas endale hommikueine. Söögi ajal kuulis ta vankrit õuele veeremas. Ta tõmbas taskust kella ja noogutas. Tüki aja pärast, kui õde pani talle lauale ajalehed ja paar kirja, millest vana mees juba läbi ümbriku ära nägi, et J. W. Mündel Riiast pakub kummivoolikuid ja W. Minuth ei tea mitmendat korda juba

oma abi viinavabriku seadmete ülespanemisel, „Englische Magazin Redlich" toob ära mesindusalase artikli, Hermann Stieda oma väetisi ja Moritz Feitelberg kõike seda, mis jättis vägeva mulje juba ainuüksi kirjapoognale ülestähendatult, õngitses ta endale tassi kõrvale sõnatult „Nordlivländische Zeitungi" ja lasi pilgul üle lehekülgede käia.

Kui ta luges sedasorti pealkirju nagu: „Mässajate jõugud Koiva ääres", „Mälestusmärk tundmatu käe läbi mahalastud revolutsionääridele", „Metslaste uued teod", „Tulge tagasi, kodumaa kutsub!", „Hoiatus Kuramaa mõisaomanikele välismaal", „Läti sotsiaaldemokraatia avameelsus", „Anarhistlik kuritegu", „Pangatöötaja maha lastud", „Tänavalahing salatrükikoja pärast", „Atentaat parun Campenhausenile...", lükkas ta taldriku otsustavalt kõrvale, lappas ajalehe kokku ja lahkus kodunt.

Piimamees, kes oli posti toonud, rakendas just hobust lahti. – „On midagi uut?" urises valitseja.

Mees võttis mütsi peast. „Ei, midagi uut ei ole."

Valitseja läks paar sammu edasi ja jäi ristseliti lahtilöödud talliukse ette seisma. Jäi mulje, nagu uuriks ta, kui pime oli seal sees ja kui valge siin väljas. Piimamees oli uuesti oma töö kallale asunud. Ent nüüd näis talle midagi meenuvat. Ta vaatas mitu korda valitseja poole, et kas too märkab, ja kui valitseja juhtus talle pilku heitma, küsis ta: „Kas jaanituli tuleb?" – „Miks sa seda küsid?" oli esimene asi, mida valitseja selle peale kostis. Ta ei mõelnud hetkegi. Loomulikult teevad poisid tuld, ta oli alles täna veski juures nende ettevalmistusi näinud. – „Miks sa küsid? Sa tead ju isegi!" ütles valitseja piimavedajale.

Siis on hästi, näis tolle nägu ütlevat, tal oli siis õigus olnud. Temalt oli seda nimelt küsitud, lisas ta, ja ta oli vastanud: „Jah, tuleb küll."

Kes seda talt siis küsis.

Mehest oli näha, et ta teadis hästi, kui vähe tema vastus valitsejat rõõmustab. Ta oli maanteel kohanud inimesi, kes selle kohta küsisid, võõraid, tema neid ei tundnud...

„Kas nad seda ka küsisid, kus tuld tehakse?" kuulas valitseja teda üle.

„Jah; ütlesin neile, et veski juures, aga nad näisid seda juba teadvat."

„Kuidas need inimesed välja nägid," himustas valitseja teada, aga kui ta kuulis segaseid kirjeldusi mustadest kuubedest ja säärsaabastest, mille puhul ta võinuks samahästi iseenda peale mõelda, läks ta pahuralt minema. „Mis suunas võõrad läksid," küsis ta piimamehelt veel eemalt ja sai teada, et nad ei läinud üleüldse mingis suunas, sest nad istusid tee ääres.

„Mis saatanatemp selle taga jälle oli?" murdis valitseja pead, kui oma hobuse selga ronis. Aga pidi selle taga siis ilmtingimata mingi saatanatemp olema? Jaanitule ääres said ju kõik kokku. Käidi üksteisel külas, anti üksteisele naha peale, kui keegi oli kutsumata tulnud või kui külalised kohalikke tüdrukuid hiilisid. Võõrad võisid ju ka täiesti süütult küsida, sest kavatsesid kohale tulla. Aga see, et nad võõrad olid! Võõrad siia ei tulnud, vähemalt mitte nii võõrad inimesed. Võis küll oodata naaberküla ja -mõisa ning rannaküla popsitalude poisse, ent nood polnud nii võõrad, et oleks pidanud piimamehe käest küsima. Pidi ta krahvile veel kord sõjaväge meelde tuletama? Kindlasti oli krahv unustanud maakonnaülemale helistada. Kas õhtupalvusel või juba enne seda, kui ta peaks talle vastu juhtuma... Vaata aga vaata, harjuskivenelased võtsid ka vaevaks jälle pisut tööd teha! Müürsepakellude kõlina ja kirvehoopide paukumise saatel ratsutas valitseja heinamaale.

„Säärane palk kumiseb nagu kirikukell!" mõtles ta, kuulatades kuumas õhus paigal seisvat kaja. Või oli see juba kauge äike? Ilm oli muutunud nii palavaks, et sula või üles. Ja kui pronksist vaikusekell keskpäeva tulikuumuses üles sulas, siis vaibus ka kõmin.

„Kas see jõuk oli pärast tema hommikust müristamist nüüd sõnakuulelikult tööl?" küsis ta endalt. Võib-olla lesisid nad jälle põõsa all ja magasid või rääkisid endal suu vahtu. Loodetavasti ei kuule härra midagi sellest väikesest ülestõusust, millega ta hommikul üsna vaikselt toime tuli. Ei, kindlasti ei kuule ta sellest midagi – ja kelle käest? Tema, valitseja, hoiab keele hammaste taga, juba ainuüksi häbist, et tema inimesed, isegi kõige mõistlikumad ja usaldusväärsemad nende seast midagi säärast heaks võisid kiita. Streik ja vastuhakk helevalgel juunihommikul! Tööl ei olnud õnnistust, Jumal oli maa ära neednud, nii et vihma ei tulnud! Siis tuletati meelde mõisahärra pattu! Seal ja seal ja siis ja siis oli just niisamuti läinud. Kui lõbus parun Wetberg, matnud vaevalt oma hea

südamega naise, kelle ta surnuks oli piinanud, poola krahvinnaga ulaelu alustas, oli Jumal tema põlde samuti põuaga nuhelnud; ja kui Lehtse mõisa tige jõhker härra lõpuks ära suri ja teda taheti neljahobusevankriga kirikusse viia, tuli äike ja saatan kihutas rakendi kõigi nelja hobuse ja kirstuga tükkis sohu, kust neid enam iial ei leitud!

Süütute veri, mida timukas oli valanud, võeti tema põldudelt ja heinamaadelt tagasi vihmana, mida ei tulnud. Lõppude lõpuks olid nad kaassüüdlased säherdust härrat teenides.

Mitte ilmaaegu polnud valitseja häll ühes pastoraadis seisnud! Armsa Jumala asjus võis temagi sõna sekka öelda ja seda oli ta täna hommikul nagu kord ja kohus ka teinud: tulivihase Jehoova nimel, kes oleks teda, valitsejat, justkui omaenese viha nooltega varustanud — ja needus, mis oli kiduratele heinamaadele laskunud niitjate jutuvada saatel, tõusis sealt nüüd vaikides. Kas nad töötasid praegu...? Nüüd eristas valitseja kauguses esimesi niitjaid. Aga aidaku Jumal seda, kes neid pealt juhtus nägema! Vikat käis läbi traatja rohu nagu halvatud varesetiib, leidis vana mees, ja rehad liikusid nii aeglaselt, nagu sügaks niitja otsustusvõimetult pead. Mis siis nüüd jälle lahti oli?

„Mässajate jõugud Koiva ääres", „Mälestusmärk tundmatu käe läbi mahalastud revolutsionääridele", „Metslaste uued teod", „Tulge tagasi, kodumaa kutsub!", „Hoiatus Kuramaa mõisaomanikele välismaal", „Läti sotsiaaldemokraatia avameelsus", „Anarhistlik kuritegu", „Pangatöötaja maha lastud", „Tänavalahing salatrükikoja pärast", „Atentaat parun Campenhausenile". Kas ei ole siis võimalik kokkuleppele jõuda? „Lätlased ja meie", „Eestlased ja meie", „Liberaalselt või feodaalselt?", „Kindralkuberner nõuab telefoni teel abiväge"... Selline on siis nende aja nägu, tähendas Ovelacker ja lasi ajalehel, millest ta noorele Reuterile pealkirju ette oli lugenud, alla vajuda.

Reuter vaikis ja ta näole ilmus nukker naeratus. Pole just kuigi lootusrikkad olud uue elu alustamiseks siinmail, sõnas ta viimaks. Aga mis puutus välismaal viibivatele mõisahärradele tehtud üleskutsesse, siis sellele oleks ta meelsasti alla kirjutanud. Põhja poole reisides oli ta kogu aeg pisut häbenedes kõrvale vaadanud, kui kohtas vabatahtlikus eksiilis baltisakslasi – ja neid oli nii palju, et aja jooksul

oli ta pilk õige viltuseks muutunud, tunnistas ta naerdes. Ent niipea kui agitatsioon lakkab, saab eestlastest ja lätlastest jalamaid jagu, mis siis, et nende vaated lahku lähevad, nagu nad juba kindlaks olid teinud. Kui ta näeks asju sama süngetes värvides kui Ovelacker, annaks ta juba täna käsu Rael tööd lõpetada. Põllutööliste küsimus, mis on viimasel ajal nii pakiliseks muutunud, tuleb lahendada eeskätt sakslaste sissetoomisega ja nendega pole siis vaja ajada mingit sotsiaalpoliitikat, vaid saksluse poliitikat.

Ovelackeri meeleolu sundis teda lakkamatult Reuterile õigust andma. „Igatahes! Igatahes!" sõnas ta rõõmsalt edasi-tagasi kõndides ja heitis siis pilgu aknast välja, kus talle hakkasid silma puulehed, mis läikisid kuivalt, nagu oleksid nad nahast. Siin raamatukogus oli jahe, õues pitsitas kuumus aga juba mõne minuti pärast nagu raudvõru laupa. „Igatahes..." Mured ei jõudnud enam temani. Nad haarasid ahnelt millestki muust ja see muu oli end juba tükk aega oodata lasknud. „Igatahes..." Noorele Reuterile oli silma torganud, kui võõrapäraselt Ovelacker teinekord rääkis. Ta ei suutnud veel varjata peterburlast iseendas, kõige vähem oma kõnepruugis. Tema mõtteviis aga – jumala eest, see oli siin nii kodunenud, nagu poleks ta iial kihelkonnast lahkunud. Ta oli ilma ajalehe üleskutseta tagasi pöördunud – tema, keda ometi nii palju sellest eemal oleks võinud hoida! Ent nii keerulisena poleks ta oma võõrustaja olukorda ka ette osanud kujutada! Muidugi, Ovelacker ei rääkinud sellest ega vihjanud sellele rohkem kui ühel korral, ent siit-sealt kumas midagi läbi, ilma et ta oleks seda soovinud või teadlikult läbi lasknud kumada. Ta elas siin juba nii pikka aega üksinda, et – nagu kõik üksikud inimesed – ei tajunud enam õieti, mil määral on tema saladused teistele teada. Nähtavasti oli ta minetanud varjamisoskuse, mida õpetab tihe läbikäimine inimestega. Aga ka Reuter ise, tema, kes ta oli kunagi tahtnud saada omamoodi diplomaadiks rüütelkonna valitsuses, oli kaotanud vilumuse ja tänahommikusel jalutuskäigul, kui nad mõlemad valitsejale ja talle endale järele jõudsid...

Ta ei suutnud sellesse nii ruttu sisse elada, pidi endast kõigepealt jagu saama. Seista nende õnnel tee peal ees? Ei, ei, seda tahtis ta kõige vähem... Aga sealt tuligi õde!

Ta märkas seda alles nüüd. Kui ta oleks jälginud Ovelackerit, oleks ta õe tuleku juba tükk aega varem Ovelackeri näolt välja lugenud.

Ent juba esimene küsimus, millega õde tuppa astus, avaldas sellele näole tohutut mõju.

„Miks te mulle ei öelnud, et karuga, keda ma unes nägin, võib teie pargis taas kohtuda?"

Angelika naeratas, kui ta ukse juurde seisma jäi ja Ovelackerile otsa vaatas, ent sellest naeratusest kumas läbi ehmatus, mille ta läbi oli elanud, ja kelmikalt kõlava küsimuse taga oli peidus hirm.

„Karu – pargis?" küsis Ovelacker kõlatult.

On tema õel ikka elamusi pakkuda, hüüatas noor Reuter, kes oli tükk aega sõnatult seisnud ja kellel nüüd Ovelackerist kahju hakkas.

Õde vastas, et ta ei saa sinna midagi parata. Ta oli täiesti pahaaimamatult pargis jalutanud ja korraga seisis temast mõne sammu kaugusel, poolenisti põõsaste varjus, karu, see tähendab muldvana mees, täpselt seesama, keda ta unes oli näinud. Seisis ja vaatas talle otsa. Angelika oli nagu naelutatult paigale jäänud – kui kauaks, seda ta ei osanud öelda. Siis oli tal hirm hakanud ja ta oli mehelt küsinud, mida ta sealt otsib – mis keeles, seda ei tea ta enam isegi –, ja vanamees ei teinud muud, kui naeratas omaette, ühtaegu häbelikult ja lahkelt. Ja siis, siis oli Angelika minema jooksnud, vanamees oli temas õudust tekitanud.

Tal on kahju, et Angelika pidi niisuguseid kohutavaid üllatusi läbi elama, lausus Ovelacker, ent kõik, mida ta ütles, kõlas nagu pomin läbi une, kuigi ta käis seejuures pikkade sammudega edasi-tagasi. Tõenäoliselt oli see aednik, kelle Angelika sealt põõsast välja oli tuhninud. Too oli pisut iseäralik, aga täiesti süütu, täiesti ohutu. Aga et sedalaadi asjad ei korduks, annab ta korralduse, et mees edaspidi teisiti käituks ja end näitaks. Või uurivad nad kohe kõik koos välja, kuidas see võis juhtuda?

Oh ei, Angelika palus luba mõne hetke istuda. Tõtt-öelda oli see ta jalust päris nõrgaks võtnud, tunnistas Angelika kohmetult naeratades. Noor Reuter toetas end lohutades sama tooli servale, kuhu õde oli vajunud, ja patsutas talle leebelt õlale.

Ovelacker kõndis edasi mööda tuba. Näis, nagu tiirutaks ta ümber õe ja venna. Mõne aja pärast jäi ta seisma. Kui neil midagi selle vastu pole, läheb ja lööb ta nüüd ise korra majja, lausus ta mornilt. „Niisugune asi ei tohi korduda!" Ja vaevalt seda öelnud, oli ta juba uksest väljas.

Õde ja vend kuulsid teda trepist alla minemas. Mõne hetke pärast kostsid sammud palkonilt, läksid siis alla aeda ja vaibusid liivatatud teedel. Siiani polnud kumbki neist sõnagi lausunud. Angelika istus, rusikas käed silmadele surutud; vend patsutas talle aeg-ajalt õrnalt õlale. Kas asi oli nii hull. Vaevalt oli Angelika seda kuulnud, kui ta püsti tõusis ja endale ägedaid etteheiteid tegema hakkas, et oli nii rumal olnud, sest juhtunud polnud ju mitte midagi, mis väärinuks krahvi tõtlikke ja innukaid korraloomiskatseid; ainult... ta tunnistas endale ebakindlal toonil, et oli ehmatanud, ja ta silmad nägid välja, nagu oleks ta nutnud, kuigi hetkel ta naeratas ja ütles, ikka veel iseendaga pahandades: „Krahv peab nüüd selle palavusega mööda parki jooksma ja tema unenägusid otsima!" Aga ükskõik, kas vend teda usub või mitte — see aednik nägi välja just nii nagu vanamees unenäost. Vennale ei jäänud märkamatuks, et õde justkui otsis sõna aednik ja tema hääles oli kõhklust, nagu lepiks ta vastu tahtmist seletusega, mille Ovelacker neile andis. Ent noor Reuter vaikis selle peale. Mingi sisemine hääl ütles talle, et ei maksa kippuda otsustama, kus lõppes unenägu ja algas tegelikkus.

„See kuumus väsitab!" tähendas ta mõne aja pärast haigutades. Ta tahtis pärast sööki pisut puhata. Angelika ei ühinenud temaga. Ta astus akna alla ja vaatas alla parki, kus kõik teed teda alles äsja läbielatud hirmu juurde viisid. Asjatult uuris ta, ega Ovelacker veel tagasi ei tule. Päikesevalgus langes püstloodis inimtühja vaikusesse, kiilid sööstsid nagu nooled metalse surinaga läbi õhu. Ovelacker ei tulnud. Tüki aja pärast helistati lõunakella ja selle kõrge, plekise kõla all vaibus pikkamööda müürsepa-kellude kõlin ehitusplatsil. Viivu valitses mõisaõuel surmvaikus. Siis kandus läbi õhu unine jutukõmin. Niitjad tulid heinamaalt. Ja siis tuli ka Ovelacker tagasi. Ta vabandas oma kauast äraolekut, aga tal oli tulnud veel maakonnalinna helistada. Ta lootis, et teda seal mõisteti; vaatamata tervetele juhtmetele oli see üksnes lootus, sest kuumus undas traatides, nii et kõrvad jäid lukku. Kummaline jah, aga ta oli seda just äsja teada saanud: vaikus, täiesti hääletu kuumus võis telefoni vaskjuhtmetes kohiseda nagu murdlaine. Kui kõik hästi läheb, saavad nad ühe kasakate rügemendi pastoraati saata, pastoraat jääbki majutuspaigaks, sest seisab tühjalt. Nende varustamise võtavad kihelkonna mõisad üheskoos enda

peale. Neile kõigile tuleb kasuks, kui ebakindlus lõpeb. Tema valitseja näis sõjaväge ootavat nagu laps jõulupühi... Aga nüüd oli aeg sööma hakata. Kas nad tulevad kohe kaasa? Pärastlõunal on oodata külalist. Doktor oli endast teatanud ja olnud erakordselt rõõmus võimaluse üle õe ja vennaga tuttavaks saada ning avaldanud lootust, et seda tutvust pole neil niipeagi tarvis uuendada, olgugi et Rae juba ammust ajast tema prebendide hulka kuulus. Ehk sõidaksid nad siis randa? Ta tahaks neid ettevaatlikult hoiatada, et esimesel pilgul jätab doktor pisut iseäraliku mulje, aga on kokkuvõttes üks suurepärane inimene. Kas Angelika põlved on veel liiga nõrgad, et üksi laua äärde minna? Ta pakuks end heameelega teda sinna saatma...

Angelika punastas. Ta kinnitas, et oli tõesti hirmsasti ehmatanud. Ovelacker naeratas ja nagu ei tahaks ta ise seda heameelega meenutada, küsis kähku: „Ärgem rääkigem sellest enam, seda ei juhtu rohkem, või muidu tuleb meil lihtsalt tunnistada, et park asub väravate taga."

Midagi Ovelackeri kõneviisis, mingi ebalus tema pilgus ning kramplik püüe mitte lasta vaikusel ruumi sugeneda – kõik see võttis Angelikalt kindlustunde, mille Ovelackeri sõnad olid talle sisendanud. Ja kui vend pärast sööki oma tuppa läks, et veidi puhata, nagu ta veel kord ütles, lasi õde selle vaikides kõrvust mööda. Kui see pidi olema üleskutse kaasa tulla, tegi ta näo, et ei kuulnud seda. Kui vend oli läinud, heitis ta häbelikult pilgu oma kotikesse ja vabandas ohates, et ei hoolitse venna eest enam kuigi hästi, sest oli juba jälle unustanud anda talle rohtu, mille varud olid tema käes. Varem, seda võis ta kinnitada, varem ei jätnud ta mitte ühtegi korda vahele, alati oli vend saanud need punktipealt õigel ajal.

„Varem, jah, varem," lausus Ovelacker. Niipalju oli muutunud võrreldes varasemaga...! Angelika vaikis.

Ilmselt tuli teenijatüdruk lauda koristama, sest toale lähenesid sammud. Aga ei, need eemaldusid taas trepini, läksid üle aeglaseks tõusuks, kuni nende kaja maja peal kustus.

...Noh, ega ta nüüd kohe surema ka hakka, kui paar korda oma tablettidest ilma jääb; hea, et ta oli tagasi pöördunud. Aga et õde need praegu unustanud oli, et ta võis unustada selle, milles ta siiani oma elueesmärki oli näinud...! Ei, ta ei tohi õe peale pahane olla, see ei

võinud jääda õe elueesmärgiks, seda enam, et ta ise jõudis üha kindlamale arusaamisele, et teine elueesmärk on kõrgem. See, mis pisut ta kõri pitsitas, oli ju vaid nurjatu harjumus. Ta peaks magama, veidikenegi magama. Tuppa eksinud kumalase sumin, luukide tasane, vaevukuuldav login tuuletõmbuses, võrestiku vahelt seinale langevate valgusetriipude virvendus – miski ei häirinud teda. Leidku õde oma õnn sealt, kust ta seda otsis. Ovelacker kosis teda, oli seda esimestest tundidest peale teinud. Kes söandas teda kadestada! Tema – tema ise pidi pisut omakasupüüdmatumaks muutuma, ei tohtinud enam midagi ainuüksi iseendale nõuda, seda mitte, just seda mitte, ükskõik kui meeltmööda see talle ka ei olnud. Jah, talle. Miks ei võinud see siis ka teistele meelepäraseks saada? Mitte iial nii meelepäraseks kui talle, ei, aga piisavalt meeldivaks, et seda endale ihata. Kas mõlemad mõisad, Rae ja Drostenholm, lähevad jälle ühe perekonna kätte, nii nagu see kahesaja aasta eest mõnda aega oli olnud? Siis võiks ta end sisse seada uutes katusekambrites, mis talle juba kavandi peal südamelähedaseks said, ja jätkata tööd, mida ta aastate eest alustas, enne kui haigus kallale tuli. Itaalias ei olnud selleks õiget sisemist kliimat. Siin, sel maal, mida see töö käsitles, oleks ta tahtnud lõpetada kirjutise „Eestimaa ja Liivimaa Rootsi absolutistlikust riikideliidust lahutamise tähendus ja Balti provintsiõiguse areng uusima ajani". Aga kas võis mõelda majadest, mis polnud veel katuse all ja mille müürid olid rajatud kaosele! Sõjavägi pidi tulema järelevalvet teostama, olgu peale; aga häda sellele, kelle kohta räägiti, et tema olla nad kohale kutsunud! Temasse oleks suhtutud nagu kohtufoogti. Mis võiks veel hullemini kõlada ja veel vihatum olla kui – timukas? Kõige hullema oli ta juba endale napsanud. Hea, et õde sellest midagi ei tea... Või ei ole see hea? Õigupoolest oli tema kohuseks õele kõigest rääkida, et ta teaks, millist vihkamist ta peab temaga jagama. Aga millest see tuli, et Ovelacker oma naabritega nii vähe läbi käis? Muidugi, praegu ei olnud õige aeg mõisast mõisa külas käia, aga ometi oleks Drostenholmist pidanud pisut enam välja paistma, et ta oli vaid üks kihelkonna viiest mõisast. Ovelacker ei olnud küll veel kuigi kaua siin olnud, seltskonnaelu aeg tuli alles sügisel, aga... Miks ta kõige selle üle mõtiskles? Ta oli ju tahtnud magada! Jah, nüüd kavatses ta magada. Pärastlõunal tuleb pisut iseäralik doktor ja nad sõidavad randa... Rae mõisa juurde oleks võinud

kuuluda üks lahesopp, Ovelackeri valdused olid nüüd seal vahepeal ja lahutasid neid merest. Aga ega kõike ka saa. Ta oli liiga kaua saanud kõik, mida ta soovis. Ainult seda üht mitte täielikult. Ja seda ei saa ta iial. Kuidas saaks üht niisugust inimest nagu Angelika... Ei, ta tahtis magada! Tükk aega lebas ta vaikselt selili ja vaatas lakke. Siis korraga jõudis tema teadvusse, et ta oli lakkamatult kuulatanud – kuulatanud! Mida küll? Seda ei teadnud ta isegi. Oli päris vaikne. Aga vaevalt oli ta seda märganud, kui kumalane sumisema hakkas, kord lähedal, tema voodi ääres, kord kaugemal, vist kusagil akna all, ja ta leidis, et kogu selle aja, kui kumalane hinge tõmbas, oli ta sellest suminast puudust tundnud, ja see oligi ta kuulatama pannud. Nüüd näis taas, nagu kooks keegi toas pehmest kuldsest lõngast ebamääraseid, korratuid figuure; tundus, et võib lausa silmaga näha, kuidas see lõng end pehmete keerdude ja käändudena ümber lambi, ümber voodi ja laua kerib, tasapisi hämarduva toa lõpmatus rahus.

Maja oli täiesti vaikne. Kõik seesolev ja väljasolev lahustusid piiride-deta teineteises. Kapid, laud ja toolid olid sama liikumatud kui puud; põrand oli ühel juhul lihtsalt akendest pisut madalamal ja pügatud muru oli pehme nagu vaip toas. Õhk oli seesama, ikka see soe, seisev õhk, mis tundus olevat sama tihe kui vesi, ja võis oletada, et ta langeb helkivate piiskadena pikkamööda alla ja pladiseb, kui mõni käeliigutus teda lõhestab.

„See polnud aednik," oli Ovelacker äsja öelnud, pärast mõningast viivitust, mille kestel Angelika pilk tema omaga kohtus. Kui hea, Angelika ei tarvitsenud teist korda küsida, ja ega ta esimene küsimuski nii pakiline olnud, lihtsalt üks küsimus ja üks ootus, milles peaaegu sisaldus teadmine, mida Ovelackeril pruukinuks vaid kinnitada: „Oli see aednik?"

„Ei, see ei olnud aednik."

Ta oli seda teadnud.

„Ja kes see siis oli?"

„Minu võlausaldaja," ütles Ovelacker naeratades ja haaras Angelika käsivarre. Ta lükkas oma vasaku käe Angelika käe alla, tõstis selle suule ja suudles seda. Nii läksid nad palkonile. Kes iganes praegu pargis tiheda põõsastiku taga ka oli, nägi, et Ovelacker hoidis Angelika kätt oma huultel ja suudles seda.

„Teie võlausaldaja?" küsis Angelika ainiti enda ette vaadates.

„Jah, minu võlausaldaja," kordas ta ja juhtis neiu astmetest alla.

Miks viis Ovelacker ta uuesti parki? – „Kas ta on ikka veel seal?" küsis Angelika ja viivitas edasiminekuga.

„Vaevalt," ütles Ovelacker. „Lasin enne meestel terve pargi läbi otsida, nad ei leidnud kedagi, mitte kedagi. Küllap ta on ära läinud. Aga ega ta ei tee midagi, ärge kartke teda!"

„Aga mis see kõik tähendab?" pahvatas Angelika piinatult, „mis võlausaldaja see niisugune on? Kes saab..."

Ovelacker naeratas taas, ta suu tuksatas vaevumärgatavalt. „Minu minevik," lausus ta siis. „Te ju teate seda."

„Ma ei tea sellest midagi," sosistas Angelika kõlatult ja raputas ägedalt pead, „ma ei tea sellest mitte kui midagi!"

„Te ütlesite, et peate minult niipalju küsima, see oli täna ennelõunal... Kas te tahate selle kohta midagi teada?"

„Jah, võib-olla ka selle kohta. Aga läheme tagasi," palus ta, „palkonile!"

Nad pöördusid tagasi ja seisid palkoni rinnatise ääres. Langetatud päi hakkas Angelika pelargoonide suurtest sarikatest närtsinud õielehti välja katkuma.

Ovelacker ütles, et peab talle sellest rääkima. Mitte et see oleks teadmist väärt või põnev, ei, vaid... Ta otsis põhjendust. Nojah, et ta tohiks Angelikale midagi muud öelda, peab too kõigepealt seda teada saama. Siin ümbruskonnas ja vist juba tervel maal kutsuti teda timukaks; ja...

Kas see oli võpatus? Kas Angelika tõmbas oma käsivarre eemale, et Ovelacker sellele liiga lähedal ei oleks? Miks peatusid ta käed kesk lõõmavat lillevalli nagu halvatult? Ta seisis, pea maas, ega liigutanud end, tema kaelal, naha all, nägi Ovelacker ta südant imeõrnalt tukslemas. Ta sõrmed olid liikumatud, nagu vahast, ja rippusid mõrkjalt lõhnavate õite vahel.

Kas ma peaksin edasi rääkima? küsis Ovelacker, haaratud kurbusest, mis pani ta soovima, et see kõik oleks vaid uni ja kaotus ei oleks nii lähedal, kui ta arvas seda olevat.

„Aga muidugi," lausus Angelika pärast väikest kõhklust väga kindlalt ja juhtus see, mida Ovelacker iial poleks oodanud: tütarlaps tõstis pilgu, vaatas talle otsa ja kuigi ta silmis helkisid pisarad, oli neis

imekspandavat meelerahu, õrnust, usaldust – ah, neis oli nii palju ja nii sõnulseletamatut, et ta oleks tahtnud neiu oma embusse haarata, kogu see süngus minema peletada ja otsekohe üles tunnistada ainus, mis oli veel tõeline: et ta armastas teda rohkem kui oma elu.

„Mida te mulle ka ei räägiks," ütles Angelika vaikselt, „ma..."

Ta jäi vait; mida ta veel öelda oleks tahtnud, seda said teada punased lilleõied, mille kallal ta taas tööle asus.

„Kuulake siis," ütles Ovelacker, ja liikumatult tütarlapse kõrval seistes, rääkis ta ära kogu talvise sõjakäigu loo, Mölleri, Haruzini ja Kosljaninovi saatuse, kõik, mida ta teadis vana Koiri kohta, kõik, mis ta ise selle kohta arvas, rääkis, kuidas ta paljude asjade pärast oli piinelnud, kuidas oli end kaitsnud ja iseenese ees õigustanud ja mis sellest kõigest tema äranägemise järgi veel tulla võis. Ja nagu selleks, et neiut mitte millestki säästa ja mitte midagi ilustada, kasutas ta enda kohta ikka ja jälle nime timukas. Aga nagu oleks üks asi teiseks üle läinud, ilma ainsagi vaheastmeta, ja nagu oleks pikk lugu timukast, ohvitseridest ja vanast talumehest olnud vaid üks heitlik teekond, leidis ta end korraga sihtpunktist – Angelika juurest. Ovelacker ei öelnud, et armastab teda; ta ütles, et tema jaoks on kõigel jälle mõte ja minevikuga on seega lõpp tehtud; sest ainus, mis talle nüüd korda läheb, on Angelika, üksnes tema. Angelikaga oleks ta elu lõpule viidud. Ta oleks võinud seda juba eile öelda – ja ta ei tagane sellest iial, lisas ta veel vaiksemalt, kuni oma elu lõpuni.

Angelika käed viibisid ikka veel kesk lillede lõõska, otsekui portselaniks põlenud nende punases leegis. Ovelacker pani oma parema käe nende peale ja võttis nad oma pihku. Ta tajus vaevumärgatavat liigutust. Tundus, nagu pulseeriks vaid neiu veri talle vastu; kõik muu jäi liikumatuks. Ka pea, mille tütarlaps oli langetanud, otsekui mingi löögi ootel. Ja Ovelackeri jaoks muutus kõik korraga kummaliselt kergeks. Ta ei mõelnud midagi, ei kuulnud midagi; ainus, mida ta nägi, oli mõnel õielehel kumav tume, sinakaspunane rõngas, mis jättis mulje, nagu oleks sinna koondatud kõik, mis polnud küllalt puhas ja vaba, et siis leegitsevates õites ära põleda.

„Üht-teist ma aimasin," ütles Angelika, ja Ovelacker suutis vaevu mõista, kust need sõnad tulid, sest kui neiu rääkis, ei liikunud temas miski. „Ja see viimane," jätkas ta, „see kõik, seda olin ma..."

Ta pööras pead, nagu tahaks seda mehele näost näkku öelda, ent korraga põikas ta pilk rahutult mehest mööda ukse juurde. „Ma arvan, et sealt tuleb keegi!" sosistas ta tõtlikult. Nüüd kuulis ka Ovelacker lähenevaid samme ja hääli, üks külaline juhatati palkonile, härra olevat seal.

„...soovinud!" kuulis Ovelacker Angelikat ütlemas, valjult, nagu üksainus kellalöök. Ta nägi, et Angelika naeratas talle, ise juba daamilikult sundimatut ilmet näole manades, ning kõndis siis ukse suunas, kuhu iga hetk võis ilmuda külaline.

Ovelacker vaatas Angelikale järele, nagu läheks neiu ära ja nagu oleks tal aega neiule järele vaadata, nagu jääks ta üksi ja võiks end koguda, nagu ei tuleks kedagi, kuigi doktor sel hetkel... Rinnatisest eemaldumine nõudis talt üleloomulikku pingutust, veel suuremat pingutust Angelika sundimatuse ülevõtmine. Oli see lillede mõrkjas lõhn, mis oli teda sedavõrd väsitanud ja hajevile viinud? Doktor?

Palkonile astus doktor, veidi kergemalt ja väljapeetumalt riietatud kui muidu, musta-valgeruudulises ratsaülikonnas, punaste ja valgete täppidega lipsu ja läikivate saabastega. Oma uhkeis pidurõivais mõjus ta peaaegu tontlikult, eriti nähes tema liikumatut nägu, uniseid silmi kottis laugude all ja sisseharjunud puiseid liigutusi, millest jäi mulje, et need ei ole enam võimelised muutuma ja põhinevad mingite nähtamatute hingede tööl. Ja kuna ta tahtis eriti lihvitult esineda, lisandus sellele peenutsev kõnepruuk. „Kui tohiks alandlikult paluda" – tõepoolest, kuigi Ovelacker arvas, et kuulis valesti, kostis doktori suust „alandlikult paluda", kui ta Angelika poole pöördus. See, milline ta võis olla oma parimatel, ehtsatel tundidel, oli täna nii sügavale kaitserüü alla peidetud, et isegi Ovelackerile hakkas tunduma, et saabus keegi võõras, kellega ta iial varem sõnagi polnud vahetanud. Ja isegi need uudised, mis doktoril rääkida olid, kandis ta ette sel viisil, et nende sisu ja tähenduse vormi alt vaevu ära võis tunda. Iga kuulaja pidi selle enne lisanditest puhastama ja oma keelde tõlkima. Selles keeles oleksid need sõnad lühidalt teada andnud, et üle terve kihelkonna levis tuulekiirul sõnum ühe väeosa või mustasajaliste või suisa terve kasakarügemendi peatsest saabumisest. Nad majutatakse pastoraati ja nende kohalekutsuja sünge kuulsuse – selle olete jälle teie endale hankinud, kallis krahv, ütles doktor käriseva naeru saatel, mis moondus grimassiks.

Angelika silme ees läks mustaks. Ta pööras pilgu Ovelackerile, kes abitult õlgu kehitades sigaretilt tuhka raputas.

„Vana lugu..." pomises ta. „Aga kas on ka teada, millal väeosa tuleb?" küsis ta arstilt.

„Räägitakse, et juba täna," kostis ta vastuseks.

Siis tuleb tal hoolitseda kõige selle eest, mille hankimine jääb Drostenholmi kanda, ja oma valitsejaga kõnelda. Külalised ehk vabandavad teda mõneks minutiks, sõnas ta ja lahkus. Kui ta pärast lühikest nõupidamist vana Thomassoniga tagasi tuli, hüppas Angelika nii tormakalt püsti, et kui Ovelacker ka päev otsa ära oleks olnud, poleks ta saanud seda tormakamalt teha. Tema järel tõusis doktor ilmetu naeratusega toolilt, ent selle asemel, et pöörata oma tähelepanu neile kahele, ajas ta pea muretult kuklasse, justnagu oleks tema seltskonnaks taevas, ja hakkas selle pilvitut sina uurima. Kes teab, kui kaua ta seda veel teinud oleks! Aga kuna Ovelackeri kannul tuli noor Reuter, pidi doktor end palkonile ja sealviibivatele inimestele pühendama. Järsult meelt muutes, nagu oleks ta ära näinud, et enda puhevile ajamisega õde-venda ei püüa, tervitas ta juurdeastuvat venda vaikselt, peaaegu aupaklikult ja säilitas terve päeva jooksul nende kolme suhtes melanhoolsevõitu tagasihoidlikkuse, mis jättis kohati mulje, nagu ei teeks siiatulek talle enam kuigivõrd rõõmu. Siiski jäi ta nõusse krahvi ettepanekuga minna randa, arst ja krahv hobustel, õde ja vend kerges vankris, ning juua seal kohvi, aga kui Angelika nende seltskonnast lahkus, et enne ärasõitu, milleks tallis juba ettevalmistusi tehti, virtinaga kõik vajalik valmis panna, muutus doktor veelgi vaiksemaks. Enne sadulasse istumist end revolvriga varustades pomises ta midagi „kallihinnalise elu" kohta ja mööda metsateed ratsutades oli ta mornilt valvas, nii et kõike tuli kaks korda küsida, enne kui talt vastuse sai. Isegi vabaõhu kohvilauas, mille Angelika neile ühele madalale rändrahnule kattis, valis doktor endale koha, mis reetis umbusku. Ta tahtis silma peal hoida sellel küljel, kust oht neid ähvardada võis: metsaserval, ja heitis Ovelackeri lõbustuseks üle tassiääre süngeid pilke rohelisele, sakilisele müürile, samal ajal, kui teistele avanes vaade mere sädelevale poolkaarele.

„Teil on lausa jumalik meelekindlus!" sõnas ta kord vaikselt Ovelackerile ja too ei teadnud, kas see oli etteheide või imetlus.

Kas doktor on arvamusel, et tal jääb mingis suhtes ettevaatlikkusest vajaka, küsis Ovelacker.

„Ei, ei," vastas doktor, ent see eitus tundus vaid põiklemisena. Ja endamisi oli tal veel teisigi kaalutlusi. Doktor leidis, et kui tal oleksid niisugused külalised, siis... Ta silmitses vargsi Angelikat, kes kõndis nende vahel ringi ja pani nõud jälle tagasi korvi, mille virtin isiklikult oma käega oli täitnud – eks ta arvas ju, et omab ainsana kogemusi selles, mida ühe säärase väljasõidu puhul tarvis läheb, ilma milleta aga suurte muudatuste ärevuses ka läbi võis ajada. Angelika põlvitas maha ja korjas nõud kokku, hüppas tasside kõlinal püsti, härrad aitasid teda, doktor mitte vähem kui Ovelacker ja vend – ent salamisi ehitas doktor ometi müüri, kõrget, paksu müüri, nagu oleks tal hoida kroonijuveel, ehitas uksi, mida ei purusta ükski kirves ega läbista ükski kuul. Kui tugeva kaitse all oleks tema Angelikat hoidnud! Öö ja päeva ja ookeanisügavuste taga – tema! Muidugi, ega krahv sellepärast veel ettevaatamatu olnud, kui mõõta inimlike mõõdupuudega, aga paraku koosnes Maa elanikkond valdavas enamuses saatanatest!

Mida lähemale õhtu jõudis, seda enam oli doktoril tunne, et ta peab valvama ülemeelikut lasteparve. Et krahv võis sel moel elavneda! Ja et see noor daam oli nii tulvil lapsikuid tujusid! Isegi vend löi ses süütus ringmängus kaasa, küll mõnevõrra vaiksemalt ja säratumalt. Kui vana ta ise nende kõigi kõrval oli! Pulstunud raisakotkas, kellel vangipõlv ammust ajast tiivad on kärpinud. Ta suutis vaid paigal konutada, kõike pealt vaadata, maailma masinavärgi koost lahti võtta, suutmata seda iial uuesti kokku panna. Üksnes mõnikord täiskuu ajal, kui ta pisut oma avitavate kihvtide õhtust kogust suurendas ja end piinavast päevast hoogsamalt vabastas kui muidu, ühines kõik temas mängleva kergusega: kõik see, millest ta unistas, mida aimas, mida tahtis, mille sinnapaika jättis, kõik see ühines õndsaks tervikuks, mille ta ennasthävitavalt andis une, mitte argipäeva meelevalda. Ent oli see siis iial ühe päeva juurde kuulunud? Kas polnud see kokkuköidetud öö ja kuuga?

Koduteel, hämarduvas metsas, oli ta kui halastamatu vahimees, kes jälgis iga väiksematki heli, mis kostis üle hobuste kabjaplagina ja vankri tasase veeremise, vahimees, kes valvsalt piilus iga põõsa, iga puu taha. Kui nad mõisa jõudsid, oli ta väsinud nagu pärast kiireid

operatsioone, mida tal aeg-ajalt kusagil talutares mõne küünla ja kokkulaenatud lampide valgel ette tuli võtta. Hämar õhtu, mis iial öösse ei suubunud, näis talle süngena, nagu sõuaks üle taeva rasked pilved; sissesõiduteed ümbritsev põõsastik näis maja varitsevat, justnagu hilissuve tumedatel, tähitutel öödel, mil rahvasuu järgi metsakoll põõsas istus. Sellele aastaajale omane inimeste rahutus oli hakanud tallegi verre imbuma – oh, aga teisiti kui eelmistel aastatel! Nüüd igatses ta pimedust, milles iga mõte võiks hääbuda.

Kui tohtrile tehti ettepanek veel veidikeseks jääda, palus ta end alandlikult vabandada, tuues ette mingi kipaka põhjenduse, aga kui Ovelacker ta jaanipäeva tähistamiseks järgmisel õhtul juba õhtusöögi ajaks külla kutsus, jäi ta nii rõõmsalt nõusse, et see hävitas kõik kahtlused.

Kui oluline oli talle täna õhtul kiiresti koju jõuda, sai neile selgeks tema hobuse kabjalöökidest. Vaevalt väravast välja saanud, ajas ta hobuse kiirele galopile, mis ei lakanud seni, kui teda kuulda oli, ja heinamaade poolt kostis nendeni ärevile aetud, pruuskavate hobuste jooksmine, justkui ratsutaks temaga koos pool eskadroni. Selles tontlikus lärmis kadus üksik ratsanik mahajääjate kõrvust.

Ja jäi mulje, et seltskonnast ära öeldes aimas doktor juba, et ega seltskond jäägi kokku, ükskõik, kas ta on seal või ei ole. Ta oli iseenda jaoks juba ette välja kaubelnud selle, mida õde-vend nagu salajasel kokkuleppel kohe pärast õhtusööki palusid: luba lahkuda. Noor Reuter põhjendusega, et õhuvahetus tähendab tema jaoks esialgu veel rasket tööd, millest ta on väga ära väsinud; Angelika ühines tema sooviga pelgliku rutakusega. Ta kartis, et kolmekesi koos olemine piinaks kolme üksildast inimest, sest keegi polnud kellegagi ei tõeliselt seotud ega ka piisavalt üksi selle tarvis, mida ta maha vaikis. Jah, Angelika kartis isegi Ovelackeriga kahekesi jääda, kui ta vennale ei järgne. Talle tundus, et peab end kõigepealt koguma, enne kui ta... Kas ta tahtis öelda: endast välja läheb? Midagi niisugust aimas ta saabuvat, pooleldi hirmunult, pooleldi õnnelikult, nagu rasket hetke, mis peab uue elu kinkima. Ovelackeri elu, tema uue elu. Ja ükskord, enne veel, kui see kõik juhtub, tahtis ta vennaga rääkida. Ta tajus seda, mis toimus venna sees, luges seda ta silmist, kuulis seda, kui vend temaga kõneles: nagu mingit hüvastijättu suures mures. Kas vend teeb sellest täna õhtul juttu?

Ta ei teinud. Angelika läks küll vennaga tema tuppa, seisis seal, puudutas ühte ja teist, läks akna alla ja vaatas hämarusse, ent vend ei rääkinud või rääkis küll, aga mitte sellest ainsast asjast, millest tema rääkida oleks tahtnud. „Head ööd!" ütles õde talle, ent vend lasi kõrvust mööda, et see kõlas äraootavalt, ta ootas, et vend paluks tal veel veidikeseks jääda. Oli ta tõesti nii väsinud? Korraga läks Angelika süda raskeks. Ta küsis, kas vend on millegipärast pahane ta peale. Seepeale narris vend teda õrnalt ja suudles hüvastijätuks ta kätt nagu igal õhtul. „Head ööd!" Nüüd näis õele, et vend lausa ootas, et ta peagi lahkuks. See, kuidas ta õele käe õlale pani ja ta ukseni saatis – see oli kuidagi teistmoodi kui muidu, või nägi õde seletamatus süütundes tonte. Kui õde oma toas seisis, kuulatas ta tükk aega kõrvaltoas toimuvat, kuulatas venna samme, pani tähele, kas ta järgis kõiki neid harjumusi, mida õde aastatepikkuse kooselu käigus tema juures märganud oli, ja sai tasapisi eneseusalduse tagasi. Kõik läks harjumuste kohaselt, millega inimesed end pettes püüavad eemale peletada kaost, mis neid iga tund ähvardab.

Angelikal endal ei olnud mingit korda, mida vastu seada temas valitsevale segadusele. Taluda seda, olla kannatlik, valvas, selline oli nõue – ja mitte näpata endale mõtteis seda, millest ta äsja vabatahtlikult oli loobunud: olla tema juures. Tüki aja pärast kuulis ta äkki maja ees samme, aga ta hoidis end tagasi ega tõusnud püsti, et aknast piiluda, kas see oli tema. Mida, mõtles ta, mida oli ta tahtnud iseenda juures välja uurida, kui ihkas üksi olla? Tahtis ta endalt veel kord küsida, kas ta armastas Ovelackerit, armastas tõeliselt, ka pärast kõike seda, mida mees talle täna lõunal jutustanud oli? See oli olnud sõge teadmishimu. Ta tundis ju, et ta... Ah, mis tunnetest sai siin rääkida! Temas polnud enam ühtki tunnet, mis polnud juba armastus ise. Ja mida rohkem Ovelacker talle oma saatusest jutustas, seda enam sai tema saatusest Angelika oma, nüüd ja tulevikus. Tema saatus... Kas see, mille tõttu vend tema pärast nii mures näis olevat, oli Ovelackeri saatus, milles Angelika oma lahustus? Oli vennal tema pärast hirm, kuigi Angelika tundis, et võit on tema päralt, tulgu mis tuleb? Ta ei teadnud, kui kaua ta oli juba lebanud, kui hõikas läbi seina arglikult venna nime. Kui vend oli ärkvel, pidi ta teda kuulma, ta läheks venna juurde ning hakkaks ise sellest rääkima. Aga vend ei kuulnud teda,

ta magas, jah – pidi magama, muidu ta oleks kuulnud. Teist korda ei saanud ta hüüda, sest maja ümber käisid sammud... Tema sammud? Ta jäi enesele kindlaks ega vaadanud järele, kes see oli. Vanamees, aednik – või karu – see ju ometi polnud! Ta mõtetega olid segunenud mõned küsimused, aga need taandusid. Muidugi ei saanud see olla tema. Kas nad ei lugenud eile öösel kokku neli öövahti, kui nad alleelt tulid? See võis olla üks neist öövahtidest.

Öövaht oli see küll, aga viies. Ovelacker polnud majas rahu leidnud. Ta oli kõndinud ühest toast teise ja igaühes neist hetkeks maha istunud, ent õige pea oli miski teda järgmisse tõmmanud. Kus oli ruum, milles ta end praegu koduselt tunneks? Üks niisugune oli olemas, aga see asus veel sügavamal maja sisemuses kui kõik teised ruumid, mida see suur maja endas varjas. Varjupaiga leidis ta nüüd veel ainult ühest südamest. Aga see valgus, suveöö tuhm valgus, mis kummitas igas toas, kuhu ta sisse astus! Kas ei hoovanud see sisse ka Angelika aknast? Kõikeühendav valgus tema enda sees oli see, mis teda välja kihutas. Kui ta rändas mööda maja, mille valgustamata nurgatagused haigutasid ta ees nagu kuristikud, oli Angelika tuba temast hoopis kaugemal kui õues, kus hoovus, mis ta pikkamööda üles Angelika pärani avatud akendeni viis, võis endaga kaasa haarata viirastusliku ümbruse iga mõeldava punkti. Aga vaevalt aias seisatunud, mõtles ta ümber ja läks veel kord majja tagasi, ning kui ta sellest taas väljus, kandis ta taskus relva. Mõte relvast oli hetke vältel talle pähe turgatanud ja miski poleks võinud kindlamalt tõendada tema meeleolumuutust kui külm teras, mille ümbert ta sõrmed kinni hoidsid. Ta kavatses nüüd vahiposte kontrollida, nii nagu ta seda juba noore leitnandina oli teinud.

Oli tal lausa jumalik meelekindlus, nagu oli väitnud doktor? Ükski neist vahimeestest, keda ta otsis, ei võinud poolpimedas näha, kui sügavad olid kaks vagu, mis ta suunurgad alla vedasid. Kindlus? Kindel oli ta vaid ingli selja taga, üksnes seal tundis ta tõeliselt jumalikku meelerahu! Sel ööl oleks pigem võinud öelda, et ta üritas vanadesse, oma aja äraelanud kohustustesse niisama teenistusvalmilt sisse elada, nagu ta neid kunagi täitnud oli. Ta ei nõudnud endalt rohkemat kui kuulekust, valvsaid silmi ja kõrvu ning külmaverelisust. Kuidas selline järsk meeleolumuutus sai aset leida, ei teadnud

ta isegi. Võib-olla sellepärast, et ta teadis Angelika olevat abitu kui magava lapse – ja öö, öö oli nii tiine ohtudest. Väljas oli muutunud lämbeks, kastet ei tulnud. Hallil taeval näisid triivivat tahmahelbed. Kohati käis puulatvadest üle äge tuuleiil, pani nad kohisema ja lasi samas jälle maha rahuneda. See meenutas sügist, kui kuldnokaparv laskus robinal ja tiibu plagistades oma magamispuule. Nüüd oigasid oksad, mida tuul sasis ja kui ta neist uuesti lahti lasi, kostis lehtedest, mis end korda sättisid, hingeldamist, nagu oleks keegi ses leitsakus õhku ahminud. Needki vähesed tähed olid hallikasvalges hämus ammu kustunud. Tallidest ja karjamaadelt kostis temani loomade ärevust. Nad vähkresid justkui piinavate unenägude küüsis, trampisid ning sikutasid oma kette. Kõlin kostis igale poole, nagu kõliseks otse tema kohal ja all ja kõrval, nagu tahaks öö end kõige täiega oma jubedusest lahti rebida ja vastu lennata hommikule, mis polnud enam kaugel. Öövahid ütlesid, et nende meelest oli siiani kõik korras olnud, ainult nende koerad olid rahutud, tõsi küll, mitte rahutumad kui kõik teised loomad. Ilmselt tuleb äike, arvas üks neist, ta oli seda ühe sipelgapesa pealt näinud, ja idas oli paar korda välku löönud. Ja kastet ka ei olnud... See'p see oligi, mis tegi öö nii ahistavaks ja kuidagi viljatuks: et kaste ei olnud maha laskunud ja öist elu tema kuumuses jahutanud, õhk oligi jäänud lämbeks leitsakuks ja maapind purukuivaks. Hämaruses oli varjul hukatus, ükski hing ei teadnud, kust ja kuidas see tuli, aga igaüks tajus needust.

Kui Ovelacker lõpuks pikali heitis, suikus ta segasesse poolunne, ja kui ta hommikul ärkas, oli tal tunne, nagu oleks ta omaenese hauakünka alla maetud. Ärgates ahmis ta kohe esimese hingetõmbega õhku, ent see, mida ta, suu pärani, mitu korda järjest sisse tõmbas, oli vaid päikesest kuumaks köetud leitse, terves mõisas valitses vaikus ja kõik elav näis olevat välja surnud.

Inimesed elasid veel, märkas ta pärastpoole, aga nad hiilisid ringi nagu varjud, kidakeelselt, justkui oleks neil keel ära kuivanud, ja olid juba hommikul väsinud, nagu oleks viimane tööpäev ilma vahepealse ööta uuele otsa lükitud. Kui noor ohvitser, hilisõhtul mahajäetud pastoraati majutatud poole kasakaeskadroni leitnant, hommikupoolikul endast ette kandis, et maakonnaülema korraldusel Ovelackerit külastada ja temaga läbi rääkida, kuidas peaksid

ratsanikud julgeolekuteenistuses jagunema, kohtas ta üllatunud pilke, ja kõik näisid endalt salamisi küsivat, kuidas ta küll siia sattus. Kui keegi oleks kohale jõudnud läbi tulemöllu või tormiste voogude teed rajades, poleks see olnud ootamatum kui leitnandi saabumine oma hobuse seljas siitsamast lähedalasuvast kirikust. Ent kogu maa kiriku ja mõisa vahel lebas väävlina hõõguvas vines, milles igal elusolendil hing kinni näis jäävat.

Päriselt vaeva nägemata polnud noor leitnant seda teed küll ka läbi ratsutanud. Ta näol pärlendasid higipiisad, ta hingas raskelt ja ta hääl oli roidunud. Jäi mulje, nagu peaks ta endale meelde tuletama, kus ta oli ja mis oli tema kohus. Kurnatult naeratades möönis ta, et ratsutamine oli olnud pingutav ja hommikueinel, kuhu Ovelacker ta kutsus, jäi temast mulje kui inimesest, kes tunneb endas mingi mürgi mõju ja püüab mehiselt enesevalitsust säilitada, niikaua, kui jätkub vastupidavust. Ta jättis pisut liiga kiiresti hüvasti, ettekäändel, et teda vajatakse väeosas, ja kordas kokkuleppeid, mis nad Ovelackeriga olid sõlminud, liikumatult ja ühetooniliselt, nagu mingist üliinimlikust kohusetundest, mida selle päeva tuline hingus ikka veel halvata polnud suutnud. Vaprus, mida Ovelacker nägi koos temaga aeglaselt minema ratsutamas, oli üpris kuulsusetu, ja alles siis, kui leitnant silmist kadus, vajutas tema noor päevitunud nägu heledate juuksesalkude, peaaegu valgete kulmude ja erakordselt heledate, merevaigukarva silmadega Ovelackerile mällu pildi ja muutis veelgi südamlikumaks meenutuse leitnandi sõbralikust naeratusest, mis paljastas terve rea suuri valgeid hambaid.

Heitnud avameelse pilgu oma silmade kõige tumedamast sügavusest, leidis noor Reuter leebe mõtlikkusega: see noorukiohtu ohvitser oli nende juurde ilmunud surma saatel – teisiti ei oska ta määratleda seda miskit, mis teda noormehe juures oli liigutanud. Loodetavasti sobib selline saatja talle veel pikka aega. Ka Angelikale avaldas saadik iseäralikku mõju, ehkki leitnandist õhkus midagi käsitamatut, nagu ta ütles. Miski justkui luuras noormehe järele, aga Angelika ei teadnud, mis. Võib-olla peitus see tema silmades, neis kummalistes, teravapilgulistes, merevaiguvärvi pistrikusilmades, mis olid liiga selged ühe sureliku jaoks... Või oli kogu see oletamine ja mõistatamine ühe inimese ümber selle päeva sünnitis, mis pani meelelise taju kõige peenemate lõpmetega tajuma ülemeelelist, nii nagu taevane Püha

Elmo tuli elektriga laetud atmosfääris süttib vaid maiste asjade kõige viimastest otstest? Neid kõiki valdas eelaimus põgusa külalise erilisusest, ehkki ta polnud tahtlikult ja teadlikult maha jätnud peaaegu kübetki oma inimlikust olemusest. Ja kes neist võis teada, et leitnandi näol oli neid üles otsinud killuke nende ühisest saatusest, mis polnud veel täide läinud!

Selle täideminek oli lähedal, sest veel mitu korda rääkisid nad sel päeval leitnandist, otsekui kuuluks ta juba nende ellu, nii nagu ta kuulus paika, kuhu käsk ta oli viinud. Ja otsekui järgiks noor ohvitser mingit salajast ülesannet, millest tal endal aimugi polnud, üht igivana seadust, mille kohaselt saatuse käskjalg ilmub kolm korda, enne kui suur pööre aset leiab, kohtusid häärberielanikud temaga sel päeval veel kaks korda. Mis võis sundida teda otsemaid pärast pastoraati naasmist kohe jälle teele asuma ja koos kuue ratsamehega uuesti keskpäevapäikese all kihisevasse ja podisevasse leitsakusse sukelduma, oli raske ära arvata. Ovelacker pakkus välja, et oma suures teenistusvalmiduses tahtis ohvitser veel täna kõigile oma väeosa kohalolekust märku anda, otsekui hoiatuseks, et keegi ei kasutaks pidu korrarikkumiseks; tahtmist ümbrusega tutvust teha poleks neil päevil küll üheltki inimeselt osatud oodata. Kui noor leitnant oma võõrustajat ja kahte majaelanikku silmas, tervitas ta neid kõigepealt hobuse seljast. Sõnagi vahetamata kadus väike väesalk silmist. Tagasiteel ratsutas ta mõisahoonest mööda suurema kaarega, ent siiski piisavalt lähedalt, nii et aknast võis selgelt näha, kuidas eessõitev ohvitser vasakut kätt seisvatest majadest mööda ratsutades tükk aega oma hobust vaos hoidis ja maju silmitses, enne kui pööras oma tähelepanu taas osavõtmatult enda ees olevale maastikule – muidu oleks tal tulnud sadulas ümber pöörduda ja liiga palju oma huvist meestele reeta. Hobused ja ratsanikud joonistusid välja läänekaarest tõusva hiiglasliku, mustendava pilvemüüri taustal ja jäi mulje, nagu oleks väesalk Maale saadetud sõjajumala kehastus, kes sõidab tagasi oma süngele kodumaale. Kui tormi-iil ratsanikest tolmu keerutades üle tuiskas, kadusid nad hetkega teiste pilkude eest, ja kui puhang sama äkki kui ta tõusnud oli, jälle täielikult vaibus ja õhk selgines, olid nad silmist kadunud. Sel ajal tulid töölised heinamaadelt ja põldudelt koju.

Pilvemüürile läänes vastandus ähvardavalt teine samasugune idas, mõlema taga luuras tormituul, mis puhkes kord siin, kord seal, inimtühjad nurmed olid justkui nende kahe pilveväe lahinguväljaks kahkjas valguses, mis jättis vabaks kitsa käigu idast ja läänest kerkiva pimeduse vahele. Ent lahing lasi end oodata. Ähvardavalt ja üha hirmuäratavamalt varitsesid äikesepilved silmapiiri kohal. Näis, nagu kutsuksid nad tagasi iga pilveriba, mis neid kooshoidva võimu alt ette tõtates taevakummile kippus. Tumeda kõminaga hõikusid nad teineteist, ent kumbki ei väljunud oma tohutust leerist ja kattis vaba taevaruumi oma salkadega, tasapisi saabuv hämarus oli aga juba nii sügav, et näis, nagu oleks sulgunud ka kitsas valgusekäik.

Kuue tunni pärast laskus maale pimedus ja päike kaotas oma sära. Saabus hingemattev vaikus. Isegi müristamine lakkas. Taevane rinne lõi hääletult leegitsema, väävelkollased mäed kerkisid ühe hetkega pimedusest ja kustusid samas – ja jahedus, mõõtmatu jahedus, mis kõik oma võimusesse võttis, lähenes nagu üks veelgi suurem vägi, etteaimamatu, täiesti vaikne vägi, mis oli piisavalt võimas, et sallida viivuks veel seda elu, mis hirmunult teiste vägede taha varjus. Kahe vaikselt luurava pimeduse vahel asutasid julgust kogunud inimesed end jaanitulele minema. Tühjaks olid juba jäänud nii saunad, kus polnud kedagi peale mõne vana naise, keda miski enam veski juurde ei meelitanud, kui ka taskutesse pistetud pudelid põletava joogiga. Lõõtsmoonik rippus pillimehel juba õlal, kui ta kugistas alla viimast õhtusöögisuutäit. Poiste eelvägi jooksis aegsasti üles veski juurde. Uudishimulikud puurisid pilgu kaugusesse, et kas mõnes teises kihelkonnas või mõisas pole ehk tuld näha – aga ei, üksnes pilvede leegitsev kuma heitis valgust kauguste taha ja nii mõnigi tundis taas pelgu, kuni kogunev seltskond talle uut julgust sisendas. Juba kostis pimeduse sügavusest ülemeelik huilgamine, keegi oli varakult pudelid avanud, tüdrukud kiljusid, sest oli nii pime ja poisid lubasid endale juba kesköiseid vabadusi, veski ümbrus kihas, rahvas pikutas ja selitas tulikuival rohul, tihedate sarapuupõõsaste vahel kihistati ja nahistati, nii nagu seda vaid ühel päeval aastas tavatseti teha: Ristija Johannese päeval! Ootamatult, nagu maa seest ilmus välja üks vanem mees ja otsis seltsi omasuguste seas, kes olid sama pikaldasel ja mõtlikul viisil mõne teise nurga tagant nähtavale ilmunud.

Nad seisid ja meenutasid noorust, mis oli muretult selja taha jäänud, ja kui tohutud kuivanud veskitiivad korraga raksatasid, näis, nagu oleksid mehed oma tuleviku poole pöördunud. Nad silmitsesid pilvemüüri ja küsisid üksteiselt, miks vihma ei saja ja miks kõik ümberringi ikka veel pime oli... Keegi ütles, et selles on süüdi timukas, kes lasi sõduritel neid valvata, nagu oleksid nad kurjategijad. See sõna hakkas juuri ajama. Korraga hakkasid vanamehed end üles kütma juttudega maarahva võitlusest, ohvritest, mida see juba kaasa oli toonud ja mustasajalastest, kes neid pastorimajast ähvardasid. Nad hakkasid pudeleid avama ja üksteisele napsu pakkuma. Ja mõne aja pärast tahtsid nad tuld näha.

Nende metsikut tule nõudmist oli kuulda mõisahooneni.

„Mis nendesse muidu nii rahulikesse inimestesse küll sisse on läinud," küsis Angelika, kui nad Ovelackeriga kahekesi palkonil seisid.

Ovelacker vastas, et ei tea seda. Karjumine oli lihtsalt nende viis rõõmustada.

Aga see kõlas kurjalt, jäi Angelika enda juurde. Kui ei teaks, et sõdurid on lähedal, võiks see murelikuks teha. Ega ta ei tea, kas leitnant saadab sel ööl patrullid välja. Kui tema seda rühma käsutaks, mis korralduse ta siis annaks?

Ovelacker naeris. Seda ta ei teadnud. Ta ei osanud ette kujutada, mis käsu ta ratsanikele annaks. Ta ise oleks tõenäoliselt Angelika juurde ratsutanud.

Neiu vaikis. Mõne hetke pärast ütles ta kergendatult hingates, et see on kummaline, kuidas kõik alles nüüd hakkasid end jälle inimesena tundma. Terve päev olevat see, mis taevas toimus, olnud liiga võimas, et iseend tõelisena tajuda.

Doktorit oli veel liiga vara oodata ja ka Angelika vend lasi end oodata. Kas nad ei võiks ses jaheduses pisut aias ringi jalutada. Nad võisid ju maja lähedusse jääda, et kohe kohal olla, kui üks neist kahest saabub, tegi Ovelacker ettepaneku.

„Jah," ütles Angelika vaikselt.

See oli silmapilk, mil Ovelacker ei tahtnud end liigutadagi, ei – üksnes vaadata, vaikselt ja liikumatult tütarlast vaadata. See „jah" tungis ta südamepõhjani, otsekui taevalikus kuulekuses antud „jah", mis peitis endas vaevumaimatavat üksmeelt. Aeda viiva trepi esimesel

astmel sirutas Angelika oma käe mehe käsivarre poole. Ovelacker jäi seisma. Ta ei suutnud edasi minna enne, kui oli neiule otsa vaadanud. See, kuidas Angelika seal oma valges kleidis seisis, vasak käsi kergelt tema käsivarrel – mitte selleks, et mees teda toetaks, vaid lihtsalt selleks, et nad teineteist hämaruses ei kaotaks – Ovelackeril oli tunne, et seda pilti ei näe ta oma silme ees enam mitte kunagi elus. Angelika üks põlv oli kõverdatud ja joonistus kleidi all välja nagu sügavale peidetud alandlikkuse žest, nagu oleks ta tahtnud üle astuda sellest trepiastmest, millele ta jalg just oli toetumas, et minna edasi ühte teise maailma, mis algas järgmiselt astmelt.

„Mis on?" küsis Angelika Ovelackerilt, kui too liikumatult seisis.

Ovelacker sõnas, et ta mõtles inglile, keda ta pärast üht väga rõhuvat ööd unes oli näinud. Tookord... Aste astmelt läks tal sõnade leidmine kergemaks ja kõik sõnad tulid üle huulte nagu mingi võimsa käsu sunnil. Ta teadis, et sõnad pidid jõudma ühe küsimuseni ja see küsimus pages ta eest mööda teelinti, mis näis sinna kord mängeldes maha visatud olevat ja mis kulges kõigi oma silmuste ja keerdudega ümber puudesalude ja mööda paremale poole jääva põõsastiku tumedat palistust. Küsimus alistus alles seal, kus piki ojasilmust põldude vahele kulgev tee käänaku tegi ja hõredaks harvendatud põõsad veeni ulatusid, seal, kust maja enam näha ei olnud. Seal jõudis ta küsimusele järele ja astus talle teele ette.

„Kas see unenägu võiks täide minna...?" Ta jäi seisma ja haaras Angelika käed oma pihku.

Angelika vaatas talle pikalt otsa. Ta silmad olid tulvil põhjatut tõsidust. „Ma ei tea," ütles ta vaikselt. „Aga ma viiksin selle meelsasti täide..." Ja siis pani ta oma käed mehe õlgadele.

Puudele langevate suurte piiskade kopsatused kõlasid nagu ühe jõuetuks jäänud kella löögid, esialgu pika pausiga löökide vahel, siis äkitselt nii sagedasti, et lööke polnud võimalik loendada. Aga elu, mille Ovelacker Angelika huultelt leidis, ei mõõtnud aega. Ja kui nad edasi läksid, oli see kui unenägu. Kas see oli vihm, mis sadas? Need olid varem tundmata õnne pisarad. Kas taevas sähvisid välgud? See oli valgustus, valgustus – nagu oleks terav välgusähvatus valgustanud äratundmist, mis oli liiga võimas, et mõte jõudnuks teda mõõta, enne kui taas pimenes. Ent korraga läbis põõsaid tuline sähvatus,

otse Ovelackeri kõrva juures kõlas plaksatus. Ta tajus Angelika segadust ega saanud aru, mis oli juhtunud, äiksemürinas, kesk peenikest sädemetevihma sealsamas okste all tundis ta rinnus torget, hoopi, mis ta peaaegu pikali paiskas – siis kohisesid põõsad ta kõrvus, nagu oleks orkaan neid haaranud. Pimedus tuli vaarudes ja laskus nii tema enda kui tee ja puude kohale; ta oigas ja püüdis selgusele jõuda, kus on Angelika. Angelikat ei olnud enam, ta ei leidnud teda mitte kusagilt, ta vaatas enda ümber ega näinud teda. Ovelackeri suhu valgus midagi kuuma ja iiveldama ajavat, ta vajus põlvili ja pidi tuge otsima, et mitte ümber kukkuda – siis libisesid ta käed maha siledalt kleidilt, sest ta õlga oleks nagu noaga puuritud.

Kus ta oli? Ta ei teadnud, kui kaua ta oli selle üle juurelnud. Ta ärkas oma küsimuse peale ja nägi Angelikat enda all lebamas. Ta ise põlvitas Angelika kõrval puude ja põõsaste vahelises pimeduses, ja vihma muudkui sadas ja sadas. Vihmapiisad trummeldasid puulehtedel ta pea kohal. Miks lebas Angelika siin nii vaikselt? küsis ta endalt. Ühtäkki teadis ta kõike, mitte vastusena oma küsimusele, vaid lihtsalt teadis ja tal polnud enam ühtki mõtet. Ta surus oma käed Angelika alla ja püüdis teda üles tõsta, aga tundis seejuures taas nii põletavat valu, et peatus lõõtsutades. Iga hingetõmbega valgus rinnust midagi kuuma suhu. Ta tundis seda kerkivat ja kerkivat ja tal oli hirm, et upub selles allikas, mis ei tahtnud lakata pulbitsemast. Siis sikutas ta Angelika liikumatut keha õlgadest jupikese maad mööda teed edasi, tema kohale hakkas jälle laskuma öö – kuni ta korraga selg ees ja valu tundmata tühjusesse langes.

Päraniaetud silmadega nägi ta üht varjutaolist koletist endale lähenemas, mingit võimast ahvi või karu, kes käis kahel jalal, ta sirutas käe välja, et koletist maas lamades endast eemale tõrjuda, ent too ei teinud tast väljagi ja tatsas lähemale. Kui Ovelacker taipas, et ta on abitult koletise meelevallas, haaras teda õud ja ta sulges silmad, et rohkem mitte midagi näha. Aga niikaua, kui ta enesest teadlik oli, ei juhtunud temaga midagi. Lebas ta üksi? Ta avas võbelevad laud... Kogu ta vaateväli oli täidetud vägeva habetunud peaga, mis läks üle põhjatuks ööks.

Muud ta enam ei näinud ega kuulnud: seda, kuidas üks vana mees tuikudes ja komistades, juuksed ja habe tilkumas, mööda teed

kiirustas – mõisaõue sisse ja uuesti välja, piki alleed, ikka edasi ja edasi läbi vihma, mis oli muutunud lausa veesambaks taeva ja maa vahel – ja aina karjus, moondunud näo ja hõõguva pilguga, aga mida ta karjus, seda ei mõistnud ka keegi neist, kes teda nägid ja kuulsid, kuni ta pimedusse kadus.

6

Ta suutis jälle sadulas istuda ja ratsutas ringi, pisut ettepoole kummardudes ja vasaku õla poole kaldu. Pikal koduteel ratsutas ta kõvasti kokku pigistatud huultega ja ta parem käsi, mis hoidis ohje, tegi aeg-ajalt hajameelse liigutuse südame suunas, nagu peaks ta vaigistama mingit valu, mis oli sööstmas läbi terve keha. Seejärel tõmbas ta käeseljaga üle otsaesise, et peatada allaveerevaid piisku, mis võisid olla nii higi kui vihm, mida mets kohisevate tuuleiilidega endast välja heitis, madal pilvelaam taevas aga lagunes üürikeseks ajaks.

Ovelacker elas, aga ratsutas ringi surmas, nagu oleks surm olnud tume, paakunud pilv, milleks oli tihenenud teda nüüd juba kõikjal saatev sünge kuulsus. Kus olid tuuled, et seda pilve laiali ajada, kus relvad, et teda pooleks raiuda, kas palus keegi selle eest, et sellele surmapilvele valgust heidetaks, nii et ta muutuks tulesambaks Ovelackeri kõrbeteede kohal? Esimesest ratsakäigust saadik ei kandnud ta enam relva kaasas. Ja kuigi ta võis nüüd surma ihaleda – keegi ei puutunud teda kordagi, sestsaadik kui üks teine inimene oli enda peale võtnud selle, mis oli määratud temale. Ta oli oma surma maha maganud ja elas, aga ta ei suutnud hetkekski vabaneda varjust, mida heitis ühe tarbetu ohvri mõttetus. Usk oli ta maha jätnud ja polnud ühtki vaimu, keda ta oleks võinud kutsuda. Iga mõte, mis kippus kaugemale kui armsama saatus ja mälestus temast, hääbus jäljetult... Kes suudakski mäletada

olevikku? Tollest äikeselisest, süngest kesksuveõhtust oli möödunud palju päevi, ent Ovelacker polnud veel tolligi tõusnud selle inimese kohalt, kelle kõrval pargiteel ta põhjatusse sügavikku langes.

Ja see osa temast, mis oli maast üles inimeste keskele tõstetud – mis see ka oli! Tema hingamine, mis oli ähvardanud seiskuda kuulist läbilastud kopsus, ta tuhmunud südamelöögid, jah, aga kas tema elu? Ei; ja kui see oligi elu, siis polnud tal tahtmist elada. Tahtmine oli jäänud armsama juurde – selle juurde, kelle jaoks ta oleks tahtnud elada. Ja doktor, kes oli sundinud teda õndsast, meelemärkuseta pimedusest välja tulema, teadvuse valgusesse, põletava valuga kokku laulatatud mõtteselgusesse, leevendavasse koidikusse, mis oli meelepett – kas Tema Kõrgus Elu, millest pidi saama Ovelackeri elu, oleks saanud valida endale veel truudusetumat abilist, kuigi tolle abilise käed tegutsesid tema elu nimel? Kas oli keegi täna veel uskmatum kui see, kes oli kord püüdnud Ovelackerisse sisendada eluusku, kas oli keegi veel suuremas meeleheites kui see, kes oli käskinud tal end kokku võtta, kas oli pettunumat vaderit lootusele, millest lootusetus üle kõrgus? Doktor, jah, doktor...

Kummalises suguluses asjadega, mis olidki jäänud kahvatuteks ja ebatõelisteks, nagu oleks ta neid unes näinud, meenus Ovelackerile doktori nägu, see oli kord tema kohale kummardunud, kord eemaldunud pimeduse piirile, mis ümbritses ta ärkamist, ent olnud liikumatu, ikka liikumatu; ta meenutas seda nagu mingit eelaimustega täidetud silmapilku lapsepõlvest, hetke, mis heliseb läbi kõigi muutusteaastate, kuni aimduste täideminek need aimdused kunagi hiljem igaveseks minema pühib.

Nii nagu iga olend säilitab sügava kokkukuuluvustunde nendega, keda ta enesest teadlikuks saades esimesena näeb: laps oma vanematega, noor loom oma peremehega, nii oli Ovelacker kokku kasvanud doktoriga, kes oli päevi ja öid istunud tema haigevoodi ääres. Võibolla, et mitte lausa päevi ja öid, aga iga kord, olgu päeval või öösel, kui ta silmad lahti tegi ja mõistuse juures oli – mõistuse juures, mis ei tohtinud küsimusi esitada, haava pärast. Terve ta elu, mis heitles esialgu veel segaselt palaviku, hirmu ja unustamise vahel, jõudis temani doktori poolvalju jutustusena, mis oli täis katkestusi ja seisakuid, pikki pause, mille kestel tekkis tunne, nagu ootaks arst,

et ta hoolealune kaotab jaksu teda kuulata, suleb taas silmad ning uinub. Nende pauside ajal, kuulates valju hingamist, näis arst ise oma jutustusele õiget rada otsivat. Selleks, et mõista? Oh ei, juba ammu ei mõistnud ta enam midagi; ta mõtles vaid sellele, et teine end tarbetult ei pingutaks, et kõike seda mõista.

„Aga Angeli... aga paruness, paruness!" ägas haavatud rinnaga Ovelacker. Tal jätkus sel silmapilgul veel niipalju mõtteselgust, et ta ei tahtnud paljastada mitte midagi nendest viimastest minutitest enne tulesähvatust põõsastes.

Ta ei tohiks rääkida, ta ei tohiks mingil juhul rääkida! Haavadele tuleb anda aega paranemiseks! Küll ta saab kõik teada, andku ainult aega ja ärgu end asjata üles kütku! Niisiis... Juuksekarva võrra parunessist mööda lastes tabasid nad teda! Õnneks võib doktor öelda, et kuul läks puhtalt läbi, haavaservad on siledad, nagu koosneks ta lauspekist, hahahaa! Ta ei tohiks nüüd vigastuse ravimist doktorile liiga raskeks teha.

„Aga paruness lamas ju..." tahtis ta alustada ja doktori kõnevoolu katkestada, sest teda haaras kahtlus, et doktor üritas teda uinutada ja juhtida ta mõtted sinna, kus ta tahtis, et need oleksid. Ja nagu polekski ta ühtviisi abituna võõra tahte võimuses ja iseenda kiusatuse küüsis järele anda, tegi ta katse end püsti ajada. Ent samal silmapilgul haaras doktor temast kinni. Kas ta ihkab uut verejooksu esile kutsuda? Niikuinii on paranemine selle niiske ilmaga märksa aeganõudvam! Kuulatagu parem korraks, kuidas väljas sajab! Sajab? Ei, lausa valab! Nüüd siis tuli korralik vihm. Kuidas ta ladistas, eks ole? Maja ümber oli üks suur pladin ja solin ja trummeldamine. Korralik vihm! See oli ta parim sõber, kui ta siin lebas, see rahustas meeli pärast läbielatud õudust... Kas ta ei tahaks jälle magada? Hästi, kallis krahv, magamine on kõige õigem. Lihtsalt silmad kinni ja vihma kuulata!

Ta oli seda üritanud ja uinunud. Kui kauaks, seda ta ei teadnud. Kui ta vahepeal korraks silmad lahti lõi – kas olid märkamatult möödunud terved päevad või ainult minutid? – istus doktor ikka veel ta voodi ääres ja valvas otsekui kivistunult, silmad lahti, aga pilk nii tardunud, nagu magaks ka tema ja ta laup oli kaetud raskete piiskadega. Istus ta vihmas? Kas vihm sadas tema peale? Ovelacker ise oli vihmast und näinud ja tundis end täiesti läbimärjana. Siis tundus talle, et

nad lebavad veski all, sest üks veskitiib poolitas ruumi. Kui ta suutis jälle ringi vaadata – kas see toimus ikka samal ajal? –, nägi ta voodi kõrval lampi põlemas ja doktorit, kes istus, nagu poleks ta enam teab mis ajast püsti tõusnud, ning pühkis otsaesist. Koos temaga liikus hiiglaslik, tume vari kohmakalt mööda seina. Vaevaliselt naeratades vaatas doktor oma hoolealust. „Vihm...," pomises ta ja see sulas juba kokku Ovelackeri järgmise unenäoga, mille all miilas palavik.

Ta päris ikka ja jälle Angelika järele ja tahtis teda näha, lõpuks veel väga vaikselt ja anuvalt, nagu võiks see teda Angelikale lähemale viia kui kannatamatus ja tormakus, aga doktor keeldus. Algul ütles ta, et Ovelacker peab end hoidma, ja pärastpoole teatas, et Angelika on haavatud ega saa tulla, aga tal läheb palju, palju paremini kui krahvil.

Ta päris Andrease, Angelika venna järele ja tahtis teda näha. Seepeale öeldi, et vend põetab õde ega saa tulla. Üldse oleks parem, kui ta säästaks end külastajatest seni, kui ta jõud jälle taastunud on. Ent kuna ta ei andnud järele ja nõudis üha tungivamalt vähemalt vendagi, siis... Hiljem, üksi olles murdis ta pead, kuhu oli uks avanenud, kuhu või kust? Uks kahe unenäo vahel? Ent see avanes, pärani nagu muinasjutus, kui printsess sisse astub, või nagu Talvepalees Tema Majesteedi keisri ees, nii iseäralikult aeglaselt, justkui iga tolliga öeldes: „Pange tähele!" Sisse astus noor Reuter, kärmelt ja vaikselt nagu viirastus, justkui mööda ettetõmmatud rada, vasakule või paremale pilku heitmata. Ovelackeri voodi juures ta peatus ja puudutas tema kätt. Ja see külalise jaheda, kõhna käe põgus puudutus tungis hiljem isegi ta unenägudesse. Alles pärastpoole teadvustas Ovelacker endale särava naeratuse, mis puudutuse hetkel venna näol seisis, ja selle sära hälliks oleva piiritu kurbuse, naeratuse kildudest kokkupandud helendava terviku. Ent vaevalt oli see naeratus teda valgustanud, kui noor oligi juba läinud, kiirelt nagu tõttava valguse vari – ja tohutu lõõm, mis järgnevate päevade jooksul kogu Ovelackeri elu ja mõtted kokku sulatas, haaras ta oma võimusse.

Praegune ja meelesolev ja ammu ununenu. Kõik läks selle tohutu tule roaks. Ta pidi tulele ära andma oma lapsepõlve ja nooruse, kõik võlad ja kogu õndsuse, kõik kahtlused ja lootused, kõik, millest oli ilma jäänud ja kõik, mida oli saavutanud, kõik. Ta pidi sellele ohverdama

välilaagri hommikuse lõkke napi soojuse ja vere vemmeldamise sarvesignaale kuuldes, põletava auahnuse ja harjumuste taha peitupugemise. Otsused ja selgetest käskudest möödahiilimised, kõik. Surmad, milles tal oli oma osa, ja elud, millesse ta oli sekkunud, ent eelkõige surmad, mitmed surmad ühel ööl, surma suur karunägu, mis astus välja kõigi eest. Ta pidi omaks võtma nii süü kui ka kahetsuse, nii selged kui ka hämarad mõtted, oma piinad ja nende leevenduse, kõik – kõik ühe üksildase valvuri kuuldes. Mis jäi talle pärast seda kõike alles? Mille sai ta tagasi? Mis voolas palavikuliste päevade ja ööde hõõguvast sulatustiiglist ärkamise silmapilku, et siis aeglaselt jahtudes, tihedalt uue elu vormi surutuna, selle tuumaks saada? Kohati tekitasid hämarad näod ja välise ning sisemise ilma vahel lõhestunud kuulmine temas tunde, nagu veereks maja ette kolinal mingi vanker ja nagu tungleks tema aseme ümber palju kujusid – mida seal kaasa toodi ja mida ära viidi? Kes tuli, et tema peale kaevata ja kes, et talle lepitust tuua?

Kui ta esimest korda ärkas, siis ta seda ei teadnud, ta ei teadnud mitte kui midagi. Doktor istus tema juures ja naeratas rahulolevalt, et ta on jälle tagasi, nii ruttu, jah. Talle endalegi tundus, et nii ruttu, enne kukke ja koitu, selles kaines jaheduses, mis järgneb lõpuni ärapõlemisele. Ta oli iseendale võõras, nagu pidanuks nüüd algama aeglane, raske tutvumine. Oli üks tume tuum, milleni tema muundumine veel polnud ulatunud ja mille jaoks elava keha palavikuhõõgus ei olnud piisavalt võimas, just sellest tuumast võrsusid tema päevadesse mälestused, mälestused endisest elust.

Taas küsimused. Taas vastus. Uus vastus, aga see pani ta eelmist unustama. Angelika sõitis linna, ütles arst, väike haav tegi selle vajalikuks. Vend koos temaga. Seepärast oli maja nii vaikne. Polnud mingit liikumist. Üksnes tema, tema ja ta valvur, nagu oleks nad viimselpäeval, mis oli vahepeal saabunud, mingisse kotta maha unustatud. See oli teispool vihma ja teispool veejuga, mis mühiseb alla paisu tagant. Päevad ja ööd, elatud üksnes ootuses. Paranemine tuli, ent ta ei oodanud seda sugugi, see tuli nii tänamatus ükskõiksuses. Ja siis saabus pärastlõuna, mil pudenes pihuks ja põrmuks kõik, mida ta segastel tundidel, hävingus ja uuestisünnis hardalt terve oli hoidnud: usk selle maailma tegelikkusesse ja tõelisusesse, mis asus unenäo ja ärkveloleku vahel ja milles ta – kui kaua juba? – lebas.

„Kallis sõber," ütles arst, „Angelika tõi teile suurima ohvri. Te elate ainult seetõttu, et tema on surnud. Nüüd tohite te seda juba teada."

Kas ta tohtis seda juba teada? Oli ta küllalt tugev valu jaoks? Valu, valu! Vale olnuks väita, et ta kannatas valude käes. Ta ei kannatanud millegi käes, mitte millegi. Ta lamas, see oli uutmoodi teadvusetus, milles ta seal lamas: kurt tunnetele ja mõtetele, tajumata, et elab. Ta ei elanudki. Ta lamas, surma poolt ära tõugatud ja ometi surnud. Mitte elavana, ei, mitte surnuna, ei, väljasurnuna – kui kaua, seda ta ei teadnud. Päevi ja öid ja veel kord päevi ja öid. Unetult, aga mitte ka ärkvel, üksnes hingates, hingates parasjagu nii sügavalt, et süda lõi edasi. Valud tulid alles hiljem. Nii ööl kui päeval, kuumade, iiveldamapanevate atakkidena, mida ta tajus kui lakkamatult puurivat, purevat ja närivat ängi. Alguses oli tühjus, lõpmatu tühjus, ja hiljem polnud päevagi, mil see algus vähemalt mõneks minutiks poleks tagasi pöördunud. Eimiski kummitas pidevalt ta ümber, pidevalt lahutas vaid imeõhuke sein teda sügavikust, millele mõtlemine ei jõua kunagi lõppu välja.

Ja doktor rääkis ja doktor vaikis, seistes akna all, seljaga tema poole. Doktor tahtis talle usku tagasi anda, käskis tal end kokku võtta, kutsus teda üles lootma – see inimene kõneles nagu mingis metsikus enesehävitustungis, ligimese pärast, kes seal lebas ja vaikis. Isekalt? Ei, kõik tunded välja suretanuna, surnud oks elusal elupuul, tundetuna mõttetuse lõmastava raskuse all, keegi, kes ei ihanud endale enam saatust, mitte midagi enam.

Siis tuli teistsuguste küsimuste päev, alles palju hiljem. Ovelacker tahtis teada, mis oli juhtunud tol pikal ööl, tema unenägude ja palaviku ajal. Ta tahtis seda teada ruttu ja just nii palju, kui doktorile parasjagu meenus; see, mida ta kuulis, oli talle nagu üks lahtitehtud uksega võõras tuba, kuhu ta tahtis siseneda ja millega ta tahtis tutvuda siis, kui ta jälle päris üksi jääb. Doktor mõistis teda. Tema, kes ta oli nii suure osa omaenda saatusest kulutanud inimese heaks, kes mingit saatust enam ei ihaldanud, rääkis nüüd äkitselt kõigest, nagu oleks ajalehest ette lugenud.

Angelika oli juba surnud, kui nad leiti, nad mõlemad, sealt tagant pargist. Tal ei tulnud kannatada isegi mitte niikaua, kui kulub kõigest arusaamiseks. – „Jah, ka surres ei tahtnud ta oma tundeid välja elada,"

mõtles Ovelacker hiljem. Lask südamesse, punane roos pihikul; nii oli see olnud. Angelika maeti kolmandal päeval, kui tema veel palavikus oli. Siia Drostenholmi, kiriku kõrvale, patronaadihärra suguvõsa matusepaika. Ta ei söandanud öelda: Drostenholmi härrade võlvi alla. Inimesi tuli lähedalt ja kaugelt, kõik naabrid, notar maakonnalinnast, väga paljud tulid, kõigil teedel igas ilmakaares käis suur sõitmine, tookord ei kartnud keegi. Surm – kuidas ta ometi söandas veel midagi nõuda, kui oli ükskord juba kerge vaevaga nii palju saanud! Vend oli olnud nende perekonna ainus leinaja. Ta oli siin pikka aega Ovelackeri paranemist oodanud, nüüd sõitis ta kaheks päevaks Rae mõisa – polnud teada, milleks. Korra oli ta öelnud, et tahab sellest loobuda, selle maha müüa, minema sõita; kellelegi teisele oli ta vihjanud, et nüüd ta just nimelt jääb. Ta ei teadnud vast veel isegi, veel mitte; ta oleks nagu poole omaenese elust kaotanud. Ja mõrvarid? Üks vahistamine toimus kohe järgmisel päeval, sellest oli nüüd juba tükk aega möödas: üks vana talumees. Kahtlus oli temale langenud. See oli pikk lugu, aga – jah, lõpuks leidis tema süütus kinnitust. Mitte ilma süüta üldises mõttes, ei, süütu selles asjas. Mõrvarid nõudsid veel teisigi ohvreid, enne kui alla andsid...

Ehk on ta väsinud ja tahab puhata? Edasi kuulata?

Niisiis:

Pargist leitud müts, mis viis vana talumehe jälgedele, ei omanud tähtsust. Võeti üles üks teine jälg, see viis alla randa, üle mere suurele saarele, kus asus üks metsavahitalu. Võis arvata, et sinna juhatas võimud mingi kaebus. Ja nüüd oli pastoraati majutatud väeosa rügement noore leitnandiga eesotsas sinna läinud, mitme paadiga, oma kakskümmend ratsaväelast, ohvitser kõige ees. Välja sõites ei olnud teada, mida sealse metsa läbikammimine annab, ent see oli selgunud juba enne maabumist. Sõdurid võttis vastu äge turmtuli ja esimesena sai surmavalt haavata noor leitnant, kes seisis sirgelt esimeses paadis. Hiljem lisandus talle veel kaks meest, rääkimata haavatutest, aga see-eest ei pääsenud eluga ka ükski kuuest laskurist rannaäärses võpsikus. Kasakad tormasid nende vennikeste poole nagu metsloomad ja saatsid korda tegusid, mis on igasuguse tsiviilõiguse vastu, nii raevunud olid nad, sõna otseses mõttes viha pärast arust ära. Ja metsavaht, kellele nad ootamatult peale sattusid, kui ta parajasti paadiga

põgeneda tahtis, oli ka alles kolmandal päeval võimeline tunnistusi andma. Ent siis tunnistas ta kõik üles. Krahvil tuleb leppida sellega, et tal pole enam saarel metsavahimaja. Sõdurid arvasid, et maja kuulub nende vangile ega jätnud sellel kivi kivi peale ega laastugi maha põletamata. Nad pidasid koha peal välikohut, kõik sõdurid ühiselt, üksnes omaenda raevu volitusel. Nad olid oma leitnandile truud nagu koerad peremehele ja see noor inimene...

Ehk on ta väsinud ja tahab puhata? Ei? Edasi kuulata? Kui seda ainult liiga palju tema jaoks ei ole! Niisiis:

See noor inimene... Doktor katkestas jälle, ta hääl ja pilk muutusid ebalevaks, ja ta küsis ilma pikemata, kas Ovelacker teab, et ta ise teenis kunagi kasakarügemendis. Ta noogutas? Jah? Niisiis, see noor inimene... Kui doktor teda surnult nägi, meenus talle paugupealt tema enda sõduriaeg, ta enda tookordsed soovid, ideaalid, mõte sellest, kuidas ta auga sureb ja ettekujutus kuulsusest. Surm oli noort meest tohutult noorendanud ja ta kahvatul näol, mis oli nii rahulik, nagu magaks ta ja näeks ilusat und, säras naeratus, mida see, kes seda ise nägema ei juhtunud, endale ettegi ei oskaks kujutada. Ta viidi kodumaale, kusagile Kostroma kanti. Sealt oli tema suguvõsa pärit, teadsid sõdurid rääkida. Mitte väga ammu tuli maakonna sõjaväeülemale järelepärimine selle kohta, kuidas niisugune õnnetus juhtuda võis ja millised olid lähemad üksikasjad. Lahkunust maha jäänud ja tema kodumaale saadetud asjade hulgas olevat olnud märkmeid ta elu viimaste päevade kohta koos kummaliste vihjetega ja lausa selgeltnägija eelaimusi.

Vaikus, pikk vaikus. Lõpuks, kui doktor tundis juba, et nüüd on aeg viimaseks uudiseks, tuli päris vaikselt küsimus: „Ja vana talumees? Kes see oli?"

„Talumees? Ah see! Minu meelest oli ta nimi Korras, või midagi säärast. Too lasti vabaks."

Ja siis läks arst minema. Tundmatusse ruumi viiv uks, mille ta avas, jäi pärani lahti; ja üksi, sammhaaval, kord läbi ühe saatuse, kord läbi teise, võis ta siseneda vaikusesse lahkujate järel. Angelika, noor surmahaldjaga ohvitser – kõige sellega tuli teadlikult tutvuda ja see lääniks võtta. Vaikuse ruum, ruum, mille õhukeste seinte taga kummitas Eimiski, ruum, mis oli nagu surma südamekamber, kus

kõik puudutused riivasid viirastusi, lõputu jahedus – mille tõttu Ovelacker viimaks mingi vastumeelse üllatusega märkas, kui soe oli veel elu temas endas. Märkas, et saatus oli lähendanud neid, kes olid vaevu tuttavad ega armastanud üksteist, et ta polnud üks nendest, et ta polnud ära lahustunud, et ta oli jäänud teisele kaldale, ja täiesti ihuüksi.

Sõprus, usaldus – elu puu rohelised võrsed, mida toitis armastuse vaim. Ent Ovelacker oli välja surnud nende ööde ja päevade jäises külmuses, mida ta ühelegi elusolijale iial poleks suutnud kirjeldada. Puu ei toitnud teda enam. Kui ta oleks saanud olla surnute juures, kes on elavate varjatud juurestikuks – oleks ta sealt alt ehk sõnumi üles saatnud, nagu teevad kõik surnud, otsides elavaid, et nende kaudu sigida, ilma et nende endi saladus ilmsiks tuleks.

Nagu kaks söetükki, tulvil ühe loojunud tähe jõudu, olid nad teineteisele küll lähedal, ent neil puudus säde, mis hüppab ühelt teisele ja paneb nad leegitsema ning teineteist valgustama. Nad jäid külmalt vastamisi, noor Andreas von Reuter ja tema. Mõlemad varjasid teise eest seda, mis oli ühine; mõlemad hoidsid oma armastust ja oma valu nagu mingit range vaikusega ümbritsetud püha keskpunkti, millest nad elamiseks jõudu ammutasid. Ja nii jäi mulje, et ka sellest keskpunktist kaugemal püüdsid nad teineteist pigem vältida.

Samas oli süüdistusi, mida iial välja ei öeldud ja mis piinasid Ovelackerit nagu jälitav koerakari metslooma. Ta kannatas nende raevukuse all oma paranemise viimastel päevadel, kui ta juba voodil istus ja aknast välja vaatas, terveid päevi üksnes väljavaatamisele pühendades: vaatas puulatvu, mis vihmas ja tuules rahutult siiasinna kõikusid ja ihkasid valgust, mis ei saabunud, linde, kes vurinal mööda lendasid, ikka kiiruga, otsides pesapaika, vareste lendu vastu õhtut, mis tegi taeva ootusärevaks ja tühjaks enne märkamatult saabuvat ööd. Milles oli tema süü? Ta mõtles: selles, et ta läks süütute hulka. Otsa ees hukkamõistetu märk, mida kättemaks otsib, kuni leiab, oli ta otsinud lepitust pahaaimamatute selja taga. Ta teadis, et ta on timukas. Miks ta oli rikkunud seadust, mis pakub timukale ulualust põlguses, ja täitnud oma maja pahaaimamatute inimestega, kes ei tajunud ohtu ja pidid tema pärast kannatama? Talle tundus, et

ta oli oma armastuse rajanud valele, mitte Angelika puhul, ei, temale jutustas ta kõigest, aga venna puhul. Selles seisnes tema süü ja see oli õnnetuse kaasa toonud. Kes siis põrgusse külalisi kutsub! – Need mõtted, mis olid kui tumedate soonte pingul võrgustik, koondasid surnuteriigi kogu tema lõpmatuses ühte anumasse ja allutasid ta ahistavale korrale. Häda sellele, kel tuli anda verd, mis selles soontevõrgus kohises ja liikus, ja kellele oli ülesandeks tehtud põhjani välja jõuda ja omaenese segadusest kord luua! Miski polnud talle raskem kui see kõnelus oma südametunnistusega. Ja võib-olla kajasid selle sosinad vastu noore Reuteri tundlikes kõrvades, sest kui too järgmisel päeval Raelt tagasi pöördus, näis ta Ovelackeri ees kohkunult taganevat, ükskõik, kas too konutas oma tunnid ära vaikides või pöördus Reuteri poole ohjeldamatu, peaaegu palavikulise tähelepanuga.

Kui noor Reuter tagasi tuli, oli ta vanemaks muutunud, lühikese ajaga palju vanemaks. Ta nägu näis väiksem, tumedad silmad olid veel sügavamal koobastes, naer oli veel rabedam, ja tema häälest kostis üle heli, mis kõlas, nagu oleks kaht liivapaberit teineteise vastu hõõrutud. Ent ta näojoontes oli uutmoodi, endassesulgunud kindlameelsust, mille enese ees maha salatud viha neist välja oli tahunud. Ta oli lasknud jätkata Rae mõisahoone ülesehitamist. Naeratusega, milles oli niipalju trotsi, kui temalt üldse oodata võinuks, tunnistas ta: jah, ta ehitas. Haua veerel. Ta tahtis jääda, sest eks surnute juures ole kodumaad samapalju kui elavate juures. Ent sellele vihjas ta juba häbelikult ja ümber nurga. Ta ehitas, mitte küll nii suurelt ja laialt ja mitte nii kõrgeks, nagu esialgsed plaanid ette nägid, vaid üksnes niipalju, et sellest saaks peavari talle endale, ainult ühe korruse – et vältida treppidest ronimist, kui teda kord podagra tabab. Selline oli selgitus.

Ovelacker istus sirge seljaga voodil, noor Reuter tema kõrval.

Majja ei jää enam kuigipalju kuivi kohti, sõnas Ovelacker. Niisuguse vihmaga...

Noor Reuter näis kuulatavat. Ent majast ei jõudnud nendeni ühtki heli. Väljast? Väljas hakkas hämarduma. „Me oleme katuse all," leidis ta. Ja viivu pärast, pisut kõhklevalt: „Sa pead tulema seda vaatama, kui sa üles oled tõusnud."

Nii kõnelesid nad esimese pooltunni jooksul pärast noore Reuteri tagasitulekut Rae mõisast, ja sestpeale, omavahel kokku leppimata,

ilma pudeli ja klaasi ja embusteta, ütlesid nad teineteisele sina. Ent näis, nagu tahaksid nad veel kiivamalt varjata, kes neid kokku oli viinud. Lahkunu jäigi vaikusena nende vahele, nagu ruum, mis täidetud sellist pidet pakkuva jõuga, et nad muutusid aina napisõnalisemaks. Aga nende hääled, nende hääled olid nii kummalisel viisil vennastunud! Võis juhtuda, et nad istusid ja rääkisid ilmast ja kehvadest väljavaadetest saagi suhtes: kuidas oraseöölased ja põldnälkjad laiutasid, kuidas kartulid jäid vee alla ja vili ähvardas ära mädaneda – ja kuulates, mis teisel öelda oli, kuulatasid nad ka iseennast: kumb neist kahest seda või teist ütles, kust tulid sõnad, mis põrkasid vastu nendevahelist suurt vaikimist. Nad rääkisid ühtmoodi vaikselt, Ovelacker hingas peaaegu sama vaevaliselt kui sõber; kõik, mida nad ütlesid, ükskõik kumb neist, klirises, nagu oleks selles salapragu. Ja samas jäid nad kuulatama, vaikides, mõlema hoiak vaid põgusalt sellele osutamas – jäid kuulatama midagi enamat kui mälestust: ühe hääle järelkaja, mis oli ise olnud nagu kellalöökide kaja. See kuulatamine röövis neilt pikaks ajaks kõnevõime.

Kuidas see üldse juhtus, et möödusid tunnid ja terved pärastlõunad ning õhtud, ei teadnud nad isegi. Kui vaiksed nad ise ja kui napid nende meelelahutused ka polnud – nende sees ja ümber tormas tõtlik aeg, mida märkamatumalt, seda kiiremini. Kui Ovelacker hiljem oma esimest püstitõusmist meenutas, esimest teekonda voodi juurest aknani – siis oli iga samm ajas lausa miilipikkune, möödaläinud tunnid tundusid talle mäena, mis oli märkamatult kerkinud paljudest, paljudest väikestest silmapilkudest. Ent nüüd koges ta jahmatusega, mil määral lamav elu püstiseisvast ja kõndivast elust erineb. Päev-päevalt astus keha üha iseseisvamalt oma endistesse õigustesse ja järgis oma seadusi, vaim ja hing aga keeldusid talle kuuletumast. Ja kui vastuseis niisugusele elule pärast elu maksis Ovelackerile kunagi palju jõudu ja võitlust, siis nüüd nõuti seda temalt. Elu pärast elu! See, mida ta oli elu all mõistnud, mida oli ihaldanud ja armastanud, oli lõppenud. Ta oli surnud ja ometi mitte surnud. Ta tundus endale viirastuse ja kodukäijana, kui kõndis pärastlõunal kepile toetudes üksi läbi oma maja, ja nagu leiaks ta sel moel varjupaiga, mis oli tema olemasolu vormile ja tema seisundile kohasem kui elavalt inimeselt laenatud väljanägemine, pöördus ta pärastlõunal varakult

oma asemele tagasi ja magas pikka rammestunud und. Siis tuli noor Reuter, kas Raelt või saladuslikust märkamatusest, milles ta elas, ja nad veetsid ülejäänud päeva kuni selle varase lõpuni koos. Ovelacker voodile nõjatudes, sõber kõrge seljatoega toolil tema kõrval: kas vaikides, teineteist häbenedes, või siis kõnelustega, mis nende mõtetest kauge kaarega mööda käisid. Mees, kellega noor Reuter mõisas kõige enam lävis, oli valitseja. Tollel oli nüüd ka piisavalt aega seltskondlikkuse jaoks ja tusaselt jagas ta õpetusi kõige kohta, mida ühel tublil põllumehel aasta jooksul teha tuleb – enesestki mõista juhul, kui ilm on kombes, mitte pea peale pööratud nagu praegu! Talvised tööd praegusel aastaajal! Just nii, talvised tööd juulis, aga selle vihmaga ei jäänud muud üle. Inimestele peaks ujulestad kasvama, enne kui nad põllule julgevad minna, oli vana mees öelnud. Kas ta võiks mõisahärrat homme külastada?

Valitseja oli lasknud juba neli-viis korda järele pärida ja saanud oma küsimusele ikka sama vastuse kui praegu: „Ei, homme siiski veel mitte." Tehku aga kõik oma tarkusest.

Ja siis veel poliitika: nii suur ja nii väike.

Duuma mässas, kõned muutusid aina kihutavamaks, räägiti, et Stolõpin ei kavatse seda kauem pealt kuulata ja teeb majesteedile ettepaneku ajada see jultunud lobisejate klubi laiali ja kuulutada välja uued valimised parandatud valimisseaduse järgi. Mitte hulk ei pidanud triumfeerima ega mass valima, vaid seisused. Ilmselt valmistuti jõulisemaks kursiks. Revolutsioonist oli jagu saadud, liberaalsused olid püsima jäänud ja viinud üksnes kuritegude arvu suurenemiseni, varsti läheb kord jälle karmimaks. Ja väike poliitika, Baltimaade poliitika, mis oli kõigi kolme provintsi iga elaniku jaoks tegelikult suur poliitika, kus küsimus oli olemises või mitteolemises?

Riias pidas ikka veel istungit Balti erinõupidamine kindralkuberneri eesistumisel ja võis seda igavesti tegema jäädagi, ilma et Baltimaade uus poliitikahoone sel äraootaval ajal vähegi kerkinud oleks. Ainult maal ehitati taas üles, mis oli ära lõhutud, ainult mõisaomanikud ei saanud oodata, sest aasta kulus ja nõudis ettenägelikku tegutsemist. Sellele tegutsemisele näis noor Reuter pühenduvat niisuguse andumusega, et see võis tekitada kahtlusi inimestes, kes olid kursis tema varasema äja huvidega. Ta rääkis kunstlikult valmistatud

silost, nagu kaaluks edu selles vallas kaugelt üles põhiseaduse reformi ja tema süüdimatus oli tihtipeale nii hästi teeseldud, et pani võõra inimese uskuma, nagu oleks ta päeval, mil sai Rae mõisa paberitega omanikuks, ajalooga lõpu teinud. Sealjuures oli tema suhtumine masinatesse ja tööriistadesse – kui ta neid ka ainult mainis – nii harras, nagu oleks tegemist haruldase, hinnalise portselaniga. Uskumatul pilgul vaatas Ovelacker seda „Liivimaa põllundusüliõpilase" järeltulijat – selle najal olid end harinud tema esiisad –, aga ta imetles teda ja jättis kahe silma vahele ning lasi kõrvust mööda surmväsimuse, millega noor Reuter end sellest talle nii võõrast maailmast läbi vedas: raevuka eesmärgiga mitte midagi välja näidata ja mõtted mujale juhtida, juhtida nad uue elueesmärgi poole. Kui ta oli tükk aega selles võõras maailmas viibinud, oli ta veel kahvatum kui muidu ja ta hallide, otsekui tolmu täis kortsudega nägu hakkas tõmblema, sest ka auahne tahe ihkas kord ikkest vabaneda.

Nii juhtuski, et Ovelacker küsis temalt, kas ta on juba tundma õppinud ka mõisa juurde kuuluvaid talumehi ja kuidas nad end uuele härrale paista lasevad.

Jah, mõningaid inimesi oli noor Reuter tundma õppinud küll. Tema valitseja ei lasknud kellelgi mööda minna, ilma et oleks teda uuele härrale esitlenud. Ega neid sel aastaajal palju olnud. Liiatigi ei saa neist kinnistest inimestest suurt sotti. Ja ega neil seda omaaegset patriarhaalset hoiakut enam ole, sellega tuli leppida, oli öelnud tema valitseja, kes oli ju ise ka tegelikult eestlane. Kõik need inimesed ei tulnud enam päriselt toime iseenda ja oma südametunnistusega, nende vaadete ja seisukohtadega, millega nad seni olid elanud. Pahatihti läksid perekonnad tülli ja jagunesid uuendajateks ja vanameelseteks, ja ega too meeski teinud midagi, mis oleks otseselt seaduse ja korra vastu – üksainus mees terve kihelkonna peale, vana talumees mingist kaugest talust, aga ta hoidis kõiki enda kütkes. Mitte millegi muu kui oma saatusega kujundas see vanamees avalikku arvamust. Selles oli midagi saladuslikku, jah, isegi müstilist, kuidas üks inimene ainult seeläbi, et ta vaevles oma saatuse küüsis, avaldas ümbruskonnale mõju. Ta ei levitanud mingit õpetust, ei, vaid üksnes oma saatust, mis hoidis kütkeis teiste meeli. Ja nagu valitseja talle rääkis, oli märkimisväärne see, et kuigi keegi tegelikult vanamehega läbi ei käinud, olid tema päevade sisu, tema kannatused

ja rõõmud teada naaberkihelkonnas ja veel kaugemalgi. Kõigi nende nimetute talumeeste seast, kes seal hajali ja omaette põldu harisid, oli see üksainus õnnetusse pühitsetud ja temast oli saanud otsekui mingi väljavalitu kannatustes, oma aja Hiiob.

„Ja mis on selle vanamehe nimi?" küsis Ovelacker alles tüki aja pärast, nagu oleks ta loobunud kannatlik olemast.

Seda noor Reuter ei teadnud. Ta oli selle unustanud nende paljude nimede hulgas, mida ta kuulis.

Aga ega ta selle Hiiobiga ometi ise tuttavaks saanud?

„Ei! Too oli ju vaid sosin, lummutis. Mistarvis seal veel lihast ja luust inimene?"

Aga kas ta ei saaanud siis teada, millega see vanamees oma pühitsuse ja väljavalituse saavutas?

Noor Reuter näis kuulatavat mingit ootamatut hüüatust, sisemist häält, hoiatust. „Ei!" lausus ta siis kähku.

...Nii et temast oli siis saanud märter, tulevase õigluse külviseeme! Temast, kelle nime polnud tarvis talle öeldagi! Mis oli talumehega juhtunud sest viimasest korrast saadik, kui Ovelacker talle otse näkku vaatas – näkku, mille kujutluspilt tekitas temas täna veel surmaõudust? Tihtipeale oli ta lebanud ja mõtisklenud inimese üle, kes talle vähimalgi määral korda ei läinud, ja seda mõtisklemist endale jonnakalt ette heitnud, teades samas, et jonnakas polnud mitte mõtisklemine, vaid upsakas etteheide. Ja ootamatult, ajal, mil valitseja sellega sugugi arvestanud polnud, kutsuti ta mõisahärra juurde.

Ilmselt oli vana valitseja oodanud, et leiab eest väsinud, murest murtud, kannatava härra, ent kohtas krahvi, kes oli täies elujõus, nagu talle tundus, igatahes täiesti terve väljanägemisega. Muidugi oli Ovelacker väga kahvatu, aga see ei torganud tema puhul eriti silma, ja millal varem olid nad vestelnud nii asjalikult, kaalutlenud olukorda ja väljavaateid nii kaine mõistusega kui täna? Härra päris iga pisiasja kohta mõisas. Näis, nagu poleks ta sel nädalal midagi silmist lasknud, nagu oleks ta lakkamatult aknast välja vaadanud ja aru pidanud, mida laudas ja põllul praegu küll tehakse. Ta oli nagu kuningas kõike valvanud, ükskõik kui tõsised tema enda lood vahepeal ka ei olnud. Lõpuks tahtis ta – võib-olla isegi veel kriipsu võrra kainemalt – teada, kuidas on lood inimestega.

„Hästi," vastas vana valitseja. Mitte kunagi polnud inimesed härrat nii armastanud nagu nüüd. Nüüd oli ka harjuskivenelastest lahti saadud, koos nendega kadus rahulolematus mõisast lõplikult. See oli ebatäpne, põgus teadaanne, aga krahvile sellest piisas. Kartuli kohta päris ta üksikasjalikumalt.

Nad olid valmis, vana mees tahtis minema hakata.

„Üks küsimus veel, kallis Thomasson...," pidas Ovelacker teda korraga kinni. Kas kogu vaevaline töö pidi viimases otsas nurjuma?

„Kuidas... öelge mulle, kuidas on nüüd lood vana Koiriga?"

Kerge vaevaga, peaaegu liiga kerge vaevaga, et pärida inimese järele, kes talle vähimalgi määral korda ei läinud, tuli see nimi tal üle huulte.

„Ah sellega või!" sõnas valitseja ja puterdas natuke. „Kuidas soovite, kõrgeauline härra, aga... see on üks... üks pikk lugu."

„Laske tulla," ütles Ovelacker nii ükskõikselt kui vähegi suutis.

Ent vana mees ei alustanud. Ta näis olevat segaduses ja hirmul, nagu tookord, kui ta haistis saarel ohte, mis mõni päev hiljem kogu õnnetuse kaasa olid toonud. „See..." kogeles ta lõpuks, teadmata, kuidas jätkata ning põrnitses rahulikku lamajat, kes tegi näo, nagu ei märkaks midagi.

„See kisub üles niipalju sellist, mida oleks parem ära unustada, kõrgeauline härra," sõnas vana valitseja vaikselt ja naeratas kohmetult.

„Unustada?" Ovelacker naeris. „Mõttetus, Thomasson! Jutustage!" – Ta silmitses ainiti oma voodi jalutsit. – „Niisiis, vana Koiri oli tookord siin," alustas Ovelacker ilma pikemata, „ja sattus seetõttu kahtluse alla, on mul õigus?"

„Jah," võttis valitseja tänulikult jutujärje üle. Krahv nägi teda ehk isegi pargis, või ei? Miks ta seal oli, seda ei osanud ta pärast seletada ja see suurendas kahtlusi tema suhtes. Aga tal ei olnud relva, see sai selgeks. Need, kes nägid teda minema jooksmas, ei näinud relva, ja revolvrit pole tal iial olnud. Päris täpselt ei saanud selle vihmavalinguga tookord keegi näha, aga nii see tõepoolest oli, see suudeti välja selgitada. Tema müts oli see, mis ta kohaloleku reetis, vana lambanahast müts; see vedeles pargis. Ja pärast selle mütsi leidmist ja pärast seda, kui teda nähti ära jooksmas, võetigi ta veel samal ööl kinni...

See tähendab, et ega teda õieti kinni võetudki. Kui politseinikud talu ümber piirasid – neid oli kaunikene hulk, sest polnud teada, kas ta osutab vastupanu –, lebas vanamees voodis, päris üksi oma kambris. Majas oli veel ainult teenijatüdruk oma lapsega, nii mulle räägiti. Vanamees vappus palavikus, nii et ta suust ei tulnud ühtki sõna. Küllap ta oli pärast pealmiste rõivatükkide äravõtmist juba pooleldi teadvusetult teki alla pugenud. Riided leiti voodi eest. Ta ei hakanud vastu, kui teda ära tuldi viima, ja näis, et ta ei tundnud kedagi ära ja sonis midagi täiesti arusaamatut. Teda ei saanudki enam viia, sest kui ta voodist välja tõmmati, kukkus ta põrandale nagu üks neist märgadest riidetükkidest, mis seal maas vedelesid.

Tundus, et valitseja peab jälle korra pikalt meelde tuletama.

„Ja edasi?" küsis Ovelacker; tema hääletoon oli lõikav.

„Edasi pole midagi," vastas valitseja.

„Ent kuidas ta kahtluse alt vabastati?"

„Kuulati üle teenijatüdruk. See, mis välja tuli, ühtaegu nii tugevdas kui nõrgendas kahtlusi."

„Ja vana Koiri?"

„Tollelt ei saanud midagi küsida, too oli haige. Ta jäeti lebama sinna, kus ta oli. Tema suhtes taheti olla ettevaatlik, ta oli juba korra valekahtlustuste all kannatanud, tookord, kui kõrtsmik tapeti, kui kõrgeauline härra veel mäletab, ja pealekauba... Temast on aja jooksul saanud tuntud mees," tähendas valitseja põiklevalt. „Pealegi loodeti temaga kaugemale jõuda siis, kui ta jälle terve on. Nii jäeti ta lebama sinna, kus ta oli, ukse ette pandi küll valvur, sest kinnipeetuna kuulus ta eeluurimise alla. Keegi ei tohtinud teda külastada ega temaga rääkida, isegi mitte teenijatüdruk. Kohale toodi ainult doktor, kes tuvastas raske kopsupõletiku ja ütles võimudele, et kui nad otsustavad ta praegu selle palavikuga maakonnalinna viia, siis tuleb neil kirst ka ühes võtta. Sõitu poleks ta üle elanud."

„Ja nüüd?"

„Räägitakse, et nüüd olla tal tiisikus, ja ta elab oma tasapisi lagunevas talus ise ka nagu legend. Ta ei taha seda ära müüa, ka nüüd mitte; see tähendab, et tegelikult on see teenijatüdruk, kes ei taha. Too ootab ikka veel kõige nooremat poega."

„Kus see siis on?"

„Siberis," ütles valitseja vaikselt, ja samal silmapilgul, see sõna polnud veel lõpuni lausutudki, ajas Ovelacker end küünarnukkidele ja vaatas valitsejale otsa, nagu oleks too mingi õudse uudise rääkinud.

„Rääkige edasi," ütles ta hetke pärast ja vajus tagasi patjadele. Ent valitseja oli liiga ähmis, et kohe sõnu leida.

„Nii, nii, ta ei taha ära müüa, see tähendab, et tüdruk ei taha..." tuletati valitsejale meelde.

„Ei, ta ei taha, kuigi olevat saanud häid pakkumisi," lisas pikaldane sõnumitooja lõpuks. „Siinkandis ostetavat üldse palju." See kõlas kui küsimus. Ovelacker lasi selle kõrvust mööda.

„Ja valvur?" päris ta visalt edasi.

„See on ammu läinud."

„Ja poeg?"

„Too pole veel tulnud." – Kas krahv arvab, et too tuleb kunagi tagasi?

„Jah..." See ei kõlanud nagu vastus: „Jah, tuleb küll", aga ka mitte kui kahtlus: „Ma ei tea." Valitseja kuulas teda, kuni läks oma oletustega päris rappa.

„Nii et vana Koiri sai tookord terveks ja kuulati üle?"

„Kui ülekuulamised parajasti käisid, juhtus see lugu siin... siin saarel, ja sellega olid kahtlused kummutatud. Metsavaht tunnistas ju kõik üles."

„Jah," ütles Ovelacker, ütles uuesti „jah", aga seekord oli sel tühi kõla. „Ja nüüd ta siis elab ja ootab..."

„Ootab? Seda teeb küll pigem teenijatüdruk!" torkas valitseja vahele, „vanamees ise, tema, ah...!"

„Heakene küll, kallis Thomasson," lõpetas Ovelacker. „Nüüd ma tean!" Ja kui valitseja kergendustundega lahkus, ei teinud lamaja seda justkui märkamagi, vaid vaatas üksisilmi enda ette, olles kummaliselt pealiskaudselt hüvasti jätnud.

Seda pealiskaudsust olid tema juures märganud juba õige mitmed. See oli põgenemine üksikasjade või sama pealiskaudsete pidepunktide eest suhetes ümbritsevaga, põgenemine iseendaga tegelemisse, mille ta pidi vastumeelselt katkestama, kui teda kõnetati või öeldi mõni sõna rohkem, kui osutus vältimatult vajalikuks. Kui keegi oleks saanud teda siis jälgida, kui ta seal lebas või akna all seisis, poleks

vaatlejal iial tulnud mõtet, et jõudeolija on tõesti ilma tegevuseta. Ei, pinge ta näol, mis seal ju alati oli olnud, oli nüüd kasvanud üle selle piiri, mille puhul elu veel talutavana tundub. Nii nagu ta seal lamas, kui vana valitseja tema juurest lahkus, võis ta end surnuks mõelda, mis sest, et see elu pärast elu teda suuremat ei köitnud. Ent enne veel – see mõte hoovas temast läbi nagu kärestikuline jõgi, see mõte pani ta mitmeks tunniks nii vaikselt lebama, nagu oleks ta surnud, ja sama paljudeks tundideks rahutult, valude all kössis, mööda tuba kõndima, sest ta ei suutnud säärase otsusega enam vaikselt paigal lebada –, enne tahtis ta veel viimast korda üritada nõidusest vabaneda!

Mida ta tahtis?

Talumees, ikka see üks talumees. Nimeks saanu, pühitsetu, Hiiob. Tema nimi oli Koiri; Ovelacker ei teadnud, kus ta talu asus. Lagunev talu, oli valitseja öelnud. Mis võis olla loomulikum kui see, et ta läheb talumehe juurde ja laseb endale arve esitada, ükskõik, kas ta suudab süü lunastada, kui seda üldse oligi! Aga ta ei tohtinud sellest plaanist kellelegi rääkida, eriti mitte noorele Reuterile. Ta naerdaks välja ja asetataks nende eelmise sajandi hernhuutlike mõisaomanike kilda, kes kutsusid sulast vennaks ja pesid tal armastuse-söömaajal jalgu – nüüd, revolutsiooni käigus, käsutas see sulane oma pestud jalga selleks, et vend mõisahärrale jalahoope jagada. Aga kui pärast ingli asjatut ohvrit üldse mingit lunastust oli – siis kus mujal ja kuidas veel, kui mitte selle kaudu, kelle pärast kogu ilm teda süüdlaseks tembeldas? Kummaline, et ta varem sellele polnud tulnud! Või on ta palavikus ja naerab kõik, mis näib talle praegu selgemast selge, hiljem kui sõgeda hulluse välja? Ei, ei, kui sageli oli ta oma elu võrrelnud ojaga, mis on oma kallaste vahele tükk aega puhast selget vett kogunud, ja siis ühekorraga voolab temasse tume, sogane nire, millest oja enne suuet lahti ei saa, kui ei õnnestu seda tumedat niret tõkestada või lasta tal ära kuivada. Kusagilt – ja tema lugematute tundide sisetunne ütles talle, kust –, kusagilt leiab ta selle üles, kui ta vaid otsib. Kord oli üks kannatajanägu tema ellu sisse vaadanud, ja see nägu, mis kisendas talle vastu nagu süü enda nägu, suruks end edaspidi iga järgmise näo ette tema elus, kui ta ihkaks sealt oma õnne ja süütust vastu peegeldumas näha. Talle tundus juba, et seda nägu

ei ole loonud mitte üksnes tema enda osa saatuses ja süüs, vaid et see on kauge mineviku looming ja temale on nüüd jäänud vaid saatuslik pühitsetus olla ära valitud kohtumiseks selle erinevatest aegadest pärit näoga: olla üks neist, kes peavad ikka ja jälle uuesti sündima, et lepitada vaenu, mis käärib kogu valatud veres.

Ent siis valdas teda taas silmipimestav viha, mis möllas temas nagu keeristorm, ja kuna polnud midagi, mille kallal see torm oleks saanud end välja märatseda, jättis ta endast maha sünge, hiiliva tusa. Arusaam sellest, kui palju tal oli hävinud, lammutas kõik plaanid. Ja nüüd pidi ta otsima lepitust inimesega, kes oli kõigi ta õnnetuste algus ja läte? See näis talle surnute väärikuse reetmisena. Ta püüdis kujutleda, kuidas see välja oleks näinud, kui ta oleks saanud Angelika kaasa võtta sellele teele oma oletatava võlausaldaja juurde. Kas poleks ainuüksi häbi pidanud selle ettevõtmise ära keelama, isegi palja mõtte sellest? Ent tal kas polnud enam mingit häbi või oli ettekujutus nii pöörane, et ta tunded seda vastu ei võtnud, ei kiitnud heaks ega laitnud maha – lõpuks jäi see plaan jõusse. Ja siis saabus silmapilk, mis ajas ta lõplikult segadusse. See oli mõttevälgatus: miks vanames teda ära ei tapnud? Ta oli tookord maas lebanud, võimetu end kaitsma; ta teadis seda ise ja vanamees oli ka teadnud. Vanamees oli talle üksnes otsa vahtinud, seda ta mäletas, ja siis? Siis kustus ta mälu, siis pidi vanamees olema ära jooksnud. Kusjuures ta ei võinud teada, kas tema vaenlane oli ikka tõepoolest surnud! Miks ta teda ei tapnud, oma saabastega puruks ei tallanud, kiviga surnuks ei löönud, oma laste mõrvarile lõpuks kätte ei maksnud, kui ta Ovelackerit ometi mõrvariks pidas? Mis veider vastane oli talle see vana talumees, kes oli säästnud tema elu, kui see vedeles nii kättesaadavana maas! Ent mis õigusega nimetas see mõrvale ässitaja teda, oma poegade kohtunikku, mõrvariks? Mitmel korral oli ta juba sealmaal, et võtab oma uhkuse appi ja loobub rumalast otsusest vanamehe juurde minna, sest see oli tundeist ajendatud ega hoolinud aust – kui otsusest taganemine poleks tähendanud talle äkki veel valusamat hoolimatust. See otsus oli talle vahepeal juba midagi rahu taolist kinkinud, leevenduse või lahenduse, mis oli tugevam kui nõidus tema peal. Kas ta ei peaks siiski veel viimast korda üritama vihapõrgust välja teisele kaldale jõuda? Ta ei pruukinud ju kohe armastuse paradiisi ihaldada!

Üksnes kallast, kus ta unustas oma nime ja kahtlused, kus mälestused kustusid ja surnud temast taganesid, sest ta läks alale, kuhu nad ei saanud järgneda: uude ellu. Päeval, mil ta seda endalt küsis, teatati talle maakonna politseiülema eeldatavast külaskäigust järgmisel päeval ja nimetus, unustamine ja unustus olid talle otsekui kingituseks: muretu uus elu, uskumatu!

Ent nii see oli. Maakonna politseiülem, kellest Ovelacker oletas, et ta tuli viisakusvisiidile või oli tal sealkandis tegemist ja ta tahtis Ovelackerile veel mõned küsimused esitada – üsna tähtsusetud, sest raevunud kasakad olid õigusemõistmise käiku kiirendanud –, kõndis vilaval pilgul mööda raamatukogu edasi-tagasi, kui Ovelacker sisse astus. Tema mundri must kalev oli täna laitmatult harjatud ja ta põsed värskelt raseeritud, ainult nahavoldid rippusid ümber teravalt esile tungivate põsesarnade, iga lohu põhjas mustjas varjund, mis ilmutas end ka tema vasakult õlalt alla langevatel, vanadusest sasipuntraks muutunud kuldpaeltel. Aeg-ajalt tõmbas ta käega üle oma hõredate juuste ja piilus ringi ning kui ta käeliigutus jõudis nurgelise lõua pooleldi mureliku, pooleldi intiimse silumiseni, et siis mundrikuue kolmanda ja neljanda nööbi vahel peatuda, näis ta kitsastel huultel varitsevat pika lobisemise algus – niisamuti varitses ta pilk, mis ühtaegu umbusklikult ja kavalalt ringi vilas. Mõni hetk hiljem võis ta seista unisel ilmel akna all ja vaadata udusesse parki, et siis ootamatult, peaaegu nõtkelt alustada taas oma edasi-tagasi kõndimist. Siis libises ta keeleots – see näis olevat sama mustjas kui põsed ja paelad – üle kitsaste huulte, mis muutusid suunurkades vaid mustendavaks triibuks. Ta sarnanes pudelisse pandud kuradikesega, leidis Ovelacker raamatukokku astudes.

Kaastunne ja kahetsus, mida maakonnaülem väljendas, tulid tal nagu vargsi pomisetud nõiasõnad üle huulte, mis rääkides vaevu liikusid. Selgemaid sõnu kostis ta suust siis, kui ta, silmitsenud halvastivarjatud uudishimuga majahärra ikka veel pisut köökus kuju, lausus, et peab end õnnelikuks, leides krahvi taas terve ja reipana eest. Koos silmis hõõguva tulukesega kõlas see „reipana" ta suus otsekui pilge. Ta olevat sellest juba linnas kuulnud ja seepärast tulnudki. – Nagu nõiaväel oli tal äkitselt pihus pealt mustaks tõmbunud hõbedane sigaretietüi, mida ta kärsitult käte vahel keeras ja pööras.

Ovelacker nihutas laualt ühe teise ta ette; palun, ta ise veel ei suitseta. Politseiülem haaras kähku sigareti, tõmbas vaikides tikust tuld, süütas sigareti – tema esimesed sõnad tulid suitsu seest, mis püsis liikumatuna ta näo ees, kuni ta selle käeliigutusega lõhestas, kummardudes seejuures kergelt oma vastasolija poole. Nauding, millest ta kaua ilma oli olnud, manas ta näole hägusa, unise ilme, nagu oleks ta tugevatoimelise mürgi mõju all. Kas... krahv... Sõnad veeresid aeglaselt üle ta huulte, nagu tahaks ta endale aega võtta, et oma mõnu tõeliselt nautida. Siis korraga lõhestas naeratus ta näo – naeratus, mis oli nii ootamatu ja totter võrreldes tema küsimuse sisuga, et see oleks võinud kohutada: Kas krahvil on mõni kaebus, mida ta maakonnaülemana ära peaks kuulama, et abi osutada või see kõrgematele ametkondadele edasi saata?

Ovelacker raputas pead. „Ei," ütles ta ilma igasuguse innuta. Maakonnaülem näis sihtivat selle poole, et mitte uuesti jälle kaotada sidemeid kaebuste ja kõrgemate ametkondadega. Rääkis tema üksi, enamalt jaolt vihjamisi; aga ta võis ka ootamatult selgesõnaliseks muutuda, et peita need selged sõnad siis jälle sama kiiresti ebamääraste vihjete taha. Ovelacker istus vaikides, lastes sel viisakalt sündida, maakonnaülem ei aimanud, et oma jutukusega mõjus ta tummale kuulajale kohati kummituslikult. Hea küll, et krahvi säästa, ei tahaks ta asjade käiku veel kord taastada. Politsei seisis tookord kõhedusttekitavalt keeruliste mõistatuste ees ja nende lahendus maksis kahjuks ka ühe väljapaistva noore ohvitseri elu, kelle saatusele kõrgemal pool sügavalt kaasa tunti. Talle tuli nüüdki veel järelepärimisi ametkondadelt ja surnu lähedastelt. Ent ka krahvi tabanud saatuselöögid leidsid sügavat kaasaelamist ja kuna heatahtlik juhus teda säästis, püüdlesid kõik ametkonnad mõistagi selle poole, et säärased juhtumid ei korduks, kuigi väljavaated selleks olid kehvad, jah, ausalt öeldes üsnagi kehvad. „Väga kehvad!" kordas maakonnaülem nagu vahemärki psalmirea lõpul.

Krahv olevat maakonna murelaps, kui ta tohiks nii väljenduda. Ühelt poolt hoolitsev tähelepanelikkus, mis sai talle tema teenete tõttu osaks kõrgemalt poolt ja mida tema, maakonna vastutav isik, lakkamatult aina uuteks julgeoleku abinõudeks ümber pidi vermima; teiselt poolt mitte millegagi taltsutatav ja mitte kunagi lõpuni läbi nähtud

tarmukus tema vastu suunatud rünnakute väljamõtlemisel, mis sai innustust igast ohvrist, mida õigus ja õiglus seni juba nõudnud olid. Loomulikult oli talle suureks auks, kaitsta nii teenekat meest nagu krahv ja rahuldada seejuures ka ametialast auahnust, aga kui raske see oli, sellest polnud krahvil tõenäoliselt õiget ettekujutust. „Võib-olla niisama raske kui," – ta heitis akna poole pilgu tulvil hästi väljamängitud meeleheidet – „niisama raske, kui selle ilmaga head saaki loota."

„Jah," kostis Ovelacker väikse viivitusega. Otsekui nende sõnade kinnituseks paiskus tuul vastu aknaruute ja riputas nende ette uduvihma loori. Toas läks silmapilkselt hämaraks.

„Trööstitu," lausus maakonnaülem ja kirjeldas, kuidas nägi välja maantee, mida mööda ta oli tulnud – ega jätnud mainimata kuut ratsanikku, kelle kaasavõtmist julgeoleku huvides ta pidas möödapääsmatuks. Tema, kes ta võis ju oma isikliku julgeoleku rajada sellele, et teda ei jälitanud mitte mingi eriline viha!

Kui palju suuremas ohus oli aga inimene, kelle käsutuses polnud sääraseid vahendeid nagu temal ja kes pidi arvestama sellega, et oli eriliselt vihatud!

Ovelacker vaatas politseülema virvatulukesena heitlikku näoilmet ja küsis endalt, mida too nende vihjetega silmas pidas.

Ega krahvi usaldusisikud pole talle juba ette kandnud millestki, mida krahv temalegi võiks teatada, nii et ta saaks ettevaatusabinõud tarvitusele võtta?

Tal pole usaldusisikuid, vastas Ovelacker, ja viimasel ajal pole ta välismaailmaga üldse kokku puutunud.

Usaldusisikute puudumise laitis politseülem maha kui lubamatu ettevaatamatuse. Ta võis krahvile selle kohta tosinate kaupa näiteid tuua, et olulisem kui sada politseinikku käepärast oli kümme usaldusväärset inimest rahva hulgast, kes hankisid teateid. Kõik sõltub neist „vihmaussidest", nagu ta tavatses neid inimesi naljatamisi kutsuda; nad kobestasid pinnast ja võisid öelda, mis toimus mulla all – seal, kuhu pilk muidu iial ei ulatu.

Tema elukutse oli kindlasti loonud ideaali, mis võis teistlaadi inimestele paista vähem ahvatlev.

„Täiesti õige," möönis politseiülem Ovelackeri üllatuseks, ja selgitas varjamatu pilkega hääles, et päikeselapsed ei pruugi ju teada,

millise vaevaga päikest tema rajal hoitakse. Peaasi, et keegi teda seal hoiab. Ent olevat hetki, kus mitte keegi seda enam ei suuda! Mitte keegi! Ka kõige parem politseiülem mitte! Niisuguseid hetki tuleb ette, neid on juba liiga paljude inimeste jaoks ja liiga tihti ette tulnud! Aga tänu jumalale, kui ta õigesti aru sai, siis pole krahv uutest käärimistest ja kallaletungidest ümbruskonnas teadlik. Paraku ei saa tema – kuigi nende kahe vahel on muidugi suur vahe – selle teadmatuse üle küll rõõmustada. Otse vastupidi! Muidugi teeb ta kõik, mis tema võimuses, kõik, igal ajal, ja pole vaja kuradit seinale maalida, aga kui...

Mao väledusega läks pikk kõhetu mees liikvele.

...kui tema jõud teda kord alt veavad? Mis siis? Mis siis saab?

Nii see liikumine kui küsimus mõjusid Ovelackerile nagu kehv teater.

„Mis siis?" küsis maakonnaülem, voldid suu ümber nördinult rippumas, pilk tardunud, ent juba järgmisel hetkel naeratas ta – mis siis, kui tema jõud kord teistega võrreldes nõrgemaks osutub? Mis siis saab?

„Siis ei saa midagi," vastas Ovelacker välkselt, „mitte midagi."

„Aga ma palun teid!" hüüatas politseiülem mureliku heasoovlikkusega hääles ja näoilmes. Ei, sellest ei taha ta kuuldagi! Nii teenekas ohvitser nagu krahv, parimate sidemetega, selle varandusega, nende väljavaadetega ja äkki: siis ei saa midagi... Ei! kui ta tohiks võtta endale vabaduse seda öelda – aga enne tahaks ta selgitada: ta on õigeusklik kristlane! – see tähendaks Jumalat proovile panna! Aga see, ei, krahv võib kujutleda tema seisukohta selles asjas. Tema kui kristlase seisukohta, rääkimata tema ametikohast, mille puhul uus õnnetus, mis tabaks kõige suursugusemat tema kaitsealustest, ei oleks talle ka just lausa soovituseks. Rasked saatused, heakene küll, rasked saatused – kas polnud nad olemas selleks, et neid kergendada? Seda nõudis moraal, kui ta tohiks nii väljenduda, ja riigiteenistujatelt, kellena krahv end oma teenistuse järel ikka veel käsitama peaks, nõudis seda riigikord, suure riigi heaoluga arvestamine. Sellele tuleks ohvriks tuua isegi enesearmastus, jah – mis on iseenesest juba üks ohtlik armastus – ja isegi tõde! Või kuidas? Eks ole? Te ju soostute minuga: ka tõde! Asjassepühendatute seas võib

selle välja öelda. Selle ohtliku õppetunni on ta oma ametis saanud ja sellele kinnitust leidnud.

„Ent see amet...," tahtis Ovelacker alustada.

Politseiülem katkestas teda: „Ei ole minu oma, tahtsite te öelda. Täiesti õige, ja olge selle üle rõõmus! Aga minu amet on mulle tõestanud vale väärtust tõe teenimisel, ma mõtlen, riigikorra hüvanguks. Ja religioonis on need, kes iseennast maha salgavad, meie üllaima usu põlistajateks, kas pole?" – „Jah, nii see on!" kinnitas ta ise oma sõnu, kui Ovelacker selle peale vaikis.

„Siinkohal meenub mulle midagi," alustas maakonnaülem uuesti, „kas te tunnete Ismailovi tragunite koloneli Suvorinit, Moskva linnakomandanti möödunud aasta rahutuste ajal, mis viisid verise pühapäevani?"

Ovelacker ei tundnud teda.

„Ei," selgitas tema külaline, „vaevalt et te teda tunnete, ta on vanem mees, hoopiski mitte teie aastakäigust. Aga see oleks juhuslikult võinud nii olla, mõnikord tunnevad inimesed, kes mingis mõttes kokku kuuluvad, teineteist vastu igasugust tõenäosust. See kolonel Suvorin on meie suure armee uhkus, sõduri suur eeskuju: otsekohene, aus, avara hingega, õiglane kogu nõutava rangusega, ei ole pehme ega pelga karme abinõusid, mida ei ole paraku võimalik vältida, eriti kui ollakse sellisel ajal Moskva-suguse linna komandant – sellisel ajal! Nojah, säärast austusväärset, armastatud ja lugupeetud inimest ei suutnud me enam kaitsta. See ei läinud korda, vaatamata kogu ettenägelikkusele ja hoolikusele abinõude tarvitusele võtmisel, ja neid on ju palju. See lihtsalt ei läinud korda. Igaüks tundis teda, ta oli üle linna tuntud isik, ja vihkamisel on pikem mälu kui armastusel – meie revolutsioonide puhul, te mõistate. Revolutsiooni oli kolonel tol pühapäeval, mis tuhandetele elu maksis, raudse käega maha surunud. Seal oli tuhandeid, kelle elu nõuti tagasi selle ühe käest, kes andis käsu tulistada. Me oskasime õigeaegselt ära hoida mitte viis ega viiskümmned atentaati, püha Jumal, ei, neid oli vast oma viissada, võib-olla veelgi rohkem! Aga see asi ei läinud kohe mitte ja kui nii oleks jätkunud, oleks kolonel kahtlustustest ja ettevaatusest hulluks läinud. Te võite ette kujutada: ükski voodi pole enam kindel, ükski suutäis puhas, ükski... Väljaminemisele või väljasõitmisele sai vaevalt

veel mõelda. Kuidas sai niisugune kohusetundlik mees seal veel oma ametit pidada! Tõeline põrgu, nii talle kui meile. Nii ei saanud see edasi minna, ei. Meie revolutsionäärid töötavad nagu vaimud: nähtamatult, tasa, tabamatult. Tuhanded surnud – ja need kõik nõuti tagasi ühelt inimeselt!

Seda ei saa ka parim politsei kestvalt ära hoida. Aga kujutage ette: see põrgu muutus paradiisiks, õnnistuseks nii talle endale kui meile – ausõna! Ta lahkus täiesti vaikselt teenistusest, au ja kõikide hüvitistega, arusaadavalt, ohverdas oma habeme, sai uue nime ja uue passi, millega on seotud eripension, ja nüüd elab ta uut, õnneliku elu, härra Tjelepnin või mis ta nimi nüüd ongi, ma ei tea, San Remos, Wiesbadenis, Homburgis või kus tahes, ja kui Suvorin on ära unustatud, pöördub ta ühel heal päeval vanale Venemaale tagasi – alles siis, arusaadavalt, see seati säärase lahenduse puhul tingimuseks. Me ütleme talle, kui aeg on käes. Te olete keeletu, eks ole? Jah, õnn sätib end ikka veel teenete järgi!"

„Ja mida ütleb selle lahenduse kohta Sõjaministeerium, mida ütleb valitsus, ohvitseride korpus?" küsis Ovelacker.

„Aga ma palun teid! See oli ju lahendus kõige kõrgemalt poolt! Ja mistarvis peaks taunima seda, mis meile selle teeneka inimese õnneks kõige õigem näis? Ja miks? Kas te ei leia, et see lahendus oli igati silmapaistev ja inimlik?"

See, mida tema nii kõrgel või lausa kõige kõrgemal pool tehtud otsuste kohta arvab, on küll ebaoluline. Võib-olla täitis kolonel lihtsalt oma kohust, see ei selgu; või nõuti temalt seda – siiani armees mitte tavaks olnud – enesesalgamist käsu korras, nagu vaenlase ees!

Politseiülem sõnas, et see rahustab teda, jah, see rahustab teda vägagi.

„Oh," torkas Ovelacker vahele; see kõlas, nagu oleks tal kahju, et politseiülem on tema pärast asjatult muret tundnud.

„Sest Sõjaministeerium on ka teid sellise heasoovlikkuse väärilise arvanud ja teinud mulle ülesandeks teile seda teatada."

„Kes?... Mind?... Milline ministeerium?"

Vastasolija näoilme tekitas politseiülemas ebamugavust. „Siseministeerium," vastas ta ebalevalt, „ilmselt küll kooskõlas Justiitsministeeriumiga."

„Mind?" kordas Ovelacker vaid; see oli kõik, mis ta ütles.

„Jah," üritas politseiülem kinnitada nii sundimatult kui vähegi võimalik. See osutus raskeks, kui ta vaatas otsa tollele, kes säärase heasoovlikkuse vääriliseks oli osutunud.

Ovelackeril oli veri näost kadunud. Kaamena, ent liikumatult – välja arvatud värin kätes, mis olid klammerdunud ümber tugitoolileeni –, nii põrnitses ta külalist. Tema nägu – sellest nägi politseiülem ainult tumenevaid päraniaetud silmi.

„Kolonel Suvorin võttis selle heasoovlikkuse tänuga vastu," leidis ülem kohase olevat öelda.

„Ehk oli kolonel Suvorini elu talle tähtsam kui minu oma mulle," vastas Ovelacker hetke pärast. „Ma ei kurtnud oma saatuse üle, kui mind tappa taheti. Ma lihtsalt leidsin olevat ülekohtuse, et see tabas süütuid," lõpetas ta suure pingutusega.

„Aga nähke selles siis võimalust kaitsta süütuid tulevikus taolise saatuse eest!"

Kuidas pidanuks Ovelacker talle selgitama, et tulevikus ei saa olema enam mingeid süütuid, või kedagi, kellega ta oma saatuse ühendaks. Ta vaikis.

Politseiülem käsitles seda nii, nagu jääks Ovelacker talle vastuse võlgu, ja veenis teda edasi. Mõne aja lasi Ovelacker tal seda teha. Siis katkestas ta aina korduvad vannutused järsult: „Küllalt!"

Politseiülem vaatas talle ebakindlalt otsa.

„Sõdurilt võib nõuda enesesalgamist vaenlase ees," ütles Ovelacker äärmiselt kindlameelselt, „ja sõdurina annab ta ka oma elu. Ent kus on käsk, mis kuulutab vaenlaseks tema südametunnistuse, tema au ja uhkuse ja käsib tal pärast teotavat lõppu edasi elada? Kus, küsin ma teilt. Kas minu teenistuslehel on eksimusi, mille tõttu oleks soovitav see heasoovlikkus vastu võtta, sest kuigi mind on kuulutatud kõlbmatuks, tahetakse mind mingil põhjusel säästa?"

See kõik toimus ju üksnes tema julgeoleku huvides, vandus politseiülem.

„Mahasalatud, üksnes politseivalitsuse armust ellu jäänud, elusalt surnud inimese ebakindel eksistents – on see austusväärne? Kindel? Et seda pisukese uhkusega jätkata?"

„Aga kolonel Suvorin..."

„Tal võis olla põhjusi eelistada sedalaadi elu surmale Moskvas. Minul neid põhjusi ei ole, tahan ma teile öelda. Ma ei ole teinud midagi, mis oleks kokkusobimatu meie armee auga, ja tunnistan ainult armee seisukohta ja otsust."

Aga ta võib kinnitada, alustas maakonnaülem innukalt, sest sagedus, millega kõlas sõna au, tegi ta murelikuks, see hämaravõitu mõiste, mille nõudmised igaühele isemoodi paistsid, võis tallegi veel tülikaks osutuda – ta võis kinnitada, et kolonel Suvorin oli ministeeriumi soovile allumise oma auga kokku sobitanud ja see talitusviis oli inspireeritud kõige kõrgemalt poolt. Ja kui Moskva linnakomandant, kuulus kolonel Suvorin...

Kui Vene armee ja Sõjaministeeriumi arusaam aust on kokkusobitatav selle talitusviisi heakskiitmisega, selle... vene ohvitseride kohusetruuduse reetmise heakskiitmisega, siis peab ta kahetsusega möönma erinevusi selle arusaama ja iseenda oma vahel, mis tema jaoks varem iial ei lahknenud. Sedalaadi surmal ei ole mingit pistmist vapruse ja enesesalgamisega. Riik, mis seda talitusviisi oma relvakandjate auga kokku sobitab, ei oma ise enam mingit au.

Ta tahaks Ovelackerit katkestada, enne kui too veel vabameelsemaid vaateid esitab, sekkus politseiülem isevärki silmapilgutusega.

Kui nad politseiülemale liiga vabameelsena tunduvad, siis tekib tal tahtmine oma munder selga tõmmata ja ise Peterburi ministri vastuvõtule minna!

„Jumala eest!" hüüdis maakonnaülem teeseldud kohkumusega. Asjaolud – ta tegi ebamäärase käeliigutuse – olid ju liiga delikaatsed sellise teguviisi jaoks! Ent siis tegi peaaegu ümberlükkamatu teadmine, et tema taotlus oli nurjunud, ta tusaseks; ta muutus sõnaahtraks ja mõtles, et kas ta polnud mitte valest otsast alustanud.

Ta ei mõista krahvi, ütles ta aeg-ajalt jutu sekka, mis kulges nüüd kuidagi lohinal; ja siis tuli ähvardus tema enda ametipostilt: ta pole ka parima tahtmise juures võimeline tagama krahvile kogu eluks neid erakorralisi julgeolekuabinõusid, mida ta õnnetusest saadik oli rakendanud. Ta võib lubada vaid korralisi abinõusid, mille riik igale oma kodanikule kindlustab. Ja kuna oli leidnud tõendamist nende abinõude ebapiisavus erakordsetes olukordades, millega oli tegemist ka krahvi puhul, ei saa ta loomulikult tagada, et need abinõud ei osutu

ükskord ebapiisavaks, veel enam, ta peab juhtima krahvi tähelepanu sellele, et lähiajal ei saa kahjuks arvestada temavastaste meeleolude vaibumisega, vaid, otse öeldes, relvastatud kallaletungide kordumisega. Võib-olla suudab ainult see ministeeriumi pakkumist hinnata, kes tunneb nende ettevaatusabinõude keerukust, mida krahvi puhul rakendada tuleb. Tema kui politseiülem tunneb neid. Liiatigi on tal juba ülevaade ohtudest, mida lähim tulevik krahvi heaolule kaasa toob. Niisiis peab ta seda käsitlema teatavat laadi enesetapukatsena, kui krahv selle pakkumise juba täna otsustavalt tagasi lükkab.

Ja kuidas suhtuks ülem selle eksiarvamuse ümberlükkamisse, millel rahvas tema suhtes on olnud ja mille sunnil tema vastu relva tõstnud, küsis Ovelacker. Mitte et ta tahaks neid meeleolusid enda kasuks pöörata, aga miks polnud kurjusest, mis võlgnes oma tekke valele ja eksiarvamusele, iial üritatud jagu saada sel moel, et vale paljastati ja eksitus seletati ära?

Kas ta loodab sellest tõemeeli midagi, hüüatas politseiülem lõbustatult. Eks saanud ju iga patriotism toitu osalt just eksitusest ja valest! Nii vene, eesti kui ka läti oma ja veel palju teisigi! Igas valjuhäälses „jaa"-s iseenda eesmärkidele ja ideaalidele hüüdis kaasa veel valjem „ei" teiste rahvaste eesmärkidele ja ideaalidele. Oojaa, selles asjas tegi krahv endale illusioone! Tema valiks tõepoolest teisiti, kui antaks valida kas krooni pakutud tagatised või need, mille saatus kaasa toob, kui ta esimestest loobub.

Ta oli uskunud, katkestas Ovelacker teda, et politseiülem võis pidada tema vastust pakkumisele, mille ta asja tegi, lõplikuks ja pöördumatuks. Või peaks ta oma vastust kordama? Ei – kõlab see, ta tunneb politseiülemale kui maakonna vastutavale isikule küll kaasa, aga loodab, et erakorraliste julgeolekuabinõude tühistamine vabastab ülema ka erakordsetest muredest, mis tal oli tulnud kanda. Ta lepiks meeleldi kaitsega, mille all seisab iga teine kodanik.

Maakonnaülem tõusis mornilt ja raputas tuha mundrikuuelt; ta võttis uuesti istet, kui Ovelacker talle klaasikese veini pakkus, millest paar piiska veel kauaks ta suuümbruse hallidesse kortsudesse pidama jäi; varjamatu pahameelega jättis ta hüvasti. Kolme veretilka lepingule, mille ta kaasa oli toonud, ta ei saanud. Puud paindusid ta ees ägades, kui ta minema sõitis, ja puistasid vankrikatte üle piiskadega, mis põrkasid

valjult nagu paduvihma ajal vastu puldankatet. Kaasaratsutavad sõdurid, kolm tükki mõlemal pool, tõstsid krae üles. Kutsar võttis raske piitsaga hoogu, nagu oleks tal käes ling, mida ümber kaugemal oleva metslooma visata. Morn, kurguni kinni nööbitud, istus politseiülem vankrikatte hämaras varjus. Ta keel käis rahutult ühest suunurgast teise. Keset mingeid mõtisklusi jäi ta nurka nõjatudes magama, kuni vanker rööpassesõidetud teel ühte auku sõitis ja ta peadpidi vastu laelatte põrkus. Terve kodutee tajus ta oma magu, mitte kui valu, vaid kui piinavat tühjusetunnet keset keha, nagu õõnsat iha millegi kindla järele, et see tühi eimiski sellega asendada. Mõne aja pärast, otsekui mõtete kõrvalejuhtimiseks või peast tehtud arvutuste ülekontrollimiseks, tõmbas ta taskust musta võidunud märkmiku ja otsis innukalt nimetissõrme niisutades üht kindlat lehekülge. Kui ta selle üles leidis, osutus see üleni arvudega kaetuks: protsendiarvutused suurtest summadest, sadadest tuhandetest kuldrubladest; lõppsummad moodustasid ühes arvutuses kolmkümmend, teises nelikümmend, kolmandas üle viiekümne tuhande rubla, vastavalt kapitalile, millest nad välja arvutati. Paar lehekülge edasi oli lühendatult, ainult esitähtedega ülesmärgitud mõningaid nimesid, ja iga nime taga oli väike summa, kord viissada rubla, kord ainult kolmsada – kõik koos saavutas aga järgmise joone all jälle arvestatava suuruse, mida sai väljendada vaid neljakohalise arvuga. See neljakohaline summa oli natuke allpool maha arvatud uuest viiekohalisest arvust ja lõppsummaks jäi pärast kõiki mahaarvamisi, mis olid seotud lühendatud nimedega, viiekohaline märkimisväärse suurusega meelissumma. Seda põrnitses must võlur tükk aega mornilt. Siis pistis ta märkmiku taskusse ja tõmbas tikust vaevaliselt tuld järgmisele sigaretile. Vankrikatte alla tungiv niiske õhuvool kustutas leegi mitu korda ära. Ent kui tubakas süttis, täitis puldanialust hämarat ruumi tihe, hästilõhnav sinakas suitsuvine, millesse võlur näis mähkuvat, sest tuuletõmbus kiskus välja vaid väikese suitsujoa mõlemalt poolt istet. Tema kohalolekut reetis vaid sigareti tilluke hõõguv täpike. Ent siis kustus seegi, ja edasi sõidutas vanker juba üht magajat.

Und võlur selle inimese laugude alla, keda ta oli külastanud, just ei saatnud, veel vähem tegi seda leping, mille ta oli kaasa toonud ja jälle ära pidanud viima, ja kõige vähem lasi Ovelackerit uinuda see, et

vaid päev hiljem – vaid päev hiljem, tema jaoks ähmases, aga ometi kahtlustäratavas seoses külaskäiguga – soovitati tal mõelda Drostenholmi ja Vargla äramüümisest. Seoses Doni Agraarpangani jõudnud informatsiooniga on viimasel au teatada oma kavatsusest kanda krahvi varad teatavate asjaolude tõttu oma aktivasse. Pank jääb ootama krahvi vastust ja palub vastata, millistel tingimustel on krahv valmis oma vara üle andma.

Selle kirja läbi lugenud, valdas Ovelackerit üleloomulik kirgastumine. Tema saatus täitis teda tunnetuse viimse piirini. Mingil viisil – seda seost ei taibanud ta iial –, mingil viisil lahustus aga selles omaenda saatuse tunnetamises mälestus leitnant Möllerist, nagu essents, mis on tajutav ka kõige tugevama lahjendamise korral. Ja kui tema silme ette neil tundidel ja päevadel, mil ta tegeles oma saatuse üle otsustamisega, kerkis tollest viirastuslikust hämarusest kahe maailma piiril, mille vahel ta võis vabalt valida, ühe teise inimese pilt, siis oli see pilt leitnandist tema otsuse langetamise ööl. Pilt sellest, kuidas ta seisis liikumatult akna all ja vaatas välja: sõnulseletamatu tihedus veres, kehas, tundeis ja mõtteis, kokkukuhjunud, justnagu paisu taha kogunenud olemasolu, mille looded on lakanud ja mis seisab paigal nagu meri tõusu ja mõõna vahel. Kes teab, kui kaua? Kas tunde või päevi või igavesti? Või kuni ta annab sellele oma suure otsusega suuna? Ta nägi oma valdusi, mille üle teda oli kutsutud valitsema: puid, karjamaid, põlde, karjaaia vaid osaliselt hoomatavat nelinurka. Ta kuulatas töiseid hääli, need tungisid temani katuste alt, mis laotusid otsekui lai rind üle majade. Ta nägi seda kõike ja mida ta ei näinud, seda teadis ta enda oma olevat. See oli tema maailm, temaga kokku kasvanud, tema ellu kuuluv maailm, mis läks üle selle eluks, kelle ta kord enda järeltulijaks seab. Idee, mis oli maganud tema veres ja mille ta – kuidas võiks ta unustada esimest ööd selles majas! – oli üles äratanud ja enda omaks teinud.

Ja nüüd: tajudes seda kõike võimsamalt kui iial varem, nähes seda lausa enneolematu kirkusega, tulvil lootusi, mis sarnanesid usulise vaimustusega, seistes keset oma elu ja vara, mida teda oli kutsutud haldama – nüüd oli see kutse uude, iseend mahasalgavasse ellu ja uute rikkuste juurde, mis on hangitud endale truudust murdes, nüüd oli see kutse nagu mingi sünge maagia. Ilma nimeta, olgu peale, aga

mitte valenimega; unustus, jah, aga mitte unustatus; vabanemine vihast, jah, aga mitte allakäik tühjuses, kus armastuski muutub kättesaamatuks; julgeolek, jah, aga kas sai ohustada kedagi, kes oli Eikeegi? Seal, kuhu Peterburi maagid teda kutsusid, sai tukkuda vaid mingi kummitus, vari, kes hankis endale julgeoleku tänu sellele, et üks inimene reetis oma südametunnistuse, uhkuse, kohuse, au, oma elu ja surma. „Selle kõik ma annan Sinule, kui Sa maha langed ja mind kummardad"... See oleks jumalateotus, kui ta selle maailma vägevate nõudmistele järele annaks!

„Thomasson," lausus ta, kui valitseja õhtul tema juurde tuli ja ette kandis, et nüüd hakatakse viinavabrikus masinaid üles seadma, „Thomasson, ma sain hea pakkumise Drostenholm ja Vargla ära müüa. Mis te arvate, kuipalju me väärt oleme?"

„Oi, oi, oi," ütles vana mees segadusse sattudes, „oi, oi, kõrgeauline härra, seda ma arvasin! Aga ega ma ei saa seda teile pahaks panna, ei..." Ta võttis kähku istet, enne veel, kui pakuti. – Jumal hoidku, jah, ta ei saa seda kõrgestiaustatud härrale pahaks panna, pomises ta. Siis jäi ta vait.

„Aga kui ma seda endale ise pahaks panen, kui ma seda ise täiesti võimatuks pean – kas te jagate mu tundeid?"

„Te ei taha müüa? Kindlasti mitte?"

„Mitte iial!" tahtis Ovelacker öelda, aga vana mees oli juba ta käe haaranud ja raputas seda ülevoolavas rõõmus.

Nüüd tunnistas ta ka üles, et oli juba kõmu selle kohta kuulnud ja tõsiselt mures olnud, juba mõnda aega.

Viinavabriku teemal kõnelemisest ei tulnud sel õhtul midagi välja ja ega sest olnudki suurt lugu, tunnistas vana valitseja hüvastijätul, asjaga polnud sugugi kiiret. Oli ta ju küll ja küll ilma igasuguse põhjuseta tulnud, üksnes soovist, et krahv jälle kord oma mõisa asjadest osa võtaks. Ja kui ta krahvile nii mõnigi kord tühjast-tähjast pajatas, siis ainult sellepärast, et tahtis krahvi mõisamuredega tema enda sügavast murest välja ja mõisa juurde tagasi tuua; ärgu pangu talle seda enam tagantjärele pahaks. Põldudel, metsas, lautades – igal pool seal oli armas Jumal sagedasti õige lähedal ja tõi inimese südamele tröösti. See oli üle pika, pika aja jälle üks hea õhtu! Ta ei unusta, kes selle talle kinkis.

Samal õhtul ütles Ovelacker ootamatult sõbrale: „Ma võiks mõisa ära müüa, Doni Agraarpank teeb mulle ettepaneku."

„Ahah!" noogutas noor Reuter. Järgmise poole tunni jooksul ei lausunud nad selle kohta sõnagi. Siis arutles noor Reuter, pealtnäha äärmiselt tõsiselt: Mis tema vapil küll olla võiks? Pikkupidi jõgi, paremal pool põld ja vasakul vahetuskontor? – Nad olid ükskord varem pilanud värskelt aadliseisusesse tõstetud Venemaa ametnikesuguvõsade vappe, kus olid peal kõik nimeosad, mida andis pildil kujutada, lisaks veel kõige armsam majakraam – tõeline vitriin, maalitud üpris tõetruult.

Ovelacker küsis, miks ta selle panga vappi endale ette kujutas.

Ta oli kujutlenud seda maja frontoonil, vastas Reuter. Tõenäoliselt polnud viil säherduse asja jaoks küllalt suur.

Ta oli sedasama mõelnud: ei, niisuguse vapi jaoks seal enam ruumi polnud.

Noor Reuter noogutas tummalt ja näis endamisi millegi üle rõõmustavat. „Oleks teistel ka väikesed viilud olnud!" tähendas ta mõne aja pärast. Fürstenhof, Olgino, Streitberg ja Puise olid müüdud, nagu ma kuulnud olen. Kolm Doni Agraarpangale, üks Talurahvapanga eesti osakonnale. Heade hindadega. Kõik rändavad välja Saksamaale, nagu kaheksakümnendatel aastatel. „Aga mida nad seal peale hakkavad?" küsin ma endalt. Perekondade käest kätte pärandatud osatähtsus, mida iga põlvkond osaliselt uuesti peab taotlema, ei ole rahaga saavutatav. Niisiis peavad nad selle välja vahetama mingite teiste varanduste vastu: rahvuse patriotismi, vabaduse, hea valitsuse, heade koolide ja religioosse sallivuse vastu. See kõik on Saksamaal võtta, kui siin maata ja lindpriiks jäädakse. Aga kas praegu juba ollakse jäänud? Tegelikkuses ja tõeliselt? Juba praegu?

„Ei," vastas Ovelacker ja lisas hiljem: kui keegi end sel maal siin enneaegselt üksnes kuidagimoodi sallituks pidas ja minema kibeles või siinse elu õigusi ja kohustusi pisendas, kas mugavusest või selleks, et poliitilise süsteemi nõrkust varjata, tundus see talle sama vastikuna kui mõne lapsetapja või laibarüvetaja teod. See oli kuritegelik ja teotav nende inimeste saavutuste suhtes, kes siin juba sajandeid oma haudades lebasid, ja nii suur jultumus järeltulijate tuleviku suhtes, et tema küll ei tahaks tunda inimest, kes selle eest vastutust

kannab. Tõepoolest, kui kunagi saabub silmapilk, mil tuleb end maatuks ja lindpriiks tunnistada – ent isegi siis –... „Kes kellega selles osas kokku lepib, millal see silmapilk käes on?" küsis noor Reuter kahtlevalt vahele.

„Õigus, ja see tähendab, et suur ülesanne, mille ees tuntakse end seisvat, pannakse sõltuma üksnes varandusest ja õnnest! Sugupõlv, kes vabatahtlikult niimoodi rehkendab, pole seda maad enam väärt!"

Noor Reuter vaikis. Mõne aja pärast, ilmselt nende vestluse alguse peale tagasi mõeldes, küsis ta vaikselt: „Nii et edasi?"

„Edasi, Jumala nimel!" lausus Ovelacker kindlal toonil. Viivuks näis ta üleni lõtvuvat. Ent siis – see oli nagu üleskerkiva äikesepilve esimene tuulepuhang – küsis ta sõbralt mõistatusliku alatooniga üle: ega ta ei mõtle ometi Drostenholmist lahkuda?

Vaevalt oli noor Reuter teatanud, et võtab pakkumise kauemaks jääda tänuga vastu, sest tema maja on küll katuse all, aga pole veel kaugeltki elamiskõlbulik, liiatigi algab nüüd üks edasi-tagasi sõitmine, sest linnast tuleb muretseda üht-teist sisustuse jaoks – kohutav töö ühele mehele! –, vaevalt oli ta seda teatanud, kui Ovelacker endal taskurätiga otsaesist kuivatas, tehes paar asjatut katset midagi öelda.

Kas tal hakkas halb, küsis noor Reuter murelikult ja tõusis püsti.

Ei, ei, tõrjus Ovelacker ja palus teda mitte muretseda; võib-olla kummitas palavik veel veidi kehas, jah, nii see kindlasti oligi. Hea doktor on korraga hakanud nii harva siin käima.

Too tegevat reisiplaane, teadis sõber rääkida. Ta oli doktorit teel Rae mõisa kohanud, see tähendab, mitte teel mõisa, vaid naabrusesse, ühe tiisikushaige talumehe juurde. Doktor oli öelnud, et tema jaoks kisub sügiseks, keset suurt suve; ta tahtis lõunasse, pisut varem kui muidu, aga ta saab ka varem vanaks kui teised. Ta oli välja mõelnud suurepärase süsteemi Monte Carlos mängimiseks, kindel punase ja musta vaheldumise järjekord, millele võis panustada – aga kuidas see käis, see ei tule talle enam meelde. Doktor oli tõesti kõvasti vanemaks jäänud.

Ovelacker kuulas seda juttu osavõtmatult. Tema huuled tukslesid. Kord tundus, et sõnad, mis tal juba keelel olid, jäävad igaveseks huulte taha pidama, kord näis jällegi, et ta hakkab rääkima.

„Ainult et," võttis ta end kokku, „mul... mul on halbu uudiseid!"

Noor Reuter ei mõistnud teda; ta pilk oli tulvil nõutust ja murelikkust. „Halbu uudiseid?" küsis ta, „Kelle kohta?"

„Minu kohta," vastas Ovelacker sunnitud naeratusega.

„Doktorilt?"

„Ei – politseiülemalt."

„Või nii," tähendas noor Reuter hetke pärast kõlatult.

Mis laadi kõlatus see oli? Ovelacker naelutas pilgu sõbrale, nagu oleks selles selgusele jõudmine tema jaoks kõige olulisem. Tuli see kõlatus kohkumusest, mille peale hääl kurku kinni jäi? Oli see kaine arvestus, mis häält säästis? Või tähendas see seda, mida kõlatus tema juures ikka oli tähendanud, väsimust, haigust – oli tema loomulik hääl?

Noor Reuter vaatas Ovelackerit naeratusevirvega, mis pidi teda julgustama. „Igaüks kardab seda, mis talle ohtlikum," sõnas ta, „mulle on arst hirmsam, vaatamata ohtrale arstidega läbikäimisele, või just seetõttu! Politseivõime ma ei karda."

„Aga kui nad toovad halbu uudiseid minu kohta, siis puudutab see paraku sind."

„Miks?" Nüüd ta küll enam ei mõista, oskas noor Reuter selle peale vaid kosta.

„Ilmselt," selgitas Ovelacker talle vastumeelselt, iga sõna juures häbi ja uhkust alla surudes, ilmselt ei või tema kõrvale edaspidi jääda enam mitte keegi, kellele elu armas oli – ega mitte keegi, kelle elu temale sama armas on kui enda oma.

Nüüd – noor Reuter tõusis aeglaselt, tema muidu ikka kahvatul näol oli kerge puna – nüüd oli lummus purustatud, esimest korda. Ja nagu kartnuks Ovelacker, et kui ta kohe kiiresti ei jätka, ei suudagi ta edasi rääkida, alustas ta pisut tormakalt.

Politseiülema jutu järgi tuli arvestada sellega, et tehakse katse lähimineviku surnute eest kätte maksta, rääkimata kõigi teiste eest kättemaksmisest... See kõlas, nagu manitseks ta suurt inimhulka, nii et nemad kaks, mõlemad elusolijad, vaevu veel sellesse ruumi ära mahtusid. – Korra oli ta ohtu alahinnanud – või ohu maha salanud, kui sõber nii arvab –, selle tulemusena andis ta käest ära rohkem, palju, palju rohkem kui oma elu! – See kõlas nii, nagu hüüdnuks ta

seda noorele Reuterile järele, sest too keeras talle selja. – Ta andis käest nii palju, nii sõnulseletamatult palju, sest oli just omaenese elu tagasi saanud –, oma ja siiski mitte oma, sest see, mis tema jaoks oli elu, poleks saanud tagasi pöörduda, ilma et... Ovelacker istus hingeldades tugitoolis ja viipas käega, nagu tahtnuks kõik muu kõrvale tõrjuda ja öelda ainult üht: Ära jää siia, kui sa ehitad endale siinilmas maja, et seal kord ka elada! Koli ära, pigem täna kui homme, sest sa tead...

Ta ei suutnud edasi rääkida. Noor Reuter astus tema juurde. „Ma ei mõista," lausus ta, peites oma erutuse mõtlikkuse taha, ja lisas, nagu tahaks süüvida vormi kriitikasse, et mitte tegelda sisuga: „Ma ei mõista seda! Politsei annab teada poliitilisest mõrvast, püüdmata seda ennetada? Ja seda teatas sulle politseiülem? Mil viisil mõtleb ta sind ja mõisa kaitsta? Kui kõikide siinilmas süüdimõistetud kurjategijate lähedastel oleks olnud vabadus kohtunikele kätte maksta – kas siis oleks üldse mõni inimene veel elus?"

„Ilmselt peame me kõik langema," pomises Ovelacker, „nii süüdlased kui süütud. Mulle tehti selgeks, et mind ei saa enam kaitsta, igatahes mitte paremini kui mõnd õmblejat või kingseppa."

Noor Reuter vajus vaikides mõtteisse. Siis küsis ta: „Ja sellepärast pean ma ära kolima? Et võib-olla saadakse mulle pihta?"

Ovelacker noogutas.

„Ja säärast elu söandatakse sinult oodata?"

„See sõltub täiesti minust endast. Mulle pakuti paremat."

„Ja miks sa seda vastu ei võta."

„Politseiülem külastas mind ministeeriumi ülesandel," alustas Ovelacker kõhklemisi. Ta huuled liikusid, kui ta sõbrale ettepanekust jutustas, ent keel vormis sõnu mingis veidras uimas. Ta pilk põrnitses ainiti ühte punkti ja näis rippuvat kellegi nähtamatu huultel, nagu saaks ta need sõnad temalt. „Ärgem sellest enam rääkigem," lõpetas ta jutu. Noor Reuter noogutas. Pärastpoole näis talle küll, nagu tahtnuks Ovelacker siiski veel midagi öelda – aga ta surus selle alla, tegi rabeda käeliigutuse ja tõusis uuesti püsti.

„Mul on pärijaid," ütles ta tükk aega hiljem ootamatult – see näis talle kergendust toovat –, „ja sul on pärijaid. Nii et me mõlemad võime rahulikult surra. Paljud enne meid on pidanud seda veel

vähem auväärselt tegema kui meile määratud, ent mõisad püsivad ikka. Vapid on alles, eks ole, ja põllud on alles, ja laudad on täis, majades on nii palju lapsi, et ikka on seal mõni, kes võib pärijaks saada. Meid ei saa päriselt ära tappa, kui väga ka ei tahaks; liiga palju meist elab edasi... Miks ma peaksin siis ära kolima? Ainult et me võiksime nüüd oma testamendi teha, me mõlemad." Ta naeratas. „Peale selle mõtlesin ma, et nüüd, kus sa oled voodist tõusnud, võiks siin jälle pisut elavamaks minna. Kas sa võtad juba külalisi vastu?"

„Külalisi? Mina?" küsis Ovelacker. „Ükski inimene pole iial söandanud minu juurde tulla, välja arvatud vastukülaskäigud mu tutvumisvisiidile. Kas keegi tahab mind siis külastada?"

Noorele Reuterile näis, et uskumatu hämmelduse all väreles rõõm. „Niipalju kui mina tean, külastaksid mõned inimesed sind meeleldi," lausus ta. „Kui nad viimane kord siin olid, ei saanud nad seda teha."

„Millal nad siis..." tahtis Ovelacker alustada, aga ta näole ilmus vaid imestus selle küsimuse üle; ühtki sõna ei tulnud tal üle huulte. Vankrimürin, mis jõudis tema sise- ja välisilma vahel lõhestunud kuulmisse, kujud, kes tema ümber tunglesid... Nüüd ta teadis, mille järel tookord käidi! Ja mida kaasa toodi? Kas toodi üldse midagi? Küll aimdused ja lootused leiavad selle üles, mis nii kaua varjus on olnud. Need, kes tulid teda süüdistama, tookord, kui ta palavikus oli – tõi ehk keegi neist kaasa lepituse? Või ei toodudki seda kaasa, vaid see oli ise tema juurde jäänud – see ainus, sõnulseletamatu lepitus, mida ei varja ükski maapealne haud: ingli armastus, kogu ohverduse mõte?

Ta vaatas sõpra, nagu valmistaks tolle äratundmine talle vaeva, ent ainult ühe silmapilgu. „Palu tulla igaühel, kes tulla tahab," sõnas ta siis. „Kõik, kes on oma testamendi teinud, on teretulnud. Tunnen sellest ainult rõõmu."

Võib-olla, sosistas üks uus aimdus temas, kui ta nägi noort Reuterit naeratades nõustumas, võib-olla seisnes Angelika ja tema enda ühtekuuluvuse katki rebinud suure ohvri mõte selles, et Angelika armastus kinkis talle taas ühtekuuluvuse inimestega? Angelika surematu, igavesti toimiv armastus? Ent juba järgmisel silmapilgul hakkas kõik temas vastu sellele saatuste läbipõimumise seadusele. Milline upsakus oli sellise tröösti taga! Nagu poleks ta palju meelsamini elanud

omaette ja põlatuna Angelika seltsis, kui ilma temata kõige laiemas tutvus- ja sõpruskonnas! Ent kuidas ta ka ei nurisenud ja ei protesteerinud – teed otsiv aimdus ei teinud sellest väljagi, ja sellest hetkest peale tundis ta tihtipeale, et tohib elada ja maailma vaadata üksnes läbi suure, ohvrimeelse armastuse kristallsüdame.

„See teeb üksnes rõõmu," ütles noor Reuter.

Ovelacker oleks nagu mingist sügavast unest ärganud. „Teeb rõõmu? Kellele?" mõtles ta pingsalt. Aga ta ei suutnud enne selle jälile jõuda, kui noor Reuter oli talle jutustanud, et tal käib Rael tihti külalisi, kes talle nõu ja jõuga abiks on ja et keegi neist pole kunagi unustanud suure osavõtlikkusega ka tema järele pärida. Naabritele.

„Angelikale," oli Ovelacker mõelnud.

Ent surnud elasid ju ühes hoopis suuremas ilmas.

Ja võib-olla just sellepärast põrkus iga ta mõte, iga tegu ja tegematajätmine ikka ja jälle vastu seda ühtainsat kohutavat sündmust, vastu mõnd uut külge selles, ja näis, et iga kord vastu seda külge, mis tegi kõige rohkem haiget. Lõpuks oli tal tunne, et iga rõõmu tagant kaevus välja üha sügavam kurbus, kannatus muutus tröösti varjus halastamatult aina tihkemaks, juhtunu vahetu lähedus oli seda tajutavam, mida kaugemale tema ise sellest eemaldus, ja kõik, mis aega ja ruumi valitsevate seaduste järgi pidanuks maha langema, tõusis üha kõrgemale ta pea kohale nagu mingi sünge mägi. Ovelackerile tähendas see ühe teise, kurjakuulutava tõelisuse avastamist, tõelisuse, mis on ühine elavatele ja surnutele.

See, kes teadis, et tolles teises tõelisuses pesitseb valu, säästis oma südameverd ja oli iga tund kaitstud nii ähmaste aimduste kui ka liigse selguse ning ebatõelisuse eest. Ei, seda surma mäge ei saanud laiali kanda millegagi, mis oli kätketud sõnadesse, ja kui see talle mingil hetkel nii ehk näiski, siis põrkus ta järgmisel hetkel vastu kivimüüri, arvates seal olevat vabaduse, ja seda müüri ei suutnud miski paigast nihutada, sellest tuli kas üle ronida – või ümber minna. Valu oli kui järsk mäeahelik, mis lausmaal, kesk aasta tasandikke, äkitselt maast kerkis, kaugel silmapilgu südamikust, nagu oleks mägi maa all edasi liikunud, lõhestades kogu hingerahu ainsa hetkega. Kuidas näeks välja tööriist, mis selle mäe kord igaveseks tasandaks või kõrge

mäekülje, mis teed tõkestas, viljakaks oruks muudaks – seda ta ei teadnud, aga ta tahtis selleni elada.

„Elada!" oli niisiis tema tahte loosung.

Ta suutis jälle sadulas istuda ja ratsutas ringi, pisut ettepoole kummardudes ja vasaku õla poole kaldu. Pikal koduteel ratsutas ta kõvasti kokkupigistatud huultega, ja ta parem käsi, mis hoidis ohje, tegi aeg-ajalt hajameelse liigutuse südame suunas, nagu peaks ta vaigistama mingit valu, mis oli sööstmas läbi terve keha. Seejärel tõmbas ta käeseljaga üle otsaesise, et peatada allaveerevaid piisku, mis võisid olla nii higi kui ka vihm, mida mets kohisevate tuuleiilidega endast välja heitis, madal pilvelaam taevas aga lagunes üürikeseks ajaks.

Ta elas, aga ta ratsutas ringi surmas, ja pidi maha sõitma pikki teid, et elule natukenegi lähemale jõuda. Ent mis olid kõik need teed selle ühe kõrval, mis vaatamata oma lühidusele näis edasi viivat nagu kõik teed siinilmas: selle pisikese teejupikese kõrval sise- ja välisilma vahel, mille ta kord läbima pidi. Kõige raskemana tundus talle pärast pikka endassesuletust lühike tee läbi maja, peaukse ette, trepile ja viimaselt astmelt hobuse selga – ta ei tundnud endas jõudu teha seda siledalt maapinnalt. See oli nagu sümbol, et tal polnud veel jõudu astuda otse maa pealt tagasi oma ellu ja harjumustesse. Ta seisis ikka veel mingis vahepealses riigis. Ja seda tunnetades pidi ta päise päeva ajal, nii põllul kui ka mõisas iseenese olemasolu kohta kinnitust saama, nagu ei suudaks ta seda muidu uskuda ja tunduks endale vaid viirastusena. Esimestel päevadel tabas teda vastu õhtut kerge palavik ja iga palavikuhoog viis ta taas kaitsvalt ühe teise seaduse tiiva alla, nagu oleks ta pärast talve valitsemisaega liiga vara ärganud ja võiks seniks uuesti uinuda, kui kevad tõeliselt kohale jõuab. Nii mõnigi kord, kui ta oli väsinuna pikalt ratsakäigult naasnud, riided seljas poolmärjad, leidsid teenijad või sõber ta kaminatule äärest, mille ta oli endale süüdanud. Ta oli suigatanud kergesse poolunne, see oli nagu mingi tasapisi lahtuv uim enne öist und, mis laotus kogu oma raske rammetusega üle tema. Aga ta sai ka teada, et lihaliku elu iga aste on seotud mingite teiste, mitte käega katsutavate, kujuteldavate maailmadega, olgu siis kirevate või kahvatutega. Et side tema elu ja tema keha vahel muutus nüüd tänu taastuvatele jõududele üha intiimsemaks, tuli ette öid, mil ta läbi une karjatas, sest kujutluspilt armsamast tekitas

õõnsa iha, või päevi, mil ta palkoni ees suures söögitoas aknast välja vaadates järsult ümber pöördus ning liikumisse põgenes, et tuhmistuks pilt, mis ilmus ta silme ette nagu luust ja lihast nägemus, kirjeldamatult armas ja võluv. Saabusid päevad, mil ta äkitselt lahkus kohast, kus ta parajasti istus või seisis, et vaigistada iha või pageda pettekujutluse eest tegelikkusse, ning kõndis läbi maja nagu läbi põrgu või taeva eeskoja, seistes lõpuks kas hukatuses või paradiisis: Angelika toas, mis polnud muutunud ja hoidis tema elu Ovelackeri jaoks nii kummaliselt käegakatsutavana alles, pettes sellega aeg-ajalt tema igatsust – pimedaks jäänud igatsust, sest ta tundis, ainult tundis ega näinud. Rasked, armutud päevad ja ööd, mis klammerdusid Ovelackeri jõuvarude külge ega lasknud neist iial lahti. Aga ükskord pidi ta sellesse tuppa uuesti sisse astuma. Siis jättis ta kõik kujuteldava ja varemkuuldu läve taha. Kedagi ei olnud temaga kaasas, keegi ei saanud talle järgneda. See oli nagu müstiline pulm varju endaga. Alles hiljem järgnes oma saatuse lõputu talumine, selle möödapääsmatu ike; kui ta Angelika toas seisis, oli temas juba mõtteid, aistinguid, pilte – Angelika elu oli põgenenud müstilisest ilmutusest tagasi mälestustesse. Ja iga ese, mida Ovelacker vaatas või puudutas, iga aisting, jah, isegi aeg, mida ta enda ümber tajus – kõik oli taas nagu kõrge valumäeaheliku püstloodis jäine sein või – mis peaaegu veel hullem – otsekui ringlevast verest üles soojenenud, pehme ja lõhnav, tulvil kerget, kellukesetaolist naeru, mis oli hillitsetult kõige selle sees elanud ja seal kujutluse ning mälestuse jõul igaveseks lahustunud. Ovelackeri põletav kirg, mida iial polnud jahutatud, küttis kuumaks mälestused ja lõi sääraseid kujutelmi Angelika nisukuldsest juuksepahmakast, keha siredusest ja harmooniast, juuste värvist ja lõhnast, et ta otsis rahustavat koduteed, mis varem oli olnud põgenemistee: tagasiteed iha ja pettekujutluste juurde. Need olid talutavamad kui see piinarikas söömaaeg, mille kestel ta muutus näljasemaks kui enne, need olid tõelisemad kui illusioon, mis hävitas siivsuse, nagu ta oma südamepõhjas tajus. Sest surnud kaitsevad oma keha.

Nad kuulusid lahkunute peale paistvale Kuule. Ent tema koht oli siinolijate Päikese all.

Nad tulid. Varsti pärast sõbra kutset leidis Ovelacker end lakkamatult külalistest ümbritsetult, osavõtmatusega, mis pidi iga tema

sõna oluliseks muutma ja iga tõendi tema tähelepanu kohta sündmuseks ülendama. Juhtus iseäralikke asju: ratsanikud traavisid mööda alleed kohale, vankrid veeresid ette, võõrad hobused seisid üürikest aega Drostenholmi tallides. Inimesed võisid jälle ukse vahelt vaadata, kui kostsid kabjalöögid või lähenes vankrimürin, sest nüüd ei pruukinud see olla üksnes valitseja või piimamees, vaid need võisid sama hästi olla võõrad, kes olid alati vaatamist väärt. Juhtus teisigi iseäralikke asju: mõisahoone esine vajas jälle reha ja luuda, kohati isegi kühvlit ja kaabitsat, sest tollest päevast peale, mil tee oli olnud nagu ülesküntud, värsked kuuseokkad igas vaos, oli nüüd jälle tekkinud uusi jälgi, mis tuli ära siluda, et tee enne järgmist külalist oleks otsekui puutumatu. Vana tava järgi pidi igaüht valdama tunne, et tema on esimene, ent nüüd tulidki kõik tegelikult esimest korda või jälle esimest korda pärast pikka aega. Juhtus muudki iseäralikku, olgugi ainult teenijatüdruku silma läbi nähtuna: mõisahoone eeskojas, vestibüülist paremat kätt, rippusid jälle mantlid ja poolpalitud ja kübarad, millest teenijatüdruk sotti ei saanud, ja nahkrihmad, mille võõrad ümbert võtsid, rihmad nahkkotiga, milles oli midagi rasket, piklikku, mis võis vabalt olla relv. Ja iseäralikku oli ka virtina jaoks, kes oli vaiksetel aegadel õige priskeks läinud ja purjetas nüüd nagu raske, täislastis pargas läbi maja: täiesti erakorraliselt käsutati virtin härra juurde ja kuulati pikalt üle, et mida ta sellele või tollele külalisele pakkuda kavatses. Aga mis kõige iseäralikum: oli tunde, mil maja lausa helas häältest, elusatest häältest, lobisevatest, hõikuvatest, naervatest, intiimselt nurka pugevatest häältest – ja nendega segunes kaminatule praksumine, sest mõnes toas oli süüdatud kamin, suvi oli ju olnud nii jahe ja vihmane, et võis tunduda, nagu oldaks juba otsaga novembris. Jah, tuli rääkis ja hõikus ja naeris kaasa oma tuliste keeltega.

Algul olid külalised kidakeelsed. Nii mõnigi neist tunnistas endale, et esimest korda sellesse majja astudes – või taas astudes – hiilis talle südamesse tunne, nagu oleks tema külaskäigus midagi ebaharilikku. Enamalt jaolt sugulussidemetes nendega, kes olid siin samasugused külalised nagu ta ise ja kes olid temaga seotud kui mitte ühise vere ja mingi kauge sugulusastme kaudu, siis tänu tutvusele ja arvukatele ühistele mälestustele kas buršipõlvest Tartus, istungitest Tallinnas

ja Riias või riigiametites oleku aegadest – sellega, keda ta külastada kavatses, sidus teda aga kolm korda kaugem sugulus õdede ja nendega abiellunud õemeeste kaudu, selles polnud mitte midagi elavat, parimal juhul oli see vaid keeruka rehkenduse tulemus ja mäletada oli tal ainult Ovelackeri kohta käivaid jutte ja sosinaid! Kui krahvist omal ajal räägiti, siis avaldati talle tunnustust, aga seda ei antud talle iial teada, ja sisuliselt ei kuulunud see tunnustus ka mitte mehele ja inimesele, keda nüüd tundma õpiti, vaid tööle, mida ta oli teinud ohvitseri ja kohtunikuna. Hiljem, kui Ovelackerist oli saanud Drostenholmi omanik, kuulus tunnustus põhimõttele, mida ta nende arust järgis: mitte alla anda. Nii mõnigi oli teda sellepärast suisa kadestanud, et ta oli saanud kasutada seaduslikku võimalust nende mõrvarite kambas püssirohu ja tinaga korda luua; teiste jaoks oli ta seeläbi nihkunud õuduse ja suuruse vahelisse hämarusse; aga kui Ovelacker ise ja tema saatus sel maal olid seni enamuse ükskõikseks jätnud, siis – nad kõik olid tema kõrvale kutsutud selle poolt, kes oli tema kõrval langenud. Jah, nad olid omamoodi egoistid ja mis puutus nende eelistustesse inimestega läbikäimisel, siis olid nad trotslikult feodaalsed. Aga nad kõik olid rüütlid ja ilma et nad oleksid seda mingitesse süsteemidesse paigutanud, ei hinnanud nad midagi kõrgemalt kui ühe aadlisoost naise ohvrit. Näis, nagu oleks armastava naise ohver kinkinud Ovelackerile selle, mida maa ja selle teenimine polnud suutnud tagada. Ent kes võis teada, kas ei samastanud need rüütellikud külalised austust kõrgest soost noore naise vastu mitte austusega tema maa vastu, selle maa armastamise ja teenimisega: neitsi, kelle nimel maa kord vallutati, ja selle neitsi teenimine, kellele maa oli pühendatud, neitsi, kes tõusis üles surematusse tänu ingellikult ohverdavale armastusele? Ja kes oleks söandanud seda vaidlustada, et tollele pikka aega välditud ja põlatud timukale, kes oli ajaloo sepitsusel verd valanud ja saanud tasuks kogu oma ajastu vihkamise, viipas nüüd müstilises ühinemises halastava armastuse väega lunastus, mille üle tema seisus valvet pidas? Saladuseks jäi seegi, kuidas oli teiste eest sügaval salajas ja nähtamatuna hoitu kõigi kujutluses endale hääle ja kuju saanud, külaliste hulgas polnud kedagi, kes poleks teadnud, et tegemist oli pruudiga, kelle mõrv rebis otse kihlatu kõrvalt, mis pani selle maa mehi veel kindlamalt kui muidu teenima tolle armsa,

austusväärse surnu juurde kuuluvat ellujäänut. Ja kuigi nad peitsid selle tihtipeale oma külgeõpitud jämeduse taha ja üritasid seda alla suruda kui nõrkust, sest nägid selles oma välise võimukuse lagunemise idusid: enamik neist paistis silma isemoodi häbelikkusega ja säilitas teatava õrnuse nii kauaks kui tema armastus kestis. Nagu vere sõnumit teadsid paljud neist ikka veel, mis on rüütellik ja mis on rüütli armastus. See ei saanud tuleneda üksnes hariduse loodud ideaalidest, neist ideaalidest, mis olid nende kombed, loomuse ja eluviisid haritlaste kõnepruugis väljaspool nende endi maad omaette mõisteks muutnud. Sest mitte haridus ei olnud ülim, mida neilt nõuti; oli hea, kui nad möödaminnes sellegi omandasid. Aadlimehelt nõuti iseloomu, mehisust, seda, mida nad isekeskis „kombekuseks" ja „heaks balti tavaks" nimetasid ja ideaali tarvis, mis on lahutatud elavast isikust ja eksisteerib üksnes defineerimiseks ja diskuteerimiseks, ei olnud nad ise lihtsalt piisavalt haritud. Nad olid mehed ja see oli nende elus kõige põhilisem; mitte erakordsed mehed, vaid korralikud (nende kõnepruugis oli seegi tunnustuse väljenduseks), mehed peente rüütellike maneeridega, mis mõnel juhul osutas nende soo aeglase naisestumise algusele, nagu tahaks loodus omalt poolt pakkuda midagi vastukaaluks liiga lähedases veresuguluses seisvate suguvõsade väsimusele ja kurnatusele, kestvale kohustusele julgeda ja ette võtta, kohustusele olla ergas ja teadlik, kohustusele, mida nad aastasadade vältel, niikaua kui eksisteeris Balti ajalugu, täitnud olid.

Ent veretuteks esteetideks, kes kuhjavad muinasjutulistesse lossidesse kunstiaardeid, mis hangitud vilja ja kartuliviina tulude eest või vaigistavad viimaste seiklejatena oma metsikut, esivanematelt päritud verd kusagil maailmanurgas, kus seiklusele on veel piisavalt ruumi jäetud – millekski taoliseks või lihtsalt mingiks teatud tüüpide kogumiks ei saanud pidada neid, kes nüüdsest Drostenholmi kõrgete lagedega ruumidesse sisse astusid: härra von Berend ja von Bremen, von Emme ja von Friesel, von Hagemister, von Hastfer, von Helffreish ja von Huegenen, härra Löschern von Hertzfeld kolme südamega vapiga, parun von Bellingshausen ja von Buxhoeveden, Edle Baer von Hüfthorn karu ja tähtedega pitsatiga – ja mis nende kõigi nimed kõik olid: naabrid, mis ei pruukinud tähendada, et nad Drostenholmile väga lähedal elasid, naabrid ja pooldajad. Nad olid

üles kasvanud isadele kuulunud mõisapõldude vahel ja kui Tallinna toomkooli, Tartu buršielu rõõmude ja läänes ringituuritamise aeg maha arvata, siis olid nad saanud meheliku hariduse metsas suurte jahtide ajal. Enamik neist polnud muinasjuttude mõisahärrad, vaid ühe kidura maa härrastalupojad: päevitunud, enamasti suurt kasvu mehed silmatorkavalt lihvitud käitumisega, oma perekondade vanimad, kes olid isade mõisad üle võtnud ja kellel oli hääleõigus Maapäeval, nooremate auahnus oli viinud pilgu kõrvalmõisale, mida nad püüdsid peamõisaks üles töötada ja veel nooremad püüdlesid haritlase seisusse ja tahtsid saada arstiks või pastoriks või juristiks, sest venestamine oli teinud armee nende silmis vastumeelseks. Mõnes neist oli seda avarust, milles nad elasid. Seda oli nende sammudes, millest te nad ka Markuse väljakul oleksite ära tundnud, nende liigutustes, mis käisid laias kaares nagu külvates, nende keeles ja laias mürisevas naerus. Nende maa põhjamaine kidurus pani neid armastama küllust, ja see käis nii hea söögi ja kangete napside kui tunnete suuremeelsuse kohta. Teistel jälle oli veres Tartu vaim nagu ärritav pisik; neid iseloomustas seesmine rahutus ja liikuvus, eriline vaimsus, mis oli kunagi läbi käinud valgustusliku tee kristlikust idealismist ortodoksse vagaduseni ja olnud ikka kõige nähtavam seal, kus ta sai toitu vastuseisust. Jah, need mehed näisid tõendavat: kogu iselaadne balti vaimulaad oli vastuseisu vili. Ja lõpuks – nii palju erinevusi oli selles ruumis, kus seisti, pead koos –, lõpuks oli neidki, kes polnud kaasa toonud ei rohkem ega vähem kui allakäiva seltskonnakultuuri. Need kombeid ja mõõtu tundvad mehed, ei targad ega rumalad, ent sõna otseses mõttes ärritavalt isandliku olekuga, olid samas vastastikusel lugupidamisel ja sallivusel ning vaikivatel kokkulepetel põhineva üksteisemõistmise vaiksed teenrid, mis tähendas, et igaüks eraldi võttes pidi iseenda alla suruma ja rakendama end ühiskonna heaks tervikuna. Iga külaline tõi oma kuulsusele lisaks veel teise, salajasema, mis ümbritses tema perekonda: olid nad siis kirglikud jahimehed või ratsutajad, suurepärased põllumehed, loomakasvatajad jumala armust, kaunishinged, vagatsejad; mitte keegi ei saanud tulla üksi, ilmudes Eikusagilt; tema esivanemate voorused käisid ta kannul niisamuti kui nende pahed, oli nende pahedeks siis kalduvus toorusele, joomisele, liiderdamisele või kaardimängule.

Maa pikas mälus, millesse igaüks andis oma panuse (ilma et läinuks vaja kirjutatud ajalugu), oli talletatud teadmine üksikutest tulpadest, millest moodustus kogusumma, ja küllap tekitas võõras, kes oma nime oli öelnud, sellepärast ka suurt uudishimu: et teada saada, kes oli ta ema. Alles siis osati teda õieti hinnata.

Need olid siis nemad.

Ja seal oli tema.

Tema silmatorkava kahvatuse järgi võis oletada, et ta oli olnud suremas. Ent isegi seda silmas pidades: ta ei tundunud nii enesekindel ega näinud end oma nahas nii hästi tundvat kui nemad. Temas oli mõrasid, mis tulid nähtavale, kui teda valdas mingi tunne, ja võis oletada, et see teistlaadi vaim otsis endale ka teistsuguseid haigusi kui nende oma. Kui ta oma külaliste keskel viibis, oli märgata teatavat pelglikkust, mis talle nende arvates ei sobinud; aga see polnudki niivõrd pelglikkus kui ühe tunde vari, mis oli tugevam kui isandaseisus endale kahju tegemata lubada võis. Nemad, tema külalised, ka kõige vabamad vaimud nende seast, tundsid ikka vaid nii palju ja nii tugevalt kui üks härra tohib, et mitte sillutada teed anarhiale. Nad jäid härraks ka selles, nii õpetatud kui ka vaimulikud härrad, kindlustades oma seisusele sel maal teatava omapärase seisundi piiratud ja piiramatu võimu vahel. Kogu nende mõtlemist ja tundmist piiras härraksolemise missioon. Kes lubas endale rohkem või vajas vaimueluks rohkemat, suutmata siiski midagi muuta, loovutas osa oma mõjuvõimust. Aga kas Ovelacker oli üks nendest – see oli külaliste jaoks otsustav küsimus ja küllap lootis igaüks salajas, et see saab koosolemise tundide jooksul iseenesest vastuse. Iseärasused, mida nad tema juures täheldasid, poleks nende otsust mingil juhul mõjutada võinud. Inimene selleks oligi inimene, et tal oleksid oma iseärasused ja siin oli igaühe jaoks piisavalt vaba ruumi, et tema iseärasused ei häiriks ta ligimeste iseärasusi. Terve maa püsis iseärasustel, aga need pidid alluma ühele üldisele ja ühendavale seadusele, mida keegi põhimõtteliselt sõnastada ei osanud. See seadus aga – kas ei kuulunud Ovelacker salaja nende hulka, kes koostasid selle seaduse praeguse aja jaoks ja edaspidisekski? „Vastu pidada, see on kokkuvõtlikult kogu meie poliitika...“ Jah, kui nad temaga koos istusid ja kõigest, mis neid puudutas, rääkisid – et Stolõpinile tehtud atentaadi

ebaõnnestumist tuleks pidada õnneks, õnn oli ka välikohtute taastamine, duuma laialisaatmine; kui nad koos temaga ratsutamas käisid, temaga napsu võtsid, talle oma naisi või emasid või õdesid esitlesid (kelle jaoks Ovelacker kui pruudi kaotanu oli iseenesest juba romantiline kangelane) – pärast kõike seda polnud enam vähimatki kahtlust: ta kuulus nende hulka, isegi kui nad teda alati ja kõiges nii hästi ei mõistnud kui näiteks oma nõbusid Stackelbergi või Maydelli. Vanemate daamide juures avaldus see poolehoid sel moel, et nad võtsid armastusväärselt enda peale kohustuse selgitada talle, kelle kõigiga ta õigupoolest sugulane oli. Kui armas, ta oli Woldemar von Gruenewaldi õepoja poeg! Aga siis oli tõepoolest veider, jah, otse välja öeldes, häbiasi, et rüütelkond täiesti tummalt seda laimamist pealt vaatas, mis seisis igas eesti ajalehes, ja oli tegevusetu vaikses sõjas tema vastu ega avaldanud mingit survet Peterburi ametkondadele, kes tasusid talle kohusetäitmise eest mahasalgamisega. See kohus aga – ei, ei, annaks jumal, et rohi selle peale kasvaks! Et ta seda kohust oli täitnud, sellega ei võitnud ta ka täna sõpru juurde, tema kui... timukas. Halastust, halastust!, et see sõbralik, kena inimene nii palju verd oli valanud! Seda oli vaja, muidugi, tegelikult on see temast suurepärane, aga... Saladus oli selles: ilmselt ei suutnud liiga paljud inimese verest isegi mitte mõelda, rääkimata selle nägemisest. Tema kuulsuse helgeks pooleks oli armastus, mis teda lühikest aega oli ümbritsenud, süngeks pooleks, palju tihkemaks ja süngemaks pooleks viha, mis teda sihikule oli võtnud, surnud, kes teda enda juurde kutsusid. Ja nii mõnigi pehmem mees ütles päeval välja selle, millest ta naine öösel valjult mõelnud oli. Nad olid omamoodi egoistid. Nad ei tahtnud enam jagada viha, mis neile kui maa valitsejatele niikuinii osaks sai.

Aga rüütelkond...!

Noor Reuter hõikas selle esimesena välja, sõprade ja tuttavate ees, kes olid nüüd Drostenholmi härrat tundma õppinud ja tema saatusega pisut innukamalt tegelnud. – Aga rüütelkond, miks see midagi ette ei võtnud? Muidu astus ta ju iga oma liikme eest välja, kui mittesakslaste avalik arvamus selle mehe suhtes ülekohtune oli! Miks ta seda nüüd ei teinud, miks ta polnud seda juba ammu teinud? Harva, niikaugele kui mälu tagasi ulatus, harva oli üks mees pidanud nii

palju läbi tegema, ja mitte kunagi, mitte kunagi päris üksi. Alati oli rüütelkond kui maa kõige kõrgem autoriteet selle mehe eest välja astunud, see lisas isegi mingit pidulikkust, nagu tõstetaks hüüde peale kilbid.

Küsimused ja vastused kandusid mõisast mõisa; esialgu juhtis noor Reuter vestlust küllalt osavalt. Aga mis oli tema eesmärk? Midagi teise avaliku arvamuse taolist? See ta ei saanud olla. Reuter pidi teadma: see, mida räägiti saalides, ei jõudnud rahva sekka. Mis siis, kui see pidigi olema midagi enamat kui tavaline keelepeks – mida ta lootis selle pärimisega saavutada?

Liiga hilja taipas Reuter, et ainus, kelle käest ei küsitud, oli ta ise; ja see asjaolu võttis talt tahtmise vestluses osaleda. Ta oli küll küsimuse üles tõstnud, kogu selle autoriteediga, mida ta seisuslike küsimuste üle otsustamisel omas, ent nüüd oli küsitlus iseseisvunud, ja teiste otsused selles küsimuses vaikiti tema kui Drostenholmi mõisahärra külalise ees maha. Jah, küsimus elas edasi, ja tema arusaamist mööda liiga kaua, et mitte muutuda piinlikuks.

Reuter oli küsimusele ette näinud üksnes nii palju aega, kui kulub veendumiseks, et avalikkus ilmutab osavõtlikkust. Kohe seejärel tahtis ta midagi ette võtta. Nüüd hakkas tal kiire, nüüd võttis ta selle ette rutem, kui oli kavatsenud; tõuke andis aga üks hommik, mil ta lahkus mõisast väga varasel tunnil, et sõita linna. Sel hommikul leidis ta peasissekäigu esiselt suurelt trepilt oma kutsari, kaks teenijatüdrukut ja öövahi, kes tegelesid sellega, et valasid valitseja järelevalve all trepile kuuma ja külma vett ja pühkisid paekiviastmeid kõvade luudadega õige ettevaatlikult, nii et kostis vaid kerget müra, kuid nühkides siiski piisavalt tugevalt, et eemaldada astmetelt miski, millel – nagu näis – oli olnud öö otsa aega, et paekivi igasse poori imbuda: tohutu punane loik.

Noor Reuter seisis viivu lõdisedes uduvihmases hommikus ja vaatas pealt. Ümberringi patseerisid musträstad, nii vanalinnud kui ka lennuvõimelised pojad, kelle nad vihmasel ajal jumal teab kuidas olid üles kasvatanud. Nad seisid lillepeenral rohukõrte vahel ja vaatasid töötegijaid teraselt, kaelad õieli, nagu peaksid nemadki teada saama, mis siin oli sündinud.

„Veri?" küsis noor Reuter.

„Võib-olla veri. Mul pole mingit tahtmist uurida, mis asi see on, kui ta ainult maha tuleb," sõnas valitseja mornilt.

„Muidu on kõik korras?" küsis noor Reuter ja nägi rahuldustundega, et kutsar lõpetas töö, mille juurde valitseja ta appi oli kutsunud, ja ronis juba vankrile.

„Jah, muidu on kõik korras," kostis valitseja, aga enese teadmata pistis ta käe taskusse, kuhu oli pannud viletsa paberilipaka ähvardusega, et kohtumõistjad ei maga, ja all tähtsalt: komitee.

Noor Reuter ronis vankrile, lasi endale reisimantli selga aidata, mähkis teki ümber jalgade ja sõitis minema. Ta oli päev otsa hajevil ja sisseoste tehes läks tal kõik päästmatult segi; õnneks märkas ta seda enamikul puhkudel juba linnas, aga mõni asi tuli ilmsiks alles nädalate pärast ja veel hiljemgi tekkis tal tunne, et võis seda päeva pidada teatud tähiseks ajaarvamises, sest seda meenutati talle piisavalt sageli.

Ta ei tulnud sel päeval kuigi vara koju, aga see, millest ta nii mitmeid tunde mõelnud oli, ei tahtnud ilmselt enam kauem peas püsida. Vaevalt koju jõudnud, mantel alles seljas, märkis ta selle paberitükile üles, kirjutas järgmisel päeval pärast ohtraid parandusi puhtalt ümber ja saatis ära. Sest see polnud määratud armsale Jumalale – polnud üks neist lõpututest küsimustest, millega tema poole pöörduti – ega Reuteri paberite pärijaile. Ta oli piisavalt kaua iseenda käest küsinud ja lasknud teistel enda arust liigagi kaua küsida. Nüüd tahtis ta küsida neilt, keda see puudutas: rüütelkonnalt. Miks too vaikis ja lasi asjal üldse niikaugele minna, et küsiti?

Tal oli küllalt tuttavaid rüütelkonna kantseleis, maakonna saadikute hulgas ja Maanõunike Kolleegiumis – kui nood ka pisut tagasi olid tõmbunud. Niisiis võis ta kindel olla, et seda loetakse ja kaalutakse. Miks, küsis ta oma kirjas, miks ei teadvusta rüütelkond kui kutsutud ja seatud esindaja endale von Ovelackeri huve? Ta andis olukorrast ülevaate, kirjeldades seda äärmiselt ettevaatlikult – see oligi nõudnud nii palju parandusi – seda, mis oli juba juhtunud, hetkeolukorda, tuleviku väljavaateid. Temas, vanas õigusteadusest vaimustunus, süttis taas mingi kirg ja ta rakendas selle oma sõbra elu ja õnne teenistusse.

Kirjapandud, pitseeritud, läks see teele. Nüüd asus ta ootama. Aga vahepeal, vesteldes tuttavate ja sõpradega, lipsas tal tahtmatult üle

huulte: ta on veendunud, et rüütelkond võtab nüüd midagi ette! See ei saa nii edasi kesta: ähvardused ähvarduste otsa, sõdurid olid oma majutuspaigast pastoraadis tagasi kutsutud, nagu teatas maakonna politseiülem, ja Ovelacker ratsutas päevade kaupa ringi – ilma relvata, sest ta lihtsalt ei tahtnud seda enam kaasas kanda, jonnist, mille ees iga mure oli võimetu. Temal, noorel Reuteril endal, oli Raele sõites vankris kaks võimsat laetud nagaani – kaks nagaani ja nagu ta endale naeratades pidi tunnistama, mitte ainult üks käsi, mis oli veel küllalt tugev nende võimsate laskeriistadega ümberkäimiseks, ilma et toru kuhugi vastu tuleks toetada. Need sõidud Raele! Oli hetki, mil tema linnastumine, nagu ta seda nimetas, võttis talt igasuguse julguse. Ta ei näinud oma maja ikka veel kaugemale edenenuna kui oma viimasel külaskäigul, või pealtnäha mitte edenenuna, sest muidugi mõista oli vahepeal midagi tehtud. Ja siiski: kui ta ülestõstetud kraega, kahvatu ja lõdisevana mööda ehitusprahti ringi ronis, sageli seisma jäädes ja mõtlikult pooleliolevat maja silmitsedes, näis ta kaalutlevat, kas see ikka saab õigeaegselt valmis ja kas ta nendele pingutustele, mida ta endalt salamisi on nõudnud, piisavalt kaua vastu paneb. Koduteel vaevas ta end küsimusega, kas ta pole mitte liiga palju raha oma elunatukese peale kulutanud ja kas ta ei peaks rahulduma mõne tagasihoidliku üüritoaga. Ärritav oli see, et mahapõlenud laudahooned ja mis selles detsembritormis kõik hävis, olid juba uuesti üles ehitatud. Selle eest oli hoolitsenud valitseja, kes oli töölistele tõeline jumalavits, kui neil tema arvates liiga palju aega läks. Ent ega Reuterilgi olnud aega kaotada! Nii ta tundis, tema, oma tervise – või haiguse, kuidas võtta – valitseja. Kõikide rõõmude kõrval, mida ehitamine talle pakkus, jooksid tal sageli judinad üle selja – hirmust, et kui maja ükskord lõplikult valmis saab, võetakse talt kõik need rõõmud ja sunnitakse oma elu taas võõrsil veetma. Nii muutus kõik, mida ta tegi oma tuleviku kindlustamiseks ja kaunimaks muutmiseks, salajaseks võidujooksuks surmaga ja ta oli kindel, et ega surmgi jäta tegemata midagi, et võitu enda kätte haarata. Tema, kes ta oli saanud surmaga lähedaseks, ei teinud endale oma tegelike jõuvarude kohta mingeid illusioone. Ta teadis, et kui päike on selja taga, pikeneb vari kiiremini ja et vari langes juba lävele, kuigi ta keha oli alles teel. Ja siis see rebend – või kuidas oleks ta pidanud

nimetama seda lõhet, seda salahaigust, seda valu, mis temas aina kasvas ja kasvas, seda peidetud märki, millest ta kartis, et igaüks võib seda näha. Uued arusaamad sellest, mis riigis ümberringi toimus, ei suutnud enam tema vaateid muuta. Nagu hukatusttoov nõidus, millest vabanemiseks tal enam jõudu ei olnud, tajus ta, et oli kõiges seisma jäänud. Mis oli pannud ta niimoodi paigale tarduma? küsis ta endalt. Valu? Võib-olla. Oli mingi märguanne, mille järel inimene, kui ta selle kord teatavaks oli võtnud, enam ei muutunud. Ja kas see polnud juba surma algus?

Tema erutus, kui ta kuulis, et maakonnasaadik oli rüütelkonna volikogu kutsel linna sõitnud, kuulutas kogu selle käega lööva loobumise petlikuks. Mis nüüd saab? Ta nägi selles head märki, et härra von Rechenberg Vallisaarelt komitee ette kutsuti, sest ükskõik, mis nüüd ka juhtuma hakkab: asi võetakse igal juhul üles. Aga millest see tuli, et Ovelacker just neil päevil – kuigi ta Reuteri kirjast midagi ei teadnud – usalduslikult tema poole pöördus, silmatorkavate kõhklustega küll, ja küsis, kas sõber ei arva, et rüütelkonnale järelepärimise esitamist võiks algusest peale käsitleda kui katset vastutust endalt ära veeretada. Isiklikku vastutust tal ju polnud, igatahes mitte mingit muud vastutust peale selle, mille ta vannet andes oli endale võtnud; ta oli seisukohal, et objektiivset vastutust, mille eest taheti talle isiklikult kätte maksta, võiksid riik ja maa, ministeerium ja rüütelkond omavahel jagada. Tal oli sugenenud mõte teha see seisukoht rüütelkonnale teatavaks.

Selle seisukoha levitamist rüütelkonna seas oli ta pidanud juba iseenesestmõistetavaks sõbrakohuseks, vastas noor Reuter segadusse sattunult, kord kaheldes, kas peaks üles tunnistama, kord kindel olles, et tuleb öelda, sest miski poleks olnud suuremas vastuolus tema kavatsustega, kui osutuda ühel päeval Ovelackeri salajaseks heategijaks. Ta ei võtnud tõsiselt Ovelackeri etteheiteid, et kuidas ta küll võis seda teha ja miks ta endale lisaks kõigele muule veel ka Ovelackeri asjadega tüli tegi. Ta arvas tajuvat, et Ovelacker tundis südames kergendust, et ei pidanud hakkama iseenda eest paluma. Reuteri südant vaevas hoopis miski muu: lootus, mis oli tärganud sõbras, kelle pärast ta oli kirjutanud. Jäi mulje, nagu ootaks Ovelacker temalt võimatut. Oli see tänu või veendumus, et mitte miski, mida ta alustas, ei saanud

viltu minna? Oli selle taga sõbralik poolehoid, mis omistab teisele nii meelsasti märksa rohkem võimeid, kui neid tegelikult on? Igatahes kinnitas Ovelacker talle veel selsamal tunnil ohtrasõnaliselt: mida iganes seal teha ka ei tulnud, mitte keegi poleks suutnud paremini teha kui Reuter! Üldiselt ei kahtle ta vähimatki, et...

Ent noor Reuter kippus kahtlema, kuigi ta ei teadnud, millest see kahtlus toitu sai, sest ega temagi teadmised selle kohta, mis oli põhjustanud rüütelkonna senise tegevusetuse, kuigi suured olnud. Kõigepealt hakkas ta oma teenet pisendama, see tundus talle igal juhul õigena. Ta püüdis jätta muljet, nagu poleks ta sugugi veendunud ei oma teguviisi õigsuses ega selle edukuses.

Juba järgmisel päeval, kui Reuter Raele sõitis, tuli talle vastu Vallisaare hoburakend, mis pidi minema maakonnasaadikule jaama vastu. Kas otsus oli langetatud? Ehitustööde juures oli ta pealiskaudne ja andis korraldusi, mille ta juba tund aega hiljem tühistas. Ehitusel lasi ta nüüd nii toimida, et maja tervikuna valmiks veel hiljemgi kui ette nähtud, aga mõnes toas saaks juba elada, kui... Mitte just päris nii, et enne kõike muud pannakse peale katus, aga umbes nii, et üle peaukse läve ei lasta veel astuda, kui ta juba kõrvaluksest sisse kolib. See oli tema uus plaan. Ja nüüd läks ta otsima mööblitislereid, kelle ta oli linnast kohale kutsunud ja kes tegelesid nüüd ühes suures aidas kõigi nende mööbliesemete parandamisega, mis tookord põlevast majast ära suudeti päästa. Nende tasakaalukat töötamist vaatas ta kõige meelsamini, nende töö manuste lõhna nuusutas ta kõige parema meelega. Mitte mörti, ei, mitte tõrva ja takkusid, vaid värnitsat, lehtlakki ja mõnd alles töötlemata tumeda puidu tükki, näiteks palisandrit, võib-olla mingi luku jaoks, lõhnavat ja õilist nagu killukest tumedat vürtsi.

Pealiskaudsus, jah, lisaks veel hajameelne unelemine, ei mingit püsivust enam, üksnes vaikne siia-sinna heitlemine, nagu kerges palavikus. Juuli lõpul tõmbas ta viltsaapad jalga ja lausus vabanduseks, et muidu tõuseb niiske jahedus tal jalgadest neerudesse. Lisaks sellele oli tal nüüd sageli hääl ära. Kui kõrgelennuliselt rääkis ta häälest! Tal endal polnud seda enam üldse. Ainult selline tuhm – nagu hääl, mis kõneles tema sees. Seal oli palju tuhme hääli, manitsevaid, hoiatavaid, allaandvaid ja julgustavaid – niipalju kui ühel inimesel

neid üldse olla võib. Ent päeval, mil ta kohtas Vallisaare hoburakendit, pidi tal küll üks neist puuduma. Sest kas soovitas mõni hääl tal Drostenholmi tagasi sõita? Ei. Ta veetis terve päeva Rael, tegeldes tühja-tähjaga ja uneldes niisama, uuest ehituskavast peale näis ta tundvat juba midagi kojusaabumise ja kodusoleku taolist leidnud, nii et ta tegi jalutuskäigu oma pargis, mis läks märkamatult üle heinamaaks. Kui ta kodu poole sõitis, valas vihma, aga vihm ei langenud taevast sugugi nii valjult ja väljas ei olnud sugugi nii pime, et ta poleks näinud hobuseid mööda jälgi minemas. Mitte tema enda hommikusi jälgi pidi – küllap need olid juba ammu kustunud –, vaid mööda uusi, täiesti värskeid jälgi.

„Kas majas oli külalisi?" küsis ta toatüdrukult, kes tal mantlit seljast aitas.

„Ei," kostis tüdruk. „Külaline käis, aga läks jälle minema."

„Kes?"

„Vallisaare parun."

Reuteri sammudes oli tõtlikkust, kui ta oma tuppa siirdus. Loomulikult sinna, kuhu siis veel. Oleks võinud arvata, et ta otsib aega viitmata üles Ovelackeri. Aga ta ei teinud seda, vaid läks oma tuppa, nagu oleks sama palju tungivaid põhjusi sinna minna. Ja kui saabunud kirjade valged nelinurgad talle pärast ukse avamist laualt vastu terendasid, teadis ta, et just nii see oligi. Seal oli üht-teist: arveid, järelepärimisi, ehitustarvete pakkumisi, ühe tuttava või sugulase tervitus – aga tegelikult ainult see üks kiri, mille järele ta jalamaid käe sirutas ja mida ta seistes luges.

Toatüdruk avas tasakesi ukse ja astus sisse, sest Reuter oli tema koputamise peale enese teadmata pomisenud: „Sisse!" Ta ei pööranud tüdrukule tähelepanu, ta ei näinudki teda, ta luges, luges seda lühikest kirja kaks korda järjest:

„Rüütelkonnal on au teatada, et on tema kirja tänuga teadmiseks võtnud ja oskab põhjusi, mis ajendasid teda neid selgitusi kirja panema, täielikult hinnata. Rüütelkonna volikogu, tutvunud kõikide asjaoludega ning kaalunud rüütelkonna kohustusi oma liikmete ja oma maa ees, peab õigeks teha härra maakonnasaadikule ülesandeks rüütelkonna seisukoht krahv von Ovelackerile isiklikult edasi anda ja kinnitada oma sügavat osavõtlikkust. Pärast rasket kaotust, mille

kirja saaja nii traagilistel asjaoludel on läbi elanud, kuulub see ka talle kui ohvri lähedasele sugulasele. Täie lugupidamisega..." Allkiri... pitsat – niisiis oli see tal käes.

Esimene asi, mida noor Reuter tegi, oli hõõruda oma külmi käsi. See kõlas nagu sahin. Ta tegi seda selleks, et veri kangetesse sõrmedesse tagasi meelitada. Millele ta mõtles? Mitte millelegi. Ta kõndis ringi, märkas äkki üllatudes, et polnud üksi, ning vaatas toatüdrukut, kes tegi toas asja. Kas ta tahab nüüd teed juua, küsis tüdruk talt. Reuter vastas küsimusega, kus härra on.

Seda tüdruk täpselt ei teadnud. Ennist läks ta välja. Tüdruk polnud näinud teda tagasi tulemas.

„Kas ta läks kaugele? Niisugust asja on ju rõivastusest näha," arvas Reuter.

Seda tüdruk ei teadnud. Võib-olla ainult naabermõisa.

Tüdruk võis minna. Aga ukse juurest küsis ta veel kord, kuhu ta peab tee tooma.

„Raamatutuppa," ütles Reuter pikalt mõtlemata; nii kutsus teenijaskond raamatukogu; ainult virtin rääkis sellest kui „piploteegist".

Ent ta ise ei astunud mingeid samme, et sinna minna. Ta kõndis ringi ja vaatas aknast välja ja mõtles ühe silmapilgu isegi Rae mõisale, kus vihm tulekahjust mustendavaid varemeid pesi – seda viimast, mis neist järele oli jäänud. Enamiku kividest oli ta lasknud uue maja ehitusel ära kasutada. Isegi ühe vana barokse kaminasimsi, mis polnud katki läinud, kuigi oli tulekahju ajal kukkunud ühelt korruselt teisele. Miks ta sellele mõtles? Ta mõtles inglitele, kes olid kivist välja raiutud — kivist, raskeimast saatusest, mis üht kuju tabada võib. Angelika oli sellesse simssi ära armunud, kui nad varemeid läbi tuhnisid ja kuigi see talle mitmes mõttes palju tüli tegi, laskis ta inglid seina külge müürida. Ikka ja jälle aheldati kõige õrnem, sageli juba siitilmast lahkunud elu maapealsetest saatustest kõige rängema külge, kuni tuli ta kord vabastas.

Ja millest ta veel mõtles? Ta ei teadnud isegi. Millele saab suures mures mõelda? Mure tahab muretsemist. Ja seda ta tegi. Tema õigusteadusega koolitatud aju ei taibanud, milles see mure seisnes. Ta seisnes selles kirjas, selles viisakas kirjas, aga sealt oli ta juba ammu muutunud killukeseks temast endast.

Mõne hetke pärast lahkus ta toast. Kui ta silmas üht teenijatüdrukut, kes puhastas punasest sametist nööridega trepikäsipuu messingist osi – aeglaselt, nagu oleks ta unine –, hüüdis ta tüdrukut: Kus härra on. Tüdruk tõstis tema poole oma ümara, ilmetu näo ja vastas, et ei tea. Samal silmapilgul kuulis noor Reuter Ovelackeri samme alumiselt korruselt lähenemas. Ta seisis terve korruse jagu kõrgemal kui see, kes nüüd trepist üles tulema hakkas, ta hüüdis Ovelackerit. Reuter ei teadnud, mida ta Ovelackerile öelda tahtis. Kui ta oli juba rääkima hakanud, sai sellest märkus, et ta läheb nüüd raamatukokku teed jooma, seepeale pöördus ta minekule.

Ovelacker noogutas vastuseks ja tervitas teda käeviipega. Kui ta jõudis ülemise trepiotsani välja, oli noor Reuter juba järgmise ukse taga.

Hea uudis, mõtles ta endamisi – hea uudis, kas polnud? Uudis, mis jättis Ovelackeri näole naeratuse. See näis küll olevat pisut teistsugune naeratus kui muidu, aga ikkagi naeratus... Hajevil, pisut nõutu naeratus, mille võis ehk esile kutsuda suutmatus mõista. Naeratus, milles oli pisuke piinlikkustunne, olgu peale, aga ka pisuke kohkumus, et ei tea, mis nüüd saab. Hämmeldunud naeratus... Oli Reuter naelapea pihta tabanud?

Ootamatult kerkis ta silme ette kujutlus õitsvast, end oma nahas nii kindlalt tundvast härra von Rechenbergist, kes oli selle naeratuse näole toonud. Kas need olid head sõnad? Nüüd korraga oli ta täiesti veendunud, et see polnud hea uudis – kuigi ta veel mõni hetk tagasi oli vastupidist oletanud.

Siis astus sisse Ovelacker. Noor Reuter võttis endale meelega sihiks mitte otsekohe tassi kõrvale panna ja alustada vestlust, vaid seista niisama ja panna siis tass aeglaselt ning ükskõikselt käest. Aga lõpuks pidi ta ju tere ütlema. Ja kogu selle ettekavatsetuse peale tegi ta seda nii, nagu ta seda muidu iial ei teinud: mingi salapärase, otsusekindla napisõnalisusega ja lühidalt. Jah, ja nagu oleks juba seegi liiast, kui ta oma žesti mõtte sõnadesse paneb, osutas ta tummalt teekannule ja teisele tassile selle kõrval.

„Jah, palun," ütles Ovelacker ja istus teise tugitooli. Noore Reuteri kõrvus kõlas see kõik väga valjult.

Ovelacker ütles, et tal oli külaline käinud, ja vaatas naeratades üles noore Reuteri poole – nagu trepilt, mõtles too, ja korraga

tundus see naeratus talle õudne. Kui rumal ta iseendale seejuures ka tundus – tal oli hirm, et järgmisel hetkel pudeneb see naeratus hullumeelses naerupahvakus koost.

„Ma kuulsin juba," tähendas Reuter innukalt tema jutuga kaasa minnes, nagu võiks ta üksnes järeleandlikkuse abil midagi hirmsat kõrvale juhtida.

„Kas sa tead ka, kes see oli?"

Jah, ta kuulis seda juba toatüdrukult ja oma toast leidis ta kirja, mis sellest külastusest teatas.

Viivu oli Ovelackeri nägu äärmiselt tõsine. „Ja mis vastuse sa oma järelepärimisele said?" küsis ta seejärel jututeema juurde minnes, kohe jälle naeratades.

Noor Reuter köhatas ja jutustas oma kõige vaiksema häälega: Et rüütelkond on tulvil osavõtlikkust, et küsimust on komitees arutatud, et maakonnasaadikule on ülesandeks tehtud... kokkuvõte iga kirjarea sisust. „Ja mis oli Vallisaare omal sulle teatada?" küsis ta lõpetades.

Ovelacker vaatas talle otsa naeratusega, milles näis vilksatavat kohutav ja võimatu.

„Piisab sellest, kui ma sulle öeldu mõtet kordan," leidis ta siis. Ent tundus, nagu heidaks see, mille mõtet ta edasi andis, ta näole kerge varju, ja mida kauem ta rääkis, seda tihedamaks ja tumedamaks vari muutus – kuni naeratus libises lõpuks jälle üle ta näo nagu läbi mingi prao. „Öeldu mõte. Kostümeerimine on teinekord üpris tüütu tegevus, Rechenbergil polnud aga aega kostüümi selga passitada. Eks niisugust asja tule jälle õppida... Aga olgu, tema sõnade mõte oli järgmine:

Rüütel- ja maiskonnal oli au mulle kinnitada, et nad jälgisid kõige sügavama osavõtlikkusega, kuidas ma, täites oma kohust selle maa ees, jäin arutute ja ülekohtuste kuulujuttude meelevalda, nii kõnes kui ka kirjas, ning kuidas minu enda ja mu lähedaste elu ning minu vara langes teotavate rünnakute ohvriks. Ent ta arvab end järgivat üht kõrgemat kohust, kui ta, arvestades maa praegusi huvisid ja suhteid enamusrahvaga, mis ei tohi mingil juhul teravneda, vaid mida tuleb vastavalt ühistele huvidele Vene võimudega äärmise ettevaatlikkusega parandada, loobub minu kaitseks välja astumast.

Seetõttu ei saa rüütel- ja maiskond, kes juhib maad, mõeldes selle all maa kõiki elanikke, langetada otsust sammude kasuks, mida temalt

oodatakse, nagu tõendab üks talle saadetud kiri, ja jätab selle isikliku initsiatiivi hooleks; vastasel korral oleks tal alust karta, et sakslaste ja mittesakslaste vaheline üksteisemõistmine, mis on pärast revolutsiooni ränki purustusi taastuma hakanud ja mille poole püüdlemine peaks olema üks rüütelkonna ja maapäeva ülimaid eesmärke, et edendada ühist poliitilist ja majanduslikku kaitset venestamispüüdlustele, võib seeläbi nurjuda, et rüütel- ja maiskond kui sakslaste juhtiv ja täitesaatev esindus võtab enda peale ühe oma liikme isiklike, Tema Majesteedi Vene keisri armee teenistuses kahjustatud huvide kaitsmise, kusjuures tema kohusetäitmine ohvitserina tõi kaasa kui just mitte teotava, siis ometi rüütelkonna huvidele kahjuliku kuulsuse, et see liige on enamusrahva leppimatu vaenlane.

Nende kohustuste määratlemine, mis kerkivad riigi kõrgeimate sõjaväeametkondade ette seoses minu elu ja mu vara ohustatud olukorraga, ei ole rüütel- ja maiskonna pädevuses. Ent seni, kui neile pole selgeks tehtud vastupidist, ei saa nad ka silmi sulgeda oletuse ees, et praeguseks nii ohtliku olukorra põhjusi tuleks otsida ohvitserikohustuste tingimusteta täitmisest. Seetõttu peavad nad ka ülimalt loomulikuks, et ma otsin õigust ja kaitset härrade juurest, kelle teenistuses ma seisin, kui langesin ebaõigluse ja jälitamise ohvriks.

Rüütel- ja maiskond oskavad seda erakordselt kõrgelt hinnata, kui ma nõustun nende argumentidega, teenides sellega juba ette ära nende tänu..."

Ta kandis ilukõnelise sõnumi ühegi mälulüngata ette. Ta oli küll lubanud edasi anda sõnade mõtte, aga näis, nagu poleks ta suutnud seda enam kestast välja koorida. Koor kuulus nende juurde.

Nüüd jäi ta vait nagu pärast suurt pingutust. Ka noor Reuter vaikis, lõug toetumas ristatud kätele.

„Ja mis sa arvad, mis see on?" küsis Ovelacker temalt korraga naeratades – noorele Reuterile tundus, et selle naeratuse taga luuras naeruvääristatus. Ta jäi vastuse võlgu, sest ei osanud midagi öelda.

„Surmaotsus," ütles Ovelacker. Ta hüppas tugitoolist. Ta käed tõukusid toolileenist nii järsult, et see kõlas nagu laksatus hobuse laudjale.

„Surmaotsus!" kordas ta ja hakkas seisatumata edasi-tagasi kõndima. Ent siis – see kostis sõbra kõrvu nagu kusagilt kauguste tagant – poetas ta: „Aga ka sellega tuleb elada!"

Noor Reuter vaatas üle õla. Ovelacker seisis suure toa tagumises otsas. Ta oli ümber pöördunud ja sammus Reuteri poole.

„Ka sellega tuleb elada!" kordas ta ja naeratas oma nõutut, hämmeldunud naeratust. Ovelackeril kulus päevi, et tõsiseks muutuda. Keegi ei teadnud, kuidas nägi ta nägu välja siis, kui ta oli üksi; inimeste seas püsis ta näol pikka aega naeratus. Naeratus oli seda tardunum, mida lähedasem oli inimene. Noore Reuteri jaoks oli see lõustlik mask, millest kisendas kohmetus ja nõutus ja haavatus – alandav mask näo jaoks, mis oli ikka olnud uhke nägu. Ent ühel hommikul, otsekui pärast öises vaikuses toimunud muundumist, oli mask eest ära langenud. Ta püüdis teha vana, tuttavat nägu – aga ei, ka see polnud päris endine. Maski all veedetud ööde ja päevade jooksul tundus nägu olevat muutunud veel karmimaks, rangemaks ja kinnisemaks. Suunurkadest kulges alla kaks vagu, nagu noaga täkitult, mis – nähtavana ainult teravamale pilgule – olid lõhenenud mitmeks morniks kortsukeseks, nagu poleks sile nahk seal murdumata lihtsalt vastu pidanud. Näo äärmiselt sügav muundumine võis olla põhjustanud ühe püstja vao, mis poolitas lauba kulmude vahel ja millest õhkus mingit umbusku. Kõige selle juures oli Ovelacker ebatavaliselt vait ja endasse sulgunud. Ta oli oma ümbritsevate suhtes viisakas, näol mõtlikult kuulatav ilme, aga iga kord peale inimeste lahket ärakuulamist näis ta neist otsekohe kaugele, kaugele eemalduvat. Ta lemmikpaigaks said nüüd tallid ja viinakoda, kus kohalesõitnud asjatundjad uusi masinaid üles panid. Ta polnud veel kunagi sedavõrd oma valduste eest hoolt kandnud ega kunagi nii kirglik peremees olnud. Koos valitsejaga ratsutas ta ka kõige kaugematele põldudele. Ta ratsutas üksi – ja nagu ta kindlaks jäi: ilma relvata – Varglasse ja lasi end seal kõigile tutvustada, sest see oli tal haiguse ajal tegemata jäänud. Seejärel, keset suurt suve, tutvustas ta valitsejale plaani ehitada uued majad mõisatöölistele, kes virelesid mõisas siiani kehvades elutingimustes. Majad pidid tulema rannaäärse metsa serva ja nende juurde pidi kuuluma üks nelinurkne maatükk, kus inimesed said endale köögivilja kasvatada. Ta tõi kuuldavale ka vihjeid uue koolimaja kohta, mis asuks soodsamas kohas, mõisa lähedal. Keset suve! Vana Thomasson oli hämmingus. Need olid plaanid, mida võiks sepitseda pikkadel talveõhtutel. Aga võib-olla polnudki nii vale mõelda

sellistele asjadele praegu. Suvi jäi vihmaseks ja jahedaks, põllutööd edenesid aeglaselt ja kannatasid ikka veel ilmastikust tingitud katkestuste all. Kuidas vili sellistes oludes küpseks saab ja kuivalt sisse veetakse, jäi esialgu saladuseks. „Ja raha ehitamiseks?" küsis valitseja endalt. Hea seegi, kui suudeti iseenda tarbeks üles ehitada kõik see, mis eelmisel sügisel maha põles. Kas praegu oli siis paras aeg süütajatele uued majad ka veel ehitada? Kui tunne ei peta, tuleb kehv kartulisaak ja siis võib heade viinapõletamislootustega hüvasti jätta. Ei, praegu polnud aeg töölistele elamuid ehitada, leidis valitseja, aga õnneks ei tähendanud sellest rääkimine veel sellega pihta hakkamist. Ent vaata aga vaata, härral näis sellega tõsi taga olevat, sest ei läinud palju aega, kui maamõõtja Eylandt, kelle õnnis vanaisa oli juba seda ametit pidanud, asus elama mõisa ühte külalistetuppa ja hakkas kahe aednikuabilisega metsaserval mõõdulatte ja piiriposte maasse taguma. Toodi lagedale kõik kaardid, mis vanast ajast siiamaani alles olid ja lõpuks kutsuti kohale ka tema, valitseja. Ta sai nüüd veel ainult selle järele vaadata, et asula jaoks välja valitavad maatükid oleksid kooskõlas mõisa huvidega ja – mis sama oluline – et need liiga prisked ei oleks. Seda kõike tegi ta kuulekalt ja tasakaalukalt, võib-olla pisut liigagi kaalutlevalt, nii et mõisahärra seda märkas ja leidis, et on paras aeg öelda: „Kallis Thomasson, plaani tegemine pole veel ehitamine. Oleks hea, kui meil oleks selleks ajaks kõik paberi peal valmis, kui me ükskord aega ja raha leiame!"

Jah, iial varem polnud Drostenholmi mõisahärra võõraste saatustega sedavõrd tegelnud kui nüüd. Võis jääda mulje, nagu rakendaks ta kõik selle, millest ta iseend ilma jättis, teiste heaks. Võib-olla oli see välismaailmaga koos ja tema heaks elamine mingiks vastukaaluks pikale ajajärgule, mil ta tundis vaid sisemaailma. Ja võis ka olla, et pärast kõiki neid purustusi, mis ta seal siseilmas läbi elas, tahtis ta nüüd iseenesest mööda vaadata, mõelda ülesehitamisele, õnnestumisele, paremaks ja ilusamaks muutmisele. Kui see nii oli, siis peitus selle võõrastele kaasatundmise taga lahtiütlemine kõigest isiklikust, või oli talle uue teeotsana terendunud teadmine, et omakasupüüdmatu, tegus osavõtt nende elust, kelle saatus tema hoole alla oli andnud, võis kinkida talle midagi isiklikku märksa suurema õnnistuse saatel.

Jah, võib-olla oli see omakasupüüdmatus kõrgemas tähenduses viimase tema kohta langetatud surmaotsuse tagajärg. Aga kas polnud see surmaotsus sel juhul äratushüüd uuele elule – elule, mille peale polnud mõelnud ei tema ega need, kes ta surma mõistsid? Nüüd võis ta endalt küsida, kas see ei peakski nii olema. Sest kummaline siinjuures oli – ja ta tajus seda isegi –, et see omakasupüüdmatus ei jäänud selleks, mis ta algul oli olnud, vähemasti suures osas: püüe olla hõivatud teistega, et mitte süüvida iseendasse, eemaldumine ringi keskpunktist ümbritsevasse, mis tõotas kõikemõeldavat pääsu. Ei, pigem oli nii, et ümbritsevast viipas võimalus uueks, õnnelikumaks elu keskpunktiks ja kõik see, mis täna võis veel näida iseendast möödavaatamisena, oli tegelikult pilguheit tulevasele iseendale.

See muutus oli liiga suur ja sügav, et sellega vaid välise toimekuse abil hakkama saada. Valu hoidis teda sellise lahenduse ebamäärasuse eest. Ka see uus elu pärast vana elu nõudis temalt südameverd ja suurimat tahtejõudu, milleks ta võimeline oli.

Üksi, üksi – see tunne võis temast üle uhada lugematuid kordi päevas. Mitte mõtted sellest, et ta oli üksi, vaid kõiki mõtteid purustav üksinduse sees olemine, piirideta ja võimaluseta sellest eemalduda. Üksi. Nüüd oli ära langenud ka see viimane side, mis oli teda siiani ühendanud üle kogu maa laiali hajutatud salga nähtamatute ridadega. Nüüdsest pidi ta üksi võitlema, elu ja surma peale, nii nagu saatus temalt nõudis. Ta oli oma eskadroni eesotsast vabatahtlikult lahkunud, et liituda selle salkkonnaga, mille keskel ta tahtis jälle olla üks teda teenivatest kaaskondlastest, aga salk oli ta enda hulgast välja tõuganud ja maha salanud. See, mis nüüd tulla võis, näis talle järelväe lahinguna, milleks halastamatu komandör oli talle käsu andnud. Tema üksi oli järelvägi, tema üksi pidi võitlema. Väeosa liikus edasi, tema pidi neid selja tagant katma, üksipäini – omade poolt ohvriks tooduna. Sõdurina oleks ta võinud ükskõik mille peale kihla vedada, et ei tule sellest lahingust elusana välja. Aga sellel, milleks ta välja oli valitud, polnud ju ühele sõjaaja käsule omast ebainimlikku selgepiirilisust. Kas polnud käsk, millega ta ohverdati, siiski vaid parlamentaarne ettekääne? Kaasvõitleja reetmine, sest oli karta, et temaga ühes rivis olles ei jõuta ihaldatud ühinemiseni? Ta üritas ikka ja jälle rüütelkonna otsust õigeks pidada. Kohati tundus see talle reetmise ja

degradeerimisena ja tema truudus ning autunne tõstsid selle vastu mässu. Mitte iial, mõtles ta, ei suudaks ta sellega leppida. Mingil muul hetkel leidis ta selle otsuse olevat halastamatu, aga targa; see tuletas meelde üht tähendussõna raamatute raamatust, kus oli öeldud: parem surgu üks inimene, kui et terve Iisrael hukka saab. Need sõnad meeles, tahtis ta üritada võtta oma tulevast elu kui teenimist, mis tema Mina, tema au ja südametunnistuse maha salgab. Ent mis siis, mõtles ta, kui see suur poliitiline plaan, millele ta ohvriks toodi ja millele ta end ise ohverdas, seades truudusetusele vastu truuduse, jäi vaid soovunelmaks? Kui need, kes ta ohvriks tõid, ei saavutanud muud, kui kaotasid veel ühe liikme endi hulgast? Ta pidi sellega juba aegsasti leppima, et nii tema elu kui ka ühiskonnast lahtiütlemise mõtteks oli ühe soovunelma teenimine. Mitte selle ühiskonna ideaali teenimine, vaid iseenda ohverdamine ühele ühiskonna poolt üsna kainelt valitud eesmärgile, ükski inimene poleks suutnud kõigutada tema veendumust, et oma kavatsuses saavutada vastastikune mõistmine kohalike elanikega järgis rüütelkond esmajoones üht kainelt arvestatud eesmärki!

Kõige rohkem alandas Ovelackerit see, et ta sai alles nüüd kõigest teada. Tema pahaaimamatus tembeldas ta iseenda silmis mingiks õhevil fantaseerijaks ja need, kes olid tal juba ammu langeda lasknud, kuigi ta ise alles arvas, et temast hoitakse kinni, salakavalateks reeturiteks. Ja et ta oli pidanud selle alanduse sõbrateenena vastu võtma, et sõbratruudus oli aidanud seda truudusetust paljastada – selle mõtte juures põletas teda häbi! Nagu vang tormas ta vastu seda alanduse ja teotuse kongiseina, millest ta iial enam välja ei pidanud pääsema. Riik oli tahtnud ta valenime ja valedokumentidega surma saata; rüütelkond salgas ta maha oma ukse all. Mis oli ta elust veel järele jäänud?

Heakene küll, kongiuks oli kinni löödud, tema oli vang, kõik, mis tema oma, oli pimedusse mattunud. Ent kui ta oli mässu endas suure vaevaga maha surunud – mitte tröösti abil, sest seda ei olnud olemas; mitte mingi uue jõuga, sest seda tal polnud; mitte arusaamaga, mille eest talle oleks tänu avaldatud, aga mis oli vastuolus ühe teise arusaamaga – siis ärkas igapäevane, truu maailm temas uuele tegelikkusele ja võttis sellest uuest tegelikkusest hoopis sügavamalt osa.

Iga surm, mis rippus tema elu kohal, oli teda ta saatuse vangistusest üha enam vabastanud. Kui ta tahtis nüüd tegusana ja toimekana edasi elada, seisis ta ees valla kogu see maailm, mis oli tema hooleks antud, kui ta selle omanikuks sai. Siin oli iga tee ja iga elu takistamatult tema ees lahti. Ja siin oli tegu vaid ühe mehe terve, loomuliku tegutsemistarbega, kui ta sellele teele asus ja edasi läks. Sellel teel võis teda tappa alles siis, kui ta maine keha hääbus, ja isegi siis kindlustas see võõras eksistents, milles tal oli oma osa, talle igavese surematuse. Keegi ei suutnud takistada tegu, mis järgis selle eeskuju, kelle nimel ta sooritati.

Ja ometi oli üks valdkond, kus tema otsustele seati nii palju takistusi, et ta ei viinud neid ellu: vana Koiri juurde ta ei läinud! See oleks tema jaoks olnud ülestunnistus, et ta oli kõik surmad õigusega ära teeninud. Säärase plaani sai talle sisendada üksnes palavik, leidis ta. Kuidas oleks ta selle plaani täideviimisest aru andnud tollele, kelle haual ta nüüd nii sageli käis? See haud tähendas talle rohkem kui kunagi varem; see haud oli kõik, mis tal iseendast ja oma püüdlustest õnnele oli järele jäänud.

Kaks korda nende nädalate jooksul kohtas noor Reuter Raelt tagasi sõites surnuaiateel Ovelackerit. Ühel korral tõstis Ovelacker pilgu alles viimasel hetkel, kui vanker oli juba päris lähedal, ja käis siis rakendiga sammu, hobuse seljas juttu ajades; teisel korral jõudis noor Reuter talle järele alleel ja siis ütles ta sisetunne talle vääramatult, kust Ovelacker tuli. Hiljem ei kohtunud nad sel teel enam kordagi. Nähtavasti valis Ovelacker pärast teist korda võsatee, kuigi see sobis ratsutamiseks vähem ja lähedalasuv metsaserv oli talle ohtlikum. Sellest, mis neid ühendanud oli ja – nagu näis – kogu eluks kokku köitis, tahtis kumbki oma osa jagamatult kätte saada. Ent Ovelacker poleks võinud enda kõrvale soovida õrnemat hinge, kui seda oli noor Reuter neil nädalail.

Reuter oleks võinud surmaotsust veel rängemini võtta kui mees, kelle kohta see langetati. Eks tal olnud juba oma osa Ovelackeri elus tänu nendele väikestele rõõmudele, mida koosolemine neile pakkus, ja sõprusele, mida nad tundsid – ent Ovelackeri elu suurim valu ühendas neid lahutamatult ja Reuter mõõtis kõike, mis selles elus juhtus, lahkunu armastusega, mille puhul ta oli pigem aimanud kui

teadnud, kui sügav see oli. Ent selle üle ei tarvitsenud ta juurelda; kui mitte muu, siis Ovelackeri valu, mida ta tunnetas, oli selle talle selgeks teinud. Noorel Reuteril oli aadliseisuse ja tema võimu ees suuremaid kohustusi kui krahv von Ovelackeril ja sellelt maalt mitte iial lahkunud suguvõsa järeltulijana tundis ta ehk isegi tugevamalt, mida tähendab sõbrale rüütlikorpuse poolt osaks saanud mahasalgamine siin sel maal. Muidugi võidi vastu väita, ja eks ta isegi oli endale selle vastuväite toonud, et see oli mahasalgamine poliitilistel eesmärkidel (igatahes poliitiline plaan aastakümneteks, nagu loodeti), aga ikkagi mahasalgamine. Ja lõpuks: kus siis veel elas edasi rüütelkonna mõte ja tegelikkus kui mitte võitluses poliitiliste päevaprobleemidega? Praeguseks olid rüütelkonnast nähtavad veel vaid tema krediidiinstitutsioonid, heategevusasutused kogu maa tarvis, seltskondlikud nõuded ja nende rahuldamine – need kõik olid seotud rüütelkonna poliitilise tegevusega. Poliitilise võimu ringist oli ta Ovelackeri välja heitnud. Mis koht talle jäi? Keegi oli öelnud, et üks kahest: kas eksisteerib poliitiline aadel või muutub aadliseisus mõttetuks. See näis õige olevat, isegi sel maal. Aga kui see oli õige, tekkis küsimus tema sõbra eksistentsi mõttest, nagu ka küsimus sellest, kas rüütelkonna otsus, millega Ovelacker seisuse päevapoliitikale ohvriks toodi, oli ikka päris õige. Noore Reuteri silmis oli rohkem kui üks põhjus karta, et rüütelkond, see juba suuresti hääbunud feodaalse maailma pesa, oli oma piirajatele taas kord ise väravad avanud. Ta oli ühelt oma liikmelt äärmiselt kaheldava poliitilise päevaloosungi nimel ära võtnud korpuse usaldusväärse, aastasadadega järeleproovitud au. Mis siis, kui surmaotsus pöördub selle vastu, kes selle langetas? Nende põhjendused ja vastutus selle otsuse eest põhinesid ühel ainsal poliitilisel kaalutlusel, nagu maailm, mis seisab nõelateravikul; selle taga oli meeleheitlik katse rebida see maa sakslaste juhtimisel koos kohalike rahvastega Vene süsteemi käest ära. Kas rüütelkond uskus, et tal on jõudu minna Vene riigi vastu ja mõjuvõimu selle kohaliku rahva üle, kes aastasadu ise võimu on ihaldanud? Saksa kantsler oli öelnud, et vabastatud rahvad ei ole mitte tänulikud ja tagasihoidlikud, vaid nõudlikud; nähtavasti ei olnud seda Tallinnas ja Riias ikka veel küllaldaselt taibatud. Ei, noor Reuter ei uskunud vastastikusesse mõistmisesse. Heal juhul tulevad eestlased ja lätlased sakslastega koos vaid

niikaua, kui nad vajavad nende poliitilist jõudu ja kogemust Vene riigi vastu, siis aga... Kust kulgeb järgmine rinne, ei tohiks kellelegi selgusetu olla. Mis toimus maailmas ümberringi?

8. juulil saadeti laiali esimene duuma, kes vastutas oma kõnedega kõigi poliitiliste kuritegude eest, mis juunis ja juulis korda saadeti. 21. augustil sooritati peaministrile atentaat, mille sarnast terrorismi ajalugu siiani vaevalt et näinud oli. 22. augustil seati uuesti sisse välikohtud ja sellest päevast peale oli koletuste arv kahanenud – kuni järgmise korrani. Teine duuma pidi kokku tulema alles järgmisel aastal, seni valitsesid ministrid, ilma et oleksid pidanud midagi küsima. Ja selles provintsis siin? Balti erinõupidamine istus ikka veel koos, et anda provintsidele uus põhiseadus, mis pidi looma tasakaalu sakslaste ja mittesakslaste vahel, aga näis, et kubernerid ja kubermanguvalitsused teevad targu kõik selleks, et mõeldust ei saaks tehtu. Uue põhiseaduse eelnõu, mille rüütelkond oli esitanud, oli maha maetud – ja igaveseks. Kas oli mingit väljavaadet liberaalseks kursiks? Praegu mitte, praegu oli kõik nii konservatiivne või reaktsiooniline nagu ei kunagi varem. Aga provintsi väike poliitika pidi ju ka riigi suure poliitikaga liituma ja otsustades nende pragude järgi, mida seal aimata võis, ei olnud kaugel päev, mil pagendatud ja põgenenud revolutsioonijuhtidele terendus armuandmine. Venemaa poliitiline kimbatus tõi selle neile kätte ja selle tagajärjeks pidi olema liberaalne kurss eestlaste ja lätlaste maal – sakslaste vastu. Niipalju kui noor Reuter seda jälgida suutis, valmistati seda kõike ette kui üht väikest muutust Euroopa vägevate suurtes ümberkorraldustes. Saksa-Vene liiduläbirääkimisi tuli pidada nurjunuks, nagu ta usaldusväärseist allikaist teada oli saanud, ja suhteid kahe suure naabri vahel, suurvürstide aina kasvava mõju all, kaunis jahedaiks. Seda südamlikumaks läksid Venemaa ja Prantsusmaa suhted. Milline kindralstaap poleks nõudnud nii ebakindlate Saksamaa piirialade kindlustamist, nagu seda olid Balti provintsid? Sõjaväeline poliitika pidi kas taotlema kokkulepet eestlaste ja lätlastega baltisakslaste vastu, keda aastakümneid, niikaua kui Läänes oli olemas ühtne Saksa riik, kahtlustati salajases Suur-Saksamaa eesmärkide järgimises – või tuli maa kõik elanikud Kaug-Itta välja saata. Kumb poliitiline koolkond oli Venemaal

tugevam: tsiviilpoliitika või militaarpoliitika? Ainult see, kes uskus toostide siirust, võis jääda vastuse üle mõtisklema.

Ent kas oleks Reuterile korda läinud kahtlasevõitu, tume tulevik, kui ta poleks olnud üks selle maa poegadest ja tolle mehe sõber, kes pidi nagu nendesamade võimude vahel lendlev tolmukübe Eimiskisse haihtuma! Riik oli sellele tülikale kangelasele surma pakkunud, et temast lahti saada, sest võttes ta kaitse alla ja osutades talle au, mille ta ära on teeninud, võis pahandada rahvaid, kelle riigitruudusel saab juba kõige lähemal ajal olema õige suur kaal. Rüütelkond oli ta maha salanud, sest nende silmis, kellega liitu otsiti, poleks ta lihtsalt tohtinud rüütelkonna ridades seista. Kõige olulisemad provintsi poliitika jaoks, need, keda mõlemad pooled lakkamatult ümmardasid, polnud ei venelased ega sakslased. Need olid mittesakslased ja vastavalt sellele nad end ka ülal pidasid. Noorel Reuteril tarvitseb vaid lasta endale jutustada, millise müüdi timukast nad olid loonud. Ent timukas nende müüdis oli liiga suur ja liiga deemonlik, et sõber oleks suutnud tema kuju täita, arvas ta. Ja aja jooksul – see oli tal midagi lootuse sarnast, vaatamata asjade seisu kogu lootusetusele –, aja jooksul kasvaks ta ehk nii suureks, et hakkaks elama oma elu ja kuju, mis ta loonud oli, võiks märkamatult müüdist eralduda, et olla jälle ei midagi muud kui kõigi poolt mahasalatud tema ise.

Lahendus nagu nõiduse väel, jah, aga selle peale loota – kui lähedal säärasele lootusele oli inimene, kes oli ise ühe majaga kokku kasvades kogenud müstilist ühinemist nende nelja seinaga, mida ta veel hiljaaegu endas oli kandnud kui igatsust ja kõigi oma igatsuste ning tulevikuplaanide visandit, nelja seinaga, mis olid nüüd tegelikkuseks saanud ning hakanud kõigile tema mõtetele, lootustele ja usule peavarju andma!

Suur vihm oli lakanud. Õhus oli juba aimata sügist, mis hiilis oma pikkade pimedate öödega lähemale – tööd, mis tuli enne talve saabumist lõpetada, edenesid nüüd jõudsalt. Kui põllud ja niidud nüüd veel ruttu ära ka kuivaksid! Võib-olla, kaalutles noor Reuter, võib-olla polegi tal vaja kõrvaluksest oma majja sisse kolida. Korraga näis, nagu jõuaks kõik paugupealt lõpule. Aga see, et nüüd iga päev nii palju juhtus, peaaegu liiga palju, sundis teda sagedamini Rae vahet sõitma, paar

korda ka maakonnalinna, ükskord isegi Riiga. Ta nägi ja kuulis palju, aga püüdis enamuse ees oma silmad ja kõrvad sulgeda, ja kui see ei õnnestunud, siis unustada. Selle, mis oli teretulnud, tõid voorimehed jaamast koju: kastitäied isa ja ema pärandust, mis olid siiani Riias seisnud. Ta oli otsustanud, et see saab olema esimene asi tema uues majas: et ta korjab enda ümber kokku kõik, mis talle minevikust üle on antud ja mis talle rõõmu teeb – nagu nooruse tagasitulek. Tookord olid need asjad, mis praegu olid kastides peidus, mõjunud tema tundlikule hingele nagu võimas nõidus. Ta imestas endamisi, kui kastid pärale jõudsid. Kuidas sai nii olla, et need väikesed, ilmetud pakid peitsid endas asju, mis tundusid talle kord nii suured ja hinnalised? Isegi säravad kellad, mille helesinine email helkis klaaskupli all nagu muutlik taevalaotus? Kohati valdas teda kahtlus, et kõik suur ja särav, mis tema elu varasemaid aastaid ümbritses, võis nüüd seda uuesti nähes osutuda väikeseks ja tuhmiks. Aga see pidi sündima ja ta kutsus Ovelackeri juba praegu oma uue maja sissepühitsemisele. Tuleb nii palju pidusid, kui palju päevi kulub tal kastide lahtipakkimiseks.

Ilma et keegi oleks märganud, hakkas ta juba välja otsima ja kokku korjama kõike seda, mis ta nende nädalate jooksul Drostenholmis enda ümber laiali oli laotanud. Aga kuna hüvastijätt oli lähedal, tajus ta, et rohkem kui pool tema elu õnnelikust tervikust, millega ta juunis sisse oli kolinud, jäi temast siia maha. Sellega, mis talle alles jäi, kolis ta Raele. Juba see, et tal puudus seal see üks naabertuba! Ükskõik, kui läbimõeldult ta oma maja seal ka ei sisustaks – see tuba jäi siia. Muidugi ei ole selles toas mingit elu, aga siin tundus aeg seiskuvat, peatuvat elu ja surma vahel. Ta tundis seda iga kord, kui tuppa astus. Ent nüüd ei saanud seegi külaliseks olek korduda, ta oli nendest valdustest väljas. Kahel korral oli ta üritanud tuppa sisse saada, aga mõlemal korral oli uks lukus ja teenijatüdruk, kellelt ta nii sundimatult ja möödaminnes kui vähegi võimalik selle kohta päris, teatas talle, et ei tea selle ukse võtmest midagi.

Selle käest, kes seda teadma pidi, ta küsida ei söandanud. Siin ei aidanud ka kogu sundimatus. Millalgi, lohutas ta end nagu nõidudes, millalgi avaneb see uks ta ees iseenesest. Kui ta Ovelackeriga koos oli, juhtus tihtipeale, et ta mõtles pidevalt uksest, mitte millestki muust peale ukse – aga tema huuled avanesid sama vähe kui uks.

Sagedased sõidud, pikad teed – ta oli juba kahel korral doktoriga kohtunud ja teadnud tagantjärele rääkida, et Don Quijote (nii nimetas noor Reuter doktorit) läheb nüüd reisile. Kolm korda oli see uudis juba välja hõigatud, kui reisile asuv rüütel ise hüvasti tuli jätma.

Isevärki mees! Ta oli hobuselt maha tulnud ja seisis trepi ees, oodates ja vaadates viivu, nagu tahaks küsida: „Kas ma olen õiges kohas?" Tema kortsus kulm ja püstiaetud nina osutasid sellele, et ta haistis midagi – mida, seda teadis vaid taevas. Alles siis astus ta trepist üles. Täna olid tal jalas ruudulised püksid ja seljas ruuduline kuub, tõelised piduriided, ent tema näol oli kõige hallima argipäeva ilme. Ta nägu oli nagu mingitud, nii silmatorkavalt kortsus ja närtsinud. Vananev veidrik.

Ta ei küsinud kummaltki häärberielanikult, kes teda ootasid, kuidas neil läheb, kuigi nad mõlemad olid vastu tahtmist õige lähedastes suhetes tema ametiga, Ovelacker küll alles viimasel ajal. Sissejuhatuseks hakkas doktor oma õunapuude pärast kaeblema. Kõik õunad, nii „Antoonovka" kui „Boskopi ilu" varastatakse tema äraolekul puu otsast – pooltoorelt, mis näis teda kõige enam pahandavat –, ja vana äraproovitud vahend, mida ta ka varasematel aastatel oli kasutanud, ei aita, kui seda enneaegu kasutada. Õunamahl imeb süütu kihvti endasse või muudab selle millekski muuks, välispidine määrimine okseviinakiviga ei tule ka kõne alla, kuigi vahend oleks tõhus: kes siis tema asemel nahatäied annaks? Sellest ta siis rääkis, kuigi näis ka ise seejuures vargsi igavust tundvat, ta vaikis maha ka selle, mis vahepeal, tema enda teadmata, ta kuulajate kõrvu oli jõudnud: et see varaste vastu kaitsmise vahend oli olnud kaunis ebakindel; doktori trikid olid avalikuks tulnud – arusaamatu küll, kuidas – ja need, kes sihtisid just tema õunu, eelistasid asjatundlikult pookimata oksi. Nende okste õunad maitsesid siis nii hästi, kui üks keelatud vili ikka maitseb.

Kas ta oma reisi üle siis sugugi ei rõõmusta, ja kuhu ta õigupoolest sõita kavatses, juhiti ta tähelepanu õuntelt kõrvale.

Kui ta siia Drostenholmi tuleb, pole tal üldse mingit tahtmist ära sõita – Ovelacker ei hakanud uurima, mida ta selle all mõtles. Kas doktor tunneb end siin nii hästi? Toon, millega ta selle märkuse tegi, kõlas kiituse kohta natuke liiga murelikult. Aga isegi kui ta selle teoks

teeb ja ära sõidab (milles ei saanud olla mingit kahtlust, sest ta järgis vaid üht sisseharjunud tava, mida tundis terve kihelkond) – siis oli küll harva keegi veel väiksema rännulustiga teele asunud. Pärast pastori kaotust oli doktor närbuma hakanud. Ta tundis puudust vastakate seisukohtade hõrgust mürgist, ta oli alati tohtinud oma arvamust avaldada, kõigutamata neid seisukohti iial, sest see oli olnud harukordselt tugev usk. Ta tundis puudust pelgupaigast, kui tal iseendast villand sai, külalislahkest jumalakartlikust majast, mis kinkis lõputut turvalisust. Ja ennekõike tundis ta puudust pastoriprouast, kes oli teda kohelnud nagu head, aga pisut jonnakat jõnglast. Ta tundis puudust mingist suurest muutusest, usulisest pöördumisest, omamoodi Sauluse-tunnist. Aeg-ajalt oli ta mõelnud linna kolimise peale, aga see muutus poleks teda ennast rahuldanud. Seda oleks olnud liiga vähe – lihtsalt põgenemine, oli ta endale tunnistanud. Ja nii polnud suur muutus saabunud. Igapäevased kohustused kulutasid läbi selle pisukese innu, mida ta iseenda heaks oleks võinud kasutada; kogu oma märkamatuse juures olid need muuseas rasked kohustused, väikesed, rasked, kuulsusetud kohustused. Ja kes, küsis ta endalt, kes või mis pani talle nüüd suhu õiged sõnad, et nende kohustustega toime tulla? Ohjah, nii võis veel juhtuda...

Ent nüüd tahaks ta siiski, enne kui ta ära sõidab, oma viimase patsiendi kopse kuulata, arvas doktor pärast hajameelset vestlust teelauas, mille ajal jäi mulje, nagu viibiks ta oma mõtetega mujal. Tõepoolest, krahv on viimane, kelle ta siin ette võtab. Homme pakib ta asjad ja ülehomme on ta juba mäe ja mere taga.

Eelviimane juhtum, veeretas ta oma juttu edasi, minnes Ovelackeriga tolle magamistuppa, kus ta tahtis läbivaatuse ette võtta, eelviimane juhtum olevat olnud pisut keerukas. Ta loodab, et viimane seda pole ja ausalt öeldes ei näinud krahv selle järgi ka välja; ta oli oivaliselt kosunud. Ja kui täpne olla, siis oli eelviimane juhtum viimasega seotud, isegi suhteliselt tihedalt, oma põhjustes, kui nii võiks öelda, igatahes oli see lühikest aega võimude seisukoht olnud... „Hopplaa! Oodake, ma aitan teid!"

Iseäralik mees! Seal ta seisis ja dotseeris monotoonselt, silmitsedes midagi nähtamatut: üht punkti Ovelackeri silmade juures, pööramata tähelepanu vaole ta kulmude vahel, mis oli veel sügavamalt

kui muidu näkku tahutud. Ja ometi märkas doktor, kuidas sellel, kellel ta oli käskinud ülakeha paljaks võtta, nööp suures kaares manseti küljest lahti kargas. Ta tõstis selle hooletu liigutusega maast, nii et see veel paar korda käest kukkus ja rääkis edasi, aina rääkis ja rääkis, ükskõik mida ta ka ei teinud. Rääkis kuuldetoru pihus hoides ja seda vastu Ovelackeri rinda surudes, rääkis edasi peale käeviibet: palun, olgu krahv nii kena ja heitku voodile pikali, et ta saaks ka lamavas asendis tema kopsutoone kuulata ja kontrollida haava armistumist. Ta rääkis lausa uinutava ühetoonilisusega ja vahetpidamata, nagu oleks poolpaljas inimene, kellele ta pühendus, niikaua täiesti kaitsetu, kui arst temaga tegeles. Ja Ovelacker ei sekkunud tõesti kordagi, ei vaielnud kordagi vastu ega küsinud midagi üle. Halvatud tahte ja tahtmatusega pidi ta leppima sellega, mida doktor heaks arvas rääkida... Ühest vanast talupojast, oma eelviimasest juhtumist. Too oli sellest inimtõust, kes elas siin vanal heal ajal – nüüd oli see vaid lapsepõlvemälestus, sest see aeg oli ammu möödas. Muidugi ei läinud see inimtõug asja eest teist takka arsti juurde. Ja milleks? Kui ta haigeks jäi, ravis ta end ise kõiksuguste taimedega; kui oli aeg surra, teadis ta, et surma vastu pole veel rohtu kasvanud ega teinud ei teistele ega endale sellega rohkem tüli. Üksnes haavatohtrist ei saanud need inimesed pärast mõnd vikati või kirvega juhtunud õnnetust mööda, aga seda juhtus liiga harva, et niisuguste inimestega nagu see vana talumees tihedamini kokku puutuda.

Mõistagi ei tulnud mitte vanamees tema juurde, vaid tema, arst, pidi minema vanamehe juurde, ta ilusasse, suurde tallu, küll kõvasti lagunenud ja kõigele lisaks üpris kaugel asuvasse tallu. Esimest korda läks ta sinna – Koiri tallu, krahv mäletab ehk veel seda nime – kui asjatundja. Vana talumeest taheti linna vedada, aga ta oli haige ja õnnekombel võeti arsti nõu kuulda, enne kui vanamees vankrile laaditi. Sõidust ei saanud asja, tänu jumalale, sest vanamees poleks seda oma põletikus kopsudega üle elanud. Pidevas vihmasajus, milles ta koju jooksis, oli ta endale kopsupõletiku saanud. Krahv mäletab ehk veel juunikuu suurt vihma. See tuli jaanipäeval nagu üleujutus. Nojah, pärast ei pidanud vanamees enam linna minema ja jäi koju ja sai oma haigusest kenasti jagu. Aga et niisuguse asjaga tiisikus kaasas käib, seda tuli sageli ette, eriti tema aastates. Arstina ei saanud ta seal

suurt muud teha, kui öelda inimestele, kuidas nad saaksid niisuguse haige viimaseid tunde kergendada; ja seda ta ka tegi. Ta käis seal veel paar korda, mitte arsti auahnusest, kus sa sellega, ei!, vaid inimlikust kaastundest. Keeruline juhtum, see vanamees! Midagi ühe doktori ülikoolikaaslase ja korporatsioonivenna jaoks, kes oli nüüd rüütelkonna vaimuhaigla eesotsas. Partsiaalne hullumeelsus või kuidas seda nimetati, isemoodi lõhestatus, ühelt poolt täielik hämarolek mingites suhetes elu ja ümbritsevaga ja teiselt poolt täielik selgus. Jah, vanamehe hullumeelsust iseloomustas mingi raudne järjekindlus mõtetes ja kujutlustes, teatud mõttes üks teine aru, mis on võõras meile, arukatele. Ja see Koiri talu oli üks veider talu, kui krahvil peaks kunagi olema asja seda tundma õppida. Vanamees elas seal üksi oma hullumeelsuse ja teenijatüdrukuga – suurepärase inimesega, nagu talle tundus –, kellel oli ka väike poeg; doktor ei teadnud, kellelt. Ent hullumeelsus sai talu kõige tähelepanuväärsemaks elanikuks, niipea kui olid vanamehega korra rääkinud. Hullumeelsus, mis lõi mesti – surnutega. Hahaa! Tundus kummaline, mis? Palun, kas ta ei keeraks end ümber? Ta tahaks nüüd selja ette võtta...

Kummaline jah, surnutega. Vanamehel oli nii mõnigi surnu leinata ja ta kogus nad oma tasapisi lagunevas talus enda ümber. Naabrid hüüdsid kunagist uhket ja ilusat talu Surnute taluks! Niipea kui inimene oli vanamehega rääkinud, läksid tal selle seltskonna suhtes silmad lahti, isegi säärasel skeptikul ja ratsionalistil nagu tema! Ja kui „silmad" on natukene palju öeldud, siis meeled, meeled – selle ülemeelelise kogunemise jaoks, hahaa! Palun, kas ta ei hingaks nüüd sügavalt sisse ja välja? Nii... Jah, edasi niimoodi... Ent seda vana talumeest ei tohtinud mingil juhul vaadelda kui rahumeelset, juba pooleldi lahkunud patriarhi. Temas oli veel üht-teist siitilmast, ta oli põikpäine, visa, kaine mõistusega eestlane, nagu neist raamatus kirjutatakse, üks neist, kes ei lase oma mõistatuse ligi. Temas oli isegi selles eas veel palju lunastamata jäänut, jah, aga selles olid küll süüdi surnud tema ümber. Ka nood ei olnud doktori meelest lunastust leidnud, nood kaeblevad, nõudvad, tänitavad varjud. Kuidas noor teenijatüdruk ja tema laps selles pooleldi tõelisusest ja pooleldi hullumeelsusest koosnevas maailmas suutsid edasi areneda, jäi talle pärast kõike, mida tüdruk vanamehest oli jutustanud, arusaamatuks.

Vanamees jäi selle juurde, et esikus peavad õled maas olema, seda nõudis rahvausund püha öö ajal, kui surnud koju tagasi tulevad. Ent vanamehe jaoks olid surnud öösel ja päeval kohal, isegi nüüd, keset suve. Ta kõneles nendega, oli tüdruk doktorile rääkinud, ta kõneles nendega vahetpidamata; ta küsis neilt nõu ja kaebles koos nendega ja riidles nende käsul raevukalt ja kõik, mida ta tegi, olgu mõistlikku või mõttetut, tegi ta oma naise käsul. Kurvastusest oma laste surma pärast polnud too enam mõistuse juures, kui ta suri. Palju lunastamata jäänut, jajah. Vanamees sarnanes härjaga, kes tahab oma vaenlase sarvede otsa ajada – ent haigus oli talt jõu röövinud. Aga temast ei õhkunud mitte ainult kuritahtlikkust, mitte ainult viha, ei, vaid ka mingit salapärast saatusekaaslust inimesega, kelles ta nägi kogu oma õnnetuste peasüüdlast, kohtunikuga, kes oli ta kahelt pojalt elu võtnud ja kolmanda Siberisse saatnud. Tüdruk rääkis sellest kolmandast palju, sest ootas tema tagasitulekut.

„Ma arvan, et see on noorim neist kolmest," tähendas doktor liialdatud järelemõtlikkusega, „ja tüdruk arvab, et too suudaks surnute talu jälle elavaks muuta. Võib-olla on ta selle väikse poisi isa, kes seal talus ringi ukerdab. Kui tüdruk temast räägib, on temas ikka midagi uskumatult kaunist ja liigutavat. Ega pole kerge päevast päeva kõigi nende surnutega, kes seal ringi liiguvad, ja tolle hullu vanamehega koos elada! Suvel saab veel kuidagi hakkama, aga kui talv tuleb...! Vanamehe jaoks pole ilmselt enam mingeid aastaaegu. Ja kuidas saakski olla! Surnud ei karda talve. Tema ise ei pruugi ka enam talve karta. Palju aega ma talle ei anna. Paar nädalat ehk, aga see võib ka homme juba läbi saada. Mõelge vaid, kallis krahv, ta räägib vahetpidamata timukast, keda ta näha tahab; tüdruk kinnitas seda mulle. Ta lamab oma kambris ja muudkui räägib ja räägib temaga. Kord lohutab ta timukat, et tema, Koiri Jaan, ei saanud teisiti talitada, kord naudib mingit pöörast triumfi ja kutsub kõiki oma surnuid tunnistajateks. „Timukas on surnud!" karjub ta, niivõrd, kuivõrd ta veel karjuda suudab ja lehvitab pihus pabereid, mida ta ise vaevalt lugeda mõistab. Ma ütlen teile, et ta näeb õige tontlik välja, see vanamees; kord Hiiob, kord Saulus. Ma vaatasin neid pabereid. Kõik vaid keiserliku õukonna palvekirjade komisjoni vastused ja lõpuks üks kiri Justiitsministeeriumist. Väga kummalised kirjad. Vanameest on ilmselt tublisti ära kasutatud. Ühes

palvekirjade kantselei kirjas seisab lühidalt ja selgelt: tema palvet ei saa rahuldada. Mida seal võidi paluda – taevas teab! Küllap mõned teised palusid ta eest, palusid midagi, mis nende plaanidega kokku sobis, ja tema tegi oma ristikese alla. Järgmine vastus Peterburist on veel pisut energilisem. Selles seisab: Küsinud provintsiaalvalitsuselt tolle arvamust, peavad nad end kohustatuks talle teatama, et avaliku julgeoleku kaitseks ettenähtud Kõigekõrgema korraldused ei võimalda rahuldada tema taotlust ja anda luba süüdimõistetute hauale mälestusmärgi rajamiseks. Kolmas vastus, juba formulari peal, käsib tal lühidalt ja selgelt mitte kirjutada rohkem palvekirju selles küsimuses. Ja neljas – see pärineb Justiitsministeeriumist ja pole kuigi vana – kõlab umbes järgmiselt:

Käesolevaga teatatakse palve esitajale, et kriminaalasja algatamine erurittmeistri krahv Nikolai von Ovelackeri vastu seoses ametivõimu kuritarvitamise ja tahtliku mõrvaga, ning sellest tulenev kahjude hüvitamise ja vanaduspensioni nõue on kaotanud maksvuse seeläbi, et eelnimetatud krahv von Ovelacker on vahepeal surnud.

Ja sellepärast karjub vanamees nüüd: „Timukas on surnud!..." Nii, tänan, kallis krahv, me oleme valmis. Kõik on kõige paremas korras. Nende kopsudega võite saja-aastaseks elada. Te olete üllatavalt hästi kosunud, kui ma meenutan, kuidas te tookord siin lebasite. Segan ma teid ehk riietumisel? Ma ootan teid teelaua juures, kui teile sobib..."

Juba oli doktoril ukselink pihus ja ta tahtis väljuda. Põgenemine – teisiti ei saanud tema rutakust käsitleda; põgenemine oli olnud ka see lakkamatu rääkimine. Aga ukse juures jõudis temani vaikne: „Pidage!" See järgnes talle nagu kaitsetusest ülesaanud inimese hüüatus.

Doktor pööras ringi ja hõõrus laupa. Ta vaatas vastu valgust, mis mõlemast aknast tuppa langes, ja näis suuri vaevu poolpaljast inimkogu, kes end voodil sirgu ajas.

Selles seigas oli midagi haletsusväärselt tontlikku, kahvatu ülakeha näis väänduvat, kuni suutis end sirgu ajada ja kuni inimene istuma jäi, selg kühmus, küünarnukid põlvedele toetatud; õlad, mis tundusid korraga teravate ja kõhnadena, tungisid ettepoole, kael oli kumeras, pea ei liikunud. „Ma olen surnud?" küsis ta aeglaselt. „Surnud? Mina?"

Nii istuvad surnud vanade meistrite piltidel, tähistades viimsepäeva ülestõusmist, ja küsivad üllatunult, kuidas nad said nii kaua und näha? Reimsi katedraalis, mida doktor oli näinud, istusid nad samamoodi pikkadel kivist friisidel, olles kuulnud ingli äratushüüdu.

Ta oli surnud? Ja seetõttu ei saa teda enam kohtu ette viia? Olgu peale, ütles käeviibe uksel ootavale doktorile, kes tohtis nüüd minna. Ovelacker aga jäi pärast arsti lahkumist istuma, nagu oleks ärganud nõidusest, mingist arusaamatust unenäost, ta oli unes näinud, et on surnud, kuigi ta ju elas, eks ole? Elas, jah!

Arst ootas viivu, aga kedagi ei tulnud. Ka noor Reuter oli ära läinud. Doktor oli üksi. Ta murdis pead, et kuidas oleks olnud õigem seda asja ajada, aga nagu ennegi ei tulnud tal ka nüüd pähe ühtegi mõtet. Ta vaatas aina kella ja muutus tasapisi rahutuks, teadmata, mis ta nüüd korda oli saatnud. Loomulikult oli ta valest otsast pihta hakanud, ütles ta endale, aga kuidas ta oleks siis pidanud alustama? Lõppude lõpuks ei õpita niisuguste ülesannete lahendamist ülikoolis!

Hetkest, mil doktor Ovelackeri juurest oli ära tulnud, võis olla möödunud juba oma pool tundi. Kui krahv nüüd kohe varsti ei tule, läheb doktor üles teda otsima – või ratsutab sõnagi lausumata minema. Ka see tuleb kõne alla. Sest mida tal krahvi juurde minnes öelda on? Närviarstil oleksid need väikesed valed, mis säärase visiidi juurde kuuluvad, käigupealt tulnud. Ent siis – ta rahutus oli muutunud juba liiga suureks, et suuta sellega kauem üksi olla – siis kuulis ta samme ja kohe seejärel astus Ovelacker tuppa.

Naeratades vabandas ta kohmetu doktori ees. Ta oli mõelnud, et noor Reuter pakub doktorile seltskonda. – „Te näete, et ma elan ja kinnitate isegi, et ma võin veel sada aastat elada!"

Esiotsa ei teadnud doktor, mida vastata, Ovelackeri naeratus tundus talle tontlik. Lõpuks meenusid doktorile päästvalt Ovelackeri kopsud ja ta kinnitas pikka eluiga ülemäära innukalt. Hingamisel polnud kuulda mitte kõige nõrgematki kõrvaltooni, kõik oli nii selge, kui veel olla sai. Niisuguse patsiendi võiks näitusele välja panna ja raha eest näidata!

Jah, varsti saab temast vaatamisväärsus, vastas Ovelacker valju naeru saatel, mis tekitas doktoris kõhedust. Siis korraga võttis doktor

Ovelackeril õlgade ümbert kinni – esimest korda selle aja jooksul, mil ta teda tundis! – ja näis tahtvat ta niimoodi välja juhatada.

„Vaadake, kallis krahv," alustas ta päris lihtsalt ja jätkas juttu tavatult vaikse ja sooja häälega, pea langetatud ja pilk maas: „Andestage mulle mu kohmakus. Ma arvan, et pidin seda ütlema. Need, keda surnuks peetakse, elavad kaua. Me kõik olime elu esimeses pooles õnnelikumad, kui oleme teises... Mind on mitmeid kordi surnuks peetud, tookord Kaukaasias; kahjuks, jah, sest ma pole sugugi nii ablas pika teise poole järele, et te teaksite. Teie puhul läheb kõik veel hoopis, hoopis teisiti. Uskuge minu juttu.

Ma räägin palju, liiga palju, ma tean, aga mõnikord ka õigel hetkel. Pärast sedalaadi surma alustate te uut elu! Minust sai peale mu surma vaid iseenda rahutu viirastus. Jätame selle teiseks korraks. Kui lubate, siis ma ratsutan nüüd minema."

Ei, teda pole vaja saata. Head soovid oma reisiks lasi ta endale järele hõigata, nii kiire hakkas tal järsku. Alt hüüdis ta veel, et alates novembrist võib punšinõu tema jaoks tulele panna ja palus tervitada härra Reuterit. Siis jäi maja surmvaikseks.

Doktor läks peatrepist alla talli juurde, et tuua oma hobune. Mõne aja pärast minema ratsutades keeras ta läbi võsa viivale kirikuteele. Alleel, mida Ovelacker kaua silmitses, teda näha ei olnud.

See oli eelviimane surm.

Nüüd sai tulla veel ainult see üks, lõplik. Ja siis... elu! Mis elu? Elu väljaspool meelte tõelisust, tähendas see. Ent kuidas sai ta sellega rahulduda – tema, kes ta juba praeguse elu puhul küsima pidi, kas see on ikka tõeline, aga mitte unenägu, pettekujutlus, peegel ja vari! Ta oli surnud ja elas sellegipoolest. Mis võis talle selle elu tõelisust kinnitada? Inimesed ja teod. Inimesed, kelles ta elas, inimesed, kes andsid tunnistusi nende teiste vastu, kes olid tema surma välja kuulutanud, teod, mida ükski surnu korda ei suudaks saata. Aga mida surnud ei suutnud? Nad suutsid kõike, seda oli ta kogenud. Elu kui surma mahasalgamine võis olla rängem, kui ta arvata oskas, ja seegi elu võis iga tund ligi hiilida ja küsida, kas ta on ikka tõesti ja tõeliselt elus.

Nüüd ei ohverdatud mitte üksnes tema au, vaid ka ta elu, nagu poleks aust veel küllalt. Millise mõõgaga võitleb edaspidi armee, kes

oli nii häbiväärselt soostunud kauplema ühega endi hulgast? Ja mis põhimõtted olid riigil, kes ootas tema nime ja auastmega kodanikult säärast ohvrit? Ei, ta ei tahtnud olla surnud, kõige vähem niisugusel teotaval viisil. Ta tahtis elada ja teha oma elu nii usutavaks ja tõeliseks, et keegi ei suudaks seda maha vaikida. Isegi kui see sünnib surma hinnaga, hea, auväärse surma hinnaga!

Ent kui väga ta end selle vastu ka ei kaitsnud: kui ta ringi vaatas, oli maailm ta ümber muutunud. Ta ei teadnud küll, mismoodi, mis suhtes ja milleks muutunud, aga muutunud ta selle teotava otsuse läbi oli. Ehk olid maailma varjud nüüd tumedamad ja talle endale lähedasemad kui muidu; või tundus pinnas, millele see maailm rajatud oli, pisut ebakindlamana, taevas aga näis kõrgemana, temas oli mingit lõplikkust, ta oli kui õhuke läbipaistev sein lõputu ilmaruumi pimeduse ees, samas meenus Ovelackerile üks näpunäide ammumöödunud aegadest, mil kehtis nõue teha kõiksuguste filosoofide ja õpetuste puhul vahet, kuidas miski tõeseks muutub: kas asja enda või üksnes tema tajumise kaudu.

Aga praegusel hetkel ei kehtinud Ovelackeri elus miski, mille varasemate aegade uurivad vaimud kord tõe pähe välja olid käinud. Ei olnud ühtki muud tõde ega tõelisust kui iseenda seesmine kogemus. Kes oleks veel osanud öelda, kus oli surm ja kus elu, kui mitte see, kes nende keskel elas ja suri? Ovelacker oli ammu elu kasuks otsustanud, juba siis, kui ta pidas kahekõnet surmaga, mida see elu endas kätkes – „nii nagu tajutava saatuse kõrval seisab tumedana mitte iial tajutav, mis on sama võimas ja mõjutab meie eksistentsi samavõrd: nähtamatu ja koletu antisaatus, mitte-saatus, mis ümbritseb meid nagu mingi deemon ja mida me mõnikord õudusega adume, tumedad eemaletõrjutud jõud, mis vilksatavad mööda, pehmelt nagu öökulli tiivalöök öösel". Ja kuigi ka see neljasilmakõnelus kestis päevi ja öid, jäädes märkamatuks noorele Reuterile, kes elas andunult oma majale, mille valmimine oli juba käegakatsutavalt lähedal, oli Ovelackeril, nagu ta hiljem täheldas, terve elu olnud tunne, et enne suuri otsustusi sai ta ikka nõu ja abi surmalt, mis oli kätketud tema ellu nagu üks tumm, jäisesse tühjusesse tardunud rakk, nagu kiusatus suruda ta mingisse šablooni, nagu raskusjõud, mis kiskus teda alla tegevusetusse, kuni ta lõpuks tajus, et surmaga, mis talle

peale oli pandud, sai talle osaks eriline armulikkus, milles ta iseendal küll teenet ei teadnud olevat. Talle meenus, et doktor oli kunagi, vist ühe tema voodi veeres peetud vestluse käigus, väljendanud kummalist soovi. Ja kui ähmaselt ka ei kõlanud sõnad, mida doktor tarvitas, lasid need aimata, et Ovelackerile oli see, millest arst rääkis, ette nähtud juba varem: võiks olla lubatud niimoodi olemas olla, et mitteolemine, mis selle olemise all haigutas, temast lahutatud vaid õhkõrna seinaga, jääks ikka millekski suureks, Jumalale allutatuks! Et inimene teaks end iga tund seisvat hoomamatult suurte kauguste ja sügavuste ees, püha, igavesti rüvetamata üksioleku ees! Kaugused ja sügavused ja üksiolekud – see kõik oligi tema surm, keda ta usutles. See polnud aru ega mõistus; need olid vaid peeglid, millele ta oleks võinud usaldada oma isiklikud ettekujutused tulevikust, et need näitaksid talle, kuidas see tulevik täna veel eristub tema au, tema uhkuse, iseenesest hoolimise ja ümbritseva maailma taustal. Ei – see, millest ta oma olemise elava teo esile manas, oli suure saladuse vaikne, igavesti puutumatu ala ning surmast ümbritsetud mitte-olemine. Ja ta oli kindel, et kui ta saadab kunagi korda sellest lättest alguse saanud teo, siis seisab see teispool mõistust ja kõhklevaid kaalutlusi ja on täis jõudu, mida annab alandlik ülestõusmine.

Suuremat võitu poleks krahv Ovelacker saanudki endale ihaldada, aga temast ei läinud mööda ka teadmine, et see võit polnud mingi valem, mille järgi kõik edaspidi vähimagi vaevata kulgema hakkab, see nõudis ühelt elavalt hingelt kirjeldamatut uuenemist. Doktor oli just minema ratsutanud ja Ovelacker seisis oma toas akna all, vaadates alla piki rangeilmelist alleed, kui ühe otsuse teokstegemine aeglaselt ta pilgu eest möödus. Ta nägi end ainsal teel, mida mööda ta oma minevikust väljudes veel käinud polnud: teel oma võlausaldaja juurde, kes oli teda ükskord süüdistanud ja teinekord tema surma üle metsikult rõõmustanud – ise surija! Kes seisis Ovelackerile veel nii lähedal, et Ovelacker sai talle esitada tõendeid oma elu kohta, kui mitte inimene, kes võttis vastu teate tema surmast? Ja milline paik maa peal ootas veel rohkem, et Ovelacker oma osavõtuga selle elu mõjutaks, tuues sellega tõendi iseenda elu kohta, kui Surnute talu, nagu rahvas vanamehe talukohta nimetas? Aga

ei, ta ei tohtinud tõestada oma elusolemist vaid selleks, et mingit auahnet soovi rahuldada; sellega taganeks ta ülestõusmise mõttest. Kuidas see kõige noorem vend välja nägi? Suutis ta teda veel nende kolme hulgast meenutada? Nagu tema sõna veel midagi suudaks! Tema sõna, surnud või kahetsustest piinatud inimese sõna! Kas seda ei peaks niimoodi käsitlema? Igatahes. Aga tüdruk ootas. Temas olevat midagi kirjeldamatult kaunist ja liigutavat, kui ta tollest noorimast vennast rääkis, oli doktor öelnud. Tüdruku laps ukerdas õue peal, „ukerdas"... doktori väljend võimaldas seda sõna otseses mõttes näha: üks laps, üks kolme-nelja-aastane olevus, kokkuvarisevate müüride vahel.

Ovelackerit ahistasid meenutused minevikust; see mida doktor äsja oli rääkinud, tõusis ta silme ette ja kaugustes, pika allee teises otsas, kus rangelt sirge tee vaimusilmas ilmaruumiga ühines, nägi ta selgelt nagu peopesal Surnute talu kõigi tema viirastuslike elanike ja kahe elavaga, teenijatüdruku ja tema lapsega. Siis seisis Ovelackeri ees vana habetunud talumees oma anuva pilgu ja vaevaliselt sõnu vormivate huultega, nagu oleks ta läbi akna tuppa tulnud, nii et Ovelacker, kohkunud päise päeva ajal tekkinud kujutluspildi võimsusest, astus tahtmatult sammu tagasi. Ja akna alla kogunes veel kord, otsekui vaimuderiigi kordusena, kurjategijate mitmepealine kuulajaskond, nii nagu Ovelacker seda oma kohalt kohtunikulaua taga näinud oli. Nüüd võis ta nende paljude hulgast, kes teda needsid, otsida seda üht, kes oli ellu jäänud – et ta kord oma eluga, mille Ovelacker talle alles jättis, tema elu elada aitaks, nii näis küll, jah. Igas „jah"-sõnas, mida ta sel tunnil oma sisemuses kuulis, kajas vastu see söakas „jah", millega vangide ülekuulamine tookord lõppes, leitnant Vladimir Karlovitš Mölleri vankumatu „jah". Kus võis Möller nüüd olla? Sellest polnud mingit tolku, et Haruzin lubas tookord jätta oma kirja sisse ühe lünga, mille Möller ise täis kirjutab. Kuidas oleks ülemleitnant saanud seda teha ja mis lünk see pidi olema? Üks kahest, kas polnud Haruzini sõnumis tühja kohta või ei märganud Möller seda, sest ta oli – küllap vist igaveseks – tumm. Kus maailma otsas? Vaevalt Ovelacker seda teada saab, sest kui Möller tahakski talle kord kirjutada – kas ei saaks siis temagi teate, et tema rittmeister on surnud, ilma elukoha ja aadressita selles ilmas?

Kummalisel kombel uskus ta, et Möllerit meenutades tulevad ka vennad Koirid talle selgemini meelde. Tundus, nagu lehviks kaitsja vaim süüaluste kohal ka surmas ja nagu hoiaks ta neid sfääris, kus iga pilt selgineb. Noorim kolmest vennast oli olnud üks pelglik nooruk! Kui ta ei eksi, kuulusid pisaradki selle kuju juurde, kes ilmus ta kujutlusse nii põgusalt, et tahtlik püüe teda selgemaks muuta võis ta juba taanduma panna. Talle tuli vastu minna teatava hardusega, ilma mingite kavatsusteta, nagu väga pelglikule olendile, ükski meelitus ei kõrvaldanud ta kõhklusi. See... see ta võis olla! – „Kindla peale oli see tema!" ütles tummalt ja liikumatult akna all seisev Ovelacker enese teadmata. Mitte kellegi teise taustal ei kerkinud Mölleri kuju nii hoiatavalt esile. Jäi mulje, nagu kehastaks leitnant – olgugi, et ta maapakku mõistetuna siit kaugel eemal viibis –, selle ühe süüdimõistetu jaoks kaitseinglit, jumalikku ettehooldust või halastamatut seadust, mis vaatamata tuhandetele süüdimõistmistele ja valesüüdistustele kübetki oma rangusest ei kaota. – „Te seate *norme du corps*'ile vastu kõlbelise põhiseaduse, mis oli teie jaoks siduvam kui tavapärane arusaam aust"... Seda või midagi taolist oli öelnud Haruzin Mölleri kohta, keda Ovelacker otsekui luust ja lihast enda ees nägi, kogu tema nurgelisuses, suure ja heledapäisena, heledate silmade ja kitsaste vaikivate huultega, pressitud kurguni kinni nööbitud mundrikuube, millest ta varsti pärast seda vabanes. Samas tundus, nagu läkitaksid kõik peeglid, millele Mölleri kujutis iial oli langenud, need peegelpildid praegusesse hetke, ja leitnandiga võrreldes tundus Ovelackeri välimus talle endale äärmiselt morn ja kahvatu. Kui ta mõtles iseendast tol ööl ja nägi oma peegelpilti läbi kõikide sündmuste, valdas teda imetlus noore leitnandi julguse üle. „Mille oli Mölleri kõlbeline põhiseadus *norme du corps*'ile vastu seadnud?" küsis ta endalt. „Millise vältimatu nõudmise, mis oleks veel tungivam kui aunõue, võiks see seadus esitada?" Ta ei mõelnud lõpuni. „Kas haigutas siin lõpus tühik?" küsis ta endalt üllatunult. Võib-olla – ei, kindlasti! Haruzin oli sellest põhiseadusest küll rääkinud ja Möller end selle väljaandjaks tunnistanud, aga keegi polnud seaduse sisust kõnelnud. Üht ta teadis: see painutas igal juhul alla uhkuse ja sisaldas süü ja eksituse möönmist. See eeldas julgust midagi ümber lükata, julgust jääda täiesti üksi.

See oli üksindus, kõike välistav üksindus, milles Ovelacker oma viimast teed enda ees nägi. See oli üksindus, mida ta oli ette aimanud, mis pani tal judinad üle selja käima ja sundis ikka veel viivitama. Ent juba praegu oli tal kindel nõu vaikida kõigest, mida doktor oli rääkinud. Mitte midagi talle teadaolevast ei tahtnud Ovelacker edasi rääkida, et mitte killustada jõudu, mida tal vaja läheb, kui ta ükskord on valmis asuma sellele üksildasele teele.

Selle teadmise endale hoidmine õnnestus tal nii sel kui ka järgmisel päeval kergelt; isegi kui noorele Reuterile kohati tundus, et Ovelackeri näol mängleb jälle too saladuslik naeratus – oma sagedastel, pikkadel külaskäikudel Raele oli Reuter täiesti tajutavalt pealiskaudne kõigis oma suhetes Drostenholmi inimestega. Sellest võis välja lugeda, et ta kavatseb sealt peagi lahkuda. „Valmis!" hüüdis ta Ovelackerile ühel päeval ilma igasuguse sissejuhatuseta, ja säras, valmis! Valmis olid toad tema majas, mis talle edaspidi peavarju pidid andma; valmis oli köök ja kelder, valmis oli hall, mis külalise suure peaukse taga vastu võttis, valmis oli kõik, mille valmimist ta oli oodanud. Töömehed pidid veel viivuks majja jääma, et sisse seada ka ülejäänud toad, seletas ta hiljem, aga mis kõige tähtsam: tema soovid olid täitunud. Juba askeldasid uues majas virtin ja terve parv toatüdrukuid ning majaabilisi, kõik oli tema sissekolimiseks valmis. Seda pidi sõber ilmtingimata temaga koos tegema. Valitsejale oli juba teada antud, et vanker pidi suured pakid Drostenholmist Raele tooma.

„Midagi jääb ju ka siia?" küsis Ovelacker.

„Loomulikult," vastas noor Reuter vaikselt, ja puna kattis ta näo. „Selle toa" kohta ei lausutud ühtki sõna. See jäi suletuks; ta veendus selles, kui keegi pealt ei näinud.

Ei, noore Reuteri ees oli kerge vaikida. Tema elu oli korraga nii täidetud, et ta ei oodanud midagi rohkemat, mida Ovelacker oleks veel lisada võinud. Ega ta viibinudki enam õieti Drostenholmis, kuigi tuli hilistel õhtutundidel sinna tagasi. Ja ta polnud ka reaalselt veel tagasi jõudnud, kui Ovelackerile kolm päeva pärast arsti külaskäiku toodi ühe võõra nimekaart. Sellel seisis üks mittemidagiütlev nimi, Konstantin Sirg või midagi taolist, ja et selle nime kandja õppis õigusteadust ja kuulus korporatsiooni „Vironia". Ülikooli polnud

nimetatud, aga ilmselt oli tegu Tartuga. Mõeldes, mis seos võiks õigusteaduse üliõpilasel Konstantin Sirgil kõigega olla, poleks üks nimi saanud olla mittemidagiütlevam ega ametinimetus ebatäpsem. Üksnes korporatsioon! Estonia, Livonia, Curonia, Neobaltia, need olid sakslaste ühenduste nimed, mida Ovelacker vestlustest meenutada suutis. Vironiat ta ei teadnud. Ja kuulumine tundmatusse ühendusse äratas temas otsemaid umbusu külalise vastu. Ja üldse – mida võis üks võõras temast tahta? Paugupealt meenusid talle külaskäigud, mis olid mänginud tähtsat rolli revolutsiooniuudistes, külaskäigud, millest külastatav peaaegu mitte kunagi elusana välja ei tulnud ja mille kohta ta polnud võimeline enam midagi teatama, kuna leiti surnult oma toast, lahtise akna alt, mille kaudu külaline jalga oli lasknud. Igatahes ei olnud veel õhtu – aeg, mil sääraseid külaskäike tehti; oli keskpäev, suur valge oli väljas, kätte oli just jõudnud tund, mil külaskäiku võis juba viisakusreeglitega kokku sobitada. Ikka veel nimekaarti silmitsedes lasi Ovelacker külalise lõpuks enda juurde saata.

Kohe seepeale tuppa astunud noor, pisut üle kahekümnene inimene pidi tajuma, et sattus juba esimese sammuga umbuskliku, ainitise, tema ilmumist oodanud pilgu vaatevälja. Ja kohe esimestel silmapilkudel juhtus midagi kummalist: külaline takerdus, ei suutnud jätkata. Umbusklik pilk näis teda sõna otseses mõttes halvavat. Ta kummardus, lausus ebalevalt: „Lubage..." ja oma nime. Kui ta pea tõstis, polnud krahvi hoiakus ikka veel midagi muutunud. Ta seisis väikese kirjutuslaua taga, parem käsi toolil, millelt ta oli tõusnud, kergelt ettepoole kühmus, võõras oleks teda piltide järgi, mida ta näinud oli, palju vanemana kujutlenud, tahumatu ning tigeda välimusega, ranges näoilmes ehk rohkem vägivaldset, kui see tema ees seisva luust ja lihast inimese puhul tegelikult oli. Ainult morn tuluke, mis tumestas silmi, tekitas kõhedust, milleks ta polnud ette valmistunud.

„Palun – !" osutas krahvi käsi, mis oli nüüd toolileenist lahti lasknud, ja noormees lasi pilgul kaua mööda toole käia, enne kui ta ühele neist istus. Väga kohmetult kuulas ta üleskutset rääkida ära, mis teda siia oli toonud. Sel ajal, kui noormehe pilk mõne sekundiga libises üle kõigest, mida ta toas oma kohalt nägi, istus krahv tema vastas.

Läks pisut aega, enne kui Ovelacker oma külalise palvet kuulda sai, ja see tekitas temas poolehoidu noormehe vastu. Umbusk haihtus ja koos sellega kadus Ovelackeri pilgust tõrjuv teravus, mis noormehe kohmetuks oli muutnud.

Ta palub vabandust, alustas noormees puiselt. See, mida ta öelda tahtis, pidi olema hästi läbimõeldud... Laused tulid ta suust järsus ja raiuvas saksa keeles, mis vokaalide ja umlaudi puhul, vastuoksa, kurvalt ja pikalt helises. Ta ei valda ka keelt täielikult, möönis võõras samal hetkel, kui paus Ovelackerile juba liiga pikana hakkas tunduma.

Aga palun, ta võib endale rahulikult aega võtta, lausus Ovelacker, langetades taas pea, külalise jaoks kõlas see väheveenvalt, sest Ovelackeri valmisoleku taga teda kuulata tajus ta vaid püüdlust viisakaks jääda.

Ja ega Ovelackeri puhul muud olnudki. Noormees jättis talle hea mulje ja esialgu polnud midagi, mis oleks sundinud teda tõrjuvam olema. Noormehe ülikonna juures ei olnud midagi laita, ta käed reetsid raamatulugeja, prillidega nägu poleks mõnes Göttingeni või Jena auditooriumis mingit elevust tekitanud, kahvatublondid juuksed olid siledalt üle pea kammitud ja jätsid inimesest sõnakuuleliku mulje – võib-olla kuulekama kui ta tegelikult oli. Ainult ta näojooned olid selle vanuse jaoks pisut ebaküpsed, liiga ebaküpsed või – kui nad niisugusteks jäidki – vormitult tahumatud, ja need andsid näole mingi uimase, et mitte öelda unise ilme.

Ta olevat Alliklepa köstri poeg, kui ta tohiks sellest alustada, võttis noormees jutuotsa üles, ja samal hetkel hämmastas Ovelackerit terav, keskendunud pilk, mis oli prilliklaaside tagant temale suunatud, ja väide, nagu näeks see nägu välja unine, osutus valeks. – Külaline oli kohe märganud, et krahvile ei olnud selge, kust seda kohta otsida tuleks, ja ta lisas, et Alliklepp on kirikuküla ühes naaberkihelkonnas. – Hetkel õppis ta Tartu Ülikoolis õigusteadust ja veetis kodus vaid vaheajad.

Siiamaani oli kõik kena. Krahv kuulas, kordagi midagi küsimata. Ta kuulas nagu loeks raamatut, osavõtmatult, aga kannatlikult ja hoolega.

Ta tahaks avameelselt tunnistada, et on veendunud ja kirglik eesti rahvuslane, ja loodab, et see asjaolu ei vähenda valmisolekut teda ära

kuulata. Niipea, kui ta lugema ja kirjutama oli õppinud, asus ta teenima rahvuslikke huve ja kasutas, eriti viimastel aastatel, ära iga vaba tunni, et uurida rahvaluulet ja aidata kaasa sellele, et muinajuttude ja müütide rikkalikud aarded, mida eesti rahvas omab, saaksid üles kirjutatud ja tulevastele põlvedele edasi antud. Siinjuures tahaks ta öelda, et seoses selle tööga on lugupidamine sakslaste osa vastu eestlaste haridusloos tema jaoks iseenesestmõistetavaks saanud ja viimaste aastate vastastikune võõrdumine seetõttu eriti valus. Ent kuna eesti rahva ajalugu ei saa lõputult jääda hariduse ajalooks, vaid muutub ja peab muutuma ka poliitiliseks ajalooks, ei tuleks tema isiklikele pettumustele liigset kaalu omistada. Iseküsimus on muidugi, mida nähakse kasvava poliitilise küpsuse käigus vabaduse ja enesemääramise poole viiva teena. Tema isiklikult ei näeks siin meelsasti verist revolutsiooni kõigi selle koleduste ja valedega, vaid pigem haritud eestlaste seisuste evolutsiooni rahumeelses liidus praeguste võimukandjatega. Ta ei saa salata, et see on eesti rahva vähemuse seisukoht. Aga heitkem need probleemid kõrvale – ta puudutas neid, kuna tahtis krahvile kinnitada, et ta ei tulnud mitte revolver taskus, ja et põhjused, mis on viinud teda laialdaste tutvusteni selle piirkonna kihelkondade elanike seas, on täiesti apoliitilised, mitte päevapoliitilised, need pole vandenõud ega revolutsioonilised sepitsused, et maarahvast mõisahärradega tülli ajada.

Pärast vaevalist algust läks noore üliõpilase väljendusviis üha vabamaks. Teda juhtis kirglik vaimustumine oma asjast ja see kõlas läbi ka ta konarlikest lausetest. Ta vaatas oma vastasistujat nüüd hoopis teise pilguga kui saabumisel ja oli üllatunud, kohates sõbralikku peanoogutust. Jutustagu aga edasi, tähendas Ovelacker, see huvitas teda väga.

Asja huvides istub ta siin üksi, nagu ta ka talurahva juurde oli läinud, et nende vanu jutte ja laule kuulata, samuti üksi, asja huvides.

Tema ei oska laule ja muinasjutte rääkida, oleks Ovelacker võinud vahele torgata väikese pausi ajal, mille jutustaja tegi, aga ta vaikis. Ta mõtles vaid, et noormehe rinnataskust välja kiikav taskurätt ei sobinud oma erksate värvidega kohe mitte üks raas ülikonna juurde. Mingil moel reetis see halba maitset.

Tema taotlus olevat tõesti pisut teine, tunnistas noormees, aga ühe patrioodi jaoks ei ole seal põhimõttelist vahet. Sest mis oli lõpuks

kõigi püüdluste sihiks nii hariduselu kui ka poliitilise võimu puhul? Eks ikka õigluse jaluleseadmine. Seda üritust teenida, kusjuures topelttähenduses: nii iga üksiku kui ka oma rahva õiglust, seisis ta silme ees kui elueesmärk. Ja seetõttu ei istu ta siin mingi poliitilise organisatsiooni poolt saadetuna, vaid oma vabal tahtel, sest see kuulus tema elueesmärgi juurde. Ta tundis juba aastaid Koiri talu ja selle peremeest. Tema pärast ta täna siia tuligi. Mitte tema ülesandel, vaid isiklikust kaastundest.

Mis see oli, mis pani noormehe siinkohal katkestama ja pilku oma kuulajale tõstma? Ovelacker arvas tundvat endal jultunud, pealetükkivat pilku – ent ta ei osanud öelda, mis võis veel mõne minuti eest häbeliku pilgu nii kiiresti vastupidiseks muuta. Ovelackeri silmalaud olid üksnes tuksatanud, kui see nimi kõlas, aga ta ei liigutanud end, kuigi oleks heameelega püsti karanud.

Nüüd mõistab krahv kindlasti, et tal oli raske siia tulla.

„Ei!" muutus Ovelacker valvsaks. Miks pidi see talle raske olema, raskem kui mõne teise tundmatu inimese juurde minek?

„Aga härra krahv ei ole ju tundmatu," lausus külaline kindlameelselt.

Siis peab ta paluma noormehel selgitada, mis oli selles tuntuses tema jaoks raskendavat.

Võõra nägu väljendas kohmetust. Ent selle taga arvas Ovelacker ära tundvat talupojaadvokaadi nutikuse ja kavaluse, mis laenas kohmetuselt vaid näoilme, et mitte välja paista.

Härra krahv olevat ju kõigi nende hädade põhjustaja, mis vana Koiri peremeest eelmisel talvel tabasid, tema...

Põhjustaja? Need põhjustas õigluse huve teeniv seadus, mida külaline nii kõrgelt hindas, vastas Ovelacker.

...tema poegade kohtunik, tahtis ta just öelda.

Seda ta igatahes oli ja kui on olemas ka mingi südametunnistus, mis eristab õiglust ebaõiglusest, on ebaõiglusel ikka raske oma kohtuniku ette astuda!

Noor üliõpilane kuulas vastuväite tummalt ära ja vaatas maha. Igal elaval inimesel ja igal rahval on oma ettekujutus õiglusest, alustas ta uuesti juttu, selles on härra krahv temaga kindlasti ühel nõul. Tema oma patriootliku käsitlusega ei tahaks riivata härra krahvi

patriootlikku käsitlust. Ent peale selle oli olemas veel üks seni avaldamata õiglus, millest kõik rahvad ootasid, et see nad ebaõiglusest vabastaks. Kui keegi uskus, et tema isiklik tõe ja õigluse käsitlus on absoluutsele kõige lähemal, siis tuli tal au ja südametunnistusega selle eest võidelda, puhtalt enesesäilitamistungist, kui mitte millegi kõrgema sunnil. – Jah, tema, härra krahv, oli olnud kohtunikuks vana talumehe poegadele ja seeläbi tervel maal tuntuks saanud. Tänu ühele teisele arusaamale õiglusest.

See, mida ta esindas, ei olnud tema arusaam õiglusest, vaid sõjaaja seadus, see oli tema arusaam oma kohusest, mis oli kooskõlas tema südametunnistusega, ütles Ovelacker vaikselt vahele, aga ta hääl oli vaikne sellepärast, et kähises. Kas külaline oli võtnud vaevaks tutvuda kohtuotsuse aluseks olnud tõendusmaterjalidega, jätkas ta.

„Jah," vastas külaline, ta tegi seda niivõrd, kuivõrd need olid kättesaadavad. Puuduva lisas ta suulistest teadetest.

Ebausaldusväärsete tunnistajate suulisi ütlusi ei saa välikohus millekski pidada, seda pidi ta õigusteaduste üliõpilasena teadma. Otsus põhineb asjaoludel ja *corpus delict*'il. Siin ei ole tulise patriotismiga midagi peale hakata! – Aga ehk tohiks ta nüüd teada saada külastuse eesmärgi?

Tema... Tal polevat tõesti olnud kavatsust hakata kohtualuste süü või süütuse üle arutlema ja ta teadis, et saksavastased meeleolud olid detsembrisündmusi rohkem tagant õhutanud, kui tõe huvides lubatud; paraku oldi poliitilises võitluses pahatihti mõtlematu ja tuli arvestada ka sellega, mis avaldab mõju harimata rahvale, kes haaratakse poliitilise tahte kasvatamisse. Tema seisab siin vana talumehe pärast, sest surnuid ei saa enam ellu äratada ja ta astub välja ainuüksi tema õiguste eest. Koiri peremees on vana ja haige ja võib-olla on õigus neil, kes ütlevad, et ta on suremas. Nüüd, oma viimastel elupäevadel hakkab teda kõigele lisaks rõhuma ka vaesus, sest kohtuotsus röövis temalt ta vanaduspäevade toitjad. Kas härra krahv – on ju tema tegevus otseselt mõjutanud selle vaese vanainimese kibedat saatust – ei võiks ehk ilmutada mõistmist ja määrata talle teatav pension. Ja veel: kas krahv ei tahaks kasutada oma positsiooni ja mõjuvõimu, et saavutada armuandmine noorimale pojale, kes oli Siberisse saadetud. Tema sõnal, kohtuniku sõnal oleks ju kõige enam mõjuvõimu!

Esimesel hetkel põrnitses Ovelacker oma külalist, nagu peaks väevõimuga välja uurima, kas too oli seda ikka tõesti öelnud. Siis nõjatus ta toolileenile. Ainus, mida ta soovis, oli püsti tõusta, ja sama tumm vastukäsklus ütles: „Rahu! Mitte midagi välja näidata!" – Külaline ootas talle pingsalt otsa vaadates, mida ta ütleb.

Ent Ovelacker ei pidanud kauem vastu. Ta tõusis püsti, aeglaselt, otsekui hajameelselt mõtteisse vajununa, ja otsis laua pealt paberite vahelt välja sigaretietüi. Ta sirutas selle tummalt külalise poole; too tänas; ei, ta ei suitseta; sama tummalt süütas ta endale sigareti.

„Ja mis te arvate, miks ma peaksin seda tegema?" küsis ta noormehelt, kes oli kõike sõnatult pealt vaadanud. „Miks?" kordas ta tungivamalt ja vaatas noormehele ainiti otsa.

Too vastas pisut pelglikult, et oli seda juba öelnud; härra krahv olevat nii-öelda kõige lähem...

„Ja miks? Miks?" oli Ovelacker oma usutluses järeleandmatu.

Ta hääl värises. „Miks mitte valla vaestehoolekanne, miks mitte sugulased? Miks mitte pastor? Miks, mis te arvate?"

Noormees vaikis. Viimaks, tüki aja pärast, möönis ta, et oli mõelnud ainult tema, krahvi peale.

„Ja miks?" kostis Ovelackeri suust jonnakalt. „Ma ütlen teile," läks ta põlema, ja juba seisiski ta noormehe ees, kes üritas talle aeg-ajalt otsa vaadata, kuni tõusis lõpuks ka ise ja kuulas püsti seistes. „Ma ütlen teile. Sest kogu oma austuse juures kõigi nende kaunite õiglusekäsitluste vastu, peate te mind just selleks, kes on isiklikult süüdi, timukaks, millist nime mul on au kanda teie õigluse kohta käivates ütlustes, sest ma olen sakslane! Kui selle otsuse oleks juhtumisi langetanud mõni vene rahvusest ohvitser, oleks kõik mingi aja porisenud ja lõpuks sellega leppinud. Aga kuna juhtus nii, et see oli sakslane, ülendatakse üks seaduslik kuriteo heastamine põliseks ebaõigluseks! Sellele omistatakse viha, julmust, verejanu ja jumal teab, mida kõike veel! Ma ei kahtle hetkekski teie isiklikus aususes, aga ma ei pea teid kutsutuks ja seatuks esitama oma arvamusi selle kohta, kas mu tookordne otsus – mis ei olnud ju sugugi üksnes minu oma, vaid viie, viie ohvitseri otsus! – oli õiglane või mitte. Tõendusmaterjali järgi, mida te peaksite tundma, oli ta seda. Ja sellest hoolimata peaksin ma ta nüüd seeläbi tühistama, et maksaksin – ilmselt musta

südametunnistuse sunnil – vanale talumehele lunaraha ja taotleksin armuandmist tema Siberisse saadetud pojale? Ei! Kas te olete sama palve juba ka ülejäänud neljale kohtunikule esitanud? Ja kui ma olengi süüdi – siis, kallis härra, pole teil aimugi, mil viisil! Süüdi nii nagu teie ja iga teine, kes on väljavalitud võõrastes saatustes osalema, ja sellisel moel, nagu seda teie elus veel juhtunud pole. Hoidku selle eest. – Palun, istuge ometi!" pomises Ovelacker äkitselt külalisele, nagu märganuks ta alles nüüd, et too ta ees seisis.

Noormees laskus kuulekalt toolile, mis ta selja taga seisis. Ovelacker pöördus langetatud päi oma tooli juurde tagasi. Miks ta üldse süü omaks oli võtnud, küsis ta endalt, miks? – Oletades liiatigi, et noormehel polnud sellest süüst aimugi?

„Nõustun teiega meeleldi, et on olemas üks õiglane seadus, mis peaks kehtima ka rahvaste vahel, nii nagu ta rakendub üksikisikute puhul, kuigi üks suur tark on öelnud, et ebaõiglus on elu norm," tähendas Ovelacker vaikselt oma vastasistujale. Ta hääl kõlas nii, nagu puudutaks nende vestlus midagi täiesti ebaisiklikku. „Aga oleks pöörane arvata," möönis ta valjemini, „et kõigil inimestel peavad olema võrdsed õigused ja kõigil rahvastel niisamuti. On inimesi ja rahvaid, kes ajaloo ettenägelikkuse ja iseendi saavutuste tulemusena on muutunud teatud mõttes äravalituteks. Igal rahval on just nii palju õigusi, kui palju tal on kohustusi inimkonna ees ja kui palju jõudu tal on. Ja õigus, mida meie, inimesed, tunnustame ja mille järgi kohut mõistame, on möödapääsmatult seotud süüga, mis lasub kõigel, mida inimene tunneb ja teeb. See kõik ei välista volitusi õiguse jaluleseadmiseks ja kohtupidamiseks. Volituse annavad võim ja kutsumus."

Külaline oli vaikides kuulanud. Aeg-ajalt liikusid ta huuled, nagu räägiks ta kaasa või vormiks hääletult vastuväidet, mis jäi välja ütlemata, sest Ovelacker ei andnud talle selleks aega. Hetk hiljem küsis noormees, kas härra krahvi seisukoht puudutab ka siinsete sakslaste positsiooni.

„Aga muidugi!" kõlas Ovelackeri vastus.

See ongi see, möönis külaline vaikselt ja teatava iroonilise kahetsusega, et nende seisukohad sel moel lahknevad, see ongi see, mida nemad eesti rahvuslastena nimetavad sakslaste „messianismiteadvuseks". Midagi, millele nad ei suutnud leida õigustust.

„Seda ei suutnud ka juudid Messiase puhul!"

„Aga ega sakslased ei taha endale ometi ise jumalasaadiku kuulsust võtta?"

„Kas nad tahavad? Ei, nad peavad ja pidid! Nii nagu ristikäigud Pühale Maale algasid üleskutsega: „Jumal tahab seda!", nii oli õhtumaine rüütelkond tunginud sellele Neitsi Maarja maale. Tolleaegsel ajalool oli ikka religioosne impulss; ei saa muuta seda, et usutunnistaja ristile järgnes kaupmees kaaludega."

„Aga ristikäikude rüütlid ei istunud enam Palestiinas ega valitsenud seal kohalikku rahvast," väitis külaline vastu.

„Ei, kahjuks mitte," möönis Ovelacker, „võib-olla ei ole asjad Palestiinas just sellepärast kuigi head; võib-olla kuulub see maa liialt inimkonnale, selleks et üks osa temast, mis oma paiku pühaks peab, selle üle valitseda võiks. Valvata, jah, seda tegi kogu kristlus, aga mitte valitseda."

Aga eestlased, enam kui miljoniline rahvas, peavad seda oma maad samamoodi pühaks ega taha, et sissetungijad selle üle valitsevad ja oma veriste vallutuste ebaõigluse põlistavad. Ta tahaks arvata, et aeg, mil religioossed jõud ajalugu kujundasid, on ammu möödas. Nüüd sättisid rahvaste saatused end selle ruumi järgi, kus nad elasid; hõimu vaim vedas piirid. Ajaloolist eesmärki ei püstitanud mitte taevane neitsi, vaid rahvuse teadvus. Nii ei osanud ta sakslaste messianismiteadvusega sel maal enam midagi peale hakata. Võib-olla kehtis see ajal, mil raudrüüs ratsamehed, kes elasid kivist kindlustes, sattusid karjusrahva peale, kes tundis ainult villast ja nahast rõivaid ja ehitas endale metsapuudest onne. Aga nüüd, nüüd on see rahvas ise täiskasvanuks saanud, nüüd võis messianismiteadvusega üksnes vaenu õhutada, vaenu pimeda omakasu meelevallas olemise vastu. – Mõistku härra krahv teda õigesti, sellega ei avalda ta poolehoidu revolutsiooni veristele uuendajatele...

„Aga kellele siis?" küsis Ovelacker.

„Enesemääramiseks ja oma saatuse üle otsustamiseks küpseks saanud eesti rahvale!" ütles noormees tulvil veendumust.

„Ja see rahvas ajab meid, sakslasi sellelt maalt minema?"

„Selles suhtes pole veel midagi otsustatud."

„Veel mitte!" torkas Ovelacker vahele.

Aga otsustatud, jätkas noor külaline häirimatult, otsustatud oli maa õiglasem jaotamine, ise oma ajaloo suunamine, sakslaste diktatuuri, mis praegu veel kõigil aladel valitses, kukutamine. Eesti rahvas pidi saama vabaks, koos kõigega, mida vabadus endaga kaasa toob, selle eest panid nad mängu oma elu ja tuleviku.

Ta tahaks vastata veel ainult ühele küsimusele, mida noormees enne puudutas, alustas Ovelacker. Messianismiteadvuse üle pole mõtet vaielda. Kellel see on, sellelt ei saa seda ära võtta, kui see põhineb tema missioonitundel ja tegevusel. Selles suhtes soovitaks ta noormehel uurida ükskord põhjalikult sakslaste teeneid selle maa ja kohaliku rahva ees, kuigi tema rahvuskaaslaste seas on tavaks saanud laimata praegusaja balti maaomanikku, nagu oleks ta ainsana vastutav eelmiste sajandite väära maailmakorralduse eest. Neid teeneid ei osutatud vägivaldselt ja omakasu oli neis just niipalju, kui ühele härrale ja aadlimehele möödunud aegadel terves maailmas ette oli nähtud. Pealegi oli balti maahärra üks vähestest maailmas, kes iseenda kahjuks uuendusi ja parandusi sisse viis, olles ideaali kütkes, mis mujal, ei Venemaal ega ka Saksa riigis, nii heledalt ei säranud. Ta peaks mõtlema kas või sellele, et pärisorjus kaotati siinmail oma viiskümmend aastat varem kui Vene riigis ja varem kui mõneski Saksamaa maakohas — nende samade, vereimejateks hüütud omakasupüüdlike balti junkrute poolt! Aga selle kõige kohta ei kavatsenudki ta noormehele põhjalikku vastust anda. Vaid ühe kohta: armastuse kohta selle maa vastu. Tema külaline rääkis eesti rahva armastusest; tema tahtis rääkida sakslaste armastusest selle maa vastu ja oli kindel: kui kusagilt võis leida mingit õigustust kogu sellele süüle, mille selle maa sakslased oma turjale on ladunud, siis tuleb seda otsida armastusest selle maa vastu. Ta loodab, et ta külaline mõistab teda: mitte enesearmastus, mitte armastus oma osa vastu selles maaomandis, millele tugineb võim – ei, lihtsalt armastus, arusaamatu armastus, mis on vaatamata kõigile ohvritele, näljale ja katkule ja surmale aina suuremaks läinud, aina palavamaks ja kirglikumaks, nii nagu laps saab oma vanematele seda armsamaks, mida rohkem nad kardavad teda kaotada. Kui külaline tahab väita, et kõik sakslaste põlvkonnad, kes siin on elanud, olid vaid maast võõrdunud külakurnajad, nagu maahärrad Iirimaal, kes priiskasid oma Inglismaa rentnike nälja arvel, kupjad ja suurnikud nagu kusagil Aafrika

südames, siis... Ovelacker otsis sõnu – siis tõusevad kõik surnud tema vastu üles, lõpetas ta viimaks lause. Kõik, kes selle maa eest on surma läinud ja lisaks kõik elavad, kes seda veel teenivad. Armastuses selle maa vastu, kuhu ajalugu nad kutsunud, võiks iga sakslane end eestlasega võrrelda. Seda õpetas kui mitte käesolev, siis olnu, ajalugu, vereandam, mida sakslased on siin maksnud. „Aga alati," lausus Ovelacker kummalise rahuga, mis just seetõttu nii sisendavalt mõjus, „aga alati on magajad ärgates pöördunud nende vastu, kes neid valvasid ja üles äratasid. Need, kes pärast pikka ajaloost kõrvalehoidumise aega oma ülesande kallale asuvad, teevad ikka etteheiteid neile, kes seda ajalugu loovad. Ilma ajaloota talupoeg on ikka käe tõstnud rüütli vastu, kes oli sunnitud ajaloo üle tema põllu juhtima; ikka on uued vanu neednud, see on ikka nii olnud, eelkõige siis, kui ajaloo vanade ja uute valitsejate vahetus on kokku langenud inimkonna kahe ajastu vahetumisega. Kõige tegevamast saab kõige enam süüga koormatu, ja see, kes kujundab maapealset saatust, eksib enamasti taevase õigluse vastu, millele pole siin maa peal kusagil kohta. Mis te arvate, kui suure süü võtavad ükskord enda peale need eesti rahva juhid, kes on seda rahvast kas või ainult kakskümmend aastat ihaldatud vabaduses ja iseseisvuses teiste, palju vägevamate rahvaste keskel juhtinud? Kui paljudesse saatustesse on vabaduse ja iseseisvuse säilitamise nõue siis valusalt sekkunud! Kui mitu korda on rikutud õigluse seadust või ka lihtsalt seadust, mille te praegu meie, sakslaste vastu seate? Kui palju on juurde tekkinud orbe ja leski, kui palju sugenenud vaesust ja viletsust, kui palju lausutud needusi ainuüksi püüdlusest kehtestada end ruumis, kus tehakse ajalugu! Nii palju kui mina tean, ei ihka rüütelkond midagi rohkem, kui et eesti rahvas jagaks sakslastega maa saatuse juhtimist ja vastutust."

Jah, ta oli sellest kuulnud, pomises külaline. Näis, nagu ei tahakski ta kõigele sellele, mis Ovelacker äsja öelnud oli, vastu vaielda, kas siis sellepärast, et ta ühines Ovelackeri arvamusega või sellepärast, et pidas selle üle vaidlemist mõttetuks. Ta vaatas viivu mõtlikult enda ette ja küsis siis veel kord kõhklevalt, kas Koiri peremehe suhtes langetatud otsus on tõepoolest härra krahvi viimane sõna.

Ovelacker heitis talle üllatunud pilgu. „Miks te selles kahtlete?" küsis ta. Ja siis, otsekui mingi mõttevälgatuse ajel, ihkas ta teada saada, millal külaline viimati vana talumehe juures oli käinud.

Sellest oli möödas juba hulk aega, kostis noormees. Ja kui ta tohiks päris ausalt öelda, siis pole ta seal käinud seepärast, et liiga rusuv oli abitult pealt vaadata, kuidas seal talus kõik alla käib. Ta ju mäletas veel talu tema parematel päevadel, kui seal valitses jõukus ja rahulolu. Tolle möödunud aasta detsembripäeva järel oleks sealt nagu laviin üle käinud.

Kõigele sellele polnud Ovelacker pärast esimesi uudiseid üldse mõelnud... Külaline polnud hulk aega enam talus käinud... Tema „surmast" ei teadnud ta ilmselt midagi. Kuidas ta oleks muidu saanud tema juurde tulla! Sellest surnuks kuulutamisest oleks ta pidanud järeldama, et kohtunikul oli nüüd kõige vähem mõjuvõimu!

„Kas te leiate, et mul võiks olla põhjust oma otsusest – kui te olete seisukohal, et see on tõesti vaid minu otsus – taganeda?" küsis ta külaliselt.

Seda ta ei tea, vastas külaline, taipamata, kuhu krahv selle küsimusega sihtis. Jah, kaastunnet võiks krahv ju ilmutada, lisas ta hiljem. Kaastunnet isa ja lõpuks ka poja vastu, kui ta teda just ohtlikuks kurjategijaks ei pidanud.

„Kohtu ees, tõendite alusel, ei saanud teda kellekski muuks pidada ja ta jäeti ellu vaid tema nooruse tõttu."

„Aga kui ta seda ikkagi kõigist tõendeist hoolimata ei olnud? Kui isal oli õigus ja tema antud alibi sulatõsi?" lipsas noormehe suust erutatult. „Mis siis, kui ka teiste vendade mahalaskmine oli justiitsmõrv? Tõenäosus selleks on vähemalt sama suur kui oletus, et nad olid tõesti süüdi. Mis siis?"

„Niikaua, kui on olemas kohtud, on olemas valeotsused. Aga tõenäosustega pole neid otsusi kunagi tõendatud," vastas Ovelacker vaoshoitult. „Pealegi unustate te, et kui need kolm ka mõrtsukad polnud, olid nad ikkagi rüüstajad. Aga mis siis, kui ka kõik need revolutsiooni ajal toime pandud mõrvad ja süütamised ja jõhkrused sakslaste vastu põhinesid eksitusel? Liiatigi eksitusel, mida toideti kurjade kavatsustega, tahtlikult ja nimme – „et kasvatada poliitilist tahet", nagu te ennist ütlesite? Kes sel juhul kaasa tunneb ja otsust revideerib, küsin ma teilt? Kes heastab süü, mis ei seisne üksnes otsuse täideviimises, vaid tahtlikult juba otsuses endas? Kes äratab taas ellu need mehed, kelle ma tookord sellest samast toast siin

leidsin, surnult, jõhkralt maha lastult, seal, seal selle tooli taga, selle ukse taga...?" hüüatas Ovelacker ja näitas kohti, kust ta surnud esimest korda majja astudes eest leidis. „Ma tunnen kaasa igale valule," alustas ta seejärel vaikselt ja jätkas kibeda muigega, „sest ma ise olen teie rahvuskaaslastes kasvatatud poliitilise tahte tulemusena valu tundma õppinud! Ma tunnen kaasa ja seal, kus ma kannatusi leevendada saan, teen ma seda. Ei maksa aga oletada, et ma tühistan sellega otsuse, mille langetamisel ma täitsin oma rasket kohust."

„Rahulduge sellega, mu härra," ütles ta ootamatult selge, asjaliku häälega ja tõusis püsti. „Mida ma teha saan, seda ma teen, ligimesearmastusest, kui soovite, aga mitte otsuse tühistamiseks – mitte tühistamiseks! tuletan ma teile meelde. Ainult et ma suudan nii vähe," lisas ta külalisele arusaamatuks jääva tagasihoidlikkusega.

Sellest valmisolekust piisas aga, et panna noormees rutakalt kummardusi tegema ja iga liigutusega oma rahulolu välja näitama. Ta naeratas, nagu oleks talle meelitusi öeldud, ja näis võtvat seda isikliku teenena, et krahv oli edaspidi valmis vana talumehe kannatusi leevendama.

Ovelackerile võis see olla äärmiselt vastumeelt, sest ust avades ja külalist välja saates ei pööranud ta tema jutule enam mingit tähelepanu ja vaatas temast nimme mööda. „Palun, palun," oli hajameelne vastus kõigile võõra juttudele, need olid aga pikemad ja innukamad, kui oleks osanud oodata.

Ta poleks iial suutnud mõelda, et krahv jääb vana Koiri peremehe õnnetuse suhtes osavõtmatuks, kõik ootasid, et ta aitaks vana Koirit, kõik, terve maa, ta mõttekaaslased ja sõbrad... vuristas ta segaselt.

„Ligimesearmastusest, ligimesearmastusest!" lõikas Ovelacker ta jutuvoolu katki.

Seepeale naeratas noormees kavalalt. Ovelackerile jäi mulje, nagu tahaks ta oma naeratusega öelda: „Olgu, ütleme, et ligimesearmastusest! Lepime niimoodi kokku ja teeme näo, nagu mõtleksimegi seda, sest oma õiguse tagaajamine ei luba ju õiget väljendit valida!" – Äkitselt tabas teda vihasööst jultumuse vastu, mis peitus selle usalduslikult kelmika naeratuse taga, viha selle advokaadi knihvidega, kummardusi tegeva patrioodi vastu, selle mühaka vastu, kes tegi lahke näo.

„Ma annan teie külaskäigule hinnangu selle järgi, kas te teete jutuajamisest minuga mingi poliitilise muinasjutu, mis näib teile sobivana „rahvusliku tahte kasvatamisel", või jääte tõe juurde," ütles ta hüvasti jättes. „Ma peaksin seda kurvastavaks auahnuseks, kui teiegi tahaksite lisada midagi tollele müütilisele kujule, mille ma võlgnen eksitusele. Teil on ju mõistust ja võimalusi seda parandada!"

Ehk ei mõistnud noor inimene veel selle jutu mõtet, aga ta tajus, et see anti talle teele kaasa. Üllatusest ei suutnud ta oma keeleoskust kohe kasutada. Ta kogeles totralt: „Jah... jah..." ja surus piduliku musta plüüsкübara veidralt kohmaka liigutusega kukla poolt pähe. Siis ulatas ta krahvile otsekohese tarmukusega käe. Ja vaevalt kätt andnud, oligi ta juba üksi. Heites tervele vestibüülile luurava pilgu, läks ta uksest välja. Õues kohendas ta hakatuseks veel mitu korda kübarat, niikaua, kui see tal kindlalt peas istus, ja kõndis siis pikki maid käima harjunud inimese suurte sammudega alleedpidi minema, aeg-ajalt heatujuliselt maha sülitades. Hakkas juba hämarduma ja läbi maapinnalt kerkiva udu, metsa mustendavate müüride tagant ilmus välja kuu.

Ovelacker nägi kuud läbi pargipuude okste ja nautis niisket jahedust, udulaamad hakkasid kuuvalguses voogama ja endale iga nõo põhja aset tegema.

Ovelacker ei tahtnud kohe naasta tuppa, kus ta oli külalisega istunud. Ta põgenes külalisest mahajäänud odava, pealetükkiva lõhna eest, mida laatadel võileiva hinnaga jagati, ent veel enam tema vaimsuse eest, mis oli nii tajutav, nagu oleks udu talle oma tiheduse laenanud. Ovelackeri vastumeelsus toas valitseva õhkkonna vastu oleks sundinud teda võõra sissetungile veel tagantjärelegi tähelepanu pöörama. Aga vaevalt oli ta astunud pargi laiale ringteele, mille saatus kord ta elu ristteeks muutis, kui ta külalise peale enam põrmugi ei mõelnud. Ei mõelnud enam külalisele, mõtles aga lakkamatult tulevikule, mille võõras talle selle lubadusega peale oli surunud.

Kui Ovelacker jõudis käänakuni põõsaste pimedusemüüri varjus, muutus ta samm aeglasemaks. Ta leidis, et ta ei või end proovile panna ja peab pühenduma ohtudele, mis võivad teda siin ikka veel varitseda. Ta juurdles selle üle, kas võib tema tee, pöördudes tagasi

parginurgast, kus mälestused ja teadmine surmast teda peaaegu füüsiliselt rõhusid – kas võib see tee viia kaugemale kui mõisahoonesse? Kaugemale kui kohustustesse, mis ta siiani enda peale oli võtnud? Kas ta saab sealt, kus viha teda kunagi varitses, asuda ligimesearmastuse pikale, kuulsusetule teele? Kõige kibedama enesesalgamise teele? Kas selle inimese kujutis, kes tumeda võsamüüri varjust ikka ja jälle tema poole tormab, laseks ta endast mööda, Surnute tallu, et ta seal üht valu leevendaks, vaatamata sellele, et mitte keegi polnud suutnud vaigistada tolle valu, keda kuul siin oli tabanud? Äkitselt soovis ta, et külaline poleks iial käinud. Mitte et ta oleks end süüdi tundnud, ei, aga tal oli kahju, et talt võeti puhas ja tingimusteta võimalus end proovile panna. Ootamatult haaras teda kahtlus, et kui ta võõrale antud lubadusest kinni peab, ei tea ta edaspidi enam iial päris kindlalt, kas ta asus teele, millest ta juba ammu enne võõra tulekut oli mõelnud, tõepoolest omaenda jõul või täitis üksnes üht lubadust, mille murdmist ta oleks häbenenud. Ent juba mõne sammu järel tundus see kõhklus talle ülearu kiiva ja auahne uhkusena oma uue elu üle. Teda kohutasid ohud, mis olid kätketud niivõrd teadlikku ülestõusmisse enesesalgamise hauast, kohutas üksiolek, võim ja vägi, mis tal oma valduste väikeses maailmas oli, ja ta tunnetas, et kui ta ei tee seda omast tahtest, siis ei saa miski talle õnnistuseks olema. Jälle oleks ta tahtnud olla nimetu ja oimetu, paluda endale viletsust, et teenida kedagi vennaarmust, tahtis mingit vaga, lihtsakoelist kannatust selle isandliku, läbikaalutud teo asemel. Sääraste mõtetega jäi ta seisma ja vaatas tagasi. Selja taha jäi suur ring, mille tee siin joonistas. Teisel pool suurt muruplatsi keeras tee pimedusse, kust ta äsja oli väljunud. Ja seal...

Õnnis kohkumus läbistas teda tulise joana, kohkumus, mis ei lasknud tal end enam kokku võtta ega proovile panna – kohkumus, milles ta iseend vaevalt veel tunnetas, tajudes vaid, et ta on vastamisi ingliga, silm silma vastas, armastuse kristallsüdame lummuses.

Ta oli Ovelackeri endast mööda lasknud. Nüüd seisis ta seal pimeduses puude ja põõsaste all, Ovelacker nägi teda, nägi teda nüüd üliselgelt, mingi kaugus ei lahutanud teda enam ilmutuse väest ja võimust, too näis end maapinnalt lahti lükkavat, otse lõputusse ilmaruumi; taas nägi Ovelacker tema kõverdatud põlve, kui ta seisis

ebamaises harduses tolle mõistatuse ees, millele oli pühendatud kogu inimese elu ja ka selle ingli enda elu.

Ja siis – Ovelacker kõndis juba nagu unes, ta läks maja poole, mis ilmus puulatvade kohale nagu vari, kõndis edasi nagu inimene, kelle vaateväli on avardunud millegi vapustava ja väga kauge võrra, nagu inimene, kes on puhastunud pikas paastus ja kelle jaoks pilkane pimedus on korraga muutunud läbipaistvaks ning kõik, mis näiliselt sügavustesse maetud, lähemale nihkunud – siis adus ta veel vaid üht: et ingel oli ta mööda lasknud, lasknud ta enese mahasalgamise teele. Ja ta nägi kauguses maja ja surnuid, kellega ingel teda lepitama pidi; nägi süüd, mille all ta elu oli kokku varisenud, kui ta tahtis anda kohustusele oma nägu ja kui kohtupidamispaik sai tema omandiks. Talle sai selgeks, et sealtpeale oli võimulolijate tühi õigus oma kohtuniku surmani maha salanud ja omasuguste seltskonnale oli ta koormaks muutunud. Millele sai viidata rüütelkond, nõudes temalt enesesalgamise ohvrit? Poliitilise võimu poolt, mis saadakse ja mida säilitatakse ikka vaid ohvreid tuues, antud käsule, võinuks ta endale vastata. Ent taas meenus talle vastus, mille ta võõrale pärastlõunal oli andnud, ja samamoodi vastas ta ka iseendale: „Armastusele, armastusele selle maa vastu!" Ja kuigi võõra iroonia sakslaste „messianismiteadvuse" üle teda veel korraks riivas, kiitis ta iseenda ohverdamise heaks. Nüüdsest oli ta valmis võtma enda peale kuulsusetu au olla juba ükskord elus selle maa jaoks surnud ja ta oli valmis veel palju, palju kordi surema.

Nüüd omandas seegi tema silmis uue mõtte, et mõõk ja rist olid sel maal siin tänase päevani ühendatud. Nüüd, mõtles ta, nüüd peab temagi pärast pikki aastaid, mil ta võõraste juures mõõka teenis, selle maa risti enda kanda võtma, omaenese elu nimel, ja kui ta selle risti all sureb, et tema omad siin elada saaksid, siis kõigi sakslaste, kogu maa nimel.

Neil tundidel muutus läbipaistvaks ka mustemast mustem, nihkus lähemale kõik, mis sügavustesse maetud. Ovelackeril oli tunne, nagu keskenduks need tohutud jõud, mis liigutavad saatusi, täiesti jagamatult tema saatusele. Sest veel samal õhtul muutus minevik lõpmatuks olevikuks ühes kirjas, mis vajas peaaegu kaks nädalat, et temani jõuda, ja mis näis olevat kirjutatud just nende tundide jaoks, et täita

lünka, mille kirjutaja kord ise välja oli pakkunud – leitnant Vladimir Karlovitš Mölleri kirjas.

Kiri poleks saanud tulla – kummaline kokkulangevus! – minutitki varem kui just nüüd, hetkel, kui Ovelacker peatrepist üles astus. Ja selle kirja, millel polnud mingit märget saatja kohta, avas kojusaabunu selsamal hetkel, toatüdruku toodud lugemislambi rohekas valguses, ega pannud seda hooletult kõrvale nagu kõiki teisi – ainult tänu margil seisvale Saksamaa kujutisele, mis tal kogu pika kodutee silme ees oli seisnud. Kiri ja käsi, mis seda hoidis, lamp, mille tuhm valgus väljaspool kupli alla koondatud valguslaiku lasi lauda ja sellel olevaid pilte ning lähimate esemete piirjooni pigem aimata kui näha – kõik see näis minuteid lebavat suveöö hämaras vaikuses, tõusu ja mõõna vahel. Kui selles kõiges oligi elu, siis vaikis ta neil minuteil, sest kõnelda ei võinud miski muu peale kirja, mis algas pöördumisega: „Austatud krahv!" ja jätkus vähimagi selgituseta, kus kirjutaja asub ja kuidas ta sinna sattunud on, algas taotlusega, mille pärast ta üldse sule oli haaranud.

„Ma palusin oma kaaslast Haruzinit," seisis kirjas, „kes ütles mulle meie viimasel kohtumisel Peterburis, et kavatseb Teile kirjutada, jätta kirja sisse minu jaoks üks lünk.

Ta lubas seda teha. Ent ma ei tea, kas me saime teineteisest tookord õigesti aru, ja kas me võisime üldse teada, mis lünk see on. Kui ma seda siis ka teada ei võinud, siis nüüd ma tean.

Küllap Te olete vahepeal kuulnud, mis juhtus pärast seda, kui Te meist lahkusite. Niisiis võin ma sissejuhatavatest lausetest loobuda.

Ma palun Teilt vabandust, et ei vaikinud tookord sellest, mismoodi me oma üksmeelse otsuseni jõudsime. Mõistke minu teguviisi! Ma ei saanud vaikida! Tunnistan täna vabatahtlikult, et rikkusin aunõuet. Kuigi au kehtivusala pole iial piiritletud, on ta siiski üks terveks eluks sõlmitud kokkulepe selle kohta, mida tohib ja mida ei tohi teha.

Mina elasin tookord juba ühe uue seaduse järgi, kuigi näiliselt järgisin ikka veel vana seadust, sest ma polnud ju veel teenistusest lahkunud. Selles suhtes võib mulle etteheiteid teha, ma tean. Oleksin pidanud kohe lahkuma. Tunnistan seda süüd vabatahtlikult ja pean vabandust paluma, juhul kui see mõjutas rohkemate kui ainult minu elu, nagu mul on alust karta.

Lootsin tookord, et uut seadust saab ühitada tolle vanaga, mida järgides ma leitnandiks sain. Õige pea taipasin, et see ei ole võimalik. Ehk juba ainuüksi sellepärast, et minu sõbrad muutusid pärast seda ööd minu suhtes liiga valvsaks ja umbusklikuks. Hoidusin duellist meie kornetiga niikaua kui vähegi võimalik, kui väga tema väljakutsed minu uhkust ka ei riivanud. Ma ei söandanud pakkuda sellele au moolokile, kellesse ma enam ei uskunud ja kelle ees ma ei tundnud endal enam kohustusi olevat, järjekordset võimalust veresüü kaudu minu saatusesse sekkuda. Tajusin iseenda süüd kolme venna ees juba liiga rängalt.

Kui ei jäänud enam mingit muud teed, sest järgnes solvang, mille sarnast mulle iial varem osaks pole langenud – siis alles haarasin ma relva. Ent ka siis poleks ma kornetile väljakutset esitanud, kui sel solvangul poleks olnud tunnistajaid. Tunnistajateta oleks ma end veel kord maha salanud, ükskõik kui raske see mulle ka poleks olnud. Ent nüüd murdus mu kavatsus panna oma au mängu ainult selleks, et tolle mind pidevalt ründava inimese silmis autuna näida. Ma lasin talle väljakutse esitada.

Selle ainsa tulevahetuse kurbi tagajärgi Te teate. Säästan Teid ja ennast selle seisundi kirjeldamisest, milles ma pärast seda õnnetut duelli viibisin. Piisab, kui ütlen, et kaalusin nädalaid, kas mitte parandada korneti möödalask omaenda käega. Sõitsin pooleldi vabatahtlikult, pooleldi sunniviisil välismaale, et vabaneda saatuse kiusust. Elasin mõne aja Šveitsis, siis asusin ümber Saksamaale. Viibisin kogu aeg pimeduse ja varju piiril, ka siis, kui viimase valguskiire nimeks oli Homburg või Goethe või kui laskusin alla Reini pikka, kaunisse orgu, kus inimene üksi olles nukraks muutub. Jooksin ummikusse iseendas ja kõiges, millele mõtlesin. Kui tunnistasin endale, et käitusin autult ja olen autu, suutsin end kohe jälle veenda, et au, nii nagu mind oli õpetatud teda käsitlema, polnud enam miski, millest ma oma elus kinni võinuksin hoida. Astuda mõne koloniaalarmee teenistusse, ükskõik, mis rahvust see armee ka ei esindanud, nagu teised minu asemel oleksid teinud, oli mulle äärmiselt vastumeelt. Oleksin pigem nälginud. Sest minu jaoks polnud oluline olla sõdur sõduriks olemise pärast. Nõudsin oma elukutselt enamat. Mitte ainult ohvitseriseisuse välist väärikust, mitte häid sissetulekuid, mitte au, mis särab vastu pagunitelt, vaid midagi märksa

üldisemat: sisemist positsiooni, uut elamiseseadust. Seda kõike uskusin ma leidvat eelkõige sel maal, kuhu ma põgenesin, Saksamaal. Ent seda võõrast maad – selles oli midagi kõikehaaravat – tajusin, kogesin ja tunnetasin ma ikka enam ja enam kui oma kodumaad! Te teate, et minu vanemad ei ole pärit mitte Venemaalt, vaid Saksamaalt, nii nagu Teie suguvõsa eelkäijad tulid Venemaale maalt, kuhu Teie, austatud krahv, nüüd tagasi olete pöördunud.

On võimalik, et viimastel nädalatel, kui mul oli au teenida Teie alluvuses, elasite Te läbi midagi samasugust kui mina sel ajal, kui mu silmad Saksamaa suhtes esmakordselt avanesid, ja et ma olin tookord Teie suhtes ülekohtune oma vaadetega riigitruudusele, erapooletusele ja omakasupüüdmatusele teenistuses olles. Sellised vaated võivad olla noorel leitnandil, kes on kohati suurem venelane kui venelased ise. Nüüd kahetseb ta neid kirglikult nagu meelt parandanu.

Ent just siis, kui ma olin taasleidnud midagi nii kallist nagu kodumaa, riivas kuri saatus mind järjekordselt ja ähvardas mult eriti teotaval viisil kiskuda ainsa, mille ma pärast pikka ekslemist kätte olin võitnud.

See juhtus Koblenzis, ühes Reini-äärses linnas, millel on teatav kuulsus kindlustuste tõttu, mis seal vanast ajast alles on jäänud. Olen seal varem juba kahel korral lühikest aega peatunud. Ühel varasel õhtutunnil selle suve algul teatati mulle hotellis ilma suuremate formaalsusteta ühest hauptmanist. Ta tahtvat minuga rääkida, see olevat teenistusalane ülesanne. Kohalik komandantuur lasi mulle edasi öelda, tõotades ühtlasi sellest vaikida, et soovitab mul järgmise rongiga linnast lahkuda, vastasel korral ei saa mulle osutada lugupidamist, mida minu seisus ja perekond muidu eeldaksid.

Seda nõuet võis seletada vaid minu segiajamisega kellegi teisega või mingi täiesti jabura kahtlustusega. Et seda välja selgitada, läksin ma linnast lahkumise asemel jutuajamisele komandandiga, hallipäise ektsellentsiga, kes meenutas mulle kangesti unustamatut feldmarssalit. Selle vestlusega dateerin ma iseenda jaoks oma au päästmise. See oli mu elu suurim õnn: tutvuse algus Saksa armeega, milles mul edaspidi on au teenida, nagu ma söandan loota.

Auhaavavale kahtlustusele, et süütu Reini-reisija välimuse taha on peidetud salaagent, seadsin ma vastu ülima avameelsuse ja jutustasin,

miks ma viibin väljaspool Venemaa piire. Kuidas juhtus nii, et mind jäädi uskuma, ei oska ma seletada. Ma ei tea ka, kas olen ära teeninud selle innu, mida minu suhtes hiljem üles näidati selle suure garnisoni aina laienevas ohvitserideringis: panna kõiki unustama, mis oli selle tutvuseni viinud. Ainult üht tean ma kindlalt. Siin astusin ma jälle seltskonda, millel oli teatav väline sarnasus sellega, kust ma just lahkunud olin; tema seesmised seadused algasid aga alles sealt, kus mina tolle seadusega, mida järgides ma leitnandiks olin tõusnud, ummikusse olin sattunud: aust.

Ma olin õppinud aust lugu pidama, nõudma seda endalt ja teistelt kui „mehe kõlbelisust", nägema selles kõigi aadlimehe kohustuste järgimist, kõigi rüütellikkuse käskude täitmist. Küsisin endalt ühel ööl, kas minult võis oodata aunõude täimist, kui see on vastuolus mu südametunnistusega. Kas sai olemas olla au ilma südametunnistuseta ja südametunnistus ilma auta? Tol ööl polnud mul julgust vastata ja ma soostusin au nõudmistega, sest see esindas enamuse seisukohta. Ma arvan, et vahetasin tookord ära au ja karjääri ja säästsin end vastusest vaid karjääri huvides. Te teate, austatud krahv, mis otsus see oli, mis mind selliseid küsimusi esitama pani. Aga hiljem oli küsimus ise otsuseks. Ja päevani, mil ma lahkusin oma kaaslasest Haruzinist, näis – vähemasti meie teadmiste ja tavapäraste arusaamade kohaselt –, et lahendus ei ole võimalik.

Ja ega ta tegelikult polegi võimalik, kui kord tuleb täie tõsidusega otsustada. Surma silme all. Igatahes ei ole au, mida ma tundsin Vene armee leitnandina, minu arvates midagi sellist, millega võiks seista surma palge ees, kas siis ise seda läbi elades või selleks käsku andes. Sest kas *norme du corps*, millest rääkis Haruzin, on midagi enamat kui pühaks kuulutatud seisuse *honneur*? Aga see peaks olema midagi enamat kui seisuseseadus, nii et ka taevas ja põrgu selle kõrval kahvatuvad, ja nii, et see muudaks surma, kus ta ka ei tuleks, ülevaks ja õiglaseks. „Kas ühe armee au võib tugineda relvadele?" küsisin ma endalt. Ei. Mitte alati pole relvad, millega võit saavutati, ausad olnud. Armee au on selle rahvuse au, kes on ta loonud. Kui rahvusel ei ole au, siis on need palgasõdurid, kes osutavad armeele teeneid, mille nad homme tagasi võivad küsida. Aga isamaalt ei nõuta midagi ega küsita midagi tagasi.

Mõõga au peab olema midagi enamat kui kuulsus, mida toob relv. Ta peab mõõgakandja täielikult endale allutama, mitte ainult tema seisuse eest hoolt kandma. Peab siduma ta kõlbelise seadusega, mis on tugevam kui surm ja kestvam kui õnn. Ta peab selle kuulekuse, mille kasvatamist mehes peetakse nõutavaks, tõstma ühe märksa sügavama ja suurema kuulekuse võrdkujuks – kuulekuseks selle ees, kelle nime me ei nimeta. Ma usun, et au on ideaal ja minu silmis ning kogu mu tulevase elu jaoks on see ideaal leidnud oma väljenduse preisi ohvitseri mõõga ja piibliga tunnusmärkides.

Leppige sellega, austatud krahv. Tahtsin Teile vaid öelda, et meie vana aumõiste järgi ei saanudki neid vastuolusid kohuse ja südametunnistuse vahel, mille ette mind tol välikohtu ööl seati, ilma südametunnistust riivamata lahendada.

Meie kaaslane Haruzin ütles mulle sel viimasel kõnelusel Peterburis: ma olevat vaba isiku õiguse seadnud ülemaks *norme du corps*'ist. See ei ole õige. Või koosneb Preisi ohvitseride korpus ainult vabadest isikutest – ja ometi on tal normid ja ta on *corpus*, milleks ta aastasadade jooksul on kujunenud. Tal on oma sisemine järjepidevus, oma kõlbeline vundament. Seda meie Vene ohvitseride korpusel ei ole. Sellel on ainult välise võimu traditsioon. Niisiis olen ma veendunud, et nende vastuolude jaoks tol ööl oleks sobinud preisi lahendus. Ma aimasin seda juba tookord, aga polnud küllalt tugev – ja me kõik olime Vene majesteedi ohvitserid.

Teid lugupidamisega tervitades, austatud krahv, jätan Teiega hüvasti kui igavesti Teie Vladimir Karlovitš Möller."

Kirjutaja allkirjale lehe lõpus järgnes paarirealine lisa. See kõlas nii:

„Aga üks asi, millele ei olnud lahendust: minu silmis süütute inimeste surm, ühe Siberisse saadetu hävitatud elu. Kellel oleks piisavalt jultumust kiita heaks hoolitsus üheainsa inimese valgustatuse eest, kui kolme eluküünal seeläbi kustub? Ma möönan: Teie pärast jätsin ma kasutamata võimaluse võtta kolme venna kohtuasi pealinna mõjukate tuttavate kaudu uuesti üles. Aga tehke ometi, mis Teie võimuses, et seda saavutada! Vähemalt niivõrd, kui see tuleks kasuks ainsale ellujääjale. Nad olid süütud, need kolm, võin selle eest oma eluga vastutada! Täiesti süütud, jah!"

Ovelacker tahtis juba lehed kokku murda ja kõrvale panna, aga peatus siis. Ta ei tahtnud neist veel lahkuda, silus paberi sirgeks ja pani lehed lauale lambivalgusse. Kui keegi oleks teda jälginud, oleks ta imestanud. Ainiti ülemist kirjapoognat silmitsedes noogutas Ovelacker endamisi, muudkui noogutas ja noogutas, tulvil piiritut heakskiitu, nagu näis. Tema pilk, mis haaras kõiki raskeid, kokkusurutud kirjaridu, jäi siin-seal mõnele üksikule pidama, nagu haagiks too end ise külge, mingi seosetu sõna: tunnusmärgid... Preisi... lahendus..., vaim aga lükkis selle üksiku sõna kohe jutustusse tervikuna, mis ulatus tegelikult üle mitme lehe. Jutustuse sisu elas tema mälus edasi sõnadena, mille toon tal siiani kõrvus kõlas, sõnadena, mille mõte oli osa sellest mõttest, mida ta ise oli otsinud. Ta noogutas selle lahenduse peale: Tore, leitnant oli uuel kaldal... ja korraga tabas Ovelacker end veel kord sõna-sõnalt seda lisa lugemas: „Aga üks asi, millele ei olnud lahendust..." Lahendus – selle oli ta Mölleri kirjast võtnud ja võis sellest kunagi hiljem talle teatada, sellele preisi ohvitserile.

Pilgus, millega ta lehti silmitses, oli mingit isemoodi südamlikkust. Ovelacker nägi välja, nagu oleks ta kõigiga ära leppinud. Ta nõjatus toolileenile ja tõmbas käega üle suletud silmade. Kui ta need uuesti avas, jäi ta liikumatult istuma, silmitsedes väikest kappkirjutuslauda, mis varjas enda taga mitmeid sahtleid. Valgusvihk ei ulatunud üle lauaplaadi ja selle taga valitses sügav pimedus, milles heledast puidust väädid, mis olid surutud teepruuni mahagoni sisse, salapäraselt elusana üle terve kapiseina sirutusid. Talle tundus, nagu algaks selle võluväädistiku taga jälle tõeline, ärkvel elu. Siin nägi ta und, või koges ta seda kõike juba teist korda. Kui tihti olid tema soovid seda silmapilku ennetanud! Nüüd oli see silmapilk tulnud ja jäänud; nüüd ei olnud enam midagi soovida. Ainult kõige viimane veel, aga sellelegi oli ta juba nii lähedal! Ja kui see viimane juhtub, siis on tal samuti tunne, et see juhtub temaga teist korda.

Siis kuulatas ta. Sammud koridoris, noore Reuteri vaiksed sammud! Tal oli just niipalju aega, et paberid kokku korjata ja ära panna; siis koputati ja kohe seejärel seisis sõber ta ees.

Ta tuli tormakusega, mis talle muidu omane ei olnud ja mis võis üksnes midagi pakilist tähendada. Ovelacker oli vaevalt püsti tõusnud, kui sõber talle juba käe ulatas ja nii istus ta kohe uuesti laua taha.

Et noor Reuter homme oma majja sisse pidi kolima, seda Ovelacker juba teadis ja oli nõustunud teda saatma; ootamatuid takistusi, mida Reuter ette poleks näinud, ei paistnud ka olevat; mis oli küll sundinud teda nii tormakalt siia sisse tungima?

Tundus, et ei midagi. Ta istus tugitooli, mis oli lambi valgussõõrist kaugemale lükatud, viskas jala üle põlve ja hõõrus oma kõhnu käsi – see kõlas nii, nagu siristaks parv rohutirtse. Ovelacker vaatas langetatud päi kuldset helendust laual.

Noor Reuter silmitses teda.

„Oled sa midagi uut kuulnud?" küsis Ovelacker siis ümber pöördumata.

Sõber toetas lõua kätele. „Jah, kuule...," alustas ta, aga ei jõudnud kaugemale. Natukese aja pärast jätkas ta ebalevalt: „Sellepärast ma tulingi kohe sinu juurde. Jõudsin nimelt just äsja tagasi..."

Oli tunne, nagu kerkiks toas tume tolmupilv. Hääl muutus selles veel õõnsamaks ja kähisevamaks. – „Juhtus midagi märkimisväärset," alustas noor Reuter uuesti ja köhatas, nagu kataks tolm ta häälepaelu.

Ovelacker istus ja silmitses jätkuvalt lauda. Ta pea oli ehk veel veidi madalamale langenud. Käel, mis puhkas tugitooli käetoel, tuksles pingul nahk.

„Jah," kinnitas ebalev külaline iseendale, hingates sügavalt, lausa kuuldavalt sisse. Tema lõug ja käed olid justkui kivist; pilgu oli ta maha löönud. Teda nähes võis mõelda, et ta istub, silmad kinni. – „Sind on surnuks kuulutatud, tead sa seda?"

„Ma tean," tuli vastus kohe järgmisel silmapilgul, väga rahulikult, öeldud otse valgussõõri, ja kui noor Reuter nägi sõbra kogu ühtaegu liikumatu ja vaikivana valgussõõri taga, siis näis talle, nagu oleks valgus häält teinud.

„Ah sa tead seda?" pomises ta üllatunult.

„Jah!" kõlas vastus. „Ma olen surnud, ma tean seda. Kõige usaldusväärsem ja kõrgem instants, mis inimeste jaoks siinilmas olemas on, kuulutas seda. Mitte lausa keiser, aga keisri minister."

„Nii et sa tead seda kõike!" kordas noor Reuter. „Ma mõtlesin..."

„Ja mis edasi?"

„See on üks kummaline lugu," alustas Reuter vastumeelselt.

„Räägi!"

„Arvad?" 'küsis Reuter sõnatu valguslaigu käest laua kohal. „Sain sellest täna teada, uudis jõudis pärale eile keskööpaiku. Kogu ümbruskond on ärevil, ma pole midagi niisugust varem läbi elanud. See on peaaegu nagu keskajal!

Asi seisab nimelt selles vanas talumehes, kellest ma sulle juba kord rääkisin," alustas ta ettevaatlikult ega lasknud Ovelackerit silmist. Ovelacker liigutas end sama vähe kui enne. Ta tundis küll endal sõbra pilku ja kuulis ka hääletoonist, et Reuter rääkis nüüd temaga, aga ta ei pööranud end sõbra poole.

„Asjaolud on järgmised," alustas jutustaja häälega, mis pidi kõlama süütult: „Eile öösel, pisut pärast südaööd, panid mõned Alliklepa kihelkonna inimesed tähele, et surnuaial toimub midagi. Seal nähti nõrka valguskuma ja kuuldi pominat, nagu räägiks mitu inimest omavahel. Aeg-ajalt oleks nagu labidas kolksatanud, siis kostis mullas sonkimist ja kriginat, oli kuulda, kuidas loobiti kive, maa kõmises, nagu kaevaks keegi hauda, vahepeal jäi kõik jälle vaikseks, välja arvatud mingi rabin, millest jäi mulje, nagu viskaks keegi laias kaares mulda hauast välja. Need, kes seda kuulsid, äratasid teised üles; teised omakorda järgmised ja need järgmised lõpuks politseiniku, pastori ja köstri. Ja pastori õhutusel läksid inimesed pärast kiirelt peetud plaani surnuaiale. Kui tunned meie inimesi ja mõtled selle peale, et see sündis kaheteistkümne ja kahe vahel öösel, siis võid ette kujutada, kuidas see kõik käis.

Surnuaialt leiti üksainus inimene – vana Koiri peremees kõiksugu tööriistadega, labida, kirka, raudkangi, haamri ja paari viietollise naelaga, täiesti arust ära. Vanamees seisis juba mehekõrguses augus, seal, kus oli tema naise haud. Ta tegi tallilaterna valgel tööd ja kuigi ta oli juba täiesti kurnatud, oli ta ikka veel vihaselt ametis mulla väljaloopimisega, et kirstuni jõuda. Ta keeldus välja tulemast – mitte tigedalt või märatsedes, ei, üksnes täielikult vallatud eesmärgist, mille ta endale selleks tunniks seadnud oli. Kui pastor, kes oli nagu kuu pealt kukkunud, temalt küsis, et mis see kõik tähendama peab, andis ta niisuguse vastuse, et meestel hakkas jube. Ja ta rääkis: talle olevat Peterburist kirjutatud, et timukas on surnud ja tema oli Jumala õigluse üle rõõmustanud ega tahtnud enam midagi muud kui surra.

Aga siis olid naabrid talle öelnud, et see pole tõsi, timukas on rohkem elus kui kunagi varem ja ta pidi seda uskuma, sest inimesed olid timukat oma silmaga näinud. Ja siis ei andnud ta naine, kes oli koos mõlema pojaga nii ööl kui päeval tema juures, talle enam rahu. Ta oli ühtevalu mehe voodi juurde tulnud ja sosistanud, et nüüd peab ta timukale midagi tegema. Mees ei saanud enam üldse magada. Nii ööl kui päeval oli naine – naine, kes lebas seal hauapõhjas, ilmselt juba äramädanenud kuusepuust kirstus! –, mehele kõrvu sosistanud, et mees peab võtma kirve või vikati, kivi, kaika või naela ja timuka maha lööma – ja nii ühtesoodu, ühtesoodu! Lõpuks ei olevat vanamees seda enam välja kannatanud, nagu ta seal öösel surnud naise peale kaebas. Sest ta ei tahtnud seda teha, mitte mingi hinna eest! Jumal olgu kohtunikuks timuka ja tema vahel! Seda oli ka Olli ikka öelnud, kui peremehel kurjad mõtted pähe tulid.

Lõpuks ei kannatanud ta seda piina enam välja. Naine oli talle rinnale karanud ja teda kägistanud, hirmsasti sajatades, kui ta ei tee seda, mida naine käsib. Pojad olid päris vait olnud. Nad seisid ta voodi kõrval ega nõudnud midagi – ei nõudnud küll midagi, aga ei takistanud ka ema, kui ta märatses. Üldse tundusid nad mõlemad talle väga murelikud, rääkis vanamees. – Ta oli lausunud kõiki loitse, mida ta vaimude vastu teadis; miski ei aidanud. Ta puistas eeskoja naelte ja kildudega üle; nad tulid ikka.

Surnud astusid sealt üle, naine kõige kergemalt. Siis tuli talle pähe viimane pääsetee, mida tunti juba iidsetest aegadest: Niisugustel kurjast vaimust vaevatud surnutel tuli jalad jämedate naeltega kirstu külge lüüa. Siis nad ei saanud enam tulla. Selleks ta siin oligi, et seda teha, ja ärgu teda jumala eest segatagu. Ta jõuab kohe kirstuni ja viib oma töö Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel lõpule. Kui see ei õnnestu, kardab ta koju minna. Sest siis oleks naine temaga veel hirmsam ja käiks talle veel rohkem peale, et ta teeks kurja, millega ta hakkama ei saa. Ei, ta ei taha timukale mingit kurja teha, Jumal olgu kohtunikuks, Jumal üksi!"

Kui noor Reuter oli niikaugele jõudnud, imestas ta isegi, et oli suutnud seda jutustada.

„Ja kuidas see lugu lõppes?" küsis Ovelacker viivu pärast.

„Ilmselt lõppes see rahumeelselt," arvas noor Reuter, „veenmise ja manitsuste ja lohutustega, sest räägitakse, et vanamees on nüüd jälle

kodus. Aga tal olevat verejooks olnud. Ja teenijatüdruk magab tema juures kambris, et ta enam nii üksi ei oleks. Inimesed ütlevad, et ta on surmalaps. Aga kus kihelkond on sellest alles üles ärritatud! Kui näed kaht inimest koos olevat, võid kihla vedada, et nad räägivad sellest."

„Kus see talu õigupoolest asub?" küsis Ovelacker.

Noor Reuter teadis seda umbkaudu, sest tema valitseja oli seda talle kirjeldanud, aga ka ainult umbkaudu, lihtsalt seda kanti; teed sinna ei osanud ta juhatada.

Korraga kargas Ovelacker toolilt. Noor Reuter võpatas.

„Ma arvan, et varsti on õhtusöögi aeg!" lausus Ovelacker veidralt kõmiseva häälega ja läks toast välja. Kui ta juba väljas oli, pimeduses või poolpimeduses, sest järgmine lamp helendas kaugel eemal, ütles ta veel midagi, mis kõlas nagu tõotus: ta tuleb kohe tagasi.

Kohe seejärel, ja veel tükk aega hiljemgi, kõndis ta magamistoas rahutult edasi-tagasi. Jõudnud akendeni, jäi ta mõneks sekundiks seisma ja vaatas välja, kus oli öö, peaaegu päris pime öö. Ainult lähimate puude latvu oli veel näha, karune pimedus, pimedam veel kui taevas. Sinakad ja kuukahvatud tähed, mida kannatlik silm võis näha lausa üle taeva tõttamas, vilkusid rõõmsalt. Ei, ütles ta endale, oli liiga pime. Isegi selle jaoks, kes väga hästi teed teadis. Ja kui ta keset ööd sinna jõuab – kes seal siis veel ärkvel on? Võib-olla too vaimudest vaevatu. Aga milline kohutav ehmatus talle, kui timukas, surnuks kuulutatud ja ometi elus timukas, öösel tema juurde ilmub! Ta oli surmalaps, ütlesid inimesed. Kas see tähendas, et ta oli suremas? Või et ta sellelt asemelt enam kunagi ei tõuse? Kuidas ka ei olnud, palju aega polnud talle enam jäänud.

Äkki seisatus Ovelacker oma teel ja tõstis nii ootamatult pilgu, nagu vaataks kellelegi otsa. Pješkov ja Potapov – kas polnud mitte nemad vanamehe tookord öösel kohale toonud? Notar oli toas olnud ja vanameest kaastundlikult silmitsenud. Kui selgelt kerkis pilt tollest hetkest Ovelackeri silme ette! Veel tänagi kõlas vanamehe pomin tal kõrvus. Korraga meenus talle nii mõndagi: kuidas mees kohtusaalis pingil oli istunud! Kuidas ta tookord, kui nad doktoriga randa ratsutasid, metsas nende teel seisis ja doktor teda tulistada tahtis! Ja siis, all pargis, kui Ovelacker teda hüüdis! Ja siis... jälle pargis, kui karu, kes

oli end kõigepealt Angelikale ilmutanud ja siis abitult ning kaitsetult maaslamava Ovelackeri ette ilmunud. Hiljem polnud Ovelacker teda enam kordagi näinud. Kui see nüüd veel kord juhtuks, tähendaks see surma. Siis tuleks vanamees surnu soovidele vastu ja saaks ise kohtunikuks oma poegade kohtuniku üle. Kas ta teadis nüüd, miks vanamees ta elu oli säästnud, kui see kogu oma kaitsetuses nii kättesaadavalt pargis lebas? – See oligi see, mida ta nii sageli tundnud oli: et tema ja see vana mees on lahutamatud, kuni üks neist siitilmast lahkub. Kuuluvad kokku lahutamatult nagu võlausaldaja ja võlgnik. Ent kas võlg kustus, kui võlausaldaja suri? Jah. Kui ta pole just oma võlanõudele järeltulijat leidnud. Paraku ei olnud selle vana talumehe nõudele enam järeltulijat. See oli seotud tema eluga ja kustutati koos selle eluga – või pikendati tähtaega suure kohtupäevani elavate ja surnute üle, millega ta end siinilmas oma meeltesegaduses lohutas.

Järsku vallutas Ovelackeri meeli küsimus, mistarvis ta sinna ülepea minna tahtis, kuidas ta mõtles end vanamehele arusaadavaks teha ja mis ta üldse öelda kavatses. Ent lausa pühaliku tõsidusega tõrjus ta selle küsimuse tagasi. Mistarvis? Ta võis korra vana mehe kätt suruda, tänada teda, et ta oli kõigile kiusatustele vastu pannud. Rohkem ei midagi? Jah... Ta võis vanamehele öelda, et üritab talule jälle peremehe saada. Ühe noore Koiri peremehe. Ta oli nüüd piisavalt karistust kandnud. Jah, seda ja teist, põhjusi oli küllaga, ta ei pruukinud endalt küsida. Teispool kõiki mõistuse armust sündinud põhjusi elas temas üks kummaline usk, et see, mida ta tegi ja kuidas ta tegi, oli õige. Aga sellega oli kiire. Aeg, mille ta kulutas teede ja kellaaegade, salajaste teede ja salajaste kellaaegade väljaarvestamisele, oli kaotatud aeg. Nagu poleks hiljem niikuinii kõikjal teada, kus ta oli käinud! Hiljem, jah, see, mis hiljem juhtus, ei läinud talle paraku korda. Ainult et ta ei saanud homme kõigepealt sõbraga Raele sõita ja siis koduteel seda talu otsida, mille kohta keegi õieti ei teadnud, kus see asus. Võib-olla oli siis juba liiga hilja; mingi iseäralik kärsitus, mida kaine mõistusega üldse käsitada ei saanud, sundis teda kiirustama. Aga miks tahtis ta toetuda kainusele ja mõistusele? Alates sellest hetkest, mil ta sellessamas paigas, kus Angelika suri, seisis vastamisi ingli vaimuga, kulges tema tee otsekui unenäo ja joobumuse lummuses. Unenäost oli ta kaasa saanud võime heita vähimagi

vaevata pilk kauguste taha, joobumusest võime ületada raskusjõud.

Ovelacker ei naasnud sõbra juurde ei kohe ega varsti ega hiljemgi – toatüdruk pidi talle ütlema, et õhtusöögilaud on kaetud ja sõber ootab. Alles siis tuli ta tagasi, toomata ühtki põhjendust oma pikale äraolekule. Ta istus sõnatult oma kohale, noor Reuter võttis istet temast paremat kätt. Tüdruk oli just toast lahkunud, olles enne veel kord kärpinud hõbedastes lühtrites seisvate küünalde tahti. Virtin oli laua lahkuva külalise auks palumata pisut pidulikumalt katta lasknud. Ovelacker haaras ühe kausi... Siis pani noor Reuter käe sõbra käsivarrele. Üllatunult vaatas Ovelacker talle otsa.

Sõbra nägu oli väga kahvatu ja väga tõsine. Ta palub endale andestada, ütles ta oma kähiseva häälega, veel pisut rohkem pingul kui muidu, ent nüüd mitte niivõrd laastava haiguse toimel kui murest ja kaastundest. Ta ei saa ise ka hästi aru, kuidas ta võis selle loo jutustada.

Ovelacker sirutas oma vasaku käe parema poole, millel lebas sõbra rahustav käsi, ja tõrjus kõik vabandused sõbra jahmatuseks tagasi.

Kui teistsugusena oli noor Reuter kujutlenud seda õhtut, mil ta pitsitusega kurgus viimast korda õhtust sõi. Ent nüüd polnud enam võimalik mitte märgata, et Ovelacker ei olnud päris tema ise. Millal enne oleks ta keset söömist tulnud mõttele kutsuda vestibüüli tallimees – nii ruttu kui vähegi võimalik, ta tahtvat temaga rääkida – vihjamata ainsagi sõnaga, mis oli ta selle kombeuuenduseni viinud! Reuter tõstis paar korda klaasi sõbra terviseks ega olnud sugugi kindel, et too teda üldse nägi – nii võõrad, palavikulise läikega, olid ta silmad, ja nii rahutu ta ringiekslev pilk. Ta näis otsivat midagi vastupidist rahule ja vaoshoitusele, nagu aitaks see teda, ja kui teenijatüdruk teatas tallimehe saabumisest, sõi Ovelacker kiirustades järelroa ja ruttas vestibüüli. Palve, et Reuter teda vabandaks, pomises ta nagu muuseas.

Millest ta seal tallimehega rääkis, seda noor Reuter ei kuulnud. Tal ei jäänud ka aega selle üle pikemalt järele mõelda, sest Ovelacker tuli varsti tagasi ja istus uuesti lauda. Vaevalt märganud, et sõber oli vahepeal söömisega ühele poole saanud, tegi ta ettepaneku õhtusöök lõpetada ja juua kohvi, mida täna nagu pidupäeva puhul pakuti

ühes teises toas. Ta määras selleks kõige suurema ruumi, raamatukogu, nagu oleks tal juba tuba valides meeles mõlkunud, mida ta seal vahetpidamata tegema hakkab, habras tass käes: edasi-tagasi käima, edasi-tagasi; noor Reuter ei osanud aga selle pöörase surve all muud teha kui tema käimist tugitoolist nukra pilguga jälgida: tummalt, liikumatult, nagu kellapomm, mis paneb pendli peatumatult endast mööduma ja oma teed käima, ise kohalt liikumata.

Ja oma teed käima!

Hiljem, kui ta oli Ovelackeriga hüvasti jätnud ettekäändel, et tal on veel üht-teist pakkida, ja viibis üksi oma toas kokkupakkimata kohvrite vahel, halvasid Reuterit enesesüüdistused ja muutsid ta teovõimetuks.

Nüüd, maja vaikuses, näis talle, nagu oleks ta seda õhtut unes näinud. Aga ei, kuigi see kõik tundus olevat mingi luupainaja ja nõidus – ta teadis täpselt, millal see oli alanud. Vaimusilmas püüdis ta veel kord silma vaadata mehele, kes oli tõusnud oma kohalt kirjutuslaua taga. Juba selles mehes, mitte üksnes tolles teises, kes pärast uudist toast põgenes – juba temas oli midagi iseäralikku, nagu oleks ta vaimudega kohtunud või omaenda surma pealt vaadanud! Kas Reuteri äraolekul oli juhtunud midagi, mida ta ei teadnud? Kustkohast oli Ovelacker üldse teada saanud, et valitsus on ta surnuks kuulutanud?

Talle meenus taas, kuidas nad teineteisega tutvusid ja mis sestsaadik kõik juhtunud oli. Kas nad olid seda omavahel jaganud? Ei, vastas noor Reuter endale. Alati lahutas neid mingi vahemaa, üks ruum, küllalt avar, et leida sealt rohtu esimeste vahetute tundmuste kuuma ja külma vastu ja lasta neil teineteisega kohaneda, ilma et leegid või külmumine neid ohustaks. Ja kui väga ta seda vahemaad muidu ka ei armastanud, sest see pakkus teatavat kaitset – kas polnud just see takistanud teda seni selgelt nägemast? Varjas see endas üht teist nägu, üht teist inimest kui see, keda tema tundis? Oli see tema eest varjanud omadusi, mis vormisid timuka näo ja toitsid müüti? – Umbusu kardetav küsimus; ta mõtiskles selle üle, niikaua kui ärkvel oli. Ta mõtiskles kõige üle, mida ta teadis ja tundis, alustades notari jutustusest. Ei saanud olla sügavamat, nõutumat ängi ühe inimese pärast, kui oli temas sel õhtul. Ta tundis järgmise päeva ees sama suurt ängi

nagu terve edaspidise elu ees, mis hääbus öö teadmatusse. Mis võis päästa inimese, keda surnute vaimud elavate käest välja nõudsid? Kui ta ei võinud tunda end iseenda eeski kindlalt, nagu täna õhtul tundus, siis kus veel? Mõttekaoses, mis läks aegamisi üle rahututeks unenägudeks, uinus ta.

Ta ärkas – millal, seda ta ei mäletanud – pettekujutlusega, nagu oleks kuulnud kabjaplaginat ning hobuste trampimist ja korskamist, millest juba järgmisel hetkel sai kihutava rongi rattarütm; ent sõit ei kestnud kaua, ta ärkas – ärkas kõlava naeru peale, nagu ta ise arvas, ja ta otsaesine oli niiske hirmuhigist ja ehmatusest. Ta lebas küünarnukkidele toetudes voodil ja kuulatas, aina kuulatas, kuulatas hinge kinni pidades, süda peaaegu rinnust välja tungimas. Siis kuulis ta kaugelt hobuse hirnatust – selle hobuse, kes oli vahepeal lähemal olnud ja kelle hirnumist ta petlikult naeruks oli pidanud.

Jõudnud selgusele, mis teda oli ehmatanud, rahunes ta, ent ka selles rahus oli mingi rahutuse idu, mingi uus, viljatu küsimus: mida tähendas see hobune keset ööd, hobune, kellega kas ratsutati või sõideti minema. Ta vaatas kella, see näitas pisut üle poole nelja, ikka veel oli pime öö. „Tallimees!" meenus talle, tallimees, kes õhtul välja kutsuti. Õhtul... Kas ta nägi und ja nägi unes veel teist und? Ta ei suutnud uskuda, et see õhtu oli tõesti olnud.

Nüüd ratsutas Ovelacker öösel ringi. Mida see pidi tähendama? Kuhu? Milleks? Oli see tõesti Ovelacker, kes istus hirnuva hobuse seljas? Jumal küll! mõtles noor Reuter, taipamata, mis seal sündis ja miks see pidi sündima; ja selle päeva järel, mil ta oli kuulnud räägitavat vaimudest kui millestki tõelisest, valdas teda soov, et oleks võimalik läkitada üks hea vaim tolle kannule, kes seal minema ratsutas, üks hea vaim... see üks ja ainus hea vaim...

Ent see vaim oli Ovelackeri teel endast mööda lasknud; vaimu ülesandel ta nüüd läbi öö ratsutaski.

Hobune pruuskas ja käis, pea maas, nagu ei võiks ta end ratsaniku hoolde usaldada, vaid peaks öömustalt, niiskelt maapinnalt haistma, kuhu tee viis. Ovelacker lasi sel sündida. Ta piilus vasakule, kus varsti pidi puhkema koit, viimase teelõigu jaoks, mille kohta kaart midagi ei öelnud, vajas ta valgust. Teed olid kaardile joonistatud, ka neli või

viis talu, aga milline neist oli Koiri talu, seda pidi pärastpoole küsima, kui ta nende ohtrate kirjelduste järgi, mis talle oli antud, kohe õiget üles ei leia: „pikkamisi lagunevat", nagu valitseja oli öelnud, doktori jutustuse järgi Surnute talu, kus ukerdas ringi väike laps.

Sel ööl ei saanud ta und. Valdavalt oli see mingi uimane tukastus. Ent ka siis, kui ta silmad sulges, seisis pimeduses katkematu piltide ja nägude rida, mille jaoks ta laup oli liiga kitsas ulualune. Pea hakkas valutama, nagu oleks selle seinad seestpoolt katki kriibitud. Õine jahe õhk tõi kergendust, läbitungimatu pimedus, milles ta ei tahtnudki midagi ära tunda, oli leevenduseks. Ovelackerile tundus, et ka ta pea on täidetud niiske jaheda pimedusega ja silmad olid kui avatud lüüsid, mille kaudu kõik sisemine oli ühenduses välimisega. Aeg-ajalt tihenes pimedus temas mõtteks: kuhu ta nüüd ratsutas ja mida ta sealt tahtis – aga ta lasi sellised mõtted jälle ruttu lendu, tumedasse merre kesköö ja hommiku vahel, kus puud ja põõsad ujusid mööda nagu kannaksid neid salajased mõõnad ja tõusud.

Kui ta mitte kaugel kirikust üle suure maantee läks ja esimest korda võõral maa-alal ratsutas, hakkas koitma ja maastik tema ümber ahenes. Esimese idast tõusva kahkja valguskiirega suruti see jälle kindlasse vormi, millel olid omad kaugused ja lähedused ning hääled. Hiidvanadel puudel keset põldu kraaksusid kähedalt varesed; seejärel haugatasid kaugemal koerad ja võis juhtuda, et mõni väike lind lendas vurinal üle tee. Päris tükk aega nägi ta kõikjal elu ja hommikuelevust – ent siis jäi jälle nii vaikseks nagu naaseks öö, mille roosakalt hõõguvad pilved just äsja olid taganema sundinud. Sel ajal öö ja päeva vahel valitses kummaline vaikus, see oli kõhklev vaikus, mis ihkas valjuks muutuda aga ei söandanud. Näis, nagu seisaks kõik, suu hõikumiseks pärani, ja hoiaks hinge kinni, kuni antakse märku või langetatakse vägev otsus. Ja samaaegselt langes suurele avarusele kaste, nii jäine, et see lausa kõrvetas ja aur kerkis üles nagu suits. Varesed lendasid vaikselt üle, otsekui halvatud lõõmavast taevast, mis jäi tühjalt ja majajäetuna nende selja taha, nagu ootaks ta vaid, et mustade tiirlevate parvede lend teda uuesti kirjaks. Ent nüüd avanes kõikjal, nii lähedal kui kaugel tohutu värelev udulill, mis lõi oma valged, kaarjad õiekarikad pikkamööda taeva poole lahti. Kui õielehed olid täielikult avanenud ja tõusid õisikust

lahtirebitult kõrgele pilvedesse, lebas maapinnal tohutu suur, alasti, karske ja range selgus. Ja selline oli päev enne, kui tuli päike, mille toimelt loodeti kujuteldamatut armastust ja soojust: hinge sellele täiuslikule kehale. Alles siis läheksid ta keelepaelad valla.

Ovelacker ehmus, kui ta esimest korda maju nägi – teeleasumisest võis juba oma kaks tundi möödas olla. Need olid küll veel kaugel eemal, aga ta sai kohe aru, et need olid elumajad, mitte väikesed küünid, kus oli varju all loopealse hein. Majade korstnaist tõusis suits, mis oli karvavõrra tumedam kui hõbedane varahommik. Inimesi polnud veel näha, aga põllud majade ümber olid neile tummad kaaslased. Pärast ristumist ühe teise maanteega hakkas tee tasapisi langema ja viis otse majade poole. Et jõuda iga taluni, mis olid mööda maad laiali pillutatud, pidi tee pärastpoole veel mitu korda hargnema. Ovelacker peatas hobuse ja mõtles järele. Ei, sinna ta ei tahtnud! Teda valdas inimpelgus. Pelgus õiget teed küsida, mille peale jutt neljas-viies talus kohe liikvele läheks, pelgus uudishimulike pilkude ja umbuskliku usutlemise ees. Pigem otsib ta üksi edasi, niikaua kui leiab õige talu, või küsib teed mõnest kõrvalisest popsisaunast, kusagilt, kus tema küsimus veel mõneks ajaks vaid väheste inimeste juurde pidama jääb. Või muidu tuli tal... tagasi ratsutada? Järsult, nii et hobune ta all tantsisklema hakkas, pööras ta ringi, justkui hüüde peale, ja vaatas sinnapoole, kust ta oli tulnud. Ta poleks saanud enam kahvatumaks muutuda kui ta juba oli, aga unenäolisuse tunne aina kasvas. Ümberringi oli kõik talle võõras: puud, põllud, majad; võõras ja otsekui iseenesest kõrgemale kerkinud oli ka tema enda eksistents. Varsti pidi päike tõusma. Topilised pilved ida pool horisondi kohal sarnanesid juba hiigelsuure õidepuhkenud roosikimbuga. Ja külm õhk, mida ta sisse hingas, täitis ta rinna millegi joovastavaga, lisaks sellele joobumusele, milles ta eile õhtust saadik viibis. Vahetpidamata püüdis ta endale sisendada, selgelt ja kainelt, et see, kes siin sadulas istub, on tema ise. See ei õnnestunud. Ja korraga, otsekui paanilises hirmus, et mingi sosin võiks temast veel nüüdki jagu saada, ajas ta hobuse järsult kitsale põlluteele vasakut kätt, nii et eemalolev majadegrupp jäi paremale, ja nagu peaks ta mingi teelahkme kiirelt selja taha jätma, kihutas ta otse tundmatusse, kus tee ristus põõsastikus voolava ojaga. Mis oli teisel pool võsa, seda ta ei teadnud. Ta sai selle

teada alles siis, kui hobuse sammud õõnsalt kajama hakkasid ja ta jõudis puusillani, mis seisis tumedalehiste, niiskelt lõhnavate põõsaste vahel nagu mingi vägeva müüri sees. Nüüd silmas ta orgu ja orupõhjas seisis suur taluhoonete nelinurk, mida metsaservast teispool orgu lahutas heinamaa laiune maatükk, ja sinna alla, söötis põldude vahelt läbi, tee teda viiski.

Siin puhus talle esimest korda näkku surma hingus, jahedam kui mistahes maine hommik, nagu tuulehoog lahtisest hauast. Kõik põllud olid siin harimata, nurmedel vohas mehekõrgune põldrõigas ja ohakas – väävelkollane meri, milles ohakate leinalilla polnud sel varasel tunnil veel tõeliselt särama löönud. Paremat kätt – seda nägi ta siis, kui üks kitsas nõgu künkanõlvas talle vaate vabastas – osutas tihe puudesalu ühele teisele talule; aga ta ei mõelnud sinna keerata, ka siis mitte, kui kitsas, sügavalt rööpasse sõidetud põllutee selle talu poole käänas. Ta ratsutas nõlvakust alla, aina sügavamale, kuni jõudis niikaugele, et maja suur hõbehall katuseviil seisis hoiatavalt ta ees. Ta peatas hobuse ja ronis sadulast.

Pigem oli see jõuetu mahalibisemine hobuselt, kelle kõrvale ta veel tükiks ajaks nõtkuvate põlvedega seisma jäi. Hajevil ilmel vaatas ta enda ette. Ta ei teadnud, kuidas, aga kohe esimesest hetkest peale, niipea kui see talu nähtavale ilmus, tundis ta: see oli tema sihtpunkt – ja ometi ei tahtnud ta seda endale tunnistada, hoidus sellele pilku heitmast, püüdis metsa kirevat müüri kauguses ja söötis põlde vaadata nii, nagu poleks neil kaevata millegi muu kui oma söötisoleku üle. Ja kui ta oli nüüd sunnitud vaatama talu murenevaid müüre, sest need täitsid kogu ta vaatevälja, hõbedasi katuseid, mida mädanik õgis nagu ablas kärntõbi; väikeste küünide katusepalkide alasti sõrestikku, mille all mädanev hein oli maha varisenud, ja uste kohal rippuvat lumetõket, vankreid, mis seisid lahtise taeva all ja muutusid kõlbmatuks, suurt õue, mis mõnes teises talus poleks isegi pärast vilja sissevedu nii tihedalt kõrtega kaetud olnud, seinalt pudenenud krohvi pärga, mis lebas iga maja alusmüüri ümber – siis oli tal tunne, nagu vaataks ta esimest korda üle hulga aja iseendale näkku, enesepettuse ja ilustamiseta, ja see talu seisis seal nagu metsik, ulguv appikarje või nagu lämbunud ohe, millel pole enam mingit lootust. Hall, kaine hommikuvalgus ei varjanud silma eest mitte

midagi sellest hävingust. Ei lagunevaid küüne ega lautu, mis käisid kinni uksele toetatud palgiga, ei katkisi aknaklaase ega neid väheseid terveid, mis ei paistnud enam läbi, ega käia, mis oma mädanenud jalgadel püsti polnud püsinud ja nüüd maas vedeles: korjus, millest oli ära mädanenud kõik peale roostepunase raua ja tarbetu suure kivi. Kaevu ümber lokkas kummel ja tulikas, nagu ei joodetaks kaevuveega enam kedagi; kõik kaevu puust osad olid kihthaaval maha koorunud ja pilbastunud. Ja ei tea, kas oli õhk siin nii raske kurbusest ja meelehärmist, aga – suits, mis teistes taludes sirgelt nagu küünal korstnast tõusis, langes siin maha. See pidi olema vilets puu, mida seal sees põletati, niiske ja haige, valel ajal maha võetud. Nagu väävliga vürtsitatult tiirutas kollane ja lämmatav suits ümber kiviseinte. Oleks tahtnud pilguga otsida seda sõõri, mis ümbritses nii maja kui põlde ja millesse kord nõiuti kõik, mis siin nüüd lebas: surm, lagunemine ja inimesele, kellelt oli ära võetud enese ülalpidamise jõud, lähemale hiiliv häving.

Ovelacker oli hobuse väravaposti külge sidunud. Ta seisis ja vaatas õuele ning tagasi söötis põldudega künkanõlvale ja näis olevat kahevahel, kas minna edasi või mitte. Ta hingas raskelt. Enese teadmata ajas ta end sirgu ja hingas nii sügavalt sisse, kui tal vaja oli. Siis korraga tõukas ta end posti najalt eemale ja läks otsekui külmunud jalgadel ebakindlate sammudega õuele.

Ta läks seisatumata majani, mis näis olevat elumaja; maja korstnast tõusis suitsu, ukse juurde viis paar pehkinud trepiastet. Ja Ovelackeri otsus viia see lõpule ja teha oma kavatsus lõppude lõpuks teoks oli nii kindel, et ega ta tajunud enam isegi, kuidas ta seda kõike tegi.

Ta koputas tasakesi ühele pruunile uksele, millelt värv maha koorus, ent keegi ei avanud. Ta ootas tükk aega ja kordas koputust, aga ükski inimene ei ilmutanud end. Siis astus ta palumata sisse. Ta jättis ukse lahti, et lasta valgust eeskotta, kuhu ta astus ja mis muidu oli täiesti pime – nagu valvaksid seda maod. Sest laest ja tahumata seintelt sööstsid tema poole kangeks tõmbunud rihmad. Ta peatus taas, seisis teise ukse taga, ent taas ei tulnud talle keegi vastu ja toast ei kostnud ühtki häält. Teine uks oli praokil, ukse vahelt immitses sooja õhku ja ta kuulis ühetoonilist heli, nagu väriseks kaas potil, mille sisu keeb. Soe õhk ja heli tulid mingist järgmisest pimedusest.

Ent see oli vaid hämarus, sügav hämarus koristamata köögis. Avanud ka teise ukse, astus Ovelacker kööki. Hämarus pahkluudeni ulatuvate õlgede kohal, mis igal sammul prõksus ja laiali pudenes. Uks oli tema järel kinni vajunud. Pikkamööda harjusid ta silmad ruumiga, kuhu päevavalgus mitte kunagi päriselt ei ulatunud. Uksest paremat kätt oli seinas kitsas aken, millest langes nõrka valgust otse pliidile. Pliidi ees maas oli hagu ja mingid vanad aialipid, et toita hõõguvat ja sisisevat tuld. Tulel oli ainult üks suur must pada, kus midagi podises ja mille kaane alt valgus pliidile sisinal kollakasvalget vahtu. Aurustuv vaht täitis terve ruumi hapuka vinega. Kohe pliidist paremat kätt viis uks kõrvaltuppa ja vasakut kätt... seal – ta pigem tundis kui kuulis seda üle pajakaane lõgina –, seal olid inimesed! Selle ruumi ja köögi vaheline uks oli vaid koomale lükatud; talle tundus, nagu immitseks kitsa prao vahelt valgust.

Kas keegi polnud teda siis kuulnud? Või oodati siin tema tulemist kuuldes kedagi, kes oli nii tuttav ja oma, et võis käia sisse ja välja nagu selle maja laps? Kõik jäi nii vaikseks, et ta kuulis üliselgelt, nagu kusagilt kaugemalt – võib-olla lautade juurest –, kuidas kukk hakkas kirema. Kolm korda. Ja äkki, justkui oleks see olnud märguandeks, hakkas ukse taga, mille läveni ta oli jõudnud, rääkima üks kõrge, falsetis hääl. Ühetooniliselt, nagu loeks ta kusagilt maha, tulid sõnad rõhkudeta üksteise järel, sõnadevulin, millel tundus olevat vaga sisu. Ovelacker ei mõistnud nende tähendust. Enne kui ta ise arugi sai, oli tal kitsas ukselink pihus, ta tõmbas ukse aeglaselt köögi poole lahti ja astus läbi valgusvihu hämarasse, palavasse, madalasse kambrisse.

Esimene, mida ta nägi, oli pikka kasvu naisekuju. Naine seisis liikumatult otse parempoolse ukse kõrval, seljaga tema poole. Aga kuigi ettelugeja kõrge hääl peatumata vaikusesse vulises, oli naine ometi kuulnud, et keegi tuli! Ta pöördus aeglaselt ümber, ta... Ta oli oodanud kedagi teist! Ovelacker nägi, kuidas ta nägu, millel algul oli mingi kurb, tähendusrikas manitsus olla tasa, moondus kujuteldamatus õuduses. Suu vajus lahti nagu karjatuseks ja käed, mis olid suurräti alla peidetud, haarasid segaduses peast, et seda kaitsta, kogu ta keha kaldus tahapoole ja üritas iga hinna eest tagurpidi taanduda. Ent see ei õnnestunud. Ta seisis laia voodi jalutsis, voodi peatsi kõrval, kolme küünla valguses, raamat põlvedel, istus üks muldvana

kühmus naine, silmalaud prillide taga punetamas. Ja voodis, nii lamedalt väljasirutunud, et keha piirjooni ei olnud teki all peaaegu nähagi, lebas üks muldvana mees habetunud, vahakarva näoga.

Kõik juhtus üheaegselt, kolme küünla võbelevas valguses: naine voodijalutsis puges ehmatusest moondunud näo ja kohkunud, tõrjuva liigutusega käsi tõstes sügavale toanurka, muutudes üha väiksemaks, nagu otsiks ta maapinnalt kaitset. Peatsi kõrval järil istuval vanal naisel kukkus raamat maha. Raamatulehed sahisesid, nagu astuks kellegi jalg kõdunenud lehtedes. Vana naine jäi nagu nõiutult oma järile istuma, kortsus nägu pooleldi ukse poole pööratud. Ta hambutu suu oli pärani, sügavalt tema sisemusest tungis välja midagi, mis oli ühtaegu ohe ja ahhetus: hirmu enda hääl, mille kogu meel ja mõistus maha on jätnud. Üksnes kuju teki all ei liigutanud. Vahakarva näol ei võpatanud miski. Ta habemel mänglesid varjud, mida heitsid võbelevad, piigiotstena igasse suunda sihtivad küünlaleegid. Ja selles hirmus ja liikumatuses tõstis Ovelacker enese teadmata käe, astudes seejuures vaikselt paar sammu edasi.

Nüüd seisis ta voodi kõrval. Eit põrnitses teda ikka veel; naine oli nurgast välja tulnud ja hoidus ukse lähedale, vaadates Ovelackerile otsa, muudkui vaadates talle otsa. „Teenijatüdruk!" taipas Ovelacker samal hetkel; tütarlapse õitsvuses oli mingi kummaline tõsidus. „Ärge kartke!" sosistas Ovelacker. Kui mitu korda oli ta täna öösel neid sõnu ritta seadnud! Aga nüüd, rääkides tüdrukuga, ei teadnud ta neid enam. Sõnad tulid tal üle huulte, ilma et ta oleks tahtnud neid öelda. Pärast neid sõnu näis tüdruk jälle ellu ärkavat, seda oli näha värinast suure tumeda räti all, mida ta õlul hoidis, ja vana köökus naine, kes oli oma järilt juba poolenisti üles tõusnud, istus vaikselt ägisedes tagasi. Hirmunult heitis ta kiire pilgu haigevoodile. Jäi mulje, nagu tahaks ta veenduda, kas vanamehe pea on veel seal, aga ta polnud veel nii rahunenud, et oma pilku kauemaks temale jätta. Lakkamatult vaatas ta Ovelackeri poole, kes seisis voodi ääres. Ka ukse juures paigalpüsiv tüdruk ei pööranud temalt pilku. Aga Ovelacker ei märganud seda kõike. Panemata tähele kaht inimest enda kõrval, põrnitses ta patjade vahel lebavat nägu. Kas see oligi inimene, keda ta...? Ta istus. Voodi vajus tema raskuse all sügavalt lohku ja lamaja nihkus talle märkamatult lähemale.

Ta silmitses käsi, mis puhkasid tahtejõuetult kokkupanduna tekil, kõhnad käed, nagu pragunenud elevandiluust, murdunud küüned otsekui küünised. Aga see pea, mida habemekarvad ümbritsesid nagu hallikasvalge pilv! See oli otsekui tahutud kõigi oma kortsude ja vagudega, nii kõhn, et luud paistsid läbi naha, mis vahakollaselt üle põsesarnade pinguldus. Suletud silmad olid kaks tumedat kõrgendikku kulmupuhmaste all. Suud polnud näha. Hooti väreles habe seal, kus võinuks olla suu, ja kõrisõlm paljal kleenukesel kaelal liikus nõrgalt.

Kas see oligi inimene, keda ta...? Ovelacker ajas end sirgu. Ta käsi viipas tüdrukule, kes polnud siiani veel lähemale tulnud. Nüüd pidi ta seda tegema, aga ta tegi siiski vaid pool sammu.

„Kas see... kas see on vana Koiri?" küsis Ovelacker.

Tüdruk ei öelnud sõnagi. Ta ainult noogutas mitu korda.

Ent sel silmapilgul ohkas haige. Ovelacker kargas püsti. Kõik vaatasid voodile.

Silmad haige näos olid lahti. Need vahtisid tardunult, kindla sihita üles ja pikkamisi näis tahe hakkavat nende pilku juhtima: vana naise poole, kes end ohates ja hädaldades lähemale nihutas; siis jalutsisse, kus nad vaatamata suuremale kaugusele kohe tüdrukut näisid märkavat; ja siis tardus pilk pikaks ajaks. Ta oli leidnud Ovelackeri.

Habetunud suu avanes hämmeldunult, silmad läksid uskumatusest pärani, tekk hakkas liikuma. See kerkis jõuetu põlve kohal, mis tahtis kõverduda. Õhk sisselangenud rinnas vilistas ja ragises. Ja habeme vahelt paistis suu, mis vahetpidamata avanes ja sulgus.

Keegi ei mäletanud, kaua see kestis, sest silmapilk, mis eelnes sellele, kui kõik lõppes, kustutas iga meenutuse.

Äkitselt, nagu löögist tabatuna, mingi jõuga, mille allikaks ei saanud olla ainult tema kuhtunud keha, surija võpatas – nagu ülimast hirmust ja rõõmust ühtaegu võpatas surija ja järgmisel silmapilgul nõjatus ta küünarnukkidele toetudes patjadele. Ta vahtis Ovelackerit põlevate silmadega, äratundmisega, mille jaoks ta ei leidnud sõnu ja ta nägu selgines leebes naeratuses, mida tundis vaid üks kolmest toasolijast – või õigemini tundis selle taas ära: noor teenijatüdruk. See oli naeratus, mida ta oli ükskord varem peremehe näol näinud, tol õhtul, kui peremees esimest korda tüdruku poega nägi. See oli

vana mehe suurima lootuse naeratus ja sel hetkel polnud kedagi, kes selle talt röövinuks.

„Oh jumal!" pressis ta endast pikkamisi välja, sõnahaaval, pikkade pausidega, ta suu värises ja laup oli kaetud raskete higipiiskadega. Ja veel kord, nagu ei tuleks see mitte üheainsa inimese, vaid terve hämmeldunud, lunastatud inimsoo suust: „Oh jumal, oh jumal! Härra on...!"

Patjadele tagasilangemine võttis tal sõnad suust. Aga ta suu jäi lahti, silmad olid pärani, habemelt langes värelev vari vahakarva nahale, ja seal, kust vari üle oli lipsanud, lõtvus nahk kirjeldamatus õrnuses, millesse viivu pärast mähkus terve nägu. Ainult käed tukslesid veel, haarasid millestki kinni ja lasid lahti, nagu tundus, kuni vana naine nad lõua alla tõstis, kokku pani ja hämmeldunud suu nendega sulges.

Siis kössitas naine kolme küünla kõrvale järile, tõstis raamatu maast, lükkas prillid otseks ja hakkas lehitsema. Ta ei kinkinud ühtki pilku mitte kummalegi kahest inimesest, kes seisid ta selja taga. Ta vaatas raamatusse; tema käed ei lapanud enam lehti. Ja ilma et keegi oleks kuulnud teda sisse hingamas, tulid sõnad tal korraga üle huulte, ühe silbi kaupa, kõrgel toonil, nagu peenike sügisene uduvihm öövaikuses.

Ovelacker võttis tüdrukul käe alt kinni ja läks temaga vaikselt välja.

Ta ei jäänud seisma enne, kui nad õues olid, ja sealgi tegi ta veel mõned sammud, et mitte kuulda häält, mis kambrist nendeni tungis. Tüdruk oli talle järgnenud. Ta seisis oodates Ovelackeri selja taga, mähitud suurrätti, mis meenutas leinarõivaid, orvuks jäämist ja lesepõlve.

Päike oli tõusnud ja paistis küüni laiale katusele. Õu jäi varju. Laudas kires ikka veel kukk ja vahetevahel kostis ketikõlinat. Vihmaveerenni all, madalas lombis, kuhu oli kogunenud katuselt tilkunud kaste, suples üks linavästrik niksu tehes.

„Kas sa tead, kes ma olen?" küsis Ovelacker tüdrukult. Ta oli küljega, nagu kõheldes tüdruku poole pöördunud.

Tüdruk noogutas ja tõmbas räti kõvemini ümber õlgade. Ovelacker nägi, et ta oli väga korralik ja puhas. Ainult üks juuksekihar oli valla

pääsenud ja rippus näo ees, millel oli niisama palju varje, kui oli öid, mil ta hommikuni oli valvanud. Hommikune tuul pani kihara siiasinna lendlema, kuni tüdruk käe räti varjust välja võttis ja juuksed kõrvale lükkas.

„On sul siin talus abi vaja?" küsis Ovelacker tüdrukult.

„Oh ei...," sosistas tüdruk tüki aja pärast kohmetult.

„Ma kirjutan, et... et poiss tuleb!" lisas Ovelacker oma vaevalises eesti keeles, ilma et oleks vähimalgi määral kõhelnud ja ilma et ta uhkus selle vastu mässu oleks tõstnud. Ei, see sündis sõbralikult ja usaldaval häälel, nagu arutaksid nad siin mingeid ammusest ajast ühiseid muresid.

„Kas sinuga on kõik korras?"

Tüdruk noogutas ja vaatas Ovelackerile esimest korda avalalt otsa. See oli ilus, sarnakas nägu tulvil salapära.

„Sest nii ei või siin ju igavesti jääda," lisas Ovelacker.

„Ei," nõustus tüdruk vaikselt.

„Ja mida sa kavatsed seni teha, kui ta tagasi tuleb?" – Ta mõtles: kuidas tüdruk majapidamisega toime kavatseb tulla, sest ta oli ju päris üksi ja pidi veel lapse eest hoolitsema.

„Oodata...," oli kõik, mis tüdrukul üle huulte tuli.

Selle taustaks hakkas üks hommikuselt rõõmus laps kõlavalt ema hüüdma, nii et seda oli päris selgelt õue kuulda. Tüdruk võpatas ja pöördus tahtmatult ukse poole; ent siis näis teda haaravat kahtlus, et kas ta tohib võõra härra lihtsalt niimoodi seisma jätta, ja ta peatus, otsustades paigale jääda, kuni härra ta vabaks laseb, mis sest, et lapse rõõmus hõikumine oli vastuolus surivoodi vagade psalmidega.

Ent Ovelacker viipas talle hüvastijätuks ja lahkus üle õue. Kui ta oma hobuse juurde jõudis, oli uks tüdruku taga juba hääletult sulgunud. Laps oli vait jäänud ja terve talu seisis otsekui väljasurnuna hommikupäikeses. Üksnes korstnast tõusev suits andis tunnistust elust seal sees. Sinakas suits kerkis müüride kohale ja mida kõrgemale taevasse ta tõusis, seda roosakamalt ta särama lõi, kuni haihtus viimaks karges õhus.

JÄRELSÕNA

EDZARD SCHAPERI LEPITUSROMAAN

1905. aasta sündmused olid pöördepunkt Eestis elavate rahvuste suhetes. Baltisaksa ajalookirjutuses seostub see aastaarv linnaproletariaadi eestvõttel ja „metsistunud" maarahva kaasabil maha põletatud mõisatega, eesti omas nii linnas kui ka maal puhkenud rahutuste verise mahasurumisega, mille taga olid riigikorra säilitamise nimel koostööle läinud tsaarivõim ja baltisakslus. Nende sündmuste rohke ilukirjanduslik kajastamine eesti ja baltisaksa kirjanduses tõendab, et 1905. aasta oli mõlema teadvuses üsnagi oluline sündmus.

Eesti kirjanduses on 1905. aasta sündmustel eriline osa sellistes tuntud epopöaromaanides nagu A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus" (1929–1936) ja Aadu Hindi „Tuuline rand" (1951–1966), samuti mitmes teiseski romaanis (Bernard Kangro „Kuma taevarannal" (1950), Jaan Kärneri „Tõusev rahvas" (1936–1937), Erni Krusteni „Noorte südamed" (1954–1956) ja novellides (nt Aino Kallase „Bernard Riives", „Vana Oru surm").[1]

On ootuspärane, et eesti kirjanduses tõlgendatakse 1905. aasta sündmusi Eesti omariikluse ja kas siis individuaalse või rahvusliku

1 Vt põhjalikku ülevaadet: Cornelius Hasselblatt. „1905. aasta eesti romaanis". – Keel ja Kirjandus 2007, nr 11, lk 864–877.

vabaduse ideest lähtudes ning baltisakslasi kui selle idee vastustajaid ja seisusliku ühiskonna eestseisjaid kujutatakse negatiivselt.

Baltisakslaste kirjanduslik reaktsioon 1905. aasta revolutsioonile on vahetum kui eesti oma. Kohe hakkas ilmuma arvukalt selleteemalisi teoseid: Carl Wormsi jutukogu „Punasest hämarusest" (*Aus roter Dämmerung*, 1906), Ella von Campeni jutustus „Nagu ka meie andeks anname oma võlglastele" (*Wie auch wir vergeben unseren Schuldigern*, 1908), Max Alexis von der Roppi romaan „Elkesragge. Balti ajaromaan" (*Elkesragge. Ein baltischer Zeitroman*, 1908), Karl von Freymanni näidend „Rahva päev" (*Der Tag des Volkes*, 1907), Francis Külpe novell „Darthe Semmit", Elisar Kupfferi näidend „Tulelõõm idas" (*Feuer im Osten*, 1908), Elsa Bernewitzi jutustustekogu „Tõrjutud" (*Die Entrückten*, 1927) jt. A. H. Tammsaarega taotluselt võrreldavad eepilised panoraamid sündisid 1930. aastatel: Mia Munier-Wroblewska neljaosalises romaanis „Muutliku kuu all. Ühe Kuramaa suguvõsa tekkimine, kasvamine ja hääbumine" (*Unter dem wechselnden Mond. Werden, Wachsen und Welken eines kurländischen Geschlechts*, 1927–1935) ja Siegfried von Vegesacki triloogias „Balti tragöödia" (*Die baltische Tragödie*, 1933–1935) käsitletakse 1905. aastat „Balti tragöödia" esimese vaatusena.[2]

Baltisaksa kirjanduses leiavad revolutsioonilised meeleolud ettearvatult vähe mõistmist ning selles luuakse vaenlasekuju hoopis eestlastest ja lätlastest, keda varem kujutati põhiliselt truu teenijasrahvana. 1905. aasta tõi teadmise „nad võivad olla ka meie vaenlased".[3] Eestimaalt pärit tuntud kirjanik Theophile von Bodisco (1873–1944) tunnistab oma 1905. aasta mälestustes: „Alles nüüd tuleb ilmsiks, milline lõhe on meie ja selle rahva vahel." Kahe üht maalappi jaganud rahvuse suhe, mida baltisaksa kirjandus kujutles „hea patriarhaalse suhtena", polnud pärast 1905. aastat kummaski kirjanduses enam endine ega taastatav.

2 Vt Liina Lukas. „Eesti rahvusimago muutumine baltisaksa kirjanduses". – Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses. Koost. Marin Laak ja Sirje Olesk. Tartu 2000, lk 27–52 .

3 Camilla von Stackelberg. „Tuulde lennanud lehed. Mälestusi vanast Baltikumist". Tallinn 2003, lk 57.

Ometi just sellise päästeoperatsiooni võtab tagantjärele ette Edzard Schaper romaanis „Timukas" (*Der Henker*, 1941). Kõrvaltvaatajapositsioon, mis võimaldab haarata kõiki sündmustesse puutuvaid vaatepunkte – nii maavalitsejate (baltisakslaste), tsaarivõimu (karistussalkade) kui ka talupoegade oma –, lubab Schaperil kujutleda lepitust karistussalga juhi, baltisakslasest krahv Ovelackeri ja karistatu, oma pojad kaotanud Koiri talu peremehe vahel.

Eri rahvuste vahel lepituse otsimise teema oli 1930. aastate lõpul, mil Schaper „Timuka" kallal töötas, kahtlemata üsnagi aktuaalne. Eesti poole pealt võiks kirjandusliku „käeulatamiskatsena" käsitada A. H. Tammsaare romaani „Ma armastasin sakslast" (1935). „Timuka" ilmumise ajaks olid ajasündmused paraku muutnud selle teema anakronismiks.

Siiski pole Schaperi romaan mitte ainult selle lepituskatse tõttu nii baltisaksa kui ka eesti vastavasisulise kirjanduse taustal eriline. See on kõige põhjalikum ja mahukam 1905. aasta revolutsiooni ilukirjanduslik käsitlus üleüldse, mis annab tunnistust ulatuslikust arhiivitööst, heast ajaloomõistmisest ning täpsest oludetundmisest. Kroonikaliku täpsusega on kirjeldatud revolutsiooni kulgu, karistussalkade liikumist krahv Orlovi juhtimisel, nende suurust, osavõtjaid, välikohtuid, isegi maastikku. Romaan on pikitud kümneleheküljeliste tagasivaadetega Eesti ajalukku kuni 1801. aastani, keiser Aleksander I võimuletulekuni. Samasuguse asjatundmisega nagu mõisa eluolu, kirjeldab autor ka talu elu. Kuigi peategelaseks on tsaariarmee baltisaksa päritolu venestunud ohvitser, kelle identiteediotsingud ja süümevaevad on romaani peateemaks, taotleb Schaper ajalooliste vastaspoolte ülest vaatepunkti, püüab erapooletult tajuda neid vastasseise, mis valitsesid 20. sajandi alguse Eesti ühiskonnas, ja vaadelda neid laiemas Euroopa kontekstis. Tähelepanu on pälvinud nii baltisaksluse ajalugu ja enesetunnetus kui ka eestlaste vabaduspüüded, millesse autor on suhtunud suure mõistmisega. Teda huvitasid „need rahvuspsühholoogilised põhjused, mis viisid hiljem iseseisva vabariigi tekkeni". Schaper on korduvalt väljendanud imestust selle üle, kuidas suudeti sellises ilma tugeva keskklassita riigis luua iseseisvus – ja seda kõike ilma „Lääne rahvusvahelise solidaarsuseta" ning „Marshalli plaanita ja Euroopa krediidiabita arengupiirkondade toetuseks", „üksnes murdmatu rahva vitaalsusest".

•••

1936. aastal põhjendas Edzard Schaper intervjuus Rahvalehele oma uue romaani teemavalikut nii: „Mind on kogu aeg huvitanud, kuidas elu areneb siin, Ida ja Lääne vahel asuvais väikeriikides, ja ma tahan siinseid probleeme põhjalikult tundma õppida. – Siin ei rauge nende kahe ruumi voolud ka kõige rahulikumal ajal. – Poliitikast olen vaid niipalju huvitatud, et see väike maa oskaks suurrahvaste vahel õieti orienteeruda ja et siin kõik hästi läheks."[4] Äsja oli kirjastuses Insel ilmunud tema romaan „Surev kirik" (*Die sterbende Kirche,*1934), mis käsitleb vene õigeusu kiriku probleeme Eestis pärast Venemaal bolševistliku režiimi kehtestamist. Millegipärast tundis hitlerlik Saksamaa ennastki puudutatuna Nõukogude Liidu vastu suunatud totalitarismikriitikast ja represseeris kirjanikku sellega, et arvas ta 1936. aastal Saksa riiklikust kirjanduskojast (*Reichsschriftumskammer*) välja. 1939. aastal keeldus Schaper Eestist Saksamaale ümber asumast põhjendusega „niikaua kui võimalik, tahan jääda siia. Saksamaale asumine ei tähendaks ju minu jaoks ainult lahkumist armastatud, mulle teiseks isamaaks saanud maalt, vaid ka – ja rohkemgi veel – äraminekut vaimsest ringist, mille ees mul on kindlapeale kohustusi ja ülesandeid".[5]

Miks olekski ta pidanud Eestist lahkuma? Siin Ida ja Lääne vahel, „erinevate rahvaste ja uskude põimumisealal" oli ta veetnud kuus nii isiklikus kui ka kirjanduslikus mõttes õnnelikku aastat. Siin oli ta pärast pikki ekslemiseaastaid leidnud endale vaimse kodu ja rahu.

•••

Ernst Edzard Helmuth Schaper oli sündinud 1908. aastal Ostrowos, mis tollal kuulus Preisi Poseni provintsi (nüüdne Poznań Poolas). Ta oli käinud koolis Glogaus, Hannoveris ja Stuttgardis, omandades

4 E. J. Voitk. Saksa sulg kirjeldab eesti elu: vestlus Tallinnas peatuva kirjaniku Edzard Schaperiga. – Rahvaleht, nr 15, 18. I 1936, lk 12.

5 Kirjas kirjastaja Anton Kippenbergile 15. aprillil 1935. Schaperi kirjad asuvad Brigis, Forschungsinstitut zur Geschichte des Alpenraums. Koopiatega on võimalik tutvuda Eesti Kirjandusmuuseumis.

teadmisi ning kogemusi teatri ja muusika vallas. Ta oli kirjutanud kunstnik Ernst Barlachist, vaimuhaigete muusikast, alustanud romaani Georg Friedrich Händelist. Sünnipärane „vegetatiivne melanhoolia" oli teda sundinud ühel heal päeval pakkima oma asjad ja pagema „iseenese eest", nagu on kirjas ta autobiograafias. Schaperi uueks peatuspaigaks sai Christiansö saar Taanis, kus ta elatus juhutöödest ja teenis kaks aastat madrusena leiba, seilates Põhjamere vetes. Seal õppis ta tundma ja armastama põhjamaid, õppis Skandinaavia keeli ja tõlkis.

Juhus, mis viis Schaperi 1930. aastal Berliini raudteejaamas kokku tema tulevase naisega, Tallinnast pärit Alice Pergelbaumiga, kellele ta tegi juba samal õhtul abieluettepaneku, kandis ta edasi Eestisse. Eestiga sidusid Schaperit tegelikult kauged sugulussuhted: juba 1526. aastal olid tema esiisad siinmail kanda kinnitanud. Schaper kodunes uues riigis kiiresti: „Eestist leidsin ma taas kõik: Põhja ja Ida, mulle pärimuslikus mõttes rabavalt lähedase maailma, milles kõik minu elus sai ühe aastakümne vältel tõeks ja võrdsuseks ja täielikuks identsuseks inimese ja maailma vahel. Nii nagu kosk otsib ja leiab oma tee, ületades kõik takistused, mis on nõrgemad tema languse jõust, nii sai see kõik minu omaks: Põhi ja Ida erinevate rahvuste, uskude ja ajaloo mitmekesisuses, ajaloo, mis oli nii suur… … See oli uus kodu."[6]

Ka kirjandusliku läbimurdeni jõudis Schaper Eestis. Eesti ja Eesti ajalugu olid sealjuures tema kõige olulisemad inspiratsiooniallikad. Esimene tunnustuse pälvinud romaan „Tütarsaar" (*Die Insel Tütarsaar*) kõneleb Eesti rannaäärse saare elust. Eesti on tegevuspaigaks ka juba nimetatud romaanis „Surev kirik", jutustustes „Isade laul" (*Das Lied der Väter*, 1938) ja „Semjon, kes läks välja tuld tooma" (*Semjon, der ausging, das Licht zu holen*, 1937, hilisema pealkirjaga „Täht piiri kohal"). Viimaseks Eestis kirjutatud teoseks jäi käesolev romaan.

„Kui bolševikud aastal 1939 minu maja Haapsalus okupeerisid, arvasid nad, et on avastanud nõukogudevastase spionaaži ajukeskuse:

6 Edzard Schaper. Alte und neue Heimat. – Max Wehrli (toim.). „Dank an Edzard Schaper". Köln 1968, lk 85.

minu töötoa. See töötuba oli nagu kindralstaap täis kaarte. Ainult nad ei märganud, et need kaardid pärinesid aastast 1789 ja olid seega moodsa armee pealetungiks Nõukogude Liidule küll vaevalt kõlblikud."[7]

Schaper töötas parajasti „Timuka" kallal. Saksamaa üleskutset rahvuskaaslastele pöörduda tagasi koju („heim ins Reich") ta ei järginud. Oma keeldumist ümber asuda on Schaper hiljem põhjendanud nii: „Mõistsin hukka nii Saksa natsionaalsotsialistliku poliitika kui ka Vene sõjaväe ja politseivõimu algatatud Balti riikide ja Poola hävitamise, samuti mõistsin hukka baltisakslaste traagilise ümberasustamise Ida- ja Lääne-Poola vallutatud provintsidesse. Aastal 1940 jäin sinna, kus olin. Sellega võtsin ma enda peale kõik, mis mul oli oodata Saksamaa poolt, ja teisalt, mis mul karta oli Nõukogude Liidu poolt." Schaper pidas „seda häbiväärset tehingut, mis Balti riikide puhul jättis kuus ja pool miljonit inimest saja seitsmekümne miljonilise rahva omavoli alla, viis neli miljonit soomlast Talvesõja katsumustesse ja muutis Ida-Poola tõeliseks tapamajaks, kohutavaks saksa veresüüks, mis toime pandud võõraste rahvaste saatuse kallal selles Saksamaa kaassüül nii õudselt laastatud ja muutunud maailmas".[8]

United Pressi korrespondendina informeeris ta 1939.–1940. aastal maailma Balti riikides toimuvast ning on täpselt tabanud Nõukogude Liidu silmakirjaliku vallutustehnika iseloomu (vt näiteks artiklikogu „Allakäik ja muutumine" (*Untergang und Verwandlung,* 1952)). Eesti Vabariigi traagilist lõppu, N. Liidu sõjaväebaasi loomist Paldiskis 1939. aastal ja Nõukogude vägede sissemarssi Eestisse 1940. aasta suvel kujutab Schaper jutustuses „Epitaaf patrioodile" (*Epitaph für einen Patrioten*) ja romaanis „Õiglase vastuhakk" (*Der Aufruhr des Gerechten*, 1963).

Schaper põgenes viimasel hetkel 1940. aasta augustis Eestist Soome, võttis Soome kodakondsuse, osales vabatahtlikuna Jätkusõjas. See poole valik polevat olnud tema jaoks mitte väljapääs kitsikusest – 1944. aastal ütles Schaper avalikult end lahti Saksamaast, mille järel Saksa Rahvakohus ta surma mõistis –, vaid kõlbeline

7 Edzard Schaper. „Bürger in Zeit und Ewigkeit". Hamburg 1956, lk 33.
8 Edzard Schaper. „Untergang und Verwandlung. Betrachungen und Reden". Berlin 1952, lk 24.

otsus. Vaimustusest kangelase vastu on kantud tema essee „Marssal Mannerheim", Jätkusõda on saanud mitme tema jutustuse teemaks („Liinide taga", „Duell", „Jeesuslaps suurtest metsadest").

Pärast Soome ja Venemaa vahel 1944. aastal sõlmitud relvarahu oli Schaper sunnitud asuma Rootsi, kuid kuna ka Rootsi võis anda Balti põgenikke Venemaale välja, siirdus Schaper 1947. aastal sõprade abiga Šveitsi Wallise kantonis asuvasse Brigi linnakesse. Ja hakkas seal taas kirjutama romaane Eesti ajaloost. „Minu aplust pöörduda tagasi balti ajalukku ja ka lähiajalukku võiks küll käsitleda vanadussümptomina. Kuid ma ei tea tõepoolest erutavamat, suursugusemat maailma ühele kirjanikule," põhjendas Schaper oma huvi Baltimaade vastu sõbrale Carl Helblingile 1953. aastal.

1954. aastal ilmus temalt Põhjasõja-aegseid sündmusi käsitlev romaan „Kuberner" (*Der Gouverneur*), mille peategelaseks on Eestimaa kuberner Dietrich Friedrich von Patkul. Schaperi huvi köitis taas Eesti saatus Ida ja Lääne pingeväljas, „vana hea Rootsi aja" kokkuvarisemise ja Venemaa võiduka võimuhaaramise hetkel. Murrangulise ajaloo taustal huvitas Schaperit nii nagu „Timukaski" kuritöö ja karistuse, süü ja lunastuse võimalikkuse probleem. Kokkupuutepunkte Eestiga on teisteski Schaperi romaanides (näiteks „Ajastu õhtul" või „Neljas kuningas").

•••

Eriline tähtsus on Eesti jaoks Schaperi sõjajärgsel poliitilisel esseistikal. Ta oli üks väheseid Lääne-Euroopa intellektuaale, kes pärast Teist maailmasõda, kui Balti riigid olid Lääne jaoks väga ebamugav teema, söandas kõnelda Balti riikide saatusest ja anda vaikima sunnitud rahvastele oma hääle:

„Ärge unustage meid! Ka meie oleme Euroopa! Kelle suu kaudu tuua kuuldavale see etteheide üha maad võtva unustuse pärast ja see nii uhke tunnistus? Kolm rahvast Kirde-Euroopas, kolm nüüdseks Euroopa-taguse raudse rusika haardes vaikima sunnitud rahvast – Eesti, Läti ja Leedu on need, kelle nimel tahan siin sõna võtta: Ärge unustage meid! Ka meie oleme Euroopa! Ja omalt poolt lisan vaid kinnituse: Jah, ka teie olete Euroopa. Kui iganes keegi, siis olete see

teie, kellele Lääne-Euroopa on sajandeid tuginenud kui Püha Rooma Riigi eelmüürile tatarlaste ja moskoviitide vastu. Te olite Euroopa ja te jääte selleks kõigi mahavaikimiste ja vaikimasundimiste kiuste."[9]

Ta pidas Saksamaa surmapatuks Baltimaade saatuse aktiivset kujundamist Hitleri-Stalini pakti abil ning heitis lääneriikidele ette Euroopa ühise tragöödia vaikivat pealtvaatamist. Schaper oskas Lääne- ja Ida-Euroopat näha vaid kokkukuuluvana ja oli kindlalt veendunud, et „Lääs, sellest ajast peale, kui tal puudub polaarsus Idaga, on kujutis ilma peegelpildita, figuur ilma varjuta – ja vastupidi".[10] „Kui kannatab üks Euroopa liikmeist, kannatab ka kogu Euroopa. Ja ükski rahvas ei saa ega tohi end tõeliselt vabana tunda, niikaua kui on veel kas või üksainus allasurutud rahvas" – see on praeguse Euroopa Liidu idee, mille Schaper 1952. aastal Berliini raadios peetud kõnes sõnastas, ja ühelegi Euroopa rahvastest ei ole see idee nii eksistentsiaalse tähendusega kui siin Euroopa serval, piiritsoonis, kus Euroopa olemus ja tuum kõige selgemini ilmsiks tuleb. Schaperi jaoks on see „otsustamise ala", kus „kõik see, mida kogu Euroopa ajalugu aastasadu on vorminud, on ikka veel olev ja elav".

1949. aastal avaldas Schaper Zürichi ajakirjas Atlantis Mitteilungen artikli „Sureva kiriku maa", kus ta kirjutab: „Ikka kummitab Balti riikide idee, idee, mis on iga väikese rahva idee, kes tunneb end olevat kutsutud ennast ise teostama, suutes suures poliitikas vaid varjuna kaasa rääkida, ja mida suurem ja pääsematum näib katsumus, mis Euroopa väikestele maadele ja riikidele osaks langeb, seda visamalt juurdub idee, et need riigid oma endises vabas olekus olid vajalikud ja jäävad vajalikuks."

Pagulaseestlaste hulgas oli Schaper tuntud. Ta oli külaliseks Balti kultuuripäevadel Bremenis 1957. ja Zürichis 1964. aastal. 1968. aastal austas Eesti Rahvusfond Stockholmis teda Kuldmärgiga. Roomas kirjastuselt Maarjamaa ilmunud jutustus „Täht piiri kohal" (1964, tlk Viktor Lepik) oli pikka aega ainuke Schaperi tõlge eesti keelde.

9 Berliini raadios 1952. aastal peetud kõne. Vt Edzard Schaper. „Ka meie oleme Euroopa!" Tartu 1998, lk 11.

10 Intervjuus Lutz Beschile. Vt Lutz Besch. „Gespräche mit Edzard Schaper". Zürich 1968, lk 46.

Nõukogude Eestis oli Schaper samal ajal *persona non grata*. Alles 1990. aastate keskpaiku hakati Schaperi loomingut „avastama": Tartus korraldati rahvusvaheline sümpoosion, pandi üles näitus, koguti materjale Schaperi arhiivi, mis praegu asub Eesti Kirjandusmuuseumis, avaldati mälestusraamat „Ka meie oleme Euroopa!" (1998) ja Tartu germanistika-ajakirja „Triangulum" erinumber. Schaperist on kirjutatud ajakirjade Akadeemia (1994) ja Looming (1999) veergudel. Ilmusid ka eestikeelsed tõlked („Legend neljast kuningast" 1995, „Maailma lõpp Hiiumaal" 1996, „Timukas" 2002).

Parajasti kirjaniku 100. sünniaastapäevaks ilmuv „Timuka" uustrükk on märk, et Eestis pole kirjanikku unustatud, nii nagu teda pole päris unustatud ka tema teisel „valikkodumaal" Šveitsis, kus kirjaniku juubelit tähistati nii Brigi linnas, mille aukodanik ta oli, kui ka Fribourgi ülikoolis, kus talle anti 1961. aastal audoktori kraad „kolme Balti rahva ajaloo ja traditsioonide kirjeldamise eest".

Liina Lukas